

गुरुमण्डलग्रन्थमालाया न[illegible]कम् :—

स्मृति-सन्दर्भः

श्रीमन्महर्षि मार्कण्डेयलौगाक्षिप्रणीतो धर्मशास्त्रसंग्रहः
मार्कण्डेयलौगाक्षिस्मृतिद्वयात्मकः

षष्ठोभागः

"श्रुतिस्तु वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रन्तु वै स्मृतिः"

मनसुखराय मोर

५, क्लाइव रो,

कलकत्ता-१

विक्रम सम्वत् २०१३]   [ईशवीय सन् १९५७

खञ्जैःपङ्गुभिरप्येतदङ्गहीनैस्तथापरैः । संछिन्नपाणिचरणैः संछिन्नान्याङ्गसञ्चयैः
मनुष्यैश्च तथान्यैश्च विकलाङ्गस्य पूर्तये । सेवनीयमिदं तीर्थं सर्वाभीष्टप्रदायकम्
एवं वःकथितं विप्राश्चक्रतीर्थस्य वैभवम् । यत्रस्नात्वापुराछिन्नौ पाणीप्रापप्रभाकरः
यःपठेदिममध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः । अङ्गानिविकलान्यस्य पूर्णानिस्युर्नसंशयः
मोक्षकामस्य मर्त्यस्य मुक्तिः स्यान्नात्र संशयः ॥ ६२ ॥

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्ये चक्रतीर्थप्रशंसायामादित्यहिरण्मयपाण्यवाप्तिर्नाम-
त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

शिवतीर्थप्रशंसायां भैरवब्रह्महत्याविमोक्षणवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

चक्रतीर्थेनरस्स्नात्वा शिवतीर्थंततोव्रजेत् । यत्रहि स्नानमात्रेण महापातककोटयः
तत्संसर्गाश्चनश्यन्ति तत्क्षणादेवतापसाः । अत्रस्नात्वा ब्रह्महत्यांमुमुचे कालभैरवः

ऋषय ऊचुः

कालभैरवरुद्रस्य ब्रह्महत्या महामुने ! । किमर्थमभवत्सूत ! तन्नो वक्तुमिहार्हसि ॥

श्रीसूत उवाच

वक्ष्यामि मुनयःसर्वे पुरावृत्तंविमुक्तिदम् । यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते
प्रजापतेश्च विष्णोश्च बभूव कलहःपुरा । किञ्चित्कारणमुद्दिश्य समस्तजनसन्निधौ
अहमेव जगत्कर्ता नान्यःकर्तास्ति कश्चन । अहं सर्वप्रपञ्चानान्निग्रहाऽनुग्रहप्रदः ॥
मत्तोनाऽन्याधिकः कश्चिन्मत्समोवासुरेष्वपि । एवंसमनुतेब्रह्मादेवानांसन्निधौपुरा
तदा नारायणःप्राह प्रहसन्द्विजपुङ्गवाः । किमर्थमेवं ब्रूषेत्वमहङ्कारेण साम्प्रतम् ॥

वाक्यमेवम्विधं भूयोवक्तुंनार्हसि वै विधे । अहमेव जगत्कर्ता यज्ञोनारायणोविभुः
मांविनाऽस्यप्रपञ्चस्यजीवनंदुर्लभंभवेत् । मत्प्रसादाज्जगत्सृष्टं त्वया स्थावरजङ्गमम्
विवादं कुर्वतोरेवं ब्रह्मविष्णवोर्जयैषिणोः । देवानां पुरतस्तत्र वेदाश्चत्वार आगताः
प्रोचुर्वाक्यमिदं तथ्यं परमार्थप्रकाशकम् ।

वेदा ऊचुः

न त्वं विष्णो! जगत्कर्ता न त्वं ब्रह्मन्प्रजापते !॥ १२ ॥
किन्त्वीश्वरो जगत्कर्ता परात्परतरो विभुः ।
तन्मायाशक्तिसंक्लृप्तमिदं स्थावरजङ्गमम् ॥ १३ ॥

सर्वदेवाभिवन्द्यो हि साम्बःसत्यादिलक्षणः । स्रष्टा च पालको हर्तासएवजगतांप्रभुः
एवं समीरितं वेदैःश्रुत्वा वाक्यंशुभाक्षरम् । ब्रह्माविष्णुस्तदा तत्र प्रोचतुर्द्विजपुङ्गवाः

ब्रह्मविष्णू ऊचतुः

पार्वत्याऽऽलिङ्गितः शम्भुर्मूर्तिमान्प्रमथाधिपः । कथंभवेत्परम्ब्रह्मसर्वसङ्गविवर्जितम्
ताभ्यामितीरिते तत्र प्रणवःप्राहतौ तदा । अरूपो रूपमादाय महता ध्वनिनाद्विजाः

प्रणव उवाच

असौ शम्भुर्महादेवः पार्वत्या स्वातिरिक्तया ।
संक्रीडते कदाचिन्नो किन्तु स्वात्मस्वरूपया ॥ १८ ॥

असौशम्भुरनीशानः स्वप्रकाशोनिरञ्जनः । विश्वाधिकोमहादेवोविश्वाधिकइतिश्रुतः
सर्वात्मासर्वकर्तासौस्वतन्त्रः सर्वभावनः । ब्रह्मन्नयंसृष्टिकालेत्वान्नियुङ्क्तेरजोगुणैः
सत्त्वेन रक्षणे शम्भुस्त्वां प्रेषयति केशवः !। तमसा कालरुद्राख्यं सम्प्रेरयतिसंहृतौ

अतः स्वतन्त्रता विष्णोयुवयोर्न कदाचन ।
नाऽपि प्रजापतेरस्ति किन्तु शम्भोः स्वतन्त्रता ॥ २२ ॥
ब्रह्मन्विष्णो युवाभ्यान्तु किमर्थं न महेश्वरः ।
ज्ञायते सर्वलोकानां कर्ता विश्वाधिकस्तथा ॥ २३ ॥

सापिशक्तिरुमादेवी न पृथक्शङ्करात्सदा । शम्भोरानन्दभूतासादेवीनागन्तुकीस्मृता

अतोविश्वाधिकोरुद्रः स्वतन्त्रोनिर्विकल्पकः । सर्वदेवैरयंबन्द्यो युवाभ्यामपिशङ्करः

कर्ता नाऽस्यास्तिरुद्रस्य नाधिकोऽस्माच्च विद्यते ।

न तत्समोऽपि लोकेषु विद्यते सर्वदा तथा ॥ २६ ॥

अतो मोहं नकुरुतं ब्रह्मविष्णू युवां वृथा । इत्युक्तं प्रणवेनाथ श्रुत्वा ब्रह्मा च केशवः मायया मोहितौ शम्भोर्नैवाज्ञानममुञ्चताम् । एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा प्रददर्श महाद्भुतम् व्याप्नुवद्गगनं सर्वमनन्तादित्यसन्निभम् । तेजोमण्डलमाकाशमध्यगं विश्वतोमुखम् तन्निरूपयितुं ब्रह्मा ससर्जोर्ध्वगतं मुखम् । तपोबलविसृष्टेन पञ्चमेन मुखेन सः

निरूपयामास विभुस्तत्तेजोमण्डलं मुहुः ।

तत्प्रजज्वाल कोपेन मुखं तेजोविलोकनात् ॥ ३१ ॥

अनन्तादित्यसंकाशंज्वलत्तत्पञ्चमं शिरः । दिधक्षुःप्रलये लोकान्वडवाग्निरिवाबभौ व्यदृश्यत च तत्तेजः पुरुषो नीललोहितः । दृष्ट्वा स्रष्टा तदा ब्रह्मा बभाषे परमेश्वरम्

वेदाहं त्वां महादेव! ललाटान्मे पुरा भवान् ।

विनिर्गतोऽसि शम्भो! त्वं रुद्रनामा ममाऽऽत्मजः ॥ ३४ ॥

इति गर्वेण संयुक्तं वचःश्रुत्वा महेश्वरः । कालभैरवनामानं पुरुषं प्राहिणोत्तदा अयुद्ध्यत चिरंकालं ब्रह्मणा कालभैरवः । महादेवांशसम्भूतः शूलटङ्कगदाधरः युद्ध्वा तु सुचिरं कालं ब्रह्मणा कालभैरवः । वदनंब्रह्मणःशुभ्रं व्यलोकयत पञ्चमम् विलोक्योर्ध्वगतं वक्त्रं पञ्चमं भारतीपतेः । गर्वेण महतायुक्तं प्रजज्वालातिकोपितः ततस्तत्पञ्चमं वक्त्रं भैरवःप्राच्छिनद्रुषा । ततो ममार ब्रह्माऽसौ कालभैरवहिंसितः ईश्वरस्य प्रसादेन प्रपेदे जीवितं पुनः । ततो विलोकयामास शङ्करं शशिभूषणम् ॥ वासुक्याद्यष्टभोगीन्द्रविभूषणविभूषितम् । दृष्ट्वा वेधामहादेवं पार्वत्यासहशङ्करम् लेभे माहेश्वरं ज्ञानं महादेवप्रसादतः । ततस्तुष्टाव गिरिशं वरेण्यंवरदं शिवम्

ब्रह्मोवाच

मह्यं प्रसीद गिरिश! शशाङ्ककृतशेखर !। यन्मयाऽपकृतंशम्भो! तत्क्षमस्वदयानिधे! क्षमस्व मम गर्वं त्वं शङ्करेति पुनःपुनः । नमश्चकार सोमं तं सोमार्धकृतशेखरम्

अथदेवः प्रसन्नोऽस्मै ब्रह्मणेस्वांशजायतु। मा भैरित्यब्रवीच्छम्भुर्भैरवञ्चाभ्यभाषत

ईश्वर उवाच

एष सर्वस्य जगतः पूज्योब्रह्मासनातनः। हतस्यास्यविरिञ्चस्यधारयत्वं शिरोऽधुना
ब्रह्महत्याविशुद्ध्यर्थं लोकसंग्रहकाम्यया। भिक्षामटकपालेन भैरवत्वं ममाज्ञया
उक्त्वैवं शङ्करो विप्रास्तत्रैवान्तरधीयत।
नीलकण्ठो महादेवो गिरिजार्द्धतनुस्ततः॥ ४८॥
भैरवं ग्राहयामास वदनं वेधसो द्विजाः। चरस्व पापशुद्ध्यर्थं लोकसंग्रहणाय वै
कपालधारीहस्तेन भिक्षांगृह्णातु भैरव!। इतीरयित्वा गिरिशःकन्यांकांचिद्भयंकरीम्
ब्रह्महत्याभिधांक्रूरां वडवानलसन्निभाम्। तांप्रेरयित्वा गिरिशो भैरवं पुनरब्रवीत्

ईश्वर उवाच

भैरवैतद्व्रतं त्वद्द्य ब्रह्महत्याविशुद्धये। चर त्वं सर्वतीर्थेषु स्नाहि शुद्ध्यर्थमात्मनः
ततो वाराणसीं गच्छ ब्रह्महत्याप्रशान्तये। वाराणसीप्रवेशेन ब्रह्महत्या तवाऽधमा
पादशेषा विनिष्टा स्याच्चतुर्थांशो न नश्यति।
तस्य नाशं प्रवक्ष्यामि तव भैरव! तच्छृणु॥ ५४॥
दक्षिणाम्भोनिधेस्तीरे गन्धमादनपर्वते। सर्वप्राण्युपकाराय कृतं तीर्थं मया शुभम्
शिवसंज्ञं महापुण्यं तत्र याहि त्वमादरात्। तत्प्रवेशनमात्रेण ब्रह्महत्यातवाशुभा
शिवतीर्थस्य माहात्म्यान्निश्शेषं नश्यति ध्रुवम्।
उक्त्वैवंभैरवंरुद्रःकैलासंप्रययौ क्षणात्॥ ५७॥
ततः कपालपाणिस्तु भैरवः शिवचोदितः। देवदानवयक्षादिलोकेषु विचचार सः
तं यान्तमनुयातिस्म ब्रह्महत्यातिभीषणा। भैरवःसर्वतीर्थानि पुण्यान्यायतनानिच
चरित्वालीलयादेवस्ततो वाराणसींययौ। वाराणसीं प्रविष्टेतु भैरवे शङ्करांशजे
चतुर्थांशं विनानष्टा ब्रह्महत्यातिकुत्सिता। चतुर्थांशोऽनुदुद्राव भैरवंशङ्करांशजम्
ततः स भैरवो देवः शूलपाणिः कपालधृक्। शिवाज्ञया ययौ पश्चाद्गन्धमादनपर्वतम्
शिवतीर्थं ततो गत्वा भैरवः स्नातवान्द्विजाः।

स्नानमात्रेण तत्राऽस्य शिवतीर्थे महत्तरे ॥ ६३ ॥
निश्शेषं विलयंयाता ब्रह्महत्याऽतिभीषणा । अस्मिन्नवसरेशम्भुः प्रादुरासीत्तदग्रतः
प्रादुर्भूतो महादेवो भैरवं वाक्यमब्रवीत् ।

ईश्वर उवाच

निश्शेषं ब्रह्महत्या ते शिवतीर्थे निमज्जनात् ॥ ६५ ॥
नष्टा भैरव! नास्त्यत्रसन्देहस्तवसुव्रत !। इदंकपालंकाश्यांत्वंस्थापयस्वक्वचित्स्थले
इत्युक्त्वाभगवाञ्छम्भुस्तत्रैवान्तरधीयत । भैरवोऽपि तदाविप्राब्रह्महत्याविमोचितः
शिवतीर्थस्य माहात्म्याद्ययौ वाराणसीं पुरीम् ।
कपालं स्थापयामास प्रदेशे कुत्रचिद् द्विजाः !॥ ६८ ॥
कपालतीर्थमित्याख्यामलभत्तत्स्थलन्तदा ।

श्रीसूत उवाच

एवं प्रभावं तत्पुण्यं शिवतीर्थं विमुक्तिदम् ॥ ६९ ॥
महादुःखप्रशमनं महापातकनाशनम् । नरकक्लेशशमनं स्वर्गदं मोक्षदन्तथा ॥ ७० ॥
शिवतीर्थस्य माहात्म्यंमयाप्रोक्तंविमुक्तिदम् । इदंपठन्सदामर्त्योदुःखग्रामाद्विमुच्यते

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणेएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्ये शिवतीर्थप्रशंसायां भैरवब्रह्महत्याविमोक्षणंनाम
चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

———

पञ्चविंशोऽध्यायः

शङ्खतीर्थप्रशंसायांवत्सनाभकृतघ्नदोषशान्तिवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

शिवतीर्थेनरस्स्नात्वा ब्रह्महत्याविमोक्षणे। स्वपापजालशान्त्यर्थंशङ्खतीर्थंततोव्रजेत्
यत्रमज्जनमात्रेण कृतघ्नोऽपि विमुच्यते। मातृःपितृन्गुरूंश्चापियेनमन्यन्तिमोहिताः

ये चाप्यन्ये दुरात्मानः कृतघ्ना निरपत्रपाः ।
ते सर्वे शङ्खतीर्थेऽस्मिञ्छुद्ध्यन्ति स्नानमात्रतः ॥ ३ ॥

शङ्खनामा मुनिः पूर्वं गन्धमादनपर्वते। अवर्तत तपः कुर्वन्विष्णुं ध्यायन्समाहितः
स तत्र कल्पयामासस्नानार्थंतीर्थमुत्तमम्। शङ्खेन निर्मितं तीर्थं शङ्खतीर्थमितीर्यते
तत्रस्नात्वासकृन्मर्त्यःकृतघ्नोपिविमुच्यते। अत्रेतिहासंवक्ष्यामिपुराणंपापनाशनम्
यस्य श्रवणमात्रेण नरो मुक्तिमवाप्नुयात्। पुरा बभूव विप्रेन्द्रोवत्सनाभोमहामुनिः
सत्यवाञ्छीलवान्वाग्मीसर्वभूतदयापरः। शत्रुमित्रसमोदान्तस्तपस्वीविजितेन्द्रियः
परब्रह्मणि निष्णातस्तत्त्वब्रह्मैकसंश्रयः। एवं प्रभावः स मुनिस्तपस्तेपे निजाश्रमे
स वै निश्चलसर्वाङ्गतिष्ठंस्तत्रैव भूतले। परमाण्वन्तरं वापि न स्वस्थानाच्चचालसः
स्थित्वैकत्र तपस्यन्तमनेकशतवत्सरान्। तमाचक्राम वल्मीकं छादिताङ्गश्चकार च
वल्मीकाक्रान्तदेहोऽपि वत्सनाभोमहामुनिः । अकरोत्तपउग्रासौवल्मीकन्नत्ववुद्ध्यत
तस्मिंश्च तप्यति तपो वासवोमुनिपुङ्गवाः। विसृज्यमेघजालानिवर्षयामासवेगवान्
एवं दिनानि सप्ताऽयं स ववर्ष निरन्तरम्। आसारेणातिमहता वृष्यमाणोऽपिवैमुनिः
तं वर्षं प्रतिजग्राह निमीलितविलोचनः। महतास्तनितेनाशु तदा बधिरयच्छ्रुतीः
वल्मीकस्योपरिष्टाद्वै निपपात महाशनिः। तस्मिन्वर्षतिपर्जन्ये शीतवातातिदुःसहे

वल्मीकशिखरं ध्वस्तं बभूवाऽशनिताडितम्।
विशीर्णशिखरे तस्मिन्वल्मीकेऽशनिताडिते॥ १७ ॥

सेहेऽति दुःसहां वृष्टिं वत्सनाभोऽविचिन्तयन्।
महर्षौ वर्षधाराभिः पीड्यमाने दिवानिशम् ॥ १८ ॥

धर्मस्य चेतसि कृपा संबभूवातिभूयसी। सधर्मश्चिन्तयामास वत्सनाभेतपस्यति पतत्यत्यतिवर्षेयं तपसो न निवर्तते। अहोऽस्य वत्सनाभस्य धर्मैकायतचित्तता इति चिन्तयतस्तस्य मतिरेवमजायत। अहं वै माहिषंरूपं सुमहान्तं मनोहरम् वर्षधारानिपातानांसोढारंकठिनत्वचम्। स्वीकृत्यमाहिषंरूपंस्थास्याम्युपरियोगिनः न हि बाधिष्यते वर्षं महावेगयुतं त्वपि। धर्म एवं विनिश्चित्य धाराःपृष्ठेन धारयन् वत्सनाभोपरि तद्गात्रमाच्छाद्यतस्थिवान्। ततः सप्तदिनान्ते तु तद्वैवर्षमुपारमत् ततो माहिषरूपी स धर्मोऽति कृपयायुतः। तद्वै वल्मीकमुत्सृज्य नातिदूरे ह्यवर्त्तते ततो निवृत्ते वर्षे तु वत्सनाभोमहामुनिः। निवृत्तस्तपसस्तूर्णंदिशःसर्वाव्यलोकयन् स्थितोऽहं वृष्टिसम्पाते कुर्वन्नद्यमहत्तपः। पृथिवीसलिलक्लिन्नाद्दृश्यते सर्वतोदिशम् शिखराणि गिरीणाञ्च वनान्युपवनानि च। आश्रमाणिमहर्षीणामाप्लुतानिजलैर्नवैः

एवमादीनि सर्वाणि दृष्ट्वा प्रमुदितोऽभवत्।
चिन्तयामास धर्मात्मा वत्सनाभो महामुनिः ॥ २६ ॥

अहमस्मिन्महावर्षे नूनं केनापिरक्षितः। वर्षत्यस्मिन्महावर्षे जीवितं त्वन्यथा कुतः विचिन्त्यैवं मुनिश्रेष्ठः सर्वत्रसमलोकयत्। ततोऽपश्यन्महाकायमदूरादग्रतःस्थितम् महिषं नीलवर्णनञ्च वत्सनाभस्तपोधनः। महिषं तं समुद्दिश्य मनसासमचिन्तयन् तिर्यग्योनिष्वपिकथं दृश्यते धर्मशीलता। यतो ह्यहं महावर्षान्महिषेणाभिरक्षितम् दीर्घमायुरमुष्यास्तु यन्मां रक्षितवानिह। इत्यादि स विचिन्त्यैवं तपसे पुनरुद्ययौ तं पुनश्च तपस्यन्तं दृष्ट्वा महिषरूपधृक्। रोमाञ्चावृतसर्वाङ्गः प्रमोदमगमद्भृशम्

वत्सनाभस्य हि मुनेः पुनश्चैव तपस्यतः।
मनः पूर्ववदैकाग्र्यं परब्रह्मणि नाऽभवत् ॥ ३६ ॥

स विषण्णमना भूत्वावत्सनाभोव्यचिन्तयत्। नभवेद्यादिनैर्मल्यंतदास्याच्चञ्चलंमनः मनश्च पापबाहुल्ये निर्मलं नैव जायते। पापलेशोऽपि मे नास्तिकथं लोलायते मनः

अचिन्तयद्दोषहेतुं वत्सनाभःपुनःपुनः । सविचिन्त्यविनिश्चित्यनिनिन्दात्मानमञ्जसा

धिङ्मामद्य दुरात्मानमहो मूढोऽस्म्यहं भृशम् ।
कृतघ्नता महान्दोषो मामद्य समुपागतः ॥ ४० ॥

यदीदृशान्महावर्षात्त्रातारं महिषोत्तमम् । तिष्ठाम्यपूजयन्नेव ततो मेऽभूत्कृतघ्नता

कृतघ्नता महान्दोषः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ।
कृतघ्नस्य न वै लोकाः कृतघ्नस्य न बान्धवाः ॥ ४२ ॥

कृतघ्नतादोषबलान्मम चित्तंमलीमसम् । कृतघ्ना नरकंयान्ति ये च विश्वस्तघातिनः
निष्कृतिं नैव पश्यामि कृतघ्नानां कथञ्चन । ऋतेप्राणपरित्यागाद्धर्मज्ञानां वचो यथा
पित्रोरभरणंकृत्वा ह्यदत्त्वा गुरुदक्षिणाम् । कृतघ्नताञ्चसम्प्राप्यमरणान्ताहिनिष्कृतिः

तस्मात्प्राणान्परित्यज्य प्रायश्चित्तं चराम्यहम् ।
इति निश्चित्य मनसा वत्सनाभो महामुनिः ॥ ४६ ॥

तृणीकृत्यनिजान्प्राणान्निस्सङ्गेनान्तरात्मना । मेरोःशिखरमारूढप्रायश्चित्तचिकीर्षया
सुमेरुशिखरात्तस्मादियेषपतितुं मुनिः । तस्मिन्पतितुमारब्धे मात्वरिष्ठा इति ब्रुवन्

त्यक्तमाहिषरूपः सन्धर्मएव न्यवारयत् ।

धर्म उवाच

वत्सनाभ! महाप्राज्ञ! जीव त्वं बहुवत्सरान् ॥ ४६ ॥
परितुष्टोऽस्मि भद्रन्ते देहत्यागचिकीर्षया ।
न हि ते धर्मकक्ष्यायां लोके कश्चित्समोऽस्ति वै ॥ ५० ॥

यद्यपिप्राणसंत्यागः कृतघ्नेनिष्कृतिर्भवेत् । तथापिधर्मशालत्वात्तवान्यांनिष्कृतिंवदे
शङ्खतीर्थाभिधं तीर्थमस्ति वै गन्धमादने । शान्त्यर्थमस्यपापस्यतत्रस्नाहिसमाहितः
प्राप्स्यसे चित्तशुद्धिंत्वमतोविगतकल्मषः । ततश्चलब्धविज्ञानःप्राप्स्यसेशाश्वतंपदम्
अहं धर्मोऽस्मि योगीन्द्रसत्यमेवब्रवीमि ते । इतिधर्मवचःश्रुत्वावत्सनाभोमहामुनिः
पश्चात्स्नातुकामःशङ्खतीर्थे गन्धमादनमन्वगात् । शङ्खतीर्थञ्चसम्प्राप्य तत्र सस्नौ महामुनिः
ततो विगतपापस्य मनो निर्मलतां गतम् । ततोऽचिरेण कालेन ब्रह्मभूयमगान्मुनिः

एवं वः कथितं विप्राः! शङ्खतीर्थस्य वैभवम् ।
यत्र हि स्नानमात्रेण कृतघ्नोऽपि विमुच्यते ॥ ५७ ॥
मातृद्रोही पितृद्रोही गुरुद्रोही तथैव च। अन्ये कृतघ्ननिवहा मुच्यन्तेऽत्रनिमज्जनात्
अतःकृतघ्नैर्मनुजैः सेवनीयमिदं सदा । अहोतीर्थस्यमाहात्म्यं यत्कृतघ्नोऽपि मुच्यते
अकृत्वा भरणं पित्रोरदत्त्वा गुरुदक्षिणाम् ।
कृतघ्नताञ्च सम्प्राप्य मरणान्ता हि निष्कृतिः ॥ ६० ॥
इह तु स्नानमात्रेण कृतघ्नस्यापि निष्कृतिः । कृतघ्नतापितत्तीर्थेस्नानमात्राद्विनश्यति
अन्येषां तुच्छपापानां सर्वेषां किमुताऽधुना ॥
अध्यायमेनं पठेद्भक्तियुक्तः कृतघ्नोऽपि मर्त्यः स पापाद्विमुक्तः ।
विशुद्धान्तरात्मा गतः सत्यलोकं समं ब्रह्मणा मोक्षमप्याशु गच्छेत् ॥ ६३ ॥

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांतृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्ये शङ्खतीर्थप्रशंसायांवत्सनाभकृतघ्नदोषशान्तिर्नाम-
पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः

यमुनातीर्थप्रशंसायांजानश्रुतिज्ञानावाप्तिवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

विधायाभिषवं मर्त्यः शङ्खतीर्थे द्विजोत्तमाः । यमुनाञ्चैवगङ्गाञ्चगयाञ्चापिक्रमाद्व्रजेत्
यमुनाख्यं महातीर्थं गङ्गातीर्थमनुत्तमम् । गयातीर्थञ्च मर्त्यानां महापातकनाशनम्
एतत्तीर्थत्रयं पुण्यं सर्वलोकेषु विश्रुतम् । सर्वविघ्नप्रशमनं सर्वरोगनिबर्हणम् ॥ ३ ॥
एतद्धितीर्थत्रितयं सकलाज्ञाननाशनम् । अविद्यायां विनष्टायां तथाज्ञानप्रदन्नृणाम्
जानश्रुतिर्महाराज एषु तीर्थेषु वै पुरा । स्नात्वारैक्वाद्द्विजश्रेष्ठात्प्राप्तवाञ्ज्ञानमुत्तमम्

ऋषय ऊचुः

सूत!सर्वार्थतत्त्वज्ञ! व्यासशिष्य महामते। यमुनाचैवगङ्गाच गयाचैवेति विश्रुतम् ॥
एतत्तीर्थत्रयं कस्मादागतं गन्धमादने। जानश्रुतेश्च राजर्षे !स्नानात्तीर्थत्रयेऽपि च ॥
ज्ञानावाप्तिः कथं रैक्कादस्माकं सूत! तद्वद।

श्रीसूत उवाच

रैक्कनामा महर्षिस्तु पुरा वै गन्धमादने ॥ ८ ॥
तपस्सुदुश्चरं कुर्वन्न्यवसत्तपसान्निधिः। दीर्घकालं तपःकुर्वन्स वै रैक्को महामुनिः
तपोबलेन महता दीर्घमायुरवाप्तवान्। जन्मना पङ्गुरेवासीद्रैक्कनामा महामुनिः॥
पङ्गुत्वादसमर्थोऽभूद्गन्तुं तीर्थान्यसौ मुनिः। सन्तियानितुतीर्थानिगन्धमादनपर्वते
तानिगच्छति सामीप्याच्छकटेनैवसञ्चरन्। स यद्रैक्को मुनिवरो युग्वेन सह वर्तते
तपस्वीवैदिकैर्लोके सयुग्वानभिधीयते। युग्वेतिशकटंप्रोक्तं स तेन सह वर्तते॥
स खल्वेवं मुनिश्रेष्ठः सयुग्वान्नाम वै मुनिः।
पूर्णज्ञानस्तपस्तेपे गन्धमादनपर्वते ॥ १४ ॥
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थः सोऽतप्यत महत्तपः। वर्षायांकण्ठदघ्नेषु जलेषु समवर्तत
तपसा शोषिते गात्रे पामातस्य व्यजायत। कण्डूयतस पामानं दिवारात्रं मुनीश्वरः
कण्डूयमान एवायं पामानं न तपोऽत्यजत्। अजायत मनस्त्वेवंतस्यसयुग्वतोमुनेः
यमुनायां च गङ्गायां गयायां चाधुनैव हि।
अस्मिंस्तीर्थत्रये पुण्ये स्नातव्यं हि मयात्विति ॥ १८ ॥
एवं विचिन्त्य स मुनिरन्यांचिन्तामथाकरोत्। अहंहिजन्मनापङ्गुरतःस्नानंहिदुर्लभम्
अतिदूरं मया गन्तुं शकटेन न शक्यते। किंकरोम्यधुनेत्येवं स वितर्क्यमहामतिः
तीर्थत्रयेषु स्नानार्थं कर्तव्यं निश्चिकाय वै। अप्रसह्यमनाधृष्यं विद्यते मे तपोबलम्
तेनैवाऽऽवाहयिष्यामि तद्धि तीर्थत्रयन्त्विह।
इति निश्चित्य मनसा प्राङ्मुखो नियतेन्द्रियः ॥ २२ ॥
त्रिराचम्य च सयुग्वान्दध्यौ क्षणमतन्द्रितः। तस्यमन्त्रप्रभावेणयमुना सामहानदी

गङ्गा च जह्नु तनया गया सा पापनाशिनी ।
भूमिं निर्भिद्य तिस्रोऽपि पातालात्सहसोत्थिताः ॥ २४ ॥
मानुषं रूपमास्थाय सयुग्वानमुपेत्य च । ऊचुः परमसंहृष्टा हर्षयन्त्यश्च तं मुनिम्
सयुग्वन्रैक्वभद्रन्ते ध्यानादस्मादुपारम । त्वन्मन्त्रेणसमाकृष्टा वयमत्र समागताः
किंकर्तव्यं तवाऽस्माभिस्तद्वदस्व मुनीश्वर !।
इति तासां वचः श्रुत्वा सयुग्वान्हि महामुनिः ॥ २७ ॥
ध्यानादुपारमत्तूर्णं ताश्चापश्यत्पुरःस्थिताः । सताःसम्पूज्यविधिवद्रैक्वोवाचमभाषत
यमुनेदेवि! हे गङ्गे! हे गये! पापनाशिनि !। सन्निधानं कुरुध्वं मे गन्धमादनपर्वते ॥
यत्र भूमिविनिर्भिद्य भवत्य इह निर्गताः । तानिपुण्यानितीर्थानिभवेयुर्वोऽभिधानतः
सहसान्तरधीयन्तथास्त्विवत्येव तत्र ताः । तदा प्रभृतितीर्थानितानित्रीण्यपिभूतले
तेन तेनाभिधानेन गीयन्ते सर्वदा जनैः । यत्र भूमिं विनिर्भिद्ययमुनानिर्गता तदा
यमुनातीर्थमिति वै तज्जनैरभिधीयते । यतो वै पृथिवीरन्ध्राज्जाह्नवीसहसोत्थिता
गङ्गातीर्थमितिख्यातं तल्लोके पापनाशनम् । गया हि मानुषंरूपं यत आस्थायनिर्ययौ
तदेव भूमिविवरं गयातीर्थं प्रचक्ष्यते । एवमेतन्महापुण्यं तीर्थत्रयमनुत्तमम् ॥ ३५
रैक्वमन्त्रप्रभावेण पृथिव्याःसहसोत्थितम् । अत्र तीर्थत्रये स्नानंयेकुर्वन्ति नरोत्तमाः
तेषामज्ञाननाशःस्याज्ज्ञानमप्युदयं लभेत् । स्वमन्त्रेण समाकृष्टे तत्र तीर्थत्रये मुनिः
स्नानं समाचरन्नित्यं स कालानत्यवाहयत् ।
एतस्मिन्नेव काले तु राजा जानश्रुतिर्महान् ॥ ३८ ॥
पुत्रसञ्ज्ञस्य राजर्षेः पौत्रो धर्मैकतत्परः । ददावन्नादि स तदा ह्यर्थिभ्यःश्रद्धयैव यत्
तदेनं मुनयो लोके श्रद्धादेयं प्रचक्षते । यतो बहुतरं वाक्यमन्नाद्यस्य महीपतेः ॥
अर्थिनां क्षुधितानान्तु तृप्त्यर्थं वर्तते गृहे । अतोऽयमर्थिभिःसर्वैर्बहुवाक्य इतीर्यते ॥
स वै पौत्रायणो राजा जानश्रुतिसुतो बली ।
प्रियातिथिर्बभूवासौ बहुदायी तथाऽभवत् ॥ ४२ ॥
नगरेषु च राष्ट्रेषु ग्रामेषु च वनेषु च । चतुष्पथेषु सर्वेषु महामार्गेषु सर्वशः ॥ ४३ ॥

चह्वन्नपानसंयुक्तं सूपशाकादि संयुतम् । आतिथ्यंकल्पयामास तृप्तयेऽर्थिजनस्य वै ॥
अन्नपानादिकं सर्वमुपभुङ्ध्वमिहार्थिनः । इत्यसौ घोषयामास तत्र तत्र जनास्पदे
तस्य प्रियातिथेरेव नृपस्य बहुदायिनः । अर्थिभ्योदानशौण्डस्यगुणाःसर्वत्रविश्रुताः
अथ पौत्रायणस्यास्य गुणग्रामेण तोषिताः ।
देवर्षयो महाभागास्तस्याऽनुग्रहकाङ्क्षिणः ॥ ४७ ॥
हंसरूपं समास्थाय निदाघसमये निशि । रमणीयां विधायाशु श्रेणीमाकाशमार्गतः
सौधवातायनस्थस्य तस्योपरि महीपतेः । उड्डीयोड्डीयवेगेन तरसाजग्मुरुच्चकैः ॥
तरसा पततां तेषां हंसानां पृष्ठतो व्रजन् । एको हंसस्तु सम्बोध्य हंसमग्रेसरन्तदा
सोपहासमिदं वाक्यं प्राह शृण्वति राजनि ।
भो भो भल्लाक्ष! भल्लाक्ष! पुरोगच्छन्मरालक !॥ ५१ ॥
सौधमध्ये पुरस्ताद्वै जानश्रुतिसुतो नृपः । वर्तते पूजनीयोयं न पश्यसिकिमन्धवत्
यस्य तेजो दुराधर्षं माब्रह्मभवनादिदम् । अनन्तादित्यसङ्काशं ज्वलते पुरतो भृशम्
तमतिक्रम्य राजर्षिमा गास्त्वमुपरि, द्रुतम् ।
यदि गच्छसि तत्तेजस्साम्प्रतं त्वां प्रधक्ष्यति ॥ ५४ ॥
इत्युक्तवन्तं तं हंसमग्रगःप्रत्यभाषत । अहो भवानभिज्ञोसि श्लाघनीयोऽसिसूरिभिः
अश्लाघनीयं कितवं यत्त्वमेनं प्रशंससे । प्रशंससे किमर्थन्त्वमल्पंसन्तमिमञ्जनम् ॥
भस्त्रावत्पशुवच्चैव केवलंश्वासधारिणम् । न ह्यहं वेत्तिधर्माणां रहस्यंपृथिवीपतिः
तत्त्वज्ञानी यथा रैक्कः सयुग्वान्ब्राह्मणोत्तमः । रैक्कस्यहिमहज्ज्योतिरहस्यं दैवतैरपि
न ह्यस्य प्राणमात्रस्य तेजस्तादृशमस्ति वै । रैक्कस्यपुण्यराशीनामियत्तानैव विद्यते
गण्यन्ते पांसवो भूमेर्गण्यन्ते दिवि तारकाः । रैक्कपुण्यमहामेरुसमूहो नैव गण्यते
किञ्च तिष्ठन्त्विमे धर्मा नश्वरास्तस्य वै मुनेः ।
ब्रह्मज्ञानमबाध्यं यत्तेन स श्लाघ्यते मुनिः ॥ ६१ ॥
जानश्रुतेस्तु तादृक्षो धर्म एव न विद्यते । दुर्लभंयत्तु योगीन्द्रैः कुतस्तज्ज्ञानवैभवम्
परित्यज्य दुरात्मानं तद्वराकमिमञ्जनम् । स एवरैक्कःसयुग्वाञ्श्लाघ्यत्तांभवतामुनिः

जन्मना पङ्गुरपि यःस्वस्य स्नानचिकीर्षया । गङ्गाञ्च यमुनाञ्चापिगयामपिमुनीश्वरः
आह्वयामास मन्त्रेण निजाश्रमसमीपतः । तस्यब्रह्मविदो रैक्कमहर्षेर्धर्मसञ्चये ॥ ६५

अन्तर्भवन्ति धर्मौघास्त्रैलोक्योदरवर्तिनाम् ।
रैक्कस्य धर्मकक्ष्या तु न हि त्रैलोक्यवर्तिनाम् ॥ ६६ ॥

प्राणिनां धर्मकक्ष्यायामन्तर्भवति कर्हिचित् । एवमग्रेसरे हंसे कथित्वोपरते सति
हंसरूपामुनीन्द्रास्ते ब्रह्मलोकं ययुः पुनः । अथपौत्रायणोराजा जानश्रुतिररिन्दमः
रैक्वंचोत्कर्षकाष्ठायांनिशम्यपरमावधिम् । विषण्णोभवदत्यर्थंवराकोऽक्षजितोयथा

चिन्तयामास स नृपः पौनःपुन्येन निःश्वसन् ।
हंस उत्कर्षयन् रैक्वं निकृष्टं मामिहाब्रवीत् ॥ ७० ॥
अहो रैक्कस्य माहात्म्यं यं प्रशंसन्ति पक्षिणः ।
तत्परित्यज्य संसारं सर्वं राज्यमिहाऽधुना ॥ ७१ ॥

सयुग्वानं महात्मानं तमेव शरणं व्रजे । कृपानिधिः स वै रैक्कः शरणंमामुपागतम् ॥
प्रतिगृह्यात्मविज्ञानं मह्यंसमुपदेक्ष्यति । इत्यसौ चिन्तयन्नेव कथं कथमपि द्विजाः
जाग्रन्नेवायमुद्वेलां रात्रिं तामत्यवाहयत् । निशाऽवसानेसम्प्राप्ते वन्दिवृन्दप्रवर्तितम
अशृणोन्मङ्गलरवं तूर्यघोषसमन्वितम् । तदाकर्ण्य महाराजस्तदातल्पस्थ एव सन्
सारथिं शीघ्रमाहूय बभाषे सादरं वचः । सारथे! सत्वरं गत्वा रथमारुह्य वेगवत् ॥
आश्रमेषु महर्षीणां पुण्येषु विपिनेषु च । विविक्तेषु प्रदेशेषु सतामावासभूमिषु ॥
तीर्थानां च नदीनां च कूलेषु पुलिनेषु च । अन्येषु च प्रदेशेषु यत्रसन्ति मुनीश्वराः
तेषु सर्वेषु योगीन्द्रं पङ्गुंशकटसंस्थितम् । रैक्काभिधानं सर्वेषां धर्माणामेकसंश्रयम्
ब्रह्मज्ञानैकनिलयं सयुग्वानं गवेषय । अन्विष्य तूर्णंमत्प्रीत्यै पुनरागच्छ सारथे !॥
स तथेति विनिर्गत्य वेगवद्रथसंस्थितः । सर्वत्रान्वेषयामास रैक्वंब्रह्मविदंमुनिम्
गुहासु पर्वतानाञ्च मुनीनामाश्रमेषु च । सञ्चचार महीं कृत्स्नां तत्र तत्र गवेषयन्

अन्विष्य विविधान्देशान्सारथिस्त्वरया सह ।
क्रमान्महर्षिसम्बाधं गन्धमादनमन्वगात् ॥ ८३ ॥

मार्गमाणःस तत्रापि तं ददर्श मुनीश्वरम् । कण्डूयमानंपामानंशकटीयस्थलस्थितम्
अद्वैतं निष्कलं ब्रह्म चिन्तयन्तं निरन्तरम् । तं दृष्ट्वासारथिस्तत्रसयुग्वानंमहामुनिम्
रैक्कोऽयमितिसञ्चिन्त्य तमासाद्य प्रणम्यच । विनयान्मुनिमप्राक्षीदुपविश्यतदन्तिके
सयुग्वान् रैक्कनामा च ब्रह्मन्कि वै भवानिति ।
तस्य वाक्यं समाकर्ण्य स मुनिः प्रत्यभाषत ॥ ८७ ॥
अहमेव हि सयुग्वान् रैक्कनामेति वै तदा । इत्याकर्ण्य मुनेर्वाक्यमिङ्गितैर्बहुभिस्तथा
कुटुम्बभरणार्थाय धनेच्छामवगम्य च । सर्वं न्यवेदयद्राज्ञे निवृत्तो गन्धमादनात्
जानश्रुतिर्निशम्याथ सारथेर्वाक्यमादरात् । षट्शतानिगवाञ्चापिनिष्कभारंधनस्यच
रथं चाश्वतरीयुक्तं समादाय त्वरान्वितः । पौत्रायणःसराजर्षिस्तं रैक्वं प्रतिचक्रमे
गत्वा च वचनं प्राह तंरैक्वं स महीपतिः । भगवन्रैक्क सयुग्वन्मद्दत्तं प्रतिगृह्यताम्
षट्शतानि गवाञ्चापि निष्कभारं धनस्य च । रथं चाश्वरीयुक्तं प्रतिगृह्णीष्वमामकम्
गृहीत्वा सर्वमेतत्तु भो ब्रह्मन्ननुशाधिमाम् । अद्वैतब्रह्मविज्ञानं मह्यं समुपदिश्यताम्
इतितस्यवचःश्रुत्वा सस्पृहश्च ससंभ्रमम् । रैक्कःप्रत्याह सयुग्वाञ्जानश्रुतिमरिन्दमम्
रैक्क उवाच
एता गावस्तथैवास्तुनिष्कभारस्तथा रथः । किमल्पेन ममानेन बहुकल्पेषु जीवतः
न मे कुटुम्बनिर्वाहे पर्याप्तमिदमञ्जसा । एवं शतगुणञ्चापि यदि दत्तन्त्वया मम
नालं तदपि राजेन्द्र! कुटुम्बभरणाय वै । इति रैक्कवचःश्रुत्वा जानश्रुतिरभाषत ॥
जानश्रुतिरुवाच
त्वयोपदिश्यमानस्य ब्रह्मज्ञानस्य वै मुने । न हि मूल्यमिदं ब्रह्मन्गोधनं रथ एव च
प्रतिगृह्णीष्व वा नैव ममैतत्तु गवादिकम् । निष्कलाद्वैतविज्ञानं ब्रह्मन्नुपदिशस्व मे
तदाकर्ण्य वचस्तस्य सयुग्वान्वाक्यमब्रवीत् ।
रैक्क उवाच
निर्वेदो यस्य संसारे तथा वै पुण्यपापयोः ॥ १०१ ॥
प्रारब्धयोर्विनाशश्च स वै ज्ञानोपदेशभाक् । तवयद्यपि संसारे निर्वेदःसमजायत ॥

तथापि पुण्यपापानां न हि नाशोऽप्यजायत। पुण्यपापौघसङ्घाश्च पुनर्जन्मनिहेतवः
न हि भोगं विना तेषां नाशो भवति भूपते !। तन्नाशोपायमद्याहं तथापि प्रब्रवीमिते
यतो मां शरणंप्राप्तस्तच्छृणुष्व समाहितः। अत्र तीर्थत्रयं पुण्यंवर्ततेऽभीष्टदायकम्
मुमुक्षूणां हि सर्वेषां सर्वप्रारब्धनाशनम्। एतद्धियमुनातीर्थं गङ्गातीर्थं तथैव च
गयातीर्थमिदं चापि तद्देषु स्नाहि माचिरम्। सर्वप्रारब्धनाशःस्यात्तदा नैवात्रसंशयः
ततस्ते शुद्धचित्तस्य ज्ञानं तव दिशाम्यहम्। इत्युक्ते रैक्वमुनिना हर्षसम्फुल्ललोचनः
ससंभ्रममुपागम्यसस्नौ तीर्थत्रयेऽपि सः। तत्तीर्थस्नानमात्रेणशुद्धचित्तोऽभवन्नृपः

उपातिष्ठत राजाऽसौ सयुग्वानं गुरुम्पुनः।
सयुग्वान्स च रैक्वोऽपि मुनीन्द्रैरपि दुर्लभम् ॥ ११० ॥

तज्ज्ञानश्रुतये ज्ञानं कृपया समुपादिशत्। तेनोपादिष्टमात्रे तु विज्ञाने ब्रह्मरूपिणि
अबाधितानुभववानभवद्राजसत्तमः। ब्रह्मरूपं गतस्याऽस्य प्रसादाद्रैक्वयोगिनः॥
घटकुड्यकुशूलात्मा न प्रपञ्चस्समस्फुरत्। निर्भिद्य सहसा मायामभूद्ब्रह्मैव केवलम्
इत्थं तीर्थत्रये स्नानाज्ज्ञानश्रुतिरहो नृपः। दुर्लभं योगिवृन्दैश्च ब्रह्मभूयत्वमाप्तवान्
एवं वः कथितं विप्रास्तत्तीर्थत्रयवैभवम्। यस्त्विमं पठतेऽध्यायंतीर्थत्रितयवैभवम्

निर्भिद्याऽज्ञानतिमिरं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ११६ ॥

इतिश्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्येयमुनादितीर्थप्रशंसायांज्ञानश्रुतिज्ञानावाप्तिर्नाम
षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः

कोटितीर्थप्रशंसायांकृष्णस्यमातुलवधदोषशान्तिवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

यमुनायां च गङ्गायां गयायां च नरो मुदा ।
स्नानं विधाय विधिवत्कोटितीर्थं ततो व्रजेत् ॥ १ ॥

कोटितीर्थम्महापुण्यं सर्वलोकेषु विश्रुतम् । सर्वसम्पत्करं शुद्धं सर्वपापप्रणाशनम्
दुःस्वप्ननाशनं ह्येतन्महापातकनाशनम् । महाविघ्नप्रशमनम्महाशान्तिकरं नृणाम्

स्मृतिमात्रेण यत्पुंसां सर्वपापनिषूदनम् ।
लीलया धनुषःकोट्या स्वयं रामेण निर्मितम् ॥ ४ ॥

पुरा दाशरथी रामो निहत्ययुधि रावणम् । ब्रह्महत्याविमोक्षाय गन्धमादनपर्वते
प्रातिष्ठिपल्लिङ्गमेकं लोकानुग्रहकाम्यया । लिङ्गस्यास्याभिषेकाय शुद्धंवारिगवेषयन्
नाविन्दतजलन्तत्रपार्श्वे दशरथात्मजः । लिङ्गाभिषेकयोग्यं चजलंकिमितिचिन्तयन्
नवेन वारिणा लिङ्गं स्नापनीयं मयेति सः । निश्चित्य मनसातत्रधनुष्कोट्यारघूद्वहः
बिभेदधरणींशीघ्रं मनसा जाह्नवीं स्मरन् । रामकार्मुककोटिःसा तदाप्रापरसातलम्
तत उद्धारयामास तद्धनुर्धन्विनां वरः । धनुष्युद्धूयमाणे तु राघवेण महीतलात्
राघवेणस्मृता गङ्गा निर्ययौ विवरात्ततः । वारिणा तेन तल्लिङ्गमभ्यषिञ्चद्रघूद्वहः
रामकार्मुककोट्यैव यतस्तन्निर्मितम्पुरा । अतः कोटिरितिख्यातं तत्तीर्थं भुवनत्रये
यानि यानीह तीर्थानि सन्ति वै गन्धमादने । प्रथमं तेषुतीर्थेषुस्नात्वाविगतकल्मषः

शेषपापविमोक्षाय स्नायात्कोटौ नरस्ततः ।
तीर्थान्तरेषु स्नानेन यः पापौघो न नश्यति ॥ १४ ॥

अनेकजन्मकोटीभिरर्जितो ह्यस्थिसंस्थितः ।
विनश्यति स सर्वोऽपि कोटिस्नानान्न संशयः ॥ १५ ॥

यदि हि प्रथमं स्नायादत्र कोटौ नरो द्विजाः !।
तस्य मुक्तस्य तीर्थानि व्यर्थान्येवापराणि हि ॥ १६ ॥

ऋषय ऊचुः

सूतसर्वार्थतत्त्वज्ञव्यासशिष्यमुनीश्वर! । अस्माकंसंशयंकश्चिच्छिन्धिपौराणिकोत्तम
कोटौ स्नातस्य मर्त्यस्य यदि तीर्थान्तरं वृथा ।
किमर्थं धर्मतीर्थादि तीर्थेषु स्नान्ति मानवाः ॥ १८ ॥
तीर्थानि तानि सर्वाणि समतिक्रम्य मानवाः ।
अत्रैव कोटौ किं स्नानं न कुर्वन्ति हि तद्वद ॥ १६ ॥

श्रीसूत उवाच

अहोरहस्यं युष्माभिः पृष्टमेतन्मुनीश्वराः । नारदायपुराशम्भुःपृच्छतेयत्किलाऽब्रवीत्
तद्ब्रवीमि मुनिश्रेष्ठाःश्रृणुध्वंश्रद्धयासह । गच्छन्यदृच्छयावापितीर्थयात्रापरोऽपिवा
मार्गमध्येद्विजश्रेष्ठास्तीर्थं देवालयं तथा । दृष्ट्वा श्रुत्वापि वा मोहान्नसेवेत नराधमः
निष्कृतिस्तस्यनास्तीतिप्राब्रुवन्परमर्षयः । सेतुंगच्छंस्ततोऽन्येषुनस्नायाद्यदिमानवः
तीर्थादिक्रमदोषैः स वहिष्कार्योऽन्त्यवद्द्विजैः ।
अतः स्नातव्यमेवैषु चक्रतीर्थादिषु द्विजाः ॥ २४ ॥
स्नात्वा चैतेषु तीर्थेषु शेषपापविमुक्तये । प्रयतैर्मनुजैरत्र स्नातव्यं कोटितीर्थके ॥
कोटौ चाभिषवं कृत्वा न तिष्ठेद्गन्धमादने । निवर्तेत्तत्क्षणादेव निष्पापोगन्धमादनात्
रामोऽपि हिपुराकोटितीर्थसम्भूतवारिणा । रामनाथेऽभिषिक्तेतुस्वयंस्नात्वाचतत्रवै
ब्रह्महत्याविमुक्तस्संस्तत्क्षणादेवसानुजः । आरूढपुष्पकोयोध्यांप्रययौकपिभिर्वृतः
अतः कोटौ नरःस्नात्वा पापशेषविमोचितः। निवर्तेत्तत्क्षणादेव रामोदाशरथिर्यथा
एतद्धितीर्थप्रवरं सर्वलोकेषु विश्रुतम् । रामनाथाभिषेकाय निर्मितं राघवेण यत्
स्वयम्भगवती यत्र सन्निधत्ते च जाह्नवी । तारकब्रह्मणा यत्र रामेण स्नातमादरात्
तस्य वै कोटितीर्थस्य महिमा केन कथ्यताम् ।
यत्र स्नात्वा पुरा कृष्णो लोकसङ्ग्रहणेच्छया ॥ ३२ ॥

मातुलस्य तुकंसस्यवधदोषाद्विमोचितः । तस्यवै कोटितीर्थस्य महिमाकेनकथ्यते

ऋषय ऊचुः

किमर्थमवधीत्कंसं मातुलं यदुनन्दनः । यद्दोषशान्तये सूत सस्नौ कोटौ सहात्मनः

श्रीसूत उवाच

वसुदेव इति ख्यातः शूरपुत्रो यदोःकुले । आसीत्सदेवकसुतांदेवकीमिति विश्रुताम्
उद्वाह्य रथमारूढः स्वपुरं प्रस्थितः पुरा । अथ सूतोबभूवाऽथ कंसो ह्यानकदुन्दुभेः
अशरीरा तदा वाणी कंसं सारथिमब्रवीत् । भगिनीं च तथा भामं वाहयन्तं रथोत्तमे
यामिमां वाहयस्यत्र रथेन त्वमरिन्दम !। अस्यास्त्वामष्टमोगर्भोवधिष्यतिनसंशयः
इत्याकर्ण्य वचो दिव्यं कंसः खड्गं प्रगृह्यच । स्वसारंहन्तुमुद्योगंचकारद्विजपुङ्गवाः
ततः प्रोवाच तं कंसं वसुदेवः ससान्त्वयन् ।

वसुदेव उवाच

अस्यां प्रसूतान्दास्यामि तुभ्यं कंस! सुतानहम् ॥ ४० ॥
एनां स्वसारं मा हिंसीर्नाऽस्यास्ते भीतिरस्ति हि ।
श्रुत्वा तद्वचनं कंसो निवृत्तस्तद्वधात्तदा ॥ ४१ ॥
देवकीवसुदेवाभ्यां सहितः स्वपुरं ययौ । पादावसक्तनिगडौ देवकीवसुदेवकौ ॥
स्थापयामास दुष्टात्मा कंसः कारागृहे तदा । ततःकालेन महता वसुदेवाद्धि देवकी
षट्पुत्राञ्जनयामास क्रमेण मुनिपुङ्गवाः !।
जातांस्तान्वसुदेवेन दत्तान्कंसोऽपि सोऽवधीत् ४४ ॥
हतेषु षट्सु पुत्रेषु देवक्युदरजन्मसु । कंसेन क्रूरमतिना निष्कृपेण द्विजोत्तमाः ॥
शेषोऽभूत्सप्तमो गर्भो देवक्या जठरे तदा । मायादेवीततोगर्भं तं वै विष्णुप्रचोदिता
नन्दगोपगृहस्थायां रोहिण्यां समवेशयत् । देवक्याः सप्तमोगर्भःपतितोजठरादिति
लोके प्रसिद्धिरभवन्महतीविष्णुलीलया । देवकी जठरेपश्चाद्विष्णुगर्भत्वमाप्तवान् ॥
ततो दशसु मासेषु गतेषु हरिरव्ययः । देवकी जठराज्जज्ञे कृष्णइत्यभिविश्रुतः ॥
शङ्खचक्रगदाखड्गविराजितचतुर्भुजः । किरीटीवनमाली च पित्रोः शोकविनाशनः

तं दृष्ट्वा हरिमीशानं तुष्टावाऽऽनकदुन्दुभिः ॥ ५१ ॥

वसुदेव उवाच

विश्वं भवान्विश्वपतिस्त्वमेव विश्वस्य योनिस्त्वयि विश्वमास्ते ।
महान्प्रधानश्च विराट्स्वराट् च सम्राडसि त्वं भगवन्समस्तम् ॥ ५२ ॥
एवं जगत्कारणभूतधाम्ने नारायणायाऽमितविक्रमाय ।
श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय नमोनमः कृत्रिममानुषाय ॥ ५३ ॥

स्तुवन्तमेवं शौरिं तं वसुदेवं हरिस्तदा । अब्रोचत्प्रीणयन्तश्च देवकीश्च द्विजोत्तमाः

हरिरुवाच

अहं कंसं वधिष्यामि माभीर्वां पितराविति ।
नन्दगोपस्य गृहिणी यशोदाऽजनयत्सुताम् ॥
मम मायां पूर्वदिने सर्वलोकविमोहिनीम् ॥ ५५ ॥

मां तस्याःशयनेन्यस्ययशोदायाःसुतांतुताम् । आदायदेवकीशय्यांप्रापयस्वयदूत्तम!
एवमुक्तःस कृष्णेन तथैव ह्यकरोद्द्विजाः । रुरोद मायातनया देवकीशयनेस्थिता
अथबालध्वनिंश्रुत्वा कंसःसंकुलमानसः । सूतिकागृहमागम्य तामादाय चदारिकाम्
शिलायां पोथयामास निर्दयो निरपत्रपः । अथतद्धस्तमाच्छिद्य सायुधाष्टमहाभुजा

महादेव्यब्रवीत्कंसं समाहूयाऽतिकोपना ।

मायोवाच

अरे रे कंस ! पापात्मन् ! दुर्बुद्धे ! मूढचेतन ! ॥ ६० ॥

यत्रकुत्राऽपि शत्रुस्ते वर्तते प्राणहारकः । मार्गयस्वात्मनो मृत्युं तंशत्रुकंस!माचिरम्
इतीरयित्वासादेवीदिव्यस्थानान्यवाप्यच । लब्धपूजामनुष्येभ्योबभूवाभीष्टदायिनी
श्रुत्वासदेवीवचनंकंसोऽपिभृशमाकुलः । बालग्रहान्पूतनादीन्स्वान्तकं बाधितुंरिपुम्

प्रेषयामास देशेषु शिशूनन्यांश्च बाधितुम् ।
ते च बालग्रहाः सर्वे प्रययुर्नन्दगोकुलम् ॥ ६४ ॥

हताश्च कृष्णेन तदाप्रययुर्यमसादनम् । ततःकतिपयाहस्सु गतेषु द्विजपुङ्गवाः !॥

रामकृष्णौ व्यवर्द्धतां गोकुले बालकौ तदा। अनेकबालक्रीडाभिश्चिक्रीडतुररिन्दमौ
कश्चित्कालं वत्सपालौ वेणुनादमकुर्वताम्।
कश्चित्कालश्च गोपालौ गुञ्जातापिच्छभूषितौ ॥ ६७ ॥
रेमाते बहुकालं तौ गोकुले रामकेशवौ। कंसःकदाचिदक्रूरं गोकुले रामकेशवौ ॥
प्रेषयामास विप्रेन्द्राः समानयितुमञ्जसा। आनयामास चाक्रूरो रामकृष्णौ सगोकुलात्
मथुरां कंसनिर्देशात्स्वर्णतोरणराजिताम् ॥ ६९ ॥
ततःसमानीय स रामकेशवौ ययौ पुरीं गान्दिनिजस्तदग्रे।
दृष्ट्वा च कंसं विनिवेद्य कार्यं तस्मै स्वगेहं प्रविवेश पश्चात् ॥ ७० ॥
अथाऽपराह्णे वसुदेवपुत्रावन्येद्युरिष्टैः सहगोपपुत्रैः।
उपेयतुःसालनिखातयुक्तां सगोपुराट्टां मथुरापुरीं तौ ॥ ७१ ॥
स्तोत्राणि शृण्वन्पुरयौवतानि कृष्णस्तु रामेण सहैव गत्वा।
धनुर्निवेशं सहसैव तत्र ददर्श चापञ्च महद्दृढज्यम् ॥ ७२ ॥
विद्राव्य सर्वानपि चापपालान्धनुः समादाय सलीलयाऽऽशु।
मौर्व्यां नियोक्तुं नमयाञ्चकार तदन्तरे भग्नमभूद् द्विधैव ॥ ७३ ॥
कोदण्डभङ्गोत्थितशब्दमाशु श्रुत्वा भिया तान्बलिनो निहन्तुम्।
निजघ्नतुस्तौ प्रतिगृह्य खण्डौ चापस्य पालान्बलिनो द्विजेन्द्राः !॥ ७४ ॥
ततःकुवलयापीडं गजं द्वारिस्थितं क्षणात् ॥ ७५ ॥
निहत्य रामकृष्णौ तौ महाबलपराक्रमौ। तस्य दन्तौ समुत्पाट्य दधानौ करयोर्द्वयोः
अंसे निधाय तौ दन्तौ रङ्गं प्रययतुःक्षणात्। निहत्य मल्लश्चाणूरं मुष्टिकं तौ बलन्तथा
अन्यांश्च मल्लप्रवरान्निन्यतुर्यमसादनम्। समारुरोहतुस्तूर्णं तुङ्गमञ्चञ्च तौ तदा
तत्र तुङ्गे समासीनमासने कंसमेत्य तौ। तस्थतुस्तं तृणीकृत्य सिंहौ क्षुद्रमृगं यथा
ततःकंसं समाकृष्य कृष्णो मञ्चोपरिस्थितम्। पादौ गृहीत्वा वेगेन भ्रामयामास चाम्बरे
ततस्तं पातयामास स भूमौ गतजीवितम्।
कंसभ्रातॄन्बलोऽप्यष्टौ निजघ्ने मुष्टिना द्विजाः !॥ ८१ ॥

एवं निहत्य तं कंसं कृष्णःपरबलार्दनः । पितरौ मोचयामास निगडादतिदुःखितौ
सर्वानाश्वासयामास बलेन सह माधवः । श्रीकृष्णेन हतं कंसं श्रुत्वा प्रापुःपुरीं तदा
बान्धवा मथुरायां ये पूर्वं कंसेन बाधिताः ।
उग्रसेनं तथा राज्ये स्थापयामास केशवः ॥ ८४ ॥
असहिष्णुर्द्विजाःपित्रोरेवं कंसकृतागसम् । जघान मातुलं कंसं देवब्राह्मणकण्टकम्
ततःकदाचित्कृष्णोऽयमात्मानंद्रष्टुमागतान् । नारदादीन्मुनीन्सर्वानिदंपप्रच्छसत्तमः

श्रीकृष्ण उवाच

मयाऽयंमातुलोविप्राहतःकंसोऽतिपापकृत् । मातुलस्यवधेदोषःप्रोच्यतेशास्त्रवित्तमैः
प्रायश्चित्तमतो ब्रूत तद्दोषविनिवृत्तये । अवोचन्नारदस्तत्र कृष्णमद्भुतविक्रमम्
वाचा मधुरया विप्रा भक्तिप्रणयपूर्वकम् ।

नारद उवाच

नित्यशुद्धश्च मुक्तश्च बुद्धश्चैव भवान्सदा ॥ ८६ ॥
सच्चिदानन्दरूपश्च परमात्मासनातनः । पुण्यंपापश्च ते नास्ति कृष्ण ! यादवनन्दन!
तथाऽपि लोकशिक्षार्थं भवता गरुडध्वज । प्रायश्चित्तन्तु कर्तव्यंविधिनाऽनेनमाधव
लोकसंग्रहणं तावत्कर्तव्यं भवताऽधुना । रामसेतौ महापुण्ये गन्धमादनपर्वते ॥
रामेण स्थापितं लिङ्गं रामनाथाभिधंपुरा । तस्याभिषेकतोयार्थं धनुष्कोट्यारघूद्वहः
गांभित्वोत्पादयामासतीर्थंकोटीतिविश्रुतम् । तव पूर्वावतारेण रामेणाक्लिष्टकर्मणा
ब्रह्महत्याविशुद्ध्यर्थं निर्मितं स्वयमेवयत् । तत्र स्नानं कुरुष्वत्वं धर्म्येपापविनाशने
तेनतेमातुलवधाद्दोषः शीघ्रं विनश्यति । कोटितीर्थे हरेःस्नानं ब्रह्महत्यादिशोधकम्
स्वर्गमोक्षप्रदं पुंसामायुरारोग्यवर्द्धनम् ।
इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं नारदस्य स माधवः ॥ ६७ ॥
विसृज्यतानृषीन्सर्वांस्तस्मिन्नेव क्षणेद्विजाः । रामसेतौययौतूर्णं स्वदोषपरिशुद्धये
दिनैःकतिपयैर्गत्वा कोटितीर्थंयदूद्वहः । स्नात्वा संङ्कल्पपूर्वंच दत्त्वा दानान्यनेकशः
समातुलवधोत्पन्नदोषेभ्यो मुमुचे क्षणात् । निषेव्य रामनाथं च स्वपुरं मथुरां ययौ

श्रीसूत उवाच

एवं प्रभावं पुण्यञ्च कोटितीर्थं मुनीश्वराः । नाऽनेन सदृशंतीर्थमन्यदस्ति महीतले
अत्र स्नानात्त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुशिवा द्विजाः !।
प्रीताः स्युरन्ये देवाश्च नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १०२ ॥
एवंवःकथितंचित्रं कोटितीर्थस्यवैभवम् । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्योमुच्यतेमानवोभुवि
श्रुत्वेमं पुण्यमध्यायं पठित्वा चमुनीश्वराः । ब्रह्महत्यादिभिः सत्यंमुच्यतेपातकैर्नरः

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहत्म्येकोटितीर्थप्रशंसायां कृष्णस्यमातुलवधदोषशान्तिर्नाम-सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

———

अष्टाविंशोऽध्यायः

साध्यामृततीर्थप्रशंसायांपुरूरवश्शापविमोक्षणवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

कोटितीर्थंमहापुण्यं सेवित्वाकेवलंनरः । स्नातुंजितेन्द्रियस्तीर्थंततःसाध्यामृतंव्रजेत्
साध्यामृतं महातीर्थं महापुण्यफलप्रदम् । महादुःखप्रशमनं गन्धमादनपर्वते ॥ २ ॥
अस्ति पापहरं पुंसां सर्वभीष्टप्रदायकम् ।
यत्र स्नात्वा नरो भक्त्या सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ३ ॥
तपसाब्रह्मचर्येण यज्ञैर्दानेन वापुनः । गतिं तां न लभेन्मर्त्यो यांसाध्यामृतमज्जनात्
स्पृष्टानि येषामङ्गानि साध्यामृतजलैःशुभैः । तेषां देहगतंपापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
साध्यामृतजले यस्तु साघमर्षणकृन्नरः । स विधूयेहपापानि विष्णुलोके महीयते
पूर्वेवयसिपापानिकृत्वाकर्माणियोनरः । पश्चात्साध्यामृतं सेवेत्पश्चात्तापसमन्वितः
अन्तेवयसिमुक्तःस्यात्सनरो नात्रसंशयः । साध्यामृतेनरःस्नात्वा देहबन्धाद्विमुच्यते

साध्यामृतजलेस्नातामनुष्याःपापकर्मिणः । अनेकक्लेशघोराणिनरकाणिनयान्तिहि
साध्यामृतजलेस्नानात्पुंसां यास्याद्गतिर्द्विजाः । नसागतिर्भवेद्यज्ञैर्नवेदैःपुण्यकर्मभिः

यावदस्थि मनुष्याणां साध्यामृतजले स्थितम् ।
तावद्वर्षाणि तिष्ठन्ति शिवलोके सुपूजिताः ॥ ११ ॥

अपहत्यतमस्तीव्रं यथाभात्युदयेरविः । तथासाध्यामृतस्नायी भित्त्वापापानिराजते
वाञ्छिताँल्लभते कामानत्र स्नातोनरःसदा । यत्रस्नात्वा महापुण्ये पुराराजापुरूरवाः

विप्रयोगं सहोर्वश्या जहौ तुम्बुरुशापजम् ।

ऋषय ऊचुः

कथं सूत! महाभाग! सहोर्वश्याऽमरस्त्रिया ॥ १४ ॥

प्रथमं लब्धवान्योगं मर्त्योराजापुरूरवाः । विप्रयोगं सहोर्वश्या जहौ तुम्बुरुशापजम्
हेतुना केन राजानं शशाप तुम्बुरुर्मुनिः । एतत्सर्वं समाचक्ष्व विस्तरान्मुनिपुङ्गव

श्रीसूत उवाच

आसीत्पुरूरवा नामशक्रतुल्यपराक्रमः । राजराजसमो राजा पुरा ह्यमरपूजितः ॥ १७॥
धर्मतःपालयामास मेदिनीं सपुरूत्तमः । ईजे च बहुभिर्यज्ञैर्ददौ दानानि सर्वदा
प्रशासति महीं सर्वां राज्ञितस्मिन्महामतौ । मित्रावरुणशापेन भुवंप्रापोर्वशीद्विजाः

सा चचारोर्वशी तत्र राज्ञस्तस्य पुरान्तिके ।
कोकिलालापमधुरवीणयोपवने जगौ ॥ २० ॥

स राजोपवने गन्तुं कदाचिद्धृतकौतुकः । आरूढतुरगः प्रायाल्ललनाशतसंवृतः
तादृशीमुर्वशीं तत्र करसम्मितमध्यमाम् । उवाचचैनांराजाऽसौ भार्यांमम भवेति वै
साऽपि कामातुरा तत्र राजानं प्रत्यभाषत । भवत्वे वं नरश्रेष्ठ! समयं यदि मे भवान्
करिष्यतितदाभ्याशेवत्स्यामिधृतकौतुका । करिष्येसमयंसुभ्रुतवाहमितिसोब्रवीत्
अथोर्वशी बभाषेतं पुरूरवसमुत्सुका । पुत्रभूतं मम यदि रक्षस्युरणकद्वयम्
न नग्नं ददृशे राजन्दृश्यसे यदि वैतथा । नोच्छिष्टं ममदद्याश्चेत्तदा वत्स्येतवान्तिके

घृतमात्राशना चाऽहं भविष्यामि नृपोत्तम !।

श्रीसूत उवाच

एवं प्रभावं पुण्यश्च कोटितीर्थं मुनीश्वराः । नाऽनेन सदृशंतीर्थमन्यदस्ति महीतले

अत्र स्नानात्त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुशिवा द्विजाः !।

प्रीताः स्युरन्ये देवाश्च नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ १०२ ॥

एवंवःकथितंचित्रं कोटितीर्थस्यवैभवम् । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्योमुच्यतेमानवोभुवि

श्रुत्वेमं पुण्यमध्यायं पठित्वा चमुनीश्वराः । ब्रह्महत्यादिभिः सत्यंमुच्यतेपातकैर्नरः

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहत्म्येकोटितीर्थप्रशंसायां कृष्णस्यमातुलवधदोषशान्तिर्नाम-सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः

साध्यामृततीर्थप्रशंसायांपुरूरवश्शापविमोक्षणवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

कोटितीर्थंमहापुण्यं सेवित्वाकेवलंनरः । स्नातुंजितेन्द्रियस्तीर्थंततःसाध्यामृतंव्रजेत्

साध्यामृतं महातीर्थं महापुण्यफलप्रदम् । महादुःखप्रशमनं गन्धमादनपर्वते ॥ २ ॥

अस्ति पापहरं पुंसां सर्वभीष्टप्रदायकम् ।

यत्र स्नात्वा नरो भक्त्या सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ३ ॥

तपसाब्रह्मचर्येण यज्ञैर्दानेन वापुनः । गतिं तां न लभेन्मर्त्यो यांसाध्यामृतमज्जनात्

स्पृष्टानि येषामङ्गानि साध्यामृतजलैःशुभैः। तेषां देहगतंपापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

साध्यामृतजले यस्तु साघमर्षणकृन्नरः । स विधूयेहपापानि विष्णुलोके महीयते

पूर्वेवयसिपापानिकृत्वाकर्माणियोनरः । पश्चात्साध्यामृतं सेवेत्पश्चात्तापसमन्वितः

अन्तेवयसिमुक्तःस्यात्सनरो नात्रसंशयः । साध्यामृतेनरःस्नात्वा देहबन्धाद्विमुच्यते

साध्यामृतजलेस्नातामनुष्याःपापकर्मिणः । अनेकक्लेशघोराणिनरकाणिनयान्तिहि
साध्यामृतजलेस्नानात्पुंसां यास्याद्गतिर्द्विजाः । नसागतिर्भवेद्यज्ञैर्नवेदैःपुण्यकर्मभिः

यावदस्थि मनुष्याणां साध्यामृतजले स्थितम् ।
तावद्वर्षाणि तिष्ठन्ति शिवलोके सुपूजिताः ॥ ११ ॥

अपहत्यतमस्तीव्रं यथाभात्युदयेरविः । तथासाध्यामृतस्नायी भित्त्वापापानिराजते
वाञ्छितांल्लभते कामानत्र स्नातोनरःसदा । यत्रस्नात्वा महापुण्ये पुराराजापुरूरवाः

विप्रयोगं सहोर्वश्या जहौ तुम्बुरुशापजम् ।

ऋषय ऊचुः

कथं सूत! महाभाग! सहोर्वश्याऽमरस्त्रिया ॥ १४ ॥

प्रथमं लब्धवान्योगं मर्त्योराजापुरूरवाः । विप्रयोगं सहोर्वश्या जहौ तुम्बुरुशापजम्
हेतुना केन राजानं शशाप तुम्बुरुर्मुनिः । एतत्सर्वं समाचक्ष्व विस्तरान्मुनिपुङ्गव

श्रीसूत उवाच

आसीत्पुरूरवा नामशक्रतुल्यपराक्रमः । राजराजसमो राजा पुरा ह्यमरपूजितः ॥ १७॥
धर्मतःपालयामास मेदिनीं सपुरूत्तमः । ईजे च बहुभिर्यज्ञैर्ददौ दानानि सर्वदा
प्रशासति महीं सम्यं राज्ञितस्मिन्महामतौ । मित्रावरुणशापेन भुवंप्रापोर्वशीद्विजाः

सा चचारोर्वशी तत्र राज्ञस्तस्य पुरान्तिके ।
कोकिलालापमधुरवीणयोपवने जगौ ॥ २० ॥

स राजोपवने गन्तुं कदाचिद्धृतकौतुकः । आरूढतुरगः प्रायाल्ललनाशतसंवृतः
तादृशीमुर्वशीं तत्र करसम्मितमध्यमाम् । उवाचचैनांराजाऽसौ भार्यांमम भवेति वै
साऽपि कामातुरा तत्र राजानं प्रत्यभाषत । भवत्वेवं नरश्रेष्ठ! समयं यदि मे भवान्
करिष्यतितत्राभ्याशेवत्स्यामिधृतकौतुका । करिष्येसमयंसुभ्रुतवाहमितिसोब्रवीत्
अथोर्वशी बभाषेतं पुरूरवसमुत्सुका । पुत्रभूतं मम यदि रक्षस्युरणकद्वयम्
न नग्नं ददृशे राजन्द्रक्ष्यसे यदि चैतथा । नोच्छिष्टं ममदद्याश्चेत्तदा वत्स्येतवान्तिके

घृतमात्राशना चाऽहं भविष्यामि नृपोत्तम !।

एवमस्त्विति राजोक्त्वा तां निनाय निजं गृहम् ॥ २७ ॥
अलकायां स भूपालस्तथा चैत्ररथेवने । रेमे सरस्वतीतीरे पद्मखण्डमनोरमे
एकषष्टिस वर्षाणि रममाणस्तया नयन् । तेनोर्वशी प्रतिदिनं वर्धमानानुरागिणी
स्पृहां न देवलोकेपि चकार तनुमध्यमा । नाभवद्रमणीयोऽसौदेवलोकस्तया विना
अतस्तामानयिष्यामि देवलोकमिति द्विजाः !।
विश्वावसुर्विचार्यैवं भूर्लोकमगमत्क्षणात् ॥ ३१ ॥
उर्वश्याः समयं राज्ञा विश्वावसुरयंसह । विदित्वा सह गन्धर्वैः समवेतोनिशान्तरे
उर्वश्याःशयनाभ्याशाज्जग्राहोरणकञ्जवात् । आकाशेनीयमानस्यतस्यश्रुत्वोर्वशीतदा
अब्रवीन्मत्सुतः केनगृह्यते त्यज्यतामयम् । अनाथा शरणं यामि कं नरंगतचेतना
पुरूरवाः समाकर्ण्य वाक्यं तस्यानिशान्तरे । मां न नग्नंनिरीक्षेत देवीतिनययौतदा
अथान्यमप्युरणकं गन्धर्वाः प्रतिगृह्यते । ययुस्तयोर्द्वयोश्चापि शब्दंश्रुत्वावचोर्वशी
अनाथाया मम सुतो गृह्यते तस्करैरिति । चुक्रोश देवी परुषं कं यामि शरणं नरम्
अमर्षवशमापन्नं श्रुत्वा तद्वचनं नृपः । तिमिरेणावृतं सर्वमिति मत्वा स खड्गधृक्
दुष्ट दुष्ट कुतोयासीत्यभ्यधावद्वचोवदन् । तावत्सौदामिनीदीप्तागन्धर्वैर्जनिताभृशम्
तत्प्रभामण्डलैर्देवी राजानं विगताम्बरम् । दृष्ट्वा प्रवृत्तसमया तत्क्षणादेव निर्ययौ
त्यक्त्वाह्युरणकौतत्र गन्धर्वाअपिनिर्ययुः । राजामेषौसमादाय हृष्टःस्वशयनान्तिकम्
आगतो नोर्वशीं तत्र ददर्शायतलोचनाम् । ताञ्चापश्यद्विवस्त्रश्च बभ्रामोन्मत्तवद्भुवि
कुरुक्षेत्रं गतो राजातटाके पद्मसंकुले । चतुर्भिरप्सरस्त्रीभिः क्रीडमानां ददर्शताम्
हे जाये तिष्ठ मनसा घोरेति व्याहरन्मुहुः । एवं बहु प्रकारं वै ससूक्तं प्रलपन्नृपः
अब्रवीदुर्वशीतञ्च क्रीडन्ती साप्सरोगणैः । महाराजालमेतेन चेष्टितेन तवानघ!
त्वत्तो गर्भिण्यहंपूर्वमब्दान्तेभवतात्र वै । आगन्तव्यंकुमारस्तेभविष्यत्यतिधार्मिकः
एकां विभावरीं राजंस्त्वया वत्स्यामि वै तदा ।
इत्युक्तो नृपतिर्हृष्टः स्वपुरीं प्राविशद्द्विजाः !॥ ४७ ॥
तासामप्सरसां सा तु कथयामास तं नृपम् । अयं स पुरुषोश्रेष्ठोयेनाहं कामरूपिणा

एतावन्तं महाकष्टमनुरागवशातुरा। उषिताऽस्मि सहाऽनेन सख्योनृपतिना चिरम्

एवमुक्तास्ततः सख्यस्तामूचुः साधुसाध्विति।

अनेन साकं स्थास्यामः सर्वकालं वयं सखि !॥ ५७ ॥

इत्यूचुरुर्वशीं तत्रसखीमप्सरसस्तदा। अब्देऽथ पूर्णेराजाऽपि तटाकान्तिकमाययौ
आगतन्नृपतिं दृष्ट्वा पुरूरवसमुर्वशी। कुमारमायुषं तस्मै ददौ सम्प्रीतमानसा
तेन साकं निशामेकामुषिता सानुरागिणी। पञ्चपुत्रप्रदं गर्भं तस्मादापाऽऽशुसोर्वशी
उवाच चैनंराजानमुर्वशी परमाङ्गना। वरं दास्यन्ति गन्धर्वा मत्प्रीत्या तव भूपते!
भवताप्रार्थ्यतान्तेभ्योवरं राजर्षिसत्तम!। इत्युक्तः स तया राजा प्राहगन्धर्वसत्तमान्
अहंसम्पूर्णकोशश्चविजितारातिमण्डलः। सलोकतांविनोर्वश्याःप्राप्तव्यंनान्यदस्तिमे
अतस्तया सहोर्वश्या कालंनेतुमहंवृणे। एवमुक्ते नृपेणाऽथ गन्धर्वास्तुष्टमानसाः

अग्निस्थालीं प्रदायास्मै प्रोचुश्चैनं नृपन्तदा।

गन्धर्वा ऊचुः

अग्निं वेदानुसारी त्वं त्रिधा कृत्वा नृपोत्तम !॥ ५८ ॥

इष्ट्वा यज्ञेन चोर्वश्याः सालोक्यंयाहिभूपते। इतीरितस्तैरादायस्थालीमग्नेर्ययौनृपः
अहोबतातिमूढोऽहमिति मध्येवनं नृपः। उर्वशीनमयालब्धावह्निस्थाल्यातुकिंफलम्

निधायैव वने स्थालीं स्वपुरं प्रययौ नृपः।

अर्धरात्रे व्यतीतेऽसौ विनिन्द्रोऽचिन्तयत्स्वयम् ॥ ६१ ॥

उर्वशीलोकसिद्ध्यर्थं ममगन्धर्वपुङ्गवैः। अग्निस्थाली सम्प्रदत्तासाचत्यक्तामयावने
आहरिष्येपुनस्थालीमित्युत्थाययर्योवनम्। नाग्निस्थालींददर्शाऽसौवनेतत्रपुरूरवाः
शमीगर्भमथाश्वत्थमग्निस्थानेविलोक्यसः व्यचिन्तयन्मयास्थालीनिक्षिप्तात्रवनेपुरा
सा चाऽश्वत्थः शमीगर्भः समभूदधुनात्विह। तस्मादेनं समादाय वह्निरूपमहंपुरम्

गत्वा कृत्वाऽरणीं सम्यक् तदुत्पन्नाग्निमादरात्।

उपास्यामीति निश्चित्य स्वपुरं गतवान्नृपः ॥ ६६ ॥

रमणीयारणीं चक्रे स्वाङ्गुलैः प्रमितामसौ। निर्माणसमयेराजागायत्रीमजपद्द्विजाः

गायत्र्याः पठ्यमानाया यानिसन्त्यक्षराणि हि । तावदङ्गुलिमर्यादामकरोदरणींनृपः
तत्रनिर्मथनादाग्नित्रयमुत्पाद्य भूपतिः । उर्वशीलोकसम्प्राप्तिफलमुद्दिश्यकाङ्क्षितम्
वेदानुसारी नृपतिर्जुहावाग्नित्रयंमुदा । तेनैव चाग्निविधिना बहून्यज्ञानथातनोत्
तेन गन्धर्वलोकांश्च सम्प्राप्य जगतीपतिः । सहोर्वश्या चिररेमेदेवलोकेद्विजोत्तमाः
अथ सर्वामरोपेतः कदाचिद्बलवृत्रहा । नृत्यं सुराङ्गनानां वै व्यलोकयत संसदि
पुरूरवा नृपोऽप्यायात्तदा देवेन्द्रसंसदम् । द्रष्टुं सुराङ्गनानृत्यंमनोहारिदिवौकसाम्
एकैकशस्ताः शक्रस्य ननृतुः पुरतोऽङ्गनाः । अथोर्वशी समागत्य ननर्त पुरतो हरेः
नृत्याभिनयसामर्थ्यगर्वयुक्ता ततोर्वशी । तं पुरूरवसं दृष्ट्वा जहासाऽतिमनोहरा

जहास तत्र राजाऽपि तां विलोक्य ततोर्वशीम् ।
हाससङ्कुपितस्तत्रनाट्याचार्योऽथ तुम्बुरुः ॥ ७६ ॥
शशाप तावुभौ कोपादुर्वशीञ्च नृपोत्तमम ।

तुम्बुरुरुवाच

अनेकदेवसम्पूर्णसभायामत्र यत्कृतम् ॥ ७७ ॥
युवाभ्यां हसितं नृत्यमध्ये निष्कारणं वृथा ।
तस्माज्झटिति राजेन्द्र! वियोगो युवयोःक्षणात् ॥ ७८ ॥

भूयादिति शशापैनं सर्वदैवतसन्निधौ । अथ शप्तो नृपस्तत्र नाट्याचार्येण दुःखितः
जगाम शरणंतत्र पाहिपाहीतिवज्रिणम् । उवाच दीनया वाचा पुरुहूतं पुरूरवाः

उर्वश्या सह सालोक्यसिद्ध्यर्थमहमिष्टवान् ।
अतस्तस्य वियोगो मेऽसह्यःस्यात्पाकशासन !॥ ८१ ॥

इत्युक्तवन्तं तं प्राह सहस्राक्षःशचीपतिः । शापमोक्षं प्रवक्ष्यामिमाभैषीस्त्वंनृपोत्तम
दक्षिणाम्भोनिधौ पुण्येगन्धमादनपर्वते । साध्यामृतमितिख्यातंतीर्थमस्तिमहत्तरम्

सेवितं सर्वदेवैश्च सिद्धचारणकिन्नरैः ।
सनकादिमहायोगिमुनिवृन्दनिषेवितम् ॥ ८४ ॥

भुक्तिमुक्तिप्रदं पुंसां सर्वपापविमोक्षदम् । अस्तितीर्थं भवांस्तत्र गच्छतुत्वरयानृप

सर्वेषाममृतं स्नानादत्र साध्यं यतस्ततः । साध्यामृतमितिख्यातंसर्वलोकेषुविश्रुतम्
तत्र स्नानात्तवोर्वश्याः पुनर्योगो भविष्यति ।
मम लोके निवासश्च भविष्यति न संशयः ॥ ८७ ॥
इतिप्रतिसमादिष्टो नृपःसम्प्रीतमानसः । साध्यामृतं महातीर्थंसमुद्दिश्यययौक्षणात्
सस्नौसाध्यामृते तत्र महापातकनाशने । तत्रस्नानान्नरोविप्राः सद्यःशापेन मोचितः
स्नानानन्तरमेवासावुर्वश्या सह सङ्गतः ।
तया सह विमानस्थः प्रययावमरावतीम् ॥ ९० ॥
रेमे पुनस्तया सार्द्धं देववद्देवमन्दिरे । एवं प्रभावं तत्तीर्थं साध्यामृतमनुत्तमम् ॥
पुरूरवाःसहोर्वश्या यत्रस्नानेन सङ्गतः । अतोऽत्र तीर्थे यःस्नायान्महापातकनाशने
वाञ्छितांल्लभते कामान् यास्यति स्वर्गमुत्तमम् ।
निष्कामः स्नाति चेद्विप्रा मोक्षमाप्नोति मानवः ॥ ९३ ॥
इमं पवित्रं पापघ्नमध्यायं पठते तु यः । शृणुयाद्वामनुष्योऽसौवैकुण्ठेलभतेस्थितिम्
एवं वः कथितं विप्रावैभवंपापनाशनम् । साध्यामृतस्यतीर्थस्यविस्तराच्छ्रद्धयामया
यत्पुरा सनकादिभ्यः प्रोक्तवांश्चतुराननः ॥ ९६ ॥

इतिश्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये साध्यामृततीर्थप्रशंसायां पुरूरवश्शापविमोक्षणंनामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

———

एकोनत्रिंशोऽध्यायः

सर्वतीर्थप्रशंसायांसुचरितस्यसायुज्यप्राप्तिवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

स्नात्वा साध्यामृतेतीर्थेनृपशापविमोक्षणे । सर्वतीर्थंततोगच्छेन्मनुजोनियमान्वितः
सर्वतीर्थं महापुण्यं महापातकनाशनम् । महापातकयुक्तोवा मुक्तोवासर्वपातकैः ॥
शुद्ध्येत तत्क्षणादेव सर्वतीर्थनिमज्जनात् । तावत्सर्वाणिपापानिदेहेतिष्ठन्तिसुव्रताः
न यावत्सर्वतीर्थेऽस्मिन्निमज्जेत्पापपूरुषः ।
स्नानार्थं सर्वतीर्थेऽस्मिन्दृष्ट्वा यान्तं द्विजा नरम् ॥ ४ ॥
वेपन्ते सर्वपापानि नाशोऽस्माकंभवेदिति । गर्भवासादिदुःखानितावद्यातिनरोभुवि
न स्नायात्सर्वतीर्थेस्मिन्यावद्विब्राह्मणपुङ्गवाः । अनुष्ठितैर्महायागैस्तथातीर्थनिषेवणैः
गायत्र्यादि महामन्त्रजपैर्नियमपूर्वकम् । चतुर्णामपि वेदानामावृत्त्या शतसङ्ख्यया
शिवविष्णवादिदेवानां पूजयाभक्तिपूर्वकम् । एकादश्यादितिथिषु तथैवाऽनशनेन च
यत्फलं लभते मर्त्यस्तल्लभेदत्र मज्जनात् ।

ऋषय ऊचुः

सर्वतीर्थमितिख्यातिः सूताऽस्य कथमागता ॥ ६ ॥
ब्रूह्यस्माकमिदं पुण्यं विस्तराद्गच्छृण्वताम्मुने ।

श्रीसूत उवाच

पुरा सुचरितोनाम मुनिर्नियमसंयुतः ॥ १० ॥
भृगुवंशसमुद्भूतो जात्यन्धो जरयातुरः । अशक्तस्तीर्थयात्रायां नेत्राभावेन सद्विजः
सर्वेषामेव तीर्थानां स्नातुकामो महामुनिः । दक्षिणाम्बुनिधौपुण्यंगन्धमादनपर्वतम्
गत्वा शङ्करमुद्दिश्य तपस्तेपे सुदुष्करम् । त्रिकालमर्चयञ्शम्भुमुपवासीजितेन्द्रियः
तथात्रिषवणस्नानात्तथैवाऽतिथिपूजकः । शिशिरेजलमध्यस्थोग्रीष्मेपञ्चाग्निमध्यगः

वर्षास्वासारसहनश्चाभक्षो वायुभोजनः। उद्धूलनन्त्रिपुण्ड्रं च भस्मनाधारयन्सदा
जाबालोपनिषद्रीत्या तथारुद्राक्षधारकः। एवमुग्रं तपश्चक्रे दशसम्वत्सरन्द्विजः॥
तपसा तस्यसन्तुष्टः शङ्करश्चन्द्रशेखरः। प्रादुरासीन्मुनेस्तस्य द्विजाःसुचरितस्य वै
समारुह्य महोक्षाणं भूतवृन्दनिषेवितः। गिरिजार्धवपुःशूली सूर्यकोटिसमप्रभः॥
स्वभासाभास यन्सर्वा दिशो वितिमिरास्तदा।
भस्मपाण्डुसर्वाङ्गो जटामण्डलमण्डितः॥ १६॥
अनन्तादिमहानागविभूषणविभूषितः। प्रादुर्भूतस्ततःशम्भुः प्रादात्तस्य विलोचने
आत्मावलोकनार्थाय शङ्करो गिरिजापतिः। ततःसुचरितोविप्राःशम्भुनादत्तदृग्द्वयः
आलोक्य परमेशानं प्रतुष्टाव प्रसन्नधीः।

सुचरित उवाच

जयदेव! महेशान! जय शङ्कर! धूर्जटे!॥ २२॥
जय ब्रह्मादिपूज्य! त्वंत्रिपुरघ्न! यमान्तक!। जयोमेश! महादेव! कामान्तक! जयामल
जय संसारवैद्य! त्वं भूतपाल!शिवाव्यय!। त्रियम्बक! नमस्तुभ्यं भक्तरक्षणदीक्षित
व्योमकेश! नमस्तुभ्यं जयकारुण्यविग्रह!। नीलकण्ठ! नमस्तुभ्यंजयसंसारमोचक!
महेश्वर! नमस्तुभ्यं परमानन्दविग्रह!। गङ्गाधर! नमस्तुभ्यं विश्वेश्वर! मृडाव्यय
नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय शम्भवे। शर्वायोग्राय भर्गाय कैलासपतये नमः
रक्ष मां करुणासिन्धो! कृपादृष्ट्यवलोकनात्। मम वृत्तमनालोच्यत्राहिमांकृपयाहर

श्रीसूत उवाच

इति स्तुतो महादेवस्तमेनमिदमभ्यधात्। मुनिं सुचरितं विप्रा दयोदन्वानुमापतिः

महादेव उवाच

मुनेसुचरिताद्य त्वं वरंवरयकाङ्क्षितम्। वरंदातुंतवायातः पुण्येऽस्मिन्नाश्रमेशुभे॥
इतीरितो मुनिःप्राह महादेवं घृणानिधिम्

सुचरित उवाच

भगवंस्त्वं प्रसन्नो मे यदि स्याच्चन्द्रशेखर!॥ ३१॥

तर्हि त्वां प्रवृणोम्यद्यावरंमदभिकाङ्क्षितम् । जरापलितदेहोऽहं कुत्रचिद्गन्तुमक्षमः
सर्वतीर्थेषुचस्नातुमाकाङ्क्षा मम विद्यते । तस्मात्सर्वेषु तीर्थेषुस्नानेनमनुजोहियत्
फलं प्राप्नोति मे ब्रूहि तत्फलावाप्तिसाधनम् ।

महादेव उवाच

अहमावाहयिष्यामि तीर्थान्यत्रैव कृत्स्नशः ॥ ३४ ॥
रामस्य सेतुना पूते नगेऽस्मिन्गन्धमादने । इत्युक्त्वा स महादेवः पर्वतेगन्धमादने
तीर्थान्यावाहयामास मुनिप्रीत्यर्थमुत्तमः । ततस्सुचरितं प्राह शङ्करःकरुणानिधिः
मुने!सुचरितेदं तु महापातकनाशनम् । सान्निध्यात्सर्वतीर्थानांसर्वतीर्थाभिधंस्मृतम्
मयाऽत्र सर्वतीर्थानां मनसाऽऽकर्षणादिदम् ।
मानसं तीर्थमित्याख्यां लप्स्यते भुक्तिमुक्तिदम् ॥ ३८ ॥
अतः सुचरिताऽत्रत्वं स्नाहि सद्यो विमुक्तये । महापातकसङ्घानां दावानलसमद्युतौ
काममोहभयक्रोधलोभरोगादिनाशने । विना वेदान्तविज्ञानं सद्यो निर्वाणकारणे
जन्ममृत्य्वादिनक्रौघसंसारार्णवतारणे । कुम्भीपाकादिसकलनरकाग्निविनाशने ॥
इतीरितःसुचरितःशम्भुना मदनारिणा । सस्नौविप्रःसर्वतीर्थे महादेवस्य सन्निधौ
स्नात्वोत्थितःसुचरितोदृष्टोऽखिलमानवैः । जरापलितनिर्मुक्तस्तरुणोऽतीवसुन्दरः
दृष्ट्वास्वदेहसौन्दर्यं ततःसुचरितो मुनिः । श्लाघयामास तत्तीर्थं बहुधाऽन्ये चतापसाः
महादेवःसुचरितं बभाषे तदनन्तरम् । अस्य तीर्थस्य तीरे त्वं! वसन्सुचरितद्विज!
स्नानं कुरुष्व सततं स्मरन्मां मुक्तिदायकम् ।
देशान्तरीयतीर्थेषु मा व्रज ब्राह्मणोत्तम !॥ ४६ ॥
अस्य तीर्थस्य माहात्म्यान्मामन्ते प्राप्स्यसि ध्रुवम् ।
अन्येऽपि येऽत्र स्नास्यन्ति तेपि मां प्राप्नुयुर्द्विज ॥ ४७ ॥
इत्युक्त्वा भगवानीशस्तत्रैवान्तरधीयत । तस्मिन्नन्तर्हिते रुद्रे ततःसुचरितो मुनिः
अनेककालं निवसन्सर्वतीर्थस्यतीरतः । स्नानंसमाचारंस्तीर्थे मानसे नियमान्वितः
देहान्तेशङ्करं प्राप सर्वबन्धविमोचितः । सायुज्यं चापिसम्प्राप सर्वतीर्थस्यवैभवात्

एवंवःकथितं विप्राःसर्वतीर्थस्य वैभवम् । एतत्पठन्वाश्रृण्वन्वा मुच्यते सर्वपातकैः

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये सर्वतीर्थप्रशंसायां सुचरितविप्रस्यसायुज्यप्राप्तिवर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः

धनुष्कोटिप्रशंसायांधनुष्कोटिवैभवकथनम्

श्रीसूत उवाच

विहिताभिषवो मर्त्यः सर्वतीर्थेऽतिपावने । ब्रह्महत्यादिपापघ्नींधनुष्कोटिंततोव्रजेत्

यस्याःस्मरणमात्रेण मुक्तःस्यान्मानवो भुवि ।

धनुष्कोटिं प्रपश्यन्ति स्नान्ति वा कथयन्ति ये ॥ २ ॥

अष्टाविंशति भेदांस्तेनरकान्नोपभुञ्जते । तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ ॥

कुम्भीपाकं कालसूत्रकसिपत्त्रवनं तथा । कृमिभक्षोऽन्धकूपश्च संदंशं शाल्मलीतथा

सूर्मिर्वैतरणीप्राणरोधो विशसनं तथा । लालाभक्षोप्यवीचिश्च सारमेयादनंतथा

तथैव वज्रकणकं क्षारकर्दमपातनम् । रक्षोगणाशनश्चापि शूलप्रान्तवितोदनम् ॥

दन्दशूकाशनश्चापिपर्यावर्तनसञ्ज्ञितम् ।

तिरोधानाभिधं विप्रास्तथा सूचिमुखाभिधम् ॥ ७ ॥

पूयशोणितभक्षश्च विषाग्निपरिपीडनम् । अष्टाविंशतिसंख्याकमेवं नरकसञ्चयम्

न याति मनुजोविप्रा धनुष्कोटौ निमज्जनात् ।

वित्तापत्यकलत्राणां योऽन्येषामपहारकः ॥ ९ ॥

स कालपाशनिर्बद्धो यमदूतैर्भयानकैः । तामिस्रनरके घोरे पात्यते बहुवत्सरम्

स्नाति चेद्धनुषःकोटौ तस्मिन्नाऽसौ निपात्यते ।

यो निहत्य तु भर्तारं भुङ्क्ते तस्य धनादिकान् ॥ ११ ॥

पात्यते सोऽन्धतामिस्त्रे महादुःखसमाकुले ।
स्नाति चेद्धनुषःकोटौ तस्मिन्नाऽसौ निपात्यते ॥ १२ ॥
भूतद्रोहेणयोमर्त्यः पुष्णातिस्वकुटुम्बकम् । सतानिह विहायाशुरौरवेपात्यतेध्रुवम्
विषोल्वणमहासर्पसंकुले यमपूरुषैः । स्नाति चेद्धनुषःकोटौ तस्मिन्नासौ निपात्यते
यः स्वदेहंभरो मर्त्यो भार्यापुत्रादिकंविना । समहारौरवेघोरे पात्यते निजमांसभुक्
स्नाति चेद्धनुषःकोटौ तस्मिन्नाऽसौ निपात्यते ।
यः पशून्पक्षिणो वाऽपि सप्राणान्निरुणद्धि वै ॥ १६ ॥
कृपालेशविहीनं तंक्रव्यादैरपि निन्दितम् । कुम्भीपाके तप्ततैले पातयन्ति यमानुगाः
स्नातिचेद्धनुषःकोटौ तस्मिन्नासौ निपात्यते । मातरंपितरं विप्रान्योद्वेष्टिपुरुषाधमः
स कालसूत्रनरके विस्तृतायुतयोजने । अधस्तादग्निसन्तप्त उपर्यर्कमरीचिभिः ॥
खलेताम्रमयेविप्राः पात्यते क्षुधयार्दितः । स्नातिचेद्धनुषःकोटौतस्मिन्नासौनिात्यते
यो वेदमार्गमुल्लङ्घ्य वर्तते कुपथे नरः । सोऽसिपत्त्रवने घोरे पात्यते यमकिङ्करैः ॥
स्नाति चेद्धनुषःकोटौ तस्मिन्नासौ निपात्यते ।
यो राजा राजभृत्यो वा ह्यदण्डे दण्डमाचरेत् ॥ २२ ॥
शरीरदण्डं विप्रे वा स शूकरमुखे द्विजाः । पात्यतेनरके घोरे इक्षुवद्यन्त्रपीडितः ॥
स्नाति चेद्धनुषःकोटौ तस्मिन्नाऽसौ निपात्यते ।
ईश्वराधीनवृत्तीनां हिंसां यः प्राणिनां चरेत् ॥ २४ ॥
तैरेव पीड्यमानोऽयं जन्तुभिः स्वेन पीडितः । अन्धकूपेमहाभीमेपात्यतेयमकिङ्करैः
तत्रान्धकारबहुले विनिद्रो निर्वृतश्चरेत् ।
स्नाति चेद्धनुषःकोटौ तस्मिन्नाऽसौ निपात्यते ॥ २६ ॥
योऽश्नातिपङ्क्तिभेदेनसस्यसूपादिकन्नरः । अकृत्वापञ्चयज्ञंवाभुङ्क्तेमोहेनसद्द्विजाः
प्रपात्यते यमभटैर्नरके कृमिभोजने । भक्ष्यमाणःकृमिशतैर्भक्षयन्कृमिसञ्चयान् ॥
स्वयञ्च कृमिभूतस्संस्तिष्ठेद्यावदघक्षयम् ।
स्नाति चेद्धनुषःकोटौ तस्मिन्नाऽसौ निपात्यते ॥ २६ ॥

योहरेद्विप्रवित्तानिस्तेयेनवलतोऽपि वा। अन्येषामपि वित्तानि राजातत्पुरुषोपिवा
अयोमयाग्निकुण्डेषु संदंशैः सोऽतिपीडितः। संदंशे नरकेघोरे पात्यते यमपूरुषैः

स्नाति चेद्धनुषः कोटौ तस्मिन्नाऽसौ निपात्यते।
अगम्यां योऽभिगच्छेत स्त्रियं व पुरुषाधमः॥ ३२॥

अगम्यं पुरुषं योषिदभिगच्छेत वा द्विजाः। तावयोमयनारीश्च पुरुषं चाप्ययोमयम्
तप्तावालिङ्ग्य तिष्ठन्तौ यावच्चन्द्रदिवकरौ। सूर्म्याख्ये नरकेघोरे पात्यते बहुकण्टके
स्नातिचेद्धनुषःकोटौतस्मिन्नासौनिपात्यते। बाधते सर्वजन्तून्यो नानोपायैरुपद्रवैः
शाल्मलीनरके घोरेपात्यते बहुकण्टके। स्नाति चेद्धनुषःकोटौतस्मिन्नासौनिपात्यते
राजा वा राजभृत्यो वा यःपाखण्डमनुव्रतः। भेदको धर्मसेतूनां वैतरण्यां निपात्यते
स्नातिचेद्धनुषःकोटौतस्मिन्नासौनिपात्यते। वृषलीसङ्गदुष्टोयःशौचाद्याचारवर्जितः
त्यक्तलज्जस्त्यक्तवेदः पशुचर्यारतस्तथा। स पूयविष्ठामूत्रासृक्श्लेष्मपित्तादिपूरिते
अतिवीभत्सरनके पात्यतेयमकिङ्करैः। स्नाति चेद्धनुषःकोटौतस्मिन्नासौनिपात्यते
दाम्भिकोयः पशून्यज्ञे विध्यनुष्ठानवर्जितः। हन्ति स परलोकेषु वैशसेनरके द्विजाः
कृत्यमानो यमभटैः पात्यतेदुःखसंकुले। स्नातिचेद्धनुषःकोटौतस्मिन्नासौनिपात्यते
आत्मभार्यां सवर्णां यो रेतः पाययतेतुसः। परत्र रेतःपायी सन्रेतः कुण्डेनिपात्यते
स्नातिचेद्धनुषःकोटौतस्मिन्नासौनिपात्यते। योदस्युमार्गमाश्रित्यगरदोग्रामदाहकः
वणिग्द्रव्यापहारी च सपरत्रद्विजोत्तमाः। वज्रदंष्ट्राहिकाभिख्ये नरके पात्यते चिरम्
स्नातिचेद्धनुषःकोटौतस्मिन्नासौनिपात्यते। विद्यन्तेयानिचान्यानिनरकाणिपरत्रवै
तानिनाप्नोतिमनुजोधनुष्कोटिनिमज्जनात्। धनुष्कोटौसकृत्स्नानादश्वमेधफलंलभेत्
आत्मविद्याभवेत्साक्षान्मुक्तिश्चापि चतुर्विधा। नपापे रमते बुद्धिर्न भवेद्दुःखमेववा
बुद्धेः प्रीतिर्भवेत्सम्यग्धनुष्कोटौ निमज्जनात्। तुलापुरुषदानेन यत्फलंलभ्यतेनरैः

तत्फलं लभ्यते पुम्भिर्धनुष्कोटौ निमज्जनात्।
गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं हि भवेन्नृणाम्॥ ५०॥

तत्पुण्यं लभते मर्त्यो धनुष्कोटौनिमज्जनात्। धर्मार्थकाममोक्षेषुयंयमिच्छतिपूरुषः

तं तं सद्यःसमाप्नोतिधनुष्कोटौनिमज्जनात् । महापातकयुक्तोवाग्युक्तोवासर्वपातकैः
सद्यः पूतोभवेद्विप्राधनुष्कोटौनिमज्जनात् । प्रज्ञालक्ष्मीर्यशःसम्पज्ज्ञानंधर्मोविरक्तता
मनः शुद्धिर्भवेन्नृणां धनुष्कोटौ निमज्जनात् । ब्रह्महत्यायुतं चापिसुरापानायुतंतथा
अयुतं गुरुदाराणां गमनंपापकारणम् । स्तेयायुतं सुवर्णानां तत्संसर्गाश्च कोटिशः
शीघ्रं विलयमायान्ति धनुष्कोटौनिमज्जनात् ब्रह्महत्यासमानानिसुरापानसमानिच

गुरुस्त्रीगमनेनाऽपि यानि तुल्यानि चाऽऽस्तिकाः ।
सुवर्णस्तेयतुल्यानि तत्संसर्गसमानि च ॥ ५७ ॥

तानिसर्वाणि नश्यन्तिधनुष्कोटौनिमज्जनात् । उक्तेष्वेतेषुसन्देहोनकर्तव्यःकदाचन
जिह्वाग्रे परशुं तप्तं धारयामि नसंशयः । अर्थवादमिमंसर्वं ब्रुवन्वै नारकी भवेत्
सङ्करः सहिविज्ञेयःसर्वकर्मबहिष्कृतः । अहोमौर्ख्यमहोमौर्ख्यमहोमौर्ख्यं द्विजोत्तमाः
धनुष्कोट्यभिधे तीर्थे सर्वपातकनाशने । अद्वैतज्ञानदे पुंसां भुक्तिमुक्तिप्रदायिनि
इष्टकाम्यप्रदे नित्यंतथैवाऽज्ञाननाशने । स्थितेऽपि तद्विहायाऽयं रमतेऽन्यत्र वै जनः
अहोमोहस्यमाहात्म्यंमयावक्तुंनशक्यते । स्नातस्यधनुषःकोटौनान्तकाद्भयमस्तिवै

धनुष्कोटिं प्रपश्यन्ति तत्रस्नान्ति च ये नराः ।
स्तुवन्ति च प्रशंसन्ति स्पृशन्ति च नमन्ति च ॥ ६४ ॥
न पिबन्ति हि ते स्तन्यं मातॄणां द्विजपुङ्गवाः ॥

ऋषय ऊचुः

धनुष्कोट्यभिधा तस्य कथं सूत ! समागता ॥ ६५ ॥

तत्सर्वंब्रूहि तत्वेन विस्तरान्मुनिपुङ्गव ! । इतिपृष्टो नैमिषीयैराह सूतः पुनश्च तान्

श्रीसूत उवाच

रामेण निहते युद्धे रावणे लोककण्टके । विभीषणे च लङ्कायां राजनिस्थापितेततः
वैदेहीलक्ष्मणयुतो रामो दशरथात्मजः । सुग्रीवप्रमुखैर्वीरैर्वानरैरपि सम्वृतः ॥
सिद्धचारणगन्धर्वदेवविद्याधरर्षिभिः । अप्सरोभिश्च सततं स्तूयमाननिजाद्भुतः
लीलाविधृतकोदण्डस्त्रिपुरघ्नो यथाशिवः । सर्वैः परिवृतोरामोगन्धमादनमन्वगात्

तत्र स्थितं महात्मानं राघवं रावणान्तकम् ।
प्राञ्जलिः प्रार्थयामास धर्मज्ञोऽथ विभीषणः ॥ ७१ ॥

सेतुनाऽनेन ते राम ! राजानः सर्वएवहि । बलोद्रिक्ताः समभ्येत्य पीडयेयुः पुरींमम
अतः सेतुमिमंभिन्धिधनुष्कोट्यारघूद्वह । इतिसम्प्रार्थितस्तेनपौलस्त्येनसराघवः
बिभेदधनुषःकोट्यास्वसेतुंरघुनन्दनः । अतोद्विजास्ततस्तीर्थंधनुष्कोटिरितिश्रुतम्
श्रीरामधनुषःकोट्या योरेखां पश्यते कृताम् । अनेकक्लेशसंयुक्तं गर्भवासंनपश्यति
धनुष्कोट्या कृतारेखा रामेण लवणाम्बुधौ । तद्दर्शनाद्भवेन्मुक्तिर्न जानेस्नानजंफलम्
नर्मदारोधसितपो महापातकनाशनम् । गङ्गातीरे तु मरणमपवर्गफलप्रदम्
दानं द्विजाः! कुरुक्षेत्रे ब्रह्महत्यादिशोधकम् । तपश्च मरणं दानं धनुष्कोटौ कृतं नरैः
महापातकनाशाय मुक्त्यै चाभीष्टसिद्धये । भवेत्समर्थंविप्रेन्द्रा नात्रकार्याविचारणा
तावत्संपीड्यतेजन्तुः पातकैश्चोपपातकैः । यावन्नालोक्यते रामधनुष्कोटिर्विमुक्तिदा
भिद्यतेहृदयग्रन्थिश्छिद्यन्तेसर्वसंशयाः । क्षीयन्तेपापकर्माणिधनुष्कोट्यवलोकिनः

दक्षिणाम्भोनिधौसेतौ रामचन्द्रेण निर्मिता ।
या रेखा धनुषःकोट्या विभीषणहिताय वै ॥ ८२ ॥

सैवकैलासपदवी वैकुण्ठब्रह्मलोकयोः । मार्गः स्वर्गस्यलोकस्यनात्रकार्याविचारणा
तुल्यंयज्ञफलैः पुण्यैर्धनुष्कोट्यवगाहनम् । सर्वमन्त्राधिकंपुण्यं सर्वदानफलप्रदम्

कायक्लेशकरैः पुंसां किन्तपोभिः किमध्वरैः ।
किंवेदैः किमु वा शास्त्रैर्धष्कोट्यवलोकिनः ॥ ८५ ॥
रामचन्द्रधनुष्कोटौ स्नानं चेल्लभ्यते नृणाम् ।
सिताऽसितसरित्पुण्यवारिभिः किम्प्रयोजनम् ॥ ८६ ॥

रामचन्द्रधनुष्कोटिदर्शनंलभ्यते यदि । काश्यान्तुमरणान्मुक्तिः प्रार्थ्यतेकिंवृथानरैः
अनिमज्ज्यधनुष्कोटावनुपोष्यदिनत्रयम् । अदत्त्वाकाञ्चनं गाश्चदरिद्रःस्यान्नसंशयः
धनुष्कोट्यवगाहेन यत्फलं लभ्यतेनरैः । अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वापिबहुदक्षिणैः
नतत्फलमवाप्नोतिसत्यंसत्यंवदाम्यहम् । धनुष्कोट्यभिधंतीर्थंसर्वतीर्थाधिकंविदुः

दशकोटिसहस्राणि सन्ति तीर्थानि भूतले।
तेषां सान्निध्यमस्त्यत्र धनुष्कोटौ द्विजोत्तमाः !॥ ६१ ॥
अष्टौवसवआदित्यारुद्राश्चमरुतस्तथा । साध्याश्चसहगन्धर्वाःसिद्धविद्याधरास्तथा
एते चान्ये चयेदेवाः सान्निध्यंकुर्वते सदा । तीर्थेऽत्रधनुषःकोटौ नित्यमेव पितामहः
सन्निधत्तेशिवोविष्णुरुमामाचसरस्वती । धनुष्कोटौतपस्तप्त्वादेवाश्चऋषयस्तथा
विपुलांसिद्धिमगमंस्तत्फलेन मुनीश्वराः । स्नायात्तत्रनरोयस्तुपितृदेवांश्चतर्पयेत्
सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते। अत्रैकम्भोजयेद्विप्रं यो नरो भक्तिसंयुतः
इहलोके परत्रापि सोऽनन्तसुखमश्नुते । शाकमूलफलेवृत्तिं यो न वर्तयते नरः
स नरो धनुषः कोटौ स्नायात्तत्फलसिद्धये। अश्वमेधक्रतुं कर्तुं शक्तिर्यस्य नविद्यते
धनुष्कोटौसहिस्नायात्तेनतत्फलमश्नुते । ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रोवापिमुनीश्वराः
निन्द्ययोनौ न जायन्ते धनुष्कोटयवगाहनात्।
मकरस्थे रवौ माघे धनुष्कोटौ तु यो नरः ॥ १०० ॥
स्नायात्पुण्यं निगदितुं तस्याऽहं न क्षमो द्विजाः !।
माघमासे धनुष्कोटाववगाहेत यो नरः ॥ १०१ ॥
सस्नातःसर्वतीर्थेषुगङ्गादिषुमुनीश्वराः । प्राप्नुयादक्षयाँल्लोकान्मोक्षंचापिलभेतसः
जन्मप्रभृतियत्पापं स्त्रियोवा पुरुषस्यवा । तत्सर्वं माघमासेऽत्र मज्जनाद्विलयं व्रजेत्
यथासुराणां सर्वेषामुत्तमो रघुनन्दनः । तथैवचधनुष्कोटिः सर्वतीर्थोत्तमास्मृता
तत्र स्नानं माघमासे सर्वाभीष्टप्रदायकम्।
त्रिंशद्दिनं माघमासे नियतोऽपि जितेन्द्रियः ॥ १०५ ॥
धनुष्कोटौनरः स्नायादपुनर्भवसिद्धये। एकभक्तो जितक्रोधो माघमासेऽत्र योनरः
स्नानंकरोति विप्रेन्द्रा मुच्यते ब्रह्महत्यया। श्रीरामधनुषःकोटौ माघमासेनरस्तुयः
स्नात्वाऽन्ते शिवरात्रौ च निराहारो जितेन्द्रियः।
कृत्वा जागरणं रात्रौ प्रतियामं विशेषतः ॥ १०८ ॥
रामनाथंमहादेवमभ्यर्च्य विधिपूर्वकम्। परेद्युरुदिते सूर्ये धनुष्कोटौ निमज्ज्य च

अन्येष्वपिचतीर्थेषुस्नात्वा नियतमानसः । निर्वृत्य नित्यकर्माणि रामनाथंनिषेव्यच

यथाशक्ति द्विजानन्नैर्भोजयित्वा द्विजोत्तमाः !।

भूमिंगाश्च तिलान्धान्यं दत्त्वा वित्तञ्च शक्तितः ॥ १११ ॥

ब्राह्मणैरप्यनुज्ञातःस्वयम्भुञ्जीत वाग्यतः । एवं कृतवतःपुंसो रामनाथो महेश्वरः विमोच्यसर्वपापानि भुक्तिम्मुक्तिम्प्रयच्छति । अतःसर्वप्रयत्नेन माघमासेमुनीश्वराः स्नातव्यं हिधनुष्कोटौ नरैरत्रमुमुक्षुभिः । धनुष्कोटौ नरःस्नानं सेतावर्धोदये तु यः

करोति तस्य पापानि नश्यन्त्येव क्षणाद् द्विजाः ।

स्नानं महोदये चात्र भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ११५ ॥

यःस्नायाद्धनुषः कोटावर्द्धोदयमहोदये । तस्य वश्यास्त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः धनुष्कोटौ द्विजाःस्नानमर्द्धोदयमहोदये । विनाप्यद्वैतविज्ञानं सायुज्यप्राप्तिकारणम् तत्रस्नानं द्विजाःपुंसामर्द्धोदयमहोदये । मन्वाद्युक्तंविना सत्यंप्रायश्चित्तंहिपापिनाम् अत्रसेतौ धनुष्कोटावर्द्धोदयमहोदये । स्नातिचेन्मनुजो विप्राःसत्यंयज्ञं विनाप्ययम् यज्ञानांफलमाप्नोति सम्पूर्णं नात्र संशयः । चन्द्रसूर्योपरागेषु यःस्नायादत्र मानवः तस्य पुण्यफलं वक्तुं शेषेणापिनगण्यते । चन्द्रसूर्यापरागेषु धनुष्कोट्यवगाहनम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां प्रयश्चित्तमुदीरितम् । श्रीरामधनुषः कोटौचन्द्रसूर्योपरागयोः स्नानं सायुज्यदं प्रोक्तं सर्वतीर्थफलप्रदम् । चन्द्रसूर्योपरागेषु अर्द्धोदयमहोदये स्नातव्यमत्र मनुजैर्भुक्तिमुक्तिफलेच्छुभिः । अतःसर्वं परित्यज्यगच्छध्वंमुनिपुङ्गवाः

धनुष्कोटिं महापुण्यां भुक्तिमुक्तिफलप्रदाम् ।

तत्र गत्वा पितृभ्यश्च कुरुध्वं पिण्डदापनम् ॥ १२५ ॥

आकल्पम्पितृतृप्तिःस्यादत्रपिण्डनिवापनात् । पितृणांतृप्तिदंस्थानत्रयंरामेणनिर्मितम् सेतुमूलेधनुष्कोट्यांगन्धमादनपर्वते । पिण्डंदत्त्वापितृभ्योऽत्रऋणान्मुक्तोभविष्यति सेतुमूलं धनुष्कोटिर्गन्धमादनमेव च । ऋणमोक्ष इतिख्यातं त्रिस्थानंदेवनिर्मितम् अतःसर्वप्रयत्नेन धनुष्कोटिर्निषेव्यताम् । अत्रागत्यधनुष्कोटौस्नात्वानियमपूर्वकम् द्रोणाचार्यसुतः श्रीमानश्वत्थामा मुनीश्वराः । सुप्तमारणदोषेण घोरेणमुमुचेक्षणात्

एवं वःकथितं विप्रा धनुष्कोटेस्तु वैभवम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणां सर्वपापनिबर्हणम्

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्येधनुष्कोटिप्रशंसायांधनुष्कोटिवैभवकथनंनाम-
त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः

अश्वत्थामसुप्तमारणदोषशान्तिवर्णनम्

ऋषय ऊचुः

अश्वत्थामा कथंसूत!सुप्तमारणमाचरत् । कथं च मुक्तस्तत्पापाद्धनुष्कोटौनिमज्जनात्
एतन्नःश्रद्दधानानांब्रूहिपौराणिकोत्तम !। तृप्तिर्नजायतेऽस्माकंत्वद्वचोऽमृतपायिनाम्
इति पृष्टस्तदा सूतो नैमिषारण्यवासिभिः । वक्तुं प्रचक्रमे तत्र व्यासं नत्वागुरुंमुदा

श्रीसूत उवाच

राज्यार्थं कलहे जाते पाण्डवानाम्पुराद्विजाः । धार्तराष्ट्रैर्महायुद्धे महदक्षौहिणीयुते
युद्धंदशदिनं कृत्वा भीष्मे शान्तनवे हते । द्रोणे पञ्चदिनं कृत्वा कर्णे च द्विदिनंतथा
तथैवैकदिनं युद्ध्वा शल्ये चनिधनंगते । अष्टादशदिने तत्र रणे दुर्योधने द्विजाः
भग्नोरौ भीमगदया पतिते राजसत्तमे । सर्वे नृपतयो विप्रा निवेशाय कृतत्वराः ॥
युद्धे विरमिते तत्र प्रययुर्हृष्टमानसाः । धृष्टद्युम्नशिखण्ड्याद्याः सृञ्जयाःसर्व एव हि

अन्ये चापि महीपाला जग्मुः स्वशिविराण्यथ ।
अथ पार्था महावीराः कृष्णसात्यकिसंयुताः ॥ ९ ॥
दुर्योधनस्य शिबिरं प्राविशन्निर्जनं द्विजाः !।
वृद्धैरमात्यैस्तत्रस्थैः षण्ढैःस्त्रीरक्षकैस्तथा ॥ १० ॥

कृताञ्जलिपुटैःप्रह्वैः काषायमलिनाम्बरैः । प्रणम्यमानास्ते पार्थाःकुरुराजस्य वेश्मनि

तत्रत्यद्रव्यजातानि समादाय महाबलाः । सुयोधनस्य शिविरेन्यवसन्त सुखेन ते ॥

अथ तानब्रवीत्पार्थाञ्छ्रीकृष्णः प्रीणयन्निव ।

मङ्गलार्थाय चाऽस्माभिर्वस्तव्यं शिविराद् बहिः ॥ १३ ॥

इत्युक्ता वासुदेवेन तथेत्युक्त्वाऽथ पाण्डवाः ।

कृष्णसात्यकिसंयुक्ताः प्रययुः शिबिराद् बहिः ॥ १४ ॥

वासुदेवेन सहिता मङ्गलार्थंहि पाण्डवाः । ओघवत्याःसमासाद्य तीरं नद्यानरोत्तमाः
ऊषुस्तांरजनींतत्र हतशत्रुगणाःसुखम् । कृतवर्माकृपोद्रौणिस्तथादुर्योधनान्तिकम्
आदित्यास्तमयात्पूर्वमपराह्णे समाययुः । सुयोधनं तदा दृष्ट्वा रणपांसुषु रूषितम्
भग्नोरुदण्डंगदया भीमसेनस्य भीमया । रुधिरासिक्तसर्वाङ्गश्चेष्टमानं महीतले ॥
अशोचन्त तदा तत्र द्रोणपुत्रादयस्त्रयः । शुशोच सोपि तान्दृष्ट्वा रणे दुर्योधनो नृपः
दृष्ट्वातथातुराजानं वाष्पव्याकुललोचनम् । अश्वत्थामा तदाकोपाज्ज्वलन्निवमहानलः

पाणौ पाणिं विनिष्पिष्य क्रोधविस्फारितेक्षणः ।

अश्रुविक्लवया वाचा दुर्योधनमभाषत ॥ २१ ॥

पितामेपातितःक्षुद्रैश्छलेनैव रणाजिरे । न तथा तेन शोचामि यथा निष्पातितेत्वयि
शृणु वाक्यं ममाद्य त्वं यथार्थं वदतो नृप । सुकृतेन शपे चाहं सुयोधन ! महामते
अद्यरात्रौ हनिष्यामि पाण्डवान्सहसृञ्जयैः । पश्यतो वासुदेवस्य त्वमनुज्ञांप्रयच्छमे
तस्यतद्वचनंश्रुत्वाद्रौणिराजातदाब्रवीत् । तथास्त्वितिपुनःप्राहकृपंराजाद्विजोत्तमाः
आचार्यैनन्द्रोणपुत्रंकलशोत्थेनवारिणा । सेनापत्येऽभिषिञ्चस्वेत्यथसोपितथाकरोत्

सोऽभिषिक्तस्तदा द्रौणिः परिष्वज्य नृपोत्तमम् ।

कृतवर्मकृपाभ्यां च सहितस्त्वरितं ययौ ॥ २७ ॥

ततस्ते तु त्रयो वीराः प्रयाता दक्षिणोन्मुखाः ।

आदित्यास्तमयात्पूर्वं शिविरान्तिकमासत ॥ २८ ॥

पार्थानांभीषणंशब्दंश्रुत्वातत्रजयैषिणः । पाण्डवानुद्रुता भीतास्तदाद्रौण्यादयस्त्रयः
प्राङ्मुखाद्दुद्रुवुर्भीत्या कियद्दूरं श्रमातुराः । मुहूर्त्तंतेततो भूत्वा क्रोधामर्षवशानुगाः

दुर्योधनवधार्तास्ते क्षणं तत्रावतस्थिरे । ततोपश्यन्नरण्यं वै नानातरुलतावृतम्
अनेकमृगसम्बाधं क्रूरपक्षिगणाकुलम् । समृद्धजलसम्पूर्णतटाकपरिशोभितम् ॥
पद्मेन्दीवरकह्लारसरसीशतसंकुलम् । तत्र पीत्वा जलन्ते तुपाययित्वा हयांस्तथा ॥

अनेकशाखासंबाधं न्यग्रोधं ददृशुस्ततः ।
सम्प्राप्य तु महावृक्षं न्यग्रोधन्ते त्रयस्तदा ॥ २४ ॥

अवतीर्य रथेभ्यश्च मोचयित्वा तुरङ्गमान् । उपस्पृश्य जलं तत्रसायंसन्ध्यामुपासत
अथ चास्तगिरिं भानुःप्रपेदे च गतप्रभः । ततश्च रजनीघोरा समभूत्तिमिराकुला ॥
रात्रिचराणिसत्त्वानिसञ्चरन्तित्वितस्ततः । दिवाचराणिसत्त्वानिनिद्रावशमुपाययुः
कृतवर्मा कृपो द्रौणिः प्रदोषसमयेहिते । न्यग्रोधस्योपविविशुरन्तिके शोककर्शिताः
कृपभोजौ तदानिद्रांभेजातेऽतिपराक्रमौ । सुखोचितास्त्वदुःखार्हा निषेदुर्धरणीतले
द्रोणपुत्रस्तु कोपेण कलुषीकृतमानसः । ययौ न निद्रांविप्रेन्द्रा निश्वसन्नुरगोयथा
ततोऽवलोकयाञ्चक्रेतदारण्यं भयानकम् । न्यग्रोधञ्च ततोऽपश्यद्बहुवायससंकुलम्
तत्रवायसवृन्दानि निशायांवासमाययुः । सुखंभिन्नासुशाखासुसुषुपुस्ते पृथक्पृथक्
काकेषुतेषुसुप्तेषु विश्वस्तेषुसमन्ततः । ततोऽपश्यत्समायान्तं भासं द्रौणिर्भयङ्करम्
क्रूरशब्दं क्रूरकायंबभ्रपिङ्गकलेवरम् । स भासोऽथ भृशं शब्दं कृत्वाऽलीयतशाखिनि

उत्प्लुत्य तस्य शाखायां न्यग्रोधस्य विहङ्गमः ।
सुप्तान्काकान्निजघ्नेऽसावनेकान्वायसान्तकः ॥ ४५ ॥

काकानामभिनत्पक्षान्स केषाञ्चिद्विहङ्गमः । इतरेषाञ्च चरणाञ्छिरांसिचरणायुधः
विचकर्त क्षणेनासावुलूको बलवान्द्विजाः । सभिन्नदेहावयवैः काकानाम्बहुभिस्तदा
समन्तादावृतं सर्वं न्यग्रोधपरिमण्डलम् । वायसांस्तान्निहत्यासावुलूकोमुमुदे तदा
द्रौणिर्दृष्ट्वा तु तत्कर्म भासेनैवं कृतंनिशि । करिष्याम्यहमप्येवं शत्रूणां निधनंनिशि
इत्यचिन्तयदेकःसन्नुपदेशमिमंस्मरन् । जेतुं न शक्याःपार्था हि ऋजुमार्गेण युध्यता
मयातच्छद्मनातेऽद्यहन्तव्याजिनकाङ्क्षिणः । सुयोधनसकाशे च प्रतिज्ञातोमयावधः
ऋजुमार्गेणयुद्धे मे प्राणनाशो भविष्यति । छलेनयुध्यमानस्य जयश्चास्य रिपुक्षयः

यच्च निन्द्यंभवेत्कार्यं लोके सर्वजनैरपि । कार्यमेव हि तत्कर्म क्षत्त्रधर्मानुवर्तिना
पार्थैरपि छलेनैव कृतं कर्म सुयोधने ।
अस्मिन्नर्थे पुराविद्भिः प्रोक्ताः श्लोका भवन्ति हि ॥ ५४ ॥
परिश्रान्ते विकीर्णे च भुञ्जाने च रिपोर्वले । प्रस्थाने च प्रवेशे च प्रहर्तव्यं नसंशयः
निद्रार्तमर्धरात्रे च तथात्यक्तायुधं रणे । भिन्नयौधं बलं सर्वं प्रहर्तव्यमरातिभिः
एवं सनियमं कृत्वा सुप्तमारणकर्मणि । प्रबोधयद्द्रोजकृपौ सुप्तौ रात्रौ स साहसी
द्रौणिर्ध्यात्वा मुहूर्तन्तु तावुभावभ्य भाषत ।

अश्वत्थामोवाच

मृतःसुयोधनो राजा महाबलपराक्रमः ॥ ५८ ॥
शुद्धकर्मा हतःपार्थैर्बहुभिःक्षुद्रकर्मभिः । भीमेनाऽतिनृशंसेन शिरो राज्ञःपदाहतम् ॥
ततोऽद्यरात्रौ पार्थानां समेत्यपटमण्डपम् । सुखसुप्तान्हनिष्यामःशस्त्रैर्नानाविधैर्वयम्
कृपः प्रोवाच तत्रैनमिति श्रुत्वा द्विजोत्तमाः !।

कृप उवाच

सुप्तानां मारणं लोके न धर्मो न च पूज्यते ॥ ६१ ॥
तथैवत्यक्तशस्त्राणां सन्त्यक्तरथवाजिनाम् । शृणु मेवचनंवत्समुच्यतांसाहसंत्वया
वयन्तु धृतराष्ट्रञ्च गान्धारीं च पतिव्रताम् । पृच्छामो विदुरञ्चापि तदुक्तंकरवामहे
इत्युक्तःस तदा द्रौणिः कृपं प्रोवाच वै पुनः ।

अश्वत्थामोवाच

पाण्डवैश्च पुरा यन्मे छलाद्युद्धे पिता हतः ॥ ६४ ॥
तन्मेसर्वाणिमर्माणिनिकृन्ततिहि मातुल !। द्रोणहन्ताऽहमित्येतद्धृष्टद्युम्नस्ययद्वचः
कथं जनसमक्षे तद्वचनं संश्रृणोम्यहम् । तैरेव पाण्डवैःपूर्वं धर्मसेतुर्निराकृतः ॥ ६६
समक्षमेव युष्माकं सर्वेषामेव भूभृताम् । त्यक्तायुधो मम पिता धृष्टद्युम्नेन पातितः
तथा शान्तनवो भीष्मस्त्यक्तचापो निरायुधः ।
शिखण्डिनं पुरोधाय निहतः सव्यसाचिना ॥ ६८ ॥

एवमन्येऽपिभूपालाश्छलेनैवहतास्तु तैः । तथैवाहं करिष्यामि सुप्तानां मारणंनिशि
एवमुक्त्वातदाद्रौणिः संयुक्ततुरगं रथम् । प्रायादभिमुखः शत्रून्समारुह्य क्रुधाज्वलन्
तं यान्तमन्वगातान्तौ कृतवर्मकृपावुभौ । ययुश्च शिबिरे तेषां सम्प्रसुप्तजने तदा
शिविरद्वारमासाद्य द्रोणपुत्रो व्यतिष्ठत । रात्रौ तत्रसमाराध्य महादेवं घृणानिधिम्
अवाप विमलं खड्गं महादेवाद्वरप्रदात् । ततो द्रौणिरवस्थाप्य कृतवर्मकृपावुभौ
द्वारदेशे महावीरः शिबिरान्तःप्रविष्टवान् । प्रविष्टे शिबिरे द्रौणौ कृतवर्मकृपावुभौ
द्वारदेशे व्यतिष्ठेतां यत्तौ परमधन्विनौ । अथ द्रौणिःसुसंक्रुद्धस्तेजसा प्रज्वलन्निव

खड्गं विमलमादाय व्यचरच्छिबिरे निशि ।
ततस्तु धृष्टद्युम्नस्य शिबिरं मन्दमाययौ ॥ ७६ ॥

धृष्टद्युम्नादयस्तत्र महायुद्धेन कर्शिताः । सुषुपुर्निशिविश्वस्ताः स्वस्वसैन्यसमावृताः
धृष्टद्युम्नस्य शिबिरं प्रविश्य द्रौणिरस्त्रवित् । तं सुप्तं शयने शुभ्रे ददर्शारान्महाबलम्
पादेनाघातयद्रोषात्स्वपन्तं द्रोणनन्दनः । स बुद्धश्चरणाघातादुत्थाय शयनादथ ॥
व्यलोकयत्तदावीरो द्रोणपुत्रं पुरःस्थितम् । तमुत्पतन्तं शयनाद्द्रोणाचार्यसुतोबली
केशेष्वाकृष्य बाहुभ्यां निष्पिपेष धरातले । धृष्टद्युम्नस्तदातेन निष्पिष्टःसभयातुरः

निद्रान्धःपादघातार्तो न शशाक विचेष्टितुम् ।
द्रौणिस्त्वाक्रम्य तस्योरः कण्ठं बद्ध्वा धनुर्गुणैः ॥ ८२ ॥

नदन्तं विस्फुरन्तन्तं पशुमारममारयत् । तस्य सैन्यनि सर्वाणि न्यवधीच्च तथैवसः
युधामन्युं महावीर्यमुत्तमौजसमेव च । तथैव द्रौपदीपुत्रानवशिष्टांश्च सोमकान् ॥
शिखण्डिप्रमुखानन्यान्खड्गेनामारयद्बहून् । तद्भयाद्द्वारनिर्यातान्सर्वानेवचसैनिकान्
प्रापयामासतुर्मृत्युं कृतवर्मकृपावुभौ । एवं निहतसैन्यन्तच्छिबिरन्तैर्मयाबलैः ॥
तत्क्षणेशून्यमभवत्त्रिजगत्प्रलये यथा । एवं हत्वा ततः सर्वान्द्रोणपुत्रादयस्त्रयः ॥
निरगुःशिबिरात्तस्मात्पार्थभीताभयातुराः । सर्वेपृथक्पृथग्देशान्दुद्रुवुःशीघ्रगामिनः
अथद्रौणिर्ययौ विप्ररेवातीरं मनोरमम् । तत्र ह्यनेकसाहस्रा ऋषयो वेदवादिनः
कथयन्तःकथाःपुण्यास्तपश्चक्रुरनुत्तमम् । तत्रायंप्रययौ द्रौणिर्ऋषीणामाश्रमेष्वथ

प्रविष्टमात्रे तस्मिंस्तु मुनयो ब्रह्मवादिनः । द्रौणेर्दुश्चरितं ज्ञात्वा प्राहुर्योगबलेनतम्
सुप्तमारणकृत्पापी द्रौणे! त्वं ब्राह्मणाधमः । त्वद्दर्शनेन ह्यस्माकंपातित्यंभवतिध्रुवम्
त्वत्सम्भाषणमात्रेण ब्रह्महत्यायुतं भवेत् ।
अतोऽस्मदाश्रमेभ्यस्त्वं निर्गच्छ पुरुषाधम !॥ ९३ ॥
इत्यब्रुवंस्तदाद्रौणितत्रत्यामुनयोद्विजाः । इतीरितस्ततो द्रौणिर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः
लज्जितोनिरगात्तस्मादाश्रमान्मुनिसेवितात् । एवं काश्यादितीर्थेषुपुण्येषुप्रययौचसः
तत्र तत्र द्विजैःसर्वैर्निन्दितोऽसौमहात्मभिः । व्यासं शरणमापेदेप्रायश्चित्तचिकीर्षया
ततो बदरिकारण्ये समासीनं महामुनिम् । द्वैपायनं समागम्य प्रणनाम सभक्तिकम्
ततो व्यासोऽब्रवीदेनंद्रोणाचार्यसुतं मुनिः ।
त्वमस्मदाश्रमाद्द्रौणे! निर्याहि त्वरया त्विति ॥ ९८ ॥
सुप्तमारणदोषेण महापातकवान्भवान् । अतो मे भवताऽऽलापान्महत्पापं भविष्यति
इत्युक्तः स तदा द्रौणिः प्रोवाचेदं वचो मुनिम् ।

अश्वत्थामोवाच

भगवन्निन्दितःसर्वैस्त्वामस्मि शरणं गतः ॥ १०० ॥
ब्रवीषिचेत्त्वमप्येवं कोन्यो मेशरणंभवेत् । कृपां कुरु मयिब्रह्मन्साधवोदीनवत्सलाः
सुप्तमारणदोषस्य शान्त्यर्थं भगवन्मम । प्रायश्चित्तं विधेहित्वंसर्वज्ञोऽसिभवान्यतः
इत्युक्तो द्रौणिना व्यासश्चिरं ध्यात्वा तमब्रवीत् ।

व्यास उवाच

एतत्पापस्य शान्त्यर्थं प्रायश्चित्तं स्मृतौ न हि ॥ १०३ ॥
तथाप्युपायं वक्ष्यामि तवैतद्दोषशान्तये । दक्षिणाम्बुनिधौ पुण्येरामसेतौ विमुक्तिदे
धनुष्कोटिरिति ख्यातंतीर्थमस्तिमहत्तरम् । अस्तिपुण्यतमंद्रौणेमहापातकनाशनम्
स्वर्गमोक्षप्रदं पुंसां ब्रह्महत्यादिशोधकम् । सर्वमङ्गलमाङ्गल्यं सर्वाभीष्टप्रदायकम्
पवित्राणांपवित्रंचतीर्थानां च तथोत्तमम् । दुःस्वप्ननाशनं पुण्यंनरकक्लेशनाशनम्
अकालमृत्युशमनं पुंसां विजयवर्द्धनम् । दारिद्र्यनाशनं पुंसामायुर्वर्द्धनकारणम् ॥

चित्तशुद्धिप्रदं नृणां शान्तिदान्त्यादिकारणम् ।
तत्र गत्वा धनुष्कोटौ रामसेतौ विमुक्तिदे ॥ १०६ ॥
स्नानंकुरुष्वद्रौणे त्वंमासमात्रं निरन्तरम् । सुप्तमारणदोषात्त्वं सद्यःपूतोभविष्यसि
कुरुष्व वचनं शीघ्रं ममत्वं द्रोणनन्दन । एवमुक्तस्तदा द्रौणिर्व्यासेन :परमर्षिणा
रामसेतुंसमासाद्य धनुष्कोटिं पवित्रदाम् । सस्नौ सङ्कल्पपूर्वन्तु मासमेकंनिरन्तरम्
त्रिसन्ध्यंरामनाथञ्चसिषेवेसदिनेदिने । ततस्त्रिंशद्दिने तोयस्नानाद्द्रोणात्मजस्तदा
जजाप च धनुष्कोट्यां मन्त्रं पञ्चाक्षरं तदा । अकार्षीदुपवासञ्च द्रोणपुत्रस्तु तद्दिने
अकरोज्जागरं रात्रौ रामनाथस्य सन्निधौ ।
अपरेद्युर्धनुष्कोटौ स्नात्वा सङ्कल्पपूर्वकम् ॥ ११५ ॥
सिषेवे रामनाथञ्च स्तुत्वा भक्तिपुरःसरम् । ननर्त पुरतः शम्भोरानन्दाश्रुपरिप्लुतः
ततः प्रसन्नो भगवान्प्रादुरासीत्तदग्रतः । दृष्ट्वा तत्र महादेवं तुष्टाव परमेश्वरम्

द्रौणिरुवाच

नमस्ते देवदेवेश ! करुणाकर ! शङ्कर !। आपदाम्बुधिमग्नानां पोतायितपदाम्बुज!
महादेव! कृपामूर्ते! धूर्जटे! नीललोहित !। उमाकान्त! विरूपाक्ष! चन्द्रशेखर! ते नमः
मृत्युञ्जय! त्रिनेत्र त्वं पाहिमांकृपया दृशा । पार्वतीपतये तुभ्यं त्रिपुरघ्नाय शम्भवे
पिनाकपाणये तुभ्यं त्र्यम्बकाय नमोनमः । अनन्तादिमहानागहारभूषण भूषित!
शूलपाणे! नमस्तुभ्यं गङ्गाधर! मृडाव्यय !। रक्ष मां कृपया देव ! पापलङ्घातपञ्जरात्
इति स्तुतो महादेवो द्रौणिं प्रोवाच हर्षितः ।

महादेव उवाच

सुप्तमारणदोषस्ते धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ १२३ ॥
अश्वथामन्विनष्टोऽभूद्वरं वरयसुव्रत । मयि प्रसन्ने लोकेषु किमलभ्यं भवेन्नृणाम्
अतोऽभीष्टंवृणीष्वत्वंमत्तोद्रोणात्मजाधुना । इत्युक्तःशम्भुनाद्रौणिःप्राहतंपरमेश्वरम्
तवाद्य दर्शनेनाहं कृतार्थोऽस्मिमहेश्वर !। त्वद्दर्शनमपुण्यामलभ्यंजन्मकोटिभिः
अतो युष्मत्पदाम्भोजे निश्चलाभक्तिरस्तुमे । इममेव वरंदेहि मह्यंशम्भो नमोऽस्तु ते

उक्त्वा तथास्त्विति द्रौणिं देवदेवोमहेश्वरः। पश्यतो द्रोणपुत्रस्यतत्रैवान्तरधीयत
अश्वत्थामापि विप्रेन्द्राधूतपापोविनिर्मलः। रामचन्द्रधनुष्कोटौस्नानमात्रेणतत्क्षणे
धूतपापमिमन्द्रौणिं सर्वे चापिमहर्षयः। शुद्धं प्रत्यग्रहीषुस्ते तदाप्रभृति निर्मलम्
एवं वः कथितंविप्रा द्रौणिपापविमोक्षणम्। रामचन्द्रधनुष्कोटिस्नानवैभवमात्रतः
यः पठेदिममध्यायं शृणुयाद्वा समाहितः। स विधूयेह पापानि शिवलोके महीयते

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्येधनुष्कोटिप्रशंसायामश्वत्थामसुप्तमारणदोषशान्तिर्नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

———

द्वात्रिंशोऽध्यायः

धनुष्कोटिप्रशंसायांधर्मगुप्तोन्मादविमोक्षणवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

भूयोऽपि सम्प्रवक्ष्यामिधनुष्कोटेस्तुवैभवम्। युष्माकमादरेणाहंनैमिषारण्यवासिनः
नन्दो नाममहाराजा सोमवंशसमुद्भवः। धर्मेण पालयामास सागरान्तां धरामिमाम्
तस्य पुत्रः समभवद्धर्मगुप्त इतिश्रुतः। राज्यरक्षाधुरं नन्दो निजपुत्रे निधायसः
जितेन्द्रियो जिताहारः प्रविवेश तपोवनम्। ताते तपोवनं याते धर्मगुप्ताभिधोनृपः
मेदिनीं पालयामास धर्मज्ञो नीतितत्परः। ईजे बहुविधैर्यज्ञैर्देवानिन्द्रपुरोगमान्
ब्राह्मणेभ्योददौवित्तंक्षेत्राणिचबहूनि सः। सर्वेस्वधर्मनिरतास्तस्मिन्राजनिशासति
बभूवुर्नाभवन्पीडास्तस्मिश्चोरादिसम्भवाः।
कदाचिद्धर्मगुप्तोऽयमारूढस्तुरगोत्तमम् ॥ ७ ॥
वनं विवेश विप्रेन्द्रा मृगयारसकौतुकी। तमालतालहिन्तालकुरवाकुलदिङ्मुखे
विचचार वनेतस्मिन् सिंहव्याघ्रभयानके। मत्तालिकुलसन्नादसम्मूर्छितदिगन्तरे

पद्मकह्लारकुमुदनीलोत्पलवनाकुलैः । तटाकैरपि सम्पूर्णे तपस्विजनमण्डिते ॥ १०
तस्मिन्वने सञ्चरतो धर्मगुप्तस्य भूपतेः । अभूद्विभावरी विप्रास्तमसावृतदिङ्मुखा
राजापि पश्चिमां सन्ध्यामुपास्य नियमान्वितः । जजापतत्रचवनेगायत्रींवेदमातरम्

सिंहव्याघ्रादिभीत्यास्मिन्वृक्षमेकं समास्थिते ।

राजपुत्रे तदाभ्यागादृक्षः सिंहभयार्दितः ॥ १३ ॥

अन्वधावत तं ऋक्षमेकसिंहो वनेचरः । अनुद्रुतः स सिंहेन ऋक्षोवृक्षमुपारुहत्
आरुह्य ऋक्षो वृक्षन्तं ददर्श जगतीपतिम् । वृक्षस्थितं महात्मानं महाबलपराक्रमम्
उवाचभूपतिं दृष्ट्वा ऋक्षोऽयं वनगोचरः । मा भीतिं कुरुराजेन्द्र! वत्स्यावोरजनीमिह
महासत्त्वो महाकायो महादंष्ट्रासमाकुलः । वृक्षमूलं समायातः सिंहोऽयमतिभीषणः
रात्र्यर्धं भजनिद्रांत्वं रक्ष्यमाणो मयानृप । ततः प्रसुप्तं मां रक्ष शर्वर्यर्धं महामते
इति तद्वाक्यमादाय सुप्ते नन्दसुतेहरिः । प्रोवाच ऋक्ष! सुप्तोयं नृपश्चत्यज्यतामिति
तं सिंहमब्रवीदृक्षो धर्मज्ञो द्विजसत्तमाः । भवान्धर्मं न जानीते मृगराजवनेचर
विश्वासघातिनां लोके महाकष्टा भवन्ति हि । न हि मित्रद्रुहांपापंनश्येद्यज्ञायुतैरपि

ब्रह्महत्यादिपापानां कथञ्चिन्निष्कृतिर्भवेत् ।

विश्वस्तघातिनां पापं न नश्येज्जन्मकोटिभिः ॥ २२ ॥

नाहं मेरुं महाभारं मन्ये पञ्चास्य! भूतले । महाभारमिमं मन्येलोकेविश्वासघातकम्
एवमुक्तेऽथ ऋक्षेण सिंहस्तूष्णीमभूत्तदा । धर्मगुप्ते प्रबुद्धे तु ऋक्षः सुष्वाप भूरुहे
ततः सिंहोऽब्रवीद्भूपमेनमृक्षन्त्यजस्व मे । एवमुक्तेऽथ सिंहेन राजा सुप्तमशङ्कितः
स्वकन्यस्तशिरस्कन्तमृक्षंतत्याज भूतले । पात्यमानस्ततोराज्ञानखालम्बितपादपः
ऋक्षः पुण्यवशाद्वृक्षान्न पपात महीतले । स ऋक्षो नृपमभ्येत कोपाद्वाक्यमभाषत
कामरूपधरो राजन्नाहं भृगुकुलोद्भवः । ध्यानकाष्ठाभिधो नाम्ना ऋक्षरूपमधारयम्
यस्मादनागसं सुप्तमत्याक्षीन्मां भवान्नृप !। मच्छापात्त्वमतः शीघ्रमुन्मत्तश्चरभूपते
इतिशप्त्वा मुनिर्भूपं ततः सिंहमभाषत । नृसिंहस्त्वं महायक्ष कुबेरसचिवः पुरा
हिमवद्गिरिमासाद्य कदाचित्त्वं वधूसखः । अज्ञानाद्गौतमाभ्याशे विहारमतनोन्मुदा

गौतमोऽप्युटजाद्दैवात्समिदाहरणाय वै । निर्गतस्त्वांविवसनं दृष्ट्वा शापमुदाहरत्
यस्मान्ममाश्रमेऽद्य त्वं विवस्त्रः स्थितवानसि । अतःसिंहत्वमद्यैवभवितातेनसंशयः
इति गौतमशापेन सिंहत्वमगमत्पुरा । कुबेरसचिवो यक्षो भद्रनामा भवान्पुरा
कुबेरोधर्मशीलो हि तद्भृत्याश्च तथैवहि । अतः किमर्थंत्वंहिंसिमामृषिंवनगोचरम्
एतत्सर्वमहं ध्यानाज्जानामीह मृगाधिप !। इत्युक्तेध्यानकाष्ठेनत्यक्त्वासिंहत्वमाशुसः
यक्षरूपं गतोदिव्यं कुबेरसचिवात्मकम् । ध्यानकाष्ठमसावाहप्राञ्जलिःप्रणतोमुनिम्
अद्य ज्ञातं मयासर्वं पूर्ववृत्तं महामुने !। गौतमः शापकाले मे शापान्तमपिचोक्तवान्
ध्यानकाष्ठेन सम्वादो ऋक्षरूपेणतेयदा । तदा निर्धूय सिंहत्वं यक्षरूपमवाप्स्यसि
इति मामब्रवीद्ब्रह्मन्गौतमो मुनिपुङ्गवः । अद्य सिंहत्वनाशान्मे जानामित्वांमहामुने
ध्यानकाष्ठाभिधं शुद्धं कामरूपधरंसदा । इत्युक्त्वा तं प्रणम्याथध्यानकाष्ठंसयक्षराट्
विमानवरमारुह्य प्रययावलकापुरीम् । तस्मिन् गते तु यक्षेशे ध्यानकाष्ठोमहामुनिः
अव्याहतेष्टगमनो यथेष्टं प्रययौमहीम् । ध्यानकाष्ठेगते तस्मिन्कामरूपधरे मुनौ
धर्मगुप्तो मुनेःशापादुन्मत्तः प्रययौ पुरीम् । उन्मत्तरूपं तंदृष्ट्वा मन्त्रिणस्तुनृपोत्तमम्
पितुः सकाशमानिन्यू रेवातीरे मनोरमे । तस्मै निवेदयामासुर्मतिभ्रंशं सुतस्य ते
ज्ञात्वा तु पुत्रवृत्तान्तमादितः स नृपोत्तमः । जगामपुत्रमादाय जैमुनिं त्वरयान्वितः
उवाच वचनं चैव जैमुनिं मुनिपुङ्गवम् । भगवञ्जैमुने! पुत्रोममाद्योन्मत्ततां गतः
अथोन्मादविमाशाय ब्रूह्युपायं महामुने । इति पृष्टश्चिरं दध्यौ जैमुनिर्मुनिपुङ्गवः
ध्यात्वातु सुचिरंकालंनृपंनन्दमथाब्रवीत् । ध्यानकाष्ठस्यशापेनह्युन्मत्तस्तेसुतोऽभवत्
तस्यशापस्यमोक्षार्थमुपायं प्रब्रवीमिते । दक्षिणाम्बुनिधौ सेतौ पुण्ये पापविनाशने
धनुष्कोटिरिति ख्यातंतीर्थमस्तिमहत्तरम् । पवित्राणांपवित्रञ्चमङ्गलानांचमङ्गलम्
श्रुतिसिद्धंमहापुण्यंब्रह्महत्यादिशोकधकम् । नीत्वातत्रसुतन्तेऽद्यस्नापयस्वमहीपते!
उन्मादस्तत्क्षणादेव तस्य नश्येन्न संशयः । इत्युक्तस्तं प्रणम्यासौजैमुनिंमुनिपुङ्गवम्
नन्दः पुत्रं समादाय धनुष्कोटिं ययौ तदा । तत्र च स्नापयामास पुत्रंनियमपूर्वकम्
स्नानमात्रात्ततः सद्यो नष्टोन्मादोभवत्सुतः ।

स्वयं सस्नौ स नन्दोऽपि धनुष्कोटौ सभक्तिकम् ॥ ५५ ॥
उषित्वा दिनमेकन्तुसपुत्रस्तुपिता तदा। सेवित्वारामनाथंचसाम्बमूर्त्तिघृणानिधिम्
पुत्रमापृच्छ्य नन्दस्तं प्रययौ तपसे वनम्।
गते पितरि पुत्रोऽपि धर्मगुप्तो नृपो द्विजाः !॥ ५७ ॥
प्रददौ रामनाथाय बहुवित्तानि भक्तितः। ब्राह्मणेभ्योधनंधान्यं क्षेत्राणि च ददौ तदा
प्रययौ मन्त्रिभिः सार्द्धंस्वांपुरींतदनन्तरम्। धर्मेणपालयामासराज्यंनिहतकण्टकम्
पितृपैतामहंविप्रा ! धर्मगुप्तोऽतिधार्मिकः । उन्मादैरप्यपस्मारैर्ग्रहैदुष्टैश्च ये नराः
ग्रस्ता भवन्ति विप्रेन्द्रास्तेऽपि चाऽत्र निमज्जनात्।
धनुष्कोटौ विमुक्ताः स्युः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ ६१ ॥
परित्यज्यधनुष्कोटिंतीर्थमन्यद्व्रजेत्तुयः। सिद्धंसगोपयस्त्यक्त्वास्नुहिक्षीरंप्रयाचते
धनुष्कोटिर्धनुष्कोटिर्धनुष्कोटिरिति द्विजाः। त्रिःपठन्तोनरायेतुयत्रक्वापिजलाशये
स्नान्तिसर्वे नरास्ते वै यास्यन्तिब्रह्मणःपदम्। एवंवःकथिताविप्राधर्मगुप्तकथाशुभा
यस्याः श्रवणमात्रेण ब्रह्महत्या विनश्यति।
स्वर्णस्तेयादयश्चान्ये नश्येयुः पापसञ्चयाः ॥ ६५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्ये धनुष्कोटिप्रशंसायांधर्मगुप्तोन्मादविमोक्षणन्नाम
द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

———

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

धनुष्कोटिप्रशंसायांपरावसोर्ब्रह्महत्याविमोक्षणवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

भूयोऽप्यहं प्रवक्ष्यामि धनुष्कोटेस्तु वैभवम् । अत्यद्भुततरं गुह्यं सर्वलोकैकपावनम्
पुरा परावसुर्नाम ब्राह्मणो वेदवित्तमः । अज्ञानात्पितरं हत्वा ब्रह्महत्यामवाप्तवान्
सोऽपि स्नात्वा धनुष्कोटौ तद्दोषान्मुमुचे क्षणात् ।

ऋषय ऊचुः

पितरं हतवान्पूर्वं कथं सूत! परावसुः ॥ ३ ॥
कथं वा धनुषःकोटौ मुक्तिस्तस्याप्यभून्मुने !। एतन्नःश्रद्दधानानां विस्तराद्वक्तुमर्हसि

श्रीसूत उवाच

आसीद्राजा बृहद्युम्नश्चक्रवर्ती महाबलः । धर्मेणपालयामास सागरान्तां वसुन्धराम्
अयजत्सत्रयागेन देवानिन्द्रपुरोगमान् । याजकस्तस्य रैभ्योऽभूद्विद्वान्परमधार्मिकः
आस्तां पुत्रावुभौ तस्याप्यर्वावसुपरावसू । षडङ्गवेदविदुषौ श्रौतस्मार्तेषु कोविदौ
काणादे जैमिनीयेचसांख्येवैयासिकेतथा । गौतमे योगशास्त्रेचपाणिनीयेचकोविदौ
मन्वादिस्मृतिनिष्णातौ सर्वशास्त्रविशारदौ । सत्रयागे सहायार्थंबृहद्युम्नेनयाचितौ
भ्रातरौ समनुज्ञातौ पित्रारैभ्येण जग्मतुः । बृहद्युम्नस्य सत्रन्तावश्विनाविवरूपिणौ
अतिष्ठदाश्रमेरैभ्यः स्नुषया ज्येष्ठया सह । तौ गत्वा भ्रातरौतत्र राज्ञः सत्रमनुत्तमम्
याजयामासतुस्सत्रे बृहद्युम्नमहीपतेः । नाभवत्स्खलनं भ्रात्रोः सत्रेसाङ्गेषु कर्मसु
सत्रेसन्तन्यमानेऽस्मिन् बृहद्युम्नस्यभूपतेः । मुनयोभ्यागमन्सर्वेराज्ञाहूतानिरीक्षितुम्
वसिष्ठो गौतमश्चात्रिर्जाबालिरथकश्यपः । क्रतुर्दक्षःपुलस्तिश्च पुलहो नारदो मुनिः
मार्कण्डेयः शतानन्दो विश्वामित्रः पराशरः ।
भृगुः कुत्सोऽथ वाल्मीकिर्व्यासधौम्यादयोऽपरे ॥ १५ ॥

शिष्यैःप्रशिष्यैर्बहुभिरसंख्यातैःसमावृताः। तानागतान्समालोक्यवृहद्युम्नोमहीपतिः

अर्घ्यादिना मुनीन्सर्वान्पूजयामास सादरम्।

नानादिग्भ्यः समायाताश्चचतुरङ्गबलैर्युताः ॥ १७ ॥

उपहूतास्तदा भूपास्सत्रं वीक्षितुमादरात्।

वैश्याः शूद्रास्तथा वर्णाश्चत्वारोऽपि समागताः ॥ १८ ॥

वर्णिनोऽथगृहस्थाश्च वानप्रस्थाश्चभिक्षवः। सत्रंनिरीक्षितुंतस्यवृहद्युम्नस्यचाययुः
तान्सर्वान्पूजयामास यथार्हंराजसत्तमः। ददौचान्नानि सर्वेभ्यो घृतसूपादिकांस्तथा
वस्त्राणि च सुवर्णानि हाररत्नान्यनेकशः। एवंसत्कारयामास राजासत्रे समागतान्
रैभ्यपुत्रौ तदा विप्रा अर्वावसुपरावसू। अध्वरादीनि कर्माणिचक्रतुस्स्खलितंविना
तद्दृष्ट्वा मुनयस्सर्वे कौशलं रैभ्यपुत्रयोः। श्लाघन्ते सशिरःकम्पंवसिष्ठप्रमुखास्तदा
कर्माणिकानि चित्तत्रकारयित्वापरावसुः तृत य सवनस्यान्तेगृहकृत्यंनिरीक्षितुम्
प्रययौ स्वाश्रमंसायंविनैवार्वावसुंद्विजाः। तस्मिः.वसरेरैभ्यं कृष्णाजिनसमावृतम्
वनेचरन्तं पितरं दृष्ट्वा स मृगशङ्कया। निद्राकलुषितो रात्रौ अन्धे तमसिसंकुले
आत्मानं हन्तुमायाति मृगोऽयमितिचिन्तयन्। जघानपितरंसोऽयंमहारण्येपरावसुः
रिरक्षुणा शरीरं स्वं तेनाकामनयापिता । रजन्यांहिंसितोविप्रामहापातककारिणा
अन्तिकंससमागत्यव्यलोकयततं हतम्। ज्ञात्वास्वपितरंरात्रौशुशोचव्यथितेन्द्रियः
प्रेतकार्यं ततः कृत्वा पितुः सर्वं परावसुः। भूयोऽपि नृपतेः सत्रं परावसुरुपाययौ
स्वचेष्टितन्तुतत्सर्वमनुजायततोब्रवीत्। मृतंस्वपितरंश्रुत्वासोपिशोकाकुलोऽभवत्
ज्येष्ठोनुजं ततः प्राह वचनं द्विजसत्तमाः। महत्सत्रं समारब्धं वृहद्युम्नस्य भूपतेः
वोढृत्वशक्तिर्नास्त्यस्य कर्मणोबालकस्यते। जनकश्च हतोरात्रौ मयापिमृगशङ्कया
प्रायश्चित्तं च कर्त्तव्यं ब्रह्महत्याविशुद्धये। मदर्थं व्रतचर्यां त्वं चर तात कनिष्ठक!
एकाकी धुरमुद्वोढुं शक्तोऽहंसत्रकर्मणः। अर्वावसुरिति प्रोक्तो ज्येष्ठेन सतमभ्यधात्
तथा भवत्वहं ज्येष्ठ! चरिष्ये व्रतमुत्तमम् । ब्रह्महत्याविशुद्ध्यर्थं त्वं सत्रधुरमावह

इत्युक्त्वा सोऽनुजो ज्येष्ठं तस्मात्सत्राद्विनिर्ययौ।

कारयामास कर्माणि ज्येष्ठस्तस्मिन्गते क्रतौ ॥ ३७ ॥

द्वादशाब्दं कनिष्ठोऽपिब्रह्महत्याव्रतंद्विजाः । चरित्वासत्रयागेऽस्मिन्नाजगाम पुनर्मुदा
तंदृष्ट्वा भ्रातरं ज्येष्ठो बृहद्युम्नमुवाचह । अयन्ते ब्रह्महा सत्रमर्वावसुरुपागतः ॥ ३६ ॥
एनमुत्सारयाशु त्वमस्मात्सत्रान्नृपोत्तम । अन्यथासत्रयागस्य फलहानिर्भविष्यति
इतीरितःस स्वप्रेष्यैर्यागात्तमुद्वासयत् । उद्वास्यमानो राजानमर्वावसुरथाब्रवीत्
न मया ब्रह्महत्येयंबृहद्युम्नकृतानघ !। किन्तु ज्येष्ठेन मे सा हि ब्रह्महत्या कृता विभो
ब्रह्महत्याव्रतं चीर्णं तदर्थं च मयाऽधुना । एवमुक्तोऽपि राजाऽसौवचसासपरावसोः
अर्वावसुं निजात्सत्रादुदवासयदाशु वै । धिक्कृतो ब्राह्मणैश्चायं ययौ तूष्णींवनंतदा
मुनिवृन्दसमाकीर्णं तपोवनमुपेत्य सः । अर्वावसुस्तपश्चक्रे देवैरपि सुदुष्करम् ॥
तपःकुर्वंस्तथादित्यमुपतस्थे समाहितः । मूर्त्तिमांस्तपसातस्यमहतातुष्टधीःस्वयम्

आविरासीत्स्वया दीप्त्या भासयञ्जगतीतलम् ।
कर्मसाक्षीजगच्चक्षुर्भास्करो देवताग्रणीः ॥ ४७ ॥

आविर्बभूवुर्देवाश्च पुरस्कृत्य शचीपतिम् । इन्द्रादयस्ततोदेवाः प्रोचुरर्वावसुं द्विजाः
अर्वावसो! त्वं प्रवरस्तपसा ब्रह्मचर्यतः । आचारेण श्रुतेनाऽपि वेदशास्त्रादिशिक्षया
निराकृतोवमानेन त्वं परावसुना बहु । तथापि क्षमया युक्तो न कुप्यति भवान्यतः
यस्माज्ज्येष्ठोऽवधीत्तातंन हिंसित्वं महामते । ब्रह्महत्याव्रतं यस्मात्तदर्थं चरितंत्वया
अतःस्वीकुर्महे त्वान्तु पराकुर्मःपरावसुम् । उक्त्वैवंबलभिन्मुख्याःसर्वेचत्रिदिवालयाः
तन्तेप्रवरयामासुर्निरासुश्चपरावसुम् । पुनरिन्द्रादयो देवाः पुरोधाय दिवाकरम् ॥
अर्वावसुं प्रोचुरिदंवरं त्वं वरयेति वै । स चापि प्रार्थयामास जनकस्योत्थितंपुनः
वधे चास्मरणंदेवा नात्मजो जनकस्यवै । तथास्त्विवति सुराःप्रोचुपुं नरूचुरिदं वचः
वरं चान्यं प्रदास्यामो वरय त्वं महामते ! । एवमुक्तःसुरैःसोऽयमर्वावसुरभाषत
मम भ्रातुरदुष्टत्वं भवतु त्रिदशालयाः । अर्वावसोर्वचः श्रुत्वा त्रिदशाःपुनरब्रुवन् ॥
ब्राह्मणस्य पितुर्घातान्महान्दोषःपरावसोः । न ह्यन्यकृतपापस्य परेणाऽनुष्ठितेन वै

प्रायश्चित्तेन शान्तिःस्यान्महापातकपञ्चके ।

पितुर्ब्राह्मणहन्तुस्तु सुतरां नास्ति निष्कृतिः ॥ ५६ ॥

आत्मनानुष्ठितेनापि व्रतेननहिनिष्कृतिः । परावसोस्तव भ्रातुरतो नैवास्तिनिष्कृतिः
अतोऽस्माभिरदुष्टत्वमस्मै दातुं न शक्यते । अर्वावसुःपुनःप्राह देवानिन्द्रपुरोगमान्
तथापि युष्मन्माहात्म्यात्प्रसादाद्भवतान्तथा । पितुर्ब्राह्मणहन्तुर्मे भ्रातुस्त्रिदशसत्तमाः
यथास्यान्निष्कृतिर्ब्रूत तथैव कृपयायुताः । एवमर्वावसोःश्रुत्वा वचस्तेत्रिदशालयाः
ध्यात्वातुसुचिरंकालंविनिश्चित्येदमब्रुवन् । उपायन्तेप्रवक्ष्यामस्तत्पातकनिवारणम्

दक्षिणाम्बुनिधौ पुण्ये रामसेतौ विमुक्तिदे ।

धनुष्कोटिरिति ख्यातं तीर्थमस्ति विमुक्तिदम् ॥ ६५ ॥

ब्रह्महत्यासुरापानस्वर्णस्तेयविनाशनम् । गुरुतल्पगसंसर्गदोषाणामपि नाशनम् ॥
अकामेनापि यःस्नायादपवर्गफलप्रदम् । दुःस्वप्ननाशनं धन्यं नरकक्लेशनाशनम् ॥
कैलाशादिपदप्राप्तिकारणं परमार्थदम् । सर्वकाममिदं पुंसां ऋणदारिद्र्यनाशनम्
धनुष्कोटिर्धनुष्कोटिर्धनुष्कोटिरितीरणात् । स्वर्गापवर्गदं पुंसांमहापुण्यफलप्रदम्
तत्रगत्वातवभ्रातास्नायाद्यदि परावसुः । तत्क्षणादेव ते ज्येष्ठो मुच्यते ब्रह्महत्यया
इदंरहस्यंसुमहत्प्रायश्चित्तमुदीरितम् । उक्त्वेत्यर्वावसुं देवाः प्रययुः स्वपुरींप्रति
ततश्चार्वावसुर्ज्येष्ठं समादायपरावसुम् । रामचन्द्रधनुष्कोटिं प्रययौमुक्तिदायिनीम्
सेतौसंकल्पमुक्त्वा तु नियमेन परावसुः । सह भ्रात्राधनुष्कोटौ सस्नौपातकशुद्धये

स्नात्वोत्थितं धनुष्कोटौ तम्प्रोवाचाऽशरीरिणी ।

परावसो विनष्टा ते पितुर्ब्राह्मणघातजा ॥ ७४ ॥

ब्रह्महत्यामहाघोरा नरकक्लेशकारिणी । इत्युक्त्वाविररामाथ सापिवागशरीरिणी
परावसुस्तदाविप्राः कनिष्ठेनसमन्वितः । रामचन्द्रधनुष्कोटिं प्रणम्य च सभक्तिकम्
रामनाथं महादेवं नत्वा भक्तिपुरःसरम् । विमुक्तपातको विप्राः प्रययौ पितुराश्रमम्
मृत्वोत्थितस्तदारैभ्योदृष्ट्वापुत्रौसमागतौ । सन्तुष्टहृदयोह्यास्तेपुत्राभ्यांस्वाश्रमेतदा
रामचन्द्रधनुष्कोटौ स्नानेन हतपातकम् । एनं परावसुं सर्वे स्वीचक्रुर्मुनयस्तदा ॥
एनं परावसोरुक्तं ब्रह्महत्याविमोक्षणम् । स्नानमात्राद्धनुष्कोटौयुष्माकं मुनिपुङ्गवाः

सुरापानादयोऽप्यत्रनश्यन्त्येवात्र मज्जानात् । सत्यंसत्यंपुनः सत्यमुद्धृत्यभुजमुच्यते

महापातकसंवाश्च नश्येयुर्मज्जनादिह ।

य इमं पठतेऽध्यायं ब्रह्महत्याविमोक्षणम् ॥ ८२ ॥

ब्रह्महत्याविनश्येततत्क्षणान्नास्तिसंशयः । सुरापानाद्योप्यस्य शान्तिगच्छेयुरञ्जसा

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये धनुष्कोटिप्रशंसायां परावसोर्ब्रह्महत्याविमोक्षणन्नाम- त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

धनुष्कोटिप्रशंसायांश्रृगालवानरसम्वादेसुमतिमहापातकविमोक्षणोपायकथनम्

श्रीसूत उवाच

इतिहासं पुनर्वक्ष्ये धनुष्कोटिप्रशंसनम् । शृगालस्य च संवादं वानरस्य च सत्तमाः

शृगालवानरौ पूर्वमास्तां जातिस्मरावुभौ । पुरापिमानुषे भावे सहायौ तौबभूवतुः

अन्यां योनिं समापन्नौ शार्गालीं वानरीं तथा ।

सख्यं समीयतुरुभौ शृगालो वानरो द्विजाः ॥ ३ ॥

कदाचिद्रुद्रभूमिष्ठं शृगालं वानरोऽब्रवीत् । श्मशानमध्ये सम्प्रेक्ष्यपूर्वजातिमनुस्मरन्

वानर उवाच

शृगाल! पातकं पूर्वं किमकार्षीः सुदारुणम् ।

यस्त्वं श्मशाने मृतकान्पूतिगन्धांश्च कुत्सितान् ॥ ५ ॥

अत्सीत्युक्तोऽथ कपिना शृगालस्तमभाषत ।

शृगाल उवाच

अहं पूर्वभवे ह्यासं ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ ६ ॥

वेदशर्माभिधो विद्वान्सर्वकर्मकलापवित् । ब्राह्मणाय प्रतिश्रुत्य न मया तत्र जन्मनि
कपेधनंतदादत्तं श्रृगालोऽहं ततोऽभवम् । तस्मादेवंविधंभक्ष्यंभक्षयाम्यतिकुत्सितम्

प्रतिश्रुत्य दुरात्मानो न प्रयच्छन्ति ये नराः ।
कपे ! श्रृगालयोनिन्ते प्राप्नुवन्त्यतिकुत्सिताम् ॥ ६ ॥

योनदद्यात्प्रतिश्रुत्यस्वल्पंवायदिवाबहु । सर्वाशास्तस्यनष्टाःस्युःषण्ढस्येवप्रजोद्भवः
प्रतिश्रुत्याप्रदाने तु ब्राह्मणाय प्लवङ्गम !। दशजन्मार्जितं पुण्यं तत्क्षणादेव नश्यति॥
प्रतिश्रुत्याप्रदानेन यत्पापमुपजायते । नाश्वमेधशतेनापि तत्पापं परिशुध्यति
न जानेऽहमिदं पापं कदा नष्टं भवेदिति । तस्मात्प्रतिश्रुतं द्रव्यंदातव्यंविदुषासदा
प्रतिश्रुत्याऽप्रदानेन श्रृगालोभवति ध्रुवम् । तस्मात्प्राज्ञेनविदुषा दातव्यंहिप्रतिश्रुतम्
इत्युक्त्वा स श्रृगालस्तं वानरंपुनरब्रवीत् । त्वयाहि किं कृतं पापं येन वानरतामगात्
अनागसो वनचरान्पक्षिणो हिंसि वानर !। तत्पातकं वदस्वाद्य वानरत्वप्रदम्मम

इत्युक्तः स श्रृगालेन श्रृगालं वानरोऽब्रवीत् ।

वानर उवाच

पुरा जन्मन्यहं विप्रो वेदनाथ इति स्मृतः ॥ १७ ॥

विश्वनाथोमम पिता ममाम्बाकमलालया । श्रृगालसख्यमभवदावयोःप्राग्भवेऽपिहि
त्वं न जानासि तत्सर्वंवेद्म्यहंपुण्यगौरवात् । तपसाराध्य गिरिशंतत्प्रसादात्पुरामम
अतीतभाविविज्ञानमस्तिजन्मान्तरेऽपिच । गोमायो तद्भवे शाकं ब्राह्मणस्य हृतंमया
तत्पापाद्वानरो भूत्वा नरकानुभवात्ततः । नाऽऽहर्तव्यं विप्रधनं हरणान्नरकं भवेत्
अनन्तरं वानरत्वं भविष्यति न संशयः । तस्मान्न ब्राह्मणस्वन्तु हर्तव्यं विदुषासदा
ब्रह्मस्वहरणात्पापमधिकं नैव विद्यते । पीतवन्तं विषं हन्ति ब्रह्मस्वं सकुलं दहेत्
ब्रह्मस्वहरणात्पापी कुम्भीपाकेषु पच्यते । पश्चान्नरकशेषेण वानरीं योनिमश्नुते
विप्रद्रव्यं न हर्तव्यंक्षन्तव्यन्तेष्वतःसदा । बाला दरिद्राःकृपणा वेदशास्त्रादिवर्जिताः
ब्राह्मणा नावमन्तव्याः क्रुद्धाश्चेदनलोपमाः । अतीतानागतं ज्ञानं श्रृगालाखिलमस्तिमे
ज्ञानमस्ति नमेत्वेकमेतत्पापविशोधने । जातिस्मरोऽपिहि भवान्भाविकार्यंनबुध्यते

अतीतेष्वपि किञ्चिज्ज्ञः प्रतिबन्धवशाद्भवान् ।
अतो भवान्नाजानीते भाव्यतीतं तथाऽखिलम् ॥ २८ ॥
कियत्कालंश्रृगालातोभुजोर्व्यसनमीदृशम् । आवयोरस्यपापस्यकोवामोचयिताभवेत्
एवंप्रब्रुवतोस्तत्र प्लवङ्गमश्रृगालयोः । यदृच्छया दैवयोगात्पूर्वपुण्यवशाद्द्विजाः
आययौ स महातेजाः सिन्धुद्वीपाह्वयो मुनिः ।
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गस्त्रिपुण्ड्राङ्कितमस्तकः ॥ ३१ ॥
रुद्राक्षमालाभरणः शिवनामानि कीर्तयन् । श्रृगालवानरौ दृष्ट्वासिन्धुद्वीपाभिधंमुनिम्
प्रणम्य मुदितौ भूत्वा पप्रच्छ तुरिदन्तदा ।

श्रृगालवानरावूचतुः

भगवन्सर्वधर्मज्ञ ! सिन्धुद्वीप ! महामुने !॥ ३३ ॥
आवां रक्ष कृपादृष्ट्या विलोकय मुहुर्मुदा । कपित्वञ्च श्रृगालत्वमावयोर्येन नश्यति
तमुपायं वदस्वाद्य त्वंहिपुण्यवतांवरः । अनाथान्कृपणानज्ञानबालान्रोगातुराञ्जनान्
रक्षन्ति साधवो नित्यं कृपया निरपेक्षकाः ।
ताभ्यामितीरितः प्राज्ञः सिन्धुद्वीपो महामुनिः ॥ ३६ ॥
प्राह तौ कपिगोमायू ध्यात्वा तु मनसा चिरम् ।

सिन्धुद्वीप उवाच

जानाम्यहं युवां सम्यग् हेश्रृगालप्लवङ्गमौ !॥ ३७ ॥
श्रृगालप्राग्भवेत्वं वै वेदशर्माभिधोद्विजः । ब्राह्मणायप्रतिश्रुत्यधान्यानामाढकन्त्वया
न दत्तन्तेन पापेनशार्गालीं योनिमाप्तवान् । त्वञ्च वानरपूर्वस्मिन्वेदनाथाभिधोद्विजः
ब्राह्मणस्य गृहाच्छाकं हृतं चौर्यात्त्वया ततः ।
प्राप्तोऽसि वानरीं योनिं सर्वपक्षिभयंकरीम् ॥ ४० ॥
युवयोः पापशान्त्यर्थमुपायंप्रवदाम्यहम् । दक्षिणाम्बुनिधौरामधनुष्कोटौयुवामरम्
गत्वाऽत्रकुरुतंस्नानंतेनपापाद्विमोक्ष्यथः । पुराकिरातिसंसर्गात्सुमतिर्ब्राह्मणःसुराम्
पीतवान्त्स धनुष्कोटौ स्नात्वा पापाद्विमोचितः ।

श्रृगालवानरावूचतुः

सुमतिः कस्य पुत्रोऽसौ कथञ्च स सुराम्पपौ ।
कथं किरात्यांसक्तोऽभूत्सिन्धुद्वीप महामते !। आवयोर्विस्तरादेतद्वदत्वंकृपयाऽधुना

सिन्धुद्वीप उवाच

महाराष्ट्राभिधेदेशे ब्राह्मणः कश्चिदास्तिकः। यज्ञदेव इति ख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः
दयालुरातिथेयश्च शिवनारायणार्चकः । सुमतिर्नामपुत्रोऽभूद्यज्ञदेवस्य तस्यवै
पितरौ स परित्यज्य भार्य्यामपि पतिव्रताम् । प्रययावुत्कलेदेशेविटगोष्ठीपरायणः
काचित्किराती तद्देशेवसन्तीयुवमोहिनी। यूनांसमस्तद्रव्याणिप्रलोभ्यजगृहेचिरम्
तस्या गृहं स प्रययौसुमतिर्ब्राह्मणाधमः । सुमतिं सा न जग्राहकिरातिर्निर्धनंद्विजम्
तयात्यक्तोऽथसुमतिस्तत्संयोगैकतत्परः । इतस्ततश्चोरयित्वावहुद्रव्याणिसन्ततम्
दत्त्वातयाचिरंरेमे तद्गृहे वुभुजे च्चमः। एकेन चषकेनासौ तयासह सुरां पपौ
एवं स वहुकालं वै रममाणस्तया सह। पितरौ निजपत्नीं च नास्मरद्विषयातुरः
स कदाचित्किरातैस्तु चौर्यं कर्तुं ययौसह । द्रव्यं हर्तुंकिरातास्तेलाटानांविषयंययुः
विप्रस्यकस्यचिद्गेहेसोऽपिकैरातवेषधृक् । ययौचोरयितुंद्रव्यंसाहसीखड्गहस्तवान्
तद्गृहस्वामिनं विप्रं हत्वाखड्गेनसाहसी। समादाय वहुद्रव्यं किरातिभवनं ययौ
तं यान्तमनुयातिस्म ब्रह्महत्याभयङ्करी । नीलवस्त्रधराभीमा भृशंरक्तशिरोरुहा
गर्जती साट्टहासंसा कम्पयन्ती च रोदसी। अनुद्रुतस्तयासोऽयं वभ्राम जगतीतले
एवंभ्रमन्भुवं सर्वांकदाचित्सुमतिः स्वयम् । स्वग्रामंप्रययौभीत्याहेश्रृगालप्लवङ्गमौ
अनुद्रुतस्तया भीतः प्रययौ स्वगृहम्प्रति । ब्रह्महत्याप्यनुद्रुत्यतेन साकंगृहं ययौ
पितरं रक्षरक्षेति सुमतिः शरणंययौ । मा भैषीरिरि तं प्रोच्य पिता रक्षितुमुद्यतः
तदानीं ब्रह्महत्येयं तत्तातं प्रत्यभाषत ।

ब्रह्महत्योवाच

मैनं त्वं प्रतिगृह्णीष्व यज्ञदेव! द्विजोत्तम !॥ ६१ ॥
असौसुरापीस्तेयीचब्रह्महाचातिपातकी । मातृद्रोहीपितृद्रोहीभार्य्यात्यागीचपापकृत्

किरातीसङ्गदुष्टश्च नैनं मुञ्चाम्यहं द्विज !। गृह्णासि चेदिमं विप्र! महापातकिनंसुतम्
त्वद्भार्य्यामस्य भार्य्यांश्च त्वां च पुत्रमिमं द्विज !।
भक्षयिष्यामि वंशं च तस्मान्मुञ्च सुतं त्विमम् ॥ ६४ ॥
इमन्त्यजसिचेत्पुत्रं युष्मान्मोक्ष्यामिसाम्प्रतम् । नैकस्यार्थेकुलंहन्तुमर्हसित्वंमहामते
इत्युक्तः स तया तत्र यज्ञदेवोऽब्रवीच्च ताम् ।

यज्ञदेव उवाच

बाधते मां सुतस्नेहः कथमेनं परित्यजे ॥ ६६ ॥
ब्रह्महत्या तदाकर्ण्य द्विजोक्तं तमभाषत ।

ब्रह्महत्योवाच

अयं हि पतितो भूत्ते वर्णाश्रमवहिष्कृतः ॥ ६७ ॥
पुत्रेऽस्मिन्माकुरु स्नेहंनिन्दितंतस्य दर्शनम् । इत्युक्त्वाब्रह्महत्यासायज्ञदेवस्यपश्यतः
तलेन प्रजहारास्य पुत्रं सुमतिनामकम् । रुरोद ताततातेति पितरं प्रब्रुवन्मुहुः ॥
रुरुदुर्जनको माता भार्यापि सुमतेस्तदा । एतस्मिन्नन्तरे तत्र दुर्वासाशङ्करांशजः
दिष्ट्या समाययौ योगी हे श्रृगालप्लवङ्गमौ !। यज्ञदेवोऽथ तं दृष्ट्वा मुनिंरुद्रावतारकम्
स्तुत्वाप्रणम्यशरणं ययाचेपुत्रकारणात् । दुर्वासस्त्वंमहायोगी साक्षाद्धैशङ्करांशजः
त्वद्दर्शनमपुण्यानां भवितानकदाचन । ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी चाऽभूत्सुतो मम
एनं प्रहर्तुमायाता ब्रह्महत्या विवर्तते । भूयाद्यथा मे पुत्रोऽयं महापातकमोचितः ॥
घोरा च ब्रह्महत्येयं यथा शीघ्रं लयं व्रजेत् । तमुपायं वदस्वाद्य मम पुत्रे दयां कुरु
अयमेवहिपुत्रो मेनान्योऽस्ति तनयोमुने !। अस्मिन्मृतेतुवंशोमेसमुच्छिद्येत्समूलतः
ततः पितृभ्यः पिण्डानां दाताऽपि न भवेद्ध्रुवम ।
अतः कृपां कुरुष्व त्वमस्मासु भगवन्मुने !॥ ७७ ॥
इत्युक्तःस तदोवाच दुर्वासाःशङ्करांशजः । ध्यात्वातुसुचिरंकालं यज्ञदेवंद्विजोत्तमम्

दुर्वासा उवाच

यज्ञदेव! कृतं पापमतिक्रूरं सुतेन ते । नास्यपापस्य शान्तिः स्यात्प्रायश्चित्तायुतैरपि

अथापितेसुतस्याहमस्य पापस्यशान्तये । प्रायश्चित्तंवदिष्यामिश्रृणुनान्यमनाद्विज!
श्रीरामधनुषःकोटौदक्षिणेसलिलार्णवे । स्नातिचेत्तवपुत्रोयंपातकान्मोक्ष्यतेक्षणात्
दुर्विनीताभिधो विप्रो यत्र स्नानाद् द्विजोत्तमाः !।
गुरुस्त्रीगमपापेभ्यस्तत्क्षणादेव मोचितः ॥ ८२ ॥
सैषाश्रीधनुषःकोटी राघवस्य स्वयंहरेः । स्नानमात्रेण पापौघं नाशयेत्त्वत्सुतस्यसा
इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्येधनुष्कोटिप्रशंसायांशृगालवानरसंवादेसुमतिमहा-
पातकविमोक्षोपायकथनन्नामचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

———

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

धनुष्कोटिप्रशंसायांशृगालवानरविमोक्षणवर्णनम्

यज्ञदेव उवाच

दुर्वासर्षे महाप्राज्ञ! परावरविचक्षण !। दुर्विनीताभिधःकोऽयं योऽसौगुर्वङ्गनामगात्
तस्य पुत्रोधनुष्कोटौस्नानेनसकथंद्विजः । तत्क्षणान्मुमुचे पापाद्गुरुस्त्रीगमसंभवात्
एतन्मे श्रद्दधानस्य विस्तराद्वक्तुमर्हसि ।

दुर्वासा उवाच

पाण्ड्यदेशे पुरा कश्चिद् ब्राह्मणोऽभूद् बहुश्रुतः ॥ ३ ॥
इध्मवाहाभिधोनाम्ना तस्यभार्यारुचिस्तथा । बभूवतस्यतनयोदुर्विनीताभिधोद्विजः
बाल्ये वयसि पुत्रस्य ममार जनकोऽस्य वै ।
दुर्विनीतःपितुस्तस्य स कृत्वा चौर्ध्वदेहिकम् ॥ ५ ॥
कश्चित्कालंगृहेऽवात्सीन्मात्राविधवयासह । ततोदुर्भिक्षमभवद्द्वादशाब्दमवर्षणात्
ततो देशान्तरमगान्मात्रा साकंद्विजोत्तम! । गोकर्णंससमासाद्यसुभिक्षंधान्यसञ्चयैः

उवास सुचिरंकालं मात्राविधवया सह। ततो बहुतिथे काले दुर्विनीतो गते सति
पूर्वदुष्कर्मपाकेन मूढबुद्धिरहो बत। अनङ्गशरविद्धाङ्गो रागाद्विकृतमानसः॥ ६॥
मा मेति वादिनीमम्बां बलादाकृष्य पातकी। बुभुजेकाममोहात्मा मैथुनेनद्विजोत्तम!
स खिन्नोदुर्विनीतोऽयं रेतःसेकादनन्तरम्। मनसा चिन्तयन्पापं रुरोदभृशदुःखितः
अहोऽतिपापकृदहं महापातकिनांवरः। अगमं जननीं यस्मात्कामबाणवशानुनः
इति सञ्चित्य मनसास तत्र मुनिसन्निधौ। जुगुप्समानश्चात्मानंतान्मुनीनिदमब्रवीत्
गुरुस्त्रीगमपापस्य प्रायश्चित्तं मम द्विजाः। वदध्वं शास्त्रतत्त्वज्ञाःकृपयामयिकेवलम्

मरणान्निष्कृतिःस्याच्चेन्मरिष्यामि न संशयः।
भवद्भिरुच्यते यत्तु प्रायश्चित्तं ममाऽधुना॥ १५॥

करिष्येतद्द्विजाः सत्यं मरणंवान्यदेववा। तच्छ्रुत्वावचनंतस्य केचित्तत्रमुनीश्वराः
अनेनसाकंवार्तातु दोषायेति विनिश्चिताः। मौनित्वंभेजिरेकेचिन्मुनयःकेचिदाभृशम्
दुष्टात्मा मातृगामीत्वं महापातकिनाम्वरः। गच्छगच्छेतिबहुशोवाचमूचुर्द्विजोत्तमाः
तान्निवार्यकृपाशीलः सर्वज्ञःकरुणानिधिः। कृष्णद्वैपायनस्तत्र दुर्विनीतमभाषत
गच्छाशुरामसेतौत्वं धनुष्कोटौसहाम्बया। मकरस्थेरवौमाघे मासमेकंनिरन्तरम्
जितेन्द्रियोजितक्रोधः परद्रोहविवर्जितः। एकमासंनिराहारः कुरुस्नानं सहाम्बया
पूतोभविष्यस्यद्धात्वं गुरुस्त्रीगमदोषतः। यत्पातकं न नश्येत सेतुस्नानेन तन्नहि
श्रुतिस्मृतिपुराणेषु धनुष्कोटिप्रशंसनम्। बहुधाभण्यते पञ्चमहापातकनाशनम्
तस्मात्त्वंत्वरयागच्छ धनुष्कोटिसहाम्बया। प्रमाणंकुरुमद्वाक्यं वेदवाक्यमिवद्विजः

श्रीरामधनुषःकोटौ स्नातस्य द्विजपुत्रक!।
महापातककोट्योऽपि नैव लक्ष्या इतीव हि॥ २५॥
प्रायश्चित्तान्तरं प्रोक्तं मन्वादिस्मृतिभिःस्मृतौ।
तद्गच्छत्वं धनुष्कोटिं महापातकनाशिनीम्॥ २६॥
इतीरितोऽथ व्यासेन दुर्विनीतो द्विजोत्तमाः।
मात्रा साकं धनुष्कोटिं नत्वा व्यासं च निर्ययौ॥ २७॥

मकरस्थे रवौमाघे मासमात्रं निरन्तरम् । मात्रा सह निराहारोजितक्रोधोजितेन्द्रियः
श्रीरामधनुषःकोटौ सस्नौ सङ्कल्पपूर्वकम् । रामनाथं नमस्कुर्वंस्त्रिकालंभक्तिपूर्वकम्

मासान्ते पारणांकृत्वा मात्रा सह विशुद्धधीः ।
व्यासान्तिकं पुनःप्रायात्तस्मै वृत्तं निवेदितुम् ॥ ३० ॥
स प्रणम्य पुनर्व्यासं दुर्विनीतोऽब्रवीद्वचः ।

दुर्विनीत उवाच

भगवन्करुणासिन्धो! द्वैपायन महत्तम ! ॥ ३१ ॥

भवतः कृपयाराम धनुष्कोटौ सहाम्बया । माघमासेनिराहारोमासमात्रमतन्द्रितः
अहं त्वकरवंस्नानं नमस्कुर्वन्महेश्वरम् । इतः परंमयाव्यास भगवन्भक्तवत्सल! ॥
यत्कर्त्तव्यं मुने तत्त्वं ममोपदिशतत्त्वतः । इतितस्यवचःश्रुत्वा दुर्विनीतस्य वै मुनिः

बभाषे दुर्विनीतं तं व्यासो नारायणांशकः ।

व्यास उवाच

दुर्विनीत! गतं तेऽद्य पातकं मातृसङ्गजम् ॥ ३५ ॥

मातुश्चपातकं नष्टं त्वत्सङ्गतनिमित्तजम् । सन्देहोनात्र कर्तव्यः सत्यमुक्तं मया तव
बान्धवाःस्वजनाःसर्वेतथाऽन्येब्रह्मणाश्चये । सर्वेत्वांसंग्रहीष्यन्तिदुर्विनीताम्बयासह

मत्प्रसादाद्धनुष्कोटौ विशुद्धस्त्वं निमज्जनात् ।
दारसंग्रहणं कृत्वा गार्हस्थं धर्ममाचर ॥ ३८ ॥
त्यज त्वं प्राणिहिंसां च धर्मं भज सनातनम् ।
सेवस्व सज्जनान्नित्यं भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ ३९ ॥

सन्ध्योपासनमुख्यानि नित्यकर्माणिन त्यज । निगृहीष्वेन्द्रियग्राममर्चयस्वहरंहरिम्
परापवादं माब्रूया माऽसूयांभजकर्हिचित् । अन्यस्याभ्युदयं दृष्ट्वा सन्तापंकुरुमावृथा
मातृवत्परदारांश्च त्वन्नित्यमवलोकय । अधीतवेदानखिलान्माविस्मर कदाचन ॥

अतिथीन्माऽवमन्यस्व श्राद्धं पितृदिने कुरु ।
पैशुन्यं मा वदस्व त्वं स्वप्नेऽप्यन्यस्य कर्हिचित् ॥ ४२ ॥

इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि संततम् । अवलोकय वेदान्तं वेदाङ्गानि तथा पुनः
हरिशङ्करनामानि मुक्तलज्जोऽनुकीर्त्तय । जाबालोपनिषन्मन्त्रैस्त्रिपुण्ड्रोद्धूलनं कुरु
रुद्राक्षान् धारय सदा शौचाचारपरो भव । तुलस्याबिल्वपत्रैश्चनारायणहरावुभौ ॥

एकं कालं द्विकालं वा त्रिकालं चार्चयस्व भोः ।
तुलसीदलसम्मिश्रं सिक्तंपादोदकेन च ॥ ४७ ॥
नैवेद्यान्नं सदा भुङ्क्ष्व शम्भुनारायणाग्रतः ।
कुरु त्वं वैश्वदेवाख्यं वलिमन्नविशुद्धये ॥ ४८ ॥

यतीश्वरान्ब्रह्मनिष्ठांस्तर्पयान्नैर्गृहागतान् । वृद्धानन्याननाथांश्चरोगिणोब्रह्मचारिणः
कुरुत्वं मातृशुश्रूषामौपासनपरो भव । पञ्चाक्षरं महामन्त्रं प्रणवेन समन्वितम् ॥
तथैवाष्टाक्षरं मन्त्रमन्यमन्त्रानपि द्विज! । जप त्वंप्रयतोभूत्वाध्यायन्मन्त्राधिदेवताः
एवमन्यांस्तथाधर्मान् स्मृत्युक्तान्सर्वदाकुरु । एवंकृतवतस्तेस्याद्देहान्तेमुक्तिरप्यलम्
इत्युक्तो व्यासमुनिना दुर्विनीतःप्रणम्य तम् । तदुक्तमखिलंकृत्वादेहान्तेमुक्तिमाप्तवान्
तन्मातापि मृताकाले धनुष्कोटिनिमज्जनात् । अवाप परमांमुक्तिमपुनर्भवदायिनीम्

दुर्वासा उवाच

एवं ते दुर्विनीतस्य तन्मातुश्च विमोक्षणम् । धनुष्कोट्यभिषेकेणयज्ञदेव मयेरितम्
पुत्रमेनं त्वमप्याशु ब्रह्महत्याविशुद्धये । समादाय व्रजब्रह्मन्धनुष्कोटिं विमुक्तिदाम्

सिन्धुद्वीप उवाच

इति दुर्वाससा प्रोक्तो यज्ञदेवो निजं सुतम् ।
समादाय ययौ रामधनुष्कोटिं विमुक्तिदाम् ॥ ५७ ॥

गत्वानिवासमकरोत्षाण्मासं तत्र सद्द्विजः । पुत्रेण साकं नियतोहेश्शृगालप्लवङ्गमौ

स सस्नौ च धनुष्कोटौ षण्मासं वै स पुत्रकम् ।
षाण्मासान्ते यज्ञदेवं प्राह वागशरीरिणी ॥ ५६ ॥

विमुक्ता यज्ञदेवास्यब्रह्महत्यासुतस्यते । स्वर्णस्तेयात्सुरापानात्किरातीसङ्गमात्तथा

अन्येभ्योऽपि हि पापेभ्यो विमुक्तोऽयं सुतस्तव ।

संशयं मा कुरुष्व त्वं यज्ञदेव! द्विजोत्तम !॥ ६१
इत्युक्त्वा विरराम‌ाऽथ सातुवागशरीरिणी । यदाशरीरिणीवाक्यंयज्ञदेवःसशुश्रुवान्
सन्तुष्टःपुत्रसहितो रामनाथं निषेव्य च । धनुष्कोटिं नमस्कृत्य पुत्रेण सहितस्तदा
स्वदेशं प्रययौ हृष्टः स्वग्रामं स्वगृहं तथा । सपुत्रदारःसुचिरं सुखमास्ते सुनिर्वृतः

सिन्धुद्वीप उवाच

गोमायुवानरावेवं युवयोः कथितं मया । यज्ञदेवसुतस्यास्य सुमतेःपरिमोक्षणम्
पातकेभ्योमहद्भ्यश्चधनुष्कोटौ निमज्जनात् । युवामतोधनुष्कोटिं गच्छतःपापशुद्धये
नाऽन्यथा पापशुद्धिःस्यात्प्रायश्चित्तायुतैरपि ।

श्रीसूत उवाच

सिन्धुद्वीपस्य वचनमिति श्रुत्वा द्विजोत्तमाः ॥ ६७ ॥
शृगालवानरावाशु विलङ्घितमहापथौ । धनुष्कोटिं प्रयासेन गत्वा स्नात्वाच तज्जले
विमुक्तौ सर्वपापेभ्यो विमानवरसंस्थितौ । देवैःकुसुमवर्षेण कीर्यमाणौ सुतेजसौ
हारकेयूरमुकुटकटकादिविभूषितौ । देवस्त्रीधूयमानाभ्यां चामराभ्यां विराजितौ
गत्वा देवपुरीं रम्यामिन्द्रस्यार्द्धासनं गतौ ।

श्रीसूत उवाच

युष्माकमेवं कथितं शृगालस्य कपेरपि ॥ ७१ ॥
पापाद्विमोक्षणंविप्राधनुष्कोटौनिमज्जनात् । भक्त्यायइममध्यायंशृणोतिपठतेऽपिवा
स्नानजंफलमाप्नोतिधनुष्कोटौसमानवः । योगिवृन्दैरसुलभांमुक्तिमप्याशुविन्दति

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्येधनुष्कोटिप्रशंसायांशृगालवानरविमोक्षणंनाम-
पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः

धनुष्कोटिप्रशंसायांदुराचारसंसर्गदोपशान्तिवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

धनुष्कोटेस्तु माहात्म्यं भूयोऽपि प्रब्रवीम्यहम् ।
दुराचाराभिधो यत्र स्नात्वा मुक्तोऽभवद्द्विजाः !॥ १ ॥

मुनय ऊचुः

दुराचाराभिधःकोऽसौसूत ! तत्त्वार्थकोविद !। किं च पापंकृतं तेन दुराचारेणवैमुने!
कथंवापातकान्मुक्तो धनुष्कोटौनिमज्जनात् । एतच्छुश्रूषमाणानां विस्तराद्वदनोमुने

श्रीसूत उवाच

मुनयःश्रूयतां तस्य दुराचारस्य पातकम् । स्नानेन धनुषःकोटौ यथामुक्तश्चपातकात्
दुराचाराभिधोविप्रो गौतमीतीरमाश्रितः । कश्चिदस्ति द्विजाः! पापीक्रूरकर्मरतःसदा
ब्रह्मघ्नैश्चसुरापैश्च स्तेयिभिर्गुरुतल्पगैः । सदासंसर्गदुष्टोऽसौतैःसाकंन्यवसद्द्विजाः
महापातकिसंसर्गदोषेणास्यद्विजस्य वै । ब्राह्मण्यं सकलं नष्टं निःशेषेण द्विजोत्तमाः
महापातकिभिःसार्द्धं दिनमेकन्तुयोद्विजः । निवसेत्सादरंतस्य तत्क्षणाद्वैद्विजन्मनः
ब्राह्मण्यस्यतुरीयांशो नश्यत्येव न संशयः । द्विदिनंसेवनात्स्पर्शाद्दर्शनाच्छयनात्तथा

भोजनात्सह पङ्क्तौ च महापातकिभिर्द्विजाः ।
द्वितीयभागो नश्येत ब्राह्मणस्य न संशयः ॥ १० ॥

त्रिदिनाच्चतृतीयांशो नश्यत्येव न संशयः । चतुर्दिनाच्चतुर्थांशो विलयंयातिहिध्रुवम्
अतःपरन्तु तैःसाकं शयनासनभोजनैः । तत्तुल्यपातकी भूयान्महापातकसंभवात्
तेनब्राह्मण्यहीनोऽयं दुराचाराभिधो द्विजाः । ग्रस्तोऽभवद्भीषणेन वेतालेन बलीयसा
असौ परवशस्तेन वेतालेनाऽतिपीडितः । देशाद्देशंभ्रमन्विप्रा वनाच्चैव वनान्तरम्
पूर्वपुण्यविपाकेन दैवयोगेन स द्विजः । रामचन्द्रधनुष्कोटिं महापातकनाशिनीम्

अनुद्रुतःपिशाचेन तेनाविष्टोययौद्विजाः । न्यमज्जयत्स वेतालो धनुष्कोटिजलेत्वमुम्
धनुष्कोटिजले सोऽयं वेतालेनप्रवेशितः । उदतिष्ठत्क्षणादेव वेतालेन विमोचितः
उत्थितोऽसौ द्विजो विप्रा! धनुष्कोटिजलात्तदा ।
स्वस्थो व्यचिन्तयत्कोऽयं देशो जलधितीरतः ॥ १८ ॥
कथं मयाऽऽगतमिह गौतमीतीरवासिना ।
इतिचिन्ताकुलःसोऽयं धनुष्कोटिनिवासिनम् ॥ १६ ॥
दत्तात्रेयंमहात्मानं योगिप्रवरमुत्तमम् । समागम्य प्रणम्याऽसौ दुराचारोऽभ्यभाषत
न जाने भगवन्! देशः कतमोऽयं वदाधुना । गौतमीतीरनिलयोदुराचाराभिधोह्यहम्
कृपया ब्रूहि मे ब्रह्मन्मयात्र कथमागतम् । इति पृष्टो मुनिस्तेन दुराचारेण सुव्रतः ॥
ध्यात्वा मुहूर्त्तमवदद्दुराचारं घृणानिधिः । महापातकिसंसर्गाद्दुराचारकृते पुरा
ब्राह्मण्यं नष्टमभवद्वेतालस्त्वां ततोऽग्रहीत् ।
तेनाविष्टस्त्वमायातो विवशोऽत्र विमूढधीः ॥ २४ ॥
न्यमज्जयत्त्वांवेतालो धनुष्कोटिजलेऽत्रतु । तत्र मज्जनमात्रेण विमुक्तःपातकाद्भवान्
धनुष्कोटौतुयेस्नानं पुण्यंकुर्वन्तिमानवाः । तेषांनश्यन्ति वैसत्यं पञ्चपातकसञ्चयाः
रामचन्द्रधनुष्कोटावत्र मज्जनमात्रतः । महापातकिसंसर्गदोषस्ते विलयं ययौ ॥
तन्नाशादेव वेतालस्त्वां मुक्त्वा विलयंगतः ।
त्वामग्रहीद्यो वेतालः पुराऽयं ब्राह्मणोऽभवत् ॥ २८ ॥
सोऽयम्भाद्रपदे मासे कृष्णपक्षे महालयम् । पार्वणेन विधानेनपितृणां नाकरोन्मुदा
तेनस्वपितृभिःशप्तो वेतालत्वमगादयम् । सोऽपि चास्य धनुष्कोटेरवलोकनमात्रतः
वेतालत्वं विहायेह विष्णुलोकमवाप्तवान् । अतो भाद्रपदे मासे कृष्णपक्षेमहालयम्
उद्दिश्य स्वपितॄन्येतुनकुर्वन्त्यतिलोभतः । महालोभयुतास्तेद्धा वेतालाःस्युर्नसंशयः
तस्माद्भाद्रपदे मासे कृष्णपक्षेमहालयम् । पितॄनुद्दिश्यशक्त्या ये ब्राह्मणान्वेदपारगान्
भोजयेयुर्महान्नेन न तेविन्दन्ति दुर्गतिम् । यस्तु भाद्रपदे मासे कृष्णपक्षे महालयम्
स्वशक्त्यानुगुणं विप्रमेकं द्वौत्रीनकिञ्चनः । भोजयेन्नहि दौर्गत्यं भवेत्तस्य कदाचन

अयम्भाद्रपदेमासे पितॄणामनुपासनात् । ययौ वेतालतांविप्रो यस्त्वांजग्राहपापिनम्
कालो भाद्रपदंमासमारभ्यवृश्चिकावधि । महालयस्यकथितो मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः
मासोभाद्रपदःकालस्तत्रापिहिविशिष्यते । कृष्णपक्षोविशिष्टःस्याद्दुराचारक!तत्रवै
तस्मिञ्छुभेकृष्णपक्षे प्रथमायांतथातिथौ । श्राद्धंमहालयं कुर्याद्यो नरोभक्तिपूर्वकम्
तस्य प्रीणाति भगवान्पावकःसर्वपावनः । सवह्निलोकमाप्नोति वह्निना सह मोदते

तस्मै च ज्वलनो देवः सर्वैश्वर्यं ददात्यपि ।
प्रथमायां तिथौ मर्त्यो यो न कुर्यान्महालयम् ॥ ४१ ॥

वह्निर्गेहं दहेत्तस्य श्रियं क्षेत्रादिकं तथा । वेदविद्ब्राह्मणे भुक्ते प्रथमायां महालये

दशकल्पसहस्राणि पितरो यान्ति तृप्तताम् ।
द्वितीयायां तु यो भक्त्या कुर्याच्छ्राद्धम्महालयम् ॥ ४२ ॥

तस्य प्रीणाति भगवान्भवानीपतिरीश्वरः । स कैलासमवाप्नोति शिवेन सहमोदते

विपुलां सम्पदं तस्मै प्रीतो दद्यान्महेश्वरः ।
द्वितीयायां तिथौ मर्त्यो यो न कुर्यान्महालयम् ॥ ४३ ॥

तस्य वैकुपितःशम्भुर्नाशयेद्ब्रह्मवर्चसम् । रौरवं कालसूत्राख्यं नरकं चास्यदास्यति
वेदविद्ब्राह्मणेभुक्तेद्वितीयायांमहालये । विंशत्कल्पसहस्राणि पितरोयान्तितृप्तताम्

अनुग्रहात्पितॄणां च सन्ततिश्चास्य वर्द्धते ।
तृतीयायां नरोभक्त्या कुर्याच्छ्राद्धम्महालयम् ॥ ४८ ॥

तस्यप्रीणाति भगवाँल्लोकपालो धनाधिपः । महापद्मादिनिधयो वर्तन्तेतस्यवैवशे
तस्यानुगास्त्रयोदेवाब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । तृतीयायांतिथौमर्त्यो योनकुर्यान्महालयम्
धनदो भगवांस्तस्य सम्पदंहरतिक्षणात् । दारिद्र्यं चददात्यस्मैबहुदुःखसमाकुलम्

तृतीयायां तिथौ मर्त्यो यः करोति महालयम् ।
तृप्यन्ति पितरस्तस्य त्रिंशत्कल्पसहस्रकम् ॥ ५२ ॥
चतुर्थ्यान्तु नरो भक्त्या श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ।
तस्य प्रीणाति भगवान्हेरम्बः पार्वतीसुतः ॥ ५३ ॥

तस्य विघ्नाश्च नश्यन्ति गजवक्त्रप्रसादतः ।
चतुर्थ्यान्तु तिथौमर्त्यो यो न कुर्यान्महालयम् ॥ ५४ ॥
विघ्नेशो भगवांस्तस्यसदाविघ्नंकरोतिहि । चण्डकोलाहलाभिख्ये नरकेचपतत्यथ
चतुर्थ्यांवैतिथौमर्त्यो यःकरोतिमहालयम् । पितरःकल्पसाहस्रंचत्वारिंशत्प्रहर्षिताः
बहून्पुत्रान्प्रदास्यन्ति श्राद्धकर्तुर्निरन्तरम् ।
पञ्चम्यां तु तिथौ भक्त्या यो न कुर्यान्महालयम् ॥ ५७ ॥
तस्यलक्ष्मीर्भगवती परित्यजतिमन्दिरम् । अलक्ष्मीः कलहाधारातस्यप्रादुर्भवेद्गृहे
पञ्चम्यांतु तिथौमर्त्योयःकरोतिमहालयम् । तस्यतृप्यन्तिपितरःपञ्चकल्पसहस्रके
सन्ततिं चाप्यविच्छिन्नामस्मै दास्यन्ति तर्पिताः ।
पार्वती च प्रसन्ना स्यान्महदैश्वर्यदायिनी ॥ ६० ॥
षष्ठ्यां तिथौ नरो भक्त्या श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ।
तस्य प्रीणाति भगवान्षण्मुखः पार्वतीसुतः ॥ ६१ ॥
तस्यपुत्राश्चपौत्राश्च षण्मुखस्य प्रसादतः । ग्रहैर्बालग्रहैश्चैव न बाध्यन्ते कदाचन
षष्ठ्यां तिथौ नरो भक्त्या यो न कुर्यान्महालयम् ।
तस्य स्कन्दो महासेनो विमुखः स्यान्न संशयः ॥ ६३ ॥
गर्भान्निर्गतमात्रैव प्रजा तस्य विनश्यति । पूतनादि ग्रहकुलैर्बाध्यते च निरन्तरम्
वह्निज्वाला प्रवेशाख्ये नरके च पतत्यधः ।
षष्ठ्यां तिथौ यः श्रद्धावान्कुर्याच्छ्राद्धम्महालयम् ॥ ६५ ॥
षष्टिकल्पसहस्रन्तु पितरोयान्ति तृप्तताम् । पुत्रानपिप्रदास्यन्तिसम्पदं विपुलांतथा
सप्तम्यां तु तिथौ मर्त्यः श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ।
हिरण्यपाणिर्भगवानादित्यस्तस्य तुष्यति ॥ ६७ ॥
अरोगो दृढगात्रःस्याद्भास्करस्य प्रसादतः ।
हिरण्यपाणिर्भगवान्हिरण्यं पाणिना स्वयम् ॥ ६८ ॥
महालयश्राद्धकर्त्रे ददाति प्रीतमानसः । सप्तम्यांतुतिथौ भक्त्यायोनकुर्यान्महालयम्

व्याधिभिः क्षयरोगाद्यैर्बाध्यते स दिवानिशम्।
तीक्ष्णधारास्त्रशय्याख्ये नरके च पतत्यधः ॥ ७० ॥
सप्तम्यांयोनरोभक्त्याश्राद्धंकुर्यान्महालयम्। सप्ततिंकल्पसाहस्रंप्रीणन्तिपितरोऽस्यवै
सन्ततिं चाप्यविच्छिन्नां दद्युः पितृगणाःसदा।
अष्टम्यां तु तिथौ मर्त्यः श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ ७२ ॥
मृत्युञ्जयः कृत्तिवासास्तस्यप्रीणातिशङ्करः। करस्थं तस्यकैवल्यंशङ्करस्यप्रसादतः
महालयेन श्राद्धेन तुष्टे साक्षात्त्रियम्बके। चतुर्दशसुलोकेषु दुर्लभं तस्य किम्भवेत्
महालयं न कुर्याद्वै योऽष्टम्यांमूढचेतनः। संसारसागरेघोरे सदा मज्जति दुःखितः
कदाचिदपितस्येष्टं नैवसिद्ध्यति भूतले। वैतरिण्याख्यनरके पतत्याचन्द्रतारकम्
योऽष्टम्यांश्रद्धयाश्राद्धंनरःकुर्यान्महालयम्। अशीतिकल्पसाहस्रंतृप्यन्तिपितरोऽस्यवै
आशीर्भिर्वर्द्धयन्त्येनं विघ्नश्चास्य व्यपोहति।
सन्ततिं चाप्यविच्छिन्नां दद्युःपितृगणाः सदा ॥ ७८ ॥
नवम्यांतुतिथौमर्त्यःश्राद्धंकुर्यान्महालयम्। दुर्गादेवीभगवतीतस्यप्रीणातिशाम्भवी
क्षयापस्मारकुष्ठादीन्क्षुद्रप्रेतपिशाचकान्। नाशयेत्तस्य सन्तुष्टा दुर्गामहिषमर्दिनी
नवम्यां तु तिथौमर्त्यो योनकुर्यान्महालयम्। अपस्मारेणपीड्येत तथैवब्रह्मरक्षसा
अभिचारार्थकृत्याभिर्बाध्येत च निरन्तरम्।
नवम्यां यस्तिथौमर्त्यः श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ ८२ ॥
नवतिंकल्पसाहस्रंतृप्यन्तिपितरोऽस्यवै। सन्ततिंचाप्यविच्छिन्नांदद्युःपितृगणाःसदा
दशम्यान्तुतिथौमर्त्यःश्राद्धंकुर्यान्महालयम्। तस्यामृतकलश्चन्द्रःषोडशात्माप्रसीदति
औषधीनामधीशे ऽस्मिञ्छ्राद्धेनाऽनेन तोषिते।
व्रीह्यादीनि तु धान्यानि दद्युरोषधयः सदा ॥ ८५ ॥
यो न कुर्याद्दशम्यां तु महालयमनुत्तमम्।
औषध्यो निष्फलास्तस्य कृषिश्चाप्यस्य निष्फला ॥ ८६ ॥
दशम्यांयस्तिथौमर्त्यःश्राद्धंकुर्यान्महालयम्। शतकल्पसहस्राणितृप्यन्तिपितरोऽस्यवै

सन्तति चाप्यविच्छिन्नां दद्युः पितृगणाः सदा ।
एकादश्यां नरो भक्त्या श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ ८८ ॥
संहर्ता सर्वलोकस्य तस्यरुद्रः प्रसीदति । रुद्रस्य सर्वसंहर्तुः प्रसादेन जगत्पतेः
शत्रून्पराजयत्येष श्राद्धकर्तानिरन्तरम् । ब्रह्महत्यायुतंचापि तस्य नश्यतितत्क्षणात्
अग्निष्टोमादियज्ञानां फलमाप्नोति पुष्कलम् ।
एकादश्यां नरो भक्त्या यो न कुर्यान्महालयम् ॥ ९१ ॥
तस्यवै विमुखोरुद्रोनप्रसीदतिकर्हिचित् । सर्वतो वर्धमानाश्च बाधन्ते शत्रवोह्यमुम्
अग्निष्टोमादिका यज्ञाः कृताश्च बहुदक्षिणाः ।
निष्फला एव तस्य स्युर्भस्मनि न्यस्तहव्यवत् ॥ ९३ ॥
ब्रह्मघातकतुल्यः स्याच्छ्राद्धाकरणदोषतः ।
एकादश्यां तिथौ यस्तु श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ ९४ ॥
द्विशतंकल्पसाहस्रंतृप्यन्तिपितरोऽस्यवै । सन्ततिंचाप्यविच्छन्नांदद्युःपितृगणाःसदा
द्वादश्यां तु तिथौ मर्त्यः कुर्याच्छ्राद्धं महालमम् ।
तस्य लक्ष्मीपतिः साक्षात्प्रसीदति जनार्दनः ॥ ९६ ॥
प्रसन्ने सति देवेशे देवदेवे जनार्दने । चराचरंजगत्सर्वं प्रीतमेव न संशयः ॥
भूमिर्हरिप्रिया चास्यसस्यं संवर्द्धयत्यपि । लक्ष्मीश्चवर्द्धतेतस्यमन्दिरेहरिवल्लभा
गदाकौमोदकीनाम नारायणकरस्थिता । अपस्मारादिभूतानि नाशयत्येव सर्वदा
तीक्ष्णधारं तथाचक्रंशत्रूनस्यदहत्यपि । यातुधानपिशाचादीञ्छङ्खश्चास्यव्यपोहति
एवं सर्वात्मना पीडां वारयत्यस्य केशवः । महालयं न कुर्याद्यो द्वादश्यांमनुजाधमः
तस्यक्षेत्राणि सम्पच्च विनश्यन्तितनसंशयः । अपस्मारादिभूतानि शत्रवश्चमहाबलाः
यातुधानाश्च बाधन्ते तंवै विष्णुपराङ्मुखम् । पात्यते नरकेचापि अस्थिभेदननामके
द्वादश्यां भक्तियुक्तो यः श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ।
षट्शतं कल्पसाहस्रं प्रीणन्ति पितरोऽस्य वै ॥ १०४ ॥
सन्ततिं चाप्यविच्छिन्नां पितरोऽस्मै ददत्यपि ।

त्रयोदश्यां नरो भक्त्या श्राद्धं कुर्यान्महालयम् ॥ १०५ ॥

प्रसीदत्यस्य भगवान्कन्दर्पो रतिनायकः । स्रक्चन्दनादयोभोगा ललनाश्चमनोरमाः कामदेवप्रसादेन तस्यसिद्ध्यन्तिसर्वदा । आजन्म मरणान्तंच सुखमेव सविन्दते

यो न कुर्यात्त्रयोदश्यां भक्त्या श्राद्धम्महालयम् ।

कामदेवोऽस्य विमुखः स्त्रियो भोगांश्च नाशयेत् ॥ १०८ ॥

अङ्गारशय्याभ्रमणे नरके पातयत्यमुम् । पितॄनुदिश्ययः कुर्यात्त्रयोदश्यां महालयम्

सहस्रकल्पसाहस्रं प्रीणन्ति पितरोऽस्य वै ।

सन्ततिं चाप्यविच्छिन्नां दद्युः पितृगणास्तदा ॥ ११० ॥

चतुर्दश्यांनरोभक्त्याश्राद्धंकुर्यान्महालयम् । तस्याभीष्टप्रदानायजागर्तिभगवाञ्छिवः उपदिश्य शिवज्ञानं सायुज्यं च ददात्यपि । सुरापानायुतंचापिस्वर्णस्तेयायुतंतथा नश्यन्ति तत्क्षणादेव चतुर्दश्यांमहालयात् । चण्डालवृषलस्त्रीणांसङ्गदोषोपिनश्यति अश्वमेधसहस्रस्यपौण्डरीकायुतस्यच । पुष्कलाफलसिद्धिःस्याच्चतुर्दश्यांमहालयात् यो न कुर्याच्चतुर्दश्यां श्राद्धमेतन्महालयम् । सकल्पकोटिसाहस्रंकल्पकोटिशतन्तथा संसारान्धमहाकूपे पतितःस्यादनिष्कृतिः । अचोरयित्वाकनकमपीत्वाऽपिसुरांतथा

सुरापानादिभिर्दोषैर्लिप्यते स विमूढधीः ।

कृता अपि विधानेन यज्ञास्स्युर्निष्फलास्तथा ॥ ११७ ॥

चतुर्दश्यांतिथौयस्तुकुर्याच्छ्राद्धंमहालयम् । लक्षकोटिसहस्राणिलक्षकोटिशतानिच कल्पानि पितरस्तस्य तृप्यन्त्येवनसंशयः । नरकस्थाश्चपितरःस्वर्गंयान्तिप्रहर्षिताः

सन्ततिं चाप्यविच्छिन्नां दद्युःपितृगणास्सदा ।

अमायान्तु नरो भक्त्या श्राद्धंकुर्यान्महालयम् ॥ १२० ॥

पितॄणांतस्य तृप्तिःस्यादनन्तानात्रशंशयः । सुधामास्वाद्ययातृप्तिर्देवानां दिविवैभवेत् अनन्ता तादृशीतृप्तिरमावास्यां महालयात् । अमावास्यामहापुण्यापितृदेवनमस्कृता शान्ता ह्येषा तु परमा शिवस्यचमहाप्रिया । तस्यांमहालयेश्राद्धेभोजयेद्वेदवित्तमान् तेन तृप्तिःपितॄणां स्यादनन्ता तुष्यते शिवः । ब्रह्महत्यादयःपञ्चपातकानाशमाप्नुयुः

कृताश्चस्युर्विधानेनसर्वेयज्ञाःसदक्षिणाः । अनुष्ठितास्स्युर्विधिवत्सर्वेधर्माःसनातनाः
अमावास्यादिने येन कृतंश्राद्धंमहालयम् । प्रत्यग्ब्रह्मैकतांज्ञात्वासायुज्यंयात्यसंशयम्
यो न कुर्यादमावास्यां महालयमचेतनः । ब्रह्मलोकगताश्चास्यपितरोयान्तिनारकम्

सन्ततिश्चास्य मूढस्य विच्छिद्येतैव तत्क्षणात् ।

स एव हि महानर्थो (महाऽनर्थो) यदमायान्तिथौ नरैः ॥ १२८ ॥

महालयार्थेविप्रेन्द्राविधिवच्चैव(नैव)भोजिताः । मासिभाद्रपदेप्राप्तेनृत्यन्तिपितृदेवताः
अस्मानुद्दिश्य मत्पुत्रा भोजयेयुर्द्विजोत्तमान् । तेननोनरकक्लेशोनभविष्यतिदारुणः
वासश्चस्वर्गलोकेस्याद्यावदाचन्द्रतारकम् । मासि भाद्रपदेप्राप्ते पितॄणांतृप्तिदायिनि
एकैकं भोजयेद्विप्रं प्रत्यहं भक्तिपूर्वकम् । पितृमातृकुलोद्भूताः पितरस्तृप्तिमाप्नुयुः
कृष्णपक्षेविशेषेण ब्राह्मणान्भोजयेत्सुधीः । घृतसूपादिसस्यैश्च तैलाभ्यङ्गपुरःसरम्
सुधां पास्यन्तिपितरस्तस्याकल्पं प्रहर्षिताः । सप्तमीकृष्णपक्षस्य प्रारभ्यप्रत्यहंनरः

विप्रान्यावदमावास्या त्रींस्त्रीनभ्यर्च्य भोजयेत् ।

आरभ्य द्वादशीं विप्रांस्त्रींनवश्यन्तु भोजयेत् ॥ १३५ ॥

अन्यथैश्वर्यहानिः स्यान्महादारिद्र्यभाग्भवेत् ।

वित्तलोभं परित्यज्य विप्रान्सूपघृतादिभिः ॥ १३६ ॥

पयसा पयसान्नेन दध्नाऽपूपादिभिस्तथा । पेयैर्लेह्यैश्चचोष्यैश्च भक्ष्यैश्चविविधैरपि

भोजयेद्वेदविन्मुख्यांस्तृप्तिस्तेषां यथा भवेत् ।

तेन ब्रह्मा हरिः शम्भुस्तृप्तास्स्युर्नात्र संशयः ॥ १३८ ॥

अग्निष्वात्तादि पितरस्तथैवेन्द्राधिदेवताः । बहुनाऽत्रकिमुक्तेन तुष्टन्तेन जगत्त्रयम्
पार्वणेन विधानेन कुर्याच्छ्राद्धेमहालयम् । नरो महालयश्राद्धे पितृवंश्यान्पितॄनिव
मातृवंश्यानपि पितॄन्भोजयेच्छ्रेयसेमुदा । दक्षिणां च यथाशक्तिदद्याद्वित्तानुसारतः
तस्मिमहालयेश्राद्धेवित्तशाठ्यं न कारयेत् । दक्षिणा खलुयज्ञानांकथितेयंपुरोगवा
अनः पुरोगवैर्हीनं नरिष्यतियथाध्वनि । अदक्षिणंतथासोयं पितृयज्ञोऽपिरिष्यति
तस्माद्यज्ञेषु दातव्या दक्षिणाल्पाहि जानता । विधवाभिरपिस्त्रीभिरपुत्राभिर्महालयः

भर्त्तॄनुद्दिश्य कर्तव्यो भूरिभोजनकर्मणा । अन्यथा धर्महानिः स्यान्नरकं च महद्भवेत्
मासिभाद्रपदेप्राप्ते योनकुर्यान्महालयम् । तत्कुलंनाशमाप्नोति ब्रह्महत्याञ्च विन्दति
महालयं प्रकुर्वन्ति श्रद्धावन्तः पितॄन्प्रति । न तेषां सन्ततिच्छेदो भवेत्सम्पदभङ्गुरा
आलयं ह्यास्पदं प्रोक्तं महःकल्याणमुच्यते । कल्याणानामास्पदत्वान्महालयमुदीर्यते
तस्मान्महालयं मर्त्यःकुर्यात्कल्याणसिद्धये । अमङ्गलं भवेत्तस्यनकुर्याच्चेन्महालयम्
न कुर्याद्यद्यपि श्राद्धंमातापित्रोर्मृतेऽहनि । कुर्यान्महालयश्राद्धमस्मरन्नेवबुद्धिमान्
कर्तुं महालयश्राद्धं यदिशक्तिर्न विद्यते । याचित्वापिनरः कुर्यात्पितॄणांतन्महालयम्
ब्राह्मणेभ्यो विशिष्टेभ्यो याचेतधनधान्यकम् । पतितेभ्योनगृह्णीयाद्धनधान्यंकदाचन
ब्राह्मणेभ्यो न लभ्येतयदि धान्यधनादिकम् । याचेतक्षत्रियश्रेष्ठान्महालयचिकीर्षया
दातारश्चेन्न भूपाला वैश्येभ्योपिचयाचयेत् । वैश्याअपिहिदातारोयदिलोकेनसन्तिवै
दद्याद्भाद्रपदे मासे गोग्रासं पितृतृप्तये । अथवा रोदनं कुर्याद्बहिर्निर्गत्य कानने
पाणिभ्यामुदरं स्वीयमाहत्याश्रूणि वर्तयन् । तेष्वरण्यप्रदेशेषु उच्चैरेवं वदेन्नरः
शृण्वन्तु पितरःसर्वे मत्कुलीनावचोमम । अहं दरिद्रः कृपणो निर्ल्लज्जः क्रूरकर्मकृत्
प्राप्तो भाद्रपदोमासः पितॄणांप्रीतिवर्द्धनः । कर्त्तुं महालयश्राद्धं नचमेशक्तिरस्तिवै
भ्रमित्वापिमहींकृत्स्नांनमेकिञ्चनलभ्यते । अतोमहालयंश्राद्धंनयुष्माकंकरोम्यहम्
क्षमध्वं मम तद्यूयं भवन्तो हि दयापराः । दरिद्रो रोदनं कुर्यादेवं काननभूमिषु
तस्यरोदनमाकर्ण्य पितरस्तत्कुलोद्भवाः । हृष्टास्तृप्तिं प्रयान्त्येव सुधांपीत्वैवनिर्जराः
महालयार्थे विप्रौघे भुक्ते तृप्तिर्यथाभवेत् । गोग्रासारण्यरुदितैः पितृतृप्तिस्तथाभवेत्
मासिभाद्रपदेविघ्नो यदिस्यात्सूतकादिना । यातेषु सूतकाहस्सुकुर्यादाशुद्धिकावधि
बुधो महालयस्यार्थे ब्राह्मणान्वृणुयान्नव । पित्रर्थमेकं वृणुयात्पितामहकृते तथा
प्रपितामहमुद्दिश्य तथैकं वृणुयाद्द्विजम् । तथामातामहार्थन्तु एकंवैवृणुयाद्द्विजम्
मातुः पितामहार्थञ्च वृणुयाद्द्विजमेककम् । वृणुयादेकमुद्दिश्यमातुश्च प्रपितामहम्
तथैव विश्वेदेवार्थे वृणुयाद्द्वौ द्विजोत्तमौ । विष्णवर्थंब्राह्मणंत्वेकं वृणुयाद्वेदवित्तमम्
एवं महालयश्राद्धे ब्राह्मणान्वृणुयान्नव । अथवा पितृवर्गार्थं वरयेद्विप्रमेककम्

मातामहादीन्वोद्दिश्य वरयेद्विप्रमेककम् । विश्वेदेवार्थमेकञ्च विष्णवर्थञ्चतथापरम्
एवंवैवरयेद्विप्रांश्चचतुरस्तु महालये । ब्राह्मणान्वेदसम्पन्नान्सुशीलान्वरयेत्सुधीः
दुःशीलान्वरयेद्यस्तु सवैश्राद्धस्यघातकः । मासि भाद्रपदेप्राप्ते कृष्णपक्षेविशेषतः
कुर्यान्महालयश्राद्धं यो नरः श्रद्धयासह । सस्नातःसर्वतीर्थेषु दुराचार ! महामते!
अग्निष्टोमादयो यज्ञाः शतमप्यमुनाकृताः । तुलापुरुषमुख्यानि दानान्यपि कृतानि वै
चान्द्रायणादिकृच्छ्राणि कृतान्येव न संशयः । चतुर्णांसाङ्गवेदानांपारायणफलंलभेत्
गायत्र्यादिमहामन्त्रजपपुण्यंलभेत्तथा । इतिहासपुराणानां पारायणफलंलभेत्
महालयसमं पुण्यं वृत्तं नास्ति महीतले । ब्रह्मविष्णुमहेशानलोकप्राप्तिर्महालयात्
महालयादिकंश्राद्धं नित्यं काम्यमपीष्यते । तस्मादकरणेतस्य प्रत्यवायो महान्भवेत्
करणादिष्टसिद्धिश्च भविष्यति न संशयः । महालयस्य करणाद्भूतवेतालकादयः

अपस्मारग्रहाश्चापि शाकिनीडाकिनीगणाः ।
यातुधानाः पिशाचाश्च वेतालाश्च भयानकाः ॥ १७६ ॥

नश्यन्ति तत्क्षणादेव भूतान्यन्यानि वै तथा । महालयस्य करणाद्विपुलांश्रियमश्नुते
पुरा दशरथो राजा वसिष्ठस्योपदेशतः । मासिभाद्रपदे प्राप्ते कृत्वा श्राद्धं महालयम्

रामादींश्चतुरः पुत्रान्प्राप्तवाँल्लोकसम्मतान् ।
विश्वातिशायिनीं लक्ष्मीं प्रपेदे कीर्तिमुत्तमाम् ॥ १८२ ॥

महालयस्य करणाद्ययातीराजसत्तमः । यदुमुख्यान्महापुत्रान्प्रपेदे वंशवर्द्धनान्
अनन्यदुर्लभं स्वर्गं प्रपेदे श्राद्धपुण्यतः । दुष्यन्तो भरतं लेभे महालयविधानतः
महालयविधानेन दमयन्ती पतिर्नलः । कृच्छ्रं महत्तरं तीर्त्वा पुनर्लेभेमहीमिमाम्
निजग्राहकलिंघोरंपुष्करंचाप्यरातिनम् । इन्द्रसेनाभिधानञ्च पुत्रं लेभेऽतिधार्मिकम्
हरिश्चन्द्रोमहाराजो महालयविधानतः । विश्वामित्रकृताद्दुःखान्मुक्तःसत्यवतांवरः
लेभे चन्द्रवतीं भार्यां लो(रो)हिताश्वंसुतं पुनः । महालयविधानेनकृतवीर्यसुतोबली
अष्टादशानां द्वीपानामाधिपत्यमवाप्तवान् । रामोऽपि दण्डकारण्ये महालयविधानतः
हत्वा तु रावणं संख्ये सीतां पुनरवाप्तवान् । महालयस्य करणाद्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः

दुःखसागरमुत्तीर्य धार्तराष्ट्राश्चयान च । महालयस्य करणाद्वसिष्ठो मुनिसत्तमः
अत्रिर्भृगुश्चकुत्सश्चगौतमश्चाङ्गिरास्तथा । काश्यपश्चभरद्वाजोविश्वामित्रश्चकुम्भजः
पराशरो मृकण्डश्च ये चान्ये मुनिसत्तमाः । विधाय विधिवच्छ्राद्धं महालयमनुत्तमम्

अणिमाद्यष्टसिद्धीनांव्रतानां तपसां तथा ।
निवासभूताःसञ्जातास्तथा विश्वातिशायिनः ॥ १६४ ॥

जीवन्मुक्ताश्च तेसर्वे ह्यभवन्मुनिसत्तमाः । अतो महालयश्राद्धं कर्तव्यं भूतिमिच्छता
अतोऽद्यापिदुराचार! नकुर्याद्योमहालयम् । भूतवेतालकादिभ्यो भूयात्तस्य महद्भयम्
महालयस्याकरणाद्वेतालत्वमवाप्नुयात् । त्वयाऽऽविष्टमिदं भूतंविप्रःसन्पूर्वजन्मनि

नाम्ना वेदनिधिःपुण्यो भरद्वाजस्य चात्मजः ।
कुशस्थल्यभिधाने च वसन्ग्रामे महामनाः ॥ १६८ ॥

न चकार विधानेनश्राद्धमेतन्महालयम् । ततोऽयं पितृणां शापाद्वेतालत्वमवाप्तवान्
तस्माद्भाद्रपदे मासे दुराचार! पितॄन्प्रति । ब्राह्मणान्भोजयान्नेन षड्रसेन सभक्तिकम्
दारिद्र्यं तेन तेनस्यात्सुखी चैवभवान्भवेत् । महापातकिसंसर्गं माकुरुत्वमितःपरम्

त्वयाऽनुभूतं यद्दुःखं वेतालग्रहणोद्भवम् ।
गच्छत्वमनुजानामि स्वदेशं प्रति मा चिरम् ॥ २०२ ॥

इतीरितःस मुनिना दत्तात्रेयेण योगिना । तं प्रणम्य ययौ देशं कृतार्थेनान्तरात्मना
गत्वाचस्वगृहंविप्रो दुराचारोद्विजोत्तमाः । विमुक्तवेतालभयो गतपातककञ्चुकः
दत्तात्रेयेरितेनासौ मार्गेण प्रीतमानसः । त्यक्तपातकिसंसर्गः स्वाश्रमाचारतत्परः ॥
रामचन्द्रधनुष्कोटितीर्थमज्जनगौरवात् । देहान्ते परमां मुक्तिं दुराचारो ययौ तदा

श्रीसूत उवाच

एवं वःकथितं पुण्यं दुराचारविमोक्षणम् ।
सेयं पुण्या धनुष्कोटिर्महापातकनाशिनी ॥ २०७ ॥

यत्र हिस्नानमात्रेण दुराचारो विमोचितः । अथवा धनुषःकोटेरियत्ता किंहिवैभवेत्

या निष्कृतिविहीनानि पापान्यपि विनाशयेत् ।

प्रायश्चित्तविहीनानि यानि पापानि सन्ति वै ॥ २०६ ॥
तान्यप्यत्र विनश्यन्ति धनुष्कोटौ निमज्जनात् ।
शूद्रेण पूजितं लिङ्गं विष्णुं वा यो नमेद्द्विजः ॥ २१० ॥
प्रायश्चित्तं न तस्योक्तं स्मृतिभिः परमर्षिभिः ।
नश्येत्तस्यापि तत्पापं धनुष्कोटिनिमज्जनात् ॥ २११ ॥
विप्रनिन्दाकृतांनृणां प्रायश्चित्तंनविद्यते । विश्वासघातकानाञ्च कृतघ्नानांननिष्कृतिः
भ्रातृभार्यारतानाञ्च प्रायश्चित्तंनविद्यते । शूद्रान्नेनियतानाञ्च श्रुतिनिन्दारतात्मनाम्
कन्याविक्रयिणांविप्राहयविक्रयिणां तथा । देवविक्रयिणांवेदविक्रयेनिरतात्मनाम्
धर्मविक्रयिणांपुंसांवृत्तविक्रयिणान्तथा । तीर्थविक्रयिणांपुंसांप्रायश्चित्तंनविद्यते
तेषां पापानिनश्यन्तिधनुष्कोटौनिमज्जनात् । मातृद्रोहपितृद्रोहयतिद्रोहरतात्मनाम्
गुरुनिन्दापराणाञ्च शिवनिन्दारतात्मनाम् ।
विष्णुनिन्दापराणाञ्च यतिनिन्दारतात्मनाम् ॥ २१७ ॥
सत्कथादूषकाणाञ्चप्रायश्चित्तंनविद्यते । तेषांचात्रधनुष्कोटौस्नानाच्छुद्धिर्भविष्यति
एवंवःकथितंविप्रा धनुष्कोटेस्तुवैभवम् । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यतेमानवोभुवि
श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्येधनुष्कोटिप्रशंसायांदुराचारसंसर्गदोषशान्तिर्नाम-
षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः

क्षीरकुण्डप्रशंसायांक्षीरकुण्डस्वरूपकथनम्

श्रीसूत उवाच

भोभोस्तपोधनाःसर्वे नैमिषारण्यवासिनः। यावद्रामधनुष्कोटिचक्रतीर्थमुखानिवः
चतुर्विंशतिर्यीर्थानि कथितानि मयाऽधुना। इतोन्यदद्भुतं यूयं किंभूयःश्रोतुमिच्छथ

मुनय ऊचुः

क्षीरकुण्डस्यमाहात्म्यं श्रोतुमिच्छामहेमुने !। यत्समीपेत्वयाचक्रतीर्थमित्युदितंपुरा
क्षीरकुण्डञ्चतत्कुत्रकीदृशंतस्यवैभवम्। क्षीरकुण्डमितिख्यातिःकथंवास्यसमागता
एतन्नःश्रद्दधानानां विस्तराद्वक्तुमर्हसि।

श्रीसूत उवाच

ब्रवीमि मुनयः! सर्वे श्रृणुध्वं सुसमाहिताः॥ ५॥
देवीपुरान्महापुण्यात्प्रतीच्यांदिश्यदूरतः। फुल्लग्राममितिख्यातंस्थानमस्तिमहत्तरम्
यत आरभ्य रामेण सेतुबन्धो महार्णवे। तद्धि पुण्यतमं क्षेत्रं फुल्लग्रामाभिधं पुरम्
क्षीरकुण्डन्तु तत्रैव महापातकनाशनम्।
दर्शनात्स्पर्शनाद्ध्यानात्कीर्तनाच्चापि मोक्षदम्॥ ८॥
तस्यतीर्थस्यपुण्यस्य क्षीरकुण्डमितिप्रथाम्। भवतांसादरं वक्ष्येश्रृणुध्वंश्रद्धयासह
पुरा हि मुद्गलोनाम मुनिर्वेदोक्तमार्गकृत्। दक्षिणाम्बुनिधेस्तीरे फुल्लग्रामेऽतिपावने
नरायणप्रीतिकरममरोघज्ञमुत्तमम्। तस्य विष्णुःप्रसन्नात्मा यागेन परितोषितः
प्रादुर्बभूवपुरतोयज्ञवाटे द्विजोत्तमाः। तं दृष्ट्वामुद्गलो विष्णुं लक्ष्मीशोभितविग्रहम्
कालमेघतनुंकान्त्यापीताम्बरविराजितम्। विनतानन्दनारूढं कौस्तुभालंकृतोरसम्
शङ्खचक्रगदापद्मराजद्बाहुचतुष्टयम्। भक्त्या परवशो दृष्ट्वा पुलकाङ्कुरमण्डितः॥
मुद्गलःपरितुष्टाव शब्दैः श्रोत्रसुखावहैः।

मुद्गल उवाच

प्रथमं जगतःस्रष्ट्रे पालकाय ततःपरम् ॥ १५ ॥
संहर्त्रे च ततःपश्चान्नमो नारायणाय ते । नमःशफररूपाय कमठाय चिदात्मने
नमो वराहवपुषे नमःपञ्चास्यरूपिने । वामनाय नमस्तुभ्यं जमदग्निसुताय ते
राघवायनमस्तुभ्यंबलभद्राय ते नमः । कृष्णाय कल्कये तुभ्यं नमो विज्ञानरूपिणे
रक्ष मां करुणासिन्धो! नारायणजगत्पते !। निर्लज्जंकृपणंक्रूरंपिशुनंदाम्भिकंकृशम्
परदारपरद्रव्यपरक्षेत्रैकलोलुपम् । असूयाविष्टमनसं मां रक्ष कृपया हरे !॥ २० ॥
इति स्तुतो हरिःसाक्षान्मुद्गलेन द्विजोत्तमाः । तमाह मुद्गलमुनिं मेघगम्भीरया गिरा

श्रीहरिरुवाच

प्रीतोऽस्म्यनेन स्तोत्रेण मुद्गल! क्रतुनाचते । प्रत्यक्षेणहविर्भोक्तुमहन्ते क्रतुमागतः
इत्युक्तो हरिणा तत्र मुद्गलस्तुष्टमानसः । उवाचाधोक्षजं विप्रो भक्त्या परमयायुतः

मुद्गल उवाच

कृतार्थोऽस्मि हृषीकेश! पत्नी मे धन्यतांययौ । अद्यमेसफलं जन्म ह्यद्यमेसफलं तपः
अद्य मे सफलो वंशो ह्यद्य मे सफलास्सुताः । आश्रमःसफलोऽद्यैव सर्वंसफलमद्य मे
यद्भवान्यज्ञवाटम्मे हविर्भोक्तुमिहागतः । योगिनो योगनिरता हृदये मृगयन्ति यम्
तमद्य साक्षात्त्वां पश्ये सफलोऽयं मम क्रतुः ।
इतीरयित्वा तं विष्णुमर्चयित्वाऽऽसनादिभिः ॥ २७ ॥
चन्दनैःकुसुमैरन्यैर्दत्त्वाचार्घ्यंसविष्णवे । प्रददौविष्णवे प्रीत्या पुरोडाशादिकंहविः
स्वयमेव समादाय पाणिना लोकभावनः । हविस्तद्बुभुजे विष्णुर्मुद्गलेन समर्पितम्
तस्मिन्हविषिभुक्तेतुविष्णुनाप्रभविष्णुना । सागनयस्त्रिदशाःसर्वेतृप्ताःसमभवन्द्विजाः
ऋत्विजो यजमानश्च तत्रत्या ब्राह्मणास्तथा ।
यत्किञ्चित्प्राणिलोकेऽस्मिंश्चरं वा यदि वाऽचरम् ॥ ३१ ॥
सर्वमेव जगत्तृप्तं भुक्ते हविषि विष्णुना । ततो हरिःप्रसन्नात्मा मुद्गलं प्रत्यभाषत
प्रीतोऽहं वरदोऽस्म्येष वरं वरय सुव्रत !। इत्युक्ते केशवेनाऽथ महर्षिस्तमभाषत

यत्त्वयामेहविभुक्तं यागे प्रत्यक्षरूपिणा। अनेनैवकृतार्थोऽस्मि किमस्मादधिकंवरम्
तथापि भगवन्विष्णो! त्वयिमेनिश्चलासदा। भक्तिर्निष्कपटा भूयादिदं मेप्रथमंवरम्
माधवाहं प्रतिदिनं सायं प्रातरिहाग्नये। त्वद्रूपाय नवप्रीत्यै सुरभेःपयसा हरे!
होतुमिच्छामिवरद! तन्मेदेहिवरान्तरम्। पयसानित्यहोमोहि द्विकालंश्रुतिचोदितः
न मे सुरभयःसन्ति तापसस्याधनस्य च। इत्युक्ते मुद्गलेनाथदेवो नारायणो हरिः
आहूयविश्वकर्माणं त्वष्टारममृताशिनम्। एकंसरःकारयित्वा शिल्पिना तेनशोभनम्

स्फटिकादिशिलाभेदैस्तेनासौ विश्वकर्मणा।
समीचकार च पुनस्तत्प्राकाराद्यलंकृतम् ॥ ४० ॥
तत आहूय भगवान्सुरभिं वाक्यमब्रवीत्।

श्रीहरिरुवाच

मुद्गलो मम भक्तोऽयं सुरभे! प्रत्यहं मुदा ॥ ४१ ॥
मत्प्रीत्यर्थं पयोहोमं कर्तुमिच्छति साम्प्रतम्।
मत्प्रीत्यर्थमितो देवि त्वमतो मत्प्रचोदिता ॥ ४२ ॥

सायंप्रातरिहागत्य प्रत्यहं सुरभे शुभे। पयसा त्वत्प्रसूतेन सर एतत्प्रपूरय ॥ ४३ ॥
तेनासौपयसानित्यं सायंप्रातश्चहोष्यति। ओमित्युक्त्वाथ सुरभिरेवंनारायणेरिता
अथ नारायणो देवो मुद्गलं प्रत्यभाषत। सुरभेःपयसा नित्यमस्मिन्सरसितिष्ठता
सायंप्रातःप्रतिदिनं मत्प्रीत्यर्थमिहाग्नये। जुहुधित्वं महाभाग! तेनप्रीणाम्यहन्तव
मत्प्रीत्या तेखिलासिद्धिर्भविष्यतिचमुद्गल!। इदंक्षीरसरोनाम तीर्थंख्यातंभविष्यति

अस्मिन्क्षीरसरस्तीर्थे स्नातानां पञ्चपातकम्।
अन्यान्यपि च पापनि नाशं यास्यन्ति तत्क्षणात् ॥ ४८ ॥
मुद्गल! त्वञ्च मां याहि देहान्ते मुक्तबन्धनः।
इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तं समालिङ्ग्य मुद्गलम् ॥ ४९ ॥

नमस्कृतश्च तेनायं तत्रैवान्तरधीयत। मुद्गलोऽपिगते विष्णावनेकशतवत्सरम् ॥
सुरभेःपयसा जुह्वन्नग्नये हरितुष्टये। उवास प्रयतो नित्यं फुल्लग्रामे विमुक्तिदे

देहान्ते मुक्तिमगमद्विष्णुसायुज्यरूपिणीम् ।

श्रीसूत उवाच

एवमेतद्द्विजवरा! युष्माकं कथितं मया ॥ ५२ ॥

यथा क्षीरसरोनामतीर्थस्यास्य पुराभवत् । इदं क्षीरसरःपुण्यं सर्वलोकेषु विश्रुतम्

कश्यपस्य मुनेःपत्नी कद्रूर्यत्र द्विजोत्तमाः ।

स्नात्वा स्वभर्तृवाक्येन नोदिता नियमान्विता ॥ ५४ ॥

छलेन मुमुचे सद्यः सपत्नीजयदोषतः । अतोऽत्रतीर्थे ये स्नान्ति मानवाःशुद्धमानसाः

तेषांविमुक्तबन्धानांयुक्तानांपुण्यकर्मिणाम् । किंयागैःकिमुवावेदैःकिंवातीर्थनिषेवणैः

जपैर्वा नियमैर्वापिक्षीरकुण्डविलोकिनाम् । क्षीरकुण्डस्यवातेनस्पृष्टदेहोनरोद्विजाः

ब्रह्मलोकमनुप्राप्यतत्रैव परिमुच्यते । निमग्नाःक्षीरकुण्डेऽस्मिन्नवमत्यापिभास्करिम्

तस्य मूर्द्धनि तिष्ठेयुर्ज्वलन्तः पावकोपमाः ।

मग्नानां क्षीरकुण्डेऽस्मिञ्छीता वैतरणी नदी ॥ ५६ ॥

सर्वाणि नरकाण्यद्धा व्यर्थानि च भवन्ति हि ।

कामधेनुसमे तस्मिन्क्षीरकुण्डे स्थितेऽप्यहो ॥ ६० ॥

योऽन्यत्रभ्रमतेस्नातुं सनरोविप्रसत्तमाः । गोक्षीरेविद्यमानेऽपि ह्यर्कक्षीरायगच्छति

स्नातानां क्षीरकुण्डेऽस्मिन्नालभ्यं किञ्चिदस्ति हि ।

करप्राप्तैव मुक्तिःस्यात्किमन्यैर्बहुभाषणैः ॥ ६२ ॥

ब्रवीमि भुजमुद्धृत्य सत्यंसत्यं ब्रवीमि वः । यःपठेदिममध्यायं शृणुयाद्वासमाहितः

सक्षीरकुण्डस्नानस्य लभते फलमुत्तमम् ॥ ६४ ॥

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्ये क्षीरकुण्डप्रशंसायांक्षीरकुण्डस्वरूपकथनन्नाम-
सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

———

अष्टत्रिंशोऽध्यायः

क्षीरकुण्डप्रशंसायांकद्रूछलनवर्णनम्

ऋषय ऊचुः

सूत! कद्रूःकथं मुक्ता क्षीरकुण्डनिमज्जनात् । छलंकथंकृतवती सपत्न्यांपापनिश्चया
कस्य पुत्री चसाकद्रूः सपत्नी साचकस्यवै । किमर्थमजयत्कद्रूः स्वसपत्नीं छलेनतु
एतन्नःश्रद्दधानानां ब्रूहि सूत! कृपानिधे! ।

श्रीसूत उवाच

पुरा कृतयुगे विप्राः! प्रजापतिसुते उभे ॥ ३ ॥
कद्रूश्च विनताचेति भगिन्यौ संबभूवतुः । भार्ये तेकश्यपस्यास्तां कद्रूश्चविनतातथा
विनता सुषुवे पुत्रावरुणं गरुडं तथा । भर्त्तुःसकाशात्कद्रूश्च लेभे सर्पान्वहून्सुतान्
अनन्तवासुकिमुखान्विषदर्पसमन्वितान् । एकदा तु भगिन्यौ ते कद्रूश्चविनता तथा
अपश्यतांसमायान्तमुच्चैःश्रवसमन्तिकात् । विलोक्यकद्रूस्तुरगंविनतामिदमब्रवीत्
श्वेतोऽश्वबालो नीलो वा विनते ब्रूहि तत्त्वतः ।
इत्युक्ता विनता विप्राः कद्रूं तामिदमब्रवीत् ॥ ८ ॥
तुरङ्गःश्वेतबालोमे प्रतिभातिसुमध्यमे! । किंवात्वंमन्यसेकद्रूमितितांविनताऽब्रवीत्
पृष्टैवं विनतां कद्रूर्बभाषे स्वमतञ्च सा । कृष्णबालमहं मन्ये हयमेनमनिन्दिते
ततःपराजयेकृत्वा दासीभावंपणंमिथः । व्यतिष्ठेतां महाभागेसपत्न्यौतेद्विजोत्तमाः
ततःकद्रूर्निजसुतान्वासुकिप्रमुखानहीन् । तस्या नाहं यथादासी तथाकुरुत पुत्रकाः!
तदभीप्सितसिद्ध्यर्थमित्यवोचद्भृशातुरा ।
युष्माभिरुच्चैःश्रवसो बालः प्रच्छाद्यतामिति ॥ १२ ॥
नाङ्गीचक्रुर्मतं तस्या नागाःकद्रूरुषातदा । अशपत्कुपितापुत्राञ्ज्वलन्तीरोषमूर्च्छिता
पारीक्षितस्य सर्वेऽद्धा यूयं सत्रे मरिष्यथ । इतिशापे कृतेमात्रात्रस्तःकर्कोटकस्तदा

प्रणम्यपादयोःकद्रू' दीनो वचनमब्रवीत् । अहमुच्चैःश्रवोवालं विधास्याम्यञ्जनप्रभम्
माभीरम्बत्वयाकार्यंत्यवादीच्छापविल्कवः । श्वेतमुच्चैःश्रवोवालंततःकर्कोटकोरगः
छादयित्वा स्वभोगेन व्यतनोदञ्जनद्युतिम् । अथ तेविनताकद्रूर्दास्यैकृतपणे उभे
देवराजहयं द्रष्टुं संरम्भादभ्यगच्छताम् । शशाङ्कशङ्खमाणिक्यमुक्तैरावतकारणम्
युगान्तकालशयनं योगनिद्राकृतेहरेः । अतीत्य कद्रूविनते समुद्रं सरितांपतिम् ॥
दद्रूशतुर्हयं गत्वा देवराजस्य वाहनम् । कृष्णवालं हयं दृष्ट्वा विनतादुःखिताऽभवत्

दुःखितां वनितां कद्रूर्दासीकृत्ये न्ययुङ्क्त सा ।
एतस्मिन्नन्तरे तार्क्ष्योऽप्यण्डमुद्भिद्य वह्निवत् ॥ २२ ॥

प्रादुर्बभूव विप्रेन्द्रा गिरिमात्रशरीरवान् । दृष्ट्वा तद्देहमाहात्म्यमभूत्त्रस्तं जगत्त्रयम्
ततस्तन्तुष्टुवुर्देवा गरुडं पक्षिणांवरम् । दृष्ट्वामद्देहमाहात्म्यं त्रस्तंस्याद्भुवनत्रयम्
इत्यालोच्योपसंहृत्य देहमत्यन्तभीषणम् । अरुणंपृष्ठमारोप्यमातुरन्तिकमभ्यगात्
अथाह विनतां कद्रूः प्रणतामतिविह्वलाम् । चेटि! नागालयं गन्तुमुद्योगो मम वर्तते

त्वत्पुत्रो गरुडोऽतो मां मत्पुत्रांश्च वहत्विति ।
ततश्च विनता पुत्रं गरुडं प्रत्यभाषत ॥ २७ ॥

अहं कद्रूमिमां वक्ष्ये त्वं सर्वान्वहतत्सुतान् । तथेतिगरुडोमातुःप्रत्यगृह्णाद्वचोद्विजाः
अवहद्विनताकद्रू' सर्वांस्तान्गरुडोऽवहत् । रविसामीप्यगाःसर्पास्तत्करैराहतास्तदा
अस्तौषीद्वज्रिणं कद्रूः सुतानां तापशान्तये । सर्वतापंजलासारैर्देवराजोऽप्यशामयत्
नीयमानास्तदासर्पा गरुडेनबलीयसा । गत्वा तं देशमचिरादवदन्विनतासुतम् ॥
वयंद्वीपान्तरं गन्तुंसर्वेद्रष्टुं कृतत्वराः । वहत्वमस्मान्गरुड! चेटीसुत! ततःक्षणात्
ततोमातरमप्राक्षीद्विनतां गरुडो द्विजाः । अहं कस्माद्वहामीमांस्त्वंचेमां वहसेसदा
चेटीपुत्रेति मामेते किंभणन्ति सरीसृपाः । सर्वमेतद्वद त्वं मे मातस्तत्त्वेन पृच्छतः
पृष्टैवं जननी तेन गरुडं प्राब्रवीत्सुतम् । भगिन्याक्रूरया पुत्र ! छलेनाहं पराजिता
तस्या दासीभवाम्यद्य चेटीपुत्रस्ततो भवान् । अतस्त्वंवहसेसर्पान्वहाम्येनामहंसदा

इत्यादिसर्ववृत्तान्तमादितोऽस्मै न्यवेदयत् ।

अथ तां गरुडोऽवादीन्मातरं विनतासुतः ।। ३७ ।।
अस्माद्दास्याद्विमोक्षार्थं किं कार्यन्ते मयाऽधुना । इतिपृष्टा सुतेनाथविनतातमभाषत
सर्पान्पृच्छस्व गरुड! मम मातृविमोक्षणे । युष्माकं मातुःकिंकार्यंमयेतिवदताधुना
इति मात्रा समुदितो गरुडःपन्नगान्प्रति । गत्वाऽपृच्छद्द्विजश्रेष्ठास्तेप्येनमवदंस्तदा
यदाहरिष्यसे शीघ्रं सुधां त्वममरालयात् । दास्यान्मुक्ताभवेन्मातावैनतेय!भवानपि
ततो मातरमागम्य गरुडःप्रणतोऽब्रवीत् । सुधामम्ब ! ममानेतुं गच्छतोभक्ष्यमर्पय
इतीरिता सुतं प्राह माता तं विनता सुतम् । समुद्रमध्ये वर्तन्ते शबराःकतिचत्सुत!
तान्भक्षयित्वा शवरानमृतं त्वमिहानय । तत्रकश्चिद्द्विजःकामी शबरीसङ्गकौतुकी
त्यज तं ब्राह्मणं कण्ठं दहन्तं ब्रह्मतेजसा । पक्षादीनि तवाङ्गानिपान्तुदेवा मरुन्मुखाः
इतिस्वमातुराशीर्भिर्गरुडो वर्धितो ययौ । शबरालयमभ्येत्य तस्य भक्षयतो मुखम्
आवृतं प्राविशन्व्याधा वयांसीव दरीगिरेः ।
अथ स ब्राह्मणोऽप्यागात्तत्कण्ठं मुनिपुङ्गवाः !।। ४७ ।।
कण्ठंदहन्तं विप्रं तमुवाचविनतासुतः । विप्रःपापोऽप्यवध्योहिनिर्याहित्वमतोवहिः
एवमुक्तस्तदा विप्रो गरुडंप्रत्यभाषत । किरातिर्मम भार्यापि निर्गन्तव्या मया सह
एवमस्त्विवति तं विप्रमुवाच पतगेश्वरः । ततः सगरुडोविप्रमुज्जगार सभार्यकम् ।।
विप्रोप्यभीप्सितान्देशान्निषाद्या सहनिर्ययौ । शबरान्भक्षयित्वाथगरुडःपक्षिणांवरः
आत्मनः पितरंवेगात्कश्यपं समुपेयिवान् । कुत्रयासीति तत्पृष्टो गरुडस्तमभाषत
मातुर्दास्यविमोक्षाय सुधामाहर्तुमागमम् । बह्वन्किराताञ्जग्ध्वाऽपितृप्तिर्मेमन जायते
अपर्यन्तक्षुधा ब्रह्मन्बाधते मामहर्निशम् । तन्निवृत्तिप्रदं भक्ष ममार्पय तपोधन! ।।५४।।
येनाहं शक्नुयां तात ! सुधामाहर्तुमोजसा । इतीरितःसुतंप्राह कश्यपो विनतोद्भवम्

कश्यप उवाच

मुनिर्विभावसुर्नाम्ना पुरासीत्तस्य चानुजः । सुप्रतीक इतिभ्राता तावुभौ वंशवैरिणौ
अन्योन्यं शेपतुर्विप्रामहाक्रोधसमाकुलौ । गजोऽभवत्सुप्रतीकःकूर्मोऽभूच्चविभावसु
एवंविचित्तविवादात्तौ शेपतुर्भ्रातरौ मिथः । गजःषड्योजनोच्छ्रायोद्विगुणायामसंयुतः

कूर्मस्त्रियोजनोच्छ्रायो दशयोजनविस्तृतः । बद्धवैरावुभावेतौ सरस्यस्मिन्विहङ्गम!
पूर्ववैरमनुस्मृत्य युध्येते जेतुमिच्छया । उभौ तौ भक्षयित्वात्वंसुधामाहरतृप्तिमान्
एवं पित्रेरितःपक्षी गत्वातद्गजकच्छपौ । समुद्धृत्य महाकायौ महाबलपराक्रमौ
वहन्नखाभ्यां संतीर्थं विलम्बाभिधमभ्यगात् ।
तत्रागतं समालोक्य पक्षिराजं द्विजोत्तमाः ॥ ६२ ॥
तत्तीरजोमहावृक्षो रोहिणाख्यो महोच्छ्रयः । वैनतेयमिदंप्राह महाबलपराक्रमम् ॥
एनामारुह मच्छाखांशतयोजनमायताम् । स्थित्वाऽत्रगजकूर्मौत्वंभक्षयस्वखगोत्तम
इत्युक्तस्तरुणापक्षी सतत्रास्तेमनोजवः । तद्भारात्सातरोःशाखाभग्नाभूद्द्विजसत्तमाः
बालखिल्यमुनींस्तस्मिँल्लम्बमानानधोमुखान् ।
दृष्ट्वा तत्पातशङ्कावांस्तां शाखां गरुडोऽग्रहीत् ॥ ६६ ॥
गजकूर्मौ च तां शाखां गृहीत्वायान्तमम्बरे । पितातस्याब्रवीत्तत्रगरुडंविनतासुतम्
त्यजेमां निर्जनेशैले शाखां त्वंविनतोद्भव !। इत्युक्तःसतथागत्वा शाखांनिष्पुरुषेनगे
विन्यस्याभक्षयत्पक्षी तौ तदागजकच्छपौ । अथोत्पातःसमभवत्तस्मिन्नवसरेदिवि
दृष्ट्वोत्पातं बलारातिः पप्रच्छ स्वपुरोहितम् । उत्पातकारणं जीव! किमत्रेतिपुनःपुनः
बृहस्पतिस्तदा शक्रं प्रोवाच द्विजसत्तमाः !।

बृहस्पतिरुवाच

काश्यपो हि मुनिः पूर्वमयजत्क्रतुना हरे !॥ ७१ ॥
सर्वानृषीन्सुरान्सिद्धान्यक्षान्गन्धर्वकिन्नरान् ।
यज्ञसम्भारसिद्ध्यर्थं प्रेषयामास स द्विजाः !॥ ७२ ॥
बालखिल्यान्ससम्भारान्ह्रस्वानङ्गुष्ठमात्रकान् ।
मज्जतो गोष्पदजले दृष्ट्वा हसितवान्भवान् ॥ ७३ ॥
भवताऽवमताःक्रुद्धा बालखिल्यास्तदा हरे! । जुहुवुर्यज्ञवह्नौ ते क्रोधेन ज्वलिताननाः
देवेन्द्रभयदःशत्रुः काश्यपस्य सुतोऽस्त्विति । तस्यपुत्रोऽयगरुडःसुधाहरणकौतुकी
समागच्छति तद्धेतुरयमुत्पातआगतः । इत्युक्तःसोऽब्रवीदिन्द्रोदेवानग्निपुरोगमान्

सुधामाहर्तुमायाति पक्षीसा रक्ष्यतामिति । इतीन्द्रप्रेरितादेवा ररक्षुःसायुधाः सुधाम्
पक्षिराजस्तदाभ्यागाद्देवानायुधधारिणः । महाबलन्तेगरुडं दृष्ट्वाकम्पन्त वै सुराः ॥
गरुडस्य सुराणाञ्च ततोयुद्धमभून्महत् । अखण्डिपक्षितुण्डेन भौवनोऽमृतपालकः
तदा निजघ्नुर्गरुडं देवाःशस्त्रैरनेकशः । वीपतिर्गरुडोदेवैर्बाधितःशस्त्रपाणिभिः ॥
पक्षाभ्यामाक्षिपद्दूरे देवानग्निपुरोगमान् । तत्पक्षविक्षिताद्देवास्तदापरमकोपनाः ॥

नाराचान्भिण्डिपालांश्च नानाशस्त्राणि चाक्षिपन्
ततस्तु गरुडो वेगाद्देवदृष्टिविलोपिनीम् ॥ ८२ ॥
धूलिमुत्थापयामास पक्षाभ्यां विनतासुतः ।
वायुना शमयामासुस्तान्पांसूंस्त्रिदशोत्तमाः ॥ ८३ ॥
रुद्रान्वसूंस्तथादित्यान्मरुतोऽन्यान्सुरांस्तथा ।
गरुडः पक्षतुण्डाभ्यां व्यथितानकरोद्द्विजाः ॥ ८४ ॥

पलायितेषु देवेषु सोऽद्राक्षीज्ज्वलनं पुरः । ज्वलन्तंपरितस्त्वग्निंशमापयितुमुद्ययौ
सहस्रमुखो भूत्वातैःपिबञ्छतशो नदीः । तमग्निंनाशयामासतैःपयोभिस्त्वरान्वितः
सितधारं भ्रमच्चक्रं सुधारक्षकमन्तिके । दृष्ट्वा तदरिरन्ध्रेण संक्षिप्ताङ्गोऽन्तराविशत्

ततो ददर्श द्वौ सर्पौ व्यात्तास्यौ भीषणाकृती ।
याभ्यां दृष्टो ऽपि भस्म स्यात्तौ सर्पौ गरुडस्तदा ॥ ८८ ॥

आच्छिद्यपक्षतुण्डाभ्यांगृहीत्वामृतमुद्ययौ । यन्त्रमुत्पाट्यचोद्यन्तंगरुडंप्राहमाधवः
तव तुष्टोऽस्मिपक्षीश! वरं वरय सुव्रत । अथ पक्षी तमाहस्म कमलानायकं हरिम्
तवोपरिस्थितिर्मे स्यान्माभूतां च जरामृती । तथास्त्वितिहरिःप्राहवरंदत्तंमयातव
इत्युक्त्वा तं हरिः प्राह ममत्वं वाहनंभव । स्यन्दनोपरिकेतुश्च मम त्वं विनतासुत!

तथास्त्विति खगोऽप्याह कमलापतिमच्युतम् ।
हृतामृतं खगं श्रुत्वा तत आखण्डलो जवात् ॥ ९२ ॥

अभिद्रुत्याशु कुलिशं पक्षे चिक्षेप पक्षिणः । ततो विहस्यगरुडः पाकशासनमब्रवीत्
कुलिशस्य निपातान्मे न हरेकापिवेदना । सफलो वज्रपातस्ते भूयाच्च सुरनायक!

इतीरयत्पत्रमेकं व्यसृजत्पक्षतस्तदा। शोभनं पर्णमस्येति सुपर्ण इतिसोऽभवत्
तस्मिन्सुपर्णेहेमाभे सर्वे विस्मयमाययुः। ततस्तु गरुडः शक्रमब्रवीद्द्विजपुङ्गवाः
भवतासाकमखिलं जगदेतच्चराचरम्। देवेन्द्रमततं वोढुममोघा शक्तिरस्ति मे
नाखण्डलसहस्रं मे रणे लभ्यं हरे भवेत्। इति ब्रुवाणं गरुडमब्रवीत्पाकशासनः
किन्तेऽमृतेन कार्यंस्याद्दीयताममृतंमम। इमांसुधां भवान्दद्याद्येभ्योहिविनतोद्भव!

तेऽधुनाऽमृतपानेन जरामरणवर्जिताः।
अस्मद्भ्योऽधिकवीर्याः स्युर्बाधेरंस्त्रिदशांस्तथा॥ १०१॥

इतिब्रुवन्तंदेवेन्द्रं गरुडोऽप्यब्रवीद्द्विजाः। यत्रैतत्स्थापयिष्यामितत्रागत्यभवानिदम्
गृह्णातु झटितीत्युक्तो गरुडं प्राह वृत्रहा। प्रीतोऽहन्तव दास्यामिवरं वृणु महामते!
इत्युक्तवन्तं गरुडः पाकशासनमब्रवीत्। दास्येछलप्रयोक्तारो मम मातुः सरीसृपाः
भक्ष्याभवन्तु नित्यं मेपाकशासनवृत्रहन्!। इतितेनेरितःशक्रस्तथास्त्वित्यवदच्चतम्
अथायं गरुडो विप्रा धारयन्नमृतंययौ। यान्तं तमनुयातिस्म गरुडं पाकशासनः
वेगेन स द्विजश्रेष्ठाः सुधाहरणकौतकी। मातुरभ्याशमागत्य सर्पान्प्राह सपक्षिराट्
कुशेषुन्यस्यतेसर्पास्सुधैवमधुनामया। स्नात्वातद्भुङ्ग्ध्वममृतंशुचयःसुसमाहिताः

मोक्षोऽपि मम मातुः स्याद्दासीभावाद्धि पन्नगाः।
तथाऽस्त्वित्यवदन्सर्पा गरुडं विनतासुतम्॥ १०६॥

मुक्तातदैवविनतादासीभावाद्द्विजोत्तमाः। सर्पास्तेऽमृतभक्षार्थंस्नातुंसर्वेययुस्तदा
तस्मिन्नवसरेशक्रस्तामादायसुधांययौ। स्नात्वागत्यभुजङ्गास्तेतत्राद्दृष्ट्वातदासुधाम्
जिह्वाभिर्लिलिहुर्दर्भानेषुन्यस्ता सुधेति हि। तदाप्रभृतिसर्पाणांजिह्वादर्भाग्रपाटिता
द्विधाभवन्मुनिश्रेष्ठाद्विजिह्वास्तेनतेस्मृताः। सुधासंयोगतोदर्भाःप्रययुश्चपवित्रताम्
मोचयित्वा चगरुडोदासीभावात्स्वमातरम्। शशापकुपितःकद्रूं छद्मनाजितमातरम्
कद्रु! त्वं जननीं यन्मे छलेनजितवत्यसि। भर्तुस्त्वं परिचर्यायामतोनार्हाभविष्यसि
शप्त्वैवं गरुडः कद्रूं प्रययौ स यथेच्छया। कद्रूश्च विनताचोभे ययतुर्भर्तुरन्तिकम्
कश्यपोविमुखस्तत्रकद्रूंकोपादथाब्रवीत्। यस्माच्छलेनविनतांकद्रु!निर्जितवत्यसि

अतोमत्परिचर्यायां न योग्यासि दुरात्मिके !। स्त्रियं वापुरुषंवापिनारीवापुरुषोपिवा
छलाद्विजयतेयोऽसौसमहापातकीभवेत्। छलाद्विजयिनासार्धं सम्भाष्यब्रह्महाभवेत्
स्तेयी सुरापी विज्ञेयो गुरुदाररतश्च सः। संसर्गदोषदुष्टश्च मुनिभिः परिकीर्त्यते
त्वया संभाषणाद्दोषो ममस्यान्नरकप्रदः। तस्मात्प्रयाहिकद्रु!त्वंमत्समीपाद्विदारुणे
छलजेत्रा सपङ्क्तौ यो भुञ्जीत मनुजोभुवि। तेन सम्भाषणात्सद्यःपतेद्विनरकार्णवे
विलोक्यछलजेतारंतस्यपापस्यशान्तये। आदित्यंवाजलं वापिपावकंवाविलोकयेत्
छलजेता यत्र तिष्ठेदाश्रमेऽपि गृहेऽपि वा। वस्तव्यं नहि तत्रान्यैर्वसन्नरकमश्नुते

अतो निर्याहि निर्याहि मम त्वं दृष्टिमार्गतः।
स्वाश्रमात्कुटिले! त्वेनां विनतां जितवत्यसि॥ १२५॥
इति धिक्कृत्य सहसा कद्रूं तां कश्यपस्तदा।
विनतां स्वच्छशीलां तां स्वीचकार महामतिः॥ १२६॥

कद्रूरित्थं सपरुषं कथिता कश्यपेन सा। रुदन्ती भृशदुःखार्तापादयोस्तस्यचापतत्
पतितां पादयोर्दृष्ट्वा कश्यपो मुनिपुङ्गवः। न जग्राहैव कद्रूं तां स्मरन्पापंतया कृतम्
ततः प्रणम्य विनता कश्यपं वाक्यमब्रवीत्। भगवन्भगिनीमेनांस्वीकुरुष्वकृपानिधे
अज्ञानान्मुग्धया पापं कद्र्वा यदधुनाकृतम्। क्षन्तुमर्हसि तत्सर्वंदयाशीलाहिसाधवः
जनन्या गरुडस्यैवंकथितः कश्यपोमुनिः। उवाचविनतेनैनांविनापापस्यनिष्कृतिम्
ग्रहीष्यामिदुराचारांत्रिस्त्वांशपथयाम्यहम्। कश्यपस्यवचःश्रुत्वाविनतापुनरब्रवीत्
भगिन्याममपापस्यब्रह्मंस्त्वंब्रूहिनिष्कृतिम्। येनेयं परिचर्यायांतवयोग्याभविष्यति
तथैव मुदितो विप्रा मारीचः कश्यपस्तदा। ध्यात्वा मुहूर्तंमनसा पश्चादिदमभाषत
दक्षिणाम्बुनिधेस्तीरे फुल्लग्रामे विमुक्तिदे। अस्तिक्षीरसरोनाम तीर्थंपापविनाशनम्
तत्तीर्थस्नानमात्रेण दोषश्चास्याविनश्यति। प्रायश्चित्तायुतेनापितत्तीर्थे मज्जनंविना
ननश्यत्येषदोषोऽस्यास्तदेषा यातुतत्सरः। भर्त्रैवमुदितेकद्रूस्तंप्रणम्यद्विजोत्तमम्
तत्क्षणात्प्रययौ क्षीरसरःपुत्रसहायिनी। साकद्रूःपुत्रसहिता गत्वाकतिपयैर्दिनैः॥
प्राप्यक्षीरसरः पुण्यं प्रयताविजितेन्द्रिया। सस्नौ नियमपूर्वंच संकल्प्यक्षीरकुण्डके

उपोष्य त्रिदिनं सस्नौ तस्मिन्क्षीरसरोजले ।
चतुर्थे दिवसे तस्यां कुर्वत्यां स्नानमादरात् ॥ १४० ॥
अदेहा व्योमगा वाणी समुत्तस्थौ द्विजोत्तमाः ॥

अशरीरिण्युवाच

कद्रु! त्वं मज्जनादत्र छलजेतृत्वदोषतः ॥ १४१ ॥
विमुक्ताभर्तृशुश्रूषायोग्याचासिनसंशयः । शापोऽपिगरुडोक्तस्तेलयंयात्रोऽत्रमज्जनात्
गच्छ भर्तृसकाशं त्वं सोऽपि त्वां स्वीकरिष्यति ।
इत्युक्त्वा विरराम्राऽथ व्योमवागशरीरिणी ॥ १४३ ॥
तस्यैवाचे नमस्कृत्य कद्रूःसाप्रीतमानसा । तीर्थं प्रदक्षिणीकृत्य नत्वापुत्रसमन्विता
प्रययौ भर्तुरभ्याशं तच्छुश्रूषणकौतुकात् ।
आगतान्तां समालोक्य स्नातां क्षीरसरोजले ॥ १४५ ॥
ज्ञात्वाविधूतपापाञ्च कश्यपःससमाधिना । अङ्गीचकारपत्नींतामात्मशुश्रूषणोचिताम्
एवं वःकथितंविप्राः कद्रूपापविमोक्षणम् । मज्जनान्मुक्तिदं पुंसां पुण्येक्षीरसरोजले
यश्शृणोतीममध्यायं पठते वापि मानवः । सक्षीरकुण्डस्नानस्य लभतेफलमुत्तमम्
अश्वमेधादियज्ञानां समग्रं फलमश्नुते । गङ्गादिसर्वतीर्थेषु सस्नातो भवति ध्रुवम् ॥
यःपठेदिममध्यायं क्षीरकुण्डप्रशंसनम् । गोसहस्रप्रदातॄणां प्राप्नोत्यविकलंफलम् ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्येक्षीरकुण्डप्रशंसायांकद्रूछलनन्नामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः

कपितीर्थप्रशंसायांरम्भाशापविमोक्षणवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

अथातःसंप्रवक्ष्यामि कपितीर्थस्य वैभवम् । तत्तीर्थं कपिभिःपूर्वं गन्धमादनपर्वते ॥
सर्वेषामुपकाराय कपिभिर्निर्मितं द्विजाः । रावणादिषु रक्षःसु हतेषु तदनन्तरम् ॥
तीर्थं निर्माय तत्रैव सस्नुस्ते कपयो मुदा । तीर्थाय च वरंप्रादुः कपयःकामरूपिणः
अस्मिस्तीर्थेनिमग्नाये भक्तिप्रवणचेतसः । तेसर्वे मुक्तिभाजःस्युर्महापातकमोचिताः
अत्रतीर्थेनिमग्नानां नस्यान्नरकजंभयम् । अत्रस्नातानराःसर्वेदारिद्र्यं नाप्नुवन्तिहि
अत्र तीर्थेनिमग्नानां यमपीडाऽपिनोभवेत् । कपितीर्थं प्रयास्येऽहमितियःसततंब्रुवन्
व्रजेच्छतपदंविप्राः स यायात्परमंपदम् । एतत्तीर्थसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥
एवं वरन्तु ते दत्त्वा तीर्थायास्मै कपीश्वराः । रामं दाशरथिंसर्वे प्रणम्याथ ययाचिरे

स्वामिंस्त्वयाऽस्मै तीर्थाय दीयतां वरमद्भुतत् ।

कपिभिःप्रार्थितो विप्रा! रामचन्द्रोऽतिहर्षितः ॥ ६ ॥

तत्तीर्थायवरंप्रादात्कपीनांप्रीतिकारणात् । अत्रतीर्थेनिमग्नानां गङ्गास्नानफलंभवेत्
प्रयागस्नानजंपुण्यं सर्वतीर्थफलं तथा । अग्निष्टोमादियागानां फलं भूयादनुत्तमम् ॥
गायत्र्यादिमहामन्त्रजपपुण्यंतथाभवेत् । गोसहस्रप्रदातॄणां प्राप्नोत्यविकलं फलम्
चतुर्णामपि वेदानां पारायणफलं लभेत् । ब्रह्मविष्णुमहेशादिदेवपूजाफलं लभेत् ॥
कपितीर्थाय रामोऽयं प्रादादेवं वरंद्विजाः । एवं रामेणदत्ते तु वरे तत्र कुतूहलात् ॥
षडर्धनयनो ब्रह्मा सहस्राक्षो यमस्तथा । वरुणाग्निस्तथा वायुः कुबेरश्चन्द्रमा अपि

आदित्योनिर्ऋतिश्चैव साध्याश्च वसवस्तथा ।

अन्येऽपि त्रिदशाः सर्वे विश्वेदेवादयस्तथा ॥ १६ ॥

अत्रिर्भृगुस्तथा कुत्सो गौतमश्चपराशरः ।

कण्वोऽगस्त्यःसुतीक्ष्णश्च विश्वामित्रादयोऽपरे ॥ १७ ॥
योगिनःसनकाद्याश्च नारदाद्याः सुरर्षयः । रामदत्तवरंतीर्थंश्लाघन्ते बहुधा तदा ॥
सस्नुश्च तत्र तीर्थे ते सर्वाभीष्टप्रदायिनि । कपिभिर्निर्मितं यस्मादेतत्तीर्थमनुत्तमम्
कपितीर्थमितिख्यातिमतो लोकेप्रयास्यति । इत्यप्यवोचंस्ते सर्वे देवाश्चमुनयस्तथा
तस्मादवश्यं गन्तव्यं कपितीर्थंमुमुक्षुभिः । रम्भाकौशिकशापेन शैलीभूतापुराद्विजाः
तत्र स्नात्वा निजंरूपंप्रपेदेचदिवं ययौ । अस्य तीर्थस्यमाहात्म्यं मया वक्तुं नशक्यते

मुनय ऊचुः

रम्भां किमर्थमशपत्कौशिकःसूतनन्दन !। कथं गता शिलाभूता कपितीर्थं सुराङ्गना
एतन्नःसर्वमाचक्ष्व विस्तरान्मुनिसत्तम !।

श्रीसूत उवाच

विश्वामित्राभिधो राजा प्रागभूत्कुशिकान्वये ॥ २४ ॥
सकदाचिन्महाराजः सेनापरिवृतो वली । मेदिनीं परिचक्राम राज्यवीक्षणकौतुकी॥
अटित्वासबहून्देशान्वसिष्ठस्याश्रमंययौ । आतिथ्यायवृतःसोऽयं वशिष्ठेनमहात्मना
तथास्त्वित्यब्रवीत्सोऽयं दण्डवत्प्रणतोनृपः । कामधेनुप्रभावेण विश्वामित्रायभूभुजे
आतिथ्यमकरोद्विप्रा वसिष्ठो ब्रह्मनन्दनः । कामधेनुप्रभावं वै ज्ञात्वा कुशिकनन्दनः
वसिष्ठं प्रार्थयामास कामधेनुमभीष्टदाम् ।
प्रत्याख्यातो वसिष्ठेन प्रचकर्ष च तां वलात् ॥ २६ ॥
कामधेनुविसृष्टैस्तुम्लेच्छाद्यैः सपराजितः । महादेवं समाराध्यतस्मादस्त्राण्यवाप्यच
वसिष्ठस्याश्रमंगत्वा व्यसृजच्छरसञ्चयान् । सर्वाण्यस्त्राणिमुमुचेब्रह्मास्त्रंचनृपोत्तमः
तानिसर्वाणि चास्त्राणि वसिष्ठोब्रह्मनन्दनः । एकेनब्रह्मदण्डेन निजघ्नेस्वतपोबलात्
ततःपराजितो विप्रा विश्वामित्रोऽतिलज्जितः ।
ब्राह्मण्यावाप्तये स्वस्य तपःकर्तुं वनं ययौ ॥ ३३ ॥
पूर्वादिपश्चिमान्तासु त्रिषुदिक्षुतपोऽचरत् । प्रादुर्भूतमहाविघ्नस्तत्तद्दिक्षुसकौशिकः
उत्तरांदिशमासाद्य हिमवत्पर्वतेऽमले । कौशिक्यास्सरितस्तीरेपुण्येपापविनाशिनि

दिव्यंवर्षसहस्रन्तुनिराहारोजितेन्द्रियः। निरालोकोजितश्वासोजितक्रोधःसनिश्चलः

ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थः शिशिरे वारिषु स्थितः।

वर्षास्वाकाशगो नित्यमूर्ध्वबाहुर्निराश्रयः॥ ३७॥

ब्राह्मण्यसिद्धयेऽत्युग्रं चचार सुमहत्तपः। उद्विग्नमनसस्तस्य त्रिदशास्त्रिदिवालयाः

जम्भारिणा च सहिता रम्भाम्प्रोचुरिदम्वचः।

देवा ऊचुः

रम्भे! त्वं हिमवच्छैले कौशिकीतीरगम्मुनिम्॥ ३६॥

विश्वामित्रंतपस्यन्तं विलोभयविचेष्टितैः। यथातत्तपसो विघ्नो भविष्यतितथाकुरु

एवमुक्ता यदा रम्भा देवैरिन्द्रपुरोगमैः। प्रत्युवाच सुरान्सर्वान्प्राञ्जलिःप्रणता तदा॥

रम्भोवाच

अतिक्रूरोमहाक्रोधोविश्वामित्रोमहामुनिः। सशप्स्यतेमांक्रोधेनबिभेम्यस्मादहंसुराः

त्रायध्वंकृपयायूयं मांयुष्मत्परिवारिकाम्। इत्युक्तोरम्भयातत्र जम्भारिस्तामभाषत

इन्द्र उवाच

रम्भे! त्वया न भीः कार्या विश्वामित्रात्तपोधनात्।

अहमप्यागमिष्यामि त्वत्सहायःसमन्मथः॥ ४४॥

कोकिलालापमधुरो वसन्तोप्यागमिष्यति। अतिसुन्दररूपात्वं प्रलोभय महामुनिम्

इतीन्द्रकथिता रम्भा विश्वामित्राश्रमं ययौ।

तद्दृष्टिगोचरा स्थित्वा ललितं रूपमास्थिता॥ ४६॥

सामुनिंलोभयामास मनोहरविचेष्टितैः। पिकोऽपि तस्मिन्समयेचुकूजानन्दयन्मनः

श्रुत्वापिकस्वरंरम्भां दृष्ट्वा च मुनिपुङ्गवः। संशयाविष्टहृदयो विदित्वा शक्रकर्म तत्

शशाप रम्भां क्रोधेन विश्वामित्रस्तपोधनः।

विश्वामित्र उवाच

यस्मात्कोपयसे रम्भे! मान्त्वं कोपजयैषिणम्॥ ४६॥

शिलाभवाऽत्र तस्मात्त्वं रम्भे!वर्षशतायुतम्। तदन्तरेब्राह्मणेनरक्षितामोक्षमाप्स्यसि

विश्वामित्रस्य शापेन तदन्ते सा शिलाऽभवद् ।
बहुकालं शिलाभूता तस्थौ तस्याश्रमे द्विजाः !॥ ५१ ॥
विश्वामित्रोऽपिघर्षातमापुनस्तप्त्वामहत्तपः । लेभेवसिष्ठवाक्येनब्राह्मण्यंदुर्लभंनृपैः
बहुकालं शिलाभूता रम्भाप्यासीत्तदाश्रमे ।
तस्मिन्नेवाश्रमे पुण्ये शिष्योऽगस्त्यस्य संमतः ॥ ५३ ॥
श्वेतो नाममुनिश्चक्रे मुमुक्षुः परमं तपः । चिरकालं तपस्तस्मिन्प्रकुर्वति महामुनौ
अङ्गारकेतिविख्याता राक्षसी काचिदागता । तस्याश्रममतिक्रूरा मेघस्वनमहाध्वना
मूत्ररक्तपुरीषाद्यैर्दूषयामास भीषणा । उपद्रवैस्तथा चान्यैर्बाधयामास तं मुनिम् ॥
अथ क्रुद्धो मुनिः श्वेतो वायव्यास्त्रेण योजयन् ।
शप्तां कुशिकपुत्रेण राक्षस्यै प्राक्षिपच्छिलाम् ॥ ५७ ॥
राक्षसीं सा प्रदुद्राव वायव्यास्त्रेण योजिता । वायव्यास्त्रप्रयुक्तेन दूषतानुद्रुता च सा
दक्षिणाम्बुनिधेस्तीरं धावतिस्म भयार्दिताम् ।
धावन्तीमनुधावन्ती सा शिलाऽस्त्रप्रयोजिता ॥ ५६ ॥
पपातोपरिराक्षस्यामज्जन्त्याःकपितीर्थके । मृतासाराक्षसीतत्रशिलापातात्स्वमूर्द्धनि
विश्वामित्रेण शप्ता सा कपितीर्थेनिमज्जनात् ।
शिलारूपं परित्यज्य रम्भारूपमुपेयुषी ॥ ६१ ॥
देवैः कुसुमधाराभिरभिवृष्टा मनोरमा । दिव्यं विमानमारूढा दिव्याम्बरविराजिता ॥
हारकेयूरकटकनासाभरणभूषिता । उर्वश्याद्यप्सरोभिश्च सखिभिः परिवारिता ॥
कपितीर्थस्य माहात्म्यं प्रशंसन्ती पुनः पुनः । निषेव्यरामनाथंच शङ्करंशशिभूषणम्
आखण्डलपुरीं रम्यांप्रययावमरावतीम् । राक्षसी सापि शापेन कुम्भजस्य महौजसः
घृताचीदेववेश्याहिराक्षसीरूपमागता । साप्यत्रकपितीर्थाप्सुस्नानात्स्वंरूपमाययौ
एवं रम्भाघृताच्यौ ते कपितीर्थे निमज्जनात् ।
अगस्त्यशिष्यश्वेतस्य प्रसादाद् द्विजसत्तमाः !॥ ६७ ॥
राक्षसीत्वंशिलात्वञ्चहित्वास्वंरूपमागते । तस्मिन्सर्वप्रयत्नेन स्नातव्यंकपितीर्थके

यः शृणोतीममध्यायं पठते वापि मानवः । प्राप्नोतिकपितीर्थस्यस्नानजंफलमुत्तमम्

इतिश्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांतृतीयेब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये रम्भाशापविमोक्षणन्नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः

गायत्रीसरस्वतीतीर्थप्रशंसायांगन्धमादनेगायत्रीसरस्वतीसन्निधानकथनम्

श्रीसूत उवाच

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि मुनयो लोकपावनम् ।
गायत्र्या च सरस्वत्या माहात्म्यं मुक्तिदं नृणाम् ॥ १ ॥

शृण्वतां पठतां चैव महापातकनाशनम् । महापुण्यप्रदं पुंसां नरकक्लेशनाशनम्

गायत्र्यां च सरस्वत्यां ये स्नान्ति मनुजा मुदा ।
न तेषां गर्भवासःस्यात्किन्तु मुक्तिर्भवेद्ध्रुवम् ॥ ३ ॥

सरस्वत्याश्च गायत्र्या गन्धमादनपर्वते । ब्रह्मपत्न्योः सन्निधानात्तन्नाम्ना कथिते इमे

ऋषय ऊचुः

गायत्र्याश्च सरस्वत्या गन्धमादनपर्वते । किमर्थं सन्निधानं वै सूताभूत्तद्वदस्व नः

सूत उवाच

प्रजापतिः पुराविप्राःस्वांवैदुहितरंमुदा । वाङ्नाम्नींकामुकोभूत्वास्पृहयामाससमोहनः

अथ प्रजापतेः पुत्री स्वस्मिन्वै तस्य कामिताम् ।
विलोक्य लज्जिता भूत्वा रोहिद्रूपं दधार सा ॥ ७ ॥

ब्रह्माऽपि हरिणो भूत्वा तया रन्तुमनास्तदा ।
गच्छन्तीमनुयातिस्म हरिणीरूपधारिणीम् ॥ ८ ॥

तं दृष्ट्वा देवताः सर्वाः पुत्रीगमनसादरम् । करोत्यकार्यं ब्रह्माऽयं पुत्रीगमनलक्षणम्

इतिनिन्दन्ति तं विप्राः स्रष्टारं जगतां पतिम् । निषिद्धकृत्यनिरतंतं दृष्ट्वापरमेष्ठिनम्
हरः पिनाकमादाय व्याधरूपधरः प्रभुः । आकर्णपूर्णकृष्टेन पिनाकधनुषा शरम् ॥
संयोज्य वेधसन्तेन विव्याध निशितेन सः । त्रिपुरान्तकबाणेन विद्धोऽसौन्यपद्भुवि
तस्य देहादथोत्थाय महज्ज्योतिर्महाप्रभम् । आकाशेमृगशीर्षाख्यंनक्षत्रमभवत्तदा
आर्द्रानक्षत्ररूपी सन्हरोऽप्यनुजगामतम् । पीडयन्मृगशीर्षाख्यं नक्षत्रं ब्रह्मरूपिणम्
अधुनाऽपि मृगव्याधरूपेणत्रिपुरान्तकः । अम्बरे दृश्यते स्पष्टं मृगशीर्षान्तिकेद्विजाः
एवं विनिहितेतस्मिञ्छम्भुना परमेष्ठिनि । अनन्तरन्तुगायत्रीसरस्वत्यौशुचार्दिते
भर्तृहीनेमुनिश्रेष्ठाभर्तृजीवनकाङ्क्षया । किंकरिष्यावहेह्यावामित्यन्योन्यंविचार्यतु
स्वपतिप्राणसिद्ध्यर्थं गायत्रीचसरस्वती । सर्वोत्कृष्टंशिवस्थानंगन्धमादनपर्वतम्
सर्वाभीष्टप्रदं पुंसां तपः कर्तुंसमुद्यते । जग्मतुर्नियमोपेतं तपः कर्तुं शिवं प्रति ॥
स्नानार्थमात्मनोविप्रा गायत्री च सरस्वती । तीर्थद्वयंस्वनाम्नावैचक्रतुःपापनाशनम्
तत्र त्रिषवणस्नानं प्रत्यहं चक्रतुर्मुदा । बहुकालमनाहारे कामक्रोधादिवर्जिते ॥
अत्युग्रनियमोपेते शिवध्यानपरायणे । पञ्चाक्षरमहामन्त्रं जपैकनियते शुभे ॥ २२ ॥
स्वपतेर्जीवनार्थंवै गायत्री च सरस्वती । महादेवं समुद्दिश्य तप एवं प्रचक्रतुः ॥
तयोरथ तपस्तुष्टो महादेवो महेश्वरः । सन्निधत्ते महामूर्तिस्तपसां फलदित्सया ॥
ततःसन्निहितंशम्भुंपार्वतीरमणंशिवम् । गणेशकार्त्तिकेयाभ्यांपार्श्वयोःपरिसेवितम्
दृष्ट्वासन्तुष्टचित्ते तेगायत्रीचसरस्वती । स्तोत्रैस्तुष्टुवतुश्शम्भुंमहादेवंघृणानिधिम्

गायत्रीसरस्वत्यावूचतुः

नमोदुर्वारसंसारध्वान्तध्वंसैकहेतवे । ज्वलज्ज्वालावलीभीमकालकूटविषादिने
जगन्मोहनपञ्चास्त्रदेहनाशैकहेतवे । जगदन्तकरक्रूर! यमान्तक! नमोऽस्तु ते ॥ २८ ॥
गङ्गातरङ्गसम्पृक्तजटामण्डलधारिणे । नमस्तेऽस्तु विरूपाक्ष ! बालशीतांशुधारिणे!
पिनाकभीमटङ्कारत्रासितत्रिपुरौकसे । नमस्तेविविधाकार! जगत्स्रष्टृशिरश्छिदे ॥
शान्तामलकृपादृष्टिसंरक्षितमृकण्डुज !। नमस्ते गिरिजानाथ! रक्षाऽऽवां शरणागते
महादेव! जगन्नाथ! त्रिपुरान्तक! शङ्कर !। वामदेवमहादेव! रक्षाऽऽवां शरणागते ॥

इति ताभ्यां स्तुतःशम्भुर्देवदेवोमहेश्वरः । अब्रवीत्प्रीतिसंयुक्तोगायत्रींचसरस्वतीम्

महादेव उवाच

भोःसरस्वति! गायत्रि !प्रीतोऽस्मियुवयोरहम् । वरं वरयतं मत्तोयद्वांमनसि वर्तत

इत्युक्ते ते तु गायत्रीसरस्वत्यौ हरेण वै । अब्रूतां पार्वतीकान्तं महादेवंघृणानिधिम्

गायत्रीसरस्वत्यावूचतुः

भगवन्नावयोर्देव! भर्त्तारं चतुराननम् । स प्राणं कुरुसर्वेश! कृपया करुणाकर !॥ ३६

त्वमावयोः पितादेव! तवाप्यावां सुते उभे । रक्षावांपतिदानेनतस्मात्त्वंत्रिपुरान्तक

स एवं प्रार्थितः शम्भुस्ताभ्यां ब्राह्मणपुङ्गवाः ।

एवमस्त्वित्वति संप्रोच्य गायत्रीं च सरस्वतीम् ॥ ॥ ३८ ॥

तदेव वेधसःकायं शिरसायोक्तुमुत्सुकः । तत्रैववेधसःकायं शिरोभिः सह सुव्रताः

भूतैरानाययामास नन्दिभृङ्गिमुखैस्तदा । शिरांसि तान्यानीतानि कायेनसह शङ्करः

क्षणात्सन्धारयामास वाणीगायत्रिसन्निधौ ।

सन्धितोऽथ हरेणाऽसौ चतुर्वक्त्रो जगत्पतिः ॥ ४१ ॥

उत्तस्थौ तत्क्षणादेव सुप्तोत्थित इव द्विजाः । ततःप्रजापतिर्दृष्ट्वाशङ्करंशशिभूषणम्

तुष्टाव वाग्भिरग्र्याभिर्भार्याभ्यां च समन्वितः ।

ब्रह्मोवाच

नमस्ते देवदेवेश ! करुणाकर! शङ्कर !॥ ४३ ॥

पाहि मां करुणासिन्धो! निषिद्धाचरणात्प्रभो !

मम त्वत्कृपया शम्भो ! निषिद्धाचरणे क्वचित् ॥ ४४ ॥

माप्रवृत्तिर्भवेद्भूयोरक्षमान्त्वंतथासदा । तथैवास्त्विति सम्प्राहब्रह्माणंगिरिजापतिः

इतःपरंप्रमादं त्वं माकुरुष्व विधे!पुनः । उत्पथप्रतिपन्नानां पुंसांशास्तास्मिसर्वदा

एवमुक्त्वा चतुर्वक्त्रं महादेवो द्विजोत्तमाः । सरस्वतींचगायत्रीं प्रोवाचप्रीणयन्गिरा

महादेव उवाच

युवयोर्मत्प्रसादेन हेगायत्रिसरस्वति !। अयंभर्तासमायातः सप्राणश्चतुराननः ॥ ४८॥

इतिनिन्दन्ति तं विप्राः स्रष्टारं जगतां पतिम् । निषिद्धकृत्यनिरतंतं दृष्ट्वापरमेष्ठिनम्
हरः पिनाकमादाय व्याधरूपधरः प्रभुः । आकर्णपूर्णकृष्टेन पिनाकधनुषा शरम् ॥
संयोज्य वेधसन्तेन विव्याध निशितेन सः । त्रिपुरान्तकवाणेन विद्धोऽसौन्यपद्भुवि
तस्य देहादथोत्थाय महज्ज्योतिर्महाप्रभम् । आकाशेमृगशीर्षाख्यंनक्षत्रमभवत्तदा
आर्द्रानक्षत्ररूपी सन्हरोऽप्यनुजगामतम् । पीडयन्मृगशीर्षाख्यं नक्षत्रं ब्रह्मरूपिणम्
अधुनाऽपि मृगव्याधरूपेणत्रिपुरान्तकः । अम्बरे दृश्यते स्पष्टं मृगशीर्षान्तिकेद्विजाः
एवं विनिहितेतस्मिञ्छम्भुना परमेष्ठिनि । अनन्तरन्तुगायत्रीसरस्वत्यौशुचार्दिते
भर्तृहीनेमुनिश्रेष्ठाभर्तृजीवनकाङ्क्षया । किंकरिष्यावहेह्यावामित्यन्योन्यंविचार्यतु
स्वपतिप्राणसिद्ध्यर्थं गायत्रीचसरस्वती । सर्वोत्कृष्टंशिवस्थानंगन्धमादनपर्वतम्
सर्वाभीष्टप्रदं पुंसां तपः कर्तुंसमुद्यते । जग्मतुर्नियमोपेतं तपः कर्तुं शिवं प्रति ॥
स्नानार्थमात्मनोविप्रा गायत्री च सरस्वती । तीर्थद्वयंस्वनाम्नावैचक्रतुःपापनाशनम्
तत्र त्रिषवणस्नानं प्रत्यहं चक्रतुर्मुदा । बहुकालमनाहारे कामक्रोधादिवर्जिते ॥
अत्युग्रनियमोपेते शिवध्यानपरायणे । पञ्चाक्षरमहामन्त्रं जपैकनियते शुभे ॥ २२ ॥
स्वपतेर्जीवनार्थंवै गायत्री च सरस्वती । महादेवं समुद्दिश्य तप एवं प्रचक्रतुः ॥
तयोरथ तपस्तुष्टो महादेवो महेश्वरः । सन्निधत्ते महामूर्तिस्तपसां फलदित्सया ॥
ततःसन्निहितंशम्भुंपार्वतीरमणंशिवम् । गणेशकार्त्तिकेयाभ्यांपार्श्वयोःपरिसेवितम्
दृष्ट्वासन्तुष्टचित्ते तेगायत्रीचसरस्वती । स्तोत्रैस्तुष्टुवतुश्शम्भुंमहादेवंघृणानिधिम्

गायत्रीसरस्वत्यावूचतुः

नमोदुर्वारसंसारध्वान्तध्वंसैकहेतवे । ज्वलज्ज्वालावलीभीमकालकूटविषादिने
जगन्मोहनपञ्चास्त्रदेहनाशैकहेतवे । जगदन्तकरक्रूर! यमान्तक! नमोऽस्तु ते ॥ २८ ॥
गङ्गातरङ्गसम्पृक्तजटामण्डलधारिणे । नमस्तेऽस्तु विरूपाक्ष ! बालशीतांशुधारिणे!
पिनाकभीमटङ्कारत्रासितत्रिपुरौकसे । नमस्तेविविधाकार! जगत्स्रष्टृशिरश्छिदे ॥
शान्तामलकृपादृष्टिसंरक्षितमृकण्डुज !। नमस्ते गिरिजानाथ! रक्षाऽऽवां शरणागते
महादेव! जगन्नाथ! त्रिपुरान्तक! शङ्कर !। वामदेवमहादेव! रक्षाऽऽवां शरणागते ॥

इति ताभ्यां स्तुतःशम्भुर्देवदेवोमहेश्वरः । अब्रवीत्प्रीतिसंयुक्तोगायत्रींचसरस्वतीम्

महादेव उवाच

भोःसरस्वति! गायत्रि !प्रीतोऽस्मियुवयोरहम् । वरं वरयतं मत्तोयद्वांमनसि वर्तत

इत्युक्ते ते तु गायत्रीसरस्वत्यौ हरेण वै । अब्रूतां पार्वतीकान्तं महादेवंघृणानिधिम्

गायत्रीसरस्वत्यावूचतुः

भगवन्नावयोर्देव! भर्त्तारं चतुराननम् । स प्राणं कुरुसर्वेश! कृपया करुणाकर !॥ ३६

त्वमावयोः पितादेव! तवाप्यावां सुते उभे । रक्षावांपतिदानेनतस्मात्त्वंत्रिपुरान्तक

स एवं प्रार्थितः शम्भुस्ताभ्यां ब्राह्मणपुङ्गवाः ।

एवमस्त्विवति संप्रोच्य गायत्रीं च सरस्वतीम् ॥ ॥ ३८ ॥

तदेव वेधसःकायं शिरसायोक्तुमुत्सुकः । तत्रैववेधसःकायं शिरोभिः सह सुव्रताः

भूतैरानाययामास नन्दिभृङ्गिमुखैस्तदा । शिरांसि तान्यानीतानि कायेनसह शङ्करः

क्षणात्सन्धारयामास वाणीगायत्रिसन्निधौ ।

सन्धितोऽथ हरेणाऽसौ चतुर्वक्त्रो जगत्पतिः ॥ ४१ ॥

उत्तस्थौ तत्क्षणादेव सुप्तोत्थित इव द्विजाः । ततःप्रजापतिर्दृष्ट्वाशङ्करंशशिभूषणम्

तुष्टाव वाग्भिरग्र्याभिर्भार्याभ्यां च समन्वितः ।

ब्रह्मोवाच

नमस्ते देवदेवेश ! करुणाकर! शङ्कर !॥ ४३ ॥

पाहि मां करुणासिन्धो! निषिद्धाचरणात्प्रभो !

मम त्वत्कृपया शम्भो ! निषिद्धाचरणे क्वचित् ॥ ४४ ॥

माप्रवृत्तिर्भवेद्भूयोरक्षमान्त्वंतथासदा । तथैवास्त्विवति सम्प्राहब्रह्माणंगिरिजापतिः

इतःपरंप्रमादं त्वं माकुरुष्व विधे!पुनः । उत्पथप्रतिपन्नानां पुंसांशास्तास्मिसर्वदा

एवमुक्त्वा चतुर्वक्त्रं महादेवो द्विजोत्तमाः । सरस्वतींचगायत्रीं प्रोवाचप्रीणयन्गिरा

महादेव उवाच

युवयोर्मत्प्रसादेन हेगायत्रिसरस्वति !। अयंभर्तासमायातः सप्राणश्चतुराननः ॥ ४८॥

सहानेनब्रह्मलोकं यातं मा भूद्विलम्बता । युवयोःसन्निधानेन सदाकुण्डद्वयेऽत्र वै ॥
भविष्यति नृणां मुक्तिः स्नानात्सायुज्यरूपिणी ।
युष्मन्नाम्ना च गायत्रीसरस्वत्याविति द्वयम् ॥ ५० ॥
इदंतीर्थं सर्वलोके ख्यातिं यास्यतिशाश्वतीम् । सर्वेषामपितीर्थानामिदंतीर्थद्वयंसदा
शुद्धिप्रदन्तथा भूयान्महापातकनाशनम् । महाशान्तिकरं पुंसां सर्वाभीष्टप्रदायकम्
ममप्रसादजननं विष्णुप्रीतिकरन्तथा । एतत्तीर्थद्वयसमं न भूतं न भविष्यति ॥ ५३
अत्रस्नानाद्धि सर्वेषां सर्वाभीष्टं भविष्यति । इदंकुण्डद्वयंलोके भवतीभ्यां कृतंमहत्
युष्मन्नाम्ना प्रसिद्धञ्च भविष्यति विमुक्तिदम् ।
गायत्र्युपास्तिरहिता वेदाभ्यासविवर्जिताः ॥ ५५ ॥
औपासनविहीनाश्च पञ्चयज्ञविवर्जिताः । युष्मत्कुण्डद्वये स्नानात्तत्तत्फलमवाप्नुयुः
अन्येचयेपातकिनोनित्यानुष्ठानवर्जिताः । स्नात्वाकुण्डद्वयेतत्रशुद्धाःस्युःर्द्विजसत्तमाः
सरस्वतीं च गायत्रीमेवमुक्त्वा महेश्वरः । क्षणादन्तरधात्तत्र सर्वेषामेव पश्यताम्
पतिंलब्ध्वाऽथगायत्रीसरस्वत्यौ मुदान्विते । तेनसाकंब्रह्मलोकं जग्मतुर्द्विजसत्तमाः

श्रीसूत उवाच

एवम्वः कथितं विप्रा गन्धमादनपर्वते । सन्निधानं सरस्वत्या गायत्र्याश्चसहेतुकम्
यःशृणोतीममध्यायं पठते वा सभक्तिकम् । एतत्तीर्थद्वयस्नानफलमाप्नोत्यसंशयः

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्येगायत्रीसरस्वतीतीर्थप्रशंसायांगन्धमादनेगायत्री
सरस्वतीसन्निधानकथनंनामचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः

गायत्रीसरस्वतीतीरप्रशंसायांकाश्यपपापशान्तिवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि गायत्रीं च सरस्वतीम्।
लक्ष्यीकृत्य कथामेकां पवित्रां द्विजसत्तमाः! ॥ १ ॥
कश्यपाख्योद्विजःपूर्वमस्मिंस्तीर्थद्वयेशुभे। स्नात्वातिमहतःपापाद्विमुक्तोनरकप्रदात्

ऋषय ऊचुः

मुने! कश्यपनामासावकरोत्किं हि पातकम्।
स्नात्वा तीर्थद्वयेऽप्यत्र यस्मान्मुक्तोऽभवत्क्षणात् ॥ ३ ॥
एतन्नःश्रद्दधानानां ब्रूहिसूत! कृपावलात्। त्वद्वचोमृततृप्तानां न पिपासाऽपि विद्यते

श्रीसूत उवाच

गायत्र्याश्चसरस्वत्यामाहात्म्यप्रतिपादकम्। इतिहासंप्रवक्ष्यामिश्रृण्वतांपापनाशनम्
अभिमन्युसुतोराजा परीक्षिन्नामनामतः। अध्यास्ते हास्तिनपुरंपालयन्धर्मतोमहीम्
स राजा जातुविपिने चचारमृगयारतः। षष्ठिवर्षवयाभूपः क्षुत्तृषापरिपीडितः॥
नष्टमेकं स विपिने मार्गयन्मृगमादरात्। ध्यानारूढ मुनिं दृष्ट्वा प्राह चीवरवाससम्
मयाबाणेन विपिने मृगोविद्धोऽधुना मुने!। दृष्टः सकिंत्वयाविद्धन्वितद्रुतोभयकातरः
समाधिनिष्ठो मौनित्वान्नकिञ्चिदपि सोऽब्रवीत्।
ततो धनुरटन्याऽसौ स्कन्धे तस्य महामुनेः॥ १० ॥
निधाय मृतसर्पन्तु कुपितःस्वपुरं ययौ। मुनेस्तस्य सुतःकश्चिच्छृङ्गीनाम बभूव वै
सखा तस्य कृशाख्योऽभूच्छृङ्गिणो द्विजसत्तमाः।
सखायं शृङ्गिणम्प्राह कृशाख्यः स सखा ततः॥ १२ ॥
पिता तव मृतं सर्पं स्कन्धेन वहतेऽधुना। मा भूद्दर्पस्तव सखे मा कृथास्त्वंमदंवृथा

सोऽवदत्कुपितःशृङ्गी दित्सुश्शापं नृपायवै । मत्तातेशवसर्पंयो न्यस्तवान्मूढचेतनः
ससप्तरात्रान्म्रियतां संदष्टस्तक्षकाहिना । शशापैवं मुनिसुतः सौभद्रेयं परीक्षितम्
शमीकाख्यःपिता तस्य श्रुत्वा शप्तं सुतेनतम् । नृपंप्रोवाचतनयं शृङ्गिणं मुनिपुङ्गवः
रक्षकं सर्वलोकानां नृपं किं शप्तवानसि । अराजके वयं लोके स्थास्यामःकथमञ्जसा
क्रोधेन पातकमभूद्येन नो प्राप्यते सुखम् । यःसमुत्पादितं कोपं क्षमयेवनिरस्यति

इह लोके परत्रासावत्यन्तं सुखमेधते ।

क्षमायुक्ता हि पुरुषा लभन्ते श्रेय उत्तमम् ॥ १६ ॥

ततःशमीकःस्वंशिष्यं प्राहगौरमुखाभिधम् । भोगौरमुखगत्वात्वं वदभूपंपरीक्षितम्
इमं शापं मत्सुतोक्तं तक्षकाहिविदंशनम् । पुनरायाहि शीघ्रंत्वं मत्समीपं महामते ! ॥
एवमुक्तःशमीकेन ययौ गौरमुखो नृपम् । समेत्य चाब्रवीद्भूपं सौभद्रेयं परीक्षितम्

दृष्ट्वा सर्पं पितुःस्कन्धे त्वया विनिहतं मृतम् ।

शमीकस्य सुतः शृङ्गी शशाप त्वां रुषान्वितः ॥ २३ ॥

एतद्दिनात्सप्तमेऽह्नितक्षकेण महाहिना । दष्टो विषाग्निना दग्धो भूयादाश्वभिमन्युजः

एवं शशाप त्वां राजञ्छृङ्गी तस्य मुनेःसुतः ।

एतदुक्तुं पिता तस्य प्राहिणोन्मान्त्वदन्तिकम् ॥ २५ ॥

इतीरयित्वा तं भूपमाशुगौरमुखो ययौ । गते गौरमुखे पश्चाद्राजा शोकपरायणः ॥
अभ्रंलिहमथोत्तुङ्गमेकस्तम्भंसुविस्तृतम् । मध्येगङ्गां व्यतनुतं मण्डपं नृपपुङ्गवः ॥
महागरुडमन्त्रज्ञैरौषधज्ञैश्चिकित्सकैः । तक्षकस्य विषं हन्तुं यत्नं कुर्वन्समाहितः ॥
अनेकदेवब्रह्मर्षिराजर्षिप्रवरान्वितः । आस्ते तस्मिन्नृपस्तुङ्गे मण्डपे विष्णुभक्तिमान्
तस्मिन्नवसरेविप्रःकाश्यपोमान्त्रिकोत्तमः । राजानंरक्षितुंप्रायात्तक्षकस्यमहाविषात्
सप्तमेऽहनि विप्रेन्द्रो दरिद्रो धनकामुकः । अत्रान्तरेतक्षकोऽपि विप्ररूपी समाययौ
मध्येमार्गं विलोक्याऽथ काश्यपं प्रत्यभाषत । ब्राह्मणत्वंकुत्रयासिवदमेऽद्य महामुने!

इति पृष्टस्तदावादीत्काश्यपस्तक्षकं द्विजाः ।

परीक्षितं महाराजं तक्षकोऽद्य विषाग्निना ॥ ३३ ॥

धक्ष्यते तं शमयितुं तत्समीपमुपैम्यहम् । इत्युक्तवन्तं तं विप्रं तक्षकःपुनरब्रवीत् ॥
तक्षकोऽहं द्विजश्रेष्ठमयादष्टंचिकित्सितुम् । न शक्तोऽब्दशतुनापि महामन्त्रायुतैरपि
चिकित्सितुं चेन्मद्दष्टं शक्तिरस्ति तवाधुना । अनेकयोजनोच्छ्रायमिमं वटतरुंत्वहम्
दशाम्युज्जीवयैनंत्वं समर्थोऽस्तिततोभवान् । इतीरयित्वातंवृक्षमदंशत्तक्षकस्तदा
अभवद्भस्मसात्सोपि वृक्षोत्यन्तंसमूर्च्छितः । पूर्वमेव नरः कश्चित्तंवृक्षमधिरूढवान्

तक्षकस्य विषोल्काभिः सोऽपि दग्धोऽभवत्तदा ।
तं नरं न विजिज्ञाते तौच काश्यपतक्षकौ ॥ ३६ ॥

काश्यपःप्रतिजज्ञेथतक्षकस्यापिश्रृण्वतः । तन्मन्त्रशक्तिंपश्यन्तुसर्वेविप्राहिनोऽधुना

इतीरयित्वा तं वृक्षं भस्मीभूतं विषाग्निना ।
अजीवयन्मन्त्रशक्त्या काश्यपो मान्त्रिकोत्तमः ॥ ४१ ॥

नरोऽपितेनवृक्षेणसाकमुज्जीवितोऽभवत् । अथाब्रवीत्तक्षकस्तंकाश्यपंमन्त्रकोविदम्
यथानमुनिवाङ्मिथ्या भवेदेवं कुरुद्विज । यत्तेराजाधनं दद्यात्ततोपिद्विगुणं धनम्
ददाम्यहंनिवर्तस्व शीघ्रमेव द्विजोत्तम ॥ इत्युक्त्वानर्घ्यरत्नानि तस्मैदत्त्वासतक्षकः
न्यवर्तयत्काश्यपंतंब्राह्मणंमन्त्रकोविदम् । अल्पायुषं नृपंमत्वाज्ञानदृष्ट्यासकाश्यपः

स्वाश्रमं प्रययौ तूष्णीं लब्धरत्नश्च तक्षकात् ।
सोऽब्रवीत्तक्षकःसर्वान्सर्पानाहूय तत्क्षणे ॥ ४६ ॥

यूयं तं नृपतिं प्राप्य मुनीनां वेषधारिणः । उपहारफलान्याशु प्रयच्छत परीक्षिते ॥
तथेत्युक्त्वा सर्वसर्पाददूराज्ञे फलान्यमी । तक्षकोऽपितदातत्र कस्मिंश्चिद्बदरीफले
कृमीवेषधरो भूत्वा व्यतिष्ठद्दंशितुं नृपम् । अथ राजाप्रदत्तानि सर्पैर्ब्राह्मणरूपकैः ॥
परीक्षिन्मन्त्रिवृद्धेभ्यो दत्त्वा सर्वफलान्यपि । कौतूहलेन जग्राह स्थूलमेकं फलंकरे
अस्मिन्नवसरे सूर्योप्यस्ताचलमगाहत । मिथ्याऋषिवचो माभूदितितत्रत्यमानवाः
अन्योन्यमवदन्सर्वे ब्राह्मणाश्च नृपास्तथा । एवं वदत्सु सर्वेषु फले तस्मिन्नदृश्यत
फलेरक्तकृमिःसर्वै राज्ञा चापि परीक्षिता । अयंकिंमां दशेदद्य कृमिरित्युक्तवान्नृपः
निदधेतत्फलंकर्णे सकृमिर्द्विजसत्तमाः । तक्षकोऽस्मिन्स्थितःपूर्वं कृमिरूपीफलेतदा

निर्गत्य तत्फलादाशु नृपदेहमवेष्टयत् ।
तक्षकावेष्टिते भूपे पार्श्वस्था दुद्रुवुर्भयात् ॥ ५५ ॥
अनन्तरं नृपो विप्रास्तक्षकस्य विषाग्निना ।
दग्धोऽभूद्भस्मसादाशु स प्रासादो बलीयसा ॥ ५६ ॥
कृत्वौर्ध्वदैहिकंतस्य नृपस्यसपुरोहिताः । मन्त्रिणस्तत्सुतं राज्येजनमेजयनामकम्
राजानमभ्यषिञ्चन्वै जगद्रक्षणवाञ्छया । तक्षकाद्रक्षितुंभूपमायातःकाश्यपाभिधः
योब्राह्मणोमुनिश्रेष्ठाः ससर्वैर्निन्दितोजनैः । बभ्रामसकलान्देशाञ्छिष्टैःसर्वैश्चदूषितः
अवस्थानंनलेभेऽसौग्रामेवाप्याश्रमेपिवा । यान्यान्देशानसौयातस्तत्रतत्रमहाजनैः
तत्तद्देशान्निरस्तःसशाकल्यंशरणंययौ । प्रणम्यशाकल्यमुनिं काश्यपोनिन्दितोजनैः
इदं विज्ञापयामास शाकल्याय महात्मने ।

काश्यप उवाच

भगवन्सर्वधर्मज्ञ! शाकल्यहरिवल्लभ! ॥ ६२ ॥
मुनयो ब्राह्मणाश्चान्ये मां निन्दन्ति सुहृज्जनाः ।
नास्याऽहं कारणं जाने किं मां निन्दन्ति मानवाः ॥ ६३ ॥
ब्रह्महत्यासुरापानं गुरुस्त्रीगमनं तथा । स्तेयं संसर्गदोषोवा मया नाचरितःक्वचित्
अन्यान्यपि हि पापानि न कृतानि मया मुने !।
तथाऽपि निन्दन्ति जना वृथा मां बान्धवादयः ॥ ६५ ॥
जानासिचेत्त्वंशाकल्यमयादोषंकृतंवद । उक्तोऽथकाश्यपेनैवंशाकल्याख्योमहामुनिः
क्षणं ध्यात्वा बभाषे तं काश्यपं द्विजसत्तमाः ।

शाकल्य उवाच

परीक्षितं महाराजं तक्षकाद्रक्षितुं भवान् ॥ ६७ ॥
अयासीदर्द्धमार्गेतुतक्षकेणनिवारितः । चिकित्सितुंसमर्थोपि विषरोगादिपीडितम्
यो न रक्षति लोभेन तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ।
क्रोधात्कामाद्भयाल्लोभान्मात्सर्यान्मोहतोऽपि वा ॥ ६९ ॥

योनरक्षति विप्रेन्द्रा! विषरोगातुरं नरम् । ब्रह्महा स सुरापी च स्तेयीचगुरुतल्पगः
संसर्गदोषदुष्टश्चनाऽपितस्यहिनिष्कृतिः । कन्याविक्रयिणश्चापिहयविक्रयिणस्तथा
कृतघ्नस्यापि शास्त्रेषु प्रायश्चित्तं हि विद्यते ।
विषरोगातुरं यस्तु समर्थोऽपि न रक्षति ॥ ७२ ॥
नतस्य निष्कृतिःप्रोक्ता प्रायश्चित्तायुतैरपि । नतेनसहपङ्क्तौ च भुञ्जीतसुकृतीजनः
न तेन सह भाषेत न पश्येत्तं नरं क्वचित् । तत्संभाषणमात्रेण महापातकभाग्भवेत् ॥
परीक्षित्समहाराजः पुण्यश्लोकश्च धार्मिकः ।
विष्णुभक्तो महायोगी चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥ ७५ ॥
व्यासपुत्राद्धरिकथांश्रुतवान्भक्तिपूर्वकम् । अरक्षित्वान्नृपं तन्त्वं वचसातक्षकस्ययत्
निवृत्तस्तेन विप्रेन्द्रैर्बान्धवैरपि दूष्यसे । सपरीक्षिन्महाराजो यद्यपि क्षणजीवितः
तथापियावन्मरणंबुधैःकार्यंचिकित्सनम् । यावत्कण्ठगताःप्राणा मुमूर्षोर्मानवस्यहि
तावच्चिकित्सा कर्तव्या कालस्य कुटिला गतिः ।
इति प्राहुःपुरा श्लोकं भिषग्विद्याब्धिपारगाः ॥ ७६ ॥
अतश्चिकित्साशक्तोऽपि यस्मादकृतभेषजः । अर्धमार्गेनिवृत्तस्त्वन्तेन तं हतवानसि
शाकल्येनैवमुदितः काश्यपः प्रत्यभाषत ।

काश्यप उवाच

ममैतद्दोषशान्त्यर्थमुपायं वद सुव्रत !॥ ८१ ॥
येन मां प्रतिगृह्णीयुर्बान्धवाःससुहृज्जनाः ॥ ८२ ॥
कृपां मयि कुरुष्वत्वं शाकल्य! हरिवल्लभ । काश्यपेनैवमुक्तस्तुशाकल्योऽपिमुनीश्वरः
क्षणं ध्यात्वा जगादैवं काश्यपं कृपया तदा ।

शाकल्य उवाच

अस्य पापस्य शान्त्यर्थमुपायं प्रवदामि ते ॥ ८४ ॥
तत्कर्त्तव्यंत्वयाशीघ्रं विलम्बंमाकृथाद्विज । दक्षिणाम्बुनिधौ सेतौगन्धमादनपर्वते
अस्ति तीर्थद्वयं विप्र गायत्रीचसरस्वती । तत्रत्वं स्नानमात्रेण शुद्धोभूयाश्चतत्क्षणे

गायत्र्याश्चसरस्वत्याजलवातस्पृशोनरः । विधूयसर्वपापानिस्वर्गंयास्यन्तिनिर्मलाः
तद्याहिशीघ्रंविप्रत्वंगायत्रींचसरस्वतीम् । इत्युक्तःकाश्यपस्तेनशाकल्येनद्विजोत्तमाः

नत्वा मुनिं च शाकल्यं तमापृच्छ्य मुनीश्वरम् ।
तेन चैवाभ्यनुज्ञातः प्रययौ गन्धमादनम् ॥ ८६ ॥

तत्रगत्वाचगायत्रीसरस्वत्यौचकाश्यपः । नत्वातीर्थद्वयंभक्त्या दण्डपाणिंचभैरवम्
सङ्कल्पपूर्वं तत्तीर्थे सस्नौ नियमसंयुतः । तीर्थद्वयेस्नानमात्रान्मुक्तपापोऽथकाश्यपः

तीर्थद्वयस्य तीरेऽसौ किञ्चित्कालन्तु तस्थिवान् ।
तस्मिन्काले च गायत्रीसरस्वत्यौ मुनीश्वराः ॥ ६२ ॥

प्रादुर्बभूवतुर्मूर्ते सर्वाभरणभूषिते । देव्यौ ते स नमस्कृत्य काश्यपो भक्तिपूर्वकम्
के युवांरूपसम्पन्ने सर्वालंकारसंयुते । इति पप्रच्छ दृष्ट्वा ते काश्यपो हृष्टमानसः ॥

तेन पृष्टे च गायत्रीसरस्वत्यौ तमूचतुः ।

गायत्रीसरस्वत्यावूचतुः

काश्यपावां हि गायत्रीसरस्वत्यौ विधिप्रिये ॥ ६५ ॥

एतत्तीर्थस्वरूपेण नित्यं वर्तावहेऽत्र तु । अत्र तीर्थद्वये स्नानादावां तुष्टे तवाधुना

वरं मत्तो वृणीष्व त्वं यदिष्टं काश्यपद्विज! ।
स्नान्ति तीर्थद्वये येऽत्र दास्यावस्तदभीप्सितम् ॥ ६७ ॥
श्रुत्वा वचस्तद्गायत्रीसरस्वत्योः स काश्यपः ।
तुष्टाव वाग्भिरग्र्याभिस्ते देव्यौ वेधसःप्रिये ॥ ६८ ॥

काश्यप उवाच

चतुराननगेहिन्यौ जगद्धात्र्यौ नमाम्यहम् । विद्यास्वरूपेगायत्रीसरस्वत्यौ शुभे उभे
सृष्टिस्थित्यन्तकारिण्यौजगतांवेदमातरौ । हव्यकव्यस्वरूपेचचन्द्रादित्यविलोचने
सर्वदेवाधिपे वाणीगायत्र्यौसततं भजे । गिरिजाकमलाचापि युवामेव जगद्धिते ॥
युष्मद्दर्शनमात्रेण जगत्सृष्ट्यादिकल्पनम् । युष्मन्निमेषे सततं जगतां प्रलयोऽभवत्
उन्मेषे सृष्टिरभवद्वोगायत्रि! सरस्वति ! । युवयोर्दर्शनादद्य कृतार्थोऽभवमाशुवै १०३

मामद्य पातकान्मुक्तं स्नानत्तीर्थद्वयेऽत्र तु ।
स्वीकुर्वन्तु मुनिश्रेष्ठा ब्राह्मणाबान्धवास्तथा ॥ १०४ ॥
इतः परंपापकृत्ये मा मे बुद्धिःप्रवर्तताम् । धर्मे प्रवर्ततां नित्यमयमेव वरो मम
दीयताम्भोमहादेव्यौ! नान्यदिच्छाम्यहं वरम् ।
इति ते प्रार्थिते तेन काश्यपेन द्विजोत्तमाः !॥ १०६ ॥
सरस्वतीचगायत्रीद्वेदेव्यौ ब्रह्मणःप्रिये । काश्यपं प्रोचतुःप्रीते जनन्यौ जगतां सदा
काश्यपैतद्वरं सर्वं प्रार्थितं यत्त्वयाऽधुना । अनुग्रहादावयोस्तदचिरेण तवास्तु हि
इत्युक्त्वातंतुगायत्रीसरस्वत्यौ क्षणेनवै । तिरोधानंगतेविप्रास्तस्मिंस्तीर्थद्वयेतदा
काश्यपोऽपि कृतार्थःसन्स्वदेशं प्रतिनिर्ययौ ।
बान्धवा ब्राह्मणाः सर्वे काश्यपं गतकिल्बिषम् ॥ ११० ॥
प्रत्यगृह्णंश्च गायत्रीसरस्वत्योर्निमज्जनात् ।
एवम्वःकथितं विप्राः काश्यपस्य विमोक्षणम् ॥ १११ ॥
पातकेभ्योहिगायत्रीसरस्वत्योर्निमज्जनात् । पठतेत्विममध्यायं श्रृणुतेवासुमाहितः
यो गायत्र्यांसरस्वत्यां स स्नातफलमश्नुते ॥ ११३ ॥

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांतृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्येगायत्रीसरस्वतीतीर्थप्रशंसायांकाश्यपपापशान्तिर्नामैकं
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

सकलतीर्थप्रशंसायांरामनाथमाहात्म्यवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

अथातःसर्वतीर्थानां वैभवं प्रवदाम्यहम् । सेतुमध्यनिविष्टानामनुक्तानां मुनीश्वराः !
अस्तितीर्थम्महापुण्यंनाम्नातुऋणमोचनम् । ऋणानित्रीणिनश्यन्तिनराणाममज्जनात्

द्विजस्य जायमानस्य ऋणानि त्रीणि सन्ति हि ।
ऋषीणां देवतानांच पितृणां च द्विजोत्तमाः !॥ ३ ॥

ब्रह्मचर्यानुष्ठानादृषीणां ऋणवान्भवेत् । यज्ञादीनामकरणाद्देवानां च ऋणीभवेत्
पुत्रानुत्पादनाच्चैव पितृणामृणवान्भवेत् । विनापि ब्रह्मचर्येण विनायागं विनासुतम्
ऋणमोक्षाभिधेतीर्थेस्नानमात्रेणमानवाः । ऋषिदेवपितृणान्तु ऋणेभ्योमुक्तिमाप्नुयुः
ब्रह्मचर्येण यज्ञेन तथा पुत्रोद्भवेनच । नैवतुष्यन्ति ऋषयो देवाःपितृगणास्तथा ॥ ७
ऋणमोक्षे यथास्नानादतुलां तुष्टिमाप्नुयुः । किञ्चात्र मज्जानात्तीर्थेदरिद्राअधमर्णिनः
मुक्ता ऋणेभ्यःसर्वेभ्यो धनिनःस्युर्न संशयः । यदत्र मज्जनात्पुंसामृणमुक्तिःप्रजायते
तस्मादुक्तमिदं तीर्थमृणमोचनसंज्ञया । अतोऽत्र ऋणिभिःसर्वैःस्नातव्यंतद्विमुक्तये
एतत्तीर्थसमंतीर्थं न भूतं न भविष्यति । पाण्डवैःकृतमप्यत्र तीर्थमस्त्यपरं महत् ॥
यत्रेष्टं धर्मपुत्राद्यैः पाण्डवैः पञ्चभिःपुरा । तदेतत्तीर्थमुद्दिश्य भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥

दशकोटिसहस्राणि तीर्थान्यनुत्तमानि हि ।
पञ्चपाण्डवतीर्थेऽस्मिन्सान्निध्यं कुर्वते सदा ॥ १३ ॥
आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्च समरुद्गणाः ।
पाण्डवानां महातीर्थे नित्यं सन्निहितास्तथा ॥ १४ ॥

अत्राभिषेकं यःकुर्यात्पितृदेवांश्च तर्पयेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके स पूज्यते ॥
अप्येकं भोजयेद्विप्रमेतत्तीर्थतटेऽमले । तेनासौ कर्मणा तत्र परत्राऽपि च मोदते ॥१६

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यःशूद्रो वाप्यन्य एव वा ।
अस्मिंस्तीर्थवरे स्नात्वा वियोनिं न प्रयाति वै ॥ १७ ॥

पाण्डवानां महातीर्थे पुण्ययोगेषु यो नरः । स्नायात्स मनुजःश्रेष्ठो नरकंनैवपश्यति
पाण्डवानां महातीर्थं सायंप्रातश्चयःस्मरेत् । सुस्नातःसर्वतीर्थेषुगङ्गादिषु न संशयः
इन्द्रादिदेवताभिश्च यत्रेष्टं दैत्यशान्तये । तदन्यद्देवतीर्थाख्यं विद्यते गन्धमादने ॥

देवतीर्थे नरः स्नात्वा सर्वपापविमोचितः ।
प्राप्नुयादक्षयाँल्लोकान्सर्वकामसमन्वितान् ॥ २१ ॥
जन्मप्रभृति यत्पापं स्त्रिया वा पुरुषेण वा ।
कृतन्तद्देवकुण्डेऽस्मिन् स्नानात्सद्यो विनश्यति ॥ २२ ॥

यथा सुराणां सर्वेषामादिर्वै मधुसूदनः । तथादिःसर्वतीर्थानां देवकुण्डमनुत्तमम् ॥
यस्तुवर्षशतं पूर्णमग्निहोत्रमुपासते । यस्त्वेकोदेवकुण्डेऽस्मिन्कदाचित्स्नानमाचरेत्
सममेवं तयोःपुण्यं नात्र सन्देहकारणम् । दुर्लभं देवतीर्थेऽस्मिन्दानं वासश्च दुर्लभः
देवतीर्थाभिगमनं स्नानं चाप्यतिदुर्लभम् । देवतीर्थं समासाद्य देवर्षिपितृसेवितम्
अश्वमेधमवाप्नोति विष्णुलोकं चगच्छति । द्विदिनं त्रिदिनंवापि पञ्चवाथ षडेववा

उषित्वा देवकुण्डस्यतीरे नरकनाशने ।
न मातृयोनिमाप्नोति सिद्धिं चाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २८ ॥

त्रिरात्रस्नानतो ह्यत्र वाजपेयफलं लभेत् । देवतीर्थस्मृते सद्यः पापेभ्योमुच्यते नरः
अर्चयित्वा पितृन्देवानेतत्तीर्थतटे नरः । सर्वकामसमृद्धःस्यात्सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥
एतत्तीर्थसमं पुण्यं न भूतं न भविष्यति । तस्मादवश्यं स्नातव्यं देवतीर्थे मुमुक्षुभिः
ऐहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकामैश्चमानवैः । देवतीर्थस्यमाहात्म्यं संक्षिप्यकथितंद्विजाः
विस्तरेणास्यमाहात्म्यंमयावक्तुंनपार्यते । सुग्रीवतीर्थंवक्ष्यामि रामसेतौविमुक्तिदे
अत्र स्नात्वा नरोभक्त्या सूर्यलोकं समश्नुते । सुग्रीवतीर्थेस्नानेनहयमेधफलंभवेत्

ब्रह्महत्यादिपापानां निष्कृतिश्चापि जायते ।
सुग्रीवतीर्थगमनाद्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३५ ॥

स्मरणात्तस्यवेदानां पारायणफलंभवेत् । दिनोपवासमात्रेण तस्यतीर्थस्यतीरतः ॥
महापातकनाशःस्यात्प्रायश्चित्तंविनाद्विजाः । अत्राभिषेकं कुर्वाणःपितृदेवांश्चतर्पयेत्
आप्तोर्यामस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणंभवेत् । सुग्रीवतीर्थस्नानेन नरमेधफलं लभेत् ॥
सुग्रीवतीर्थस्नानेन नरोजातिस्मरो भवेत् । सुग्रीवतीर्थं भोविप्राःप्रयाताभीष्टसिद्धये
सुग्रीवतीर्थमहात्म्यमेवं वःकथितं द्विजाः । वैभवं नलतीर्थस्य त्विदानीं प्रब्रवीमिवः
नलतीर्थे नरःस्नानात्स्वर्गलोकं समश्नुते । नलतीर्थेसकृत्स्नानात्सर्वपापविमोचितः
अग्निष्टोमातिरात्रादिफलमाप्नोत्यनुत्तमम् । त्रिरात्रमुषितस्तस्मिंस्तर्पयन्पितृदेवताः
सूर्यवद्भासते विप्रा वाजिमेधफलं लभेत् । नीलतीर्थंप्रवक्ष्यामि महापातकनाशनम् ॥
अग्निपुत्रेण नीलेन कृतंसेतौ विमुक्तिदम् । नीलतीर्थेनरः स्नानात्सर्वपापविमोचितः
बहुवर्णस्य यागस्य फलं शतगुणं लभेत् । नीलतीर्थेनरःस्नात्वा सर्वाभीष्टप्रदायिनि
अग्निलोकमवाप्नोति सर्वकामसमृद्धिमान् । गवाक्षेण कृतं तीर्थं गन्धमादनपर्वते ॥
विद्यते स्नानमात्रेण नरकं नैव याति सः । अङ्गदेन कृतं तीर्थमस्ति सेतौ विमुक्तिदे
अत्रस्नानेन मनुजो देवेन्द्रत्वं समश्नुते । गजेन गवयेनात्र शारणेन महौजसा ॥ ४८
कुमुदेन हरेणापि पनसेन बलीयसा । कृतानि यानि तीर्थानि तथाऽन्यैःसर्ववानरैः

रामसेतौ महापुण्ये गन्धमादनपर्वते ।
तेषु तीर्थेषु यःस्नाति सोऽमृतत्वं समश्नुते ॥ ५० ॥

विभीषणकृतं तीर्थमस्ति पापविमोचनम् । महादुःखप्रशमनं महारोगनिबर्हणम् ॥
महापातकसङ्घानामनलोपममुत्तमम् । कुम्भीपाकादिनरकक्लेशनाशनकारणम् ॥ ५२
दुःस्वप्ननाशनंधन्यंमहादारिद्र्यबाधनम् । तत्रयोमनुजःस्नायात्तस्यनास्तीहपातकम्
स वैकुण्ठमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् । विभीषणस्य सचिवैःकृतं तीर्थचतुष्टयम्
तत्रस्नानेनमनुजः सर्वपापैःप्रमुच्यते । सरयूश्च नदी विप्रा! गन्धमादनपर्वते ॥ ५५ ॥
रामनाथं महादेवं सेवितुं वर्तते सदा । तत्रस्नात्वा नराःसर्वे सर्वपातकवर्जिताः ॥
सर्वयज्ञतपस्तीर्थसेवाफलमवाप्नुयुः । दशकोटिसहस्राणि तीर्थानि द्विजसत्तमाः !॥
वसन्त्यस्मिन्महापुण्ये गन्धमादनपर्वते । गङ्गाद्याःसरितःसर्वास्तथा वै सप्तसागराः

ऋष्याश्रमानिपुण्यानि तथा पुण्यवनानिच । अनुत्तमानिक्षेत्राणि हरिशङ्करयोस्तथा
सान्निध्यं कुर्वते नित्यं गन्धमादनपर्वते । उपवीतान्तरं तीर्थं प्रोक्तवांश्चतुराननः ॥
त्रयस्त्रिंशत्कोट्योऽत्र देवाःपितृगणैःसह । सर्वैश्चमुनिभिस्सार्द्धं यक्षसिद्धैश्चकिन्नरैः
वसन्ति सेतौ देवस्य रामचन्द्रस्य चाज्ञया ।

श्रीसूत उवाच

एवमुक्तं द्विजश्रेष्ठास्तीर्थानां वैभवं मया ॥ ६२ ॥
इदंपठन्वाश्रृण्वन्वादुःखसङ्घाद्विमुच्यते । कैवल्यं च समाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम्

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांतृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्येसकलतीर्थप्रशंसायांरामनाथमाहात्म्यवर्णनंमाम
द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

रामनाथप्रशंसनवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

अथेदानीं प्रवक्ष्यामि रामनाथस्यवैभवम् । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यतेमानवोभुवि
रामप्रतिष्ठितंलिङ्गंयःपश्यतिनरःसकृत् । सनरोमुक्तिमाप्नोतिशिवसायुज्यरूपिणीम्
दशवर्षैस्तु यत्पुण्यं क्रियते तु कृते युगे । त्रेतायामेकवर्षेण तत्पुण्यं साध्यते नृभिः
द्वापरे तच्चमासेन तद्दिनेन कलौयुगे । तत्फलं कोटिगुणितं निमिषेनिमिषे नृणाम्
निस्सन्देहं भवेदेवं रामनाथविलोकिनाम् । रामेश्वरमहालिङ्गे तीर्थानि सकलान्यपि
विद्यन्ते सर्वदेवाश्च मुनयःपितरस्तथा । एककालं द्विकालं वा त्रिकालं सर्वदैववा ॥
ये स्मरन्ति महादेवं रामनाथं विमुक्तिदम् ।
कीर्तयन्त्यथवा विप्रास्ते विमुक्ताऽवपञ्जराः ॥ ७ ॥
सच्चिदानन्दमद्वैतं साम्बं रुद्रं प्रयान्ति वै । रामेश्वराख्यं यल्लिङ्गं रामचन्द्रेण पूजितम्

तस्य स्मरणमात्रेण यमपीडाऽपि नो भवेत् । रामेश्वरमहालिङ्गं येऽर्चयन्तिसकृन्नराः
न मानुषास्ते विज्ञेयाः किन्तु रुद्रा न संशयः । रामेश्वरमहालिङ्गं नार्चितं येनभक्तितः
चिरकालं स संसारे संसरेद्दुःखसंकुले । रामेश्वरमहालिङ्गं ये पश्यन्ति सकृन्नराः ॥
किंदानैःकिंव्रतैस्तेषां किंतपोभिःकिमध्वरैः । रामेश्वरमहालिङ्गंयोनचिन्तयतिक्षणम्

अज्ञानी स च पापीस्यात्समूको बधिरस्तथा ।
स जडोऽन्धश्च विज्ञेयश्छिद्रन्तस्य सदा भवेत् ॥ १३ ॥

धनक्षेत्रसुतादीनां तस्यहानिस्तथाभवेत् । रामेश्वरमहालिङ्गे सकृद्दृष्टे मुनीश्वराः ॥
किं काश्या गययाकिंवाप्रयागेणापिकिंफलम् । दुर्लभंप्राप्यमानुष्यंमानवायेऽत्र भूतले
रामनाथमहालिङ्गं नमस्यन्त्यर्चयन्ति च । जन्मतेषां हि सफलं ते कृतार्थाश्चनेतरे
रामेश्वरमहालिङ्गे पूजितेवास्मृतेऽपिवा । विष्णुनाब्रह्मणाकिंवाशक्रेणाप्यखिलामरैः
रामनाथमहालिङ्गं भक्तियुक्ताश्च ये नराः । तेषां प्रणामस्मरणपूजायुक्तास्तु ये नराः
न ते पश्यन्तिदुःखानिनैवयान्ति यमालयम् । ब्रह्महत्यासहस्राणिसुरापानायुतानिच
दृष्टे रामेश्वरे देवेविलयं यान्तिकृत्स्नशः । ये वाञ्छन्तिसदाभोगंराज्यंचत्रिदशालये
रामेश्वरमहालिङ्गं ते नमन्तु सकृन्मुदा । यानिकानि च पापानि जन्मकोटिकृतान्यपि
तानिरामेश्वरेदृष्टेविलयंयान्तिसद्गतिम् । सम्पर्कात्कौतुकाल्लोभाद्भयाद्वापिचसंस्मरन्
रामेश्वरमहालिङ्गं नेहामुत्र च दुःखभाक् । रामेश्वरमहालिङ्गं कीर्तयन्नर्चयन्नपि ॥ २३॥
अवश्यं रुद्रसारूप्यंलभतेनात्रसंशयः । यथैधांसिसमिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेक्षणात्
तथा पापानिसर्वाणि रामेश्वरविलोकिनाम् । रामेश्वरमहालिङ्गभक्तिरष्टविधास्मृता
तद्भक्तजनवात्सल्यं तत्पूजापरितोषणम् । स्वयंतत्पूजनं भक्त्या तदर्थे देहचेष्टितम्
तन्माहात्म्यकथानांच श्रवणेष्वादरस्तथा । स्वरेनेत्रशरीरेषु विकारस्फुरणं तथा
रामेश्वरमहालिङ्गस्मरणं सन्ततं तथा । रामेश्वरमहालिङ्गमाश्रित्यैवोपजीवनम् ॥
एवमष्टविधाभक्तिर्यस्मिन्म्लेच्छेऽपिविद्यते । सएवमुक्तिक्षेत्राणांदायभाक्परिकीर्त्यते
भक्त्या त्वनन्ययामुक्तिर्ब्रह्मज्ञानेननिश्चिता । वेदान्तशास्त्रश्रवणाद्यतीनामूर्ध्वरेतसाम्
सा च मुक्तिर्विनाज्ञानं दर्शनश्रवणोद्भवम् । यत्राश्रमंविना विप्राविरक्तिं च विना तथा

सर्वेषां चैव वर्णानामखिलाश्रमिणामपि । रामेश्वरमहालिङ्गदर्शनादेव केवलात्
अपुनर्भवदामुक्तिर्भविष्यत्यविलम्बिता । कृमिकीटाश्च देवाश्च मुनयश्च तपोधनाः ॥
तुल्यारामेश्वरक्षेत्रे रामनाथप्रसादतः । पापं कृतं मयानेकमिति माक्रियतां भयम् ॥
मा गर्वः क्रियतां पुण्यंमयाकारीति वा जनैः । रामेश्वरमहालिङ्गेसाम्बरुद्रे विलोकिते

न न्यूना नाधिकाश्च स्युः किन्तु सर्वे जनाः समाः ।
रामेश्वरमहालिङ्गं यः पश्यति स भक्तिकम् ॥ ३६ ॥

न तेन तुल्यतामेति चतुर्वेद्यपि भूतले । रामेश्वरमहालिङ्गे भक्तोयः श्वपचोऽपि सन्
तस्मै दानानिदेयानिनान्यस्मैचत्रयीविदे । या गतिर्योगयुक्तानांमुनीनामूर्ध्वरेतसाम्
सा गतिः सर्वजन्तूनां रामेश्वरविलोकिनाम् । रामनाथशिवक्षेत्रेयेवसन्तिनराद्विजाः
ते सर्वे पञ्चवक्त्राःस्युश्चन्द्रालङ्कृतमस्तकाः । नागाभरणसंयुक्तस्तथैववृषभध्वजाः
त्रिनेत्रा भस्मदिग्धाङ्गाः कपालकृतशेखराः । साक्षात्साम्बमहादेवा भवेयुर्नात्रसंशयः
रामनाथशिवक्षेत्रं ये व्रजन्ति नरा मुदा । पदेपदेऽश्वमेधानां प्राप्नुयुः सुकृतानि ते
रामसेतुं समाश्रित्य रामनाथस्यतुष्टये । ददाति ग्राममेकं यो ब्राह्मणाय सभक्तिकम्
तेन भूः सकलादत्ता सशैलवनकानना । पत्रं पुष्पंफलं तोयं रामनाथाय यो नरः ॥
भक्त्या ददातितं रक्षेद्रामनाथो ह्यहर्निशम् । रामनाथमहालिङ्गे साम्बेकारुणिकेशिवे
अत्यन्तदुर्लभा भक्तिस्तत्पूजाप्यतिदुर्लभा । स्तोत्रंचदुर्लभंप्रोक्तंस्मरणंचातिदुर्लभम्
रामनाथेश्वरंलिङ्गं महादेवं त्रिलोचनम् । शरणं ये प्रपद्यन्ते भक्तियुक्तेन चेतसा ॥
लाभस्तेषां जयस्तेषामिहलोके परत्रच । रामनाथमहालिङ्गविषया यस्य शेमुषी ॥
दिवारात्रं च भवति स वै धन्यतरो भुवि । रामनाथेश्वरंलिङ्गं यो न पूजयते शिवम्
नायं भुक्तेश्चमुक्तेश्च राज्यानामपि भाजनम् । रामेश्वरमहालिङ्गं यः पूजयतिभक्तितः
भुक्तिमुक्त्योश्च राज्यानामसौ परमभाजनः । रामनाथार्चनसमं नाधिकंपुण्यमस्तिवै
रामनाथेश्वरंलिङ्गं द्वेष्टि यो मोहमास्थितः । ब्रह्महत्यायुतंतेन कृतंनरककारणम् ॥
तत्संभाषणमात्रेण मानवो नरकं व्रजेत् । रामनाथपरादेवा रामनाथपरामखाः ॥
रामनाथपराः सर्वे तस्माद्न्यन्नविद्यते । अतः सर्वंपरित्यज्य रामनाथं समाश्रयेत् ॥

रामनाथमहालिङ्गं शरणं याति चेन्नरः। दौर्मत्यं तस्यनास्त्येवशिवलोकंच यास्यति
सर्वयज्ञतपोदानतीर्थस्नानेषु यत्फलम्। तत्फलंकोटिगुणितं रामनाथस्य सेवया ॥
रामनाथेश्वरंलिङ्गं चिन्तयन्घटिकाद्वयम्। कुलैकविंशमुद्धृत्य शिवलोके महीयते ॥
दिनमेकं तु यः पश्येद्रामनाथं महेश्वरम्। इहैव धनवान्भूत्वा सोऽन्ते रुद्रश्चजायते ॥
यः स्मरेत्प्रातरुत्थाय रामनाथं महेश्वरम्। अनेनैव शरीरेण सशिवो वर्तते भुवि ॥
रामनाथमहालिङ्गद्रष्टुर्दर्शनमात्रतः। अन्येषां प्राणिनांपापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
रामनाथेश्वरंलिङ्गंमध्याह्नेयस्तुपश्यति । सुरापानसहस्राणितस्यनश्यन्तितत्क्षणात्
सायंकाले पश्यति यो रामनाथंसभक्तिकम् । गुरुस्त्रीगमनोत्पन्नपातकंतस्यनश्यति

सायं कालेमहास्तोत्रैः स्तौति रामेश्वरं तु यः।
स्वर्णस्तेयसहस्राणि तस्य नश्यन्ति तत्क्षणात् ॥ ६३ ॥

स्नानं च धनुषः कोटौ रामनाथस्य दर्शनम्। इतिलभ्येतवैपुंसांकिंगङ्गाजलसेवया
रामनाथमहालिङ्गसेवयायन्नलभ्यते । तदन्यद्धर्मजालेन नैवलभ्येत कर्हिचित् ॥
रामनाथंमहालिङ्गं यः कदापि न पश्यति। संकरः स तु विज्ञेयो नपितुर्बीजसम्भवः
रामनाथेतिशब्दं यस्त्रिःपठेत्प्रातरुत्थितः । तस्यपूर्वदिनोत्पन्नपातकंनश्यतिक्षणात्
रामनाथेमहालिङ्गे भक्तरक्षणदीक्षिते। भोजनाद्यविद्यमानेऽपि याचनाः किंप्रयास्यथ ॥
रामनाथमहालिङ्गे प्रसन्ने करुणानिधौ। नश्यन्ति सकलाःक्लेशायथासूर्योदयेहिमाः
प्राणोत्क्रमणवेलायां रामनाथंस्मरेद्यदि। जन्मनेऽसौ न कल्पेतभूयःशङ्करतामियात्
रामनाथमहादेव! मां रक्षकरुणानिधे !। इति यः सततं ब्रूयात्कलिनासौ न बाध्यते
रामनाथजगन्नाथ! धूर्जटे! नीललोहित !। इति यःसततंब्रूयाद्बाध्यतेऽसौ न मायया
नीलकण्ठमहादेव! रामेश्वरसदाशिव !। इति ब्रुवन्सदाजन्तुर्नैवकामेन बाध्यते ॥ ७३
रामेश्वर ! यमाराते ! कालकूटविषादन ! । इतीरयञ्जनोनित्यं न क्रोधेन प्रपीड्यते ॥
रामनाथालयं यस्तु दारुभिः कुरुतेनरः। सपुमान्स्वर्ग माप्नोति त्रिकोटिकुलसंयुतः

इष्टकाभिस्तु यः कुर्यात्स वैकुण्ठमवाप्नुयात्।
शिलाभिः कुरुते यस्तु स गच्छेद् ब्रह्मणः पदम् ॥ ७६ ॥

स्फटिकादिशिलाभेदैः कुर्वन्नस्यालयञ्जनः । शिवलोकमवाप्नोतिविमानवरमास्थितः

रामनाथालयं ताम्रैः कुर्वन्भक्तिपुरःसरम् ।
शिवसामीप्यमाप्नोति शिवस्यार्द्धासनस्थितः ॥ ७८ ॥

रामेश्वरालयं रूप्यैःकुर्वन्वैमानवो मुदा । शिवसारूप्यमाप्नोति शिववन्मोदते सदा
रामनाथालयंहेम्नायःकरोति सभक्तिकम् । सनरोमुक्तिमाप्नोतिशिवसायुज्यरूपिणीम्
रामनाथालयंहेम्ना धनाढ्यःकुरुते नरः । मृदा दरिद्रःकुरुते तयोः पुण्यंसमंस्मृतम्
रामनाथमहालिङ्गस्नानकालेद्विजोत्तमाः । त्रिसन्ध्यं गेयनृत्तेच मुखवाद्यैश्च काहलम्
वाद्यान्यन्यानिकुरुते यःपुमान्भक्तिपूर्वकम् । समहापातकैर्मुक्तो रुद्रलोकेमहीयते ॥
योऽभिषेकस्य समये रामनाथस्य शूलिनः । रुद्राध्यायं च चमकं तथापुरुषसूक्तकम्
त्रिसुपर्णं पञ्चशान्तिं पावमान्यादिकं तथा । जपेत्प्रीतियुतो विप्रा नरकंन समश्नुते
गवांक्षीरेण दध्ना च पञ्चगव्यैर्घृतैस्तथा । रामनाथमहालिङ्गस्नानं नरकनाशनम्
रामनाथमहालिङ्गं घृतेनस्नापयेच्च यः । कल्पजन्मार्जितं पापं तत्क्षणादेव नश्यति
रामनाथमहालिङ्गं गोक्षीरैः स्नापयन्नरः । कुलैकविंशमुत्तीर्य शिवलोके महीयते ॥
रामनाथमहालिङ्गं दध्नासंस्नापयन्नरः । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥
अभ्यङ्गन्तिलतैलेन रामेश्वरशिवस्य यः । करोति हि सकृद्भक्त्या स कुबेरगृहेवसेत्
रामनाथमहालिङ्गे स्नानमिक्षुरसेन यः । सकृदप्याचरेद्भक्तया चन्द्रलोकं समश्नुते ॥
लिकुचाम्ररसोत्पन्नसारेण स्नापयन्नरः । रामनाथमहालिङ्गं पितृलोकं समश्नुते ॥
नालिकेरजलैस्नानं रामनाथमहेश्वरे । ब्रह्महत्यादिपापानां नाशनं परिकीर्तितम् ॥
रामनाथमहालिङ्गं रम्भापक्वैर्विमर्दयन् । विनाश्यसकलं पापं वायुलोके महीयते ॥
वस्त्रपूतेन तोयेन रामनाथं महेश्वरम् । स्नापयन्वारुणं लोकमाप्नोति द्विजसत्तमाः
चन्दनोदकधाराभी रामनाथं महेश्वरम् । स्नापयेत्पुरुषो विप्रा गन्धर्वलोकमाप्नुयात्
पुष्पवासिततोयेन हेमसंपृक्तवारिणा । दुग्धसम्पृक्ततोयेन स्नानाद्रामेश्वरस्य तु ॥९७
महेन्द्रासनमारुह्य तेनैव सह मोदते । पाटलोत्पलकह्लारपुन्नागकरवीरकैः ॥ ९८ ॥
चासितैर्वारिभिर्विप्रा रामेश्वरमहेश्वरम् । अभिषिच्य महद्भिश्च पातकैःस विमुच्यते

यानि चान्यानि पुष्पाणि सुरभीणि महान्ति च ।
तद्गन्धवासितैस्तोयैरभिषिञ्च्य दयानिधिम् ॥ १०० ॥
रामेश्वरमहालिङ्गं शिवलोकेमहीयते । एलाकर्पूरलामज्जवासितैःशुद्धवारिभिः ॥
रामेश्वरमहालिङ्गमभिषिञ्च्यविशुद्धधीः । आग्नेयंलोकमासाद्यसर्वान्कामान्समश्नुते
रामनाथाभिषेकार्थं मृद्घटान्यःप्रयच्छति । इहलोके शतायुःस्यात्सर्वकामसमृद्धिमान्
ताम्रकुम्भप्रदानेन देवेन्द्रत्वमवाप्नुयात् । रौप्यकुम्भप्रदानेन ब्रह्मलोकंसमश्नुते ॥
हेमकुम्भप्रदानेन शिवलोकेमहीयते । रत्नकुम्भप्रदानेन शिवसामीप्यमश्नुते ॥ १०५
रामनाथाभिषेकार्थं नैवेद्यार्थमपि द्विजाः ।
यो गां पयस्विनीं दद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ १०६ ॥
प्राप्नोति शिवलोकं च देहान्तेशिववेषभाक् । रामसेतौधनुष्कोटौरामनाथेत्युदीर्ययः
यत्रक्वाप्याचरेत्स्नानं सेतुस्नानफलंलभेत् । सुधाप्रलिप्तं यःकुर्याद्रामनाथशिवालयम्
तत्पुण्यं गदितुं नाऽहं शक्तोवर्षशतादपि । नवीकरोति योमर्त्योरामनाथशिवालयम्
कर्तुःशतगुणं ज्ञेयंयस्यपुण्यफलंद्विजाः । छिन्नभिन्नंचयःसम्यक् रामनाथशिवालयम्
करोतिभक्त्या पुरुषो ब्रह्महत्यायुतंदहेत् । रामनाथस्य पुरतो दीपानारोपयन्मुदा ॥
अविद्यापटलं भित्त्वायाति ब्रह्मसनातनम् । घृतंतैलं तथामुद्गं शर्करास्तण्डुलान्गुडान्
प्रयच्छन् रामनाथाय देवेन्द्रपदमश्नुते । रामनाथमहालिङ्गदर्शनादर्चनात्स्मृतेः ॥ ११३
स्पर्शनादपि पापानि विलयं यान्ति तत्क्षणात् ।
रामनाथाय योदद्यान्महाघण्टां च दर्पणम् ॥ ११४ ॥
विमानशतसंभोगैश्चिरं शिवपुरे वसेत् । भेरीमृदङ्गपटहनिस्साणरमुरजादिकम् ॥
वंशकांस्यादिवादित्रं तथावाद्यान्तराणि च ।
प्रयच्छन् रामनाथाय महादेवाय सादरम् ॥ ११६ ॥
सविमानैर्महाभोगैर्वाद्यघोषसमन्वितैः । अनेकयुगपर्यन्तं शिवलोके महीयते ॥ ११७
रामनाथं समुद्दिश्य यद्दत्तं स्वल्पमादरात् । तदनन्तफलं दातुः परत्र भवति ध्रुवम्
रामेश्वरे महाक्षेत्रे रामनाथस्य सन्निधौ । वसन्मुक्तिमवाप्नोतिपुनरावृत्तिवर्जिताम्

आयुःप्रयाति त्वरितं त्वरितं याति यौवनम् ।
त्वरितं सम्पदो यान्ति दारपुत्रादयस्तथा ॥ १२० ॥

राजादिभिर्धनं बाध्यं गृहक्षेत्रादिकं तथा । सर्वं च क्षणिकं विप्रागृहोपकरणादिकम्
तस्मात्सर्वं परित्यज्य संसारस्योपलालनम् । रामेश्वरमहालिङ्गमापन्नार्तिहरंनृणाम्

श्रोतव्यं कीर्तितव्यं च स्मर्तव्यं च मनीषिभिः ।
रामेश्वराय देवाय यो वै ग्रामान्प्रयच्छति ॥ १२३ ॥

सहिप्रारब्धदेहान्ते शिव एव प्रजायते । पात्राणामुत्तमं पात्रं रामनाथो महेश्वरः ॥
तस्मैदत्त्वा द्विजाःसत्यमनन्तं सुखमश्नुते । रामनाथमहालिङ्गदर्शनावधिपातकम् ॥
दत्त्वा तस्मै जनःकिञ्चित्सार्वभौमोभवेद्ध्रुवम् । तालवृन्तंध्वजंछत्रंचन्दनंगुग्गुलंतथा
ताम्रकांस्यादिरजतहेमरत्नमयान्घटान् । प्रयच्छन्त्यभिषेकार्थं रामनाथस्य ये नराः
भूमण्डलाधिपतयो जायन्ते ते भवान्तरे । रामनाथस्यपूजार्थं पुष्पाण्युत्पादयन्ति ये
अश्वमेधादियागानां फलान्यद्धाप्नुवन्तिते । रामेश्वरे महालिङ्गे पूजिते नमितेस्मृते
श्रुतेदृष्टे च विप्रेन्द्रा दुर्लभं नास्ति किञ्चन । रामनाथमहालिङ्गंसेवितुंयःपुमान्व्रजेत्
तं दृष्ट्वाभयमाप्नोति तस्यपापौघमाशुवै । रामनाथो महादेवो दृष्टो यदि भवेन्नृभिः ॥
किं वेदैःकिमु वाशास्त्रैःकिंवा तीर्थनिषेवणैः । चन्दनंकुङ्कुमंकोष्ठंकस्तूरीगुग्गुलंतथा
मृगनाभिचसरलं दद्याद्रामेश्वराय यः । सभूमाविह जायेत धनाढ्यो वेदपारगः ॥१३३
मुक्ताभरणवस्त्राणि महार्हाणिददातियः । रामनाथायदेवाय नासौ दौर्गत्यमाप्नुयात्

रामनाथमहालिङ्गं गङ्गातोयैःसमाहृतैः ।
योऽभिषिञ्चत्यसौ पूज्यः शिवस्यापि न संशयः ॥ १३५ ॥

यावन्नयाति मरणं यावन्नाक्रमतेजरा । यावन्नेन्द्रियवैकल्यंभवत्येव द्विजोत्तमाः ॥
तावदेव महादेवो रामनाथोमुमुक्षुभिः । वन्द्यःपूज्यश्च मन्तव्यः स्तुत्यश्चसततं शिवः
रामेश्वरमहालिङ्गपूजातुल्यो न विद्यते । धर्मःसर्वपुराणेषु धर्मशास्त्रेषु वै तथा ॥१३८

रामनाथेश्वरं देवं महाकारुणिकं प्रभुम् ।
भक्त्या भजन्ति ये नित्यं ते भूलोके सुखान्विताः ॥ १३९ ॥

भुक्त्वा भोगान्बहुसुखान्पुत्रदारयुता भृशम् ।
एतच्छरीरपातान्ते मुक्ति यास्यन्ति शाश्वतीम् ॥ १४० ॥

श्रीसूत उवाच

एवंवः कथितं विप्रा रामनाथस्य वैभवम् । यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यंपठतेचसभक्तिकम्
स रामनाथसेवायाः फलमाप्नोत्यनुत्तमम् । धनुष्कोटिमहातीर्थस्नानपुण्यञ्चयास्यत्ति

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्ये रामनाथप्रशंसानामत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

रामनाथलिङ्गप्रतिष्ठाविधिवर्णनम्

ऋषय ऊचुः

सर्ववेदार्थतत्त्वज्ञ! पुराणार्णवपारग !। व्यासपादाम्बुजद्वन्द्वनमस्कारहृताशुभ !॥ १ ॥
पुराणार्थोपदेशेन सर्वप्राण्युपकारक । त्वयाह्यनुगृहीताःस्म पुराणकथनाद्वयम् ॥ २
अधुनासेतुमाहात्म्यकथनात्सुतरां मुने !। वयं कृतार्थाःसञ्जाता व्यासशिष्यमहामते!
यथा प्रातिष्ठिपल्लिङ्गं रामोदशरथात्मजः । तच्छ्रोतुंवयमिच्छामस्त्वमिदानींवदस्वनः

श्रीसूत उवाच

यदर्थं स्थापितंलिङ्गं गन्धमादनपर्वते । रामचन्द्रेण विप्रेन्द्रास्तदिदानीं ब्रवीमि वः ॥५
हृतभार्यो वनाद्रामो रावणेन बलीयसा। कपिसेनायुतोवीरः ससौमित्रिर्महाबलः ॥
महेन्द्रं गिरिमासाद्य व्यलोकयत वारिधिम् । तस्मिन्नपारे जलधौकृत्वासेतुंरघूद्वहः
तेन गत्वा पुरीं लङ्कां रावणेनाभिरक्षिताम् ।
अस्तङ्गते सहस्रांशौ पौर्णमास्यां निशामुखे ॥ ८ ॥
रामःससैनिकोविप्राः सुवेलागिरिमारुहत् । ततःसौधस्थितं रात्रौ दृष्ट्वालङ्केश्वरं बली

सूर्यपुत्रोऽस्य मुकुटं पातयामासभूतले । राक्षसो भग्नमुकुटः प्रविवेश गृहोदरम् ॥
गृहं प्रविष्टेलङ्केशे रामःसुग्रीवसंयुतः । सानुजःसेनयासार्द्धमवरुह्य गिरेस्तटात् ॥
सेनां न्यवेशयद्वीरो रामोलङ्कासमीपतः । ततो निवेशमानांस्तान्वानरान्रावणानुगाः
अभिजग्मुर्महाकायाः सायुधाःसहसैनिकाः ।
पर्वणः पूतनाजृम्भः खरःक्रोधवशोहरिः ॥ १३ ॥
प्रारुजश्चारुजश्चैव प्रहस्तश्चेतरे तथा । ततोऽभिपततां तेषामदृश्यानां दुरात्मनाम्
अन्तर्धानवधंतत्र चकारस्म विभीषणः । तेदृश्यमाना बलिभिर्हरिभिर्दूरपातिभिः ॥
निहतासर्वतश्चैते न्यपतन्वै गतासवः । अमृष्यमाणःसबलो रावणो निर्ययावथ ॥
व्यूह्यतान्वानरान्सर्वान्न्यवारयत सायकैः । राघवस्त्वथ निर्यायव्यूढानीकोदशाननम्
प्रत्ययुध्यतवेगेन द्वन्द्वयुद्धमभूत्तदा । युयुधेलक्ष्मणेनाथ इन्द्रजिद्रावणात्मजः ॥ १८
विरूपाक्षेणसुग्रीवस्तारेयेणापि खर्वटः । पौण्ड्रेणच नलस्तत्र पुढशः पनसेन च ॥
अन्येऽपि कपयो वीरा राक्षसैर्द्वन्द्वमेत्यतु । चक्रुर्युद्धं सतुमुलं वीराणां भयवर्द्धनम् ॥
अथरक्षांसि भिन्नानि वानरैर्भीमविक्रमैः । प्रदुद्रुवूरणादाशु लङ्कां रावणपालिताम्
भग्नेषु सर्वसैन्येषु रावणप्रेरितेनवै । पुत्रेणेन्द्रजितायुद्धे नागास्त्रैरतिदारुणैः ॥ २२॥
बद्धौदाशरथीविप्रा उभौ तौ रामलक्ष्मणौ । मोचितौ वैनतेयेन गरुडेन महात्मना ॥
तत्रप्रहस्तस्तरसा समभ्येत्य विभीषणम् । गदया ताडयामास विनद्यरणकर्कशः ॥
सतयाभिहतो धीमान्गदया भीमवेगया । नाकम्पत महाबाहुर्हिमवानिवसुस्थितः
ततः प्रगृह्यविपुलामष्टघण्टांविभीषणः । अभिमन्त्र्य महाशक्तिं चिक्षेपास्यशिरःप्रति
पतन्त्या स तयावेगाद्राक्षसोऽशनिनायथा । हृतोत्तमाङ्गो ददृशे वातरुग्णइवद्रुमः ॥
तं दृष्ट्वा निहतं संख्ये प्रहस्तं क्षणदाचरम् । अभिदुद्रावधूम्राक्षो वेगेन महताकपीन्
कपिसैन्यं समालोक्य विद्रुतं पवनात्मजः । धूम्राक्षमाजघानाशु शरेण रणमूर्धनि
धूम्राक्षं निहतं दृष्ट्वा हतशेषानिशाचराः । सर्वं राज्ञेयथावृत्तं रावणाय न्यवेदयन् ॥
ततःशयानं लङ्केशः कुम्भकर्णमबोधयत् । प्रबुद्धं प्रेषयामास युद्धाय स च रावणः ॥
आगतं कुम्भकर्णं तं ब्रह्मास्त्रेण तु लक्ष्मणः । जघान समरेक्रुद्धो गतासुर्न्यपतच्चसः

दूषणस्यानुजौ तत्र वज्रवेगप्रमाथिनौ । हनुमन्नीलनिहतौ रावणप्रतिमौ रणे ॥३३॥
वज्रदंष्ट्रं समवधीद्विश्वकर्मसुतोनलः । अकम्पनं चान्यहनत्कुमुदो वानरर्षभः ॥ ३४ ॥
षष्ठ्यां पराजितो राजा प्राविशच्च पुरीं ततः ।
अतिकायो लक्ष्मणेन हतश्च त्रिशिरास्तथा ॥ ३५ ॥
सुग्रीवेण हतौ युद्धे देवान्तकनरान्तकौ । हनूमता हतौयुद्धे कुम्भकर्णसुतावुभौ
विभीषणेन निहतो मकराक्षःखरात्मजः । ततइन्द्रजितंपुत्रं चोदयामास रावणः ॥३७
इन्द्रजिन्मोहयित्वातौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ । घोरैःशरैरङ्गदेन हतवाहोदिविस्थितः
कुमुदाङ्गदसुग्रीवनलजाम्बवदादिभिः । सहितावानराःसर्वे न्यपतंस्तेन घातिताः ॥
एवं निहत्य समरे ससैन्यौ रामलक्ष्मणौ । अन्तर्दधे तदाव्योम्नि मेघनादो महाबलः
ततो विभीषणो राममिक्ष्वाकुकुलभूषणम् । उवाचप्राञ्जलिर्वाक्यं प्रणम्य च पुनःपुनः
अयमम्भोगृहीत्वा तु राजराजस्य शासनात् ।
गुह्यकोऽभ्यागतो राम त्वत्सकाशमरिन्दम !॥ ४२ ॥
इदमम्भः कुबेरस्ते महाराज प्रयच्छति । अन्तर्हितानां भूतानां दर्शनार्थं परंतप ॥ ४३
अनेन स्पृष्टनयनो भूतान्यन्तर्हितान्यपि । भवान्द्रक्ष्यति यस्मैच भवानेतत्प्रदास्यति
सोऽपि द्रक्ष्यति भूतानि वियत्यन्तर्हितानि वै ।
तथेतिरामस्तद्वारि प्रतिगृह्याथ सत्कृतम् ॥ ४५ ॥
चकारनेत्रयोःशौचं लक्ष्मणश्चमहाबलः । सुग्रीवजाम्बवन्तौच हनुमानङ्गदस्तथा ॥
मैन्दद्विविदनीलाश्च ये चान्ये वानरास्तथा । ते सर्वे रामदत्तेन वारिणाशुद्धचक्षुषः
आकाशेऽन्तर्हितं वीरमपश्यन् रावणात्मजम् ।
ततस्तमभिदुद्राव सौमित्रिर्दृष्टिगोचरम् ॥ ४८ ॥
ततोजघान संक्रुद्धो लक्ष्मणःकृतलक्षणः । कुवेरमिश्रितजलैः पवित्रीकृतलोचनः ॥
ततः समभवद्युद्धं लक्ष्मणेन्द्रजितोर्महत् । अतीवचित्रमाश्चर्यं शक्रप्रह्लादयोरिव ॥
ततस्तृतीयदिवसे यत्नेनमहताद्विजाः । इन्द्रजिन्निहतोयुद्धे लक्ष्मणेन वलीयसा ॥
ततोमूलवलंसर्वं हतं रामेणधीमता । अथक्रुद्धो दशग्रीवःप्रियपुत्रे निपातिते ॥ ५२ ॥

निर्ययौ रथमास्थाय नगराद्बहुसैनिकः । रावणोजानकींहन्तुमुद्युक्तोविन्ध्यवारितः
ततोहर्यश्वयुक्तेन रथेनादित्यवर्चसा । उपतस्थे रणेरामं मातलिःशक्रसारथिः ॥ ५४
ऐन्द्रं रथं समारुह्य रामो धर्मभृतां वरः । शिरांसि राक्षसेन्द्रस्यब्रह्मास्त्रेणावधीद्रणे
ततो हतदशग्रीवं रामंदशरथात्मजम् । आशीर्भिर्जययुक्ताभिर्देवाः सर्षिपुरोगमाः ॥
तुष्टुवुः परिसन्तुष्टाः सिद्धविद्याधरास्तथा । रामं कमलपत्राक्षं पुष्पवर्षैरवाकिरन्
रामस्तैः सुरसंघातैःसहितः सैनिकैर्वृतः । सीतासौमित्रिसहितःसमारुह्यचपुष्पकम्

तथाभिषिञ्च्य राजानं लङ्कायां च विभीषणम् ।
कपिसेनावृतो रामो गन्धमादनमन्वगात् ॥ ५९ ॥

परिशोध्य च वैदेहीं गन्धमादनपर्वते । रामं कमलपत्राक्षं स्थितवानरसंवृतम् ॥
हतलङ्केश्वरं वीरं सानुजं स विभीषणम् । सभार्यं देववृन्दैश्च सेवितं मुनिपुङ्गवैः ॥
मुनयोऽभ्यागतंद्रष्टुंदण्डकारण्यवासिनः । अगस्त्यन्तेपुरस्कृत्यतुष्टुवुमैथिलीपतिम्

मुनय ऊचुः

नमस्तेरामचन्द्राय लोकानुग्रहकारिणे । अरावणजगत्कर्तुमवतीर्णाय भूतले ॥ ६३॥
ताटिकादेहसंहर्त्रे गाधिजाध्वररक्षिणे । नमस्तेजितमारीच! सुबाहुप्राणहारिणे ॥
अहल्यामुक्तिसंदायिपादपङ्कजरेणवे । नमस्ते हरकोदण्डलीलाभञ्जनकारिणे ॥
नमस्तेमैथिलीपाणिग्रहणोत्सवशालिने । नमस्ते रेणुकापुत्रपराजयविधायिने ॥
सहलक्ष्मणसीताभ्यां कैकेय्यास्तु वरद्वयात् । सत्यं पितृवचः कर्तुंनमोवनमुपेयुषे ॥
भरतप्रार्थनादत्तपादुकायुगलाय ते । नमस्ते शरभङ्गस्य स्वर्गप्राप्त्यैकहेतवे ॥ ६८ ॥
नमोविराधसंहर्त्रे गृध्रराजसखाय ते । मायामृगमहाक्रूरमारीचाङ्गविदारिणे ॥ ६९ ॥
रावणापहृतासीता युद्धत्यक्तकलेवरम् । जटायुषं तु संदह्य तत्कैवल्यप्रदायिने ॥
नमः कवन्धसंहर्त्रे शवरीपूजिताङ्घ्रये । प्राप्तसुग्रीवसख्याय कृतबालिवधाय ते ॥
नमः कृतवतेसेतुं समुद्रे वरुणालये । सर्वराक्षससंहर्त्रे रावणप्राणहारिणे ॥
संसाराम्बुधिसंतारपोतपादाम्बुजायते । नमोभक्तार्तिसंहर्त्रे सच्चिदानन्दरूपिणे ॥
नमस्तेरामभद्राय जगतामृद्धिहेतवे । रामादिपुण्यनामानि जपताम्पापहारिणे ॥ ७४ ॥

नमस्ते सर्वलोकानांसृष्टिस्थित्यन्तकारिणे । नमस्तेकरुणामूर्ते ! भक्तरक्षणदीक्षित!
ससीताय नमस्तुभ्यं विभीषणसुखप्रद ! । लङ्केश्वरवधाद्राम! पालितं हि जगत्त्वया
रक्षरक्ष जगन्नाथ! पाह्यस्माञ्जानकीपते! । स्तुत्वैवंमुनयःसर्वेतूष्णींतस्थुर्द्विजोत्तमाः

श्रीसूत उवाच

य इमंरामचन्द्रस्यस्तोत्रंमुनिभिरीतम् । त्रिसन्ध्यंपठते भक्त्याभुक्तिमुक्तिंचविन्दति
प्रयाणकाले पठतो न भीतिरुपजायते । एतत्स्तोत्रस्य पठनाद्भूतवेतालकाइह ॥
नश्यन्ति रोगानश्यन्तिनश्यतेपापसञ्चयः । पुत्रकामोलभेत्पुत्रंकन्याविन्दतिसत्पतिम्

मोक्षकामो लभेन्मोक्षं धन कामोधनं लभेत् ।
सर्वान्कामानवाप्नोति पठन्भक्त्या त्विमं स्तवम् ॥ ८१ ॥

ततो रामो मुनीन्प्राह प्रणम्य च कृताञ्जलिः । अहं विशुद्धयेप्राप्यःसकलैरपिमानवैः
मद्दृष्टिगोचरोजन्तुर्नित्यं मोक्षस्यभाजनम् । तथापि मुनयोनित्यंभक्तियुक्तेनचेतसा

स्वात्मलाभेन सन्तुष्टान्साधून्भूतसुहृत्तमान् ।
निरहंकारिणः शान्तान्नमस्याम्यूर्ध्वरेतसः ॥ ८४ ॥
यस्माद् ब्रह्मण्यदेवोऽहमतो विप्रान्भजे सदा ।
युष्मान्पृच्छाम्यहं किञ्चित्तद्वदध्वं विचार्य तु ॥ ८५ ॥

रावणस्यवधाद्विप्रा यत्पापम्ममवर्तते । तस्यमेनिष्कृतिम्ब्रूत पौलस्त्यवधजस्य हि

यत्कृत्वा तेन पापेन मुच्येऽहम्मुनिपुङ्गवाः ।

मुनय ऊचुः

सत्यव्रतजगन्नाथ ! जगद्रक्षाधुरन्धर !॥ ८७ ॥

सर्वलोकोपकारार्थं कुरु राम शिवार्चनम् । गन्धमादनशृङ्गेऽस्मिन्महापुण्येविमुक्तिदे
शिवलिङ्गप्रतिष्ठां त्वं लोकसंग्रहकाम्यया । कुरु राम दशग्रीववधदोषापनुत्तये ॥
लिङ्गस्थापनजम्पुण्यंचतुर्वक्त्रोऽपिभाषितुम् । न शक्नोतिनरोवक्तुंकिम्पुनर्मनुजेश्वर
यत्त्वयास्थाप्यते लिङ्गंगन्धमादनपर्वते । अस्यसंदर्शनम्पुंसांकाशीलिङ्गावलोकनात्

अधिकं कोटिगुणितम्फलवत्स्यान्न संशयः ।

तव नाम्नात्विदं लिङ्गं लोके ख्यातिं समश्नुताम् ॥ ९२ ॥

नाशकन्पुण्यपापाख्यकाष्ठानां दहनोपमम् । इदं रामेश्वरं लिङ्गं ख्यातंलोकेभविष्यति

मा विलम्बं कुरुष्वातो लिङ्गस्थापनकर्मणि । रामचन्द्र! महालिङ्ग!करुणापूर्णविग्रह

श्रीसूत उवाच

इति श्रुत्वा वचोरामो मुनीनान्तुमुनीश्वराः । पुण्यकालंविचार्याथद्विमुहूर्तंजगत्पतिः

कैलासम्प्रेषयामास हनुमन्तं शिवालयम् । शिवलिङ्गं समानेतुं स्थापनार्थं रघूद्वहः

राम उवाच

हनूमन्नञ्जनासूनो! वायुपुत्र महाबल! । कैलासन्त्वरितो गत्वा लिङ्गमानय माचिरम्

इत्याज्ञप्तस्सरामेणभुजावास्फोट्य वीर्यवान् । मुहूर्तद्वितयंज्ञात्वापुण्यकालंकपीश्वरः

पश्यतां सर्वदेवानामृषीणां च महात्मनाम् । उत्पपात महावेगश्चालयन्गन्धमादनम्

लङ्घयन्सवियन्मार्गं कैलासम्पर्वतं ययौ । नददर्श महादेवं लिङ्गरूपधरं कपिः ॥

कैलासे पर्वते तस्मिन्पुण्ये शङ्करपालिते । आञ्जनेयस्तपस्तेपे लिङ्गप्राप्त्यर्थमादरात्

प्रागग्रेषु समासीनःकुशेषुमुनिपुङ्गवाः । ऊर्ध्वबाहुर्निरालम्बो निरुच्छ्वासोजितेन्द्रियः

प्रसादयन्महादेवं लिङ्गं लेभे समारुतिः । एतस्मिन्नन्तरेविप्रामुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः

अनागतं हनूमन्तं कालं स्वल्पावशेषितम् । ज्ञात्वा प्रकथितं तत्रराममप्रतिमहामतिम्

राम ! राम ! महाबाहो ! कालो ह्यत्येति साम्प्रतम् ।
जानक्या यत्कृतं लिङ्गं सैकतं लीलया विभो !॥ १०५ ॥

तल्लिङ्गंस्थापयस्वाद्यमहालिङ्गमनुत्तमम् । श्रुत्वैतद्वचनंरामोजानक्यासहसत्वरम्

मुनिभिः सहितःप्रीत्याकृतकौतुकमङ्गलः । ज्येष्ठेमासेसितेपक्षेदशम्याम्बुधहस्तयोः

गरानन्देव्यतीपाते कन्याचन्द्रे वृषे रवौ । दशयोगे महापुण्ये गन्धमादनपर्वते ॥

सेतुमध्ये महादेवं लिङ्गरूपधरं हरम् । ईशानं कृत्तिवसनं गङ्गाचन्द्रकलाधरम् ॥

रामो वै स्थापयामास शिवलिङ्गमनुत्तमम् ।
लिङ्गस्थम्पूजयामास राघवः साम्बमीश्वरम् ॥ ११० ॥

लिङ्गस्थः समहादेवः पार्वत्या सह शङ्करः । प्रत्यक्षमेव भगवान्दत्तवान्वरमुत्तमम् ॥

सर्वलोकशरण्याय राघवाय महात्मने । त्वयात्रस्थापितंलिङ्गं ये पश्यन्ति रघूद्वह!

महापातकयुक्ताश्च तेषाम्पापम्प्रणश्यति ।

सर्वाण्यपि हि पापानि धनुष्कोटौ निमज्जनात् ॥ ११३ ॥

दर्शनाद्रामलिङ्गस्य पातकानि महान्त्यपि । विलयं यान्ति राजेद्र! रामचन्द्रन संशयः

प्रादादेवं हि रामाय वरंदेवोऽम्बिकापतिः । तदग्रे नन्दिकेशं च स्थापयामासराघवः

ईश्वरस्याभिषेकार्थं धनुष्कोट्याथराघवः । एकंकूपन्धराम्भित्त्वाजनयामासवैद्विजाः

तस्माज्जलमुपादय स्नापयामासशङ्करम् । कोटितीर्थमितिप्रोक्तं तत्तीर्थं पुण्यमुत्तमम्

उक्तंतद्वैभवं पूर्वमस्माभिर्मुनिपुङ्गवाः । देवाश्च मुनयो नागा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥

सर्वेऽपि वानरा लिङ्गमेकैकं चक्रुरादरात् ।

श्रीसूत उवाच

एवं वःकथितं चिप्रा यथा रामेण धीमता ॥ ११६ ॥

स्थापितंशिवलिङ्गंवै भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । इमांलिङ्गप्रतिष्ठांयः शृणोतिपठतेऽथवा

स रामेश्वरलिङ्गस्य सेवाफलमवाप्नुयात् ।

सायुज्यं च समाप्नोति रामनाथस्य वैभवात् ॥ १२१ ॥

इतिश्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे

सेतुमाहात्म्ये रामनाथलिङ्गप्रतिष्ठाविधिर्नाम-

चतुश्चत्वरिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

रामचन्द्रतत्त्वज्ञानोपदेशवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

एवं प्रतिष्ठिते लिङ्गे रामेणाक्लिष्टकारिणा। लिङ्गं वरं समादाय मारुतिःसहसाययौ
रामं दाशरथिं वीरमभिवाद्य समारुतिः। वैदेहीलक्ष्मणौ पश्चात्सुग्रीवं प्रणनाम च॥
सीतासैकतलिङ्गं तत्पूजयन्तं रघूद्वहम्। दृष्ट्वाथ मुनिभिःसार्द्धं चुकोपपवनात्मजः॥
अत्यन्तं खेदखिन्नःसन्वृथाकृतपरिश्रमः। उवाच रामं धर्मज्ञं हनूमानञ्जनात्मजः॥ ४

हनूमानुवाच

दुर्जातोऽहं वृथा राम! लोके क्लेशाय केवलम्।
खिन्नोऽस्मि बहुशो देव! राक्षसैः क्रूरकर्मभिः॥ ५॥

मास्मसीमन्तिनीकाचिज्जनयेन्मादृशं सुतम्। यतोऽनुभूयतेदुःखमनन्तंभवसागरे॥
खिन्नोऽस्मिसेवयापूर्वंयुद्धेनाऽपिततोऽधिकम्। अनन्तदुःखमधुना यतोमामवमन्यसे
सुग्रीवेण चभार्यार्थं राज्यार्थं राक्षसेनच। रावणावरजेन त्वं सेवितोऽसिरघूद्वह!॥
मया निर्हेतुकं राम! सेवितोऽसि महामते!। वानराणामनेकेषु त्वयाऽऽज्ञप्तोऽहमद्यवै

शिवलिङ्गं समानेतुं कैलासात्पर्वतोत्तमात्।
कैलासं त्वरितो गत्वा न चापश्यम्पिनाकिनम्॥ १०॥

तपसा प्रीणयित्वा तं साम्बं वृषभवाहनम्। प्राप्तलिङ्गो रघुपते! त्वरितःसमुपागतः
अन्यलिङ्गं त्वमधुना प्रतिष्ठाप्य तुसैकतम्। मुनिभिर्देवगन्धर्वैः साकं पूजयसेविभो!
मया नीतमिदं लिङ्गं कैलासात्पर्वताद्वृथा। अहोभारायमेदेहो मन्दभाग्यस्य जायते
भूतलस्य महाराज! जानकीरमणप्रभो!। इदं दुःखमहं सोढुं न शक्नोमि रघूद्वह!॥

अधुना किं करिष्यामि न मे भवति सद्गतिः।
अतः शरीरं त्यक्ष्यामि त्वयाऽहममानितः॥ १५॥

श्रीसूत उवाच

एवंसबहुशोविप्राःक्रुशित्वापवनात्मजः । दण्डवत्प्रणतोभूमौ क्रोधशोकाकुलोऽभवत्
तं दृष्ट्वा रघुनाथोऽपि प्रहसन्निदमब्रवीत् । पश्यतां सर्वदेवानां मुनीनां कपिरक्षसाम्
सान्त्वयन्मारुतिं तत्र दुःखं चास्य प्रमार्जयन् ।

श्रीराम उवाच

सर्वं जानाम्यहं कार्यमात्मनोऽपि परस्य च ॥ १८ ॥
जातस्य जायमानस्य मृतस्यापि सदाकपे! । जायते म्रियतेजन्तुरेक एव स्वकर्मणा
प्रयातिनरकं चापि परमात्मा तु निर्गुणः । एवं तत्त्वं विनिश्चित्य शोकंमाकुरुवानर!
लिङ्गत्रयविनिर्मुक्तं ज्योतिरेकं निरञ्जनम् । निराश्रयं निर्विकारमात्मानं पश्यनित्यशः
किमर्थं कुरुषे शोकं तत्त्वज्ञानस्य बाधकम् । तत्त्वज्ञाने सदानिष्ठां कुरु वानरसत्तम!
स्वयंप्रकाशमात्मानं ध्यायस्वसततंकपे! । देहादौ ममतांमुञ्च तत्त्वज्ञानविरोधिनीम्
धर्मं भजस्वसततं प्राणिहिंसां परित्यज । सेवस्वसाधुपुरुषाञ्जहि सर्वेन्द्रियाणि च
परित्यजस्व सततमन्येषां दोषकीर्तनम् । शिवविष्ण्वादिदेवानामर्चां कुरु सदा कपे!
सत्यं वदस्व सततं परित्यज्य शुचं कपे! । प्रत्यग्ब्रह्मैकताज्ञानं मोहवस्तुसमुद्गतम्
शोभनाऽशोभनाभ्रान्तिः कल्पितास्मिन्यथार्थवत् ।
अध्यास्ते शोभनत्वेन पदार्थे मोहवैभवात् ॥ २७ ॥
रोगो विजायते नृणां भ्रान्तानां कपिसत्तम । रागद्वेषबलाद्बद्ध्वाधर्माधर्मवशंगताः
देवतिर्यङ्मनुष्यादिनिरयं यान्ति मानवाः । चन्दनागरुकर्पूरप्रमुखा अतिशोभनाः ॥
मलंभवन्तियत्स्पर्शात्तच्छरीरंकथंसुखम् । भक्ष्यभोज्यादयःसर्वे पदार्थाअतिशोभनाः
विष्ठाभवन्ति यत्सङ्गात्तच्छरीरं कथंसुखम् । सुगन्धिशीतलंतोयंमूत्रंयत्सङ्गमाद्भवेत्
तत्कथं शोभनं पिण्डं भवेद्ब्रूहिकपेऽधुना । अतीव धवलाःशुद्धाःपटायत्सङ्गमेन हि
भवन्ति मलिनाःस्वेदात्तत्कथं शोभनंभवेत् । श्रूयतां परमार्थोमे हनूमन्वायुनन्दन!
अस्मिन्संसारगर्तेतु किञ्चित्सौख्यंनविद्यते । प्रथमंजन्तुराप्नोतिजन्मबाल्यंततःपरम्
पश्चाद्यौवनमाप्नोति ततो वार्द्धक्यमश्नुते ।

पश्चान्मृत्युमवाप्नोति पुनर्जन्मतदश्नुते ॥ ३५ ॥

अज्ञानवैभवादेव दुःखमाप्नोति मानवः । तदज्ञाननिवृत्तौ तु प्राप्नोति सुखमुत्तमम् ॥
अज्ञानस्य निवृत्तिस्तु ज्ञानादेव न कर्मणा । ज्ञानं नाम परंब्रह्म ज्ञानं वेदान्तवाक्यजम्
तज्ज्ञानंचविरक्तस्य जायते नेतरस्यहि । मुख्याधिकारिणः सत्यमाचार्यस्यप्रसादतः
यदासर्वे प्रमुच्यन्ते कामायस्य हृदिस्थिताः । तदा मर्त्योऽमृतोऽत्रैवपरंब्रह्मसमश्नुते

जाग्रतं चस्वपन्तश्च भुञ्जन्तश्च स्थितं तथा ।
इमं जनं सदा क्रूरः कृतान्तः परिकर्षति ॥ ४० ॥
सर्वे क्षयान्तानिचयाः पतनान्ताःसमुच्छ्रयाः ।
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् ॥ ४१ ॥

यथा फलानां पक्वानांनान्यत्र पतनाद्भयम् । तथानराणां जातानां नान्यत्तमरणाद्भयम्
यथा गृहदृढस्तम्भं जीर्णकाले विनश्यति । एवं विनश्यन्ति नरा जरामृत्युवशं गताः
अहोरात्रस्यगमनान्नृणामायुर्विनश्यति । आत्मानमनुशोचत्वं किमन्यमनुशोचसि ॥

नश्यत्यायुःस्थितस्यापि धावतोऽपि कपीश्वर! ।
सहैव मृत्युर्व्रजति सहमृत्युर्निषीदति ॥ ४५ ॥

चरित्वा दूरदेशं च सहमृत्युर्निवर्तते । शरीरे वलयो जाताः श्वेता जाताः शिरोरुहाः
जीर्यते जरया देहः श्वासकासादिनातथा । यथाकाष्ठं च काष्ठं च समेयातांमहोदधौ
समेत्य च व्यपेयातां कालयोगेन वानर! । एवं भार्या च पुत्रश्च बन्धुक्षेत्रधनानिच॥

क्वचित्सम्भूय गच्छन्ति पुनरन्यत्र वानर! ।
यथा हि पान्थं गच्छन्तं पथि कश्चित्पथिस्थितः ॥ ४६ ॥

अहमप्यागमिष्यामि भवद्भिःसाकमित्यथ । कश्चित्कालंसमेतौतो पुनरन्यत्रगच्छतः
एवंभार्यासुतादीनां सङ्गमो नश्वरःकपे । शरीरजन्मना साकं मृत्युःसञ्जायते ध्रुवम्
अवश्यम्भाविमरणे न हि जातु प्रतिक्रिया । एतच्छरीरपाते तु देही कर्मगतिं गतः

प्राप्य पिण्डान्तरं वत्स! पूर्वपिण्डं त्यजत्यसौ ।
प्राणिनां न सदैकत्र वासो भवति वानर! ॥ ५२ ॥

स्वस्वकर्मवशात्सर्वे वियुज्यन्ते पृथक् पृथक् ।
यथा प्राणिशरीराणि नश्यन्ति च भवन्ति च ॥ ५४ ॥
आत्मनो जन्ममरणे नैवस्तःकपिसत्तम! । अतस्त्वमञ्जनासूनो! विशोकं ज्ञानमद्वयम्
सद्रूपममलम्ब्रह्म चिन्तयस्व दिवानिशम् । त्वत्कृतम्मत्कृतंकर्ममत्कृतन्त्वत्कृतन्तथा
मल्लिङ्गस्थापनंतस्मात्त्वल्लिङ्गस्थापनं कपे! । मुहूर्तातिक्रमाल्लिङ्गं सैकतं सीतयाकृतम्
मयाऽत्र स्थापितन्तस्मात्कोपं दुःखं च मा कुरु ।
कैलासादागतं लिङ्गं स्थापयास्मिञ्छुभेदिने ॥ ५८ ॥
तवनाम्नात्विदंलिङ्गं यातुलोकत्रये प्रथाम् । हनूमदीश्वरं दृष्ट्वा द्रष्टव्योराघवेश्वरः ॥
ब्रह्मराक्षसयूथानि हतानिभवताकपे! । अतःस्वनाम्ना लिङ्गस्य स्थापनात्त्वम्प्रमोक्षसे
स्वयं हरेण दत्तन्तु हनूमन्नामकं शिवम् । सम्पश्यन्रामनाथञ्च कृतकृत्यो भवेन्नरः
योजनानां सहस्रेऽपि स्मृत्वा लिङ्गं हनूमतः ।
रामनाथेश्वरंचापि स्मृत्वा सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ६२ ॥
तेनेष्टं सर्वयज्ञैश्च तपश्चाकारिकृत्स्नशः । येन दृष्टौ महादेवौ हनूमद्राघवेश्वरौ ॥ ६३॥
हनूमता कृतंलिङ्गं यच्चलिङ्गंमयाकृतम् । जानकीयं च यल्लिङ्गं यल्लिङ्गं लक्ष्मणेश्वरम्
सुग्रीवेण कृतं यच्च सेतुकर्त्रा नलेन च । अङ्गदेन च नीलेन तथाजाम्ववताकृतम् ॥
विभीषणेन यच्चापि रत्नलिङ्गं प्रतिष्ठितम् ।
इन्द्राद्यैश्च कृतं लिङ्गं यच्छेषाद्यैःप्रतिष्ठितम् ॥ ६६ ॥
इत्येकादशरूपोऽयं शिवःसाक्षाद्विभासते । सदाह्येतेषु लिङ्गेषु सन्निधत्ते महेश्वरः ॥
तत्स्वपापौघशुद्ध्यर्थं स्थापयस्व महेश्वरम् ।
अथचेत्त्वम्महाभाग! लिङ्गमुत्सादयिष्यसि ॥ ६८ ॥
मयाऽत्र स्थापितं वत्स! सीतया सैकतं कृतम् ।
स्थापयिष्यामि च ततो लिङ्गमेतत्त्वया कृतम् ॥ ६६ ॥
पातालंसुतलम्प्राप्य वितलञ्च रसातलम् । तलातलञ्च तदिदं भेदयित्वातु तिष्ठति
प्रतिष्ठितम्मया लिङ्गं भेत्तुंकस्य बलम्भवेत् ।

उत्तिष्ठ लिङ्गमुद्वास्य मयैतत्स्थापितं कपे ! ॥ ७१ ॥
त्वया समाहृतं लिङ्गं स्थापयस्वाऽऽशु मा शुचः ।
इत्युक्तस्तम्प्रणम्याह ज्ञानसत्त्वोऽथ वानरः ॥ ७२ ॥

उद्वासयामि वेगेन सैकतं लिङ्गमुत्तमम् । संस्थापयामि कैलासादानीतंलिङ्गमादरात्
उद्वासने सैकतस्य कियान्भारो भवेन्मम । चेतसैवं विचार्याऽयं हनूमान्मारुतात्मजः
पश्यतां सर्वदेवानांमुनीनांकपिरक्षसाम् । पश्यतोरामचन्द्रस्यलक्ष्मणस्यापिपश्यतः
पश्यन्त्याअपिवैदेह्या लिङ्गन्तत्सैकतम्बलात् । पाणिना सर्वयत्नेन जग्राहेतरसावली
यत्नेन महता चाऽयं चालयन्नपि मारुतिः । नालञ्चालयितुंह्यासीत्सैकतंलिङ्गमोजसा

ततःकिलकिलाशब्दं कुर्वन्वानरपुङ्गवः ।
पुच्छमुद्यम्य पाणिभ्यांनिरास्थत्तं निजौजसा ॥ ७८ ॥

इत्यनेकप्रकारेण चालयन्नपि वानरः । नैव चालयितुंशक्तो बभूव पवनात्मजः ॥ ७९॥

तद्वेष्टयित्वा पुच्छेन पाणिभ्यां धरणींस्पृशन् ।
उत्पपाताथ तरसा व्योम्नि वायुसुतःकपिः ॥ ८० ॥

कम्पयन्सधरां सर्वां सप्तद्वीपांसपर्वताम् । लिङ्गस्यक्रोशमात्रेतुमूर्च्छितोरुधिरंवमन्
पपातहनुमान्विप्राः कम्पिताङ्गो धरातले । पततोवायुपुत्रस्य वक्त्राच्चनयनद्वयात् ॥
नासापुटाच्छ्रोत्ररन्ध्रादपानाच्च द्विजोत्तमाः । रुधिरौघान्ससुस्रावरक्तकुण्डमभूच्च तत्

ततो हाहाकृतं सर्वं सदेवासुरमानुषम् ।
धावन्तौ कपिभिःसार्द्धमुभौ तौ रामलक्ष्मणौ ॥ ८४ ॥
जानकीसहितौ विप्रा ह्यास्तां शोकाकुलौ तदा ।
सीतया सहितौ वीरौ वानरैश्च महाबलौ ॥ ८५ ॥

रुरुचाते तदा विप्रा गन्धमादनपर्वते । यथा तारागणयुतौ रजन्यांशशिभास्करौ ॥
ददृशतुर्हनूमन्तं चूर्णीकृतकलेवरम् । मूर्च्छितम्पतितं भूमौ वमन्तं रुधिरम्मुखात् ॥
विलोक्यकपयःसर्वे हाहाकृत्वापतन्भुवि । कराभ्यां सदयंसीता हनूमन्तंमरुत्सुतम्
ताततातेति पस्पर्श पतितं धरणीतले । रामोऽपि दृष्ट्वापतितं हनूमन्तं कपीश्वरम् ॥

आरोप्याङ्कं स्वपाणिभ्यामाममर्श कलेवरम् ।
विमुञ्चन्नेत्रजं वारि वायुजं चाब्रवीद् द्विजाः !॥ ६० ॥

इतिश्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये रामचन्द्रतत्त्वज्ञानोपदेशोनाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

रामनाथलिङ्गप्रतिष्ठाकारणकथनम्

श्रीराम उवाच

पम्पारण्ये वयं दीनास्त्वया वानरपुङ्गव! ।
आश्वासिताः कारयित्वा सख्यमादित्यसूनुना ॥ १ ॥
त्वां दृष्ट्वा पितरन्बन्धून्कौशल्यांजननीमपि । न स्मरामो वयंसर्वान्मेत्वयोपकृतम्बहुः
मदर्थं सागरस्तीर्णो भवताबहुयोजनः । तलप्रहाराभिहतो मैनाकोऽपि नगोत्तमः ॥
नागमाता च सुरसा मदर्थम्भवता जिता । छायाग्राहमहाक्रूरामवधीद्राक्षसीम्भवान्
सायं सुवेलमासाद्य लङ्कामाहत्य पाणिना । अयासीरावणगृहम्मदर्थन्त्वम्महाकपे!
सीतामन्विष्य लङ्कायां रात्रौ गतभयो भवान् ।
अदृष्ट्वा जानकीम्पश्चादशोकवनिकां ययौ ॥ ६ ॥
नमस्कृत्य च वैदेहीमभिज्ञानंप्रदाय च । चूडामणिं समादाय मदर्थंजानकीकरात् ॥
अशोकवनिकावृक्षानभाङ्क्षीस्त्वम्महाकपे ! ।
ततस्त्वशीतिसाहस्रान्किङ्करान्नामराक्षसान् ॥ ८ ॥
रावणप्रतिमान्युद्धे पत्त्यश्वेभरथाकुलान् । अवधीस्त्वम्मदर्थे वै महाबलपराक्रमान्
ततःप्रहस्ततनयं जम्बुमालिनमागतम् । अवधीन्मन्त्रितनयान्सप्तसप्तार्चिवर्चसः ॥१०

पञ्चसेनापतीन्पश्चादनयस्त्वं यमालयम् । कुमारमक्षमवधीस्ततस्त्वं रणमूर्धनि ॥
ततइन्द्रजितानीतो राक्षसेन्द्रसभांशुभाम् । तत्रलङ्केश्वरंवाचा तृणीकृत्यावमन्य च
अभाङ्क्षीस्त्वम्पुरीं लङ्काम्मदर्थंवायुनन्दन! । पुनःप्रतिनिवृत्तस्त्वमृष्यमूकम्महागिरिम्
एवमादिमहादुःखम्मदर्थम्प्राप्तवानसि । त्वमत्र भूतले शेषे मम शोकमुदीरयन् ॥ १४

अहम्प्राणान्परित्यक्ष्ये मृतोऽसि यदि वायुज! ।
सीतया मम किं कार्यं लक्ष्मणेनानुजेन वा ॥ १५ ॥

भरतेनापि किं कार्यं शत्रुघ्नेन श्रियापि वा । राज्येनापि न मेकार्यं परेतस्त्वंकपे!यदि
उत्तिष्ठ हनुमन्वत्स! किं शेषेऽद्यमहीतले । शय्यां कुरुमहाबाहो! निद्रार्थम्मम वानर
कन्दमूलफलानि त्वमाहारार्थम्ममाहर । स्नातुमद्य गमिष्यामि द्रुतं कलशमानय ॥
अजिनानि च वासांसि दर्भांश्च समुपाहर । ब्रह्मास्त्रेणावबद्धोऽहं मोचितश्चत्वयाहरे
लक्ष्मणेन सहभ्रात्रा ह्यौषधानयनेनवै । लक्ष्मणप्राणदाता त्वं पौलस्त्यमदनाशन !॥
सहायेन त्वयायुद्धेराक्षसान्रावणादिकान् । निहत्यातिबलान्वीरानवापमैथिलींगृहम्
हनूमन्नञ्जनासूनो!सीताशोकविनाशन! । कथमेवम्परित्यज्यलक्ष्मणम्माञ्चजानकीम्
अप्रापयित्वाऽयोध्यान्त्वंकिमर्थङ्गतवानसि । क्वगतोऽसिमहावीर!महाराक्षसकण्टक
इति पश्यन्मुखन्तस्य निर्वाक्यं रघुनन्दनः । प्ररुदन्नश्रुजालेन सेचयामास वायुजम्
वायुपुत्रस्ततो मूर्च्छामपहाय शनैर्द्विजाः । पौलस्त्यभयसन्त्रस्तलोकरक्षार्थमागतम्
आश्रित्य मानुषम्भावंनारायणमजंविभुम् । जानकीलक्ष्मणयुतंकपिभिःपरिवारितम्
कालाम्भोधरसङ्काशंरणधूलिसमुक्षितम् । जटामण्डलशोभाढ्यं पुण्डरीकायतेक्षणम्
खिन्नञ्च बहुशोयुद्धे ददर्श रघुनन्दनम् । स्तूयमानममित्रघ्नं देवर्षिपितृकिन्नरैः ॥
दृष्ट्वा दाशरथिं रामं कृपाबहुलचेतसम् । रघुनाथकरस्पर्शपूर्णगात्रः स वानरः ॥

पतित्वा दण्डवद्भूमौ कृताञ्जलिपुटो द्विजाः !।
अस्तौषीज्जानकीनाथं स्तोत्रैः श्रुतिमनोहरैः ॥ ३० ॥

हनूमानुवाच

नमोरामाय हरये विष्णवे प्रभविष्णवे । आदिदेवाय देवाय पुराणायगदाभृते ॥३१॥

विष्टरे पुष्पकेनित्यं निविष्टाय महात्मने । प्रहृष्टवानरानीकजुष्टपादाम्बुजायते ॥ ३२ ॥
निष्पिष्टराक्षसेन्द्राय जगदिष्टविधायिने । नमः सहस्रशिरसे सहस्रचरणाय च ॥
सहस्राक्षायशुद्धाय राघवायच विष्णवे । भक्तार्तिहारिणे तुभ्यं सीतायाः पतये नमः
हरयेनारसिंहाय दैत्यराजविदारिणे । नमस्तुभ्यं वराहाय दंष्ट्रोद्धृतवसुन्धर! ॥
त्रिविक्रमायभवते बलियज्ञविभेदिने । नमोवामनरूपाय महामन्दरधारिणे ॥ ३६ ॥
नमस्तेमत्स्यरूपाय त्रयीपालनकारिणे । नमः परशुरामाय क्षत्रियान्तकरायते ॥
नमस्तेराक्षसघ्नाय नमोराघवरूपिणे । महादेवमहाभीम! महाकोदण्डभेदिने ॥ ३८ ॥
क्षत्रियान्तकरक्रूरभार्गवत्रासकारिणे । नमोऽस्त्वहल्यासन्तापहारिणे चापहारिणे ॥
नागायुतबलोपेतताटकादेहहारिणे । शिलाकठिनविस्तारवालिवक्षोविभेदिने॥४०॥

नमोमायामृगोन्माथकारिणे ज्ञानहारिणे ।
दशस्यन्दनदुःखाब्धिशोषणागस्त्यरूपिणे ॥ ४१ ॥

अनेकोर्मिसमाधूतसमुद्रमदहारिणे । मैथिलीमानसाम्भोजभानवे लोकसाक्षिणे ॥
राजेन्द्राय नमस्तुभ्यं जानकीपतये हरे ! । तारकब्रह्मणेतुभ्यं नमोराजीवलोचन ॥
रामाय रामचन्द्राय वरेण्याय सुखात्मने । विश्वामित्रप्रियायेदं नमः खरविदारिणे
प्रसीददेव देवेश! भक्तानामभयप्रद! । रक्ष मां करुणासिन्धो! रामचन्द्रनमोऽस्तुते
रक्ष मां वेदवचसामप्य गोचर राघव! । पाहि मां कृपया राम! शरणं त्वामुपैम्यहम्
रघुवीर! महामोहमपाकुरु ममाधुना । स्नाने चाचमने भुक्तौ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ॥
सर्वावस्थासु सर्वत्र पाहि मां रघुनन्दन! । महिमानन्तवस्तोतुं कः समर्थोजगत्त्रये
त्वमेवत्वन्महत्त्वंवै जानासि रघुनन्दन !। इति स्तुत्वावायुपुत्रोरामचन्द्रंघृणानिधिम्

सीतामप्यभितुष्टाव भक्तियुक्तेन चेतसा ।
जानकि! त्वान्नमस्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ ५० ॥

दारिद्र्यरणसंहर्त्रीं भक्तानामिष्टदायिनीम् । विदेहराजतनयां राघवानन्दकारिणीम्

भूमेर्दुहितरं विद्यां नमामि प्रकृतिं शिवाम् ।
पौलस्त्यैश्वर्यसंहर्त्रीम्भक्ताभीष्टां सरस्वतीम् ॥ ५२ ॥

पतिव्रताधुरीणांत्वां नमामि जनकात्मजाम् । अनुग्रहपरामृद्धिमनघां हरिवल्लभाम्
आत्मविद्यात्रयीरूपामुमारूपां नमाम्यहम् ।
प्रसादाभिमुखीं लक्ष्मीं क्षीराब्धितनयां शुभाम् ॥ ५४ ॥
नमामि चन्द्रभगिनीं सीतां सर्वाङ्गसुन्दरीम् । नमामिधर्मनिलयांकरुणांवेदमातरम्
पद्मालयां पद्महस्तां विष्णुवक्षस्थलालयाम् ।
नमामि चन्द्रनिलयां सीतां चन्द्रनिभाननाम् ॥ ५६ ॥
आह्लादरूपिणीं सिद्धिं शिवां शिवकरीं सतीम् ।
नमामि विश्वजननीं रामचन्द्रेष्टवल्लभाम् ॥ ५७ ॥
सीतां सर्वानवद्याङ्गीं भजामि सततं हृदा ।

श्रीसूत उवाच

स्तुत्वैवं हनूमान्सीतारामचन्द्रौ सभक्तिकम् ॥ ५८ ॥
आनन्दाश्रुपरिक्लिन्नस्तूष्णीमास्ते द्विजोत्तमाः । यइदंवायुपुत्रेणकथितम्पापनाशनम्
स्तोत्रं श्रीरामचन्द्रस्य सीतायाःपठतेऽन्वहम् । सनरोमहदैश्वर्यमश्नुतेवाञ्छितंसदा
अनेकक्षेत्रधान्यानि गाश्च दोग्ध्रीः पयस्विनीः ।
आयुर्विद्याश्च पुत्रांश्च भार्यामपि मनोरमाम् ॥ ६१ ॥
एतत्स्तोत्रं सकृद्विप्राः पठन्नाप्नोत्यसंशयः । एतत्स्तोत्रस्यपाठेन नरकन्नैव यास्यति
ब्रह्महत्यादिपापानिनश्यन्तिसुमहान्त्यपि । सर्वपापविनिर्मुक्तोदेहान्तेमुक्तिमाप्नुयात्
इतिस्तुतो जगन्नाथो वायुपुत्रेण राघवः । सीतया सहितोविप्रा हनूमन्तमथाब्रवीत्

श्रीराम उवाच

अज्ञानाद्वानरश्रेष्ठ! त्वयेदं साहसं कृतम् । ब्रह्मणाविष्णुना वापि शक्रादित्रिदशैरपि
नेदं लिङ्गं समुद्धर्तुं शक्यत स्थापितम्मया । महादेवापराधेनपतितोऽस्यद्य मूर्च्छितः
इतः परं माक्रियतान्द्रोहः साम्बस्यशूलिनः । अद्यारभ्य त्विदंकुण्डंतवनाम्नाजगत्त्रये
ख्यातिं प्रयातु यत्र त्वं पतितोवानरोत्तम । महापातकसङ्घानांनाशःस्यादत्रमज्जनात्
महादेवजटाज्जाता गौतमीसरितांवरा । अश्वमेधसहस्रस्य फलदा स्नायिनान्नृणाम्

ततः शतगुणागङ्गा यमुनाचसरस्वती। एतन्नदीत्रयंयत्र स्थले प्रवहते कपे !॥ ७० ॥

मिलित्वा तत्र तु स्नानं सहस्रगुणितं स्मृतम्।

नदीष्वेतासु यत्स्नानात्फलम्पुंसां भवेत्कपे !॥ ७१ ॥

तत्फलन्तवकुण्डेऽस्मिन्स्नानात्प्राप्नोत्यसंशयम्।

दुर्लभम्प्राप्य मानुष्यं हनूमत्कुण्डतीरतः ॥ ७२ ॥

श्राद्धन्नकुरुते यस्तु भक्तियुक्तेन चेतसा। निराशास्तस्यपितरःप्रयान्तिकुपिताःकपे!
कुप्यन्ति मुनयोऽप्यस्मै देवाःसेन्द्राःसचारणाः। न दत्तन्नहुतं येन हनूमत्कुण्डतीरतः
वृथाजीवित एवासाविहामुत्र चदुःखभाक्। हनूमत्कुण्डसविधे येनदत्तन्तिलोदकम्

मोदन्ते पितरस्तस्य घृतकुल्याःपिबन्ति च।

श्रीसूत उवाच

श्रुत्वैतद्वचनं विप्रा! रामेणोक्तं स वायुजः ॥ ७६ ॥

उत्तरेरामनाथस्य लिङ्गंस्वेनाहृतम्मुदा। आज्ञया रामचन्द्रस्य स्थापयामास वायुजः
प्रत्यक्षमेवसर्वेषांकपिलाङ्गूलवेष्टितम्। हरोऽपितत्पुच्छजातम्बिभर्तिच वलित्रयम्

तदुत्तरायां ककुभि गौरीं संस्थापयेन्मुदा ॥ ७६ ॥

श्रीसूत उवाच

एवं वःकथितं विप्रा यदर्थंराघवेणतु। लिङ्गं प्रतिष्ठितं सेतौ भुक्तिमुक्तिप्रदन्नृणाम्
यःपठेदिममध्यायं शृणुयाद्वासमाहितः। सविधूयेहपापानि शिवलोके महीयते ॥

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे

सेतुमाहात्म्येरामनाथलिङ्गप्रतिष्ठाकारणकथनन्नाम

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

रामस्यब्रह्महत्योत्पत्तिहेतुनिरूपणम्

ऋषय ऊचुः

राक्षसस्य वधात्सूत! रावणस्य महामुने! । ब्रह्महत्या कथमभूद्राघवस्य महात्मनः ॥
ब्राह्मणस्य वधात्सूत! ब्रह्महत्याऽभिजायते । न ब्राह्मणो दशग्रीवः कथं तद्वदनो मुने!
ब्रह्महत्याऽभवत्क्रूरा रामचन्द्रस्य धीमतः । एतन्नःश्रद्दधानानां वद कारुण्यतोऽधुना
इतिपृष्टस्ततःसूतो नैमिषारण्यवासिभिः । वक्तुम्प्रचक्रमे तेषां प्रश्नस्योत्तरमुत्तमम्

श्रीसूत उवाच

ब्रह्मपुत्रोमहातेजाः पुलस्त्यो नामवैद्विजाः । बभूवतस्य पुत्रोऽभूद्विश्रवा इतिविश्रुतः
तस्य पुत्रःपुलस्त्यस्य विश्रवामुनिपुङ्गवाः । चिरकालं तपस्तेपे देवैरपि सुदुष्करम्
तपःकुर्वति तस्मिंस्तु सुमालीनामराक्षसः । पताललोकाद्भूलोकं सर्ववैचिचचारह
हेमनिष्काङ्गदधरःकालमेघनिभच्छविः । समादाय सुतां कन्यां पद्महीनामिवश्रियम्
विचरन्समहीपृष्ठे कदाचित्पुष्पकस्थितम् । दृष्ट्वा विश्रवसःपुत्रं कुबेरंवै धनेश्वरम्
चिन्तयामासविप्रेन्द्राः सुमालीसतुराक्षसः । कुबेरसदृशःपुत्रो यद्यस्माकम्भविष्यति
वयंवर्द्धामहेसर्वे राक्षसा ह्यकुतोभयाः । विचार्यैवं निजसुतामब्रवीद्राक्षसेश्वरः ॥ ११
सुते! प्रदानकालोऽद्य तव कैकसि! शोभने! । अद्यते यौवनम्प्राप्तं तद्वेया त्वं वरायहि

अप्रदानेन पुत्रीणां पितरो दुःखमाप्नुयुः ।
किञ्च सर्वगुणोत्कृष्टा लक्ष्मीरिव सुते! शुभे! ॥ १३ ॥
प्रत्याख्यानभयात्पुम्भिर्न च त्वं प्रार्थ्यसे शुभे! ।
कन्या पितॄणां दुःखाय सर्वेषां मानकाङ्क्षिणाम् ॥ १४ ॥

नजानेऽहंवरःको वा वरयेदितिकन्यके! । सात्वम्पौलस्त्यतनयं मुनिंविश्रवसंद्विजम्
पितामहकुलोद्भूतं वरयस्व स्वयंगता । कुबेरतुल्यास्तनया भवेयुस्ते न संशयः ॥

कैकसी तद्वचः श्रुत्वा सा कन्या पितृगौरवात् ।
अङ्गीचकार तद्वाक्यं तथास्त्विवति शुचिस्मिता ॥ १७ ॥
पर्णशालांमुनिश्रेष्ठा गत्वाविश्रवसोमुनेः । अतिष्ठदन्तिके तस्य लज्जमानाह्यधोमुखा
तस्मिन्नवसरे विप्राः पौलस्त्यतनयः सुधीः ।
अग्निहोत्रमुपास्तेस्म ज्वलत्पावकसन्निभः ॥ १६ ॥
सन्ध्याकालमतिक्रूरमविचिन्त्य तुकैकसी । अभ्येत्यतंमुनिंसुभ्रूः पितुर्वचनगौरवात्
तस्थावधोमुखी भूमिं लिखत्यङ्गुष्ठकोटिना ।
विश्रवास्तां विलोक्याऽथ कैकसीं तनुमध्यमाम् ॥ २१ ॥
उवाच सस्मितो विप्राः पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।

विश्रवा उवाच

शोभने! कस्य पुत्री त्वं कुतो वा त्वमिहागता ॥ २२ ॥
कार्यंकिंवात्वमुद्दिश्य वर्तसेऽत्रशुचिस्मिते! । यथार्थतोवदस्वाद्य ममसर्वमनिन्दिते!
इतीरिताकैकसीसा कन्या बद्धाञ्जलिर्द्विजाः । उवाच तम्मुनिं प्रह्वविनयेन समन्विता
तपःप्रभावेण मुने! मदभिप्रायमद्य तु । वेत्तुमर्हसि सम्यक्त्वं पौलस्त्यकुलदीपन! ॥
अहं तु कैकसीनाम सुमालीदुहितामुने! । मत्तातस्याज्ञया ब्रह्मंस्तवान्तिकमुपागता
शेषं त्वं ज्ञानदृष्ट्याऽद्य ज्ञातुमर्हस्यसंशयः ।
क्षणं ध्यात्वा मुनिःप्राह विश्रवाः स तुकैकसीम् ॥ २७ ॥
मया ते विदितं सुभ्रु! मनोगतमभीप्सितम् ।
पुत्राभिलाषिणी सा त्वं मामगात्साम्प्रतं शुभे! ॥ २८ ॥
सायङ्कालेऽधुना क्रूरे! यस्मान्मां त्वमुपागता ।
पुत्राभिलाषिणी भूत्वा तस्मात्त्वाम्प्रब्रवीम्यहम् ॥ २६ ॥
शृणुष्वावहितारामे! कैकसि! त्वमनिन्दिते! ।
दारुणान् दारुणाकारान् दारुणाभिजनप्रियान् ॥ ३० ॥
जनयिष्यसिपुत्रांस्त्वं राक्षसान्क्रूरकर्मणः । श्रुततद्वचनासातु कैकसीप्रणिपत्यतम्

पुलस्त्यतनयं प्राह कृताञ्जलिपुटाद्विजाः । भगवन्नीदृशाःपुत्रास्त्वत्तःप्राप्तुंनयुज्यते
इत्युक्तःसमुनिःप्राहकैकसींतांसुमध्यमाम् । मद्वंशानुगुणःपुत्रः पश्चिमस्तेभविष्यति
धार्मिकः शास्त्रविच्छान्तो न तु राक्षसचेष्टितः ।
इत्युक्ता कैकसी विप्राः! काले कतिपये गते ॥ ३४ ॥
सुषुवे तनयं क्रूरं रक्षोरूपं भयङ्करम् । द्विपञ्चशीर्षं कुमतिं विंशद्बाहुंम्भयानकम् ॥
ताम्रोष्ठं कृष्णवदनं रक्तश्मश्रुशिरोरुहम् । महादंष्ट्रं महाकायं लोकत्रासकरं सदा
दशग्रीवाभिधोऽसौऽभूत्तथा रावणनामवान् ।
रावणानन्तरं जातः कुम्भकर्णाभिधः सुतः ॥ ३७ ॥
ततःशूर्पणखानाम्ना क्रूराजज्ञे च राक्षसी । ततो बभूवकैकस्या विभीषण इति श्रुतः
पश्चिमस्तनयोधीमान्धार्मिकोवेदशास्त्रवित् । एतेविश्रवसःपुत्रादशग्रीवादयोद्विजाः
अतो दशग्रीववधात्कुम्भकर्णवधादपि । ब्रह्महत्या समभवद्रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥
अतस्तच्छान्तये रामो लिङ्गं रामेश्वराभिधम् ।
स्थापयामास विधिना वैदिकेन द्विजोत्तमाः ॥ ४१ ॥
एवं रावणघातेन ब्रह्महत्यासमुद्भवः । समभूद्रामचन्द्रस्यलोककान्तस्य धीमतः ॥
तत्सहैतुकमाख्यातंभवताम्ब्रह्मघातजम् । पापंयच्छान्तयेरामोलिङ्गम्प्रातिष्ठिपत्स्वयम्
एवंलिङ्गं प्रतिष्ठाप्य रामचन्द्रोऽतिधार्मिकः । मेनेकृतार्थमात्मानं ससीतावरजोद्विजाः
ब्रह्महत्या गता यत्र रामचन्द्रस्य भूपतेः । तत्र तीर्थमभूत्किञ्चिद्ब्रह्महत्याविमोचनम्
तत्रस्नानं महापुण्यंब्रह्महत्याविनाशनम् । दृश्यते रावणोऽद्यापि छायारूपेण तत्र वै
तदग्रे नागलोकस्य विलमस्ति महत्तरम् । दशग्रीववधोत्पन्नां ब्रह्महत्याम्बलीयसीम्
तद् विलं प्रापयामास जानकीरमणो द्विजाः !।
तस्योपरि विलस्याथ कृत्वा मण्डपमुत्तमम् ॥ ४८ ॥
भैरवं स्थापयामास रक्षार्थं तत्र राघवः । भैरवाज्ञापरित्रस्ता ब्रह्महत्याभयङ्करी ॥
नाऽशक्नोत्तद्बलादूर्ध्वं निर्गन्तुं द्विजसत्तमाः !।
तस्मिन्नेव बिले तस्थौ ब्रह्महत्या निरुद्यमा ॥ ५० ॥

रामनाथमहालिङ्गदक्षिणेगिरिजा मुदा । वर्तते परमानन्दशिवस्यार्धशरीरिणी ॥५१
आदित्यसोमौ वर्तेते पार्श्वयोस्तत्रशूलिनः । देवस्यपुरतोवह्नी रामनाथस्य वर्तते

आस्ते शतक्रतुः प्राच्यामाग्नेय्यां च तथाऽनलः ।
आस्ते यमो दक्षिणस्यां रामनाथस्य सेवकः ॥ ५३ ॥

नैर्ऋते निर्ऋतिर्विप्रा वर्तते शङ्करस्य तु । वारुण्यां वरुणोभक्त्यासेवतेराघवेश्वरम्
वायव्ये तु दिशो भागे वायुरास्ते शिवस्य तु । उत्तरस्याञ्चधनदो रामनाथस्यवर्तते
ईशान्यस्य च दिग्भागे महेशो वर्ततेद्विजाः । विनायककुमारौ च महादेवसुतावुभौ
यथाप्रदेशं वर्तेते रामनाथालयेऽधुना । वीरभद्रादयःसर्वे महेश्वरगणेश्वराः ॥ ५७ ॥
यथाप्रदेशंवर्तन्ते रामनाथालये सदा । मुनयःपन्नगाःसिद्धा गन्धर्वाप्सरसाङ्गणाः ॥
सन्तुष्यमाणहृदया यथेष्टं शिवसन्निधौ । वर्तन्तेरामनाथस्य सेवार्थं भक्तिपूर्वकम्
रामनाथस्य पूजार्थं श्रोत्रियान्ब्राह्मणान्बहून् । रामेश्वरेरघुपतिःस्थापयामासपूजकान्

रामप्रतिष्ठितान्विप्रान्हव्यकव्यादिनार्चयेत् ।
तुष्टास्ते तोषिताःसर्वाःपितृभिःसहदेवताः ॥ ६१ ॥

तेभ्यो बहुधनान्ग्रामान्प्रददौ जानकीपतिः । रामनाथमहादेवनैवेद्यार्थमपिद्विजाः ॥
बहून्ग्रामान्बहुधनं प्रददौ लक्ष्मणाग्रजः । हारकेयूरकटकनिष्काद्याभरणानि च ॥
अनेकपटवस्त्राणि क्षौमाणि विविधानि च । रामनाथायदेवाय ददौ दशरथात्मजः
गङ्गा च यमुनापुण्या सरयू च सरस्वती । सेतौ रामेश्वरं देवं भजन्तेस्वाघशान्तये
एतदध्यायपठनाच्छ्रवणादपि मानवः । विमुक्तःसर्वपापेभ्यः सायुज्यं लभते हरेः ॥

इतिश्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्येरामस्यब्रह्महत्योत्पत्तिहेतुनिरूपणंनाम-
सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

———

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

रामनाथप्रशंसायांशाकल्यदुर्मणशान्तिवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

रामनाथं समुद्दिश्य कथाम्पापविनाशिनीम् ।
प्रवक्ष्यामि मुनिश्रेष्ठाः शृणुध्वं सुसमाहिताः ॥ १ ॥
पाण्ड्यदेशाधिपो राजा पुराऽऽसीच्छङ्कराभिधः ।
ब्रह्मण्यःसत्यसङ्कश्च यायजूकश्च धार्मिकः ॥ २ ॥
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञः परसैन्यविदारणः । चतुरोऽप्याश्रमान्वर्णान्धर्मतःपरिपालयन् ॥ ३
वैदिकाचारनिरतः पुराणस्मृतिपारगः । शिवविष्णवर्चको नित्यमन्यदैवतपूजकः ॥
महादानप्रदो नित्यं ब्राह्मणानां महात्मनाम् ।
मृगयार्थं ययौ धीमान्स कदाचित्तपोवनम् ॥ ५ ॥
सिंहव्याघ्रेभमहिषक्रूरसत्त्वं भयङ्करम् । झिल्लिकाभीषणरवं सरीसृपसमाकुलम ॥
भीमश्वापदसम्पूर्णं दावानलभयङ्करम् । महारण्यम्प्रविश्याथ शङ्करोराजशेखरः ॥
अनेकसैनिकोपेत आखेटिकुलसङ्कुलः । पादुकागूढचरणो रक्तोष्णीषो हरिच्छदः ॥
बद्धगोधांगुलित्राणो धृतकोदण्डसायकः । कक्ष्यावद्धमहाखड्गःश्वेताश्ववरमास्थितः
सुवेषधारी सन्नद्धः पत्तिसङ्घसमावृतः । कान्तारेषु च रम्येषु पर्वतेषु गुहासु च ॥१०
समुत्तीर्णमहास्रोतो युवासिंहपराक्रमः । विचचार बलैःसाकं दरीषु मृगयन्मृगान् ॥
वध्यतां वध्यतामेष यातिवेगान्मृगोवने । एवंवदत्सुसैन्येषु स्वयमुत्प्लुत्य शङ्करः
मृगं हन्ति महाराजो विगाह्य विपिनस्थलीम् ।
सिंहान्वराहान्महिषान्कुञ्जराञ्छरभांस्तथा ॥ १३ ॥
विनिघ्नन्स मृगानन्यान्वन्याञ्छङ्करभूपतिः । कुत्रचिद्विपिनोद्देशेदरीमध्यनिवासिनम्
व्याघ्रचर्मधरंशान्तं मुनिं नियतमानसम् । व्याघ्रवुद्धया जघानाशु शरेणानतपर्वणा

अतिवेगेन विप्रेन्द्रास्तत्पत्नीं च ससायकः । निजघानपतिप्राणांनिविष्टांपत्युरन्तिके
विलोक्य मातापितरौ तत्पुत्रोनिहतौ वने । रुरोदभृशदुःखार्तो विललाप च कातरः

भोस्तात! मातर्मां हित्वा युवां यातौ क्वाऽधुना ।
अहं कुत्र गमिष्यामि को वा मे शरणम्भवेत् ॥ १८ ॥
को मामध्यापयेद्वेदाञ्छास्त्रं वा पाठयेत्पितः ! ।
अम्ब! मे भोजनं का वा दास्यते सोपदेशकम् ॥ १९ ॥
आचाराञ्छिक्षयेत्कोवा तात! त्वयि मृतेऽधुना ।
अम्ब! बालं प्रकुपितं का वा मामुपलालयेत् ॥ २० ॥

युवां निरागसावद्य केन पापेन सायकैः । निहतौ वै तपोनिष्ठौमत्प्राणौमद्गुरू वने
एवं तयोः सुतोविप्रा मुक्तकण्ठं रुरोद वै । अथप्रलपितं श्रुत्वा शङ्करोविपिने चरन्

तच्छब्दाभिमुखःसद्यः प्रययौ स दरीमुखम् ।
तत्रत्या मुनयोऽप्याशु समागच्छंस्तमाश्रमम् ॥ २३ ॥

ते दृष्ट्वा मुनयः सर्वे शरेण निहतंमुनिम् । तत्पत्नीं चहतां विप्रा राजानं च धनुर्धरम्
विलपन्तं सुतं चापिविलोक्यभृशविह्वलाः । पुत्रमाश्वासयामासुर्मारोदीरितिकातरम्

मुनय ऊचुः

आढ्ये वाऽपि दरिद्रे वा मूर्खे वा पण्डितेऽपि वा
पीने वाऽथ कृशे वापि समवर्ती परेतराट् ॥ २६ ॥

वने वा नगरे ग्रामे पर्वते वा स्थलान्तरे । मृत्योर्वशे प्रयातव्यं सर्वैरपि हि जन्तुभिः
वत्स! नित्यं च गर्भस्थैर्जातैरपिचजन्तुभिः । युवभिःस्थविरैःसर्वैर्यातव्यंयमपत्तनम्
वर्णिभिश्चगृहस्थैश्च वानप्रस्थैश्च भिक्षुभिः । कालेप्राप्तेत्वयंदेहस्त्यक्तव्योद्विजपुत्रक!
ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैरपि च सङ्करैः । यातव्यः प्रेतनिलये द्विजपुत्रमहामते! ॥
देवाश्चमुनयो यक्षा गन्धर्वोरगराक्षसाः । अन्ये च जन्तवःसर्वे ब्रह्मविष्णुहरादयः ॥
सर्वे यास्यन्ति विलयं न त्वंशोचितुमर्हसि । अद्वयं सच्चिदानन्दंयद्ब्रह्मोपनिषद्गतम्
न तस्यविलयो जन्म वर्धनंचापिसत्तम ! । मलभाण्डे नवद्वारेपूयासृक्शोणितालये

देहेऽस्मिन्बुद्बुदाकारे कृमियूथसमाकुले । कामक्रोधभयद्रोहमोहमात्सर्यकारिणि
परदारपरक्षेत्रपरद्रव्यैकलोलुपे । हिंसाऽसूयाशुचिव्याप्ते विष्ठामूत्रैकभाजने ॥ ३५ ॥
यःकुर्याच्छोभनधियं समूढःसचदुर्मतिः । बहुच्छिद्रघटाकारे देहेऽस्मिन्नशुचौ सदा

वायोरवस्थितिः किंस्यात्प्राणाख्यस्य चिरं द्विज! ।

अतो मा कुरु शोकं त्वं जननीं पितरं प्रति ॥ ३७

तौ स्वकर्मवशाद्यातौ गृहं त्यक्त्वा त्विदं क्वचित ।

तव कर्मवशात्त्वं च तिष्ठस्यस्मिन्महीतले ॥ ३८ ॥

यदाकर्मक्षयस्तेस्यात्तदात्वं च मरिष्यसि । मरिष्यमाणप्रेतो हि मृतप्रेतस्य शोचति

यस्मिन्काले समुत्पन्नौ तव माता पिता तथा ।

न तस्मिंस्त्वं समुत्पन्नस्ततो भिन्ना गतिर्हि वः ॥ ४० ॥

यदितुल्यागतिस्तेस्यात्ताभ्यांसहमहामते !। तर्हित्वयापियातव्यंमृतौयत्रहितौगतौ
मृतानां बान्धवायेतुमुञ्चन्त्यश्रूणिभूतले । पास्यन्त्यश्रूणि तान्यद्धामृताःप्रेताःपरत्रवै
अतः शोकंपरित्यज्य धृतिं कृत्वासमाहितः । अनयोःप्रेतकार्याणिकुरुत्वंवैदिकानितु
शरघातान्मृतावेतौ यस्मात्ते जननीपिता । अतस्तद्दोषशान्त्यर्थमस्थीन्यादायवैतयोः
रामनाथशिवक्षेत्रे रामसेतौविमुक्तिदे । स्थापयस्व ।तथाश्राद्धंसपिण्डीकरणादिकम्
तत्रैव कुरुशुद्ध्यर्थं तयोर्ब्राह्मणपुत्रक! । तेन दुर्मृत्युदोषस्य शान्तिर्भवतिनान्यथा

श्रीसूत उवाच

एवमुक्तः समुनिभिः शाकल्यस्यसुतोद्विजाः । जाङ्गलाख्यस्तयोःसर्वंपितृमेधंचकारवै

अन्येद्युरस्थीन्यादाय हालास्यं प्रययौ च सः ।

तस्माद्रामेश्वरं सद्यो गत्वाऽयं जाङ्गलोद्विजः ॥ ४८ ॥

मुनिप्रोक्तप्रकारेणतस्मिन्रामेश्वरेस्थले । निधायपित्रोरस्थीनिश्राद्धादीन्यकरोत्तथा
प्रथमाब्दिकपर्यन्तं कार्यंतत्राकरोच्च सः । स्थित्वाब्दं समुनेः पुत्र एकोजाङ्गलसंज्ञकः
आब्दिकान्ते दिनेविप्रो रात्रौस्वप्नेविलोक्यतु । स्वमातरंचपितरंशङ्खचक्रगदाधरौ
गरुडोपरिसंविष्टौ पद्ममालाविभूषितौ । शोभितौ तुलसीदाम्ना स्फुरन्मकरकुण्डलौ

कौस्तुभालंकृतोरस्कौ पीताम्बरविराजितौ । एवं दृष्ट्वामुनिस्तुतोजाङ्गलःसुप्रसन्नधीः
स्वाश्रमं पुनरागत्य सुखेनन्यवसद्द्विजाः । स्वप्नदृष्टं च वृत्तान्तंमातापित्रोःसजाङ्गलः
तेभ्योन्यवेदयत्सर्वंब्राह्मणेभ्योऽतिहर्षितः । श्रुत्वा तेमुनयो वृत्तमासन्संप्रीतमानसाः
अथ राजनमालोक्यसर्वेतेऽपिमहर्षयः । अवदन्कुपिताविप्राः शपन्तः शङ्करं नृपम् ॥

पाण्ड्यभूप महामूर्ख! क्रौर्याद्ब्राह्मणघातक! ।
स्त्रीहत्या ब्रह्महत्या च कृता यस्मात्त्वयाऽधुना ॥ ५७ ॥

अतः शरीरसंत्यागं कुरु त्वं हव्यवाहने । नो चेत्तवन शुद्धिः स्यात्प्रायश्चित्तशतैरपि

त्वत्संभाषणमात्रेण ब्रह्महत्यायुतं भवेत् ।
अस्मत्सकाशाद्गच्छ त्वं पाण्ड्यानां कुलपांसन! ॥ ५६ ॥

इत्युक्तो मुनिभिः पाण्ड्यःशङ्करोद्विजपुङ्गवाः । तथास्तुदेहसंत्यागंकरिष्येहव्यवाहने
ब्रह्महत्याविशुद्ध्यर्थं भवतां सन्निधावहम् । अनुग्रहं मे कुर्वन्तु भवन्तो मुनिसत्तमाः

यथा शरीरसंत्यागात्पातकं मेऽलयं व्रजेत् ।
एवमुक्त्वा मुनीन्सर्वाञ्छङ्करः पाण्ड्यभूपतिः ॥ ६२ ॥

स्वान्मन्त्रिणःसमाहूयबभाषेवचनंत्विदम् । भोमन्त्रिणोब्रह्महत्यामयाकार्यविचारतः
स्त्रीहत्या च तथाक्रूरा महानरकदायिनी । एतत्पातकशुद्ध्यर्थं मुनीनांवचनादहम्
प्रदीप्तेऽग्नौमहाज्वालेपरित्यक्ष्येकलेवरम् । काष्ठान्यानयतक्षिप्रंतैरग्निश्चसमिध्यताम्
मम पुत्रं च सुरुचिंराज्ये स्थापयताचिरात् । मा शोकंकुरुतामात्यादैवतंदुरितक्रमम्
इतीरितां नृपतिना मन्त्रिणोरुरुदुस्तदा । पाण्ड्यनाथमहाराज!रिपूणामपिवत्सल!
वयं हि भवता नित्यं पुत्रवत्परिपालिताः । त्वां विनानप्रवेक्ष्यामःपुरींदेवपुरोपमाम्
हव्यवाहं प्रवेक्ष्यामो महाकाष्ठसमेधितम् । तेषांप्रलपितंश्रुत्वापाण्ड्यःशङ्करभूपतिः

प्रोवाच मन्त्रिणः सर्वान्वचनं सान्त्वपूर्वकम् ।

शङ्कर उवाच

किं करिष्यथ भोऽमात्या महापातकिना मया ॥ ७० ॥

सिंहासनं समारुह्य न कर्तुं युज्यते बत । चतुरर्णवपर्यन्तधरापालनमञ्जसा ॥ ७१ ॥

मत्पुत्रं सुरुचिं शीघ्रमतः स्थापयतासने । काष्ठान्यानयत क्षिप्रं प्रवेष्टुं हव्यवाहनम्
मम मन्त्रिवरा यूयंविलम्बन्त्यजताधुना । इत्युक्ता मन्त्रिणः काष्ठंसमानिन्युःक्षणेनते
अग्निप्रज्वलितंकाष्ठैर्दृष्ट्वाशङ्करभूपतिः । स्नात्वाऽऽचम्यविशुद्धात्मामुनीनांसन्निधौतदा

अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य तान्मुनीनपि सत्वरम् ।
अग्निं मुनीन्नमस्कृत्य ध्यात्वा देवमुमापतिम् ॥ ७५ ॥

अग्नौ पतितुमारेभे धैर्यमालम्ब्य भूपतिः । तस्मिन्नवसरेविप्रामुनीनामपिशृण्वताम्
अशरीरासमुद्भूद्वाणी भैरवनादिनी । भोः ! शङ्करमहीपाल!माऽनलं प्रविशाधुना ॥
ब्रह्महत्या निमित्तन्ते भयं माभून्महामते! । तवोपदेशं वक्ष्यामि रहस्यंवेदसम्मितम्
शृणुष्वावहितो राजान्मदुक्तं क्रियातान्त्वया । दक्षिणाम्बुनिधेस्तीरेगन्धमादनपर्वते
रामसेतौ महापुण्ये महापातकनाशने । रामप्रतिष्ठितं लिङ्गं रामनाथं महेश्वरम् ॥
सेवस्व वर्षमेकं त्वं त्रिकालं भक्तिपूर्वकम् । प्रदक्षिणप्रक्रमणं नमस्कारं चवै कुरु
महाभिषेकः क्रियतां रामनाथस्यवैत्वया । नैवेद्यं विविधं राजन् क्रियतांचदिनेदिने
चन्दनागरुकर्पूरै रामलिङ्गं प्रपूजय । भारद्वयेन गव्येन ह्याज्येन त्वभिषेचय ॥ ८३ ॥
प्रत्यहं च गवांक्षीरैर्द्विभारपरिसम्मितैः । मधुद्रोणेन तल्लिङ्गं प्रत्यहं स्नापय प्रभो!
प्रत्यहं पायसान्नेन नैवेद्यं कुरु भूपते! । प्रत्यहं तिलतैलेन दीपाराधनमाचर ॥ ८५ ॥
एतेनतवराजेन्द्र! रामनाथस्य शूलिनः । स्त्रीहत्याब्रह्महत्याच तत्क्षणादेव नश्यतः ॥
दर्शनाद्रामनाथस्य भ्रूणहत्याशतानि च । अयुतंब्रह्महत्यानां सुरापानायुतं तथा ॥

स्वर्णस्तेयायुतं राजन्! गुरुस्त्रीगमनायुतम् ।
एतत्संसर्गदोषाश्च विनश्यन्ति क्षणाद्विभो! ॥ ८८ ॥

महापातकतुल्यानियानिपापानिसन्तिवै । तानिसर्वाणि नश्यन्तिरामनाथस्यसेवया
महती रामनाथस्य सेवा लभ्येतचेन्नृणाम् । किंगङ्गया च गयया प्रयागेणाध्वरेणवा
तद्गच्छ रामसेतुं त्वं रामनाथं भजाऽनिशम् । विलम्बं माकुरुविभो!गमनेचत्वरांकुरु
इत्युक्त्वा विररामाथसापि वागशरीरिणी । तच्छ्रुत्वामुनयःसर्वत्वरयन्तिस्मभूपतिम्

गच्छ शीघ्रं महाराज ! रामसेतुं विमुक्तिदम् ।

रामनाथस्य माहात्म्यमज्ञात्वाऽस्माभिरीरितम् ॥ ९३ ॥
देहत्यागं कुरुष्वेति वह्नौप्रज्वलितेऽधुना । अनुज्ञातो मुनिवरैरिति राजा सशङ्करः ॥
चतुरङ्गबलंपुर्यां प्रापयित्वा त्वरान्वितः । नमस्कृत्य मुनीन्सर्वान्प्रहृष्टेनान्तरात्मना
वृतः कतिपयैः सैन्यैः समादाय धनंबहु । रामनाथस्य सेवार्थमायासीद्गन्धमादनम्
उवासवर्षमेकं च रामसेतौ विशुद्धिदे । एवमुक्तो जितक्रोधो विजितेन्द्रियसञ्चयः ॥
त्रिसन्ध्यं रामनाथं च सेवमानः सभक्तिकम् । प्रददौ रामनाथाय दशभारं धनंमुदा
प्रत्यहं रामनाथस्य महापूजामकारयत् । अकरोच्च धनुष्कोटौ प्रत्यहं भक्तिपूर्वकम्
स्नानं प्रतिदिनं चान्नं ब्राह्मणेभ्यो ददौमुदा । अशरीरावचः प्रोक्तमखिलं पूजनं तथा
एवं कृतवतस्तस्य वर्षमेकं गतं द्विजाः । वर्षान्ते स शुचिर्भूत्वा शङ्करस्तुष्टमानसः
तुष्टाव परमेशानं रामनाथं घृणानिधिम् ।

शङ्कर उवाच

नमामि रुद्रमीशानं रामनाथमुमापतिम् ॥ १०२ ॥
पाहिमांकृपयादेव! ब्रह्महत्यां दहाशु मे । त्रिपुरघ्न महादेव! कालकूटविषादन ! ॥
रक्ष मां त्वं दयासिन्धो ! स्त्रीहत्यां मे विमोचय ।
गङ्गाधर! विरूपाक्ष ! रामनाथ! त्रिलोचन !॥ १०४ ॥
मांपालयकृपादृष्ट्या छिन्धिमत्पातकंविभो !। कामारे!कामसंदायिन्भक्तानांराघवेश्वर!
कटाक्षं पातय मयि शुद्धं मांकुरु धूर्जटे! । मार्कण्डेयभयत्राण! मृत्युञ्जयशिवाव्यय !
नमस्ते गिरिजार्धाय निष्पापं कुरुमां सदा । रुद्राक्षमालाभरण! चन्द्रशेखरशङ्कर!
वेदोक्तसम्यगाचारयोग्यं मां कुरु ते नमः । सूर्यदन्तभिदे तुभ्यं भारतीनासिकाछिदे
रामेश्वरायदेवाय नमो मे शुद्धिदो भव । आनन्दं सच्चिदानन्दं रामनाथवृषध्वजम् ॥
भूयोभूयोनमस्यामि पातकं मे विनश्यतु । भक्त्यैवं स्तुवतस्तस्यरामनाथंमहेश्वरम्
निर्जगाम मुखाद्राज्ञो ब्रह्महत्यातिभीषणा । नीलवस्त्रधराक्रूरा महारक्तशिरोरुहा ॥
तां ब्रह्महत्यां बीभत्सां नृपवक्त्राद्विनिर्गताम् ।
निजघान त्रिशूलेन भैरवो रुद्रशासनात् ॥ ११२ ॥

हतायां ब्रह्महत्यायां भैरवेण शिवाज्ञया । रामनाथो नृपंप्राहस्तुत्या तस्य प्रसन्नधीः

श्रीरामनाथ उवाच

पाण्ड्यभूपमहाराज! स्तोत्रेणानेन तेऽनघ !। प्रसन्नोऽहंवरंदास्ये तुभ्यंवरयचेप्सितम्
स्त्रीहत्याब्रह्महत्याभ्यांयस्तेदोषःसनिर्गतः । शुद्धोविधूतपापोऽसिराज्यंपालयपूर्ववत्
येमामत्र निषेवन्ते भक्तियुक्तेन चेतसा । नाशयामिनृणांतेषां ब्रह्महत्यायुतान्यपि
सुरापानायुतंभूप! गुरुस्त्रीगमनायुतम् । स्वर्णस्तेयायुतमपि तत्संसर्गायुतं तथा ॥
अन्यान्यपि च पापानि नाशयामि न संशयः । मत्सेविनोनराराजन्नभूयःसंसरन्ति ते
किन्तु सायुज्यरूपां मे मुक्ति यास्यन्त्यसंशयम् ।
स्तुवन्त्यनेन स्तोत्रेण ये मां भक्तिपुरःसरम् ॥ ११६ ॥
नाशयाम्यहमेतेषां महापातकसञ्चयम् । प्रीतोऽहं तव भक्त्याच स्तोत्रेण मनुजेश्वर!
यथेष्टं प्रार्थयवरं मत्तस्त्वं वरदान्नृप! । एवमुक्तःशिवेनाऽथ शङ्करो नृपपुङ्गवः ॥१२१
रामनाथं बभाषेतं शङ्करं करुणानिधिम् ।

नृप उवाच

तव संदर्शनेनाहं कृतार्थोऽस्मि महेश्वर! ॥ १२२ ॥
इतःपरंप्रार्थनीयं ममनास्त्यऽधुनाधिकम् ।। मृकण्डुभयसन्तापहारिपादयुगं तव ॥
दृष्टं मया महादेव! नातःप्रार्थ्यंविभोऽस्ति वै । त्वत्पादपद्मयुगलेनिश्चलाभक्तिरस्तुमे
न पुनर्जन्म मे भूयान्मातृणामुदरेऽशुचौ । ये मत्कृतमिदं स्तोत्रं कीर्तयन्तितव प्रभो!
ते नराःपापनिर्मुक्तास्त्वत्सेवाफलमाप्नुयुः ।

श्रीसूत उवाच

तथास्त्वित्यनुगृह्यैनं रामनाथो द्विजोत्तमाः !॥ १२६ ॥
नीलकण्ठो विरूपाक्षो लिङ्गरूपेतिरोहितः । राजापिरामनाथेन विहितानुग्रहस्ततः
रामनाथं नमस्कृत्य कृतार्थेनान्तरात्मना । स्वसेनासम्वृतःप्रीतः प्रययावात्मनःपुरीम्
वृत्तान्तमेतदवदन्मुनीनां वनवासिनाम् । तेऽभ्यषिञ्चन्नृपं राज्ये मुनयःप्रीतमानसाः
पुत्रदारयुतो राजा प्राप्यराज्यमकण्टकम् । मन्त्रिभिःसहितोविप्राररक्षपृथिवींचिरम्

ततोऽन्तकालेसम्प्राप्तेध्यायन्रामेश्वरंशिवम् । देहान्तेरामनाथस्यसायुज्यंप्रययौशुभम्
एवम्वःकथितंविप्रा रामनाथस्यवैभवम् । चरितं पुण्यमाख्यानं शङ्कराख्य नृपस्य च
शृण्वन्पठन्वामनुजस्त्विममध्यायमादरात् । सर्वपापविनिर्मुक्तो रामनाथं समश्नुते

इतिश्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे सेतुमाहात्म्ये रामनाथप्रसंशायांशाकल्यदुर्मरणदोषशान्तिशङ्करस्त्री-हत्याब्रह्महत्यादोषशान्तिर्नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

रामादिभीरामनाथस्तोत्रकथनम्

श्रीसूत उवाच

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि रामनाथस्य शूलिनः ।
स्तोत्राध्यायं महापुण्यं शृणुत श्रद्धया द्विजाः ! ॥ १ ॥

रामःप्रतिष्ठते लिङ्गे तुष्टावपरमेश्वरम् । लक्ष्मणोजानकीसीता सुग्रीवाद्याःकपीश्वराः
ब्रह्मप्रभृतयो देवाः कुम्भजाद्या महर्षयः । अस्तुवन्भक्तिसंयुक्ताः प्रत्येकं राघवेश्वरम्
तद्वक्ष्याम्यानुपूर्व्येण शृणुतादरपूर्वकम् । एतच्छ्रवणमात्रेण मुक्तःस्यान्मानवो द्विजाः

श्रीराम उवाच

नमो महात्मने तुभ्यं महाभागायशूलिने । स्वपदाम्वुजभक्तार्तिहारिणे सर्पहारिणे ॥
नमोदेवादिदेवाय रामनाथाय साक्षिणे । नमो वेदान्तवेद्याय योगिनां तत्त्वदायिने
सर्वदानन्दपूर्णाय विश्वनाथाय शम्भवे । नमो भक्तभयच्छेदहेतुपादाब्जरेणवे ॥ ७ ॥
नमस्तेऽखिलनाथाय नमःसाक्षात्परात्मने । नमस्तेऽद्भुतवीर्याय महापातकनाशिने
कालकालायकालाय कालातीताय ते नमः । नमोविद्यानिहन्त्रे ते नमःपापहराय च
नमःसंसारतप्तानां तापनाशैकहेतवे । नमो मद्ब्रह्महत्याविनाशिने च विषाशिने ॥

नमस्ते पार्वतीनाथ! कैलासनिलयाव्यय ! । गङ्गाधरविरूपाक्ष ! मां रक्ष सकलापदः
तुभ्यं पिनाकहस्ताय नमोमदनहारिणे । भूयोभूयोनमस्तुभ्यं सर्वावस्थासु सर्वदा

लक्ष्मण उवाच

नमस्ते रामनाथाय त्रिपुरघ्नाय शम्भवे । पार्वतीजीवितेशाय गणेशस्कन्दसूनवे ॥
नमस्ते सूर्यचन्द्राग्निलोचनाय कपर्दिने । नमःशिवायसोमाय मार्कण्डेयभयच्छिदे ॥
नमःसर्वप्रपञ्चस्य सृष्टिस्थित्यन्तहेतवे । नमउग्राय भीमाय महादेवाय साक्षिणे ॥
सर्वज्ञायवरेण्याय वरदाय वराय ते । श्रीकण्ठाय नमस्तुभ्यं पञ्चपातकभेदिने ॥
नमस्तेऽस्तु परानन्दसत्यविज्ञानरूपिणे । नमस्तेभवरोगघ्न ! स्तायूनांपतयेनमः ॥
पतये तस्कराणान्ते वनानांपतयेनमः । गणानां पतयेतुभ्यं विश्वरूपाय साक्षिणे ॥
कर्मणाप्रेरितःशम्भो! जनिष्ये यत्र यत्र तु । तत्रतत्रपदद्वन्द्वे भवतोभक्तिरस्तु मे ॥
असन्मार्गेरतिर्माभूद्भवतः कृपया मम । वैदिकाचारमार्गे च रतिःस्याद्भवते नमः ॥२०

सीतोवाच

परमकारण! शङ्कर! धूर्जटे! गिरिसुतास्तनकुङ्कुमशोभित! ।
मम पतौ परिदेहि मतिं सदा न विषमां परपूरुषगोचराम् ॥ २१ ॥

गङ्गाधर!विरूपाक्ष! नीललोहित ! शङ्कर! । रामनाथ नमस्तुभ्यं रक्ष मां करुणाकर!
नमस्तेदेवदेवेश! नमस्तेकरुणालय! । नमस्तेभवभीतानां भवभीतिविमर्दन! ॥ २३ ॥

नाथ! त्वदीयचरणाम्बुजचिन्तनेन निर्द्धूय भास्करसुताद्भयमाशु शम्भो! ।
नित्यत्वमाशुगतवान्समृमण्डुपुत्रः किं वा न सिद्ध्यति तवाश्रयणात्परेश!

परेशपरमानन्द! शरणागतपालक! । पातिव्रत्यं मम सदा देहि तुभ्यं नमोनमः ॥ २५

हनूमानुवाच

देवदेवजगन्नाथ! रामनाथ! कृपानिधे! । त्वत्पादाम्भोरुहगता निश्चलाभक्तिरस्तु मे ॥
यं विना न जगत्सत्ता तद्भानमपि नो भवेत् । नमःसद्भानरूपाय रामनाथाय शम्भवे ॥

अङ्गद उवाच

यस्य भासाजगद्भानं यत्प्रकाशं विना जगत् । नभासते नमस्तस्मै रामनाथायशम्भवे

जाम्बवानुवाच

सर्वानन्दो यदानन्दी भासते परमार्थतः । नमो रामेश्वरायाऽस्मै परमानन्दरूपिणे ॥

नील उवाच

यद्देशकालदिग्भेदैरभिन्नं सर्वदाद्वयम् । तस्मै रामेश्वरायास्मै नमोऽभिन्नस्वरूपिणे ॥

नल उवाच

ब्रह्मविष्णुमहेशाना यदविद्याविजृम्भिताः । नमोऽविद्याविहीनाय तस्मै रामेश्वरायते

कुमुद उवाच

यत्स्वरूपापरिज्ञानात्प्रधानं कारणत्वतः । कल्पितं कारणायास्मै रामनाथाय शम्भवे

पनस उवाच

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादि यदविद्याविजृम्भितम् ।
जागृतादिविहीनाय नमोऽस्मै ज्ञानरूपिणे ॥ ३३ ॥

गज उवाच

यत्स्वरूपापरिज्ञानात्कार्याणां परमाणवः ।
कल्पिताःकारणत्वेन तार्किकापसदैर्वृथा ॥ ३४ ॥

तमहं परमानन्दंरामनाथंमहेश्वरम् । आत्मरूपतया नित्यमुपास्ये सर्वसाक्षिणम् ॥

गवाक्ष उवाच

अज्ञानपाशबद्धानां पशूनां पाशमोचकम् । रामेश्वरं शिवं शान्तमुपैमि शरणं सदा ॥

गवय उवाच

स्वाध्यस्तं जगदाधारं चन्द्रचूडमुमापतिम् । रामनाथशिवंवन्दे संसारामयभेषजम्

शरभ उवाच

अन्तःकरणमात्मेति यदज्ञानाद्विमोहितैः । भण्यते रामनाथं तमात्मानं प्रणमाम्यहम्

गन्धमादन उवाच

रामनाथमुमानाथं गणनाथं च त्र्यम्बकम् । सर्वपातकशुद्ध्यर्थमुपास्ये जगदीश्वरम्

सुग्रीव उवाच

संसाराम्भोधिमध्ये मां जन्ममृत्युजलेभये। पुत्रदारधनक्षेत्रवीचिमालासमाकुले॥
मज्जद्ब्रह्माण्डखण्डेच पतितं नाप्तपारकम्। क्रोशन्तमवशं दीनं विषयव्यालकातरम्
व्याधिनक्रसमुद्विग्नंतापत्रयभ्रमार्तिनम्। मां रक्ष गिरिजानाथ! रामनाथनमोऽस्तुते

विभीषण उवाच

संसारवनमध्येमां विनष्टनिजमार्गके। व्याधिचौरैऽघसिंहे च जन्मव्याघ्रे लयोरगे॥
बाल्ययौवनवार्धक्यमहाभीमान्धकूपके। क्रोधेर्ष्यालोभवह्नौच विषयक्रूरपर्वते॥ ४४
त्रासभूमण्टकाढ्येच सीदन्तं रामनाथक!। शोभनां पदवीं शम्भो! नय रामेश्वराधुना

सर्वे वानरा ऊचुः

निन्द्यानिन्द्येषुसर्वत्रजनित्वायोनिषुप्रभो!। कुम्भीपाकादिनरके पतित्वाचपुनस्तथा
जनित्वा चपुनर्योनौ कर्मशेषेण कुत्सिते। संसारे पतितानस्मान् रामनाथदयानिधे!
अनाथान्विवशान्दीनान्क्रोशतः पाहि शङ्कर!।
नमस्तेऽस्तु दयासिन्धो! रामनाथ! महेश्वर!॥ ४८॥

ब्रह्मोवाच

नमस्ते लोकनाथाय रामनाथायशम्भवे। प्रसीद मम सर्वेश! मदविद्यांविनाशय॥

इन्द्र उवाच

यस्यशक्तिरुमादेवी जगन्मातात्रयीमयी। तमहं शङ्करं वन्दे रामनाथमुमापतिम्॥

यम उवाच

पुत्रौगणेश्वरस्कन्दौवृषो यस्य च वाहनम्। तं वै रामेश्वरं सेवे सर्वाज्ञाननिवृत्तये॥

वरुण उवाच

यस्य पूजाप्रभावेण जितमृत्युर्मृकण्डुजः। मृत्युञ्जयमुपास्येऽहंरामनाथं हृदातु तम्

कुबेर उवाच

ईश्वराय लसत्कर्णकुण्डलाभरणाय ते। लाक्षारुणशरीराय नमो रामेश्वराय वै॥५२॥

आदित्य उवाच

नमस्तेऽस्तुमहादेव! रामनाथत्रियम्बक!। दक्षाध्वरविनाशायनमस्ते पाहि मां शिव!

सोम उवाच

नमस्तेभस्मदिग्धाय शूलिनेसर्पमालिने । रामनाथदयाम्भोधे! श्मशाननिलयाय ते ॥

अग्निरुवाच

इन्द्राद्यखिलदिक्पालसंसेवितपदाम्बुज ! । रामनाथायशुद्धाय नमोदिग्वाससेसदा ॥

वायुरुवाच

हराय हरिरूपाय व्याघ्रचर्माम्बरायच । रामनाथ! नमस्तुभ्यं ममाभीष्टप्रदो भव ॥५७

बृहस्पतिरुवाच

अहन्तासाक्षिणे नित्यं प्रत्यगद्वयवस्तुने । रामनाथ ! ममाज्ञानमाशु नाशय ते नमः ॥

शुक्र उवाच

वञ्चकानामलभ्याय महामन्त्रार्थरूपिणे । नमोद्वैतविहीनाय रामनाथाय शम्भवे ॥५९

अश्विनावूचतुः

आत्मरूपतयानित्यं योगिनां भासतेहृदि । अनन्यभानवेद्याय नमस्तेराघवेश्वर! ॥

अगस्त्य उवाच

आदिदेवमहादेव! विश्वेश्वरशिवाव्यय! । रामनाथाम्बिका नाथ! प्रसीद वृषभध्वज!॥

अपराधसहस्रंमे क्षमस्व विधुशेखर! । ममाहमितिपुत्रादावहन्तां मम मोचय ॥६२॥

सुतीक्ष्ण उवाच

क्षेत्राणि रत्नानि धनानि दारा मित्राणि वस्त्राणि गवाश्वपुत्राः ।
नैवोपकाराय हि रामनाथ! मह्यं प्रयच्छत्वमतो विरक्तिम् ॥ ६३ ॥

विश्वामित्र उवाच

श्रुतानि शास्त्राण्यपि निष्फलानि त्रय्यप्यधीताविफलैव नूनम् ।
त्वयीश्वरे चेन्न भवेद्धि भक्तिः श्रीरामनाथे शिवमानुषस्य ॥ ६४ ॥

गालव उवाच

दानानि यज्ञानि यमास्तपांसि गङ्गादितीर्थेषु निमज्जनानि ।
रामेश्वरं त्वां न नमन्ति ये तु व्यर्थानि तेषामिति निश्चयोऽत्र ॥ ६५ ॥

वसिष्ठ उवाच

कृत्वाऽपि पापान्यखिलानि लोकस्त्वामेत्य रामेश्वर! भक्तियुक्तः।
नमेत चेत्तानि लयं व्रजेयुर्यथान्धकारा रवितेजसाऽद्धा ॥ ६६ ॥

अत्रिरुवाच

दृष्ट्वा तु रामेश्वरमेकदाऽपि स्पृष्ट्वा नमस्कृत्य भवन्तमीशत्।
पुनर्न गर्भं स नरः प्रयायात्किन्त्वद्वयन्ते लभते स्वरूपम् ॥ ६७ ॥

अङ्गिरा उवाच

यो रामनाथं मनुजो भवन्तमुपेत्य वन्धून्प्रणमन्स्मरेत।
सन्तारयेत्तानपि सर्वपापात्किमद्भुतं तस्य कृतार्थतायाम् ॥ ६८ ॥

गौतम उवाच

श्रीरामनाथेश्वरगूढमेतद्रहस्यभूतं परमं विशोकम्।
त्वत्पादमूलं भजतां नृणां ये सेवां प्रकुर्वन्ति हि तेऽपि धन्याः ॥ ६६ ॥

शतानन्द उवाच

वेदान्तविज्ञानरहस्यविद्भिर्विज्ञेयमेतद्धि मुमुक्षुभिस्तु।
शास्त्राणि सर्वाणि विहाय देव! त्वत्सेवनं यद्रघुवीरनाथ! ॥ ७० ॥

भृगुरुवाच

रामनाथ! तवपादपङ्कजद्वन्द्वचिन्तनविधूतकल्मषः।
निर्भयं व्रजति सत्सुखाद्वयं त्वां स्वयं प्रथममोहचिद्घनम् ॥ ७१ ॥

कुत्स उवाच

रामनाथ! तवपादसेवनं भोगमोक्षवरदं नृणां सदा।
रौरवादिनरकप्रणाशनं कःपुमान्न भजते रसग्रहः ॥ ७२ ॥

काश्यप उवाच

रामनाथ! तव पादसेविनां किं व्रतैरुत तपोभिरध्वरैः।
वेदशास्त्रजपचिन्तया च किं स्वर्गसिन्धुपयसाऽपि किम्फलम् ॥ ७३ ॥

श्रीरामनाथ!त्वमागत्यशीघ्रं ममोत्क्रान्तिकाले भवान्या च साकम् ।
मां प्रापयस्वात्मपादारविन्दं विशोकं विमोहं सुखं चित्स्वरूपम् ॥ ७४ ॥

गन्धर्वा ऊचुः

रामनाथ! त्वमस्माकं मज्जतांभवसागरे । अपारदुःखकल्लोले नत्वत्तोऽन्यागतिर्हिनः

किन्नरा ऊचुः

रामनाथ! भवारण्ये व्याधिव्याघ्रभयानके । त्वामन्तरेणनास्माकं पदवीदर्शकोभवेत्

यक्षा ऊचुः

रामनाथेन्द्रियारातिबाधानोदुःसहा सदा । तान्विजेतुंसहायस्त्वमस्माकं भव धूर्जटे!

नागा ऊचुः

अचिन्त्यमहिमानं त्वां रामनाथ! वयं कथम् ।
स्तोतुमल्पधियःशक्ता भविष्यामोऽम्बिकापते! ॥ ७८ ॥

किम्पुरुषा ऊचुः

नानायोनौ च जननं मरणं चाप्यनेकशः । विनाशय तथाऽज्ञानं रामनाथनमोऽस्तुते

विद्याधरा ऊचुः

अम्बिकापतये तुभ्यमसङ्गाय महात्मने । नमस्ते रामनाथाय प्रसीद वृषभध्वज!॥८०

वसव ऊचुः

रामनाथगणेशाय गणवृन्दार्चिताङ्घ्रये । गङ्गाधरायगुह्याय नमस्ते पाहि नःसदा ॥

विश्वेदेवा ऊचुः

ज्ञप्तिमात्रैकनिष्ठानांमुक्तिदायसुयोगिनाम् । रामनाथायसाम्बायनमोऽस्मान्रक्षशङ्कर!

मरुत ऊचुः

परतत्त्वायतत्त्वानां तत्त्वभूतायवस्तुतः । नमस्ते रामनाथाय स्वयंभानायशम्भवे ॥

साध्या ऊचुः

स्वातिरिक्तविहीनाय जगत्सत्ताप्रदायिने । रामेश्वरायदेवाय नमो विद्याविभेदिने ॥

सर्वे देवा ऊचुः

सच्चिदानन्दसम्पूर्णंद्वैतवस्तुविवर्जितम् । ब्रह्मात्मानंस्वयंभानमादिमध्यान्तवर्जितम्
अविक्रियमसङ्गञ्च परिशुद्धं सनातनम् । आकाशादिप्रपञ्चानां साक्षिभूतं परामृतम् ॥
प्रमातीतं प्रमाणानामपि बोधप्रदायिनम् । आविर्भावतिरोभवसंकोचरहितंसदा ॥

स्वस्मिन्नध्यस्तरूपस्य प्रपञ्चास्यस्यसाक्षिणम् ।
निर्लेपं परमानन्दं निरस्तसकलक्रियम् ॥ ८८ ॥

भूमानन्दं महात्मानं चिद्रूपं भोगवर्जितम् । रामनाथं वयं सर्वे स्वपातकविशुद्धये ॥

चिन्तयामःसदाचित्ते स्वात्मानन्दबुभुत्सवः ।
रक्षाऽस्मान्करुणासिन्धो! रामनाथ! नमोऽस्तुते ॥ ९० ॥

रामनाथायरुद्राय नमःसंसारहारिणे । ब्रह्मविष्ण्वादिरूपेण विभिन्नायस्वमायया

विभीषणसचिवा ऊचुः

वरदाय वरेण्याय त्रिनेत्रायत्रिशूलिने । योगिध्येयाय नित्याय रामनाथाय ते नमः

इति रामादिभिः सर्वैः स्तुतो रामेश्वरः शिवः ।
प्राह सर्वान्समाहूय रामादीन्द्विजसत्तमाः ॥ ९३ ॥

रामराममहाभाग! जानकीरमणप्रभो! । सौमित्रेजानकिशुभे! हेसुग्रीवमुखास्तदा ॥

अन्ये ब्रह्ममुखा यूयं शृणुध्वं सुसमास्थिताः ।
स्तोत्राध्यायमिमं पुण्यं युष्माभिःकृतमादरात् ॥ ९५ ॥

येपठन्ति च शृण्वन्ति श्रावयन्ति च मानवाः । मदर्चनफलंतेषां भविष्यतिनसंशयः
रामचन्द्रधनुष्कोटिस्नानपुण्यं च वैभवेत् । वर्षमेकंरामसेतौ वासपुण्यं भविष्यति
गन्धमादनमध्यस्थसर्वतोर्थाभिमज्जनात् । यत्पुण्यं तद्भवेत्तेननात्रसंशयकारणम् ॥
उक्त्वैवंरामनाथोऽपिस्वात्मलिङ्गेतिरोदधे । स्तोत्राध्यायमिमंपुण्यंनित्यंसङ्कीर्तयन्नरः
जरामरणनिर्मुक्तो जन्मदुःखविवर्जितः । रामनाथस्यसायुज्यमुक्तिंप्राप्नोत्यसंशयः

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्येरामादिभीरामनाथस्तोत्रकथनन्नामैकोन-
पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सेतुमाधवप्रशंसायांपुण्यनिधिचरितवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

अथातःसम्प्रवक्ष्यामि सेतुमाधववैभवम् । शृणुध्वंमुनयोभक्त्यापुण्यंपापहरंशुभम्
पुरापुण्यनिधिर्नामराजासोमकुलोद्भवः । मथुरांपालयामास हालास्येश्वरभूषिताम्
कदाचित्समहीपालश्चतुरङ्गबलान्वितः । सोऽन्तःपुरपरीवारो मथुरायां निजंसुतम्
स्थापयित्वा रामसेतुं प्रययौ स्नानकौतुकी ।
तत्र गत्वा धनुष्कोटौ स्नात्वा सङ्कल्पपूर्वकम् ॥ ४ ॥
अन्येष्वपि च तीर्थेषु तत्रत्येषु नृपोत्तमः । सस्नौ रामेश्वरंदेवं सिषेवेच सभक्तिकम्
एवं स बहुकालं वै तत्रैवन्यवसत्सुखम् । रामसेतौ वसन्पुण्ये गन्धमादनपर्वते ॥६॥
विष्णुप्रीतिकरंयज्ञं कदाचिदकरोन्नृपः । यज्ञावसाने राजाऽसौमुदावभृथकौतुकी
सस्नौरामधनुष्कोटौसदारःसपरिच्छदः । सेवित्वारामनाथंचसवेश्मप्रययौद्विजाः
एवं निवसमानेऽस्मिन् राज्ञि पुण्यनिधौ तदा ।
कदाचिद्धरिणा लक्ष्मीर्विनोदकलहाकुलात् ॥ ९ ॥
हरिणा समयंकृत्वा नृपभक्तिं परीक्षितुम् ।
विष्णुना प्रेषिता लक्ष्मीर्वैकुण्ठात्कमलालया ॥ १० ॥
अष्टवर्षवयोरूपा प्रययौ गन्धमादने । तत्रागत्य धनुष्कोटौ तस्थौसाकमलालया
तस्मिन्नवसरेराजाययौपुण्यनिधिर्द्विजाः । स्नातुंरामधनुष्कोटौसदारःसहसैनिकः
तत्र गत्वा स राजाऽयं स्नात्वा नियमपूर्वकम् ।
तुलापुरुषमुख्यानि कृत्वा दानानि कृत्स्नशः ॥ १३ ॥
प्रयातुकामोभवनं कन्यांकाञ्चिद्ददर्शसः । अतीवरूपसम्पन्नामष्टवर्षां शुचिस्मिताम्
दृष्ट्वा नृपस्तां पप्रच्छ कन्यां चारुविलोचनाम् ।

चारुस्मितां चारुदतीं विम्बोष्ठीं तनुमध्यमाम् ॥ १५ ॥

पुण्यनिधिरुवाच

कात्वंकन्येसुताकस्यकुतोवात्वमिहागता । अत्रागमेनकिंकार्यं तववत्से'शुचिस्मिते!
एवं नृपस्तां पप्रच्छ कन्यामुत्पललोचनाम् । एवं पृष्टातदाकन्या नृपं तमवदद्द्विजाः
नमेमातापितानास्ति नचमेबान्धवास्तथा । अनाथाऽहंमहाराज! भविष्यामिचतेसुता

त्वद्गृहेऽहं निवत्स्यामि तात! त्वां पश्यती सदा ।
हठात्कृष्यति यो वा मां ग्रहीष्यति करेण तम् ॥ १६ ॥

यदिशासिष्यसेभूप!तदाऽहंतवमन्दिरे । वत्स्यामितेसुताभूत्वापितुर्गुणनिधे!चिरम्
एवमुक्तस्तदा प्राह कन्यां पुण्यनिधिर्नृपः । अहंसर्वं करिष्यामित्वदुक्तंकन्यकेशुभे!

ममापि दुहिता नास्ति पुत्रोऽस्त्यैकःकुलोद्वहः ।
तव यस्मिन्रुचिर्भद्रे! त्वां तस्मै प्रददाम्यहम् ॥ २२ ॥

आगच्छमद्गृहं कन्ये! ममचान्तःपुरेवस । मद्भार्यायाःसुताभूत्वा यथाकाममनिन्दिते!
इत्युक्तासानृपेणाथकन्या कमललोचना । तथास्त्वितिनृपंप्रोच्य तेनसाकंययौगृहम्

राजा स्वभार्याहस्ते तां प्रददौ कन्यकां शुभाम् ।
अब्रवीच्च स्वकां भार्यां राजा विन्ध्यावलिं तदा ॥ २५ ॥

आवयोःकन्यका चेयं राज्ञिविन्ध्यावलेशुभे! । रक्षेमां सर्वथात्वं वै पुरुषान्तरतःप्रिये

इतीरिता नृपेणाऽसौ भार्या विन्ध्यवलिस्तदा ।
ओमित्युक्त्वाथ तां कन्यां पुत्रीं जग्राह पाणिना ॥ २७ ॥
पोषिता पालिता राज्ञा सुतवत्कन्यका च सा ।
न्यवात्सीत्ससुखं राज्ञो भवने लालितासदा ॥ २८ ॥
अथ विष्णुर्जगन्नाथो लक्ष्मीमन्वेष्टुमादरात् ।
आरूढविनतानन्दो वैकुण्ठान्निर्ययौ द्विजाः ॥ २९ ॥

विनिर्गत्य सवैकुण्ठाद्विलङ्घितवियत्पथः । बभ्राम च बहून्देशाँल्लक्ष्मीं तत्रनदृष्टवान्
रामसेतुमथागच्छद्गन्धमादन पर्वते । अन्विष्य सर्वतो रामसेतुं बभ्राम चेन्दिराम् ॥

एतस्मिन्नेव काले सा पुष्पावचयकौतुकात्।
सखीभिः कन्यकाऽयासीद्भवनोद्यानपादपान् ॥ ३२ ॥

पुष्पाण्यवचिनोति स्मसखीभिःसहकानने। तत्रागत्यततोविष्णुर्विप्ररुपधरोद्विजाः
गङ्गाम्भो विदधन्स्कन्धेवहञ्छत्रं करेण च। गङ्गास्नायीद्विजस्यैवरत्नयन्वेषमात्मनः

धारयन्दक्षिणे पाणौ कुशग्रन्थिपवित्रकम्।
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गस्त्रिपुण्ड्रावलिशोभितः ॥ ३५ ॥

प्रजपञ्छिवनामानि धृतरुद्राक्षमालिकः। सोत्तरीयः शुचिर्विप्रः समायातो जनार्दनः
तमागतं द्विजं दृष्ट्वास्तब्धाऽतिष्ठत कन्यका। अपश्यद्द्विजवर्यन्तांवल्लभांपुष्पहारिणीम्
दृष्ट्वा स त्वरया विप्रःकन्यांमधुरभाषिणीम्। हठात्कृष्यकरेणासौ जग्राहगरुडध्वजः
तदा चुक्रोश सा कन्या सखीभिः सहकानने। तमाक्रोशंसमाकर्ण्यराजाम्तुसमागतः
प्रययौ भवनोद्यानं वृतः कतिपयैर्भटैः। गत्वा पप्रच्छ तांकन्यांतत्सखीरपिभूपतिः
किमर्थमधुनाक्रुष्टंसखीभिः सहकन्यके!। त्वया तु भवनोद्याने तत्र कारणमुच्यताम्
केनत्वं परिभूतासि हठात्कृष्य सुते!मम। इति पृष्टा तमाचष्टकन्या गुणनिधिं नृपम्

वाष्पपूर्णानना खिन्ना रुषिता भृशकातरा।

कन्योवाच

अयं विप्रो हठात्कृष्य जगृहे पाण्ड्यनाथ! माम् ॥ ४३ ॥

तातात्रवृक्षमूलेऽसौसतिष्ठत्यकुतोभयः। तदाकर्ण्यवचस्तस्याराजागुणनिधिःसुधीः
जग्राहतरसा विप्रमविद्वांस्तद्बलं हठात्। रामनाथालयं नीत्वा निगृह्य च हठात्तदा
बद्ध्वानिगडपाशाभ्यामनयन्मण्डपंचतम्। आत्मपुत्रींसमाश्वास्यशुद्धान्तमनयन्नृपः
स्वयं च प्रययौ रम्यं भवनं नृपपुङ्गवः। ततो रात्रौ स्वपन् राजास्वप्नेविप्रंददर्शतम्
शङ्खचक्रगदापद्मवनमालाविभूषितम्। कौस्तुभालंकृतोरस्कं पीताम्बरधरं हरिम् ॥
कालमेघच्छविंकान्तंगरुडोपरिसंस्थितम्। चारुस्मितंचारुदन्तंलसन्मकरकुण्डलम्
विष्वक्सेनप्रभृतिभिः किङ्करैरुपसेवितम्। शेषपर्यङ्कशयनं नारदादि मुनिस्तुतम् ॥
ददर्शचस्वकांकन्यांविकासिकमलस्थिताम्।धृतपङ्कजहस्तांतांनीलकुञ्चितमूर्धजाम्

विष्णुवक्षस्थलावासां समुन्नतपयोधराम् ।
दिग्गजैरभिषिक्ताङ्गीं श्यामां पीताम्बरावृताम् ॥ ५२ ॥
स्वर्णपङ्कजसंक्लृप्तमालालङ्कृतमूर्धजाम् ।
दिव्याभरणशोभाढ्यां चारुहारविभूषिताम् ॥ ५३ ॥

अनर्घरत्नसंक्लृप्तनासाभरणशोभिताम् । सुवर्णनिष्काभरणांकाञ्चीनूपुरराजिताम्
महालक्ष्मींददर्शासौराजारात्रौस्वकां सुताम् । एवं दृष्ट्वानृपःस्वप्नेविप्रंतंस्वसुतामपि
उत्थितः सहसातल्पात्कन्यागृहमवाप च । तथैव दृष्ट्वाकन्यां यथास्वप्नेददर्शताम्
अथोदिते सवितरि कन्यामादाय भूमिपः । रामनाथालयं प्राप ब्राह्मणंन्यस्तवान्यतः
समण्डपवरे विप्रं ददर्श हरिरूपिणम् । यथा ददर्श स्वप्ने तं वनमालादिचिह्नितम्

विष्णुं विज्ञाय तुष्टाव नृपतिर्नृपतिं हरिम् (हरिमीश्वरम्) ।

पुण्यनिधिरुवाच

नमस्ते कमलाकान्त!प्रसीद गरुडध्वज! ॥ ५६ ॥

शार्ङ्गपाणे नमस्तुभ्यमपराधं क्षमस्वमे । नमस्ते पुण्डरीकाक्ष! चक्रवाणेश्रियःपते!
कौस्तुभालङ्कृताङ्गाय नमः श्रीवत्सलक्ष्मणे । नमस्ते ब्रह्मपुत्रायदैत्यसंघविदारिणे
अशेषभुवनावास नाभिपङ्कज शालिने । मधुकैटभसंहर्त्रे रावणान्तकराय ते ॥ ६२ ॥
प्रह्लादरक्षिणे तुभ्यं धरित्रीपतये नमः । निर्गुणायाप्रमेयाय विष्णवे बुद्धिसाक्षिणे
नमस्ते श्रीनिवासाय जगद्धात्रेपरात्मने !। नारायणायदेवाय कृष्णायमधुविद्विषे ॥
नमःपङ्कजनाभाय नमः पङ्कजचक्षुषे । नमः पङ्कजहस्तायाः पतयेपङ्कजाङ्घ्रये ॥
भूयोभूयो जगन्नाथ! नमः पङ्कजमालिने । दयामूर्ते नमस्तुभ्यमपराधं क्षमस्व मे ॥
मया निगडपाशाभ्यांयः कृतोमधुसूदन! । अनयस्त्वंस्वरूपन्ते दैत्यांस्त्वदपराधिनः
अतोमद्दपराधोऽयंक्षन्तव्योमधुसूदन! । एवंस्तुत्वामहाविष्णुंराजापुण्यनिधिर्द्विजाः
लक्ष्मीं तुष्टावजननीं सर्वेषांप्राणिनांमुदा । नमोदेविजगद्धात्रि! विष्णुवक्षस्थलालये
नमोऽब्धिसंभवेतुभ्यंमहालक्ष्मिहरिप्रिये । सिद्ध्यैपुष्ट्यैस्वधायैचस्वाहायैसततंनमः
सन्ध्यायै च प्रभायै च धात्र्यै भूत्यैनमोनमः । श्रद्धायैचैवमेधायै सरस्वत्यैनमोनमः

यज्ञविद्ये! महाविद्ये! गुह्यविद्येतिशोभने। आत्मविद्ये च देवेशि मुक्तिदे सर्वदेहिनाम्
त्रयीरूपे!जगन्मातर्जगद्रक्षाविधायिनि। रक्षमांत्वंकृपादृष्ट्यासृष्टिस्थित्यंतकारिणि
भूयोभूयो नमस्तुभ्यं ब्रह्ममात्रेमहेश्वरि। इति स्तुत्वामहालक्ष्मींप्रार्थयामासमाधवम्
यदज्ञानान्मया विष्णोत्वयिदोषःकृतोऽधुना। पादेनिगडबन्धेनसद्रोहःक्षम्यतांत्वया
लोकास्ते शिशवःसर्वे त्वंपिताजगतांहरे!। सुताऽपराधःपितृभिःक्षन्यव्योमधुसूदन!
अपराधिनां चदैत्यानांस्वरूपमपिदत्तवान्। भवान्विष्णो!ममापीममपराधंक्षमस्ववै
जिघांसयापि भगवन्नागतां पूतनांभवेत्। अनयत्स्वपदाम्भोजं तन्मां रक्षकृपानिधे!

लक्ष्मीकान्त! कृपादृष्टिं मयि पातय केशव!।

श्रीसूत उवाच

इति सम्प्रार्थितो विष्णू राज्ञा तेन द्विजोत्तमाः॥ ७९॥
प्राह गम्भीरया वाचा नृपं पुण्यनिधिं ततः।

विष्णुरुवाच

राजन्न भीस्त्वया कार्या मद्बन्धननिमित्तजा॥ ८०॥

भक्तवश्यत्वमधुना तव प्रनिहितम्मया। ममप्रीतिकरं यज्ञमकरोद्यद्भवानिह ॥
अतस्त्वंममभक्तोऽसिराजन्पुण्यनिधेधुना। तेनाहंतववश्योऽस्मिभक्तिपाशेनयन्त्रितः
भक्तापराधं सततं क्षमाम्यहमरिन्दम!। त्वद्भक्तिंज्ञातुकामेन मया संप्रेरितात्वियम् ॥

लक्ष्मीर्ममप्रिया राजंस्त्वया संरक्षिताऽधुना।
तेनाहं तव तुष्टोऽस्मि मत्स्वरूपा त्वियं सदा॥ ८४॥
अस्यां यो भक्तिमाँल्लोके स मद्भक्तोऽभिधीयते।
अस्यां यो विमुखो राजन्स मद्द्वेषी स्मृतःसदा॥ ८५॥
त्वमिमां भक्तिसंयुक्तो यस्मात्पूजितवानसि।
मत्पूजापि कृता तस्मान्मदभिन्ना त्वियं यतः॥ ८६॥

अतस्त्वया नापराधः कृतो मयिनरेश्वर!। किन्तुपूजैव विहिता तांत्वयाऽर्चयता मम
त्वयामद्भार्ययासाकं सङ्केतोऽकारियत्पुरा। तत्सङ्केताभिगुप्तार्थंमांयद्बन्धितवानसि

तेन प्रीतोऽस्मि ते राजँल्लक्ष्मीःसंरक्षिताऽधुना।
मत्स्वरूपा च सा लक्ष्मीर्जगन्माता त्रयीमयी ॥ ८६ ॥

तद्रक्षां कुर्वताभूप! त्वया यद्बन्धनंमम। तत्प्रियं ममराजेन्द्र! मा भयंक्रियतां त्वया इयंलक्ष्मीस्तवसुता सत्यमेवनसंशयः। इतीरितेऽथ हरिणा लक्ष्मीःप्रोवाचभूपतिम्

लक्ष्मीरुवाच

राजन्प्रीताऽस्मिते चाहंरक्षितायद्गृहेत्वया। त्वद्भक्तिशोधनार्थंवै अहंविष्णुरुभावपि विनोदकलहव्याजादागताविह भूपते!। तवयोगेन भक्त्याच तुष्टावावां परंतप! ॥ आवयोःकृपया राजन्सुखन्ते भवतात्सदा। सर्वभूमण्डलैश्वर्यं सदा ते भवतु ध्रुवम् ॥ आवयोःपादयुगले भक्तिर्भवतु ते ध्रुवा। देहान्ते मम सायुज्यं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥

नित्यं भवतु ते राजन्माभूत्ते पापधीस्तथा।
सदा धर्मे भवतु धीर्विष्णुभक्तियुता तव ॥ ९६ ॥

एवमुक्त्वा नृपंलक्ष्मीर्विष्णोर्वक्षस्थलं ययौ। अथविष्णुरुवाचेदं राजानं द्विजपुङ्गवाः यथात्वयात्रबद्धोऽहं निगडेन नृपोत्तम!। तद्रूपेणैव वत्स्यामि सेतुमाधवसञ्ज्ञितः ॥ मयैव कारितःसेतुस्तद्रक्षार्थमहं नृप! । भूतराक्षससङ्घेभ्यो भयानामुपशान्तये ॥ ब्रह्मापिसेतुरक्षार्थं वसत्यत्रदिवानिशम्। शङ्करो रामनाथाख्यो नित्यंसेतौ वसत्यथ

इन्द्रादिलोकपालाश्च वसन्त्यत्र मुदान्विताः।
अतोऽहमत्र वत्स्यामि सेतुमाधवसञ्ज्ञया ॥ १०१ ॥

सेतुसंरक्षणार्थंवै सर्वोपद्रवशान्तये। सर्वेषामिष्टसिद्ध्यर्थं सर्वपापोपशान्तये ॥१०२ त्वयानिगडबद्धं मां सेवन्ते येऽत्रमानवाः। तेयान्तिममसायुज्यं सर्वाभीष्टंतथा नृप!

मम लक्ष्म्यास्तव तथा चरितं ये पठन्ति वै।
न ते यास्यन्ति दारिद्र्यं किंत्वैश्वर्यं व्रजन्ति ते ॥ १०४ ॥
त्वत्कृतं यदिदं स्तोत्रं मम लक्ष्म्या विशाम्पते!।
ये पठन्ति च शृण्वन्ति लिखन्ति च मुदान्विताः ॥ १०५ ॥

न तेषां पुनरावृत्तिर्ममलोकात्कदाचन। इत्युक्त्वा सहरिस्तत्र नृपं पुण्यनिधिंतदा

तत्रैव पूर्णरूपेण संनिधत्तेस्मसर्वदा । नृपःपुण्यनिधिर्विप्राः सेतुमाधवरूपिणम् ॥
विष्णुं प्रणम्यभक्त्यातु महापूजांविधायच । सेवित्वा रामनाथञ्च स्वमेवभवनंययौ
यावज्जीवमसौ तत्र सेतौ न्यवसदुत्तमे । मधुरायां निजं पुत्रंस्थापयामास पालकम्
तत्रैव निवसन्राजादेहान्ते मुक्तिमाप्तवान् । विन्ध्यावलिश्च तत्पत्नी तमेवानुममारसा
पतिव्रता पतिप्राणा प्रययौ सापि सद्गतिम् ॥ ११० ॥

श्रीसूत उवाच

येऽत्र भक्तियुता नित्यं सेवन्ते सेतुमाधवम् ॥ १११ ॥
न तेषां पुनरावृत्तिः कैलासाज्जातु जायते । सेतुमाधवसेवां ये न कुर्वन्त्यत्र मानवाः
नतेषां रामनाथस्य सेवा फलवतीभवेत् । गृहीत्वासैकतं सेतोर्गङ्गायां निक्षिपेद्यदि
प्रेत्य वै माधवपुरे वैकुण्ठे स वसेन्नरः । गङ्गां जिगमिषुर्विप्राः सेतुमाधवसन्निधौ ॥
संकल्प्य गङ्गां निर्गच्छेत्सा यात्रा सफला भवेत् ।
आनीय गङ्गासलिलं रामेशमभिषिच्य च ॥ ११५ ॥
सेतौनिक्षिप्य तद्भारं ब्रह्मप्राप्नोत्यसंशयः । इतिवःकथितं विप्राः सेतुमाधववैभवम्
एतत्पठन्वा शृण्वन्वावैकुण्ठे लभते गतिम् ॥ ११७ ॥

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्ये सेतुमाधवप्रशंसायां पुण्यनिधिचरितकथनंनाम
पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सेतुयात्राक्रमविधिवर्णनम्

श्रीसूत उवाच

अथातःसंप्रवक्ष्यामिसेतुयात्राक्रमंद्विजाः । यंश्रुत्वासर्वपापेभ्यो मुच्यतेमानवःक्षणात्

स्नात्वाऽऽचम्य विशुद्धात्मा कृतनित्यविधिः सुधीः ।
रामनाथस्य तुष्ट्यर्थं प्रीत्यर्थं राघवस्य च ॥ २ ॥
भोजयित्वा यथाशक्ति ब्राह्मणान्वेदपारगान् ।
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गस्त्रिपुण्ड्राङ्कितमस्तकः ॥ ३ ॥

गोपीचन्दनलिप्तो वा स्वभालेऽप्यूर्ध्वपुण्ड्रकः । रुद्राक्षमालाभरणःसपवित्रकरःशुचिः
सेतुयात्रांकरिष्येऽहमिति संकल्प्यभक्तितः । स्वगृहात्प्रव्रजेन्मौनीजपन्नष्टाक्षरंमनुम्
पञ्चाक्षरंनाममन्त्रं जपेन्नियतमानसः । एकवारं हविष्याशी जितक्रोधो जितेन्द्रियः
पादुकाछत्ररहितस्ताम्बूलपरिवर्जितः । तैलाभ्यङ्गविहीनश्चस्त्रीसङ्गादिविवर्जितः ॥

शौचाद्याचारसंयुक्तः सन्ध्योपास्तिपरायणः ।
गायत्र्युपास्तिं कुर्वाणस्त्रिसन्ध्यं रामचिन्तकः ॥ ८ ॥

मध्येमार्गं पठन्नित्यं सेतुमाहात्म्यमादरात् । पठन्रामायणं वापि पुराणान्तरमेव वा ॥
व्यर्थवाक्यानि सन्त्यज्य सेतुंगच्छेद्विशुद्धये । प्रतिग्रहंनगृह्णीयान्नाचारांश्चपरित्यजेत्

कुर्यान्मार्गे यथाशक्ति शिवविष्ण्वादिपूजनम् ।
वैश्वदेवादिकर्माणि यथाशक्ति समाचरेत् ॥ ११ ॥

ब्रह्मयज्ञमुखान्धर्मान्प्रकुर्याच्चाग्निपूजनम् । अतिथिभ्योऽन्नपानादिसम्प्रदद्याद्यथाबलम्

दद्याद्भिक्षां यतिभ्योऽपि वित्तशाठ्यं परित्यजन् ।
शिवविष्ण्वादि नामानि स्तोत्राणि च पठेत्पथि ॥ १३ ॥

धर्ममेव सदा कुर्यान्निषिद्धानिपरित्यजेत् । इत्यादिनियमोपेतः सेतुमूलं ततो व्रजेत्

पाषाणं प्रथमं दद्यात्तत्र गत्वा समाहितः। तत्रावाह्य समुद्रं च प्रणमेत्तदनन्तरम् ॥
अर्घ्यं दद्यात्समुद्राय प्रार्थयेत्तदनन्तरम्। अनुज्ञां च ततः कुर्यात्ततःस्नायान्महोदधौ
मुनीनामथ देवानां कपीनां पितॄणां तथा। प्रकुर्यात्तर्पणं विप्रा मनसा संस्मरन्हरिम्
पाषाणसप्तकं दद्यादेकं वा विप्रपुङ्गवाः। पाषाणंदानात्सफलं स्नानं भवति नान्यथा
पिप्लादसमुत्पन्ने कृत्ये लोकभयंकरे। पषाण ते मया दत्तमाहारार्थं प्रकल्प्यताम् ॥
विश्वाचि! त्वंघृताचि!त्वंविश्वयोनेविशांपते। सान्निध्यंकुरुमेदेवसागरेलवणाम्भसि
नमस्ते विश्वगुप्ताय नमो विष्णो ह्यपाम्पते। नमो हिरण्यशृङ्गाय नदीनां पतये नमः
समुद्राय वयूनाय प्रोच्चार्य प्रणमेत्तथा ॥ २१ ॥
सर्वरत्नमय श्रीमन्सर्वरत्नाकराकर। सर्वरत्नप्रधानस्त्वं गृहाणार्घ्यं महोदधे !॥ २२ ॥
अशेषजगदाधार! शङ्खचक्रगदाधर !। देहि देव! ममानुज्ञां युष्मत्तीर्थनिषेवणे ॥ २३ ॥
प्राच्यां दिशि च सुग्रीवं दक्षिणस्यां नलं स्मरेत् ॥ २४ ॥
प्रतीच्यां मैंदनामानमुदीच्यांद्विविदंतथा। रामंचलक्ष्मणंचैवसीतामपियशस्विनीम्
अङ्गदं वायुतनयंस्मरेन्मध्येविभीषणम्। पृथिव्यांयानितीर्थानिप्राविशंस्त्वामहोदधे
स्नानस्य मे फलं देहि सर्वस्मात्त्राहि मांऽहसः।
हिरण्यशृङ्गमित्याभ्यां नाभ्यां नारायणं स्मरेत् ॥ २७ ॥
ध्यायन्नारायणं देवं स्नानादिषु च कर्मसु। ब्रह्मलोकमवाप्नोति जायते नेह वै पुनः ॥
सर्वेषामपि पापानां प्रायश्चित्तं भवेत्ततः। प्रह्लादं नारदं व्यासमम्बरीषं शुकं तथा
अन्यांश्च भगवद्भक्तांश्चिन्तयेदेकमानसः ॥ २६ ॥
वेदादिर्यो वेदवसिष्ठयोनिः सरित्पतिः सागररत्नयोनिः।
अग्निश्च तेजश्च इला च तेजो रेतोधा विष्णुरमृतस्य नाभिः ॥ ३० ॥
इदं ते अन्याभिरसमानमद्भिर्याः काश्च सिन्धुं प्रविशन्त्यापः।
सर्पो जीर्णामिव त्वचं जहामि पापं शरीरात्सशिरस्कोऽभ्युपेत्य ॥ ३१ ॥
समुद्राय वयूनाय नमस्कुर्यात्पुनर्द्विजाः। सर्वतीर्थमयं शुद्धं नदीनां पतिमम्बुधिम्
द्वौ समुद्राविति पुनः प्रोच्चार्यस्नानमाचरेत्। ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि करस्पृष्टानितेरवे!

तेन सत्येन मे सेतौ तीर्थं देहि दिवाकर !। प्राच्यां दिशि च सुग्रीवमित्यादिक्रमयोगतः
स्मृत्वा भूयो द्विजाः सेतौ तृतीयं स्नानमाचरेत्। देवीपत्तनमारभ्य प्रव्रजेद्यदि मानवः
तदा तु नवपाषाणमध्ये सेतौ विमुक्तिदे। स्नानमम्बुनिधौ कुर्यात्स्वपापौघापनुत्तये
दर्भशय्यापदव्या चेद्गच्छेत्सेतुं विमुक्तिदम्। तदा तत्रोदधावेव स्नानं कुर्याद्विमुक्तये
पिप्पलादं कविं कण्वं कृतान्तं जीवितेश्वरम्। मन्युश्च कालरात्रिश्च विद्याश्चाहर्गणेश्वरम्
वसिष्ठं वामदेवं च पराशरमुमापतिम्। वाल्मीकिं नारदं चैव वालखिल्यान्मुनींस्तथा
नलं नीलं गवाक्षं च गवयं गन्धमादनम्। मैन्दं च द्विविदं चैव शरभं चर्षभं तथा॥
सुग्रीवश्च हनूमन्तं वेगदर्शनमेव च। रामं च लक्ष्मणं सीतां महाभागां यशस्विनीम्

त्रिः कृत्वा तर्पयेदेतान्मन्त्रानुक्त्वा यथाक्रमम्।
विभोश्च तत्तन्नामानि चतुर्थ्यन्तानि वै द्विजाः॥ ४२॥

देवानृषीन्पितॄंश्चैव विधिवच्च तिलोदकैः। द्वितीयान्तानि नामानि चोक्त्वा वा तर्पयेद्द्विजाः
तर्पयेत्सपवित्रस्तु जले स्थित्वा प्रसन्नधीः। तर्पणात्सर्वतीर्थेषु स्नानस्य फलमाप्नुयात्
एवमेतांस्तर्पयित्वा नमस्कृत्योत्तरेज्जलात्। आर्द्रवस्त्रं परित्यज्य शुष्कवासःसमावृतः

आचम्य सपवित्रश्च विधिवच्छ्राद्धमाचरेत्।
पिण्डान्पितृभ्यो दद्याच्च तिलतण्डुलकैस्तथा॥ ४६॥

एतच्छ्राद्धमशक्तस्य मया प्रोक्तं द्विजोत्तमाः। धनाढ्योऽन्नेन वै श्राद्धं षड्रसेन समाचरेत्
गोभूतिलहिरण्यादिदानं कुर्यात्समृद्धिमान्। रामचन्द्रधनुष्कोटावेवमेव समाचरेत्
पाषाणदानपूर्वाणि तर्पणान्तानि वै द्विजाः। सेतुमूले यथैतानि विधिवद्धन्यतनोद्द्विजाः
चक्रतीर्थं ततो गत्वा तत्रापि स्नानमाचरेत्। पश्येच्च सेत्वधिपतिं देवं नारायणं हरिम्
गच्छन्पश्चिममार्गेण तत्रत्ये चक्रतीर्थके। स्नात्वा दर्भशयं देवं प्रपश्येद्भक्तिपूर्वकम्॥
कपितीर्थं ततः प्राप्य तत्रापि स्नानमाचरेत्। सीताकुण्डं ततः प्राप्य तत्रापि स्नानमाचरेत्
ऋणमोचनतीर्थं तु ततः प्राप्य महाफलम्। स्नात्वा प्रणम्य रामं च जानकीरमणं प्रभुम्

गच्छेल्लक्ष्मणतीर्थं तु कण्ठादुपरि वापनम्।
कृत्वा स्नायाच्च तत्राऽपि दुष्कृतान्यपि चिन्तयन्॥ ५४॥

ततःस्नात्वारामतीर्थेततोदेवालयंव्रजेत्। स्नात्वापापविनाशेनचगङ्गायमुनायोस्तथा

सावित्र्यां च सरस्वत्यां गायत्र्यां च द्विजोत्तमाः !।

स्नात्वा च हनुमत्कुण्डे ततः स्नायान्महाफले ॥

ब्रह्मकुण्डं ततः प्राप्य स्नायाद्विधिपुरः सरम् ॥ ५६ ॥

नागकुण्डं ततः प्राप्य सर्वपापविनाशनम्। स्नानं कुर्यान्नरो विप्रानरकक्लेशनाशनम्

गंगाद्याः सरितः सर्वास्तीर्थानि सकलान्यपि ॥ ५७ ॥

सर्वदा नागकुण्डेतु वसन्ति स्वाघशान्तये। अनंतादिमहानागैरष्टाभिरिदमुत्तमम् ॥

कल्पितं मुक्तिदंतीर्थंरामसेतौशिवङ्करम्। अगस्त्यकुण्डंसंप्राप्यततःस्नायादनुत्तमम्

अथाग्नितीर्थमासाद्य सर्वदुष्कर्मनाशनम्।

स्नात्वा सन्तर्प्य विधिवच्छ्राद्धं कुर्यात्पितॄन्स्मरन् ॥ ६० ॥

गोभूहिरण्यधान्यानिब्राह्मणेभ्यःस्वशक्तितः। दत्त्वाग्नितीर्थतीरेतुसर्वपापैःप्रमुच्यते

अथवा यानि तीर्थानि चक्रतीर्थमुखानि वै। अनुक्रान्तानि विप्रेन्द्राःसर्वपापहराणितु

स्नायात्तदनुपूर्वेणस्नायाद्वापि यथारुचि। स्नात्वैवंसर्वतीर्थेषु श्राद्धादीनिसमाचरेत्

पश्चाद्रामेश्वरं प्राप्य निषेव्य परमेश्वरम्। सेतुमाधवमागम्य तथा रामं च लक्ष्मणम्

सीतां प्रभञ्जनसुतं तथान्यान्कपिसत्तमान्। तत्रत्यसर्वतीर्थेषु स्नात्वा नियमपूर्वकम्

प्रणम्य रामनाथं च रामचन्द्रं तथापरान्। नमस्कृत्यधनुष्कोटिं ततः स्नातुम्व्रजेन्नरः

तत्र पाषाणदानादिपूर्वोक्तनियमं चरेत्। धनुष्कोटौ च दानानिदद्याद्वित्तानुसारतः

क्षेत्रं गाश्च तथाऽन्यानि वस्त्राण्यन्यानि चादरात्।

ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो दद्याद्वित्तानुसारतः ॥ ६८ ॥

कोटितीर्थं ततः प्राप्य स्नायान्नियमपूर्वकम्। ततोरामेश्वरंदेवं प्रणमेद्वृषभध्वजम्

विभवे सति विप्रेभ्यो दद्यात्सौवर्णदक्षिणाम्।

तिलान्धान्यं च गां क्षेत्रं वस्त्राण्यन्यानि तण्डुलान् ॥ ७० ॥

दद्याद्वित्तानुसारेण वित्तलोभविवर्जितः। धूपं दीपं च नैवेद्यं पूजोपकरणानि च

रामेश्वराय देवाय दद्याद्वित्तानुसारतः। स्तुत्वा रामेश्वरं देवं प्रणम्य च सभक्तिकम्

अनुज्ञाप्य ततो गच्छेत्सेतुमाधवसन्निधिम् । तस्मै दत्त्वा च धूपादीननुज्ञाप्य च माधवम्
पूर्वोक्तनियमोपेतः पुनरायात्स्वकं गृहम् । ब्राह्मणान्भोजयेदन्नैः षड्रसैः परिपूरितैः

तेनैव रामनाथोऽस्मै प्रीतोऽभीष्टं प्रयच्छति ।
नारकं चास्य नास्त्येव दारिद्र्यं च विनश्यति ॥ ७५ ॥

सन्ततिर्वर्धते तस्य पुरुषस्य द्विजोत्तमाः । संसारमवधूयाशु सायुज्यमपि यास्यति
अत्रागन्तुमशक्तश्चेच्छ्रुतिस्मृत्यागमेषु यत् । ग्रन्थजातं महापुण्यं सेतुमाहात्म्यसूचकम्
तं ग्रन्थं पाठयेद्विप्रा महापातकनाशनम् । इदं वा सेतुमाहात्म्यं पठेद्भक्तिपुरःसरम्
सेतुस्नानफलं पुण्यं तेनाप्नोति न संशयः । अन्धपङ्ग्वादिविषयमेतत्प्रोक्तं मनीषिभिः

श्रीसूत उवाच

एवं वः कथितो विप्राः सेतुयात्राक्रमो द्विजाः । एतत्पठन्वा शृण्वन्वा सर्वदुःखाद्विमुच्यते

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीये ब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्ये यात्राक्रमवर्णनं नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सेतुवैभववर्णनम्

श्रीसूत उवाच

भूयोऽप्यहं प्रवक्ष्यामि सेतुमुद्दिश्य वैभवम् । युष्माकमादरेणाहं शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः
स्थानानामपि सर्वेषामेतत्स्थानं महत्तरम् । अत्र जप्तं हुतं तप्तं दत्तं चाऽक्षयमुच्यते ॥

अस्मिन्नेव महास्थाने धनुष्कोटौ निमज्जनात् ।
वाराणस्यां दशसमावासपुण्यफलं भवेत् ॥ ३ ॥
तस्मिन्स्थले धनुष्कोटौ स्नात्वा रामेश्वरं शिवम् ।
दृष्ट्वा नरो भक्तियुक्तस्त्रिदिनानि वसेद् द्विजाः ! ॥ ४ ॥

पुण्डरीकपुरे तेन दशवत्सरवासजम् । पुण्यंभवतिविप्रेन्द्रा महापातकनाशनम् ॥
अष्टोत्तरसहस्रं तु मन्त्रमाद्यं षडक्षरम् । अत्रजप्त्वानरोभक्त्याशिवसायुज्यमाप्नुयात्
मध्यार्जुने कुम्भकोणे मायूरे श्वेतकानने । हालास्ये च गजारण्येवेदारण्ये च नैमिषे
श्रीपर्वते च श्रीरङ्गे श्रीमद्वृद्धगिरौ तथा । चिदम्बरे चवल्मीके शेषाद्रावरुणाचले
श्रीमद्दक्षिणकैलासे वेङ्कटाद्रौ हरिस्थले । काञ्चीपुरे ब्रह्मपुरे वैद्येश्वरपुरे तथा ॥ ६॥
अन्यत्रापि शिवस्थाने विष्णुस्थानेच सत्तमाः । वर्षवासभवंपुण्यंधनुष्कोटौनरोमुदा
माघमासे यदिस्नायादाप्नोत्येव न संशयः । इमं सेतुं समुद्दिश्य द्वौसमुद्राविति श्रुतिः
विद्यते ब्राह्मणश्रेष्ठा मातृभूता सनातनी । अदोयद्दारुरित्यन्या यत्रास्ति मुनिपुङ्गवाः

विष्णोःकर्माणि पश्यन्ती सेतुवैभवशंसिनी ।
श्रुतिरस्ति तथाऽन्याऽपि तद्विष्णोरिति चापरा ॥ १३ ॥

इतिहासपुराणानि स्मृतयश्च तपोधनाः । एकवाक्यतया सेतुमाहात्म्यंप्रब्रुवन्ति हि
चन्द्रसूर्योपरागेषु कुर्वन्सेत्ववगाहनम् । अविमुक्ते दशाब्दं तु गङ्गास्नानफलं लभेत्
कोटिजन्मकृतंपापं तत्क्षणेनैव नश्यति । अश्वमेधसहस्रस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम्
विषुवायनसङ्क्रान्तौ शशिवारे च पर्वणि । सेतुदर्शनमात्रेण सप्तजन्मार्जितंशुभम्
नश्यते स्वर्गतिं चैव प्रयाति द्विजपुङ्गवाः । मकरस्थे रवौमाघे किञ्चिदभ्युदिते रवौ

स्नात्वा दिनत्रयं मर्त्यो धनुष्कोटौ विपातकः ।
गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नानपुण्यमवाप्नुयात् ॥ १६ ॥
धनुष्कोटौ नरः कुर्यात्स्नानं पञ्चदिनेषु यः ।
अश्वमेधादिपुण्यं च प्राप्नुयाद् ब्राह्मणोत्तमाः ॥ २० ॥

चान्द्रायणादिकृच्छ्राणामनुष्ठानफलं लभेत् । चतुर्णामपिवेदानां पारायणफलं तथा
माघमासे दशाहःसु धनुष्कोटौ निमज्जनात् । ब्रह्महत्यायुतंनश्येन्नात्रकार्याविचारणा
माघमासे धनुष्कोटौ दशपञ्चदिनानि यः । स्नानं करोतिमनुजःसवैकुण्ठमवाप्नुयात्
माघमासे रामसेतौ स्नानंविंशद्दिनं चरन् । शिवसामीप्यमाप्नोति शिवेनसह मोदते

पञ्चविंशद्दिनं स्नानं कुर्वन्सारूप्यमाप्नुयात् ।

स्नानं त्रिंशद्दिनं कुर्वन्सायुज्यं लभते ध्रुवम् ॥ २५ ॥

अतोऽवश्यं रामसेतौमाघमासेद्विजोत्तमाः । स्नानंसमाचरेद्विद्वान्किञ्चिदभ्युदितेरवौ
चन्द्रसूर्योपरागे च तथैवार्द्धोदये द्विजाः । महोदये रामसेतौ स्नानं कुर्वन्द्विजोत्तमाः
अनेकक्लेशसंयुक्तं गर्भवासं न पश्यति । ब्रह्महत्यादिपापानां नाशकं च प्रकीर्तितम्
सर्वेषां नरकाणां च बाधकं परिकीर्तितम् । सम्पदामपिसर्वासांनिदानंपरिकीर्तितम्

इन्द्रादिसर्वलोकानां सालोक्यादिप्रदं तथा ।

चन्द्रसूर्योपरागे च तथैवार्द्धोदये द्विजाः ॥ ३० ॥

महोदये धनुष्कोटौ मज्जनं त्वतिनिश्चितम् । रावणस्यविनाशार्थंपुरारामेणनिर्मितम्
सिद्धचारणगन्धर्वकिन्नरोरगसेवितम् । ब्रह्मदेवर्षिराजर्षिपितृसङ्घनिषेवितम् ॥ ३२
ब्रह्मादिदेवतावृन्दैस्सेवितं भक्तिपूर्वकम् । पुण्यं यो रामसेतुं वै संस्मरन्पुरुषोद्विजाः
स्नायाच्च यत्र कुत्रापि तटाकादौ जलाशये । न तस्यदुष्कृतंकिञ्चिद्भविष्यतिकदाचन
सेतुमध्यस्थतीर्थेषु मुष्टिमात्रप्रदानतः । नश्यन्ति सकला रोगा भ्रूणहत्यादयस्तथा

रामेण धनुषः पुण्यां यो रेखां पश्यते कृताम् ।

न तस्य पुनरावृत्तिर्वैकुण्ठात्स्यात्कदाचन ॥ ३६ ॥

धनुष्कोटिरिति ख्याता या लोके पापनाशिनी ।

विभीषणप्रार्थनया कृता रामेण धीमता ॥ ३७ ॥

धनुष्कोटिर्महापुण्या तस्यांस्नात्वा सभक्तिकम् ।

दद्याद्दानानि वित्तानां क्षेत्राणां च गवां तथा ॥ ३८ ॥

तिलानांतण्डुलानांचधान्यानांपयसांतथा । वस्त्राणांभूषणानांचमाषाणामोदनस्यच

दध्नां घृतानां वारीणां शाकानामप्युदश्विताम् ।

शुद्धानां शर्कराणां च सस्यानां मधुनां तथा ॥ ४० ॥

मोदकानामपूपानामन्येषां दानमेव च । रामसेतौद्विजाः प्रोक्तं सर्वाभीष्टप्रदायकम्
अतोदद्याद्रामसेतौ वित्तलोभविवर्जितः । दत्तं हुतं च तप्तंच जपश्च नियमादिकम्
श्रीरामधनुषः कोटावनन्तफलदं भवेत् । तेन देवाश्चतुष्यन्ति तुष्यन्तिपितरस्तथा

तुष्यन्ति मुनयः सर्वे ब्रह्मा विष्णुः शिवस्तथा।
नागाः किम्पुरुषाः यक्षाः सर्वे तुष्यन्ति निश्चितम् ॥ ४४ ॥
स्वयं च पूतो भवति धनुष्कोट्यऽवलोकनात्।
स्ववंशजान्नरान्सर्वान्पावयेच्च पितामहान् ॥ ४५ ॥
तारयेच्च कुलं सर्वं धनुष्कोट्यवलोकनात्। रामस्यधनुषःकोट्याकृतरेखावगाहनात्
पञ्चपातककोटीनां नाशः स्यात्तत्क्षणे ध्रुवम्।
श्रीरामधनुषः कोट्या रेखां यः पश्यते कृताम् ॥ ४७ ॥
अनेकक्लेशसम्पूर्णगर्भवासंन पश्यति। यत्रसीताऽनलंप्राप्तातस्मिन्कुण्डेनिमज्जनात्
भ्रूणहत्याशतं विप्रा नश्यन्ति क्षणमात्रतः। यथारामस्तथासेतुर्यथा गङ्गातथाहरिः
गङ्गे! हरे! रामसेतो!त्विति सङ्कीर्तयन्नरः। यत्रक्वापिवहिःस्नायात्तेनयातिपरांगतिम्
सेतावर्धोदये स्नात्वा गन्धमादनपर्वते। पितॄनुद्दिश्ययःपिण्डान्दद्यात्सर्षपमात्रकान्
पितरस्तृप्तिमायान्ति यावच्चन्द्रदिवाकरौ। शमीपत्रप्रमाणं तुपितॄनुद्दिश्य भक्तितः
द्विजेन पिण्डं दत्तं चेत्सर्वपापविमोचितः।
स्वर्गस्थो मुक्तिमायाति नरकस्थो दिवं व्रजेत् ॥ ५३ ॥
सेतौ च पद्मनाभे चगोकर्णेपुरुषोत्तमे। उदन्वदम्भसिस्नानं सार्वकालिकमीप्सितम्
शुक्राङ्गारकसौरीणां वारेषु लवणाम्भसि।
सन्तानकामी न स्नायात्सेतोरन्यत्र कर्हिचित् ॥ ५५ ॥
अकृतप्रेतकार्योवा गर्भिणीपतिरेव वा। न स्नायादुदधौविद्वान्सेतोरन्यत्रकर्हिचित्
नकालापेक्षणंसेतोर्नित्यस्नानं प्रशस्यते। वारतिथ्यृक्षनियमाःसेतोरन्यत्र हि द्विजाः
उद्दिश्य जीवतः स्नायान्न तु स्नायान्मृतान्प्रति।
कुशैः प्रतिकृतिं कृत्वा स्नापयेत्तीर्थवारिभिः ॥ ५८ ॥
इमं मन्त्रं समुच्चार्यप्रसन्नेन्द्रियमानसः।कुशोऽसित्वंपवित्रोऽसिविष्णुनाविधृतःपुरा
त्वयि स्नाते स च स्नातो यस्यैतद्ग्रन्थिबन्धनम्।
सर्वत्र सागरः पुण्यः सदा पर्वणि पर्वणि ॥ ६० ॥

सेतौ सिन्ध्वब्धिसंयोगे गङ्गासागरसङ्गमे । नित्यस्नानंहिनिर्दिष्टंगोकर्णेपुरुषोत्तमे
नाऽपर्वणिसरिन्नाथंस्पृशेदन्यत्रकर्हिचित् । पितॄणांसर्वदेवानांमुनीनामपिशृण्वताम्
प्रतिज्ञामकरोद्रामः सीतालक्ष्मणसंयुतः । मयाह्यत्रकृते सेतौ स्नानंकुर्वन्ति ये नराः
मत्प्रसादेन ते सर्वे नयास्यन्ति पुनर्भवम् । नश्यन्तिसर्वपापानिमत्सेतोरवलोकनात्

रामनाथस्य माहात्म्यं मत्सेतोरपि वैभवम् ।
नाऽहं वर्णयितुं शक्तो वर्षकोटिशतैरपि ॥ ६५ ॥

इति रामस्य वचनं श्रुत्वा देवमहर्षयः । साधुसाध्विति सन्तुष्टाः प्रशशंसुश्च तद्वचः
सेतुमध्ये चतुर्वक्त्रः सर्वदेवसमन्वितः । अध्यास्ते तस्य रक्षार्थमीश्वरस्याज्ञयासदा
रक्षार्थं रामसेतौ हि सेतुमाधवसञ्ज्ञया । महाविष्णुः समध्यास्ते निबद्धोनिगडेनवै
महर्षयश्च पितरो धर्मशास्त्रप्रवर्तकाः । देवाश्च सहगन्धर्वाः सकिन्नरमहोरगाः ॥
विद्याधराश्चारणाश्चयक्षाःकिंपुरुषास्तथा। अन्यानिसर्वभूतानिवसन्त्यस्मिन्नहर्निशम्

सोऽयं दृष्टः श्रुतो वापि स्मृतःस्पृष्टोऽवगाहितः ।
सर्वस्माद्दुरितात्पाति रामसेतुर्द्विजोत्तमाः ॥ ७१ ॥

सेतावर्धोदये स्नानमानन्दप्राप्तिकारणम् । मुक्तिप्रदं महापुण्यं महानरकनाशनम् ॥

पौषे मासे विष्णुभस्थे दिनेशे भानोर्वारे किञ्चिदुद्यद्दिनेशे ।
युक्ताऽमा चेन्नागहीना तु पाते विष्णोर्ऋक्षे पुण्यमर्धोदयं स्यात् ॥ ७३ ॥

तस्मिन्नर्धोदयेसेतौ स्नानंसायुज्यकारणम् । व्यतीपातसहस्रेण दर्शमेकंसमंस्मृतम्
दर्शायुनसमं पुण्यं भानुवारो भवेद्यदि । श्रवणर्क्षं यदि भवेद्भानुवारेण संयुतम् ॥
पुण्यमेव तु विज्ञेयमन्योन्यस्यैव योगतः । एकैकमप्यमृतदं स्नानदानजपार्चनात् ॥
पञ्चस्वपि चयुक्तेषु किमुवक्तव्यमत्रहि । श्रवणंज्योतिषां श्रेष्ठममा श्रेष्ठातिथिष्वपि
व्यतीपातं तुयोगानां वारंवारेषु वै रवेः । चतुर्णामपि यो योगो मकरस्थेरवौभवेत्

तस्मिन्काले रामसेतौ यदि स्नायात्तु मानवः ।
गर्भं न मातुराप्नोति किन्तु सायुज्यमाप्नुयात् ॥ ७६ ॥

अर्धोदयसमः कालो न भूतो न भविष्यति । एवंमहोदयः कालो धर्मकालःप्रकीर्तितः

एतेषु पुण्यकालेषु सेतौ दानं प्रकीर्तितम् । आचारश्च तपो वेदो वेदान्तश्रवणं तथा
शिवविष्ण्वादिपूजापि पुराणार्थप्रवक्तृता । यस्मिन्विप्रेतु विद्येते दानपात्रंतदुच्यते
पात्राय तस्मै दानानिसेतौ दद्याद्द्विजातये । यदि पात्रंनलभ्येत सेतावाचारसंयुतम्
संकल्प्योद्दिश्यसत्पात्रंप्रदद्याद्ग्राममागतः । अतोनाधमपात्रायदातव्यंफलकांक्षिभिः
उत्तमं सेतुमाहात्म्यं वक्तुर्देयं न चान्यतः ॥ ८४ ॥
अत्रेतिहासं वक्ष्यामि वसिष्ठोक्तमनुत्तमम् । दिलीपायमहाराज्ञे दानपात्रविवित्सवे

दिलीप उवाच

दानानि कस्मै देयानि ब्रह्मपुत्रपुरोहित !। एतन्मे तत्त्वतो ब्रूहित्वच्छिष्यस्यमहामुने!

वसिष्ठ उवाच

पात्राणामुत्तमं पात्रं वेदाचारपरायण ! । तस्मादप्यधिकं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥
वेदाः पुराणमन्त्राश्चशिवविष्ण्वादिपूजनम् । वर्णाश्रमाद्यनुष्ठानं वर्तते यस्यसंततम्
दरिद्रश्च कुटुम्बी च तत्पात्रं श्रेष्ठमुच्यते । तस्मिन्पात्रे प्रदत्तं वै धर्मकामार्थमोक्षदम्
पुण्यस्थले विशेषेण दानंसत्पात्रगर्हितम् । अन्यथादशजन्मानिकृकलासोभविष्यति
जन्मत्रयंरासभःस्यान्मण्डूकश्चद्विजन्मनि । एकजन्मनिचण्डालस्ततः शूद्रोभविष्यति
ततश्च क्षत्रियो वैश्यः क्रमाद्विप्रश्च जायते । दरिद्रश्च भवेत्तत्र बहुरोगसमन्वितः ॥
एवं बहुविधा दोषा दुष्टपात्रप्रदानतः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्पात्रेषु प्रदापयेत् ॥
न लभ्यते चेत्सत्पात्रं तदासंकल्पपूर्वकम् । एकं सत्पात्रमुद्दिश्य प्रक्षिपेदुदकं भुवि
उद्दिष्टपात्रस्य मृतौ तत्पुत्राय समर्पयेत् । तस्यापि मरणे प्राप्ते महादेवे समर्पयेत् ॥
अतो नाधमपात्राय दद्यात्तीर्थे विशेषतः ॥ ८५ ॥

श्रीसूत उवाच

एवमुक्तो वसिष्ठेन दिलीपः स द्विजोत्तमाः ॥ ८६ ॥
तदाप्रभृतिसत्पात्रे प्रायच्छद्दानमुत्तमम् । अतःपुण्यस्थले सेतावत्रापि मुनिपुङ्गवाः
यदिलभ्येत सत्पात्रं तदादद्याद्धनादिकम् । नोचेत्सङ्कल्पपूर्वं तु विशिष्टं पात्रमुत्तमम्
समुद्दिश्य जलंभूमौ प्रक्षिपेद्भक्तिसंयुतः । स्वग्राममागतः पश्चात्तस्मिन्पात्रे समर्पयेत्

पूर्वं संकल्पितं वित्तं धर्मलोपोऽन्यथा भवेत् ।
न दुःखं पुनराप्नोति किं तु सायुज्यमाप्नुयात् ॥ १०० ॥

अर्धोदयसमः कालो न भूतो न भविष्यति । कुम्भकोणं सेतुमूलं गोकर्णं नैमिषंतथा
अयोध्यादण्डकारण्यं विरूपाक्षं च वेङ्कटम् । शालिग्रामंप्रयागं चकाञ्चीद्वारावतीतथा
मधुरापद्मनाभं च काशी विश्वेश्वरालया । नद्यःसर्वाःसमुद्राश्च पर्वतंभास्करं स्मृतम्
मुण्डनंचोपवासश्च क्षेत्रेष्वेषुप्रकीर्तितम् । लोभान्मोहादकृत्वायःस्वगृहंयाति मानवः
सहैव यान्ति तद्गेहे पातकानि च तेनवै । चतुर्विंशतितीर्थानि पर्वते गन्धमादने ॥
तत्रलक्ष्मणतीर्थे तु वपनंमुनिभिःस्मृतम् । तीरेलक्ष्मणतीर्थस्य लोमवर्ज्यंशिवाज्ञया

शिरोमात्रस्य वपनं कृत्वा दत्त्वा च दक्षिणाम् ।
स्नात्वा लक्ष्मणतीर्थे च दृष्ट्वा लक्ष्मणशङ्करम् ॥ १०७ ॥

सर्वपापविनिर्मुक्तः शङ्करं याति मानवः । अर्धोदये सदा स्नानं सेतावेवं समाचरेत्
नास्तिसेतुसमंतीर्थं नास्तिसेतुसमंतपः । नास्तिसेतुसमंपुण्यं नास्तिसेतुसमागतिः
उपरागसहस्रेण सममर्धोदयं स्मृतम् । अर्धोदयसमः कालो नास्ति संसारमोचकः
तस्मिन्नर्धोदये रामसेतौ स्नानं तु यद्भवेत् । न तत्तुल्यं भवेत्पुण्यं सर्वशास्त्रेषु सर्वदा
षष्टिवर्षसहस्राणि भागीरथ्यवगाहनात् । यत्पुण्यमृषिनिर्दिष्टं तत्पुण्यं मुनिपुङ्गवाः ॥
एकवारं रामसेतौ स्नानात्सिध्यति निश्चितम् । अर्द्धोदये विशेषेण तथैवच महोदये
मकरस्थे रवौ माघे प्रयागे पापमोचने । माघस्नानसहस्रेण यत्पुण्यं लभते नरः ॥
तस्मिन्नर्धोदये विप्रा रामसेतौ निमज्जनात् । एकवारेण तत्पुण्यं लभते नात्र संशयः

त्रैलोक्यस्थेषु तीर्थेषु स्नातानां यत्फलं भवेत् ।
सकृदर्द्धोदये सेतौ स्नात्वा तत्पुण्यभाग्भवेत् ॥ ११६ ॥

ब्रह्मज्ञानविहीनानां कृतघ्नानां दुरात्मनाम् । पापिनामितरेषां च महापातकिनां तथा

सेतावर्द्धोदये स्नानाद्विशुद्धिरिति निश्चिता ।
स्थलान्तरे कृतघ्नानां निष्कृतिर्नास्ति कर्हिचित् ॥ ११८ ॥

सेतावर्द्धोदये स्नानात्तेषामपि हि निष्कृतिः । सेतावर्द्धोदये स्नानंये नकुर्वन्तिमोहतः

संसारेषु निमज्जन्ति ते यथान्धाः पतन्त्यधः ।
सेतावर्धोदये स्नात्वा भित्त्वा भास्करमण्डलम् ॥ १२० ॥

ब्रह्मलोकंप्रयास्यंतिनात्र कार्याविचारणा । अर्द्धोदयेतुसम्प्राप्तेस्नात्वा सेतौविमुक्तिदे स्नात्वासम्यग्जगन्नाथं राघवं सीतया सह । रामेश्वरं महादेवं सुग्रीवादिमुखान्कपीन् ध्यात्वा देवानृषींश्चापितथापितृगणानपि । तर्पयेदपि तान्सर्वान्स्वदारिद्र्यविमुक्तये अर्द्धोदयाख्यममलं जगन्नाथंसमर्चयेत् । सेतावर्द्धोदये काले तेन प्रीणाति केशवः ॥ दिवाकर! नमस्तेऽस्तु तेजोराशे जगत्पते !। अत्रिगोत्रसमुपन्नलक्ष्मीदेव्याः सहोदर अर्घंगृहाणभगवन्सुधाकुम्भ! नमोऽस्तु ते । व्यतीपात! महायोगिन्महापातकनाशन सहस्रबाहो सर्वात्मन्गृहाणार्घ्यं नमस्तु ते । तिथिनक्षत्रवाराणामधीश! परमेश्वर !॥ मासरूप! गृहाणार्घ्यंकालरूपनमोऽस्तु ते । इति दत्त्वा पृथङ्मन्त्रैरर्घ्यमर्द्धोदयेनरः उपायनानिविप्रेभ्योदद्याद्वित्तानुसारतः । चतुर्दशद्वादशाष्टौसप्तषट् पञ्च वा द्विजान् यथाशक्त्यन्नपानाद्यैः पृथङ्मन्त्रैः समर्चयेत् । कांस्यपात्रं समादायनूतनं दारवं तु वा विप्राणांपुरतःस्थाप्य पयसापरिपूरितम् । सफलंसगुडंसाज्यं सताम्बूलंसदक्षिणम् दद्याद्यज्ञोपवीतंचगांसवत्सांपयस्विनीम् । अलंकृतेभ्योविप्रेभ्यो यथाशक्तिवदेदिदम् श्रवणर्क्षे जगन्नाथ! जन्मर्क्षे तव केशव । यन्मया दत्तमर्थिभ्यस्तदक्षयमिहास्तु मे नक्षत्राणामधिपतेदेवानाममृतप्रद । त्राहि मां रोहिणीकान्त! कलाशेष! नमोऽस्तु ते दीननाथ! जगन्नाथ! कलानाथ! कृपाकर !। त्वत्पादपद्मयुगलभक्तिरस्त्वचला मम ॥ व्यतीपातनमस्तेऽस्तु सोमसूर्याग्निसंनिभ । यद्दानादिकृतं किञ्चित्तदक्षयमिहास्तु ते अर्थिनां कल्पवृक्षोऽसि वासुदेव! जनार्दन !। मासर्त्वयनकालेश पापं शमय मे हरे इत्यर्चयित्वा विप्रेन्द्रास्ततःश्राद्धं समाचरेत् । हिरण्यश्राद्धमामंवापाकश्राद्धमथापिवा पार्वणं च ततः कुर्याद्वित्तशाठ्यं नकारयेत् । आचार्यंपूजयेत्पश्चाद्वस्त्रभूषणकुण्डलैः प्रतिमामर्पयेत्तस्मै गां च छत्रमुपानहम् । एवमर्द्धोदये सेतौ व्रतं कुर्याद्द्विजोत्तमः तेनैव कृतकृत्यः स्यात्कर्तव्यं नास्तिकिञ्चन । स्थलान्तरेऽप्येवमेतद्व्रतमर्धोदयेचरेत् सेतुः समुद्रे रामेण निर्मितोगन्धमादने । सेतुःसेतुरितिप्रोच्चैस्तस्य नाम्नःप्रकीर्तनात्

स्नानकालेमनुष्याणांपातकानांतुकोटयः। तत्क्षणादेवनश्यंतियास्यंत्यप्यच्युतंपदम्
निमिषं निमिषार्द्धंवासेतौतिष्ठति यो नरः। तद्दृष्टिगोचरं गन्तुं न शक्तायमकिङ्कराः
रामसेतुं धनुष्कोटिंरामंसीतां चलक्ष्मणम्। रामनाथं हनूमन्तंसुग्रीवादिमुखान्कपीन्
विभीषणंनारदंच विश्वामित्रं घटोद्भवम्। वसिष्ठंवामदेवंचजाबालिमथकाश्यपम्
रामभक्तांस्तथा चान्यांश्चिन्तयन्मनसा तदा। सर्वदुःखाद्विमुच्येत प्रयातिपरमंपदम्
सत्यक्षेत्रे हरिक्षेत्रे कृष्णक्षेत्रे च नैमिषे। शालग्रामे बदर्य्यां च हस्तिशैले वृषाचले
शेषाद्रौ चित्रकूटे च लक्ष्मीक्षेत्रे कुरङ्गके। काञ्चिके कुम्भकोणे च मोहिनीपुरएवच
ऐन्द्रे श्वेताचले पुण्ये पद्मनाभे महास्थले। फुल्लाख्येघटिकाद्रौच सारक्षेत्रेहरिस्थले
श्रीनिवासे महाक्षेत्रे भक्तनाथमहास्थले। अलिन्दाख्ये महाक्षेत्रे शुकक्षेत्रे च वारुणे
मधुरायांहरिक्षेत्रे श्रीगोष्ठ्यां पुरुषोत्तमे। श्रीरङ्गे पुण्डरीकाक्षे तथान्यत्र हरिस्थले
स्नानेन यानि पापानि विनश्यन्ति द्विजोत्तमाः!।
तानि सर्वाणि नश्यन्ति सेतुस्नानेन निश्चितम्॥ १५२॥
रघुनाथकृते सेतौ महामुनि निषेविते। न स्नान्ति ये नरास्तेषां न संसारनिवर्तनम्
येवानमःशिवायेतिमन्त्रं पञ्चाक्षरं शुभम्। नवदन्तिनश्रृण्वन्ति न स्मरन्ति मुनीश्वराः
नमो नारायणायेति प्रणवेन समन्वितम्। मन्त्रमष्टाक्षरंवापिन जपन्ति स्मरन्ति वा
एवं श्रीरामचन्द्रस्य षडक्षरमनुं तथा। न जपन्ति न श्रृण्वन्तिनस्मरंति च सत्तमाः
तेषां पापानि नश्यन्ति रामसेतौ निमज्जनात्। उपोषणंनकुर्वन्ति ये वा हरिदिनेशुभे
नधारयन्तियेभस्मत्रिपुण्ड्रोद्धूलनादिना। जाबालोपनिषन्मन्त्रैस्सप्तभिर्मस्तकादिके
शिवं वा केशवं वापि तथान्यानपिवै सुरान्। न पूजयन्ति वेदोक्तमार्गेणद्विजपुङ्गवाः
तेषांपापानिनश्यन्तिरामसेतौनिमज्जनात्। शिवविष्ण्वादिदेवेभ्योधूपंदीपंचचन्दनम्
पुष्पाणि न प्रयच्छन्ति भक्तिपूर्वं द्विजोत्तमाः।
शिवविष्ण्वादिदेवानां श्रीरुद्रैश्चमकैस्तथा॥ १६२॥
श्रीमत्पुरुषसूक्तेन पावमान्यादिसूक्तकैः। त्रिमधुत्रिसुपर्णैश्च पञ्चशान्त्यादिना तथा॥
नाभिषेकं प्रकुर्वंति येनराःपापचेतसः। तेषां पापानि नश्यन्तिधनुष्कोटौनिमज्जनात्

शिवविष्ण्वादिदेवानां नमस्कारप्रदक्षिणे । न प्रकुर्वन्ति भक्त्या ये पापोपहतबुद्धयः
धनुर्मासेऽप्युषः काले न पूजां च प्रकुर्वते । शिवविष्ण्वादिदेवानांमहानैवेद्यपूर्वकम्
तेषांपापानिनश्यन्तिरामसेतौनिमज्जनात् । कीर्तयन्तिनयेविष्णोर्नामानितु हरस्यवा
शालिग्रामशिलाचक्रं शिवनाभं च ये नराः । न पूजयन्ति मोहेन द्वारकाचक्रमेव वा
गङ्गा मृदंचतुलसीमृत्तिकां गोपिचंदनम् । न धारयन्तियेमूढाललाटे चोरसि द्विजाः
दोर्द्वंद्वे च गले सम्यक्सर्वपापौघशान्तये । रुद्राक्षं तुलसीकाष्ठं यो न धारयते नरः

तस्य पापानि नश्यन्ति धनुष्कोटौ निमज्जनात् ।
ब्राह्मे मुहूर्ते सम्प्राप्ते निद्रां त्यक्त्वा प्रसन्नधीः ॥ १७१ ॥

हरिशंकरनामानितत्स्तोत्राण्यथवाद्विजाः । योहिचिन्तयतेनित्यंविशिष्टंमन्त्रमेववा

तस्य पापानि नश्यन्ति धनुष्कोटौ निमज्जनात् ।
प्रातर्जलाशयं गत्वा स्नात्वाऽऽचम्य विशुद्धधीः ॥ १७३ ॥

प्रसन्नात्मा मुनिश्रेष्ठाः सन्ध्योपासनपूर्वकम् । नोपास्तेचनरोयस्तुगायत्रींवेदमातरम्
नोपासनं वाकुर्वन्ति सायंप्रातरतन्द्रिताः । माध्याह्निकं न कुर्वन्तियेवापापहताशयाः
ब्रह्मयज्ञं वैश्वदेवं मध्याह्नेऽतिथिपूजनम् । नाचरन्ति च सायंयेपूजामतिथिसम्मताम्

तेषां पापानि नश्यन्ति धनुष्कोटौनिमज्जनात् ।
भिक्षां यतीनां मध्याह्ने न प्रयच्छन्ति ये नराः ॥ १७७ ॥

येऽप्यधीतां त्रयींविप्राविस्मरन्तिकुबुद्धयः । नाधीयतेत्रयींवापिवेदाङ्गानितथापुनः

प्रत्याब्दिकं मातृपित्रोः श्राद्धं ये नाचरन्ति वै ।
श्राद्धं महालयं नित्यमष्टकाश्राद्धमेव वा ॥ १७९ ॥

अन्यन्नैमित्तिकं श्राद्धं ये न कुर्वन्तिलोभतः । येचैत्रेतुपौर्णमास्यांचित्रगुप्तस्यतुष्टये
पानकंकदलीपक्वं पायसान्नं सशर्करम् । सगुडं साम्रफलकं पनसादिफलैर्युतम्
ताम्बूलं पादुके छत्रं वस्त्रपुष्पाणि चन्दनम् । विप्रेभ्योनप्रयच्छन्तिलोभोपहतबुद्धयः

तेषां पापानि नश्यन्यि धनुष्कोटौ निमज्जनात् ।
दुर्वृत्तो वा सुवृत्तो वा यो धनुष्कोटिसेवकः ॥ १८३ ॥

तस्यसंसारविच्छित्तिः पुनर्जन्म विना भवेत् । संसारसागरंततुं यइच्छेन्मुनिपुङ्गवाः

रामचन्द्रधनुष्कोटिं सगच्छेदविलम्बितम् ।

सत्यं वच्मि हितं वच्मि सारं वच्मि हितं पुनः ॥ १८५ ॥

रामचन्द्रधनुष्कोटिंगच्छध्वंमुक्तिसिद्धये । रामचन्द्रधनुष्कोटौकुर्यात्स्नानंविमुक्तये

नास्त्युपायान्तरं विप्रा भूयोभूयो वदाम्यहम् ।

रामचन्द्रधनुष्कोटौ स्नानं कुर्वन्ति ये नराः ॥ १८७ ॥

तेषामयत्नतः सिद्ध्येत्संसारभयनाशनम् । सत्यंज्ञानमनन्तं यत्पूर्णं ब्रह्मसनातनम्

तत्प्राप्तिः स्याद्धनुष्कोटौ मज्जनान्नात्र संशयः ।

श्रीसूत उवाच

एवं वः कथितं विप्राः सेतुमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ १८९ ॥

महादुःखप्रशमनं महारोगनिबर्हणम् । दुःस्वप्ननाशनं पुण्यमपमृत्युनिवारणम् ॥

महाशान्तिकरं पुंसां पठतांश्शृण्वतामपि । स्वर्गापवर्गदंपुण्यं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥

कीर्तयेद्य इदं पुण्यं शृणुयाद्वा समाहितः ।

सोऽग्निष्टोमादियज्ञानां फलमाप्नोति पुष्कलम् ॥ १९२ ॥

चतुर्णां साङ्गवेदानां शतावृत्त्या तु यत्फलम् ।

तत्फलं समवाप्नोति ह्येतन्माहात्म्यकीर्तनात् ॥ १९३ ॥

अत्रैकाध्यायपठनाच्छ्रवणाद्वामुनीश्वराः । अश्वमेधस्य यज्ञस्यप्राप्नोत्यविकलं फलम्

अध्यायद्वयपाठेन श्रवणेन तथैव च । गोमेधाख्यस्य यज्ञस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम्

दशाध्यायान्पठेद्यस्तु शृणुयाद्वा सभक्तिकम् । स्वर्गलोकमवाप्नोति शक्रेणसहमोदते

विंशत्यध्यायपठनाच्छ्रवणाच्च मुनीश्वराः । ब्रह्मलोकमवाप्नोति ब्रह्मणा सह मोदते

त्रिंशदध्यायपठनाच्छ्रवणाच्चमुनीश्वराः । विष्णुलोकमवाप्नोति विष्णुनासह मोदते

चत्वारिंशत्तमाध्यायान्पठेद्वा शृणुयादपि । रुद्रलोकमवाप्नोति रुद्रेण सह मोदते ॥

यः पञ्चाशत्तमाध्यायान्पठते शृणुतेऽपिवा । ससाम्बंहरमाप्नोतिशिवंचन्द्रार्धशेखरम्

यः पठेच्छृणुयाच्चेदं कृत्स्नं माहात्म्यमुत्तमम् ।

स साम्बशिवसालोक्यमाप्नोत्येव न संशयः ॥ २०१ ॥
यः पठेच्छृणुयाच्चेदं द्विवारं मुनिसत्तमाः । स याति शिवसामीप्यं विमानवरसंस्थितः
यस्त्रिवारं पठेदेतच्छृणुयाद्वा समाहितः । शिवसारूप्यमाप्नोति शिवस्य प्रीतिमावहन्
चतुर्वारं पठेद्यस्तु श्रृणुयाद्वेदमुत्तमम् । स सायुज्यमवाप्नोति शिवस्य गिरिजापतेः
दिने दिने पठेन्मर्त्यः श्लोकं श्लोकार्धमेव वा ।
पादं वा पादमात्रं वा अक्षरं वर्णमेव वा ॥ २०५ ॥
तत्तद्दिनकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।
कृत्स्नेऽस्मिन्सेतुमाहात्म्ये पठितेऽपि श्रुतेऽपि वा ॥ २०६ ॥
श्लोकेष्वत्रैव वर्तन्ते वर्णा यावन्त एव हि । तावन्त्यो ब्रह्महत्याश्च तावन्मद्यनिषेवणम्
तावत्सुवर्णस्तेयं च तावान्गुर्वङ्गनागमः । तावत्संसर्गदोषाश्च नश्यंत्येव हि तत्क्षणात्
यावन्तोऽस्मिन्महापुण्ये वर्तन्ते वर्णराशयः । तावत्कृत्वश्चतुर्विंशत्तीर्थेषु स्नानजं फलम्
तथान्येष्वपि तीर्थेषु सेतुमध्यगतेषु वै । तत्फलं समवाप्नोति पाठेन श्रवणेन वा
येनेदं लिखितं भक्त्या सेतुमाहात्म्यमुत्तमम् ।
विनष्टाज्ञानसन्तानः शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ २११ ॥
यस्येदं वर्तते गेहे माहात्म्यं लिखितं शुभम् । भूतवेतालकादिभ्यो भीतिस्तत्र न विद्यते
व्याधिपीडा न तत्रास्ति नास्ति चोरभयं तथा ।
शन्यङ्गारकमुख्यानां ग्रहाणां नास्ति पीडनम् ॥ २१३ ॥
यद्गृहे वर्तते पुण्यमिदं माहात्म्यमुत्तमम् । रामसेतुं विजानीत तद्गृहं मुनिपुङ्गवाः
चतुर्विंशति तीर्थानि तत्रैव निवसन्ति हि । तत्रैव वर्तते पुण्यो गन्धमादनपर्वतः ॥
ब्रह्मविष्णुमहेशाश्च वर्तन्ते तत्र सादरम् । लिखित्वा सेतुमाहात्म्यं ब्राह्मणाय निवेदयेत्
चतुःसागरपर्यन्ता तेन दत्ता वसुन्धरा ॥ २१६ ॥

सेतुमाहात्म्यदानमन्त्रः

सेतुमाहात्म्यदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।
दानान्यन्यानि सर्वाणि ह्यतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।

किं पुनर्बहुनोक्तेन वसत्यत्र जगत्त्रयम् ॥ २१७ ॥

श्रावयेच्छ्राद्धकालेयोह्येकमध्यायमत्रवै । नश्येच्छ्राद्धस्यवैकल्यं पितरोऽप्यतिहर्षिताः
यः पर्वकाले सम्प्राप्तेब्राह्मणाच्छ्रावयेदिदम् । अध्यायमेकंश्लोकंवागावोस्यनिरुपद्रवाः
बहुक्षीराः सवत्साश्च महिष्योऽस्यभवन्ति हि । पठनीयमिदंपुण्यंमठेदेवालयेऽपिवा
नदीतटाकतीरेषु पुण्ये वारण्यभूतले । श्रोत्रियाणांगृहेवापि नैवान्यत्र तु कर्हिचित्
विषुवायनकालेषु पुण्ये च हरिवासरे । अष्टम्यां च चतुर्दश्यां पठनीयं विशेषतः ॥
इदं हिपाठ्यं श्रावण्यांमासिभाद्रपदेतथा । धनुर्मासे चपाठ्यं स्यात्पाठ्यं चैवोत्तरायणे
नियमेनैव माहात्म्यं पठनीयमिदं द्विजाः । श्रोतारो नियमैर्युक्ताःशृणुयुश्चेदमुत्तमम्

कीर्त्यन्ते पुण्यतीर्थानि माहात्म्येऽस्मिन्बहूनि वै ।
कीर्त्यन्ते पुण्यशीलाश्च तथा राजर्षिसत्तमाः ॥ २२५ ॥
ऋषयश्च महाभागाः कीर्त्यन्तेऽस्मिन्ननुत्तमे ।
धर्माधर्मौ च कीर्त्येते पुण्येऽस्मिन्द्विजपुङ्गवाः ॥ २२६ ॥

ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्च कीर्त्यन्तेऽत्रत्रिमूर्तयः । इदं पवित्रं पापघ्नं श्रुत्यर्थैरुपबृंहितम् ॥
सम्मतं स्मृतिकर्तॄणांद्वैपायनमुनिप्रियम् । श्रोतव्यं पठितव्यंच आत्मनःश्रेयइच्छता

श्रावकाय च दातव्यं यत्किञ्चित्काञ्चनादिकम् ।
स्वस्वशक्त्यनुरोधेन वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ २२९ ॥

वस्त्रंहिरण्यंधान्यंवाभूमिंगांचयथाबलम् । दत्त्वासम्भावनीयोऽयंश्रावकः श्रोतृभिर्जनैः
पूजिते श्रावकेतस्मिन्पूजिताःस्युस्त्रिमूर्तयः । जगत्त्रयंपूजितंस्यात्पूजितासुत्रिमूर्तिषु
अवतीर्णोमहीं साक्षाद्रामोदाशरथिर्हरिः । ससीतालक्ष्मणोनित्यंश्रोतृभ्यःश्रावकायच
दत्त्वेहलोके भोगांश्च मुक्तिचान्ते प्रयच्छति । द्वैपायनमुखाम्भोजान्निःसृतं शुभदंपरम्
इदं वै सेतुमाहात्म्यं धर्मराजो युधिष्ठिरः । भीमसेनादिभिः सर्वैरनुजैरपिसंवृतः
नियताचारसंयुक्तः ससैन्यश्च दिनेदिने । शृणोतिपठतो धौम्यमहर्षेःस्वपुरोधसः

श्रीसूत उवाच

भोभोस्तपोधनाः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः ।

मत्सकाशादिदं गुह्यं माहात्म्यं श्रुतिसम्मितम् ॥ २३६ ॥
श्रुतंभवद्भिर्नियतैर्नित्यं पठतसादरम् । पाठयध्वं स्वशिष्येभ्यो नियतेभ्योनिरन्तरम्
इत्युक्त्वा तान्मुनीन्सूतो रोमाञ्चितकलेवरः । गुरुंहृदास्मरन्व्यासं ननर्ताश्रूणिवर्तयन्
अत्रान्तरे महाविद्वान्पाराशर्यो महामुनिः । आशुप्रादुरभूत्तत्र शिष्यानुग्रहकाङ्क्षया
तमागतं विलोक्याथमुनिंसत्यवतीसुतम् । सूतःसर्वैश्चसहितो नैमिषारण्यवासिभिः
व्यासस्य चरणाम्भोजे दण्डवत्प्रणिपत्यतु । जलमानन्दजंतत्रनेत्राभ्यांपर्यवर्तयत्

प्रणतं प्रियशिष्यं तं दोर्भ्यामुत्थाप्य वै मुनिः ।
आशीर्भिरभिनन्द्यैनमालिङ्ग्य च मुहुर्मुहुः ॥ २४२ ॥

नैमिषारण्यमुनिभिरानीते परमासने । द्वैपायनोमहातेजा निषसाद तपोधनः ॥ २४३

मुनिष्वप्युपविष्टेषु सूतेऽपि च निजाज्ञया ।
शौनकादीन्मुनीन्सर्वाञ्छक्तेः पौत्रोऽभ्यभाषत ॥ २४४ ॥

मयाज्ञातमिदं सर्वं नैमिषारण्यवासिनः । ममशिष्येणसूतेन सेतुमाहात्म्यमुत्तमम् ॥

कथितं भवतामद्य महापातकनाशनम् ॥ २४५ ॥
श्रुतीनां च स्मृतीनां च पुराणानां तथैव च ।
शास्त्राणां चेतिहासानामन्येषामपि कृत्स्नशः ॥ २४६ ॥

एष पर्यवसन्नोऽर्थो माहात्म्यं यत्त्विदं महत् । सर्वेष्वपिपुराणेषुइदं बहुमतं मम

शृणोति धर्मजो धौम्यादिदं नित्यं ममाज्ञया ।
अतो भवन्तोऽपि सदा सेतुमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ १४७ ॥

पठन्तु शृण्वन्तु तथा शिष्याणांपाठयन्तु च । तच्छ्रुत्वावचनंतस्यतेप्राहुर्बाढमित्यपि
ततो व्यासोऽपि सूतेन शिष्येणचसमन्वितः । अनुज्ञाप्यमुनीन्सर्वान्कैलासंपर्वतंययौ
ऋषयो नैमिषारण्यनिलयास्तुष्टिमागताः । प्रत्यहं सेतुमाहात्म्यंशृण्वन्तिचपठन्तिच

श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्ये सेतुवैभववर्णनंनामद्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

श्रीरामेश्वरार्पणमस्तु ॥

* श्रीगणेशायनमः *

* ॐ नमोभगवतेवासुदेवाय *

स्कन्दपुराणस्थब्रह्मखण्डोद्धृतीयं धर्मारण्यमाहात्म्यम्

प्रथमोऽध्यायः

धर्मराजेनब्रह्मसंसदिगमनवर्णनम्

ततुं संसृतिवारिधिं त्रिजगतां नौर्नाम यस्य प्रभो-
येनेदं सकलं विभाति सततं जातं स्थितं संसृतम्।
यश्चैतन्यघनप्रमाणविधुरो वेदान्तवेद्यो विभु-
स्तं वन्दे सहजप्रकाशममलं श्रीरामचन्द्रं परम् ॥ १ ॥
दाराः पुत्रा धनं वा परिजनसहितो बन्धुवर्गः प्रियो वा,
माता भ्राता पिता वा श्वशुरकुलजना भृत्य ऐश्वर्य्यवित्ते।
विद्या रूपं विमलभवनं यौवनं यौवतं वा,
सर्वं व्यर्थं मरणसमये धर्म एकः सहायः ॥ २ ॥

नैमिषे निमिषक्षेत्रे ऋषयः शौनकादयः। सत्रं स्वर्गाय लोकाय सहस्रसममासत ॥

एकदा सूतमायान्तं दृष्ट्वा तं शौनकादयः। परं हर्षं समाविष्टाः पपुर्नेत्रैः सुचेतसः
चित्राः श्रोतुं कथास्तत्र परिवव्रुस्तपस्विनः॥ २॥
अथ तेषूपविष्टेषु तपस्विषु महात्मसु । निर्दिष्टमासनं भेजे विनयाल्लोमहर्षणिः॥
सुखासीनंचतंदृष्ट्वाविश्रांतमुपलक्ष्यच। अथापृच्छंस्तत्रऋषयःकाश्चित्प्रास्ताविकीःकथाः
पुराणमखिलं तात पुरा तेऽधीतवान्पिता।। कच्चित्त्वयापि तत्सर्वमधीतंलोमहर्षणे!
कथयस्व कथां सूत! पुण्यां पापनिषूदिनीम्।
श्रुत्वा यां याति विलयं पापं जन्मशतोद्भवम्॥ ६॥

श्रीसूत उवाच

आभारत्यङ्घ्रियुगलं गणनाथपदद्वयम्। सर्वेषां चैव देवानां नमस्कृत्य वदाम्यहम्
शक्तींश्चैव वसूंश्चैव ग्रहान्यज्ञादिदेवताः। नमस्कृत्यशुभान्विप्रान्कविमुख्यांश्चसर्वशः
अभीष्टदेवताश्चैव प्रणम्य गुरुसत्तमम्। नमस्कृत्य शुभान्देवान्रामादींश्च विशेषतः॥
तान्स्मृत्वात्रिविधैःपापैर्मुच्यतेनात्रसंशयः। तेषांप्रसादाद्वक्ष्येऽहंतीर्थानांफलमुत्तमम्
सर्वेषां च नियन्तारं धर्मात्मानं प्रणम्य च॥ १०॥

धर्मारण्यपतिस्त्रिविष्टपपतिर्नित्यंभवानीपतिः,
पापाढ्यःस्थिरभोगयोगसुलभो देवः स धर्मेश्वरः।
सर्वेषां हृदयानि जीवकलया व्याप्य स्थितः सर्वदा,
ध्यात्वा यं न पुनर्विशन्ति मनुजाः संसारकारागृहम्॥ ११

सूत उवाच

एकदा तु स धर्मो वै जगाम ब्रह्मसंसदि। तां सभांससमालोक्यज्ञाननिष्ठोऽभवत्तदा
देवैर्मुनिवरैः क्रांतांसभामालोक्यविस्मितः। देवैर्यक्षैस्तथा नागैःपन्नगैश्चतथाऽसुरैः
ऋषिभिः सिद्धगन्धर्वैःसमाक्रान्तोचितासना। ससुखासासभाब्रह्मन्नशीतानचधर्मदा
न क्षुधं न पिपासांचनग्लानिंप्राप्नुवन्त्युत । नानारूपैरिवकृतामणिभिःसासभावरैः
स्तम्भैश्च विधृतासातुशाश्वती न चसक्षया। दिव्यैर्नानाविधैर्भावैर्भासद्भिरमितप्रभा
अति चन्द्रं चसूर्यंचशिखिनंचस्वयंप्रभा। दीप्यतेनाकपृष्ठस्थाभर्त्सयन्तीवभास्करम्

तस्यां स भगवाञ्छास्ति विविधान्देवमानुषान्।
स्वयमेकोऽनिशं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ १८ ॥

उपतिष्ठन्ति चाप्येन प्रजानांपतयः प्रभुम्। दक्षः प्रचेताः पुलहोमरीचिःकश्यपःप्रभुः भृगुरत्रिवसिष्ठश्च गौतमोऽथ तथाऽङ्गिराः। पुलस्त्यश्च क्रतुश्चैव प्रह्लादःकर्दमस्तथा अथर्वांगिरसश्चैव बालखिल्यामरीचिपाः। मनोऽन्तरिक्षंविद्याश्चवायुस्तेजोजलंमही शब्दस्पर्शौ तथा रूप रसो गन्धस्तथैव च। प्रकृतिश्च विकारश्चसदसत्कारणं तथा अगस्त्यश्च महातेजा मार्कण्डेयश्च वीर्यवान्। जमदग्निर्भरद्वाजःसम्वर्त्तश्चच्यवनस्तथा दुर्वासाश्च महाभागऋष्यश्रृङ्गश्चधार्मिकः। सनत्कुमारोभगवान्योगाचार्य्योमहातपाः असितो देवलश्चैव जैगीषव्यश्च तत्त्ववित्। आयुर्वेदस्तथाष्टाङ्गो गान्धर्वश्चैव तत्रहि चन्द्रमाः सह नक्षत्रैरादित्यश्च गभस्तिमान्। वायवस्तन्तवश्चैवसंकल्पःप्राण एव च मूर्तिमन्तो महात्मानो महाव्रतपरायणाः। एते चान्ये च बहवो ब्रह्माणं समुपासिरे अर्थोधर्मश्च कामश्चहर्षोद्वेषःशमोदमः। आयान्तितस्यांसहितागन्धर्वाप्सरसांगणाः शुक्राद्याश्च ग्रहाश्चैव ये चान्ये तत्समीपगाः। मन्त्रा रथन्तरं चैव हरिमान्वसुमानपि महितो विश्वकर्मा च वसश्चैव सर्वशः। तथा पितृगणाः सर्वे सर्वाणि च हवींष्यथ ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदस्तथैव च। अथववेदश्च तथा सर्वशास्त्राणि चैव ह ॥ इतिहासोपवेदाश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः। मेधा धृतिः स्मृतिश्चैवप्रज्ञाबुद्धिर्यशःसमाः कालचक्रं च तद्दिव्यं नित्यमक्षयमव्ययम्। यावन्त्यो देवपत्न्यश्च सर्वाएवमनोजवाः गार्हपत्या नाकचराः पितरोलोकविश्रुताः। सोमपाएकश्रृङ्गाश्च तथा सर्वे तपस्विनः नागाःसुपर्णाः पशवः पितामहमुपासते। स्थावराजङ्गमाश्चापि महाभूतास्तथा परे पुरन्दरश्च देवेन्द्रो वरुणो धनदस्तथा। महादेवः सहोमोऽत्र सदागच्छति सर्वदः ॥

गच्छन्ति सर्वदा देवा नारायणस्तथर्षयः।
ऋषयो बालखिल्याश्च योनिजायोनिजास्तथा ॥ ३७ ॥
यत्किञ्चित्त्रिषु लोकेषु दृश्यते स्थाणुजङ्गमम्।
तस्यां सहोपविष्टायां तत्र ज्ञात्वा स धर्मवित् ॥ ३८ ॥

देवैर्मुनिवरैः क्रान्तां समालोक्यातिविस्मितः । हर्षेणमहता युक्तोरोमाञ्चिततनूरुहः
तत्रधर्मोमहातेजाः कथां पापप्रणाशिनीम् । वाच्यमानांतुशुश्राव व्यासेनामिततेजसा
धर्मारण्यकथां दिव्यां तथैव सुमनोहराम् । धर्मार्थकाममोक्षाणां फलदात्रींतथैवच
पुत्रपौत्रप्रपौत्रादिफलदात्रीं तथैव च । धारणाच्छ्रवणाच्चापि पठनाच्चाऽवलोकनात्

तां निशम्य सुविस्तीर्णां कथां ब्रह्माण्डसम्भवाम् ।
प्रमोदोत्फुल्लनयनो ब्रह्माणमनुमत्य च ॥ ४३ ॥

कृतकार्योऽपिधर्मात्मा गन्तुकामस्तदाभवत् । नमस्कृत्यतदाधर्मोब्रह्माणंसपितामहम्
अनुज्ञातस्तदातेन गतोऽसौ यमशासनम् । पितामहप्रसादाच्चश्रुत्वा पुण्यप्रदायिनीम्

धर्मारण्यकथां दिव्यां पवित्रां पापनाशिनीम् ।
स गतोऽनुचरैः सार्द्धं ततः संयमिनीं प्रति ॥ ४६ ॥

अमात्यानुचरैः सार्धं प्रविष्टः स्वपुरं यमः । तत्रान्तरे महातेजानारदो मुनिपुङ्गवः ॥
दुर्निरीक्ष्यःकृपायुक्तः समदर्शी तपोनिधिः । तपसा दग्धदेहोपि विष्णुभक्तिपरायणः
सर्वगः सर्वविच्चैव नारदः सर्वदा शुचिः । वेदाध्ययनशीलश्च त्वागतस्तत्र संसदि
तं दृष्ट्वा सहसा धर्मो भार्यया सेवकैः सह । सम्मुखो हर्षसंयुक्तो गच्छन्नेवस सत्वरः
अद्य मे सफलं जन्म अद्य मेसफलंकुलम् । अद्य मे सफलो धर्मस्त्वय्यायातेतपोधने
अर्घ्यपाद्यादिविधिना पूजांकृत्वा विधानतः । दण्डवत्तंप्रणम्याथविधिनाचोपवेशितः
आसनेस्वे महादिव्ये रत्नकाञ्चनभूषिते । चित्रार्पिता सभासर्वा दीपा निर्वातगा इव
विधाय कुशलप्रश्नं स्वागतेनाभिनन्द्य तम् । प्रहर्षमतुलं लेभे धर्मारण्यकथां स्मरन्
नारदं पूजयित्वा तु प्रहृष्टेनान्तरात्मना । हर्षितं तु यमं दृष्ट्वा नारदो विस्मिताननः ॥
चिन्तयामास मनसा किमिदं हर्षितो हरिः । अतिहर्षं च तं दृष्ट्वा यमराजस्वरूपिणम्

आश्चर्यमनसं चैव नारदः पृष्टवांस्तदा ॥ ५६ ॥

नारद उवाच

किं दृष्टं भवताऽऽश्चर्य्यं किं वा लब्धं महत्पदम् ।
दुष्टस्त्वं दुष्टकर्मा च दुष्टात्मा क्रोधरूपधृक् ॥ ५७ ॥

पापिनां यमनं चैवमेतद्रूपं महत्तरम् । सौम्यरूपं कथं जातमेतन्मे संशयः प्रभो!॥ ५८
अद्य त्वं हर्षसंयुक्तो दृश्यसे केन हेतुना । कथयस्व महाकाय हर्षस्यैवहि कारणम्

धर्मराज उवाच

श्रूयतां ब्रह्मपुत्रैतत्कथयामि न संशयः । पुराऽहं ब्रह्मसदनं गतवानभिवन्दितुम् ॥६०
तत्रासीनः सभामध्ये सर्वलोकैकपूजिते । नानाकथाः श्रुतास्तत्र धर्म्मवर्गासमन्विताः

कथाः पुण्या धर्मयुता रम्या व्यासमुखाच्छ्रुताः ।
धर्मकामार्थसंयुक्ताः सर्वाघौघविनाशिनीः ॥ ६२ ॥

याः श्रुत्वासर्वपापेभ्यो मुच्यन्तेब्रह्महत्यया । तारयन्तिपितृगणाञ्छतमेकोत्तरंमुने!

नारद उवाच

कीदृशी तत्कथा मे तां प्रशंस भवता श्रुताम् ।
कथां यम महाबाहो! श्रोतुकामोऽस्म्यहं च ताम् ॥ ६४ ॥

यम उवाच

एकदा ब्रह्मलोकेऽहं नमस्कर्तुं पितामहम् । गतवानस्मि तं देशं कार्याकार्यविचारणे
मया तत्राद्भुतं दृष्टं श्रुतंच मुनिसत्तम । धर्म्मारण्यकथां दिव्यां कृष्णद्वैपायनेरिताम्

श्रुत्वा कथां महापुण्यां ब्रह्मन्ब्रह्माण्डगां शुभाम् ।
गुणपूर्णां सत्ययुक्तां तेन हर्षेण हर्षितः ॥ ६७ ॥

अन्यच्चैव मुनिश्रेष्ठ! तवागमनकारणम् । शुभाय च सुखायैव क्षेमाय च जयाय हि
अद्यास्मि कृतकृत्योऽहमद्याहं सुकृतीमुने !। धर्मोनामाद्य जातोऽहंतव पद्युगमदर्शनात्
पूज्योऽहंच कृतार्थोऽहंधन्योऽहंचाद्यनारद । युष्मत्पादप्रसादाच्च पूज्योऽहंभुवनत्रये

सूत उवाच

एवंविधैर्वचोभिश्च तोषितोमुनिसत्तमः । पप्रच्छपरयाभक्त्या धर्मारण्यकथांशुभाम्

नारद उवाच

श्रुता व्यासमुखाद्धर्म्म! धर्मारण्यकथा शुभा ।
तत्सर्वं हि कथय मे विस्तीर्णं च यथातथम् ॥ ७२ ॥

यम उवाच

व्यग्रोऽहंसततंब्रह्मन्प्राणिनांसुखदुःखिनाम् । तत्तत्कर्मानुसारेणगतिंदातुंसुखेतराम्
तथापि साधुसङ्गो हि धर्मायैवप्रजायते । इह लोके परत्रापि क्षेमाय च सुखाय च
ब्रह्मणःसन्निधौयच्चश्रुतंव्यासमुखेरितम् । तत्सर्वंकथयिष्यामि मानुषाणांहितायवै

सूत उवाच

यमेन कथितं सर्वं यच्छ्रुतं ब्रह्मसंसदि । आदिमध्यावसानं च सर्वं नैवात्र संशयः
कलिद्वापरयोर्मध्ये धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् । गतोऽसौनारदो मर्त्ये राज्यं धर्मसुतस्यवै
आगतः श्रीहरेरंशो नारदः प्रत्यदृश्यत । ज्वलिताग्निप्रतीकाशो बालार्कसदृशेक्षणः
सव्यापवृत्तं विपुलं जटामण्डलमुद्वहन् । चन्द्रांशुशुक्ले वसने वसानो रुक्मभूषणः

वीणां गृहीत्वा महतीं कक्षासक्तां सखीमिव ।
कृष्णाजिनोत्तरासङ्गो हेमयज्ञोपवीतवान् ॥ ८० ॥

दण्डीकमण्डलुकरः साक्षाद्वह्निरिवापरः । भेत्ताजगतिगुह्यानां विग्रहाणां गुहोपमः
महर्षिगणसंसिद्धोविद्वान्गान्धर्ववेदवित् । वैरिकेलिकलो विप्रोब्राह्मःकलिरिवापरः
देवगन्धर्वलोकानामादिवक्तासुनिग्रहः । गन्ताचतुर्णांवेदानामुद्गाताहरिसद्गुणान्
सनारदोऽथ विप्रर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽव्ययः । आगतोऽथ पुरींहर्षाद्धर्मराजेन पालिताम्
अथतत्रोपविष्टेषु राजन्येषु महात्मसु । महत्सु चोपविष्टेषु गन्धर्वेषु च तत्र वै ॥ ८५
लोकाननुचरन्सर्व्वानागतः समहर्षिराट् । नारदःसुमहातेजाऋषिभिः सहितस्तदा
तमागतमृषिं दृष्ट्वा नारदं सर्वधर्मवित् । सिंहासनात्समुत्थाय प्रययौ सम्मुखस्तदा
अभ्यवादयत प्रीत्या विनयावनतस्तदा । तदर्हमासनं तस्मै सम्प्रदाय यथाविधि
गां चैव मधुपर्कं च सम्प्रदायार्घमेव च । अर्चयामासरत्नैश्च सर्वकामैश्च धर्मवित् ॥

तुतोष च यथावच्च पूजां प्राप्य च धर्मवित् ।
कुशली त्वं महाभाग! तपसः कुशलं तव ॥ ६० ॥

नकश्चिद्बाधतेदुष्टोदैत्योहिस्वर्गभूपतिम् । मुने!कल्याणरूपस्त्वंनमस्कृतःसुरासुरैः
सर्व्वगः सर्व्ववेत्ता च ब्रह्मपुत्र! कृपानिधे !॥ ६१ ॥

नारद उवाच

सर्वतः कुशलं मेऽद्यप्रसादाद्ब्रह्मणः सदा । कुशलीत्वंमहाभाग! धर्मपुत्र! युधिष्ठिर!
भ्रातृभिः सह राजेन्द्र! धर्मेषु रमते मनः । दारैः पुत्रैश्च भृत्यैश्च कुशलैर्गजवाजिभिः
औरसानिव पुत्रांश्चप्रजाधर्मेण धर्मज । पालयसि किमाश्चर्यंत्वया धन्याहिसाप्रजा
पालनात्पोषणान्नृणां धर्मोभवतिवैध्रुवम् । तत्तद्धर्मस्य भोक्तात्वमित्येवंमनुरब्रवीत्

युधिष्ठिर उवाच

कुशलं ममराष्ट्रं चभवतामङ्घ्रिस्पर्शनात् । दर्शनेनमहाभागजातोऽहं गतकिल्बिषः

धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं सभाग्योऽहं धरातले ।
अद्याऽहं सुकृती जातो ब्रह्मपुत्रे गृहागते ॥ ६७ ॥

कुत्र आगमनं ब्रह्मन्नद्य ते मुनिसत्तम । अनुग्रहार्यं साधूनां किं वा कार्येण केन च ॥

नारद उवाच

आगतोऽहं नृपश्रेष्ठ! सकाशाच्छमनस्य च ।
व्यसेनोक्तां ब्रह्मणोग्रे कथां पौराणिकीं शुभाम् ॥ ६६ ॥
धर्मारण्याश्रितां दिव्यां सर्वसन्तापहारिणीम् ।
यां श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ १०० ॥

हत्यायुतप्रशमनीं तापत्रयविनाशिनीम् । यां वैश्रुत्वातिभक्त्याचकठिनोमृदुतां भजेत्
धर्मराजेनतां श्रुत्वाममाग्रेचनिवेदिताम् । तमपृच्छदमेयात्मा कथांधर्मंविनोदिनीम्

युधिष्ठिर उवाच

धर्मारण्याश्रितांपुण्यांकथांमेद्विजसत्तम !। कथयस्वप्रसादेन लोकानांहितकाम्यया

नारद उवाच

स्नानकालोऽयमस्माकं न कथावसरो मम । परन्तु श्रूयतां राजन्नुपदेशं ददाम्यहम्
मासानामुत्तमोमाघः स्नानदानादिकेतथा । तस्मिन्माघेचयःस्नातिसर्वपापैःप्रमुच्यते
स्नानार्थंयाहिशीघ्रं त्वंगङ्गायांनृपतेऽधुना । व्यासस्यागमनंचाद्य भविष्यतिनृपोत्तम!

तं पृच्छस्व महाभाग श्रावयिष्यति ते शुभम् ।

तीर्थानां चैव सर्वेषां फलं पुण्यं यदद्भुतम् ॥ १०७ ॥

भूतंभव्यं भविष्यं च उत्तमाधममध्यमाः । वाचयिष्यति तत्सर्वमितिहाससमुद्भवम्
धर्मारण्यस्यसकलं वृत्तंयद्यत्पुरातनम् । व्यासःसत्यवतीपुत्रोवदिष्यतिचतेऽखिलम्

सूत उवाच

एवमुक्त्वा विधेः पुत्रस्तत्रैवान्तरधीयत । तस्मिन्गतेस नृपतिः क्रीडते सचिवैःसह
एतस्मिन्नन्तरे तत्र प्राप्तः सत्यवतीसुतः । विज्ञापयामास तदा विदुरःपाण्डवस्य हि

सूत उवाच

अगातं तु मुनिं श्रुत्वा सर्वे हर्षसमाकुलाः । समुत्तस्थुर्हि भीमाद्याःसह धर्मेण सर्वशः
तदा हि सन्मुखो भूत्वा मुमुदे नतकन्धरः । दण्डवत्तंप्रणम्याथ भ्रातृभिःसहितस्तदा
मधुपर्केण विधिना पूजां कृत्वा सुशोभनाम् । सिंहासनेसमावेश्यपप्रच्छानामयं तदा
ततः पुण्यांकथांदिव्यांश्रावयामासधर्मवित् । कथान्ते मुनिशार्दूलं वचनंचेदमब्रवीत्

युधिष्ठिर उवाच

त्वत्प्रसादान्मयाब्रह्मञ्छ्रुतास्तुप्रवराःकथाः । आपद्धर्म्माराजधर्मामोक्षधर्म्मा ह्यनेकशः
पुराणानांचधर्माश्च व्रतानि बहुशस्तथा । तीर्थान्यनेकरूपाणि सर्वाण्यायतनानि च

इदानीं श्रोतुमिच्छामि धर्मारण्यकथां शुभाम् ।
श्रुत्वा यां हि विनश्येत पापं ब्रह्मवधादिकम् ॥ ११८ ॥
धर्म्मारण्यस्थतीर्थानां श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
कस्येदं स्थापितं स्थानं कस्मादेतद्विनिर्मितम् ॥ ११९ ॥
रक्षितं पालितं केन कस्मिन्कालेऽथ निर्मितम् ।
किंकिं त्वत्राऽभवत्पूर्वं शंसैतत्पृच्छतो मम ॥ १२० ॥

भूतंभव्यंभविष्यच्चतस्मिन्स्थानेचयद्भवेत् । तत्सर्वंकथयस्वाद्यतीर्थानांचयथास्थितिः

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांतृतीये ब्रह्मखण्डे
पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्येयुधिष्ठिरप्रश्नवर्णनंनाम
प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

धर्मारण्यमाहात्म्यविपयेयुधिष्ठिरप्रश्नवर्णनम्

व्यास उवाच

पृथ्वीपुरन्ध्र्यास्तिलकं ललाटे लक्ष्मीलतायाः स्फुटमालवालम्
वाग्देवताया जलकेलिरम्यं धर्माटवीं संप्रति वर्णयामि ॥ १ ॥
साधु पृष्टं त्वया राजन्वाराणस्यधिकाधिकम् ।
धर्मारण्यं नृपश्रेष्ठ! शृणुष्वाऽवहितो भृशम् ॥ २ ॥

सर्वतीर्थानि तत्रैव ऊपरं तेन कथ्यते । ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यैरिन्द्राद्यैः परिसेवितम्

लोकपालैश्च दिक्पालैर्मातृभिः शिवशक्तिभिः ।
गन्धर्वैश्चाप्सरोभिश्च सेवितं यज्ञकर्मभिः ॥ ४ ॥

शाकिनीभूतवेतालग्रहदेवाधिदैवतैः । ऋतुभिर्मासपक्षैश्च सेव्यमानं सुरासुरैः तदाद्यं च नृप! स्थानं सर्वसौख्यप्रदं तथा । यज्ञैश्चबहुभिश्चैव सेवितं मुनिसत्तमैः सिंहव्याघ्रैर्द्विपैश्चैव पक्षिभिर्विविधैस्तथा । गोमहिष्यादिभिश्चैव सारसैर्मृगशूकरैः सेवितं नृपशार्दूल श्वापदैर्विविधैरपि । तत्र ये निधनं प्राप्ताः पक्षिणः कीटकादयः पशवः श्वापदाश्चैवजलस्थलचराश्च ये । खेचरा भूचराश्चैवडाकिन्यो राक्षसास्तथा एकोत्तरशतःसार्द्धंमुक्तिस्तेशांहिशाश्वती । तेसर्वेविष्णुलोकाँश्चप्रायान्त्येव नसंशयः सन्तारयति पूर्वज्ञान्दश पूर्वान्दशापरान् । यवव्रीहितिलैः सर्पिर्बिल्वपत्रैश्च दूर्वया गुडैश्चैवोदकैर्नाथ तत्र पिण्डं करोति यः । उद्धरेत्सप्तगोत्राणि कुलमेकोत्तरं शतम् वृक्षैरनेकधा युक्तं लतागुल्मैः सुशोभितम् । सदा पुण्यप्रदं तच्च सदा फलसमन्वितम् निर्वैरं निर्भयं चैव धर्मारण्यं च भूपते । गोव्याघ्रैः क्रीडयते तत्र तथा मार्जारमूषकैः भेकोऽहिना क्रीडते च मानुषा राक्षसैः सह । निर्भयं वसते तत्र धर्म्मारण्यं चभूतले महानन्दमयं दिव्यं पावनात्पावनं परम् । कलकण्ठः कलोत्कण्ठमनुगुञ्जति कुञ्जगः

ध्यानस्थः श्रोष्यति तदा पारावत्येति वार्य्यते ।
कोकः कोकीं परित्यज्य मौनं तिष्ठति तद्भयात् ॥ १७ ॥

चकोरश्चंद्रिकाभोक्तानक्त व्रतमिवस्थितः । पठन्ति सरिकाःसारंशुकंसम्बोधयन्त्यहो
अपारवारसंसार सिन्धुपारप्रदः शिवः । आलस्येनापि यो यायाद्गृहाद्धर्मवनं प्रति
अश्वमेधाधिको धर्मस्तस्य स्याच्चपदेपदे । शापानुग्रहसंयुक्ता ब्राह्मणास्तत्र सन्ति वै

अष्टादशसहस्राणि पुण्यकार्येषु निर्मिताः ।
षट्त्रिंशत्तु सहस्राणि भृत्यास्ते वणिजो भुवि ॥ २१ ॥
द्विजभक्तिसमायुक्ता ब्रह्मण्यास्ते त्वयोनिजाः ।
पुराणज्ञाः सदाचारा धार्मिकाः शुद्धबुद्धयः ।
स्वर्गे देवाः प्रशंसन्ति धर्म्मारण्यनिवासिनः ॥ २२ ॥

युधिष्ठिर उवाच

धर्मारण्येति त्रिदशैःकदा नामप्रतिष्ठितम् । पावनंभूतलेजातंकस्मात्तेन विनिर्मितम्
तीर्थभूतंहिकस्माच्चकारणात्तद्वदस्वमे । ब्राह्मणाःकतिसङ्ख्याकाःकेनवैस्थापिताःपुरा
अष्टादशसहस्राणि किमर्थंस्थापितानिवै । कस्मिन्वंशेसमुत्पन्ना ब्रह्मणाब्रह्मसत्तमाः
सर्वविद्यासु निष्णाता वेदवेदाङ्गपारगाः । ऋग्वेदेषु च निष्णाता यजुर्वेदकृतश्रमाः ॥
सामवेदाङ्गपारज्ञास्त्रैविद्या धर्मवित्तमाः । तपोनिष्ठाः शुभाचाराः सत्यव्रतपरायणाः ॥

मासोपवासैः कृशितास्तथा चान्द्रायणादिभिः ।
सदाचाराश्च ब्रह्मण्याः केन नित्योपजीविनः ॥
तत्सर्वमादितः कृत्स्नं ब्रूहि मे वदताम्वर ॥ २८ ॥

दानवास्तत्र दैतेया भूतवेतालसंभवाः । राक्षसाश्च पिशाचाश्च उद्वेजन्ते कथं न तान्

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
सेतुमाहात्म्ये पूर्वार्धे धर्माण्यमाहात्म्ये युधिष्ठिरप्रश्नवर्णनंनाम-
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

इन्द्रभयकथनम्

व्यास उवाच

श्रूयतांनृपशार्दूल!कथां पौराणिकींशुभाम् । यांश्रुत्वासर्वपापेभ्योमुच्यतेनात्रसंशयः
एकदा धर्मराजो वै तपस्तेपे सुदुष्करम् । ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यैर्जलवर्षातपादिषाट् ॥
आदौ त्रेतायुगे राजन्वर्षाणामयुतत्रयम् । मध्येवनं तपस्यन्तमशोकतरुमूलकम् ॥
शुष्कस्नायुपिनद्धास्थिसंचयं निश्चलाकृतिम् ।
वल्मीककीटिकाकोटिशोषिताशेषशोणितम् ॥ ४ ॥
निर्मांसकीकसचयंस्फटिकोपलनिश्चलम् । शङ्खकुन्देन्दुतुहिनमहाशङ्खलसच्छ्रियम् ॥
सत्त्वावलम्बितप्राणमायुःशेषेणरक्षितम् । निश्वासोच्छ्वासपवनवृत्तिसूचितजीवितम्
निमेषोन्मेषसंचारपिशुनीकृतजन्तुकम् । पिशङ्गितस्फुरद्रश्मिनेत्रदीपितदिङ्मुखम् ॥
तत्तपोग्निशिखादावचुम्बितम्लानकाननम् । तच्छांत्युदसुधावर्षसंसिक्ताखिलभूरुहम्
साक्षात्तपस्यंतमिवतपोधृत्वानराकृतिम् । निराकृतिनिराकांक्षं कृत्वाभक्तिंचकाञ्चनम्
कुरङ्गशावैर्गणशो भ्रमद्भिः परिवारितम् । निनादभीषणास्यैश्च वनजैः परिरक्षितम् ॥
एतादृशं महाभीमं दृष्ट्वादेवाः सवासवाः । ध्यायन्तं च महादेवं सर्वेषां चाभयप्रदम् ॥
ब्रह्माद्या दैवताः सर्वे कैलासं प्रतिजग्मिरे । पारिजाततरुच्छायामासीनं च सहोमया
नन्दिभृङ्गिर्महाकालस्तथान्ये च महागणाः । स्कन्दस्वामीचभगवान्गणपश्चतथैवच
तत्र देवाः सब्रह्माद्याः स्वस्वस्थानेषु तस्थिरे ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच

नमोऽस्त्वनन्तरूपायनीलकण्ठ नमोऽस्तुते । अविज्ञातस्वरूपायकैवल्यायामृताय च
नान्तंदेवाविजानन्ति यस्यतस्मैनमोनमः । यंनवाचःप्रशंसन्ति नमस्तस्मैचिदात्मने
योगिनोयंहृदःकोशे प्रणिधानेननिश्चलाः । ज्योतीरूपंप्रपश्यन्ति तस्मैश्रीब्रह्मणेनमः

कालात्पराय कालाय स्वेच्छया पुरुषाय च । गुणत्रयस्वरूपाय नमः प्रकृतिरूपिणे
विष्णवे सत्त्वरूपाय रजोरूपाय वेधसे । तमोरूपाय रुद्राय स्थितिसर्गान्तकारिणे॥

नमो बुद्धिस्वरूपाय त्रिधाऽहंकाररूपिणे ।
पञ्चतन्मात्ररूपाय नमः प्रकृतिरूपिणे ॥ १६ ॥

नमो नमः स्वरूपाय पञ्चबुद्धीन्द्रियात्मने । क्षित्यादिपञ्चरूपाय नमस्ते विषयात्मने
नमो ब्रह्माण्डरूपाय तदन्तर्वर्तिने नमः । अर्वाचीनपराचीनविश्वरूपाय ते नमः ॥२१
अनित्यनित्यरूपाय सदसत्पतये नमः । नमस्ते भक्तकृपया स्वेच्छाविष्कृतविग्रह! ॥
तवचिश्वसितं वेदास्तव वेदोऽखिलंजगत् । विश्वभूतानितेपादः शिरो द्यौसमवर्तत
नाभ्याआसीदन्तरिक्षं लोमानिचवनस्पतिः । चन्द्रमामनसोजातश्चक्षोः सूर्यस्तवप्रभो

त्वमेव सर्वं त्वयि देव सर्वं सर्वस्तुतिस्तव्य इह त्वमेव ।
ईश! त्वया वास्यमिदं हि सर्वं नमोऽस्तु भूयोऽपि नमो नमस्ते ॥ २५ ॥

इतिस्तुत्वा महादेवं निपेतुर्दंडवत्क्षितौ । प्रत्युवाचतदा शम्भुर्वरदोऽस्मिकिमिच्छथ

महादेव उवाच

कथंव्यग्राःसुराःसर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः । तत्समाचक्ष्वमां ब्रह्मन्भवतां दुःखकारणम्

ब्रह्मोवाच

नीलकण्ठ! महादेव! दुःखनाशाभयप्रद । शृणु त्वं दुःखमस्माकं भवतो यद्वदाम्यहम्

धर्मराजोऽपि धर्मात्मा तपस्तेपे सुदुःसहम् ।
न जानेऽसौ किमिच्छति देवानां पदमुत्तमम् ॥ २६ ॥

तेन त्रस्तास्तत्तपसा सर्व इन्द्रपुरोगमाः । भवतोऽङ्घ्रौ चिरेणैव मनस्तेन समर्पितम्

तमुत्थापय देवेश! किमिच्छति स धर्मराट् ॥ ३० ॥

ईश्वर उवाच

भवतां नास्ति तु भयं धर्मात्सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ३१ ॥

तत उत्थाय ते सर्वे देवाः सह दिवौकसः । रुद्रं प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कृत्वापुनःपुनः
इन्द्रेण सहिताःसर्वेकैलासात्पुनरागताः । स्व स्वस्थानेतदाशीघ्रंगताःसर्वेदिवौकसः

इन्द्रोऽपिवैसुधर्मायां गतवान्प्रभुरीश्वरः । ननिद्रांलब्धवांस्तत्र नसुखंनच निर्वृतिम्
मनसा चिन्तयामास विघ्नंमेसमुपस्थितम् । अवापमहतींचिन्तांतदा देवःशचीपतिः
मम स्थानं पराहर्तुं तपस्तेपे सुदुश्चरम् । सर्वान्देवान्समाहूय इदं वचनमब्रवीत् ॥

इन्द्र उवाच

श्रृण्वन्तुदेवताःसर्वा मम दुःखस्यकारणम् । दुःखेन ममयल्लब्धंतत्किं वा प्रार्थयेद्यमः
बृहस्पतिः समालोक्य सर्वान्देवानथाब्रवीत् ॥ ३७ ॥

बृहस्पतिरुवाच

तपसेनास्ति सामर्थ्यविघ्नंकर्तुं दिवौकसः । उर्वश्याद्याः समाहूय संप्रेष्यंतांचतत्रवै
तासामाकारणार्थाय प्रतिहारःप्रतस्थिवान ।
स गत्वा ताः समादाय सभायां शीघ्रमाययौ ॥ ३९ ॥
आगतास्ता हरिः प्राह महत्कार्यमुपस्थितम् ।
गच्छन्तु त्वरिताः सर्वा धर्मारण्यं प्रति द्रुतम् ॥ ४० ॥

यत्र वै धर्मराजोऽसौतपश्चक्रेसुदुष्करम् । हास्यभावकटाक्षैश्चगीतनृत्यादिभिस्तथा
तं लोभयत्वं यमिनंतपःस्थानाच्च्युतिर्भवेत् । देवस्यवचनंश्रुत्वातथाअप्सरसांगणा
मिथः संरेभिरे कर्तुं विचार्य च परस्परम् । धर्मारण्यं प्रतस्थेसावुर्वशीस्वर्वराङ्गना
तुष्टुवुः पुष्पवर्षांश्च ससृजुस्तच्छिरस्यमी । ततस्तुदेवैर्विप्रैश्च स्तूयमानासमन्ततः
निर्ययौ परमप्रीत्या वनं परमपावनम् । बिल्वार्कखदिराकीर्णं कपित्थधवसङ्कुलम्
न सूर्यो भाति तत्रैव महान्धकारसंयुतम् । निर्जनं निर्मनुष्यं च बहुयोजनमायतम्
मृगैः सिंहैर्वृतं घोरैरन्यैश्चापि वनेचरैः । पुष्पितैः पादपैः कीर्णं सुमनोहरशाद्वलम्
विपुलं मधुरानादैर्नादितंविहगैस्तथा । पुंस्कोकिलनिनादाढ्यं झिल्लीकगणनादितम्
प्रवृद्धविकटैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम् । वृक्षैराच्छादिततलं लक्ष्म्यापरमयायुतम्
नापुष्पःपादपःकश्चिन्नाफलोनापिकण्टकी । षट्पदैरप्यनाकीर्णंनास्मिन्वैकाननेभवेत्
विहंगैर्नादितं पुष्पैरलंकृतमतीव हि । सर्वर्तुकुसमैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम् ॥
मारुताकम्पितास्तत्र द्रुमाः कुसुमशाखिनः । पुष्पवृष्टिंविचित्रांतुविसृजन्तिचपादपाः

दिवसपृशोऽथ संपुष्टाःपक्षिभिर्मधुरस्वनैः। विरेजुः पादपास्तत्र सुगन्धकुसुमैर्वृताः
तिष्ठन्ति च प्रवालेषु पुष्पभारावनादिषु। रुवन्ति मधुरालापाः षट्पदामधुलिप्सवः
तत्र प्रदेशांश्च बहूनामोदाङ्कुरमण्डितान्। लतागृहपरिक्षिप्तान्मनसः प्रीतिवर्द्धनान् ॥
सम्पश्यन्तीमहातेजा बभूव मुदिता तदा। परस्पराश्लिष्टशाखैः पादपैःकुसमाचितैः
अशोभत वनं तत्तु महेंद्रध्वजसन्निभैः। सुखशीतसुगन्धी च पुष्परेणुवहोऽनिलः ॥
एवंगुणसमायुक्तं ददर्श सा वनं तदा। तदा सूर्योद्भवां तत्र पवित्रां परिशोभिताम्
आश्रमप्रवरं तत्र ददर्श च मनोरमम्। यतिभिर्बालखिल्यैश्च वृतं मुनिगणावृतम् ॥
अग्न्यगारैश्चबहुभिर्वृक्षशाखावलम्बितैः। धूम्रपानकणैस्तत्र दिग्वासोयतिभिस्तथा
पाल्या वन्या मृगास्तत्रसौम्याभूयोवभूविरे। मार्जारामूषकैस्तत्रसर्पैश्चनकुलास्तथा
मृगशावैस्तथा सिंहाः सत्त्वरूपा बभूविरे। परस्परं चिक्रीडुस्तेयथाचैव सहोदराः
दूराद्ददर्श च वनं तत्र देवोऽब्रवीत्तदा ॥ ६२ ॥

इन्द्र उवाच

अयं च खलुधर्मराट् तपस्युग्रेऽवतिष्ठते। मम राज्याभिकांक्षोऽसावतोर्थ्यत्यतामिह
तपोविघ्नं प्रकुर्वंतु ममाज्ञा तत्र गम्यताम्। इन्द्रस्य वचनंश्रुत्वाउर्वशीचतिलोत्तमा
सुकेशी मञ्जुघोषा चघृताची मेनकातथा। विश्वाचीचैवरंभाचप्रम्लोचाचारुभाषिणी
पूर्वचित्तिः सुरूपाच अनुम्लोचायशस्विनी।
एताश्चान्याश्च बहुशस्तत्र संस्था व्यचिन्तयन् ॥ ६६ ॥

परस्परं विलोक्यै शंकमाना भयेन हि। यमश्चैव तथा शक्र उभौ वायतनं हि वः
एवं विचार्य बहुधा वर्द्धनीनाम भारत। सर्वासामप्सरसां श्रेष्ठा सर्वाभरणभूषिता
उवाचैवोर्वशी तत्र किं खिद्यसि शुभानने !। देवानां कार्यसिद्ध्यर्थं मायारूपबलेनच
वर्णधर्मो यथा भूयात्करिष्ये पाकशासन !॥ ६९ ॥

इन्द्र उवाच

साधु साधु महाभागे वर्द्धनीनाम सुव्रता। शीघ्रं गच्छ स्वयं भद्रे कुरुकार्यं कृशोदरि
धीराणामवने शक्ता नान्या सुभ्रू! त्वयाविना। वर्द्धनीचतथेत्युक्त्वागतायत्रसधर्मराट्

महता भूषणेनैव रूपं कृत्वा मनोरमम् । कुङ्कुमैः कज्जलैर्वस्त्रैर्भूषणैश्चैव भूषिता ॥
कुसुमं च तथा वस्त्रं किंकिणीकटिराजिता । झणत्कारैस्तथा कष्टैर्भूषिताचपदद्वये
नानाभूषणभूषाढ्या नानाचन्दनचर्चिता । नानाकुसुममालाढ्या दुकूलेनावृता शुभा
प्रगृह्य वीणां संशुद्धां करे सर्वाङ्गसुन्दरी । नर्तनं त्रिविधं तत्र चक्रे लोकमनोरमम्
तारस्वरेण मधुरैर्वंशनादेन मिश्रितम् ॥ ७६ ॥
मूर्च्छनातालसंयुक्तं तंत्रीलयसमन्वितम् । क्षणेन सहसा देवोधर्मराजोजितात्मवान्
विमनाः स तदा जातो धर्मराजो नृपात्मजः ॥ ७७ ॥

युधिष्ठिर उवाच

आश्चर्यं परमं ब्रह्मज्ञातं मे ब्रह्मसत्तम । कथं ब्रह्मोपपन्नस्य तपश्छेदो बभूवह ॥ ७८ ॥
धर्मे धरा च नाकश्च धर्मे पातालमेव च । धर्मे चंद्रार्कमापश्च धर्मे च पवनोऽनलः ॥
धर्मेचैववाखिलंविश्वंसधर्मोव्यग्रतांकथम् । गतःस्वामिंस्तद्वैयग्र्यं तथ्यंकथयसुव्रत

व्यास उवाच

पतनं साहसानां च नरकस्यैव कारणम् । योनिकुण्डमिदं सृष्टं कुम्भीपाकसमं भुवि
नेत्ररज्ज्वा दृढं बद्ध्वा धर्षयन्तिमनस्विनः । कुचरूपैर्महादण्डैस्ताड्यमानमचेतसम्
कृत्वा वै पातयन्त्याशु नरकं नृपसत्तम ! । मोहनं सर्वभूतानां नारी चैवं विनिर्मिता॥
तावद्धंत मनः स्थैर्यं श्रुतं सत्यमनाकुलम् । यावन्मत्ताङ्गनाश्रे न वागुरेव सुचेतसाम्
तावत्तपोभिवृद्धिस्तु तावद्दानं दयादमः । तावत्स्वाध्यायवृत्तं च तावच्छौचंधृतंव्रतम्
यावत्त्रस्तमृगीदृष्टिंचपलांनविलोकयेत् । तावन्माता पितातावद्भ्रातातावत्सुहृज्जनः
तावल्लज्जा भयं तावत्स्वाचारस्तवदेव हि । ज्ञानमौदार्यमैश्वर्यं तावदेव हि भासते
यावन्मत्ताङ्गनापाशैः पातितो नैव बन्धनैः ॥ ८७ ॥

इतिश्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
धर्मारण्यमाहात्म्ये इन्द्रभयकथनंनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

———

चतुर्थोऽध्यायः

क्षेत्रस्थापनवर्णनम्

व्यास उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि धर्मराजस्य चेष्टितम् । यच्छ्रुत्वा यमदूतानांनभयंविद्यतेक्वचित्
धर्मराजेन सा दृष्टा वर्द्धनी च वराप्सरा । महत्यरण्ये का ह्येषासुन्दराङ्ग्यतिसुन्दरी
निर्मानुषवनं चेदं सिंहव्याघ्रभयानकम् । आश्चर्यं परमं ज्ञात्वा धर्मराजोऽब्रवीदिदम्

धर्मराज उवाच

कस्मात्त्वं मानिनि! ह्येका वने चरसि निर्जने ।
कस्मात्स्थानात्समायाता कस्य पत्नी सुशोभने !॥ ४ ॥

सुतात्वं कस्य वामोरु अतिरूपवती शुभा । मानुषी वाथ गन्धर्वी अमरीवाथकिन्नरी
अप्सरा पक्षिणीवाथ अथवा वनदेवता । राक्षसी वा खेचरी वाकस्य भार्याच तद्वद
सत्यं च वदमेसुभ्रूरित्याहार्कसुतस्तदा । किमिच्छसि त्वयाभद्रे! किंकार्यंवावदात्रवै
यदिच्छसि त्वं वामोरु! ददामि तव वाञ्छितम् ॥ ८ ॥

वर्द्धन्युवाच

धर्मेतिष्ठति सर्वं वै स्थावरं जङ्गमंविभो । स धर्मोदुष्करं कर्म कस्मात्त्वं कुरुषेऽनघ

यम उवाच

ईशानस्य च यद्रूपं द्रष्टुमिच्छामि भामिनि । तेनाहं तपसायुक्तः शिवयासहशङ्करम्
यशः प्राप्स्ये सुखं प्राप्स्यै करोमि च सुदुष्करम् ।
युगे युगे मम ख्यातिर्भवेदिति मतिर्मम ॥ ११ ॥

कल्पेकल्पे महाकल्पे भूयःख्यातिर्भवेदिति । एतस्मात्कारणात्सुभ्रूस्तप्यते परमंतपः
कस्मात्त्वमागताभद्रे! कथयस्वयथातथा । किंकार्यंकस्यहेतुश्च सत्यमाख्यातुमर्हसि

वर्द्धन्युवाच

तपसैव त्वयाधर्म! भयभीतोदिवस्पतिः । तेनाहंनोदिताचात्र तपोविघ्नस्यकाङ्क्षया
इन्द्रासनभयाद्भीता हरिणा हरिसन्निधौ । प्रेषिताहं महाभाग! सत्यं हि प्रवदाम्यहम्

सूत उवाच

सत्यवाक्येन च तदा तोषितो रविनन्दनः । उवाचैनां महाभागो वरदोऽहं प्रयच्छ मे
यमोऽहं सर्वभूतानां दुष्टानां कर्मकारिणाम् ।
धर्मरूपो हि सर्वेषां मनुजानां जितात्मनाम् ॥ १७ ॥
स धर्मोऽहं वरारोहे! ददामि तवदुर्लभम् । तत्सर्वं प्रार्थय त्वं मे शीघ्रं चाप्सरसां वरे

वर्द्धन्युवाच

इन्द्रस्थानेसदाराम्ये सुस्थिरत्वंप्रयच्छमे । स्वामिन्धर्मभृतांश्रेष्ठ लोकानांचहितायवै

यम उवाच

एवमस्त्वितितां प्राहचान्यंवरयसत्वरम् । ददाम वरमुत्कृष्टंगानेन तोषितोस्म्यहम्

वर्द्धन्युवाच

अस्मिन्स्थाने महाक्षेत्रे ममतीर्थंमहामते । भूयाच्च सर्वपापघ्नं मन्नाम्नेति चविश्रुतम्
तत्र दत्तं हुतं तप्तं पठितं वाऽक्षयं भवेत् । पञ्चरात्रं निषेवेत वर्द्धमानं सरोवरम् ॥
पूर्वजास्तस्यतुष्येरंस्तर्प्यमाणादिनेदिने । तथेत्युक्त्वातुतांधर्मोमौनमाचष्टसंस्थितः
त्रिः परिक्रम्य तं धर्मं नमस्कृत्य दिवं ययौ ॥ २३ ॥

वर्द्धन्युवाच

मा भयं कुरु देवेश! यमस्यार्कसुतस्य च । अयं स्वार्थपरो धर्म! यशसेच समाचरेत्

व्यास उवाच

वर्द्धनी पूजिता तेन शक्रेण च शुभानना । साधुसाधु महाभागे! देवकार्यं कृतं त्वया ॥
निर्भयत्वं वरारोहे! सुखवासश्चतेसदा । यशःसौख्यं श्रियंरम्यांप्राप्स्यसित्वंशुभानने
तथेति देवास्तामूचुर्निर्भयानन्दचेतसा । नमस्कृत्य च शक्रंसा गतास्थानंस्वकंशुभम्

सूत उवाच

गतेप्सरसिराजेन्द्र धर्मस्तस्थौयथाविधि । तपस्तेपेमहाघोरं विश्वस्योद्वेगदायकम्

पञ्चाग्निसाधनं शुक्रे मासि सूर्येण तापिते । चक्रे सुदुःसहं राजन्देवैरपि दुरासदम् ॥
ततो वर्षशते पूर्णेअन्तको मौनमास्थितः । काष्ठभूत इमवातस्थौवल्मीकशतसंवृतः
नानापक्षिगणैस्तत्र कृतनीडैः स धर्मराट् । उपविष्टे व्रतं राजन्दृश्यते नैव कुत्रचित्
संस्मरन्तोऽथ देवेशमुमापतिमनिन्दितम् । ततोदेवाःसगन्धर्वायक्षाश्चोद्विग्नमानसाः
कैलासशिखरं भूय आजग्मुः शिवसन्निधौ ॥ ३२ ॥

देवा ऊचुः

त्राहित्राहि महादेव! श्रीकण्ठ! जगतःपते !। त्राहि नो भूतभव्येशत्राहि नोवृषभध्वज
दयालुस्त्वं कृपानाथ! निर्विघ्नं कुरु शङ्कर !॥ ३३ ॥

ईश्वर उवाच

केनापराधिता देवाःकेन वा मानमर्द्दिताः । मर्त्येस्वर्गेऽथवा नागेशीघ्रं कथयताचिरम्
अनेनैव त्रिशूलेन खट्वाङ्गेनाथवा पुनः । अथ पाशुपतेनैव निहनिष्यामि तं रणे ॥
शीघ्रं वै वदतास्माकमत्रागमनकारणम् ॥ ३५ ॥

देवा ऊचुः

कृपासिन्धो! हि देवेश जगदानन्दकारक !। न भयं मानुषादद्य न नागाद्देवदानवात्
मर्त्यलोके महादेव ! प्रेतनाथो महाकृतिः ।
आत्मकार्यं महाघोरं क्लेशयेदिति निश्चयः ॥ ३७ ॥
उग्रेण तपसाकृत्वा क्लिश्यदात्मानमात्मना । तेनात्र वयमुद्विग्नादेवाः सर्वे सदाशिव!
शरणं त्वामनुप्राप्ता यदिच्छसि कुरुष्व तत् ॥ ३८ ॥

सूत उवाच

देवानां वचनं श्रुत्वा वृषारूढो वृषध्वजः । आयुधान्परिसंगृह्य कवचं सुमनोहरम् ॥
गतवानथ तं देशं यत्र धर्मो व्यवस्थितः ॥ ३९ ॥

ईश्वर उवाच

अनेन तपसा धर्म संतुष्टं मम मानसम् । वरं ब्रूहि वरं ब्रूहि वरं ब्रूहीत्युवाच ह ॥
इच्छसेत्वंयथा कामान्यथातेमनसिस्थितान् । यंयं प्रार्थयसेभद्रददामितवसाम्प्रतम्

सूत (व्यास) उवाच

एवं संभाषमाणं तु दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् । वल्मीकादुत्थितो राजन्गृहीत्वा करसंपुटम्
तुष्टाव वचनैः शुद्धैर्लोकनाथमरिन्दमम् ॥ ४२

धर्म उवाच

ईश्वराय नमस्तुभ्यं नमस्तेयोगरूपिणे । नमस्ते तेजोरूपाय नीलकण्ठ! नमोऽस्तु ते
ध्यातृणामनुरूपाय भक्तिगम्याय ते नमः । नमस्ते ब्रह्मरूपाय विष्णुरूप! नमोऽस्तुते
नमःस्थूलाय सूक्ष्मायअणुरूपाय वै नमः । नमस्तेकामरूपाय सृष्टिस्थित्यन्तकारिणे
नमो नित्याय सौम्यायमृडाय हरये नमः । आतपाय नमस्तुभ्यं नमः शीतकराय च
सृष्टिरूप! नमस्तुभ्यंलोकपाल! नमोऽस्तु ते । नमउग्रायभीमाय शान्तरूपायते नमः
नमश्चानन्तरूपाय विश्वरूपाय ते नमः । नमो भस्माङ्गलिप्ताय नमस्ते चन्द्रशेखर! ॥
नमोऽस्तु पञ्चवक्त्राय त्रिनेत्राय नमोऽस्तु ते ॥ ४८ ॥

नमस्तेव्यालभूषायकक्षा (काष्ठा) पटधरायच । नमोऽन्धकविनाशायदक्षपापापहारिणे
कामनिर्द्दाहिने तुभ्यं त्रिपुरारे! नमोऽस्तु ते ॥ ४९ ॥

चत्वारिंशचनामानि मयोक्तानिचयःपठेत् । शुचिर्भूत्वा त्रिकालं तुपठेद्वाश्रृणुयादपि
गोघ्नश्चैव कृतघ्नश्च सुरापो गुरुतल्पगः । ब्रह्महा हेमहारी च ह्यथवा वृषलीपतिः ॥
स्त्रीबालघातकश्चैव पापा चानृतभाषणः । अनाचारी तथा स्तेयी परदाराभिगस्तथा
परापवादी द्वेषी च वृत्तिलोपकरस्तथा । अकार्यकारी कृतघ्नो ब्रह्मद्विड्वाडवाधमः
मुच्यते सर्वपापेभ्यः कैलासं स च गच्छति ॥ ५३ ॥

सूत उवाच

इत्येवं बहुभिर्वाक्यैर्धर्मराजेन वैमुहुः । ईडितोऽपि महद्भक्त्या प्रणम्यशिरसास्वयम्
तुष्टः शम्भुस्तदा तस्मा उवाचेदं वचः शुभम् । वरं वृणु महाभाग यत्ते मनसि वर्त्तते

यम उवाच

यदितुष्टोऽसि देवेश! दयांकृत्वा ममोपरि । तत्कुरुष्वमहाभाग! त्रैलोक्यंसचराचरम्
मन्नाम्ना स्थानमेतद्विख्यातं लोकेभवेदिति । अच्छेद्यंचाप्यभेद्यं चपुण्यंपापप्रणाशनम्

स्थानंकुरुमहादेव! यदि तुष्टोऽसिमेभव !। शिवेन स्थानकं दत्तं काशीतुल्यंतदा नृप!
तद्दत्त्वा च पुनः प्राह अन्यं वरय सत्तम !॥ ५८ ॥

धर्म उवाच

यदि तुष्टोऽसि देवेश दयांकृत्वाममोपरि । तंकुरुष्व महाभाग त्रैलोक्यं सचराचरम्
वरेणैवं यथा ख्यातिं गमिष्यामि युगे युगे ॥ ५९ ॥

ईश्वर उवाच

ब्रूहि कीनाश!तत्सर्वं प्रकरोमितवेप्सितम् । तपसातोषितोऽहंवैददामिवरमीप्सितम्

यम उवाच

यदि मे वाञ्छितं देव! ददासितर्हि शङ्कर !। अस्मिन्स्थानेमहाक्षेत्रेमन्नाम्नाभवसर्वदा
धर्मारण्यमिति ख्यातिस्त्रैलोक्ये सचराचरे । यथा सञ्जायते देव ! तथाकुरु महेश्वर !

ईश्वर उवाच

धर्मारण्यमिदं ख्यातंसदाभूयाद्युगेयुगे । त्वन्नाम्नास्थापितंदेव ख्यातिमेतद्गमिष्यति
अथाऽन्यदपि यत्किञ्चित्करोम्येत्र वदस्व तत् ॥ ६३ ॥

यम उवाच

योजनद्वयविस्तीर्णं मन्नाम्ना तीर्थमुत्तमम् । मुक्तेश्चशाश्वतंस्थानं पावनंसर्वदेहिनाम्
मक्षिकाः कीटकाश्चैव पशुपक्षिमृगादयः । पतङ्गा भूतवेताला पिशाचोरगराक्षसाः ॥
नारी वाथ नरो वाथ मत्क्षेत्रे धर्मसञ्ज्ञके । त्यजतेयःप्रियान्प्राणान्मुक्तिर्भवतुशाश्वती
एवमस्त्विति शर्वोऽपि देवा ब्रह्मादयस्तथा । पुष्पवृष्टिं प्रकुर्वाणाः परंहर्षमवाप्नुयुः
देवदुन्दुभयो नेदुर्गन्धर्वपतयो जगुः । ववुः पुण्यास्तथा वाता ननृतुश्चाप्सरोगणाः॥

सूत उवाच

यमेन तपसा भक्त्यातोषितो हि सदाशिवः । उवाच वचनंदेवं रम्यं साधुमनोरमम्
अनुज्ञां देहि मे तात! यथागच्छामि सत्वरम् । कैलासं पर्वतश्रेष्ठंदेवानांहितकाम्यया

यम उवाच

न मे स्थानं परित्यक्तुं त्वयायुक्तं महेश्वर !। कैलासादधिकं देव! जायतेवचनादिदम्

शिव उवाच

साधु प्रोक्तं त्वया युक्तमेकांशेनात्र मे स्थितिः ।
न मया त्यजितं साधु स्थानं तव सुनिर्मलम् ॥ ७२ ॥

विश्वेश्वरं महालिङ्गं मन्नाम्नात्र भविष्यति । एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत
शिवस्य वचनात्तत्र तदा लिङ्गं तदद्भुतम् । तं दृष्ट्वा च सुरैस्तत्र यथानामानुकीर्त्तनम्
स्वंस्वंलिङ्गंतदा सृष्टंधर्मारण्येसुरोत्तमैः । यस्यदेवस्य यल्लिङ्गंतन्नाम्ना परिकीर्तितम्

सूत उवाच

धर्मेण स्थापितं लिङ्गं धर्मेश्वरमुपस्थितम् । स्मरणात्पूजनात्तस्य सर्वपापैःप्रमुच्यते
यद्ब्रह्म योगिनांगम्यं सर्वेषां हृदये स्थितम्
तिष्ठते यस्य लिङ्गं तु स्वयंभुवमिति स्थितम् ॥ ७७ ॥

भूतनाथं च सम्पूज्य व्याधिभिर्मुच्यते जनः । धर्मवापींततश्चैव चक्रे तत्र मनोरमाम्॥
आहत्यकोटितीर्थानां जलं वाप्यां मुमोचह । यमतीर्थस्वरूपेचस्नानं कृत्वामनोरमम्
स्नानार्थं देवतानां च ऋषीणां भावितात्मनाम् ।
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ८० ॥

धर्मवाप्यांनरःस्नात्वादृष्ट्वा धर्मेश्वरं शिवम् । मुच्यते सर्वपापेभ्यो नमातुर्गर्भमाविशेत्
तत्र स्नात्वा नरो यस्तु करोति यमतर्पणम् ।
व्यधिंदोषविनाशार्थं क्लेशदोषोपशान्तये ॥ ८२ ॥
यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ।
वैवस्वताय कालाय दध्नाय परिमेष्ठिने ॥ ८३ ॥

वृकोदराय वृकाय दक्षिणेशाय ते नमः । नीलायचित्रगुप्ताय चित्र वैचित्र ते नमः ॥
यमार्थं तर्पणं योवैधर्मवाप्वां करिष्यति । साक्षतैर्नामभिश्चैतैस्तस्य नोपद्रवो भवेत्
एकान्तरस्तृतीयस्तुज्वरश्चातुर्थिकस्तथा । वेलायांजायतेयस्तुज्वरःशीतज्वरस्तथा
पीडयन्तिनचैतस्य यस्यैव मतिरीदृशी । रेवत्यादिग्रहादोषा डाकिनीशाकिनीतथा
धनधान्यसमृद्धिः स्यात्सन्ततिर्वर्धतेसदा । भूतेश्वरंतुसंपूज्यसुस्नातोविजितेन्द्रियः

साङ्गंरुद्रजपंकृत्वा व्यधिदोषात्प्रमुच्यते । अमावास्यां सोमदिने व्यतीपातेचवैधृतौ
सङ्क्रान्तौ ग्रहणे चैव तत्र श्राद्धं स्मृतं नृणाम् ॥ ८८ ॥
श्राद्धं कृतं तेन समाः सहस्रं निरस्य चैतत्पितरस्त्वदन्ति ।
पानीयमेवापि तिलैर्विमिश्रितं ददाति यो वै प्रथितो मनुष्यः ॥ ८९ ॥
एकविंशतिवारैस्तुगयायां पिण्डदानतः । धर्मेश्वरे सकृद्दत्तं पितृणां चाक्षयं भवेत् ॥
धर्मेशात्पश्चिमेभागेविश्वेश्वरान्तरेपिवा । धर्मवापीति विख्याता स्वर्गसोपानदायिना
धर्मेण निर्मिता पूर्वं शिवार्थं धर्मबुद्धिना ।
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च तर्पिताः पितृदेवताः ॥ ९२ ॥
शमीपत्रप्रमाणं तु पिण्डंदद्याच्च यो नरः । धर्मवाप्यां महापुण्यांगर्भवासंनचाप्नुयात्
कुम्भीपाकान्महारौद्राद्रौरवान्नरकात्पुनः । अन्धता मिस्रकाद्राजन्मुच्यतेनात्र संशयः

सूत उवाच

एकवर्षं तर्पणीयं धर्मवाप्यां नरोत्तमः । ऋतौ मासे च पक्षे च विपरीतं च जायते ॥
बर्हिषदोऽग्निष्वात्ताश्च आज्यपाः सोमपास्तथा ।
तृप्तिं प्रयान्ति परमां वाप्यां वै तर्पणेन तु ॥ ९६ ॥
कुरुक्षेत्रादि क्षेत्राणिअयोध्यादिपुरस्तथा । पुष्कराद्यानिसर्वाणिमुक्तिनामानिसंतिवै
तानि सर्वाणि तुल्यानि धर्मकूपोऽधिको भवेत् ।
मन्त्रो वेदास्तथा यज्ञा दानानि च व्रतानि च ॥ ९८ ॥
अक्षयाणि प्रजायन्तेदत्त्वाजप्त्वा नरेश्वर !। अभिचाराश्चये चान्येसुसिद्धाथर्ववेदजाः
तेसर्वेसिद्धिमायान्तितस्मिन्स्थानेकृताअपि । आदितीर्थं नृपश्रेष्ठकाजेशैरुपसेवितम्
सिद्धिस्थानं सुसौम्यं चब्रह्माद्यैरपि सेवितम् । कृतेतुयुगपर्यन्तंत्रेतायां लक्षपञ्चकम्
द्वापरे लक्षमेकं तु दिनैकेन फलं कलौ । एतदुक्तं मया ब्रह्मन्धर्मारण्यस्य वर्णनम्
फलं चैवात्र सर्वं हि उक्तं द्वैपायनेन तु ॥ १०२ ॥

सूत उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामिधर्मवाक्यं मनोरमम् । देवानां हितकामाय आज्ञाप्यचयदुक्तवान्

धर्म उवाच

अस्मिन्क्षेत्रे प्रकुर्वन्तिविष्णुमायाविमोहिताः । पारदार्यंमहादुष्टंस्वर्णस्तेयादिकंतथा
अन्यच्च विकृतं सर्वं कुर्वाणो नरकंव्रजेत् । अन्यक्षेत्रे कृतंपापं धर्मारण्ये विनश्यति ॥
धर्मारण्ये कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति । यथा पुण्यं तथापापंयत्किञ्चिच्चशुभाशुभम्
तत्सर्वं वर्द्धते नित्यंवर्षाणिशतमित्युत । कामिनांकामदंपुण्यंयोगिनांमुक्तिदायकम्
सिद्धानां सिद्धिदं प्रोक्तं धर्मारण्यं तु सर्वदा । अपुत्रोलभतेपुत्रान्निर्धनोधनवान्भवेत्
एतदाख्यानकं पुण्यं धर्मेण कथितं पुरा । यः श्रृणोति नरोभक्त्यानारीवाश्रावयेत्तुयः
गोसहस्रफलं तस्य अन्ते हरिपुरं व्रजेत् ॥ १०६ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे
पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये क्षेत्रस्थापनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

सदाचारवर्णनम्

व्यास उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि धर्मारण्यनिवासिना । यत्कार्यं पुरुषेणेह गार्हस्थ्यमनुतिष्ठता ॥
धर्मारण्येषु ये जाता ब्राह्मणाः शुद्धवंशजाः । अष्टादशसहस्राश्चकाजेशैश्च विनिर्मिताः
सदाचाराः पवित्राश्च ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तमाः । तेषां दर्शनमात्रेण महापापैर्विमुच्यते

युधिष्ठिर उवाच

पाराशर्य! समाख्याहिसदाचारं च वैप्रभो !। आचाराद्धर्ममाप्नोतिआचाराल्लभतेफलम्
आचाराच्छ्रियमाप्नोति तदाचारं वदस्व मे ॥ ४ ॥

व्यास उवाच

स्थावराः कृमयोऽब्जाश्च पक्षिणः पशवो नराः ।

क्रमेण धार्मिकास्त्वेत एतेभ्यो धार्मिकाः सुराः ॥ ५ ॥
सहस्रभागात्प्रथमे द्वितीयानुक्रमास्तथा । सर्व एतेमहाभागाः पापान्मुक्तिसमाश्रयाः
चतुर्णामपि भूतानां प्राणिनोऽतीव चोत्तमाः ।
प्राणिभ्योऽपि मुनि (नृप) श्रेष्ठाः सर्वे बुद्ध्युपजीवनः ॥ ७ ॥
मतिमद्भ्यो नराः श्रेष्ठास्तेभ्य श्रेष्ठास्तु वाडवाः ।
विप्रेभ्योऽपि च विद्वांसो विद्वद्भ्यः कृतबुद्धयः ॥ ८ ॥
कृतधीभ्योऽपि कर्तारः कर्तृभ्यो ब्रह्मतत्पराः ।
न तेभ्योऽभ्यधिकः कश्चित्त्रिषु लोकेषु भारत !॥ ६ ॥
अन्योन्यपूजकास्ते वै तपोविद्याविशेषतः । ब्राह्मणो ब्रह्मणा सृष्टः सर्वभूतेश्वरोयतः
अतो जगत्स्थितंसर्वंब्राह्मणोऽर्हतिनापरः । सदाचारोहिसर्वार्होनाचाराद्विच्युतःपुनः
तस्माद्विप्रेण सततं भाव्यमाचारशीलिना । विद्वेषरागरहिता अनुतिष्ठन्ति यं मुने!॥
सिद्धयस्तं सदाचारं धर्ममूलं विदुर्बुधाः । लक्षणैः परिहीनोऽपि सम्यगाचारतत्परः
श्रद्धालुरनसूयुश्च नरो जीवेत्समाः शतम् । श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितंस्वेषुस्वेषुचकर्मसु
सदाचारं निषेवेत धर्ममूलमतन्द्रितः । दुराचाररतो लोके गर्हणीयः पुमान्भवेत् ॥
व्याधिभिश्चाभिभूयेत सदाल्पायुः सुदुःखभाक् ।
त्याज्यं कर्म पराधीनं कार्यमात्मवशं सदा ॥ १६ ॥
दुःखी यतः पराधीनःसदैवात्मवशःसुखी । यस्मिन्कर्मण्यंतरात्माक्रियमाणेप्रसीदति
तदेव कर्म कर्त्तव्यं विपरीतं न च क्वचित् । प्रथमंधर्मसर्वस्वं प्रोक्तं यन्नियमा यमाः ॥
अतस्तेष्वेव वै यत्नः कर्त्तव्योधर्ममिच्छता । सत्यंक्षमार्जवंध्यानमानृशंस्यमहिंसनम्
दमः प्रसादो माधुर्यं मृदुतेति यमा दश । शौचं स्नानंतपोदानं मौनेज्याध्ययनं व्रतम्
उपोषणोपस्थदण्डो दशैतेनियमाः स्मृताः । कामं क्रोधं दमं मोहंमात्सर्यंलोभमेवच
अमून्षड्वैरिणोजित्वासर्वत्रविजयी भवेत् । शनैःसञ्चिनुयाद्धर्मंवल्मीकंश्रृङ्गवान्यथा
परपीडामकुर्वाणः परलोकसहायिनम् । धर्म एव सहायी स्यादमुत्र परिरक्षितः ॥
पितृमातृसुतभ्रातृयोषिद्बन्धुजनाधिकः । जायते चैकलः प्राणी म्रियते च तथैकलः

एकलः सुकृतंभुङ्क्ते भुङ्क्ते दुष्कृतमेकलः । देहे पञ्चत्वमापन्नेत्यक्त्वैकंकाष्ठलोष्ठवत्
बान्धवाविमुखायान्तिधर्मोयान्तमनुव्रजेत् । अतःसञ्चिनुयाद्धर्म्ममत्राऽमुत्रसहायिनम्
धर्मंसहायिनंलब्ध्वा सन्तरेद्दुस्तरं तमः । सम्बन्धानाचारेन्नित्यमुत्तमैरुत्तमैः सुधीः
अधमानधमांस्त्यक्त्वा कुलमुत्कर्षतां नयेत् । उत्तमानुत्तमानेव गच्छेद्धीमांश्चवर्जयेत्

ब्राह्मणः श्रेष्ठतामेति प्रत्यवायेन शूद्रताम् ॥ २८ ॥

अनध्ययनशीलं च सदाचारविलङ्घिनम् । सालसं च दुरन्नादं ब्राह्मणं बाधतेऽन्तकः

अतोऽभ्यस्येत्प्रयत्नेन सदाचारं सदा द्विजः ।
तीर्थान्यप्यभिलस्यन्ति सदाचारिसमागमम् ॥ ३० ॥

रजनीप्रान्तयामार्द्धं ब्राह्मःसमय उच्यते । स्वहितं चिन्तयेत्प्राज्ञस्तस्मिंश्चोत्थायसर्वदा
गजास्यं संस्मरेदादौ तत ईशं सहाम्बया । श्रीरङ्गं श्रीसमेतं तु ब्रह्माणं कमलोद्भवम्

इन्द्रादीन्सकलान्देवान्वसिष्ठादीन्मुनीनपि ।
गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः श्रीशैलाद्यखिलान्गिरीन् ॥ ३३ ॥

क्षीरोदादीन्समुद्रांश्च मानसादिसरांसि च । वनानि नन्दनादीनिधेनूः कामदुघादयः

कल्पवृक्षादिवृक्षांश्च धातून्काञ्चनमुख्यतः ।
दिव्यस्त्रीरुर्वशीमुख्याः प्रह्लादाद्यान्हरेः प्रियान् ॥ ३५ ॥

जननीचरणौस्मृत्वासर्वतीर्थोत्तमोत्तमौ । पितरंचगुरूंश्चापिहृदिध्यात्वा प्रसन्नधीः
ततश्चावश्यकं कर्त्तुं नैर्ऋतीं दिशमाव्रजेत् । ग्रामाद्धनुःशतं गच्छेन्नगराच्चचतुर्गुणम्

तृणैराच्छाद्य वसुधां शिरः प्रावृत्य वाससा ।
कर्णोपवीत उदग्वक्त्रो दिवसे सन्ध्ययोरपि ॥ ३८ ॥
विण्मूत्रे विसृजेन्मौनी निशायां दक्षिणामुखः ।
न तिष्ठन्नाशु नो विप्रगोवह्न्यनिलसम्मुखः ॥ ३९ ॥
न फालकृष्टे भूभागे न रथ्यासेव्यभूतले ।
नाऽऽलोकयेद्दिशो भागाञ्ज्योतिश्चक्रं नभोमलम् ॥ ४० ॥
वामेन पाणिना शिश्नं धृत्वोत्तिष्ठेत्प्रयत्नवान् ।

अथो मृदं समादद्याज्जन्तुकर्करवर्जिताम् ॥ ४१ ॥

विहायमूषकोत्खातांचोच्छिष्टांकेशसंकुलाम् । गुह्येदद्यान्मृदंचैकांप्रक्षाल्यचांबुनाततः पुनर्वामकरेणेति पञ्चधा क्षालयेद्गुदम् । एकैकपादयोर्दद्यात्तिस्रः पाण्योर्मृदस्तथा इत्थं शौचं गृही कुर्याद्गन्धलेपक्षयावधि । क्रमाद्द्वैगुण्यतःकुर्याद्ब्रह्मचर्यादिषु त्रिषु दिवाविहितशौचाच्च रात्रावर्द्धं समाचरेत् । परग्रामे तदर्धं च पथि तस्यार्धमेव च तदर्धंरोगिणां चापिसुस्थेन्यूनं नकारयेत् । अपि सर्वनदीतोयैर्मृत्कूटैश्चाप्यगोपमैः

आपातमाचरेच्छौचं भावदुष्टो न शुद्धिभाक् ।

आर्द्रधात्रीफलोन्माना मृदः शौचे प्रकीर्तिताः ॥ ४७ ॥

सर्वाश्चाहुतयोऽप्येवं ग्रासाश्चान्द्रायणेपिच ।

प्रागास्य उदगास्यो वा सूपविष्टः शुचौ भुवि ॥ ४८ ॥

उपस्पृशेद्विहीनाभिस्तुषांगारास्थिभस्मभिः ।

अतिस्वच्छाभिरद्भिश्च यावद्धृद्गाभिरत्वरः ॥ ४६ ॥

ब्राह्मणोब्रह्मतीर्थेणदृष्टिपूताभिराचमेत् । कण्ठगाभिर्नृपः शुध्येत्तालुगाभिस्तथोरुजः

स्त्रीशूद्रावथ संस्पर्शमात्रेणापि विशुध्यतः ।

शिरः शब्दं सकण्ठं वा जले मुक्तशिखोऽपि वा ॥ ५१ ॥

अक्षालितपदद्वन्द्वआचान्तोऽप्यशुचिर्मतः ।

त्रिः पीत्वाऽम्बु विशुद्ध्यर्थं ततः खानि विशोधयेत् ॥ ५२ ॥

अङ्गुष्ठमूलदेशेन ह्यधरोष्ठौ परिमृजेत् । स्पृष्ट्वाजलेन हृदयं समस्ताभिः शिरःस्पृशेत्

अङ्गुल्यग्रैस्तथा स्कन्धौ साम्बु सर्व्वत्र संस्पृशेत् ।

आचान्तः पुनराचामेत्कृत्वा रथ्योपसर्पणम् ॥ ५४ ॥

स्नात्वा भुक्त्वा पयः पीत्वा प्रारम्भे शुभकर्मणाम् ।

सुप्त्वा वासः परीधाय दृष्ट्वा तथाप्यमङ्गलम् ॥ ५५ ॥

प्रमादादशुचिःस्मृत्वाद्विराचान्तःशुचिर्भवेत् । दन्तधावनं प्रकुर्वीतयथोक्तंधर्मशास्त्रतः

आचान्तोऽप्यशुचिर्यस्मादकृत्वा दन्तधावनम् ॥ ५६ ॥

प्रतिपद्दर्शषष्ठीषु नवम्यां रविवासरे। दन्तानां काष्ठसंयोगो दहेदासप्तमं कुलम् ॥
अलाभे दन्तकाष्ठानां निषिद्धे वाथ वासरे। गण्डूषा द्वादश ग्राह्या मुखस्य परिशुद्धये
कनिष्ठाग्रपरीमाणंसत्वचं निर्व्रणारुजम्। द्वादशाङ्गुलमानं च सार्द्रं स्याद्दंतधावनम्
एकैकांगुलमानंतच्चर्वयेद्दन्तधावनम्। प्रातः स्नानं चरित्वाचशुद्धयै तीर्थे विशेषतः

प्रातः स्नानाद्यतः शुद्धयेत्कायोऽयं मलिनः सदा।
यन्मलं नवभिश्छिद्रैः स्रवत्येव दिवानिशम् ॥ ६१ ॥

उत्साहमेधासौभाग्यरूपसम्पत्प्रवर्द्धकम्। प्राजापत्यसमंप्राहुस्तन्महाघविनाशकृत् ॥
प्रातः स्नानंहरेत्पापमलक्ष्मींग्लानिमेव च। अशुचित्वंचदुःस्वप्नंतुष्टिंपुष्टिंप्रयच्छति

नोपसर्प्पन्ति वै दुष्टाः प्रातःस्नायिजनं क्वचित्।
दृष्टादृष्टफलं यस्मात्प्रातःस्नानं समाचरेत् ॥ ६४ ॥
प्रसङ्गतः स्नानविधिं प्रवक्ष्यामि नृपोत्तम !।
विधिस्नानं यतः प्राहुः स्नानाच्छतगुणोत्तरम् ॥ ६५ ॥
विशुद्धां मृदमादाय बर्हिषस्तिलगोमयम्।
शुचौ देशे परिस्थाप्य ह्याचम्य स्नानमाचरेत् ॥ ६६ ॥

उपग्रहीबद्धशिखोजलमध्येसमाविशेत्। स्वशाखोक्तविधानेनस्नानं कुर्याद्यथाविधि

स्नात्वेत्थं वस्त्रमापीड्य गृह्णीयाद्धौतवाससी।
आचम्य च ततः कुर्यात्प्रातःसन्ध्यां कुशान्वितः ॥ ६८ ॥

प्राणायामांश्चरन्विप्रो नियम्यमानसंदृढम्। अहोरात्रकृतैःपापैर्मुक्तो भवतितत्क्षणात्
दश द्वादशसंख्या वा प्राणायामाः कृता यदि। नियम्य मानसं तेन तदा तप्तंमहत्तपः
सव्याहृतिप्रणवकाः प्राणायामास्तु षोडश। अपि भ्रूणहनं मासात्पुनन्त्यहरहःकृताः

यथा पार्थिवधातूनां दह्यन्ते धमनान्मलाः।
तथेन्द्रियैः कृता दोषा ज्वाल्यन्ते प्राणसंयमात् ॥ ७२ ॥

एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः। गायत्र्यास्तु परं नास्ति पावनं च नृपोत्तम
कर्मणा मनसावाचायद्रात्रौकुरुते त्वघम्। उत्तिष्ठन्पूर्वसंध्यायांप्राणायामैर्विशोधयेत्

यदह्ना कुरुतेपापंमनोवाक्कायकर्मभिः। आसीनः पश्चिमांसंध्यांप्राणायामैर्व्यपोहति
पश्चिमां तु समासीनो मलं हन्ति दिवाकृतम् ॥ ७५ ॥
नोपतिष्ठेत्तु यः पूर्वां नोपास्ते यस्तु पश्चिमाम्।
स शूद्रवद्बहिष्कार्यः सर्वस्माद्द्विजकर्मणः ॥ ७६ ॥

अपां समीपमासाद्य नित्यकर्म समाचरेत्। तत आचमनं कुर्याद्यथाविध्यनुपूर्वशः ॥
आपोहिष्ठेतितिसृभिर्मार्जनंतु ततश्चरेत्। भूमौ शिरसिचाकाश आकाशेभुवि मस्तके
मस्तकेच तथाकाशेभूमौ च नवधाक्षिपेत्। भूमिशब्देन चरणावाकाशं हृदयंस्मृतम्
शिरस्येव शिरःशब्दो मार्जनं तैरुदाहृतम् ॥ ७६ ॥

वारुणादपि चाग्नेयाद्वायव्यदपि चेन्द्रतः। मन्त्रस्नानादपिपरं ब्राह्मंस्नानमिदं परम्
ब्राह्मस्नानेन यः स्नातः स बाह्याभ्यन्तरं शुचिः ॥ ८० ॥

सर्वत्र चार्हतामेति देवपूजादिकर्मणि। नक्तंदिनं निमज्ज्याप्सु कैवर्ताः किमुपावनाः
शतशोऽपितथास्नातानशुद्धाभावदूषिताः। अन्तःकरणशुद्धांश्चतान्विभूतिःपवित्रयेत्
किम्पावनाः प्रकीर्त्यन्ते रासभा भस्मधूसराः। सस्नातःसर्वतीर्थेषुमलैःसर्वैर्विवर्जितः
तेन क्रतुशतैरिष्टं चेतो यस्येह निर्मलम्।
तदेव निर्मलं चेतो यथा स्यात्तन्मुने! शृणु ॥ ८४ ॥
विश्वेशश्चेत्प्रसन्नः स्यात्तदा स्यान्नान्यथा क्वचित्।
तस्माच्चेतोविशुद्ध्यर्थं काशीनाथं समाश्रयेत् ॥ ८५ ॥

इदं शरीरमुत्सृज्यपरं ब्रह्माधिगच्छति। द्रुपदान्तं ततो जप्त्वा जलमादाय पाणिना
कुर्याद्व्रतंचमन्त्रेण विधिज्ञस्त्वघमर्षणम्। निमज्ज्याप्सुत्रयोविद्वाञ्जपेत्त्रिरघमर्षणम्
जले वापिस्थले वापि यःकुर्यादघमर्षणम्। तस्याघौघो विनश्येत यथासूर्योदयेतमः
गायत्रीं शिरसा हीनां महाव्याहृतिपूर्विकाम्।
प्रणवाद्यां जपंस्तिष्ठन्क्षिपेदम्भोञ्जलित्रयम् ॥ ८६ ॥

तेन वज्रोदकेनाशु मन्देहानाम राक्षसाः। सूर्यतेजः प्रलोपन्ते शैला इव विवस्वतः ॥
सहायार्थंचसूर्यस्ययोद्विजोनाञ्जलित्रयम्। क्षिपेन्मन्देहनाशायसोऽपिमन्देहतांव्रजेत्

प्रातस्तावज्जपंस्तिष्ठेद्यावत्सूर्यस्यदर्शनम् । उपविष्टो जपेत्सायमृक्षाणामाविलोकनात्
काललोपोनकर्त्तव्यो द्विजेनस्वहितेप्सुना । अर्द्धोदयास्तसमये तस्माद्वज्रोदकंक्षिपेत्

विधिनाऽपि कृता सन्ध्या कालातीताऽफला भवेत् ।
अयमेव हि दृष्टान्तो वन्ध्यास्त्रीमैथुनं यथा ॥ ९४ ॥

जलेवामकरंकृत्वा यासन्ध्याऽऽचरिता द्विजैः । वृषलीसापरिज्ञेया रक्षोगणमुदावहा
उपस्थानंततःकुर्याच्छाखोक्तविधिनाततः । सहस्रकृत्वोगायत्र्याःशतकृत्वोऽथवापुनः
दशकृत्वोऽथदेव्यैचकुर्यात्सौरीमुपस्थितिम् । सहस्रपरमां देवींशतमध्यांदशावराम्
गायत्रीं यो जपेद्विप्रो न स पापैः प्रलिप्यते । रक्तचन्दनमिश्राभिरद्भिश्च कुसुमैःकुशैः
वेदोक्तैरागमोक्तैर्वा मन्त्रैरर्घं प्रदापयेत् । अर्चितः सविता येन तेन त्रैलोक्यमर्च्चितम् ॥
अर्चितःसविता दत्ते सुतान्पशुवसूनि च । व्याधीन्हरेद्ददात्यायुः पूरयेद्वाञ्छितान्यपि

अयं हि रुद्र आदित्यो हरिरेव दिवाकरः ।
रविर्हिरण्यरूपोऽसौ त्रयीरूपोऽयमर्यमा ॥ १०१ ॥
ततस्तु तर्पणं कुर्यात्स्वशाखोक्तविधानतः ।
ब्रह्मादीनखिलान्देवान्मरीच्यादींस्तथा मुनीन् ॥ १०२ ॥

चन्दनागुरुकर्पूरगन्धवत्कुसुमैरपि । तर्पयेच्छुचिभिस्तोयैस्तृप्यन्त्विवति समुच्चरेत्
सनकादीन्मनुष्यांश्च निवीती तर्पयेद्यवैः । अङ्गुष्ठद्वयमध्ये तु कृत्वा दर्भानृजून्द्विजः

कव्यवाडनलादींश्च पितृन्दिव्यान्प्रतर्प्पयेत् ।
प्राचीनावीतिको दर्भैर्द्विगुणैस्तिलमिश्रितैः ॥ १०५ ॥
रवौ शुक्ले त्रयोदश्यां सप्तम्यां निशि सन्ध्ययोः ।
श्रेयोर्थी ब्राह्मणो जातु न कुर्यात्तिलतर्पणम् ॥ १०६ ॥

यदि कुर्यात्ततः कुर्याच्छुक्लैरेव तिलैः कृती । चतुर्दश यमान्पश्चात्तर्पयेन्नामउच्चरन् ॥
ततः स्वगोत्रमुच्चार्य तर्पयेत्स्वान्पितृन्मुदा । सव्यजानुनिपातेन पितृतीर्थेन वाग्यतः
एकैकमञ्जलिंदेवा द्वौद्वौतुसनकादिकाः । पितरस्त्रीन्प्रवाञ्छन्तिस्त्रियएकैकमञ्जलिम्
मङ्गुल्यग्रेण वै दैवमार्षमङ्गुलिमूलगम् । ब्राह्ममङ्गुष्ठमूले तु पाणिमध्ये प्रजापतेः ॥

मध्येङ्गुष्ठप्रदेशिन्योः पित्र्यं तीर्थं प्रचक्षते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं देवर्षिपितृमानवाः ॥
तृप्यंतुसर्व्वे पितरोमातृमातामहादयः । अन्येचमन्त्राः प्रोक्तायेवेदोक्ताःपुराणसम्भवाः
साङ्गंचतर्प्पणं कुर्यात्पितृणांचसुखप्रदम् । अग्निकार्यंततः कृत्वावेदाभ्यासं ततश्चरेत्

श्रुत्यभ्यासः पञ्चधा स्यात्स्वीकारोऽर्थविचारणम् ।
अभ्यासश्च तपश्चापि शिष्येभ्यः प्रतिपादनम् ॥ ११४ ॥

लब्धस्य प्रतिपालार्थमलब्धस्यच लब्धये । प्रातःकृत्यमिदंप्रोक्तं द्विजातीनांनृपोत्तम!
अथवा प्रातरुत्थाय कृत्वावश्यकमेव च । शौचाचमनमादाय भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥

विशोध्य सर्वगात्राणि प्रातःसन्ध्यां समाचरेत् ।
वेदार्थानधिगच्छेद्वै शास्त्राणि विविधान्यपि ॥ ११७ ॥
अध्यापयेच्छुचीञ्छिष्यान्हितान्मेधासमन्वितान् ।
उपेयादीश्वरं चापि योगक्षेमादिसिद्धये ॥ ११८ ॥
ततो मध्याह्नसिद्ध्यर्थं पूर्वोक्तं स्नानमाचरेत् ।
स्नात्वा माध्याह्निकीं सन्ध्यामुपासीत विचक्षणः ॥ ११६ ॥

देवतां परिपूज्याथ विधिंनैमित्तिकं चरेत् । पवनाग्निं समुज्ज्वाल्यवैश्वदेवंसमाचरेत्

निष्पावान्कोद्रवान्माषान्यलाषांश्चणकांस्त्यजेत् ।
तैलपक्वमपक्वान्नं सर्वं लवणयुक्त्यजेत् ॥ १२१ ॥

आढक्यन्नं मसूरान्नं वर्तुलधान्यसंभवम् । भुक्तशेषं पर्युषितं वैश्वदेवे विवर्जयेत् ॥
दर्भपाणिःसमाचम्य प्राणायामंविधायच । पृथ्वोदिवीति मन्त्रेण पर्य्युक्षणमथाचरेत्
प्रदक्षिणंचपर्य्युक्ष्य द्विःपरिस्तीर्यवैकुशान् । रापोर्द्ध देवमन्त्रेण कुर्याद्वह्निंस्वसन्मुखे
वैश्वानरं समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाक्षतैस्तथा । स्वशाखोक्तप्रकारेण होमंकुर्याद्विचक्षणः
अध्वगः क्षीणवृत्तिश्च विद्यार्थी गुरुपोषकः । यतिश्च ब्रह्मचारी च षडेतेधर्मभिक्षुकाः

अतिथिः पान्थिको ज्ञेयोऽनूचानः श्रुतिपारगः ।
मान्यावेतौ गृहस्थानां ब्रह्मलोकमभीप्सताम् ॥ १२७ ॥

अपिश्वपाकेशुनिवा नैवान्नं निष्फलंभवेत् । अत्रार्थिनि समायातेपात्रापात्रंनचिन्तयेत्

शुनांच पतितानाञ्चश्वपचां पापरोगिणाम् । काकानांचकृमीणांचबहिरन्नं किरेच्छुचि
ऐन्द्रवारुणवायव्याःसौम्यावैनैर्ऋताश्चये । प्रतिगृह्णंत्विमंपिंडंकाकाभूमौमयार्पितम्
इत्थं भूतबलिंकृत्वाकालंगोदोहमात्रकम् । प्रतीक्ष्यातिथिमायातं विशेद्भोज्यगृहंततः

अदत्त्वा वायसबलिं नित्यश्राद्धं समाचरेत् ।

नित्यश्राद्धे स्वसामर्थ्यात्त्रीन्द्वावेकमथापि वा ॥ १३२ ॥

भोजयेत्पितृयज्ञार्थं दद्यादुद्धृत्य वारि च । नित्यश्राद्धं दैवहीनंनियमादिविवर्जितम्
दक्षिणारहितं त्वेतद्दातृभोक्तृसुतृप्तिकृत् । पितृयज्ञं विधायेत्थं स्वस्थबुद्धिरनातुरः

अदुष्टासनमध्यास्य भुञ्जीत शिशुभिः सह ।

सुगन्धिः सुमनाः स्रग्वी शुचिवासोद्वयान्वितः ॥ १३५ ॥

प्रागास्य उदगास्यो वाभुञ्जीतपितृसेवितम् । विधायान्नमनग्नंतदुपरिष्टादधस्तथा
आपोशानविधानेन कृत्वाऽश्नीयात्सुधीर्द्विजः । भूमौ बलित्रयं कुर्यादपोदद्यात्तदोपरि
सकृच्चाप उपस्पृश्य प्राणाद्याहुतिपञ्चकम् । दद्याज्जठरकुण्डाग्नौदर्भपाणिः प्रसन्नधीः
दर्भपाणिस्तुयो भुङ्क्तेतस्यदोषो नविद्यते । केशकीटादिसंभूतस्तदश्नीयात्सदर्भकः
ततो मौनेन भुञ्जीत न कुर्याद्दन्तघर्षणम् । प्रक्षालितव्यहस्तस्य दक्षिणाङ्गुष्ठमूलतः॥

रौरवेऽपुण्यनिलये अधोलोकनिवासिनाम् ।

उच्छिष्टोदकमिच्छूनामक्षय्यमुपतिष्ठताम् ॥ १४१ ॥

पुनराचम्य मेधावी शुचिर्भूत्वा प्रयत्नतः । मुखशुद्धिं ततः कृत्वा पुराणश्रवणादिभिः
अतिवाह्य दिवाशेषं ततःसन्ध्यांसमाचरेत् । गृहेषुप्राकृतासन्ध्यागोष्ठेदशगुणास्मृता
नद्यामयुतसंख्या स्यादनन्ता शिवसन्निधौ । अनृतं मद्यगन्धं च दिवामैथुनमेव च ॥

पुनाति वृषलस्थानं सन्ध्या बहिरुपासिता ॥ १४४ ॥

उद्देशतः समाख्यातएष नित्यतनोविधिः । इत्थं समाचरन्विप्रोनावसीदतिकर्हिचित्

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां तृतीयेब्रह्मखण्डे ।
पूर्वभागे धर्मारण्यमाहात्म्ये सदाचारवर्णनंनाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

सदाचारलक्षणम्

व्यास उवाच

उपकाराय साधूनां गृहस्थाश्रमवासिनाम् । यथा च क्रियतेधर्मा यथावत्कथयामिते

वत्स! गार्हस्थ्यमास्थाय नरः सर्वमिदं जगत् ।

पुष्णाति तेन लोकांश्च स जयत्यभिवाञ्छितान् ॥ २ ॥

पितरो मुनयो देवा भूतानिमनुजास्तथा । कृमिकीटपतङ्गाश्च वयांसिपितरोऽसुराः

गृहस्थ मुपजीवन्ति ततस्तृप्तिंप्रयान्तिच । मुखंवास्यनिरीक्षन्तेअपोनोदास्यतीतिच

सर्वस्याधारभूता ये वत्स धेनुस्त्रयीमयी । अस्यां प्रतिष्ठितं विश्वंविश्वहेतुश्चयामाता

ऋक्पृष्ठासौ यजुर्मध्या सामकुक्षिपयोधरा । इष्टापूर्तविषाणा च साधुसूक्ततनूरुहा

शान्तिपुष्टिशकृन्मूत्रा वर्णपादप्रतिष्ठिता । उपजीव्यमाना जगतां पदक्रमजटाघनैः ॥

स्वाहाकारस्वधाकारौ वषट्कारश्च पुत्रक !।

हन्तकारस्तथैवान्यस्तस्याः स्तनचतुष्टयम् ॥ ८ ॥

स्वाहाकारस्तनं देवा पितरश्च स्वधामयम् । मुनयश्च वषट्कारं देवभूतसुरेश्वराः ॥

हन्तकारं मनुष्याश्च पिबन्ति सततंस्तनम् । एवमध्यापयेदेव वेदानां प्रत्यहं त्रयीम्

तेषामुच्छेदकर्त्ता यः पुरुषोऽनन्तपापकृत् । स तमस्यन्धतामिस्रे नरकेहिनिमज्जति

यस्त्वेनां मानवो धेनुं स्ववत्सैरमरादिभिः । पूजयत्युचिते कालेसस्वर्गायोपपद्यते

तस्मात्पुत्र! मनुष्येण देवर्षिपितृमानवाः । भूतानिचानुदिवसम्पोष्याणिस्वतनुर्यथा

तस्मात्स्नातः शुचिर्भूत्वा देवर्षिपितृतर्पणम् ।

यज्ञस्यान्ते तथैवाऽद्भिः काले कुर्यात्समाहितः ॥ १४ ॥

सुमनोगन्धपुष्पैश्चदेवानभ्यर्च्य मानवः । ततोऽग्नेस्तर्पणं कुर्याद्दद्याच्चापिबलींस्तथा

नक्तश्चरेभ्यो भूतेभ्यो बलिमाकाशतोहरेत् । पितृणांनिर्वपेत्तद्वद्दक्षिणाभिमुखस्ततः

गृहस्थस्तत्परो भूत्वासुसमाहितमानसः । ततस्तोयमुपादायतेष्वेवार्पणसत्क्रियाम्
स्थानेषु निक्षिपेत्प्राज्ञोनाम्ना तूद्दिश्यदेवताः । एवं बलिं गृहे दत्वागृहेगृहपतिःशुचिः
आचम्य च ततः कुर्यात्प्राज्ञोद्वारावलोकनम् । मुहूर्तस्याष्टमंभागमुदीक्षेतातिथिंततः
अतिथिं तत्र संप्राप्तमर्घ्यपाद्योदकेन च । बुभुक्षुमागतं श्रान्तं याचमानमकिञ्चनम्
ब्राह्मणंप्राहुरतिथिंसम्पूज्यशक्तितो बुधैः । नपृच्छेत्तत्राचरणंस्वाध्यायंचापिपण्डितः

शोभनाशोभनाकारं तं मन्येत प्रजापतिम् ।
अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ २२ ॥

तस्मै दत्वातुयोभुङ्क्ते सतुभुङ्क्तेऽमृतंनरः । अतिथिर्यस्यभग्नाशोगृहात्प्रतिनिवर्तते
स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति । अपि वा शाकदानेन यद्वातोयप्रदानतः

पूजयेत्तं नरः शक्त्या तेनैवाऽतो विमुच्यते ॥ २४ ॥

युधिष्ठिर उवाच

विवाहा ब्राह्मदैवार्षाःप्राजापत्यासुरौतथा । गान्धर्वो राक्षसश्चापिपैशाचोऽष्टमउच्यते
एतेषां च विधिं ब्रूहि तथाकार्यंच तत्त्वतः । गृहस्थानांतथाधर्मान्ब्रूहिमेत्वंविशेषतः

पराशर उवाच

स ब्राह्मो वरमाहूय यत्र कन्या स्वलङ्कृता । दायते तत्सुतःपूयात्पुरुषानेकविंशतिम्
यज्ञस्थायर्त्विजे दैवस्तज्जः पाति चतुर्दश । वरादादाय गोद्वन्द्वमार्षस्तज्जः पुनातिषट्
सहोभौचरतांधर्मंप्राजापत्यःसईरितः । वरवध्वोःस्वेच्छयाचगान्धर्वोऽन्योन्यमैत्रतः

प्रसह्य कन्याहरणाद्राक्षसोनिन्दितः सताम् ॥ २६ ॥

छलेन कन्याहरणात्पैशाचो गर्हितोऽष्टमः । प्रायःक्षत्रविशोरुक्ता गान्धर्वासुरराक्षसाः
अष्टमस्त्वेषपापिष्ठःपापिष्ठानाञ्च सम्भवः । सवर्णया करोग्राह्यो धार्यः क्षत्रिययाशरः
प्रतोदोवैश्ययाधार्योवासोन्तःशूद्रयातथा । असवर्णास्वेष विधिः स्मृतौदृष्टश्चवेदने

सवर्णाभिस्तु सर्वाभिः पाणिर्ग्राह्यस्त्वयं विधिः ।
धर्म्ये विवाहे जायन्ते धर्म्याः पुत्राः शतायुषः ॥ ३३ ॥

अधर्म्याद्धर्मरहिता मन्दभाग्यधनायुषः । कृतकालाभिगमने धर्मोऽयं गृहिणः परः ॥

स्त्रीणांवरमनुस्मृत्ययथाकाम्यथवाभवेत् । दिवाभिगमनंपुंसामनायुष्यं परं मतम्
श्राद्धाहःसर्वपर्वाणि न गन्तव्यानिधीमता । तत्रगच्छन्स्त्रियंमोहाद्धर्मात्प्रच्यवतेपरात्
ऋतुकालाभिगामीयःस्वदारनिरतश्चयः । स सदाब्रह्मचारी हि विज्ञेयः सगृहाश्रमी
आर्षेविवाहेगोद्वन्द्वंयदुक्तं तत्र शस्यते । शुल्कमण्वपि कन्यायाः कन्याविक्रयपापकृत्
अपत्यविक्रयात्कल्पंवसेद्विट्कृमिभोजने । अतो नाण्वपि कन्यायाउपजीव्यंनरैर्धनम्
तत्र तुष्टा महालक्ष्मीर्निवसेद्दानवारिणा । वाणिज्यं नीचसेवा च वेदानध्ययनं तथा
कुविवाहः क्रियालोपः कुले पतनहेतवः । कुर्याद्वैवाहिके चाग्नौगृह्यकर्म्मान्वहं गृही
पञ्चयज्ञक्रियां चापि पक्तिं दैनन्दिनीमपि । गृहस्थाश्रमिणः पञ्चसूनाकर्म दिने दिने
कुण्डनी पेषणी चुल्ली ह्युदकुम्भी तु मार्जनी । तासां च पञ्चसूनानांनिराकरणहेतवः
क्रतवः पञ्च निर्दिष्टा गृहिश्रेयोभिवर्द्धनाः ॥ ४२ ॥
पठनं ब्रह्मयज्ञः स्यात्तर्पणं च पितृक्रतुः । होमो दैवोबलिर्भौत आतिथ्यंनृक्रतुः क्रमात्
वैश्वदेवान्तरे प्राप्तः सूर्योढो वाऽतिथिः स्मृतः ।
अतिथेरादितोऽप्येते भोज्या नात्र विचारणा ॥ ४५ ॥
पितृदेवमनुष्येभ्यो दत्त्वाश्नात्यमृतंगृही । अदत्त्वान्नंचयो भुङ्क्ते केवलं स्वोदरम्भरिः
वैश्वदेवेन ये हीना अतिथ्येन विवर्जिताः । सर्वे ते वृषला ज्ञेयाःप्राप्तवेदा अपिद्विजाः
अकृत्वा वैश्वदेवंतु भुञ्जन्तेयेद्विजाधमाः । इहलोकेऽन्नहीनाःस्युः काकयोनिंव्रजंत्यथो
वेदोक्तं विदितं कर्म्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
यदि कुर्याद्यथाशक्ति प्राप्नुयात्सद्गतिं पराम् ॥ ४६ ॥
षष्ठ्यष्टम्योर्वसेत्पापं तैले मांसे सदैव हि । चतुर्दश्यां पञ्चदश्यां तथैव च क्षुरे भगे
उद्यन्तंन वीक्षेत नास्तं यान्तं न मस्तके । नराहुणोपसृष्टं चनाण्डस्थंवीक्षयेद्रविम्
न वीक्षेतात्मनो रूपमप्सुधावेन्नकर्दमे । न नग्नां स्त्रियमीक्षेत न नग्नो जलमाविशेत्
देवतायतनं विप्रं धेनुं मधु मृदं तथा । जातिवृद्धं वयोवृद्धं विद्यावृद्धं तथैव च ॥
अश्वत्थं चैत्यवृक्षं च गुरुं जलभृतं घटम् ।
सिद्धान्नं दधि सिद्धार्थं गच्छन्कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ ५४ ॥

अलब्धाशरणापापा भवेत्येति (वत्वि) महाक्रुधाः ।
तस्मात्तु सुतरां बालाः न प्रहार्या यतस्तु ते ।।
ज्ञानशून्याः परेषां तत्सुखदुःखा विवेकिनः । ते भाषया चाटुवाक्यशतकैः प्रीतिकारकैः ।।
सुखश्रोत्रकरै रम्यैस्तोषणीयाः पदे पदे । तदुद्धरणसञ्चार गतागतविडम्बनैः ।।
डोलालोडनतद्गीतितच्चित्ताकर्षणादिभिः ।
अत्यन्तोपायशतकैः यैः कश्चित्प्रीतिवर्धनैः ।।
जातहर्षाः प्रकर्तव्याः न भग्नाशाः कदाचन ।
ये तूष्णीं दुर्भगा बालान् ज्ञानहीनान्तुषान्विताः ।।
न्यक्कुर्वन्तः छत्कुर्वन्तो वचोभिः श्रुतिदुःखदैः ।
तिरस्कुर्वन्ति तूष्णीकं तिरस्कारस्य तादृशः ।।
एतदिष्टसुराचार्यपैतृको जायते ध्रुवम् ।
तस्माद्बालान् वरान् स्वीयान् ज्ञानशून्यान् कदाचन ।।
न क्रुध्येन्नापि चाक्रोशेत्प्रहरेन्नापि भीषयेत् । तच्चित्ततोषणं ये वै प्रकुर्वन्ति तदा तदा ।।
ते सर्वं देवमुनिराड्योगिदेवद्विजन्मनाम् । तदनुग्रहपात्रं स्यादन्यथा न भवेत्तथा ।।
बालानां तुष्टये ये वै चिपिटादीन् फलादिभिः ।
तदा तदा प्रदास्यन्ति कृते तेषां सुरेश्वराः ।।
त्रयस्त्रिंशत्कोटिसंख्याः लोकपाला जगद्धिताः ।
वसवोऽष्टौ द्वादशापि सरुद्राः साप्सरोगणाः ।।
पितृभिः सहः सुप्रीताः पूजिताः प्रभवन्त्यति ।
कन्यकां पूजिताः स्युश्चेत्तत्रापि ज्ञानवर्जिताः ।।
वर्षादूर्ध्वं विवाहस्य प्राक्तु किंकिणिकादिभिः । तत्तत्क्रीडनकापात्रै मृद्दारुपरिकल्पितैः ।।
तद्भूषणैर्वैस्तत्सालभञ्जिकापुञ्जपुञ्जकैः । श्रीर्धीर्लक्ष्मीर्महागौरी वाणी चैन्द्रीं दया रमा ।।
क्षमा शान्तिश्च पुष्टिश्च देवपत्न्योऽखिलास्तथा ।
मंगलानि च सर्वाणि ह्रदास्तीर्थानि च द्रुमाः ।।

सरितः सागराः सप्त लोकास्ते पर्वतास्तथा । ऋषयश्च सपत्नीकाः सर्वे दीर्घायुषस्तथा ॥

पूजिताः परिपूर्णार्थाः कृतार्थाश्च पदे पदे ।
पुष्टाङ्गास्तुन्दिलाश्च स्युः सत्यमेतन्मयोदितम् ॥

कन्यकामनसं सर्वेऽनुसृत्य सुतरां यतः । निवसन्त्येव तस्मात्तु प्रीणयेदतिहर्षयेत् ॥
तावतातेऽतिहृष्टाश्च प्रीता एनं क्षणेन वै । प्राप्तश्रियं प्रकुर्वन्ति नष्टदौर्भाग्यवत्तमम् ॥
दीर्घायुषं सुप्रजसं नित्यारोग्यसुपुष्टिकम् । तस्मात्तु कन्यकादानं सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥
महादानसहस्रेण तुलितं तत्पुनर्मया । निरूप्यते विविच्यैव महादाननिरूपणे ॥

उपनीतधर्माः ओमित्येकाक्षरमित्यादिमन्त्रस्वरूपम्

उपनीतस्तु पित्रा यो द्विजोक्तनियमस्सदा । न भवेदेव तस्मात्तु द्विजत्वं प्राप्तवान् यतः ॥
कृतकालत्रयमहामन्त्रसन्ध्यो महाशुचिः । कृताग्निकार्यः सुमनाः दण्डाजिनधरो भवेत् ॥

सन्ध्यामन्त्राश्च ये ते स्युरापोहिष्ठादिकाः पुरा ।
मया निरूपिताः सर्वे गायत्रीप्रमुखाः शिवाः ॥

तदर्थस्तत्क्रियाश्चापि तदुत्पत्त्यस्त्रवर्त्म च । अतोऽत्र सर्वं तद्भूयो न वाच्यं हि ततः परम् ॥

यत्तदेव प्रवक्तव्यं शिष्टं मन्त्रगणादिकम् ।
ओमित्येकाक्षरादि स्यात् सप्तत्रिंशात्मको मनुः ॥

आद्यपादे त्वष्टवर्णाः द्वितीये दशवर्णकाः । तृतीये द्वादशार्णाः स्युः तुरीयः सप्तवर्णकः ॥
ओंकारब्रह्मणोरैक्यप्रतिपादनहेतवे । मन्त्रोऽयं प्रथमः श्रीमान् जयादौ विनियोजितः ॥
तद्ब्रह्मशब्दनिर्वाच्यगायत्र्यागमसिद्धये । द्वितीयमन्त्रः कथितः आयात्विति ततः परम् ॥
द्वात्रिंशद्वर्णगणकस्तुर्यपादे तु तस्य वै । सवयोर्भेदतो ज्ञेयः सप्तमार्णस्य तादृशः ॥

गायत्रीमिति यः शब्दः तृतीयान्तश्च केवलः ।
प्रथमार्थे विनिर्दिष्टः गायत्री तादृशी शिवा ॥

मे ब्रह्मेदं जुषस्वेति जुषतामिति चार्थकः । यदह्नादिति मन्त्रोऽयं तादृग्ध्यानफलार्थकः ॥
द्वात्रिंशद्वर्णघटितः सर्वपापापनोदकः । सर्ववर्णेति मन्त्रोऽयं सर्वेषां तदनन्तरम् ॥

संस्थितानामोजोऽसीति ह्यनुषङ्ग इति स्मृतः। सप्तानामपि मन्त्राणां यजुषां पूर्वतोऽपि वा॥

परतो वानुषङ्गः स्यात् सोऽयं मास्त्वस्तु वा पुनः।
विकल्पानामत्र पुनः समः प्राधान्यतो मतः॥

अतो यस्य यथेच्छं वै तदङ्गीकरणं भवेत्। अभिभूरों महामन्त्रः सर्वाकर्षणमुक्षमः॥

गायत्रीमुखदेवीनां छन्दर्षीणां च सश्रियाम्।
एभिश्च पञ्चभिर्मन्त्रैः स्वात्मन्यावाहनं चरेत्॥

गायत्रीमावाहयामीत्यादिकैः पञ्चभिः शिवैः। महात्मनो ब्राह्मणस्य सर्वदेवस्वरूपता॥

अभिवृद्धिस्तेजसः स्यात्प्रतिनित्यं त्रिवारतः। छन्दर्षिदेवतानां च तथाङ्गानां च बोधकाः॥

यजुर्विशोषागायत्राः शिखान्ताः सप्त कीर्तिताः।
अथ पत्रात्पृथिव्योनिः प्राणापानादिकं यजुः॥
विनियोगान्तकं त्वेकं गायत्री रूपबोधनात्।
आरभ्य तस्या देव्या वै गायत्र्या स्वीकृतौ मतम्॥

समीपवाचकः सोऽयमुपशब्दः प्रकीर्तितः। नयनं स्यादानयनं आकर्षणमिति स्मृतम्॥

गायत्रीस्वरूपम्

ओं भूर्भुवस्सुवश्चेति प्रथमं शीर्षमुच्यते। ओमित्येतद्द्वितीयं स्याच्छीर्षं तस्यास्ततः पुनः॥

तत्सेति तु तृतीयं च शीर्षं वेदमयं परम्। यजुर्वेदं भर्ग इति पादस्तुर्यमिहोच्यते॥

धियो योनः पञ्चमं स्याच्छीर्षकं सामरूपकम्।
त्रिपात्त्वं स्पष्टमेव स्यात्तत्स भर्गो धियादिकैः॥
तत्सवितुर्हि प्रथमा कुक्षिर्वेदाश्रया शिवा।
वरेण्यं तु द्वितीया स्यात्कुक्षिः शास्त्रमयोऽपि वा॥
भर्गो देवस्य शक्त्याख्या तृतीया तु प्रकीर्तिता।
धीमहीति तुरीया स्यात्कुक्षीर्लोकमयी तथा॥

धियो योनस्सुरमयी कुक्षिः सा पञ्चमी परा। प्रचोदयाद् ब्रह्ममयी षष्ठी सा सर्वरूपिणी॥

अत्र यः सप्तमो वर्णः स तु वर्णद्वयात्मकः। णकारश्च यकारश्च द्वावित्येव मनीषिभिः॥
ज्ञात्वा तु वैदिकैः सर्वैं र्जप्यो वेदे यथैव सा। गायत्री सर्ववेदानां जननी ब्रह्मनामिका॥
शिष्टा मन्त्रा यथावच्च पूर्वमेव निरूपिताः। अस्य मन्त्रस्य महतो देवत्वात्सवितुस्ततः

प्रातरुपस्थानमन्त्राः

जपान्ते तदुपस्थानं यजुर्भिस्तत्समाचरेत्। ऋग्रूपैरेव गायत्रीं प्रमुखैर्वेदमध्यगैः॥
मित्रस्येति त्रिभिर्दिव्यैः प्रातःकालेषु सन्ततम्।
प्रथमं तत्र मित्रस्य पश्चान्मित्रो जनानिति॥
प्रसमित्रेति पश्चात्तु तत्क्रमो वेदमध्यगः। शाखिनां निखिलानां च मित्रस्येति त्रयं तदा॥
यजुर्वेदोक्तरीत्यैव वक्तव्यं नान्यमार्गतः। एवमग्निश्च सूर्यश्च जलप्राशनचोदितौ॥
आपः पुनन्तु च तथा ओमित्येकाक्षरं तथा। दशप्रणवगायत्री प्राणायामाख्यकर्मणि॥
या चोदिता पुरा सापि आयातु वरदा तथा।
यदह्नादिति मन्त्रश्च सर्ववर्णादिकं तथा॥
अभिभूरों पञ्चकं च तथा गायत्रिया ततः। प्राणापानेत्यादिकं च उत्तमे शिखरे ततः॥
आवाहिताया गायत्र्याः स्वस्मिन्नेव विधानतः।
यथेच्छाप्रेषणे तस्याः उपस्थानमुखेन वै॥
विनियुक्तो वेदविद्भिस्तदेतच्च तथापरम्। स्तुतो मयेति चरमं यजूंष्येव ततोऽखिलैः॥
नान्यत्र यत्र कुत्रापि तथा तस्माद्वदेत्सदा। अभिवादनकालेषु सततं प्रवरं शिवम्॥
हो (त्र) प्रवरमार्गेण प्रवदेन्नान्यवर्त्मना। आध्वर्यवप्रवरतो ह्यभिवादनकादिषु॥
यदि क्रियाविशेषेषु कृतं चेन्नाशमाप्नुयात्॥

मार्जनमन्त्रसंख्या

तथा सन्ध्यात्रये नित्यं चतुर्विंशतिमार्जने। आपोहिष्ठेति नवकं वारद्वयकृतं यतः॥
मन्त्रा अष्टादश स्युर्हि तदा ते याजुषाः पराः। मन्त्रा जातानर्चतस्ते वक्तव्यास्तद्द्वयं परम्॥

दधिक्राव्णेति परमं यथारुचि तु चोदितम् । तथा हिरण्यवर्णाश्च चत्वारो मनवोऽपि वै ॥
यथारुचि परं तेषां षण्णामपि हि पादने । पठने चापि नियमः तेषु कर्मसु वच्मि वः ॥
याजुषाणां ऋक्प्रकारकरणं त्वत्र निन्दितम् । बह्वृचानां तथा चोभयं वाधकाय न ॥

तथा किमर्थमित्युक्ते सान्ध्यं कर्माखिलं महत् ।
यजुर्वेदान्तर्गतं स्यान्न तदन्यत्र कुत्रचित् ॥

तस्मादशेषविप्राणां यजुर्मन्त्रविधानतः । सान्ध्यस्य करणे प्रोक्तं कर्मणो नेति बाधकम् ॥
यदि शुद्धयजूंष्यत्र सान्ध्ये कर्मणि सोहृतः । शाखान्तरप्रकारेण तानि प्रोच्चरितानि चेत् ॥

भवेत्तु कर्मवैकल्यं विशयो नात्र वच्मि वः ।
त एते खलु षण्मन्त्राः ऋचः स्युश्च यजूंष्यपि ॥
वेदद्वयेऽपि चोक्तत्वात्स्वरभेदादिना तथा ।
महामन्त्रस्य तस्यास्या गात्र्याख्यस्य चेत्पुनः ॥
तत्तच्छाखोक्तरीत्यैव जपादिक उदाहृतः ॥

माध्याह्निकार्घ्यम्

माध्याह्निकक्रियायां तु गायत्रीं सकृदेव हि । अर्घ्यमेकं समुच्चार्य देयं स्यात्तदनन्तरम् ॥
सौर्यास्त्रेण द्वितीयं तं हंसश्शुचिषदित्यृचा । तत्तच्छाखोक्तरीत्यैव तं मन्त्रं समुदीरयेत् ॥
तच्चक्षुरिति सर्वेषां समुच्चारणकर्मणि । यजुर्वेदविधानेन प्रोक्तिस्साभिहिता परा ॥
पश्चाद्य उदमन्त्रोऽति यजुरेव हि केवलम् । तदुपस्थानकृत्येऽस्मि(न्) बह्वृचानां विशेषतः

बह्वृचानां मन्त्रोच्चारणप्रकारः

उदुत्यवर्गो वक्तव्यः नित्योऽयं नान्यथा मतः । याजुषाणामत्र परं आसत्येनेत्यृगात्मकः
मनुः स्याद्याजुषः पश्चादुद्वयं तमसस्परि । उदुत्यं च ततो भूयो मनुस्तदनुतादृशः ॥

चित्रं देवानामित्येकश्चत्वारः खलु तेऽखिलाः ।
सोऽयं चेत्तदुपस्थाने इमं मे वरुणो मनुः ॥

तत्त्वा यामि ततः पश्चात् यच्छिद्धीति पुनः परः ।
यत्किं चेदं मनुर्भूयः कितवासः ततः परः ॥
पञ्चमं ता (?) मध्यगताः पातकशात्रवः ।
विनियुक्ता विशेषज्ञैः प्रवाच्याः स्युस्ततोऽखिलैः ॥
तस्मिन् कर्मणि सायाह्ने दिगादीनां ततः पुनः ॥

दिङ्नमस्कारः

तत्रत्यानामशेषाणां नमस्कारक्रियापरः । नमोऽनुवाकः सुमहान् वक्तव्यः कर्मसिद्धये ॥
दिग्लिङ्गास्तत्र संख्याताः नमो गंगादिकैस्त्रिभिः ।
यजूंषि दशसंख्याकानि स्युः सर्वेऽत्र पावकाः ॥
तदेवमखिलं प्रोक्तं साध्यं कर्मत्रयं महत् । एवं कृतोपनयनो द्विजमात्रोऽन्वहं तराम् ॥
कुर्यात्तु सन्ध्यां नियतो न चेद्विप्रो भवेदयम् ।
सन्ध्यामूलमिदं सर्वं ब्राह्मण्यं सर्वदेहिनाम् ॥
वन्दनीयं प्रार्थनीयं पूजनीयं प्रयत्नतः । सेव्यं च दर्शनीयं च सन्ध्ययैतत्तु संपदः ॥
ब्राह्मणस्य महत्त्वं तद्दीयतीति (?) न कैरपि ।
सुरेन्द्रैः सर्ववेदैस्त्वा(र्वा) ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ॥
सुरोत्तमैर्महद्भिर्वा परिच्छेत्तुं हि शक्यते ।
ब्राह्मण्यं खलु देवाना मप्यत्यन्तं हि दुर्लभम् ॥
ब्राह्मणे सर्ववेदाश्च ब्राह्मणे सर्वदेवताः । ब्राह्मणे सर्वतीर्थानि तत्पादे दक्षिणे शिवे ॥
सर्वे समुद्राः सरितः सदा कूपाः सरांसि च ।
पुष्करिण्यः पुष्कराद्याः सर्वे यागास्तपांसि च ॥
विविधान्यपि कृच्छ्राणि व्रतानि विविधान्यपि ।
गावो द्रुमाश्च नियमाः दीक्षा यागाः सदक्षिणाः ॥
शास्त्राणि च पुराणानि स्मृतयो विविधाः पराः ।
आदित्या वसवो रुद्राः लोकपाला महौजसः ॥

पतिव्रतानां प्रवराः कामधेन्वादिकाः शिवाः ।
चिन्तामणिमहाव्राताः कल्पवृक्षा धराधराः ॥
सप्तर्षयो महात्मानः विप्रमात्रेऽनिशं पुनः । स्वभागधेयकार्याय वसन्ति किल सन्ततम् ॥
न ब्राह्मण्यात्परं वस्तु समं वा यत्रकुत्रचित् । भुवनेष्वस्ति सर्वेषु कलौ केचन पामराः ॥
ब्राह्मण्यादधिकत्वेन शैवं वैष्णवमेव च । गाणपत्यं च शाक्तं च तत्तदेकं पुनश्च हा ॥
वदन्तस्तेन नाम्ना च वयं युक्ताः सुभूषिताः ।
तन्नामधेयमस्माकं ब्राह्मया साधारणं यथा ॥
अधिकं सोमयाजित्वं वाजपेयत्वमेव वा । तत्पौण्डरीकयाजित्वं तथेदमपि चैककम् ॥
शैवादिकमिति प्रोचुर्ब्राह्मया व्याप्यत्वमुज्वलम् ।
तदेतदत्यन्तमहामोहगाढविजृम्भितम् ॥
तद्व्याप्य धर्मो न भवेद् ब्राह्मण्यस्य कदाचन ।
अत्यन्तव्यभिचरितं शिवत्वादिकमल्पकम् ॥
तत्तु दर्शादियाजित्वं द्विजमात्रगतं यतः । तदसाधारणो धर्मः तच्छिवत्वाधिकं तथा ॥
सर्वथा न भवेदेव तस्माद् ब्राह्मण्यमेककम् ।
सर्वोत्तममिति प्रोक्तं आतीक्ष्णिष्टेति सा श्रुतिः ॥
अयं ब्राह्मण्य इत्येव प्रोवाच किल तादृशी । यावतीरिति तद्वाक्यं ब्राह्मणेनैव सन्ति हि
ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो नमस्कुर्यादिति स्म च ।
उदाहृत्य जगादैव तस्मात्तु ब्राह्मणोऽधिकः ॥
नित्यं ब्राह्मणशब्दोऽयं ब्राह्मणानां सुभूषणम् । शब्दान्तरं तु सततं शैवादि खलु तत्परम्
प्रभवेद्दूषणायैव नात्र कार्या विचारणा । एवं सत्यत्र केचित्तु कलिधर्मेण केवलम् ॥
दूषणं भूषणत्वेन स्वीकृत्य प्रत्युताग्रहा । तेनदूषणशब्देन भूषितान् दूषयन्त्यहो ॥
एतत्किमिति चोक्ते तु कलिधर्मस्तु तादृशः ।
कलौ नीचा महान्तः स्युः महान्तो नैच्यभागिनः ॥
प्रायेण भूतले शिष्याः वहवो गुरूदूषकाः । गुरुभक्ता अतिस्वल्पाः पुत्रा जनकदूषकाः ॥

भर्तृवैराः स्त्रियः सर्वाः प्रायेण जगतीतले ।
पतिव्रता अतिस्वल्पाः ता न सन्तीति नास्त्यपि ॥
सन्त्येव तत्रतत्रापि साध्या भर्तृपरापराः । धरणी चापि निर्वीर्या निरौषधरसातराम् ॥
पापलोकैकसंकीर्ण सदा सज्जनदुर्लभा । तुच्छदेवगणाकर्णमहादेवातिदुस्तरा ॥
शनैः शनैरल्पितश्रीः वेदमार्गाकुशास्त्रवृ(वि)त् ।
भाषारचितशास्त्रौघा महाशास्त्रातिदुर्लभा ॥
नटनर्तकसंप्राप्तपूजादूषितसज्जना । अत्यन्तार्थपरा भूपाः दयादाक्षिण्यदूरिताः ॥
तादृशेऽत्र कलौ किं किं नभवेदतिनिन्दितम् ।
सर्वं निन्दितमेव स्यात्प्रशस्तं यदनिन्दितम् ॥
प्राधान्यमनृतस्यैवाप्राधान्यं सन्ततं परम् । सत्यस्य खलु सर्वत्र तथापिविजोऽनिशम् ॥
सत्यस्यैव भवेन्नूनं नानृतस्य कदाचन । सत्यस्यानृतवद्भानं दुष्टजल्पनकत्थनैः ॥
पश्चाच्चिरेणसत्यस्याधानं च प्रभवत्यपि । अस्मिन्नर्थे प्रवक्ष्यामि पुनःपुनरतीव च ॥
चोरश्चोरो भवेदेव तथैव च मृषामृषा । पापं पापं भवेत्तद्वत् सत्यंसत्यं न चानृतम् ॥
धर्मस्यविजयो नित्यं नाधर्मस्य कदाचन । परं त्विदमधर्मस्य तत्वभानां कलौ ततः ॥
कालेन यत्नाद्भूयश्चातत्वेनैव नचान्यथा । तत्क्षणप्रतिसंहारः न्यायधर्मसतां तथा ॥
सत्यस्य च भवेत्पश्चादभ्युत्थानं यथा पुरा । कदाचिदनृतं सत्यं यदिस्यादपि केवलम् ॥
तत्सद्यस्तत्कुलं तस्य विलयं प्रापयिष्यति । अत्यन्यायमतिद्रोहमति क्रौर्यं कलावपि ॥
अत्यक्रमं चात्यशास्त्रं न कुर्यान्न च कारयेत् । कुर्वतां सर्वपापानि वर्णानां तत्क्रमेण वै ॥

वर्णानामाश्रमाणामुत्तरोत्तरं प्रायश्चित्तद्वैगुण्यम् संन्यासभेदाः

प्रायश्चित्तं द्विगुणतः सूतकं च तथा मतम् । यद्ब्राह्मणस्यैकगुणं तद्राजन्यस्य धर्मतः ॥
द्विगुणं शास्त्रगदितं वैश्यस्य त्रिगुणं स्मृतम् । चतुर्गुणं तस्य ततः शूद्रस्येति मनीषिभिः ॥
कथितं शास्त्रतत्त्वज्ञैः तदेव गृहिणो मतम् । यत्तस्य द्विगुणं कृत्स्नं धर्मतो ब्रह्मचारिणः ॥
वर्णेन स्त्रि(त्रि)गुणंप्रोक्तं यतेस्तस्य चतुर्गुणम् ।
कुटीचकः स्यात्प्रथमः द्वितीयस्तु बहूदकः ॥

हंसस्तृतीयइत्युक्तः चतुर्थस्तु तथापरः। यतिः परमहंसाख्यः कुटीचकबहूदकौ ॥
षट्तीरयुक्तगायत्रीजापकौ शिखिनौ तथा। एकोपवीतिनौ स्यातां दण्डत्रयसमन्वितौ ॥
भिक्षान्नप्राशनौ नित्यं ब्रह्मचिन्तापरायणौ। त्यक्तपुत्रकलत्रादिजनौ वैराग्यभागिनौ ॥
एतद्भिन्नौ तावप्यन्यौ एकदण्डौ गताश्रयौ। त्यक्तोपवीतिनौ त्यक्तगायत्रकौ गिराश्रयौ॥
मन्त्रत्यक्तशिखौ सम्यक् जितरोषौ सपुण्ड्रकौ। गृहीतप्रणवौ सन्तौ ब्रह्मनिर्वाणमृच्छतः
चतुर्विधानमेतेषां वैकल्ये किल कर्मसु। प्रायश्चित्तं तारतम्यात्प्राणायामविशेषतः ॥
नान्येन येन केनापि तस्मात्तेषां जपं विना। प्रणवस्योत्तारणाया वर्तते जगतीतले।

होमो दानं तपः कर्तुं नाधिकारोयतःस्मृतः।
चित्तं दानादिभिः कृच्छ्रैः ब्रह्मचर्यादिकस्य चेत् ॥

आश्रमत्रितयस्याप्यधिकारः शास्त्रसंमतः। संप्राप्तानां तु चित्तानां करणाय महात्मभिः॥

मुख्यात्कृच्छ्रमुखेनैव सरणिः सा निरूपिता।
तानि कृच्छ्राणि साक्षाद्वै प्राजापत्यादिकानि हि ॥

कर्तुं न सत्वरं सर्वैः साक्षादीशमुखैरपि। न शक्यते हि सुतरां किंतु तानिप्रवच्मि वः॥

प्रायश्चित्तप्रतिनिधिः

प्रत्यम्नायमुखेनैव न चेत्प्रतिनिधित्वतः। करणं सर्वदा प्रोक्तं ते स्युर्बहुविधाः पराः ॥

विधितः प्रतिनिधयः सम्यग्ब्राह्मणभोजनम्।
गोदानं वा नदीस्नानं गोमूल्यं वा तथा परम् ॥

निष्कदानं च गायत्री दशसाहस्रसंख्यया। जपो वा संहितामात्रपारायणमथापि वा॥
शिष्टान्नभोजनं चापि समान्याहुर्मनीषिणः। सप्तगङ्गावगाहश्चेदष्टकृच्छ्रफलप्रदः ॥
यत्रकुत्रापि वैकत्र तासुनित्यं न संशयः। पारावारस्नानमेकं कृच्छ्रद्वादशदायकम् ॥
चापाग्रस्नानमेकं चेदब्दकृच्छ्रफलप्रदम्। भागीरथीमहास्नानं सर्वपापापनोदकम् ॥
अष्टोत्तरप्राजापत्यशतकृच्छ्रफलप्रदम्। गंगासागरसंगस्य स्नानमेकं तु तत्परम् ॥
अष्टोत्तरसहस्राणां कृच्छ्राणां फलदायकम्। तदेतज्जाह्नवीसिन्धुसङ्गस्नानं विशेषतः ॥

यतीनां प्रायश्चित्तानधिकारः

यत्यशक्यं हि सततं कृच्छ्रप्रतिनिधित्वतः। उक्तानामपि सर्वेषां भिक्षूणां त्यक्तसंगिनाम्॥
गोदानप्रमुखानां च करणं त्वर्थमूलतः। न युज्यते हि सततं धातूनां तु परिग्रहात्॥
सद्यो भ्रष्टः प्रपतति मस्करी नात्र संशयः।
तस्माद्यतेस्तु चित्तं तत् तारब्रह्म विना न किम्॥
कृच्छ्राणां समनुष्ठानं त्यक्तसंगस्य तस्य वै। विधायकादिवरणं शालहोमादिकर्म च॥
प्रदानं दक्षिणायाश्च सभानुज्ञानमेव च। प्राच्याङ्गगोदानाख्यं च निन्दितं तद्यतेरति॥
तस्मात्परिव्राट् मोहेन पापभाक् चेत्ततस्स तु।
आरूढपतितो ज्ञेयः चित्तं तस्य न विद्यते॥
वर्णाद्याश्रमिणां चेत्तु धनग्रहणयोग्यता। अस्ति यन्मानतो नूनं प्रायश्चित्तस्य कारणात्॥
नित्याधिकारिणः प्रोक्ता करणान्तस्य केवलम्।
अल्पायासेन ते सम्यक् तरन्त्येव त्रयश्च वै॥
वर्णी गृही वनी नित्यं तत्रापि प्रवरो गृही। सर्वस्य चित्तमात्रस्य नितरां धनमूलतः॥
कर्तव्यत्वेन तत्रास्मिन् प्रवरो हि गृही धनी।
तस्माद्गृहाश्रमः सम्यक् मर्त्यानां प्रवरः परम्॥
यस्मिंस्थितस्तु तरति निर्धूयाखिलकिल्बिषम्। धनदानमुखेनैव तत्रायं प्रवरो यतः॥
अधिकारी महाभागः गृहस्थः शास्त्रसंमत.। गार्हस्थ्यमेकं शिष्टानां शरणं कारकं परम्॥
आश्रयं सर्वधर्माणां स्थितस्तत्र कृती भवेत्। प्रत्यक्षकृच्छ्रकरणसामर्थ्यं चित्तहेतवे॥
न कस्यापि कदाचित्स्यात् किन्तु तेषां क्षणेन वै।
कर्तुं प्रतिनिधित्वेन शक्यतेऽर्थस्य दानतः॥

दानप्रशंसा

तस्मिन् दानेऽधिकारी स्याद् गृहस्थो धर्मतः स्मृतः।
अखिलाः कृच्छ्रचर्याश्च व्रतचर्याश्च केवलाः॥

दीक्षाचर्या यज्ञचर्याः सर्वचर्या क्षणान्नृणाम् । दानतः संभवन्त्येव तस्माद्दानपरो गृही ।।
भवेदेव विशेषेण तत्तु कामो विचक्षणः । दानं परं प्रशंसन्ति दानमेव परायणम् ।।
दानं वन्धुर्मनुष्याणां दानं कोशो ह्यनुत्तमः ।
दानं कावफला वृक्षाः दानं चिन्तामणिर्नृणाम् ।।
दानं पुत्रः परं द्रव्यं दानं मातापिता तथा । न दानेन विनाकिञ्चित्प्रार्थितं भलमाप्यते ।।
न दानशीलिनामाप्तस्माद्दानं समाश्रयेत् । हारनूपुरकेयूरपूरितोत्तममन्दिरम् ।।
लावण्यगुणसंपत्तिर्दानादेव हि लभ्यते । दानेन प्राप्यते स्वर्गश्रीर्दानेन हि लभ्यते ।।
दानेन शत्रून् जयति व्याधिर्दानेन नश्यति । दानेन लभ्यते विद्या दानेन युवतीजनः ।।
दानेन मोदते स्वर्गे स्वकैः सह चिरं नरः । धर्मार्थकाममोक्षाणां साधनं परमंस्मृतम् ।।
तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते । द्वापरे यज्ञमेवाहुः दानमेव कलौ युगे ।।
युगेषु निखिलेष्वेषु दानं साधारणान्मतम् । उत्तमत्वेत विबुधैः तस्माद्दानपरो भवेत् ।।
दानादृते नोपकाकारः दृश्यते धनिनः परः । दीयमानं हि तत्तस्य भूय एवाभिवर्धते ।।
यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नाति दिने दिने ।
तद्वित्तं स्वमहं मन्ये शेषं कस्याभिरक्षति ।।
यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् । अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दानैरपि धनैरपि ।।
किमेतस्य प्रभवति तावतातस्तदुत्सृजेत् । प्रात्रभूतेषु विप्रेषु देशेकाले च सन्ततम् ।।
दानेन भोगी भवतिमेधावी वृद्धसेवया । अहिंसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्महर्षयः ।।
पापकर्मसमायुक्तं पतनं नरके नरम् । त्रायते दानमेवैकं पात्रभूते द्विजे कृतम् ।।
उक्तदोषगुणोपेतमुक्तदोषविवर्जितम् । कामधुग्धेनुवद्दानं फलत्यात्सोप्सितं फलम् ।।
न्यायेनार्जनमर्थानां वर्धनं चाभिरक्षणम् । सत्पात्रे प्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रेषु पठ्यते ।।
यस्य वित्तं न दानाय नोपभोगाय कल्प्यते ।
नापि कीर्त्यै न धर्माय तस्य वित्तं निरर्थकम् ।।
तस्माद्वित्तानि संपाद्य दद्याद्विप्राय भक्तितः ।
न्यायमार्गेण विबुधः कदाप्यन्यायवर्त्मना ।।

देवालयं नो विदधाति वा कुण्डं तटाकं न करोति रूपम्।
पुण्यं विवाहं स्वजनोपकारं तथा प्रपां वा द्विजमन्दिरं वा ॥
धनं सदा भूमिगतं प्रकुर्यात् यदृच्छया लब्धमनन्यचित्तः।
स्वयं न भुञ्जीत तथाविधं चेत्परोपकाराय भवेत्तु तद्धि ॥

अहन्यहनि याचन्तमहं मन्ये गुरुं यथा। अदत्त्वाहं दरिद्रोऽस्मि त्वं दत्वा भूर्धनी महान् ॥
मार्जनं दर्पणस्यैव यः करोति दिने दिने। दानप्रबोधकस्तस्माद्दरिद्रोऽयं नृणां सदा ॥
किं धनेन करिष्यन्ति देहिनो भंगुराश्रयाः। यदर्थं धनमिच्छन्ति तच्छरीरमशाश्वतम् ॥
ग्रासादर्धमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते। इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥
अदाता पुरुषस्त्यागी धनं संत्यज्य गच्छति। दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥
अक्षरद्वयमभ्यस्तं नास्ति नास्तीति यत्पुरा। तदिदं देहि देहीति विपरीतमुपस्थितम्।
बोधयन्ते न याचन्ते देहीति कृपणा जनाः। यैर्नभुक्तं न च हुतं तीर्थे न (......?) ॥
(....................?) मरणं कृताः। हिरण्यमन्नमुदकं ब्राह्मणेभ्यो न चार्पितम् ॥
दीना विवसना रुक्षाः कपालाङ्कितपाणयः। दृश्यन्ते किल सर्वत्र ते यैः पूर्वं जनैः किल ॥

सदाचाराः कुलीनाश्च रूपवन्तः प्रियंवदाः।
बहुश्रुताश्च धर्मज्ञाः दातारः स्युः श्रियान्विताः ॥
अलब्धमुष्टिमात्रश्च याचमानाः परानति।
दृश्यन्ते दुःखिनः सर्वे प्राणिनः सर्वदा भुवि ॥
अदत्तथा न जायन्ते परभाग्योपजीविनः।
मा ददास्येति यो ब्रूयाद् गव्यग्नौ ब्राह्मणेषु च ॥

तिर्यग्योनिशतं गत्वा चाण्डालेष्वभिजायते। एकेन तिष्ठताधस्तात् अन्येनोपरितिष्ठता ॥
दातृयाचकयोर्भेदः कराभ्यामेव सूचितः। प्राप्तानामनुरूपाणां पात्राणां दानकर्मणः ॥
देशे कृत्स्नेपि काले वा नादेयं ह्यस्ति किंचन। उच्चैश्रवसमश्वं प्रापणीयं सतां विदुः ॥
अनुनीय यथाकामं सत्यसन्धो महाव्रतः। स्वैः प्राणै ब्राह्मणः प्राणान् परित्राय दिवंगतः
रन्तिदेवश्च सांकृत्यो वसिष्ठाय महात्मने। अपः प्रदाय शीतोष्णाः नाकपृष्ठमितगतः ॥

आत्रेयः खण्डवमयोरर्हतो द्विविधं धनम् ।
दत्वा लोकान्ययौ धीमान् अनन्तास्स महीपतिः ॥

शिविकाशी नरोऽङ्गानि पुत्रं च प्रियमौरसम् । ब्राह्मणार्थं (......?) नाकपृष्ठमुपागतः ॥
प्रतर्दनः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके । ब्राह्मणायातुलां कीर्तिं इह चामुत्र चाश्नुते ॥
दीर्घमृष्टशलाकं तु सौवर्णं परमृद्धिमत् । छत्रं स्वर्णमयं दत्वा सराष्ट्रोऽप्यव(प)तद्दिवम् ॥
संकृतिश्च तथात्रेयः शिष्ये (...?) र्गुणम्। उपदिश्य महातेजाः गतो लोकाननुत्तमान् ॥
अम्बरीषोऽङ्गदे दत्वा ब्राह्मणेभ्यः प्रतापवान् । अर्बुदानि शतैकं च सराष्ट्रोऽभ्यपतद्दिवम्
सावित्रः कुण्डले दिव्ये शरीरं जनमेजयः । ब्रह्मणार्थे परित्यज्य जग्मतुर्लोकमुत्तमम् ॥
सर्वरत्नं वृषादर्विः यवनाश्वः प्रियां स्त्रियम् । रम्यमावसथं चैव दत्वा स्वर्लोकमाश्रितः॥

निमिराष्ट्रं च वैदेहो जामदग्न्यो वसुंधराम् ।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ चापि गयश्चोर्वीं सपट्टणाम् ॥

राजामित्रसहश्चैव वसिष्ठाय महात्मने । मदयन्तीं प्रियां दत्वा तया सह दिवंगतः ॥

सहस्रजिच्च राजर्षिः प्राणानिष्टान् महायशाः ।
ब्राह्मणार्थे परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ॥
सर्वकामैश्च संपूर्णं दत्वा वेश्म हिरण्मयम् ।
मुद्गलाय गतः स्वर्गं शतद्युम्नो महायशाः ॥
नाम्ना च द्युतिमान्नाम साल्वराजप्रतापवान् ।
दत्वा राज्यमृचीकाय गतो लोकाननुत्तमान् ॥
मद्रराजश्च राजर्षिः दत्वा कन्यां सुमध्यमाम् ।
सुवर्णहस्ताय गतो लोकान् देवैरभिष्टुतान् ॥
रोमपादश्च राजर्षिः शान्तां दत्वा सुतां प्रभुः ।
ऋष्यशृङ्गाय विपुलैः सर्वकामैरयुज्यतः ॥
दत्वा शतसहस्रं तु गवां राजा प्रसेनजित् ।
सवत्सानां महातेजा गतो लोकाननुत्तमान् ॥

एते चान्ये च बहवो दानेन तपसा सह।
महात्मनो गताः स्वर्गं शिष्टात्मानो जितेन्द्रियाः ॥
तेषां प्रतिष्ठिता कीर्तिः यावत्स्थास्यति मेदिनी।
दानैर्यज्ञैः प्रजासर्गैः एते हि दिवमाप्नुयुः ॥
अर्थानामुत्तमे पात्रे श्रद्धया प्रतिपादनम्। दानमित्यभिनिर्दिष्टं सर्वशास्त्रैकनिश्चितम्॥
द्विहेतुषडधिष्ठानं षडङ्गं षड्विपाकयुक्। चतुष्प्रकारं त्रिविधं त्रिनाशं दानमुच्यते ॥
नाल्पत्वं वा बहुत्वं वा दानस्याभ्युदयावहम्।
श्रद्धा भक्तिश्च दानानां वृद्धिक्षयकरे स्मृते ॥
धर्ममर्थं च कामं च व्रीडाहर्ष भयानि च। अधिष्ठानानिदानानां षडेतानि विदुर्बुधाः॥

दानभेदाः

पात्रेभ्यदीयते नित्यं अमपेक्षप्रयोजनम्। केवलं धर्मबुध्या यद्धर्मदानं तदुच्यते ॥
प्रयोजनमपेक्ष्यैव प्रसंगाद्यत्प्रदीयते। तदर्थदानमित्याहुः ऐहिकं फलहेतुकम् ॥
स्त्रीपानमृगयाक्षाणां प्रसंगाद्यत्प्रदीयते। अनर्हेषु च रागेण कामदानं तदुच्यते ॥
संसदि क्रीडया स्तुत्या चार्थार्थिभ्यः प्रयच्छतः।प्रदीयते च यद्दानं क्रीडादानं तदुज्यते॥
दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा वा हर्षाद्यद्यत्प्रदीयते। हर्षदानमिति प्राहुर्दानं तद्धर्मचिन्तकाः ॥
आक्रोशादर्थहिंसानां प्रतिकाराय तद्भवेत्। प्रतिबन्धकराहित्यहेतवे तत्प्रशस्यते ॥
भयदानमिति प्रोक्तं फलदं नैव तद्भवेत्। अपापोरोगिधर्मैकदित्सुरव्यसनश्शुचिः ॥
अनिन्द्यशिवकर्मा च षड्भिर्दाता प्रशस्यते।
पात्रं श्रद्धा च भक्तिश्च देयमित्यभिचिन्तनम् ॥
देशकालश्च दानानां अङ्गान्येतानि षड्विदुः।
त्रिशुक्लकृशवृत्तिश्च घृणालुः सकलेन्द्रियः ॥
विमुक्तो योनिदोषेभ्यः ब्राह्मणः पात्रमुच्यते। सौमुख्याद्यभिसंपत्तिरर्थिनां दर्शने सदा॥
सत्कृतिश्चानसूया च तथा श्रद्धेति कीर्त्यते। अत्यावश्यककर्तव्यचिन्तनं भक्तिरुच्यते॥

एतद्धनं मया देयं तदा तस्मै च तत्र वै। अभिचिन्तनमित्युक्त मित्येव यत्तदु स्मृतम् ॥
गंगाप्रतीरादिदेशः दानकृत्याय चोदितः। देश इत्येवविद्धद्भिः कालोऽपि ग्रहणादिकः॥
केचित्वत्र पुनः प्रोचुः प्राकारान्तरमाश्रिताः।
तमप्यत्र प्रवक्ष्यामि महात्मानो जितेन्द्रियाः॥
अपराबाधमक्लेशं स्वयत्नेननार्जितं धनम्। स्वल्पं वा विपुलं वापि देयमित्यभिधीयते
यत्र यद् दुर्लभं द्रव्यं यस्मिन् कालेऽपि वा पुनः।
दानार्हौ देशकालौ तौ स्यातां श्रेष्ठौ न चान्यथा॥
दुष्फलं निष्फलं हा(दा)नं तुल्यं विपुलमक्षयम्। षड्विपाकयुगादिष्टं षडेतानिविपाकतः

दानस्यापात्राणि

नास्तिकस्तेनहिंस्तेभ्यः जाराय पतिताय च। मिथुनभ्रूणहर्तृभ्यः परक्षेत्रापहारिणे॥
सद्दूषकाय च ग्रामद्रोहिणे ग्रामवाहिने। न्यायसंप्रा (?) कपरा जयानन्तमथ्यति॥
अजितोऽहमनिर्लज्जमिति वक्त्रेऽतिपापिने । संजातस्पष्टदुष्कृत्यसत्यनष्टनृशालिने ॥
सत्यसंप्राप्तदौर्गत्यपराजयपराय च। तत्पराजयनिर्लज्जभयराहित्यवाकूछलैः॥
प्रतिवादिद्रव्यहर्त्रे प्रदत्तं दुष्फलं भवेत्। अयं पापः क्रूकर्मा पापभीतिविवर्जितः॥
निर्लज्जः कर्कशस्तीक्ष्णः परस्वागतमानसः।
व्यवहारजितोऽत्यन्तं अजितोऽस्मीति वाद्यपि॥
देवसन्निधितत्सत्यनष्टस्वनरशाल्ययम्। इति ज्ञात्वापि यस्तेभ्यः दानकर्म समाचरेत्।
तन्निष्फलं भवेन्नूनं तस्मात्तन्न तथा चरेत्।
अन्यद्द्रव्यं तस्य भोग्यमन्यप्राप्यं च कालतः॥
तत्कालैकनिरुद्धं च विवादास्यदुस्तरम्। परबाधाकरं लुप्तं पुनः साधारणं तथा॥
महद्व्ययफलं दानं श्रद्धया परिवर्जितम्। तद्धीनं दानमित्युक्तं न कार्यं तच्च निन्दितम्॥
यथोक्तमपि यद्दत्तं चित्तेन कलुषेण वा। तत्तु संकल्पदोषेण दानं तुल्यफलं भवेत्॥
युक्ताङ्गैः सकलैः षड्भिः दानं स्याद्विपुलोच्चयम्। अनुक्रोशवशाद्दत्तं दानमक्षय्यतां व्रजेत्

ध्रुवमार्जास्त्रिकं काम्यं नैमित्तिकमिति क्रमात् ।
वैरिको दानमार्गोऽयं चतुर्धा वर्ण्यते बुधैः ॥

प्रपारामतटाकादि सर्वकामप्रदायके । ध्रौबमित्येव विख्यातं धर्मविद्भिर्महात्मभिः ॥
तदाजस्त्रिकमित्याहुः दीयते यद्दिनेदिने । अपत्यविजयैश्वर्यस्त्रीलाभार्थं यदिष्यते ॥
इच्छासंस्थं तु तद्दानं काम्यमित्यभिधीयते । कालापेक्षं क्रियापेक्षं अनापेक्षमिति स्मृतम् ॥
त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्तं पुनः सर्वं द्विधा स्मृतम् । सहोमं होमरहितं समन्त्रकमन्त्रकम् ॥

सद्धर्मकाधर्मकाभ्यां द्विविधं तत्त्रिधा मतम् ।
स चोत्तमानि चत्वारि मध्यमानि विधानतः ॥
अधमानि च सर्वाणि त्रिविधत्वमिदं विदुः ।
अन्नं दधि घृतं क्षीरं गोभूरुक्माश्वहस्तिनः ॥

दानान्युत्तमसंज्ञानि सुमहद्द्रव्यदानतः । पुस्तकाच्छादनावासपरिभोगौषधानि च ॥
दानानि मध्यमानीह मध्यमद्रव्यदानतः । उपानट्प्रेंखयानानि छत्रपात्रासनानि च ॥
दीपकाष्ठफलादीनि चरमं वहुधोच्यते । दत्तमिष्टंमधीतं च विनश्यत्यनुकीर्तनात् ॥
तस्माद्दत्तादिकं स्वेन कीर्तयेन्न कदाचन । श्लाघानुक्रोशनाभ्यां च भग्नतेजा विपद्यते ॥
तस्मादात्मकृतं पुण्यं यत्नेनपरिपालयेत् पुनरन्ये तु विवुधाः दानं प्रोचुश्चतुर्विधम् ॥
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं विमलं चेति नामतः । अहन्यहनि यत्किंचिद्दीयतेऽनुपकारिणे ॥
अनुदिश्य फलं यत्तद्ब्राह्मणाय तु नित्कम् । यत्तु पापोपशान्त्यर्थं दीयते विदुषां करे ॥
नैमित्तिकं तदुद्दिष्टं दानं सद्भिरनुष्ठितम् । असत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थं यत् प्रदीयते ॥
दानं तत्कामिकं प्रोक्तं मुनिभिर्धर्मचिन्तकैः । यदीश्वरप्रीणनार्थं ब्रह्मबिद्भ्यः प्रदीयते ॥
चेतसा भक्तियुक्तेन दानं तद्विमलं स्मृतम् । येन येन हि भावेन यद्यद्दानं प्रयच्छति ॥
ते नतेन हि भावेन तत्तत्प्राप्नोति निश्चितम् ॥

सात्विकादिदानानि

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे । देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्विकं स्मृतम् ॥
यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः । दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥
अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते । असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ॥
सात्विकानां फलं भुङ्क्ते देवत्वेनात्र संशयः ।
बाल्ये वा दासभावे वा राजसानां फलं भवेत् ॥
तामसानां फलं भुङ्क्ते तिर्यक्त्वे मानवस्सदा ।
कायिकं वाचिकं दानं मानसं च त्रिधा मतम् ॥
अर्हते यत्सुवर्णादि दानं तत्कायिकं स्मृतम् । आर्तानामभयं यत्तद्देतद्वै वाचिकं स्मृतम् ॥
विद्यया स्याद्यथायोग्यं तद्दानं मानसं स्मृतम् । पुण्यमिष्टमधीतं च दानं तद्द्विविधं पुनः
वर्णितं सुमहाभागैरन्यैः कैश्चिदपि त्विदम् । अग्निहोत्रं तपस्सत्यं वेदानां परिपालनम् ॥
आतिथ्यं वैश्वदेवं च तदिष्टमिति कथ्यते । पुष्करिण्यस्तथा वाप्यः देवतायतनानि च ॥
अन्नदानमथारामाः पूर्तमित्यभिधीयते ॥

दानक्रियाद्यधिकारिणः

एतादृशमहादानक्रियादिषु तु मुख्यतः । गृहस्थ एक एव स्यादधिकारी न चापरः ॥
द्रव्याणामार्जने चापि मुख्यो न तु हि मस्करी ।
वनी वर्णी तु संप्राप्ते निमित्ते तु कदाचन ॥
तन्मात्रे त्वधिकारी स्यान्नाधिके सुतरां यतिः ।
पतत्येवाशु हा क्वापि कदा धातुपरिग्रहात् ॥
गृह्ये वस्साधुः सर्वेषां कर्मणां प्रवरः परः । सवकर्मैकलोपेऽपि तस्य चित्तेन तत्तराम् ॥
पश्चात्समीचीनतया श्रुतं भवति तत्क्षणात् ।
तस्यास्य साधकानि स्युः सुबहूनि महान्त्यपि ॥

तैरयं कृतकृत्यःस्याच्चेतसा समनुष्ठितैः ।
निखिलस्यापि चित्तस्य कृच्छ्राणां चर्यया कृतिः ॥
कृच्छ्राणामपि तेषां तु धनदानमुखेन चेत् । मुहूर्तमात्रात्सिद्धिः स्यात्तद्दानं बहुरूपकम् ॥

ब्राह्मणस्य धनार्जनसाधनानि

कर्मणां करणं चापि धनसाध्यं हि मुख्यतः । धनं हिरण्यादिरूपंस्यात्तत्संग्रहणदानयोः ॥
अधिकारी गृहस्थोऽयं तत्र चेद्ब्राह्मणः पुनः । तदार्जनं च नान्येन वर्त्मनैव न चान्यथा ॥
कुर्यादिति मनुः प्राह स मार्गो ब्राह्मणस्य तु । याजनं प्रथमं त्वेकं पश्चादध्यापनं पुनः ॥
प्रतिग्रहो विशिष्टात्तु धनार्जनसुपद्धतिः । संपादितेन तेनैवं कुर्यात्कर्माणि बाडबः ॥
सफलं कर्म यत्तत्स्यात्सर्वं दक्षिणया युतम् ॥

अदक्षिणकर्मनिन्दा

अदत्तदक्षिणं कर्म यद्यन्मन्त्रकृतं तु वा । कृतं वा नियमैस्सर्वैर्भक्त्या च श्रद्धयापि वा ॥
विफलं तद्विजानीयाद्भस्मनीव हुतं हविः । श्रद्धायुक्तः शुचिर्दान्तः सर्वकर्म समाचरेत् ॥
अदक्षिणं चेत्तत्कर्म निखिलं निष्फलं भवेत् । कमणामपि सर्वेषां सुवर्णं दक्षिणेष्यते ॥
सुवर्णं दीयते देवैः रजतं पैतृकेष्यते । सुवर्णं रजतं ताम्रं तण्डुलाधान्यमेव च ॥
रत्नानि गावो हस्त्यश्वाः रथा वासांसि वस्तुवत् ।
काष्ठादिकं जलं पात्रं शय्या खट्वा कटं कुटम् ॥
अजाविकं बहुविधं दक्षिणार्थं प्रकल्पितम् ।
औपासनं त्वग्निहोत्रं नित्यं सन्ध्यात्रयं तथा ॥
नित्यश्राद्धं वैश्वदेवं देवपूजा विशेषतः । भुक्तिकालैकसंप्राप्ततदातिथ्यं च केवलम् ॥
नित्यसूर्यनमस्कारस्सद्योऽयं स्याददक्षिणः । सर्वत्र शक्तितो भक्त्या दक्षिणां परिकल्पयेत्
अनुक्तदक्षिणे दाने दशांशं परिकल्पयेत् । महत्पूर्वेषु दानेषु दद्यान्निष्कशतं सुधीः ॥
मध्यमस्तु तदर्धेन तदर्धेनाधमः स्मृतः । मेषी पुरुषधान्येषु वृक्षाश्वजनधेनुषु ॥

अशक्तस्यापि कल्पोऽयं पञ्चसौवर्णिको विधिः।
अष्टषष्टिपलोन्मानां दद्याद्वै दक्षिणां गुरोः ॥
होतॄणां चैव सर्वेषां त्रिंशत्पलमुदाहृतम्। अध्येतॄणां तदर्धं स्याद्द्वारपानां तदर्धतः॥
अतो न्यूनं न कर्तव्यं अधिके फलमूर्जितम्। दानकाले तु देवत्वं प्रतिमानां प्रकीर्तितम्॥
धेनूनामपि धेनुत्वं श्रुत्युक्तं दानयोगतः। दातुर्वै दानकाले तु धेनवः परिकीर्तिताः॥
विप्रस्य व्ययकाले तु द्रव्यं तदिति चोच्यते। सर्वेषामपि दानानां हिरण्यमुदकं तथा॥

दानेष्वावश्यकानि

पवित्रमुत्तरीयं च साक्षित्वं ब्राह्मणस्य च। अल्पदानेषु चेन्नैवं यथेच्छं तत्र चैककम्॥
शौचमावश्यकं नित्यं मुष्टिं वा नाशुचिश्चरेत्। अत्राशुचित्वं संप्रोक्तं मुष्टिदानादिकर्मसु॥
मूत्राद्युत्सर्जनपरे तत्प्रक्षालनपूर्वके। योऽयं कालविशेषः स्यात्स आशौचमिति स्मृतः॥
स आचान्त इति प्राहुः केचिदत्र महर्षयः। अप्रक्षाल्य करौ पादौ गुह्यप्रक्षालनात्परम्
अप्यकृत्वा च गण्डूषं कृत्वा तत्क्रयमेव वा।
अनाचान्तो न दद्यात्किं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः॥
दत्वा तादृगवस्थायां नरो रौरवमाप्नुयात्। शुचिर्भूत्वैव सर्वाणि दानानि सुमुखश्चरेत्
दानानामपि सर्वेषां तत्तत्फलमिहोच्यते॥

दानफलानि

वारिदस्तुष्टिमाप्नोति सुखमक्षय्यमन्नदः। तिलप्रदः प्रजादिष्टां दीपदश्चक्षुरुत्तमम्॥
भूमिदः सर्वमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः।
गृहदोग्र्याणि (रम्याणि) वेश्मानि रूप्यदोरूप्यमुत्तमम्॥
वासोदश्चन्द्रसालोक्यं अश्विसालोक्यमश्वदः।
अनडुग्दःश्रियं पुष्टिं गोदो ब्रध्नस्य विष्टपम्॥
यानशय्याप्रदो भार्यामैश्वर्यमभयप्रदः।
धान्यदः शाश्वतं सौख्यं भोगमाप्नोति भोगदः॥
हारनूपुरयोर्दाता रूपमाप्नोत्यनुत्तमम्। त्रपुसीसकयोर्दाता वह्निवृद्धिमवाप्नुयात॥

पात्रं भवति कामानां तैजसानां प्रदानतः। धर्मदाता नरो नित्यं संरक्षामधिगच्छति ॥
आयुधानां प्रदानेन शत्रुनाशमवाप्नुयात्। राजचिह्नप्रदानेन राजा भवति भूतले ॥
रत्नानां च प्रदानेन राजा चैव भविष्यति। नगरं च तथा दत्वा राजा भवति भूतले
वस्त्रदाता सुवेषस्य दीर्घमायुर्हिरण्यदः। धन्यो धनप्रदाता तु सर्पिदस्सुखमश्नुते ॥
पादुकानां प्रदानेन शय्यायाश्चासनस्य च। फलानां चैव मूलानां दानाद्द्रव्यपतिर्भवेत्
अन्नदस्तु भवेच्छ्रीमान् पादाभ्यङ्गप्रदस्सुखी। मुखावास्यं नरो दत्वा दन्तधावनमेव च॥

शुचिः स्यात्सुभगो वाग्मी सुखी चैव प्रजायते।
पादशौचं तथा यानं शौचं तु गुदलिङ्गयोः ॥
यः प्रयच्छति विप्राय शुचिः शुद्धः सदा भवेत्।
दुर्भिक्षे चान्नदाता च सुभिक्षे च हिरण्यदः ॥

पानीयदस्त्वरण्ये च ब्रह्मलोके महीयते। श्रान्तायान्नप्रदः स्वर्गं विमानेनाधिरोहति ॥
प्राप्नोति दशगोदानफलं रोगप्रतिक्रिया। प्रक्षाल्य पादौ विप्रस्य लभेद्गोदानजं फलम्
देवमाल्यापनयनं देवागारसमूहनम्। मार्जनं सर्वदेवानां गोप्रदानसमं स्मृतम् ॥
अर्चनं चैव विप्राणां द्विजाभीष्टापकर्षणम्। पादशौचप्रदानं च आकल्पपरिचारणम् ॥
पादाभ्यङ्गप्रदानं च श्रान्तसंवाहनं तथा। गवां कण्डूयनं चैव ग्रासदानाभिवादने ॥
भिक्षादीनां प्रदानं च तथैवातिथिपूजनम्। एकैकस्य फलं प्राह गोप्रदानसमं यमः ॥
श्रान्तसंवाहनं रोगी परिचर्यासुरार्चनम्। पादशौचं द्विजोच्छिष्टमार्जनं गोप्रदानकम् ॥
छत्रदो गृहमाप्नोति गृहदो नगरं तथा। तथा पानप्रदानेन रथमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥
इन्धनानां प्रदानेन दीप्ताग्निर्भुवि जायते। गवां ग्रासप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

चन्दनं तालवृन्तं च फलानि विविधानि च।
तान्बूलमासनं शय्यां दत्वाऽत्यन्तसुखी भवेत् ॥
पादाभ्यङ्गैः शिरोऽभ्यङ्गै र्दानमानार्चनादिभिः।
मृष्टवाक्यैर्विशेषेण पूजनीया द्विजोत्तमाः ॥

दासीदासमलंकारं क्षेत्राणि च गृहाणि च। ब्राह्मणायासनं दत्वा स्वर्गमाप्नोत्यसंशयः ॥

लभते च शिवं स्थानं बलिपुष्पप्रदानतः। प्रेक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधां च विन्दति ॥
सुरसंघसभादीनि वापीकूपसरांसि वै। जीर्णान्युद्धरते यस्तु स संपूर्णफलं लभेत् ॥

पक्वान् ददाति केदारान् सकलान्येव पादपान्।
षष्टिकोटिसहस्राणि ह्यर्बुदानां च वै त्रयम् ॥

क्रीडन्तीति स्वर्गफले एतदुक्तं न संशयः। अश्वं वा यदि वा युग्यं यो ददातीह पादुके ॥
तस्य दिव्यानि यानानि दुष्टपन्था नचैव हि। गृहागतं ब्राह्मणं च मधुपर्केण च क्रमात् ॥

भोजयित्वा यथान्याय्यं सूर्यलोके महीयते।
दारिद्र्यार्णवमग्नानां अतिक्लेशातिदुःखिनाम् ॥
तदुद्धृत्य यथाशक्ति सर्वान् कामानवाप्नुयात्।
वस्त्रं जलं पवित्रं च दत्त्वाऽथ शिवयोगिने ॥
स महाभागमाप्नोति अन्ते योगं च शाश्वतम्।
यो गां च महिषीं दद्यात् सालंकारां पयस्विनीम् ॥
कांस्यवस्त्रादिभिर्युक्तां स कामान् लभतेऽखिलान्।
अन्नं वस्त्रं फलं तोयं तक्रं शाकं घृतं मधु ॥

पत्रं पुष्पं धनं धान्यं यानं यष्टिं कमण्डलुम्। व्रतत्रयं छत्रपात्रं व्रतविद्या सुरार्चनम् ॥
कन्याकुशोपनीतानि तिलौषधगृहाणि च। धूपक्षेत्रं यज्ञपात्रं योगपट्टं च पादुके ॥
कृष्णाजिनं बुद्धिदानं धर्मदेशकथात्मजम्। अर्थिने सततं देयं येन श्रेयो महद्भवेत् ॥
गोपीचन्दनखण्डं तु यो ददातीह वैष्णवे। कुलमेकोत्तरं तेन भवेदुत्तरितं शतम् ॥
तृषितस्य च पानीयं क्षुधितस्य च भोजनम्। निवेशनं दरिद्रस्य निद्रायाः शयनं तथा ॥
तथा भिक्षाप्रदानं च वेदानामर्थनिश्चयः। एतत्संहारवृक्षस्य फलमाहुर्महर्षयः ॥
चामरस्य प्रदानेन सर्वदुःखैर्विमुच्यते। तालवृन्तप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

पादपीठप्रदानेन स्थानं सर्वत्र विन्दति।
स्थानमेव प्रदानेन तदाप्नोति दण्डं दत्वा द्विजातये ॥

यज्ञोपवीतदानेन वस्त्रदानफलं लभेत्। वस्त्रदानफलं तुच्छमौपवीतमनन्तकम् ॥

उष्णीषस्य प्रदानेन तदेव फलमुच्यते। दन्तकाष्ठप्रदानेन सौभाग्यं महदाप्नुयात् ॥
मृत्तिकायाः प्रदानेन शुचिः सर्वत्र जायते। तथैवौषधदानेन रोगनाशमवाप्नुयात् ॥
स्नानीयानि सुगन्धीनि दत्वासौभाग्यमाप्नुयात्। अनुलेपनदानेन रूपवानभिजायते ॥
भाण्डादीनां प्रदानेन शंखादीनां प्रदानतः। पात्रं भवति कामानां यशसश्च न संशयः ॥
शिबिकायाः प्रदानेन अग्निष्टोमफलं लभेत्। दासं कर्मकरं योधं दत्वा यादिन्द्रमन्दिरम्
तरुणीं रूपसम्पन्नां दासीं यस्तु प्रयच्छति। सोऽप्सरोभिर्मुदा युक्तः क्रीडते नन्दने वने

उष्ट्रं वा गर्दभं वापि यः प्रयच्छति मानवः।
अलकांसनमा(समवा)साद्य यक्षेन्द्रैः सह मोदते ॥

दानानामुत्तमं प्रोक्तं प्रदानं तुरगस्य तु। बाडबायाः प्रदानं च तथा बहुफलप्रदम् ॥
शुक्लं तुरङ्गमं दत्वा फलं दशगुणं भवेत्। तुरङ्गमं सपल्याकं सालंकारं प्रयच्छतः ॥
पौण्डरीकफलं प्रोक्तं नात्र कार्या विचारणा। चतुर्भिः कुञ्जरैर्युक्तं सर्वोपस्करशोभितम्
रथं द्विजातये दत्वा राजसूयफलं लभेत्। सुपर्णकक्ष्यं मातङ्गं दत्वा विप्राय भक्तितः ॥
राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलमाप्नोत्यसंशयः। प्रदाय करणिं सम्यगेतदेव फलं लभेत् ॥
यथोक्तविधिना दत्वा कपिलां कनकप्रभाम्। सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥
वारुणं लोकमाप्नोति दत्वा च महिषीं तथा। महिषस्य प्रदानेन वायुलोके महीयते ॥

वायुलोकमवाप्नोति प्रदानेन च पक्षिणाम्।
मयूराणां शुकानां च शारिकाणां च वाग्मिनाम् ॥

अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं येन हन्ति द्विजातयः। पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं विन्दन्ति तत्क्षणात्
गुण(ड)दानफलं चापि प्राप्नुवन्ति पदे पदे। संस्कारार्थमनाथस्य यस्तु काष्ठं प्रदास्यति
कायाग्निदीप्तिं प्राकाम्यं संग्रामे लभते जयम्। अन्नदानफलं भूयः वरतन्तुमहर्षिणा ॥
पुराप्रोक्तं सुभद्राय पृथग्भङ्ग्यन्तरेण वै। जाम्बूनदमयं दिव्यं विमानं सूर्यसंनिभम् ॥
दिव्याप्सरोभिः संपूर्णमन्नदो लभते ध्रुवम्। आच्छादनं तु यो दद्यादहतं श्राद्धकर्मणि
आयुः प्रकाशमैश्वर्यं रूपं च लभते शुभम्। यज्ञोपवीत यायं च व्यजनं तालवृन्तकम् ॥
शय्यां च शयनीयं च उपानद्युगलं तथा। छत्रभाजनरत्नानि लवणेक्षुगुडानि च ॥
तैजसानि तु पात्राणि धेनुं गृष्टिं तथासनम्। श्राद्धेष्वेतानि योदद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत्

सहस्रपरिवेष्टारस्तथैव च सहस्रदाः। त्रातारश्चसहस्राणां ते नराः स्वर्गगामिनः॥
सुवर्णस्य च दातारो गवां ये रजतस्य च। धेनूनां च प्रदातारस्ते नराः स्वर्गगामिनः॥

विहारावसथोद्यानकूपारामसरःकराः ... (प्रदा)।
प्रपाणां ये प्रकर्तारः ते नराः स्वर्गगामिनः॥

सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्वसहाश्च ये। सर्वस्याश्रयभूता ये ते नराः स्वर्गगामिनः॥

आढ्याश्च बलवन्तश्च यौवनस्थाश्च सत्क्रियाः।
ये निर्जितेन्द्रिया धीरास्ते नराः स्वर्गगामिनः॥

देवकार्येषु सस्नेहा मृदवः स्नेहवत्सलाः। उदाराः प्रश्नदा ये हि ते नराः स्वर्गगामिनः॥
आश्रमेषु यथोक्तेषु वर्तन्ते ये द्विजोत्तमाः। स्वधर्मसक्तास्सततं ते नराः स्वर्ग गामिनः॥
वर्तन्ते ये महीपाला राजधर्मेषु नित्यशः। पुरोहितमने युक्ताः ते नराः स्वर्गगामिनः॥

प्रजासुखे सुखं येषां तद्दुःखे ये च दुःखिताः।
तपसा कर्शिता ये वा ते नराः स्वर्गगामिनः॥
स्वाम्यर्थे ब्राह्मणार्थे च मित्रकार्ये च ये हिताः।
गोभूद्विजहिता ये तु ते नराः स्वर्गगामिनः॥
गोभूहेतुहता ये च देवद्विजकृते हताः॥

महानास्तिकदुर्व्याधितथागतनिवारकाः। विप्रनिन्दाकृद्धन्तारः स्ते नराः स्वर्गगामिनः॥
देहधातून् परित्यज्य सलिलारण्यवह्निषु। अनशनेन मृता ये वा ते नराः स्वर्गगामिनः॥
तीर्थयात्राप्रसक्ताश्च नित्यमध्वनि कर्शिताः। तपसा कर्शिता ये च ते नराःस्वर्गगामिनः
मातापितृपरा ये च गुरुभक्ताः प्रियंवदाः। सत्यार्जवरता ये च ते नराः स्वर्गगामिनः॥
परोपकारसक्ताश्च परदारविवर्जिताः। पूज्यापूजयितारश्च ते नराः स्वर्गगामिनः॥
सभानां ये च कर्तारः ये च प्रज्ञाप्रदायका। भक्ता गोदेवविप्राणां ते नराः स्वर्गगामिनः
उद्यानारामकर्तारः तथा गोग्रासदायिनः। उपासकाश्च देवानां ते नराः स्वर्गगामिनः॥
क्लेशाननुभवन्तीह शास्त्राध्ययनतत्पराः। शास्त्राणां च हिते युक्तास्ते नराःस्वर्गगामिनः

कन्यकानामनाथानां ये चैवोद्वाहकारिणः॥

ग्रन्थार्चनपरा ये च ग्रहाणां पूजकास्तथा। कादेनापि मृता ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
अग्निहोत्री च सत्री च कूपकर्ता तटाककृत्।
लिंगप्रतिष्ठाकर्ता च भक्तः शास्त्रवशे स्थितः ॥
विष्णुश्चाराधितो यैस्तु ज्ञाननिष्ठाश्च ये द्विजाः। प्रणवव्यहृतियुक्तगायत्रीनिरताः सदा
मनसा कर्मणा वाचा कर्मण्येवानुचिन्तकाः।
न पापमतिमिच्छन्ति तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥
निराहारा महाशीलाः ब्रह्मचर्यादिलोलुपाः। त्यजन्ति देहधर्मज्ञाः त्रिषयेन्द्रियनिर्जिताः
एकाग्रमनसः शान्ताः तेऽपि यान्त्यमरावतीम्।
गंगानदीं महापुण्यां श्रयन्ति च धियैकया ॥
जपन्ति तत्र ये मन्त्रान् परदारविवर्जिताः ।
ब्राह्मणाय तु ये कन्यां प्रयच्छन्ति विधानतः ॥
ये तु दीपं प्रयच्छन्ति तेऽपि यान्त्यमरावतीम्। गङ्गाजले प्रयागे वा केदारे पुष्करे तथा
महापथे प्रभासे च मृता यान्त्यमरावतीम्। द्वारवत्यां कुरुक्षेत्रे योगाभ्यासेन ये मृताः
हरीती (?) रं येषां मरणे समुपस्थिते। पूजयित्वा हरिं ये तु भूमौ दर्भास्तिलैस्सह ॥
तिलान् विकीर्य लोहे तु दत्वा धेनुं पयस्विनीम्।
ये मृताः कृतिनः सन्तस्तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥
उत्पाद्य पुत्राः संस्थाप्य पितृपैतामहापथे। निर्मला निष्कलङ्का ये मृता यान्त्यमरावतीम्
सर्वभूतदयावन्तः विश्वास्याः सर्वजन्तुषु। त्यक्तहिंसाः सदाचाराः सन्तुष्टाः स्वधनेन च
धर्मलब्धार्थभोक्तारस्तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥
मातृवत्स्वसृवच्चैव नित्यं दुहितृवच्च ये। परदारेषु वर्तन्ते तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥
अनृतं ये न भाषन्ते कटुकं निष्ठुरं तथा। स्वागतेनाभिभाषन्ते तेऽपि यान्त्यमरावतीम्
अरण्ये विजने नष्टं परस्वं दृश्यते यदा।
मनसापि न लिप्यन्ते तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥
तथैव परदारान् वै कामवृत्तं रहोगताः। मनसापि न हिंसन्ति तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

शत्रुं मित्रं च ये नित्यं तुल्येन मनसा नराः ।
भजन्ति मैत्रं संगम्य तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥
श्रद्धावन्तो दयावन्तः शिष्टाः शिष्टजनप्रियाः ।
धर्माधर्मविदो नित्यं तेऽपि यान्त्यमरावतीम् ॥

मातृवत्परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्टवत् । यः पश्यत्यात्मवज्जन्तुं न प्रेतो जायते नरः ॥
अन्नदानरतो नित्यं विशेषेण तिलप्रदः । स्वाध्यायव्रतशीलो वा न प्रेतो जायते नरः ॥
सदा यज्ञपरः शान्तः सदा तीर्थपरायणः । वापीकूपतटाकानामाश्रमाणा विशेपतः ॥

आरोपकः पुराणां च देवतार्चापरायणः ।
नित्यं शृणोति शास्त्राणि नित्यं सेवेत्तु पण्डितान् ॥

वृद्धांस्तु पृच्छते नित्यं न प्रेतो जायते नरः । दर्भारोपणपूर्वेण दशग्रामहिताय वै ॥
भूमिं संवर्धयन्नित्यं नदीकुल्याप्रपूरणात् । तास्त्वत्यन्तदूरेषु प्रापयन्वै दिने दिने ॥
तत्पूरदूरीकरणहेतवे जामितां विना । तद्दर्भारण्यसंवृद्धिचित्तवृत्तिपरोऽनिशम् ॥

वर्तते यो जगत्यस्मिन् तमेनं ते नरोत्तमम् ।
सर्वे दर्भाः सुरा भूत्वा समागत्यातिहर्षिताः ॥
पृथक्पृथग्विमानानि हंसयुक्तानि सत्वराः ।
वयसोऽन्तेऽस्य चाहृत्य हुंकृत्य यमकिंकरान् ॥
सस्मृतिन्नि(?) दमारोह मामकं मामकंत्विति ।
प्रार्थयन्तीऽतिभक्त्यैव घोषयन्तः स्वलंकृताः ॥

सुरूपाः सुमुखाः शान्ताः ब्रह्मलोकं सनातनम् । प्रेतत्वं वारयित्वैव कामिते शैववैष्णवे ॥
ऐन्द्रवारुणवायव्यान् वस्वादित्याग्निरौद्रकान् । कामितानस्य सुभगानपुनर्भवसंज्ञितान्

गयाश्राद्धफलम्

प्रापयन्त्येव सुतरां सद्धर्मस्तादृशो महान् । तत्कर्तुर्न हि तत्क्रूरं प्रेतत्वं सर्वथैव वै ॥
गत्वा गयाशिरः पुण्यं यच्छ्राद्धं कुरुते द्विजः । तस्यान्ववाये महति न प्रेतो जायते नरः
आयने चोत्तरे प्राप्ते यमयज्ञं करिष्यति । तस्य वंशे तु सततं न प्रेतो जायते नरः ॥

अग्न्यतिथिदेवतादिपूजा

त्रीनग्नीन् पञ्च चैकं वा ह्यहन्यहनि सेवते। सर्वभूतदयायुक्तो न प्रेतो जायते नरः॥
देवतातिथिपूजासु गुरुपूजासु नित्यशः। रतो वै पितृपीतासु न प्रेतो जायते नरः॥
तीर्थयात्रापरो नित्यं देवतातिथिपूजकः। ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च न याति नरकं नरः॥
हेमन्ते वह्निदो यश्च तथा ग्रीष्मे जलप्रदः। वर्षास्वाश्रयदो यश्च न याति नरकं नरः॥
ब्रह्मचारी सदाध्यायी शुभकर्मपरः पुमान्। धर्माख्यानपरो नित्यं न याति नरकं पुनः॥

कपिलादानादिप्रशंसा

कपिलानां च यो दाता वृषभस्य तथैव च। अन्नदाता च नियतं गंगास्नानरतश्च यः॥
अग्निहोत्रे च निरतो न स दुर्गतिमाप्नुयात्॥

विष्णुपूजा

अर्चयन्ति हरं नित्यं विष्णुं जिष्णुं सनातनम्।
प्राप्नुवन्ति महत्स्थानं पुण्ये श्वेतपुरे शुभम्॥
सर्वे चतुर्भुजास्तत्र सर्वे गरुडवाहनाः। सर्वे चक्रायुधाश्चैव सर्वे विष्णुपराक्रमाः॥

शिवपूजा

स्थापयन्ति च ये लिङ्गं नष्टं वा साधयन्ति ये।
अचयन्ति सदा रुद्रं माल्यलेपनार्जनैः (गन्धानुलेपनैः)॥
मुञ्चन्ति वृषभान् ये तु ते गत्वा शिवमन्दिरम्।
तत्र सर्वे शिवभुजाः सर्वे ते शूलपाणयः॥
यान्ति सर्वे वृषैश्चैव सर्वे रुद्रपराक्रमाः। शंभुं स्वयंभूं देवेशं त्र्यक्षं त्रिदशवन्दितम्॥
येऽर्चयन्ति सदा शुद्धा न ते दुर्गतिमाप्नुयुः॥

सूर्यपूजा

तेजोराशिं भानुमन्तं भास्करं लोकचक्षुषम् ।
येऽर्चयन्ति महात्मानः सूर्यलोकं व्रजन्ति ते ॥
जटाधरा भस्मधराः विष्णुनामधराः पराः ।
विष्णुगाथारता नित्यं न ते दुर्गतिमाप्नुयुः ॥
गायत्रीमात्रसंतुष्टाः सन्ध्योपासनतत्पराः । स्वाचारेण च संयुक्ताः न ते दुर्गतिमाप्नुयुः ॥
मन्त्रतन्त्रक्रियाधर्मं न नशौचविवर्जिताः । द्विमुख्युदकतत्कर्ममात्राभिनयमात्रतः ॥
सर्वभ्रष्टाश्च विकलाः तदन्त्ये वसतो यथा । कृतार्थाः कृतकृत्याश्च तावन्मात्रेण केवलम् ॥
आभासकर्मणोऽत्यन्तं भवेयुर्नात्र संशयः ॥

प्रायश्चित्तप्रतिनिधिः

प्रायश्चित्ते तु संप्राप्ते साक्षात्कृच्छ्राणि कैरपि ।
नानुष्ठाय च शक्यन्ते तेषां प्रतिनिधित्वतः ॥
गोगोमूल्यादिभिस्तानि तस्मात्कार्याणि चाखिलैः ।
सेतुगंगास्नानमुखैः दरिद्रस्तानि चाचरेत् ।
अपि तानि कदाचित्तु स्नानान्यपि विधानतः ॥
द्रव्येण विप्रमुखतः कर्तव्यानि भवन्त्यपि ।
द्रव्यदानेन सर्वाणि प्राप्यन्ते निखिलाः क्रियाः ॥
तस्माद्द्रव्यं सर्वकार्यमात्रे ह्यावश्यकं परम् ।
तस्मिन् सत्येव सततं सिध्यन्त्यखिलसत्क्रियाः ॥
महादानादिकाश्चापि यैः कृतैर्वृषलादिकाः ।
प्राप्नुवन्त्यपि विप्रत्वं तानि चाद्य प्रवच्मि वः ॥

दानभेदाः

क्रमेणैव प्रशृणुत प्रसङ्गात्पावकान्वति । आद्यं तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञकम् ॥
हिरण्यगर्भदानाच्च ब्रह्माण्डं तदनन्तरम् । कल्पपादपदानं च गोसहस्रं तु पञ्चमम् ॥
हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वस्तथैव च । हिरण्याश्व(स्तत)स्तद्वद्धे महस्तिरथस्तथा ॥
पञ्चलाङ्गलकं स्वर्ण धारा दानं तथैव च । द्वादशं विश्वचक्रं च ततः कल्पलतात्मकः ॥
सप्तसागरदानं च रत्न धेनुस्तथैव च । तथा महाभूतखण्डः षोडशः परिकीर्तितः ॥
सर्वाण्येतानि कृतवान् पुरा शंबरसूदनः । वासुदेवश्च भगवानम्बरीपश्च पार्थिवः ॥
कार्तवीर्यार्जुनो रामः प्रह्लादः पृथुरेव च । चक्रुरन्ये महीपालाः केचिच्च भरतादयः ॥
यस्माद्विष्णुसहस्रेण महादानानि सवदा । रक्षन्ति देवतास्सर्वा एकैकमपि भूतले ॥
एषामन्यतमं लभ्यं वासुदेवप्रसादतः । न कर्तुमन्यथा शक्यं अपि शक्रेण भूतले ॥
तस्मादाराध्य गोविन्दं उमापति विनायकौ ॥

दानकालाः

महादानमिदं कुर्याद्विप्रैश्चैवानुमोदितः । अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥
युगादिषूपरागेषु तथा मन्वतरादिषु । संक्रान्तौ वैधृतिदिने चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥
सितपञ्चदशीपर्वद्वादशीष्वष्टकासु च । यज्ञोत्सवविवाहेषु दुःस्वप्नाद्भुतदर्शने ॥
द्रव्यब्राह्मणलाभे वा श्राद्धा(द्धो?)वा यत्र जायते । तीर्थे वायनेगोष्ठे कूपारामसरित्सु च ॥
गृहे वा भवने वापि तटाके रुचिरे तथा । महादानं प्रशंसन्ति प्राप्ते वा पितृसंक्षये ॥

तुलादानभेदाः

तुलापुरुषदानस्य प्रसङ्गेन विशेषतः । प्रवक्ष्यामि रहस्यानि तुलादानानि कानिचित् ॥
अनेनैव विधानेन केचिद्भूप्यमयं पुनः । कर्पूरेण तथेच्छन्ति केचिद्ब्रह्मविदः शिवाः ॥
तुलापुरुषदानं तन्महादेवोदितं परम् । अष्टलोहैस्तु कार्यं स्यात्तत्तद्रोगोपशान्तये ॥
कांस्यं यक्ष्मणि देयं स्यात् त्रपु चार्शो प्रचोदितम् ।
अपस्मारे तु सासं (?) स्यात् ताम्रं कुष्ठेति वारुणे ॥

पैतलं रक्तपित्त तु रूप्यं प्रदरमेहयोः। सुवर्णं सर्वरोगेषु प्रदद्यान्मृत्युनाशनम् ॥
फलोद्भवं तथा देयं ग्रहण्यां दीर्घसंभवे। गौडं भास्म दार्वं च पौरं तद्गण्डमूलके ॥
लाङ्गलं त्वग्निमान्द्ये च रोगोत्पत्तौ तु पौष्टिकम्। मधूद्भवं तथा देयं कासश्वासजलोदरे
घृतोद्भवं तथा देयं छर्दिरोगोपशान्तये। क्षीरं पित्तविनाशाय दाधिकं भगदारुणे ॥
दारुणं लेपनाशाय पैष्टं धृतिविनाशने। अन्नं सर्वरोगस्य नाशने तु प्रशस्यते ॥
घृतादिद्रव्यदाने तु तुलादिषु विधिस्त्वयम्। प्रथमा तु घृतस्योक्ता तेजोवृद्धिकरी तुला ॥
माक्षिकेण च सौभाग्यं तैलेन बहुलाः प्रजाः। वस्त्रैस्तु बहुवस्त्राणि प्राप्नोति तुलया तथा ॥
लावण्यस्य तु लावण्यं अरोगित्वं गुडस्य च। असापत्न्यं शर्करया सुरूपं चन्दनेन च ॥
अवियुक्तो भवेद्भर्ता तुलया कुंकुमस्य च। न सन्तापो हृदि भवेत् क्षीरस्य तुलया सदा
सर्वकामप्रदा ह्येताः पापहार्यः प्रकीर्तिताः। महादानानि चैतानि पुनर्भङ्ग्यन्तरेण वै ॥
निरूपितानि देवेश्यो ता(भ्यस्त)नि चाद्य प्रवच्मिवः ॥

षोडश महादानानि

गावः सुवर्णरजते रत्नानि च सरस्वति।
तिलाः कन्या गजाश्वाश्च शय्या वस्त्रं तथा मही ॥
धान्यं पयश्च छत्रं च ग्र(गृ)हं चोपस्करान्वितम्।
एतान्येव तु चोक्तानि महादानानि षोडश ॥

षोडशैतानि यः कुर्यान्महादानानि मानवः। न तस्य पुनरावृत्तिर्विष्णुलोकात्सनातनात् ॥
पञ्चलाङ्गलदानस्य प्रसंगात्कथयाम्यहम्। हलपङ्क्तिरिति ख्यातं महादानमनुत्तमम् ॥
दानमेतत्पुरा चीर्णं दिलीपेन ययातिना। शिबिना निमिना चैव भरतेन च धीमता ॥
ते यथा दिवि मोदन्ते दानस्यास्य प्रदानतः। धरादानप्रसङ्गेन दानान्युक्तानि कानिचित्
जम्बूद्वीपाह्वयं सप्त द्विपाह्वयमतः परम्। पृथिवीपद्मदानं च सर्वपापविनाशनम् ॥
पाण्डुरोगहरं प्रोक्तं पृथ्वीपद्ममथापरम्। क्रमात्तुलादिदानानि रहस्यानि यथामति ॥
कथितानि मया सम्यगुद्देशस्य विधानतः ॥

मेरुदानभेदाः

मेरोः प्रदानं दशधा कथितं मुनिसत्तमैः । यत्प्रदाता नरो लोकानाप्नोति सुरपूजितान् ॥
पुराणेषु च वेदेषु यज्ञेष्वायतनेषु च । न तत्फलमधीतेषु कृतेष्विह यदश्नुते ॥
प्रथमो धान्यशैलः स्याद्द्वितीयो लवणाचलः । गुडाचलस्तृतीयस्तु चतुर्थो हेमपर्वतः ॥
पञ्चमस्तिलशैलः स्यात् षष्ठः कार्पासपर्वतः । सप्तमो घृतशैलः स्याद्रत्नशैलस्तथाष्टमः ॥
राजतो नवमस्तद्वद् दशमः शर्कराचलः । अयने विषुवे चैव व्यतीपाते दिनक्षये ॥
शुक्लपक्षे द्वितीयायां उपरागे शशिक्षये । विवाहोत्सवयज्ञेषु द्वादश्यामथवा पुनः ॥
शुक्लायां पञ्चदश्यां वा जन्मर्क्षे वा विशेषतः ।
तीर्थे वायतने वापि गोष्ठे वा भवनाङ्गणे ॥
धान्यशैलादयो देयाः दश चैव विधानतः ॥

द्वादशमेरवः

अथ द्वादश मेरूणां दानानि कथयामि वै । आद्यो रत्नमयो मेरुः हेममेरुरनन्तरः ॥
रूप्यमेरुस्तीयः स्यात् भूमेरुस्तु तुरीयकः ।
पञ्चमो हस्तिमेरुः स्यात् षष्ठश्चाश्ममयो गिरिः ॥
गोमेरुः सप्तमः प्रोक्तः वस्त्रमेरुस्थाष्टमः । नवमो घृतमेरुः स्याद्दशमः खण्डनिर्मितः ॥
एकादशो धान्यमेरुः द्वादशस्तिलनिर्मितः । द्वादशैते शिवप्रीत्यै मेरवः परिकीर्तिताः ॥

कुलपर्वतदाना(नामा)नि

सप्तानां कुलजातानां वक्ष्ये नामान्यनुक्रमात् । देयो हेममयो मेरुः कैलासो राजतोद्भवः
कार्पासेन तु हेमाद्रि गुडजो गन्धमादनः । सुचेलस्तु तिलैर्देयः विन्ध्यः शर्करया कृतः
लवणेन तथा शृङ्गी यथोक्तविधिना ततः । चतुर्दशानां मेरूणां दानान्यद्यानुकीर्तये ॥
यानि दत्वा तु पुरुषो न भूमौ जायते पुनः ॥

देयद्रव्यप्रमाणम्

फलत्रयेण सौवर्णो विंशत्याराजतः पलैः। ताम्रः पञ्चशतैः प्रोक्तः पलानां कांस्यकस्तथा
लौहस्तु भारमात्रेण सैसकश्च तथास्मृतः। लावणोऽप्येवमेव स्याद्‌त्रीं हिमेरुस्तथा भवेत्॥
भारद्वयेन काण्डस्तु गौडः स्यात्पञ्च भारतः।
कौस्तूरिकः पञ्चपलः कार्पूरः पञ्चविंशकः॥
कौंकुमः स्याच्छतपलः कार्पासोविंशभारकः।
एवं द्रव्यविशेषैस्तु मेरुः कार्यो विपश्चिता॥
मेरुमेवंविधं कृत्वा दत्वा विप्राय भक्तितः। वसतिः स्वर्गलोके तु यावदिन्द्राश्चतुर्दश॥

पञ्चपर्वतदानानि

पञ्चानामपि शैवा(ला)नां पूव नामानि कीर्तये।
यानि दत्वा तु दौर्भाग्यं दौर्गत्यं नाप्नुयात्क्वचित्॥
तिलपर्वतदानं तत्तथा लवणपर्वतम्। कार्पासगुडयोः शैलो तथा सर्षपपर्वतः॥
आषाढे कार्तिके मासे माघे वैशाखयोरपि।
पौर्णमास्यां तु दातव्याः मनुजैः पर्वतास्त्वमी॥

शिखरदानानि

अतःपरं प्रवक्ष्यामि शिखराणि त्रयोदश। येषां प्रदानतो मर्त्यो जायते पृथिवीपतिः॥
गुडेक्षुवस्त्रलवणधान्यकार्पासकैः क्रमात्। शिखाखर्जूरवितुषधान्यद्राक्षाभिरेव च॥
क्षौद्रैर्मयजेनापि पलैः शृङ्गाणि कल्पयेत्। एषामन्यतमं वापि दद्याच्छ्रद्धासमन्वितः॥
आत्मप्रमाणं कुर्वीत प्रादेयाभ्यधिकं शुभम्। विधिवच्छिखरं दत्वा गौरीलोकं वसेन्नरः
अथ दत्वा विशेषेण ह्यतिदानानि कानिचित्।
येन दत्वा नरः पापैः मुच्यते नात्र संशयः॥

अतिदानधेनुदानानि

त्रीण्याहुरतिदानानि धेनुः पृथ्वी सरस्वतीः। नरकादुद्धरन्त्येताः जपजापनदोहनैः ॥
यास्तु पापविनाशिन्यः कथ्यन्ते दश धेनवः।
तासां स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च विशेषतः ॥

दशधेनुदानानि

कुम्भाः स्युर्द्रव्यगन्धानां इतरासां तु राशयः।
प्रथमा गुडधेनुः स्याद्द्वितीया मधुसंज्ञिका ॥
सप्तमी शर्करा धेनुः दधिधेनुस्तथाष्टमी। रसधेनुस्तु नवमी दशमी स्यात्स्वरूपतः ॥
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपातेऽथ वैधृतौ। गुडधेन्वादयो देया उपरागादिपर्वसु ॥
सप्तमी लाण धेनुः स्यादष्टमीदाधिका मता। नवमीतेन नवमी गन्धतैलेन चापरा ॥
गन्धैर्वा दशमां धेनुं रत्नैर्वा परिकल्पयेत्। एवं केचिन्महाभागाः वदन्ति परमर्षयः ॥
सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छन्ति मानवाः। तिलधेनुप्रसंगेन सर्वपापहराः शुभाः ॥

सप्तव्रीहिधेनवः

सप्तव्रीहिमयास्सप्त धेनवः परिकीर्तिताः। व्रीहिभिश्च यवैश्चैव गोधूमैश्च तिलैस्तथा ॥
माषैर्मुद्गैश्च कर्तव्याः सप्तमी च प्रियङ्गुभिः। एतासामेव दानानां विधानं तिलधेनुवत् ॥
सप्तव्रीहिमयास्सप्त गा ददातीह मानवः। स याति परमं स्थानं वायुभूतः खमूर्तिमान् ॥

उपधेनुदानानि

अथोपधेनुदानानि वक्ष्ये पुंस्यान्यनुक्रमात्। यासां वै दानमात्रेण सर्वदानफलं लभेत् ॥
तास्वादौ लावणी धेनुः परा कापासकी मता। तथा फलमयी धेनुस्तत्तत्कर्पूरनिर्मिता ॥
कस्तूरिका स्मृता तद्वद्धेनुर्दिव्या त्वनन्तरा। केचिदत्र महाभागाः विधानान्तरमूचिरे ॥
मेहघ्नी स्वर्णधेनुर्वै ह्यर्शोघ्नः स्वर्णशृङ्गिणी। तथैव वन्ध्यात्वहरास्वर्णधेनुः परा स्मृता ॥
प्रस्विन्नपाणित्वहरस्वर्णधेनुस्तथा स्मृता। सुवर्णशृङ्गिणी चापि तत्परं परिकीर्तिता ॥
तद्वत्कनकशृङ्गाख्या धेनुर्देया सुलक्षणा। एतासामुपधेनूनां कथितो दानसंग्रहः ॥

दानफलानि

फलं ब्रवीमि सर्वासामिह धेनोः परत्र च ।
कृष्णां गां ददते ये तु ते(न)पश्यन्ति यमं विभुम् ॥
श्वेतां वै ददते धेनुं स पुमान् दिवि मोदते ।
नीलवर्णां तु गां दद्यात् पितॄन् प्रीणयते सदा ॥
श्वेतवर्णां तु गां दत्वा वंशवृद्धिमवाप्नुयात् ।
श्यामां पीतां तथा दत्वा दुःखनाशं प्रपद्यते ॥

कपिला सर्वपापघ्नी नानावर्णा च मोहदा । समानवत्सां कपिलां दत्वा स्वर्गे महीयते
रोहिणीं तुल्यवत्सां तु सूर्यलोके महीयते । समानवत्सां श्वेतां चेदिन्द्रलोके महीयते ॥

तुल्यवत्सां तु शबलां विष्णुलोके महीयते ।
इन्द्रलोकमवाप्नोति दत्वा कृष्णां तथाविधाम् ॥

वातरेणुसवर्णां तु तुल्यवत्सां प्रदाय च । वायुलोकमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥
दत्वा धूम्रां तथा भूतां यमलोके महीयते। अघ्नां(घ्न्यां)हेमसवर्णां तु तुल्यवत्सां प्रदाय च
वारुणं लोकमाप्नोति पूज्यमानोप्सरोगणैः । धेनुं प्रदाय शृङ्गाक्षीं साध्यलोके महीयते ॥
दत्वा पलाशवर्णां गां पितृलोके महीयते । प्रदाय शितिकण्ठीं गां स्थानंश्रेष्ठं प्रपद्यते ॥
एतासामपि धेनूनां प्रदाता समवाप्नुयात् । विमानेनार्कवर्णेन दिवं देव इवापरः ॥

तं चारुवेषाः शुश्रोण्यः शतशोऽथ सहस्रशः ।
दमयन्ती विमानस्थं गोप्रदानरतं नरम् ॥

अथ नानाप्रकारोक्तगोदानानि ब्रवीमि वै । समानवत्सगोदानं सर्वपापहरं शुभम् ॥
कपिलायाः प्रदानं तु सर्वपापहरं शुभम् । सर्वार्थदायकं श्रीकं सप्तजन्माघनाशनम् ॥
वृषभैकादशीदानं. गोशतं च वृषोत्तरम् । तथा वृषोत्तरशतगोदानं देवसात्कृतम् ॥
त्रिरात्रगोप्रदानं च महापातकनाशनम् । गृहणीहरगोदानमसग्धरहरं (?) परम् ॥
दानं वैतरणीधेनोः यमलोकसुखावहम् । वृषैकगोसहस्रस्य दानं सर्वाघनाशनम् ॥

ततोभयमुखीदानं सर्वदानफलप्रदम् । द्विमुखी कपिलादानं विष्णुसायुज्यकारकम् ॥
तथा चैवोभयमुखीदानं सर्वाघनाशनम् । वृषदानं ततः प्रोक्तं सर्वसौख्यविवर्धनम् ॥
बलीवर्दप्रदानं च गोविन्दप्रीतिकारकम् । तथानुडुत्प्रदानाख्यं चक्राद्यङ्कवृषार्पणम् ॥
द्रव्यैर्वृषप्रदानं च दानं स्वर्णवृषस्य च । तथा होमवृषाख्यं च सर्वदानफलप्रदम् ॥
दानं रूप्यवृषस्यापि पितृप्रीतिविधायकम् । तथैव कुष्ठरोगघ्नरौप्यर्षभसमर्पणम् ॥
एवमेतानि दानानि प्रशस्तफलवन्ति च । कीर्तितानि मया सम्यक् संग्रहेण यथामति ॥

अतःपरं धराभिख्यमतिदानं महोन्नतम् ।
यः प्रयच्छति विप्राय पृथिवीं सस्यशालिनीम् ॥

षष्टिवर्षसहस्राणि स स्वर्गे निवसेन्नरः । अतिदानेषु सर्वेषु पृथिवीदानमुत्तमम् ॥

अचला ह्यक्षयाभूश्चेद्दोग्ध्री कामाननुत्तमान् ।
दोग्ध्री वासांसि रत्नानि पशुव्रीहियवान् सदा ॥

भूमिदः पुण्यलोकेषु शाश्वतीर्मोदते समाः । यावद्भूमेरायुरिति तावद्भूमिद एधते ॥
अपि पापसमाचारं ब्रह्मघ्नं वा तथानृतम् । पुनाति दत्ता पृथिवी दातारमपि शुश्रुमः ॥
अग्निष्टोमप्रभृतिभिरिष्ट्वा क्रतुभिरूर्जितैः । न तत्फलमवाप्नोति भूमिदानाद्यदश्नुते ॥
यथा जनित्री क्षीरेण पुत्रं पुष्णाति सर्वदा । अनुगृह्णाति दातारं तथा सर्वरसैर्मही ॥
प्रासादा यत्र सौवर्णवसोर्धाराश्च कामदाः । गन्धर्वाप्सरसो यत्र तत्र गच्छन्ति भूमिदाः
यथा चन्द्रमसो वृद्धिरहन्यहनि जायते । भूमिदानफलं तद्वत्सवसस्यैर्विवर्धते ॥

सागराः सरितः शैलास्तीर्थानि विविधानि च ।
सर्वाणि भूमिदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
यो ददाति महीं सस्यक् सोऽश्नुते परमां गतिम् ।
हस्तमात्रां भुवं दत्वा स्वर्गलोके महीयते ॥
गोचर्ममात्रां क्ष्मां दत्वा वसूनां लोकमाप्नुयात् ।
उद्यानभूमिं दत्वा तु गन्धर्वैः सह मोदते ॥

रत्नाकरभुवं दत्वा शक्रलोकं प्रपद्यते । धान्याकरां भुवं दत्वा नाकपृष्ठे महीयते ॥

अञ्जनाकरभूदानादग्निलोके महीयते । लवणाकरभूदानात्सोमलोके महीयते ॥
औषधाकरभूदानात्पितृलोके महीयते । शिखिसस्यप्ररोहां तु भुवं दत्वा नरोत्तमः ॥
साध्यलोकमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा । नानाधान्याकरभुवं दत्वा रौद्रे महीयते
केदारभूमिदानेन ब्रह्मलोकं समश्नुते । इक्षुभूमिं नरो दत्वा सोमलोके महीयते ॥
गुल्मपुष्पलताकीर्णां यो भूमिं संप्रयच्छति । विमाने नन्दने सोऽयं क्रीडतेऽप्सरसां गणैः
भूमिं संपाद्य यः कुर्याद्देवब्राह्मणसात्कृताम् । स्वर्गलोकमवाप्नोति पश्चाद्भूपपरो भवेत्
पक्वसस्यां भुवं दत्वा ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् । निवर्तनसहस्राढ्यां भुवं दत्वा नरोत्तमः ॥
भूमिमासाद्य कर्मान्ते चक्रवर्ती भवेद्धि सः । गोचर्ममात्रामचलां दत्वा शिवपुरं व्रजेत्॥
भूमिं सर्वगुणोपेतां दत्वा पापात्प्रमुच्यते । क्षेत्रमात्रां भुवं दत्वा महापापैः प्रमुच्यते ॥
क्ष्मामेकपुरुषाहारपर्याप्तां संप्रदाय वै । दशकल्पान्निवसति स्वर्गे विगतपातकः ॥

क्ष्मां दत्वा गृहपर्याप्तां यमलोकं न पश्यति ।
प्रादेशमात्रां क्ष्मां दत्वा मोदते नन्दने वने ॥

ग्रामं वा नगरं वापि निवर्तनशतं तु वा । यः प्रयच्छति विप्राय स सुरैः परिपूज्यते ॥
देवताभ्यो महीं दत्वा तत्तल्लोके महीयते । ग्रामं खेटं पुरं क्षेत्रं देवताभ्यः प्रयच्छति ॥

देयभूमिप्रशंसा

सप्तजन्मसु धर्मात्मा स भूमेरधिपो भवेत् । शिवाय विष्णवे भूमिं सूर्याय च विशेषतः
दत्वा त्रिसप्तकुलजैः पितृभिः सह मोदते । ग्रामदानाच्चक्रवर्ती पुरदानात्तथामरः ॥
खेटदानाच्च भूभर्ता भवेदत्र न संशयः । भुवः प्रमाणं ज्ञानाय सुस्पष्टं वक्ष्यतेऽधुना ॥
दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डं निवर्तनम् । गवां शतवृषश्चैको यत्र तिष्ठेदयन्त्रितः ॥
तद्धि गोचर्ममात्रं तु प्राहुर्वेदविदो जनाः । गृहमात्रां भुवं प्राहुर्द्वात्रिंशत्पदसंमिताम् ॥
यदुत्पन्नामथाश्नाति नरः संवत्सरं समम् । एतदाहारमात्राख्यं भुवो मानं प्रचक्षते ॥
सोत्सेधवप्रप्राकारं सर्वतः खातमावृतम् । योजनार्धार्धविष्कम्भं अष्टभागायतं पुरम् ॥
तदर्धे तु तदा खेटं तदर्धञ्चापि खर्पटम् । तथा शूद्रजनप्रायाः सुसमृद्धकृषीवलाः ॥

क्षिप्रोपभोगभूमध्ये वसतिर्ग्रामसंज्ञिता। एवं भूमानमाख्यातं शास्त्रविद्भिः पुरातनैः ॥

दत्तभूपरिपालनप्रशंसा

स्वदत्ताद्द्विगुणं पुण्यं परदत्तानुपालनम्। परदत्तापहारेण स्वदत्तं निष्फलं भवेत् ॥
स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत वसुंधराम्। षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिः ॥
राज्याधिकारनिरतः वेतनेन नृपेण वै। परिक्लृप्तः स्वकृत्येषु स्वाधिकारे समुद्यते ॥
द्विजभूवृत्तिविषये वाक्सहायेन केवलम्। अश्वमेधफलं सद्यो लभते नात्र संशयः ॥
गोब्राह्मणहितार्थाय तद्वृत्तिषु विशेषतः। अनृतोक्त्याऽपि लभते राजसूयफलादिकम् ॥
तद्वृत्तिविषये नूनमपकारं स्वचेतसा। चिन्तयन् सद्य एवायं कुलकोटिसमन्वितः ॥
इक्षुयन्त्रे कालसूत्रे रौरवे कण्टकालये। पच्यते हन्त तावत्तु यावदाभूतसंप्लवम् ॥

विद्यादानप्रशंसा

विद्यादानं महीदानं कन्यादानमिदं त्रयम्। सर्वदानोत्तमं ज्ञेयं तद्धि चोभयतारकम् ॥
दानानामुत्तमं दानं विद्यादानं विदुर्बुधाः। विद्या कामदुघा धेनुः विद्या चक्षुरनुत्तमम् ॥
विद्यावान् सर्वकामानां भाजनं पुरुषो भवेत्। सहस्रधेनुदानानां शतं चानुडुहां समम् ॥
शतानुडुत्समं यानं दशयानसमो हि यः। दशवाजिसमो नागो दशनागसमा धरा ॥
धरादानसमं नास्ति विद्यादानं ततोऽधिकम्। तस्माद्विद्याप्रदो लोके सर्वदः प्रोच्यते बुधैः

कन्यादानम्

तस्मात्सहस्रगुणितः कन्यादाता महान् परः। कन्यादानं ततो लोके सर्वदानोत्तमोत्तमम्
तेनैव दानेन भुवि प्रवृत्तिर्निखिला स्मृता। वर्णित्ववारकं तत्तु गार्हस्थस्यापि संपदाम् ॥
कारकं सर्वकल्याणहेतुकं भावुकं महत्। प्रजानां जनकं सर्ववेदशास्त्रसवश्रियाम् ॥
ताः प्रजाः किल सर्वत्र शरणं शर्मकारकाः। तस्मात्तद्दानतुलितं नान्यद्दानं भुवि स्मृतम् ॥
सर्वदानफलं वक्तुं शक्यते किल केवलम्। न तु कन्यादानफलं वक्तुं युगशतेन वा ॥
ब्रह्मणा विष्णुना वापि पावेक्षेणापि ? (महेशेनापि) वा तथा।
शक्यते तत्कथं वक्तुमियत्तारहितं यतः ॥

पूर्वेषामपरेषां च दशानां वंशजन्मनाम् । पितॄणामतिपापानामपि नारकिणां स्वतः ॥
एकविंशतिसंख्यानां नरकोत्तारणेन वै । दानोत्तरक्षणेनैव ब्रह्मलोकाप्तिरीरिता ॥
तावदत्र न संदेहो विद्वत्पामरयोरति । सर्वलोकैकविदिता प्रसिद्धिर्महती परा ॥
किं चात्र कन्यकादाने महादानानि यानि वा ।
निरूपितान्यद्य मया तानि सर्वाण्यभीक्ष्णशः ॥
अवशादेव लभ्यन्ते ब्राह्मणानां विशेषतः । ब्राह्मादिषु विवाहेषु तत्प्रसङ्गान्निरूप्यते ॥
यस्मै कस्मैचिद्विप्राय व्रतिने कन्यकामिमाम् ।
सत्कृत्य संप्रदास्यामीति चिन्तामात्रतस्तथा ॥
तुलापुरुषदानाख्यफलं यत्तन्महत्परम् । अवशादेव लभते नात्र कार्या विचारणा ॥
स्वयं पत्न्या भ्रातृभिर्वा बन्धुभिः सखिभिः परैः ।
आप्तैर्विप्रैश्च गुरुभिराचार्यैः शिष्यकिंकरैः ॥
उदासीनजडैर्वापि समेतः कन्यकामिमाम् ।
अस्मै सत्कृत्य शक्त्याहं दास्यामीति कथं पुनः ॥
कुत्र केन कुतश्चेति वाक्प्रचारक्षणात्तदा । हिरण्यगर्भदानाख्य कर्ताऽयं प्रभवेद्ध्रुवम् ॥
न संदेहः प्रकर्तव्यः संदेहःस्यादयं क्षणात् । कन्यादूष्येव नितरां एवमाहापुरादिभिः ॥
एवमस्मै दीयतेति प्रोक्तिमात्रेण केवलम् । स्वीयबन्ध्विष्टगोष्ठेषु ब्रह्माण्डाख्यस्य तस्य तु ॥
तार्तीयीकस्य दानस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् । परबन्धुज्ञातजनपरिज्ञानाय केवलम् ॥
दास्याम्येनां ध्रुवं तस्मै अमुष्मा अहमित्यथ ।
प्रोक्त्वाशु कल्पवृक्षस्य दानं यत्सुमहच्छिवम् ॥
तदेव लभते दिव्यं फलं नास्त्यत्र संशयः । कन्यादानमुहूर्तस्य निरीक्षणत एव वै ॥
गोसहस्रफलं सद्यस्तत्कर्ता लभते वशात् ।
तन्मुहूर्ते निश्चिते तु सुलग्ने सुदिने शिवे ॥
तिथौ वारे च नक्षत्रे होरायां तदनन्तरम् ।
द्रेक्काणेऽस्मिन्नवांशेऽपि द्वादशांशे ततः पुनः ॥

त्रिंशांशात्तत्परं दिव्ये पुष्करे चेति सूरिभिः।
ज्योतिषिकैर्निश्चितेऽथ तद्दाताऽसौ विचक्षणः॥
हिरण्यकामधेन्वाख्यदानस्य लभते फलम्। नान्दीपूर्वदिने यत्तु वराह्वानाख्यकर्मणः॥
कदलीपौघशतकमहामंगलशोभिनः। विचित्रनृत्तवाद्यौघवेदघोषानुरञ्जनैः॥
पतिव्रतामहागानसुन्दरस्य विशेषतः। कृतिमात्रेण लभते हिरण्याश्वस्य यत्फलम्॥
तदवाप्नोति विबुधो तस्मिन्नेव क्षणे पुनः। वरपूजा बन्धुपूजा विप्रपूजादिसत्क्रियाः॥
याः काश्चित्सुमहादिव्यताम्बूलादिसमर्पणैः। तासां करणमात्रेण हिरणयाश्वरथस्य वै॥
दानस्य लभते श्रेयस्तस्मिन् काले विशेषतः।
विप्राणां दक्षिणादानैः फलदानादिना तथा॥
तद्वाक्यनिश्चयाच्चापि हेमहस्तिरथस्य वै। यत्फलं कथितं सद्भिस्तदवाप्नोति पुष्कलम्॥
ततो वरस्य शरणनिर्देशनसुदानतः। पञ्चलाङ्गलकस्यास्य सुमहत्फलमश्नुते॥
ततःपरेऽह्नि नान्द्याख्यकर्मणः करणात्परम्। महत्स्वर्गधरादानफलं नूनं स विन्दति॥
स्नानात्परं वरस्यायं राति संभाषणादथ। यथार्थगमने काले वरसंभावनादिना॥
तदीयाह्वानमात्रेण तत्फलादि विशेषतः। विश्वचक्राख्यदानस्य फलं विन्दति तत्क्षणात्
कन्यादानं करिष्येति पत्न्या साकं विचक्षणः। ब्राह्मणानां महाव्राते करणादेव तत्फलम्
दिव्यकल्पलताख्यस्य लभते कन्यकापिता॥

वरालंकारादिफलानि

ततो वरालंकरणात् कन्यालंकरणादपि। हिरण्योदकदानैश्च सप्तसागरदानतः॥
यदुच्यते फलं तत्तु समवाप्नोत्यनश्वरम्। मधुपर्कप्रदानेन वरस्यादौ महानयम्॥
रत्नधेनोः परं नूनं फलं तत्प्रतिपद्यते। तदुपाध्यायबन्धूनां मधुपर्कक्रियादिभिः॥
कन्याप्रदानतत्पाणिग्रहतद्धोमकर्मभिः। तन्महाभूतखण्डस्य फलं साग्रं समश्नुते॥
तस्मात्कन्यादानसमं नन्यादानं हि विद्यते। तदुपर्यपि भूयश्च बन्धूनां पूजया तदा॥
कर्पूराख्यतुलायास्तत्फलं प्राहुर्मनीषिणः। तदङ्गविप्रपूजाभिस्ताम्बूलादिप्रदापनैः॥

क्रियाभिर्दक्षिणादीनां अष्टलोहतुलाफलम् । तदङ्गविप्रबन्ध्वौघभोजनादिककर्मणः ॥
महाकांस्यतुलाजन्यं फलं श्रीमत्प्रपद्यते । तदीयदक्षिणादानैः महत्त्रपुतुलाफलम् ॥
जायते किल तत्कर्तुः क्षणेनैवाल्पयत्नतः । रथोत्तम्भनकार्यादिजालके कन्यकाकृते ॥
कृते वरेण तत्कन्याप्रदातुस्तत्क्षणेन वै । सद्यः (?) सतुलायाश्च ताम्रायाःस्वर्णरौप्ययोः ॥
तुलयोस्सुमहद्द्रव्यमन्त्रयन्त्रादिलब्धयोः । पैत्तल्याश्च तुलायास्तत्पलमत्यन्तदुर्लभम् ॥
अश्नुते कन्यकातातो मन्दिरादिक्रियादिषु । प्रधानहोममात्रेण कृतेन तदनन्तरम् ॥
पुत्रोपवेशनफलदापनेन च मन्त्रतः । फलं फलतुलायास्तत् आग्नेयाख्यस्य कर्मणः ॥
वरकृत्या गृहपतिस्तुलयोर्गुडभस्मनोः । तथा पूगतुलायाश्च फलं पौष्ट्याः प्रपद्यते ॥
तथर्षिदर्शनात्पश्चादरुन्धत्याः समर्चनात् । घृतक्षीराख्यतुलयोर्दधिपैष्टिकयोरपि ॥
तथोदनतुलायाश्च यत्फलं शास्त्रचोदितम् । तत्फलं तत्क्षणादेव लभते कन्यकापिता ॥
पश्चादौपासनाख्यस्य कर्मणः करणेन वै । तैलमाक्षिकवस्त्राणां लवणस्य तथा पुनः ॥
शार्करायाश्चन्दनस्य तुलायाः कुंकुमस्य च । गोरत्नतिलवस्त्राणां तुलानां यत्फलं पुनः ॥
तत्सव समवाप्नोति तद्गन्धर्वप्रतिष्ठया । छत्रपत्रककार्पासरजश्शाककटाद्बसाम् ॥
तुलानां फलमाप्नोति गौरीन्द्राणीप्रपूजया । वधूवराभ्यां कृतया यजमानोऽयमाशु तत्
एवं तुलाप्रभेदानां सर्वेषां महतामपि । मुहूर्तानन्तरं तस्य वरस्य क्रियया तया ॥
गौरी पूजां तया सर्वं यत्फलं वेदसंमितम् । अमोघमप्राप्यमतियत्नद्रव्यक्रियादिभिः ॥
सम्प्राप्यं परमं दिव्यं प्राप्नोत्येवाविलम्बितम् । लघुतः कन्यकादाता पुनश्च तदनन्तरम
औपासनारम्भदिनपरेऽह्न्यपि तथैव वै । पराह्वानार्हणमहद्बन्धु(मित्र) ब्राह्मणपूजया ॥

स्वशक्त्यनुगुणश्रद्धाभक्तिभ्यां कृतया तया ।
पञ्चलाङ्गलदानाख्यफलं यत्तच्च केवलम् ॥
हलपङ्क्तिश्च सुमहद्यच्छ्रेयः कथितं तराम् ।
धाराख्यस्यास्य यद्भूयः फलमत्यन्तदुस्तरम् ॥

जम्बूद्वीपफलं चापि सप्तद्वीपफलं तथा । पृथिवीपद्मदानस्य यदत्यन्तं सुपावनम् ॥
महच्छ्रेयः प्रकथितं तदवाप्नोत्यसंशयम् ॥

महदाशीर्वादादिफलानि

एवमेव तृतीयेऽथ दिवसे सुमहान्महः । महादाशीर्लाभकाख्यः सदीक्षामध्यकालके ॥
संप्राप्ताखिलवैकल्य परिहारप्रपूर्वतः । वरयोरुभयोश्चापि दीक्षावैकल्यहेतुना ॥
समागतमहामृत्युपरिहाराय वेधसा । कल्पितः सुमहद्दीर्घायुष्यश्रीकारकः परः ॥
तत्रादौ सर्वविघ्नानां परिहाराय मन्त्रतः । संपूज्यो गणनाथः स्यात्पश्चाद् ब्रह्मासरस्वती
विघ्नेशपूर्वभागे तु तन्मन्त्राभ्यां विधानतः । प्रपूज्यौ विप्रसदसि दिव्यपीताम्बरे शुभे ॥
तेषां तु परितः पूर्वा हरित्प्रभृति तत्क्रमात् । इन्द्रादयः प्रपूज्याः स्युस्तयोर्नक्षत्रदेवते ॥

सर्वानेतान् तत्तन्मन्त्रैः षोडशैरुपचारकैः ।
सम्यक् समानतन्त्रेण पूजयेदिति सा श्रुतिः ॥
एवं संपूज्य विधिना सभ्यान्नत्वाखिलान्द्विजान् ।
संप्रार्थ्य वेदमन्त्रेण नमः पञ्चककेन वै ॥
पृथग्वेदमहामन्त्राशिषः कुरुत चेति तान् ।
प्रार्थयित्वा तत्सदसि कृत्वा पूजां पृथक् पृथक् ॥
तस्मिन् समुपविश्यैव तदुक्तान्वेदमन्त्रकान् ।
शृण्वन् शुभेन मनसा पत्न्या सह यतव्रतः ॥

स वाग्यतस्तप्यमान आस्ते तादृङ्महोन्नते । सर्वापद्वारके सर्वदुरितोन्मूलके शिवे ॥
दृष्टिमात्रेण सर्वेषामश्वमेधफलप्रदे । निष्कामनादर्शनतः अयत्नेनापवर्गदे ॥
महापातकतूलानां वातूले भव्यकारके । महाभाग्याब्धिशुभ्रांशौ पापाख्यतिमिरार्कके ॥
रोगक्ष्माभृत्कदंभोशौ (?) मृत्युसर्पखगेश्वरे । सर्वलभ्येति सुलभे सर्वदेवसमूहके ॥

सर्ववेदनिधौ सर्वतीर्थकोटिमहा (फले... ?) ।
कन्यादाता स्वयं श्रीमान् तस्मिंस्तादृशि तत्क्षणे ॥

दशानामपि दानानां महतां तत्फलं लभेत् । कनकाश्वतिला नागाः दासीरथ महाग्रहाः
कन्या च कपिला धेनुं महादानानि वै दश । एतेषां फलमाप्नोति तृतीये दिवसे किल

कन्याप्रदाता तेषां च षोडशानां पुनः क्षणात् ।
तादृशे चलति श्रीके तस्मिन् चलति भव्यके ॥
अवान्तरमहादानप्रभेदानां च केवलम् ।
फलानि सर्वाण्याप्नोति नात्रकार्या विचारणा ॥

तेषां क्रमेण वक्ष्यामि दानक्रममघापहम् । सुवर्णदानं प्रथमं प्रवरं कथितं बुधैः ॥
तत्तु षोडशदानैस्तैस्तुल्यं स्वणप्रदानकम् । ततः सुवर्ण स्वर्णस्य दानं पापहरं स्मृतम् ॥
तथा सुवर्णद्वितयदानमक्षयदानकम् । दानं शतसुवर्णस्य फलादिप्रतिपादनम् ॥
त्रिकालसौवर्णदानं तदनन्तरमीरितम् । दानं नित्यसुवर्णस्य हेमाख्यप्रतिपादनम् ॥
दानं शिवसुवर्णस्य लिंगस्वर्णसमर्पणम् । शतमानसुवर्णस्य दानं हत्याहरं स्मृतम् ॥
पापरोगहरं तद्वद्दानं शतसुवर्णकम् । दानं भद्रनिधेश्चैव तथानन्दनिधेः स्मृतम् ॥
रूप्यदानं तु कल्पोक्तमश्वदानमनुत्तमम् । श्वेताश्वदानं सूर्याश्वदानं चापि निरूपितम् ॥
बडवा(वा)याः प्रदानं च तिलदानमतः परम् । तिलकृष्णाजिनस्यापि दानं तिलमृगस्य च
तिलपात्रप्रदानं च महातिलसमाह्वयम् । तिलराशिप्रदानं च दानं त्रैपद्मसीरितम् ॥
तिलालिंगनदानं च पापघ्नं परिकीर्तितम् । तिलपीठं तिलादश तिलकुम्भसमर्पणम् ॥
तिलालंकारदानं च पापघ्नं परिकीर्तितम् । तथा रुद्रैकादशकतिलदानमुदीरितम् ॥
तथैव तिलगर्भस्य तिलपद्मस्य कीर्तितम् । दानं तु क्षयरोगघ्नं तिलपद्मस्य चोत्तमम् ॥
शूलरोगहरं तद्वत्तिलपद्मं प्रकीर्तितम् । मूकत्वनाशकं चान्यत्तिलपद्मप्रकीर्तितम् ॥
गजदानं च रोगघ्नं गजदानं तथापरम् । तिलपिष्टं गजस्यापि दानं तद्वत्प्रकीर्तितम् ॥
शिवाय विष्णवेऽर्काय गजस्य प्रतिपादनम् । मुखरोगहरं चान्यद्गजदानं प्रकीर्तितम्
व्रणघ्नगजदानं च दासीदानमनुत्तमम् । दासदानं रथस्यापि प्रदानं शकटस्य च ॥

गंत्रीदानं यानदानं शिबिकादानमेव च ।
महीदानं तथा प्रोक्तं गृहदानं तथा स्मृतम् ॥

सूर्याय गृहदानं च चत्वरप्रतिपादनम् । गवां गृहप्रदानं च आश्रयप्रतिपादनम् ॥
मठमण्ट(ण्ड)पयोर्दानं दानं शिवमठस्य च । प्रतिश्रयप्रदानं च कन्यामूल्यप्रदापनम् ॥

द्विजस्थापनमेवं स्याद्राजस्थापनमेव च। कपिलायाः प्रदानं च दानान्येतानि कृत्स्नशः
तस्मिन्कृते तनुकृते कन्यादाने ततः पुनः। लभन्ते निखिलान्येव तृतीये दिवसे क्षणे ॥
विप्रपूजाविशेषाख्ये तत्ताम्बूलप्रदापनात्। पूर्वमेव भवेन्नूनं कन्यादातुर्न संशयः ॥
तत्फलं च तथा प्रोक्तं अनश्वरमभोघकम्। दानतत्क्षणजं पुण्यं यावच्चन्द्रार्कभूस्थिरम् ॥

तस्मात्तस्मिन् क्षणे भक्त्या तृतीये दिवसे शुभे।
विवाहे चापि मौञ्ज्यां वा ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ॥
श्रोत्रियेभ्यो वेदविद्भ्यः सोमयाजिभ्य एव च।
महद्भ्यो ह्यग्निहोत्रिभ्यः सत्कुलीनेभ्य एव वा ॥
अन्तेऽशिषां (?) दक्षिणायाः प्रदानं वाससामपि।
पुष्पाणां च सुगन्धानां मालिकानां सुगन्धिनाम् ॥

वस्तूनां पुनरन्येषां तस्मिन् काले विधीयते। अत्र साक्षाद्देवदेव लक्ष्मीनारायणस्य तु ॥

सान्निध्यं स्वयमेव स्याद्यतो वेदस्वरूप्ययम्।
सर्वेषां मार्गदानानां फलानि च बहून्यति ॥
तद्दक्षिणादानमात्रात् लभते कन्यकापिता।
तयासौ वरतातोऽपि तया दक्षिणया तथा ॥

विप्राणां कृतया सद्यो लभत्येवाविलम्बितम्। तत्राद्यं सुमहत्तच्च गोभूस्वर्णयुतं परम् ॥
मार्गं दुष्कृतवारघ्नं रत्नस्वर्णसमन्वितम्। अपरं सुमहद्दानं वस्त्रभूषणसंयुतम् ॥
धान्यव्रातयुतं चान्यद् ग्रामेण नगरेण च। संयुक्ते तु तथा ज्ञेये मार्गे सर्वाविलघ्नके ॥

तत्स्वरूपं ब्रह्मणोक्तं कृष्णसारविनिर्मितम्।
संसिद्धये च यागानां श्राद्धानां तपसां श्रियाम् ॥

समृद्धये वृद्धये च कल्पितं हरिणा तथा। शिवेन देववृन्दैश्च तदेतच्च निरूप्यते ॥
अहोरूपंसितं तस्य कृष्णं रात्रिमयं वपुः। बहुरूपं तु सुमहद्विज्ञेयं तन्महोन्नतम् ॥

स्वेच्छया चरते यत्र स देशो याज्ञिकः स्मृतः।
कृष्णसारो महापुण्यस्तथा दर्भाश्च कीर्तिताः ॥

तिलकृष्णाजिनस्यैतद्दानमेकं प्रकीर्तितम् । सहोमतिलसर्पिष्काजिनदानमनन्तरम् ॥
तद्वच्चम्पकशाखाख्याजिनदानमनन्तरम् । रुक्मादिपात्रसंयुक्ताजिनमन्यत्प्रकीर्तितम् ॥
सुमन्तुप्रोक्तमपरं कौशिकोक्तमथाजिनम् । पितृकृष्णाजिनं तद्वन्मार्त्यमाजिननामकम् ॥
गृष्टिकृष्णाजिनं तद्वन्महाकृष्णाजिनं तथा । आर्द्रकृष्णाजिनं प्रोक्तं मृगदानं ततः परम् ॥
वातव्याधिहरं श्रीकं महाविलहरं परम् । पुनः स्वतन्त्रमपरं मृगदानं पवित्रकम् ॥
एतद्रूपमहादानविशेषा निखिलाः पराः । महोत्सवे तार्तियीकदिवसे तादृशे क्षणे ॥
भक्त्याप्रदानाद्विप्रेभ्यो लभत्येवाविलम्बितम् ।
गन्धलेपनतस्तस्मिन्विप्राणां वेदिनां सताम् ॥
तन्महामहिषीदानफलं शतगुणान्वितम् । तत्क्षणाल्लभते नूनं कन्यावरपितृद्वयम् ॥
तद्दानादान्तरमहादानभेदोऽपि कथ्यते ॥

महिषीदानावान्तरदानावान्तरदानानि गर्दभप्रतिगृहीता

मेषीदानं मेषदानं महिषस्यातिगात्रिणः । अजादानं गर्दभोष्ट्रदानं पापहरं पुनः ॥
तद्दानं गार्दभं कस्मै प्रदेयमिति चेत्तु तत् । प्रवक्ष्यामि च यो वर्णी मोहादवकिरेज्जडः ॥
तस्यस्याद्गर्दभस्त्वेकः पश्वर्थे चित्तहेतवे । शास्त्रैकविहितः सर्वलोकैकविदितस्त्वति ॥
तन्निमित्ते क्रयक्रीतो रजकात्तु न संभवेत् । गर्दभः पशुकार्यार्थे निन्द्यजातिसमुद्भवात् ॥
न चण्डालात्पशुर्ग्राह्यः रजकः सुमहान् परः ।
ग्रामचण्डालइत्युक्तः सर्वनिन्द्योऽतिकिल्विषी ॥
न तस्मात्तु पशुर्ग्राह्यः तत्पापविनिवृत्तये । कर्तव्ये गर्दभालम्भे पशुं विप्रमुखाद्यतन् ॥
चिरात्संपादनं कुर्यात्स विप्रस्य कथं भवेत् । गर्दभोऽयं महानिन्द्यः सर्वलोकजुगुप्सितः ॥
इति चेत्तत्र वक्ष्यामि कारणं तन्मुखस्य चेत् । रजकश्चेत्पित्तवातसंकलीकरणादिना ॥
महाग्निमान्द्यरोगैकपीडितो यदि केवलम् । नायं वै तन्निवृत्त्यर्थं गार्दभं दानमाचरेत् ॥
इति शास्त्रेण चेद्यो वा रजको रोगपीडितः । तद्दानमाचरेच्चेत्तु ब्राह्मणाय कदाचन ॥
तत्सकाशादमुं वीक्ष्य तादृशं गार्दभं त्वयम् । प्रसमीक्ष्येव गृह्णीयादिति वेदानुशासनम् ॥

ततस्तं योजयेत्स्वस्य कार्याय पशुहेतवे। अवकीर्णीस्वकृतस्य दुष्कृतस्य निवृत्तये ॥
कथं विप्रसकाशात्तु स्वीकार्यो गार्दभः पशुः। क्रयेणेति महत्यर्थे संशये तन्निरूपणम् ॥
प्रसंगेन प्रकथितं तस्मिन् काले तु तान् शुभान् ॥

मन्त्राक्षतधारणफलम् विवाहचतुर्थदिनकर्तव्यम् देवतादानानि

मन्त्राभिमन्त्रितान् दिव्यान् तत्रत्यैरखिलैर्द्विजैः।
मन्त्रान्तदत्तासत्यन्तपावनान् (?) शुभहेतकान् ॥
अक्षतानतिसर्वस्वदायकानतिदुर्लभान्। ये वा गृह्णन्ति शिरसा ते भावुकनिकेतनाः ॥
ततश्चतुर्थदिवसदीक्षावस्त्रपरिप्लवात्। निमित्ताद्रजकाद्भूताद् यद्दानं वस्त्रभक्ष्ययोः ॥
कन्यकाभूषणकृतिसमये दीपशोभिते। वधूवराभ्यां रचितत्तद्दानैरयं तदा ॥
कन्यापिता वै प्राप्नोति देवतादानजालकम्। निखिलं तन्मुहूर्तेन नात्रकार्या विचारणा
तद्देवतादानकल्पस्वरूपं तत्प्रयोजनम्। निखिलेनैव नितरां सम्यग् वक्ष्ये प्रसङ्गतः ॥
आदौ वैनायकं दानं गुल्मरोगघ्नमेककम्। तथापस्माररोगघ्नं अन्यद्वैनायकं पुनः ॥
प्लीहरोगहरं चान्यद्वैनायकमनुत्तमम्। वाग्जाड्यत्वहरं चान्यत्सारस्वतमथापरम् ॥
मूकत्वनाशकं तद्वद्दानं सारस्वतं तथा। आन्त्रवृद्धिप्रशमनं नारायणमथापरम् ॥
प्रदानं वातरोगघ्नं लक्ष्मीनारायणस्य च। ततो गारुडदानं च कामलारोगनाशनम् ॥
गारुडं दानमपरमक्षिरोगनिवर्तकम्। अन्यद्गारुडमाख्यातं वाराहं दानमुत्तमम् ॥

देवतामूर्तिदानम्

नारसिंहं दद्रुरोगहरमौमामहेश्वरम्। क्षयरोगघ्नं रुद्रमूर्तेरनन्तरम् ॥
दक्षिणामूर्तिदानं च प्रदानं परशोः स्मृतम्। शूलदानं तु पापघ्नं शूलरोगघ्नशूलकम् ॥
दानं भ्रमणरोगघ्नं सूर्यमूर्तेरनन्तरम्। अन्यत्कुष्ठघ्नमार्तण्डप्रतिमादानमेव च ॥
अथातिसाररोगघ्नं वह्निदानमनुत्तमम्। अश्वि(श्व)दानं तु दारिद्य हरं कौवेरमीरितम्
ततोदरव्याधिहरं मकरप्रतिपादनम्। स्मृतं विसर्पिरोगघ्नं नागदानमनुत्तमम् ॥
ततस्तु वाग्जाड्यहरं घण्टादानमनुत्तरम्। श्वासकासहरं चोक्तं प्रदानं द्विजपाशयोः ॥

कालपूरुषदानं च दानं प्रतिकृतेस्तथा। पाद्यपूरुषदानं च कालचक्रप्रदानकम् ॥
यमदानं त्रिपुरुषदानं तद्वत्प्रकीर्तितम् । उदकुम्भप्रदानं च चन्द्रादित्यप्रदापनम् ॥
ब्रह्मविष्ण्वीशदानं च तथायुष्करनामकम्। दानं त्रैमूर्तमाख्यातं चातुर्मूर्तमतःपरम् ॥
पाञ्चमूर्तमतः प्रोक्तं दानं सर्वाघनाशनम्। दिग्दानं पञ्चदैवत्यं लोकपालाष्टकं तथा ॥
रुद्राष्टकमितिख्यातं गृहदानमनुत्तमम्। प्रोक्तं सांपत्करं दानं सर्वदेवाभिपूजितम् ॥
पिशाचतारदानं तु दानं वैश्वानरं तथा। साध्यदानं ततो द्वादशादित्यप्रतिपादनम् ॥
दानं देवगणेशस्य निम्राभप्रतिपादनम् । महागणेशदानं च लक्ष्मीदानमनुत्तमम् ॥
तथैव च मरुद्दानं महापापप्रणाशनम्। तत्परं भुवनानां तु प्रतिष्ठा महती परा ॥
कल्पदानं पिष्ठरूपप्रदानं सुमहत्फलम्। इत्येवं देवतादानक्रमस्य सुमहत्फलम् ॥
कन्याप्रदाता लभते सुमहाभूषणोत्सवे। तद्रात्रौ सुमहाभव्यविशेषे मंगलाकरे ॥
गौरीं समुद्दिश्येन्द्राणी कृतनाख्य(स्य) मुहूर्तके।
देवतामूर्तिदानानि तत्क्षणाल्लभतेऽखिलम् ॥
तस्मात्कन्यादानसमं दानमन्यन्न विद्यते। तस्मिन्नेव महादाने तत्कर्ता सर्वदानजम् ॥
फलं विन्दति तत्कालविशेषेषु ततः पुनः ॥

गन्धर्वपूजासमयलब्धफलकदानानि प्रतिपदादितिथिदानानि

गन्धर्वपूजासमये यस्य यस्य फलं महत्।
प्राप्नोति कन्यकातातस्तानि दानान्यपि क्रमात् ॥

निरूप्यन्ते प्रसङ्गेन यूयं शृणुत वै पुनः। तत्तत्कालविशेषेषु कर्तव्यान्येव पेशलैः ॥
नित्यकाम्यनिमित्तार्थकारणेनेशतुष्टये। तानि तानि तु दानानि श्रीमद्भिः शक्तिसंभवे ॥
कार्याणि किल तिथिषु प्रतिपन्मुखतः क्रमात्।
प्रथमायां तु पुष्पाणि द्वितीयायां घृतं तथा ॥
तृतीयायां हरिद्रायाश्चतुर्थ्यां रजतस्य च।
पञ्चम्यां तु पलान्येव षष्ठ्यां पानीयपात्रके ॥

सप्तम्यामप्यपूपानामष्टम्यां तु गुडस्य च ।
कुल्माषस्य नवम्यां तु दशम्यां भोजनस्य च ॥
एकादश्यां सुवर्णस्य द्वादश्यां व (रजतस्य) नस्य च ।
त्रयोदश्यां चन्दनं च शर्करायास्ततः परम् ॥

दानं तत्कथितं पुण्यं चतुर्दश्यां विशेषतः । दानं च परमान्नस्य पौर्णमास्यां स्मृतं तराम्
तिलदानममावास्यादिने खड्गाख्यपात्रकम् । पितॄणां प्रीतये प्रोक्तं ब्रह्मविद्भिः पुरातनैः
एतानि सर्वदानानि कन्यकापितृवेश्मनि । तदा गन्धर्वपूजायां कृतायां तेन चेदति ॥

वरेण लभते तस्याः कन्यकायाः पितामहान् ।
स्कन्दोक्तानि च दानानि तिथिष्वेतेषु कृत्स्नशः ॥
क्रमेणोक्तानि च तथा लभते नात्र संशयः ।
तानि चापि प्रवक्ष्यामि दानानि निखिलान्यपि ॥

प्रतिपद्यरविन्दाख्यं कर्तव्यत्वेन चोदितम् । सौवर्णं रजतं वापि ताम्रकं वा विधीयते ॥
वैश्वानरं द्वितीयायां तृतीयायां च पार्वतम् । वैशाखस्य तृतीयायां संप्रदद्यादुपानहौ ॥
माघशुक्लद्वितीयायां गुडदानं महोदयम् । लवणस्य प्रदानं च वारिदानं महत्फलम् ॥

वैशाखस्य तृतीयायां चन्दनस्य स्रजां तथा ।
फलानां पानकस्यापि व्यजनानां विशेषतः ॥

छत्राणामपि रम्याणां वस्त्राणां जलतक्रयोः । संप्रदानं प्रशंसन्ति येन केनाप्युपायतः ॥
मोदकानां तथान्नस्य कृतस्याप्रकृतस्य च । घृतस्य करकस्यापि भक्ष्याणामपि केवलम् ॥
चित्रान्नानां विशेषेण पितॄणां प्रीतिहेतवे । माधवस्य च तत्प्रीत्यै तानि दानानि सर्वशः

चतुर्थ्यां वारणं हैमं पञ्चम्यां पन्नगं तथा ।
षष्ठ्यां शक्तिसमीपे तं कुमारं शिखिवाहनम् ॥

सप्तम्यां भास्करप्रीत्यै सालंकारं तुरंगमम् । अष्टम्यां वृषभं श्वेतं देवदेवप्रियं शिवम् ॥

नवम्यां काञ्चनं सिंहं दशम्यां दशधेनुकम् ।
दिक्प्रीत्यै किल देयं तत् धेन्वादीनि क्रमेण वै ॥

एकादश्यां गरुत्मन्तं संप्रदद्याद्धिरण्मयम् ।
धेनुं हिरण्यां महिषीं सप्तधान्यान्यजाविकम् ॥
बडवाश्वं गुडरसान् पुष्पाणि च फलानि च ।
द्वादश्यां द्वादशैतानि दद्याद् गन्धाननुक्रमात् ॥

चैत्रादिमासशुक्लासु द्वादशीषु विशेषतः । क्रमेण दद्यादेतानि वस्त्रं रुक्ममुपानहौ ॥ शयनं वसनं चैव धेनुमश्वं च कम्बलम् । लवणं चैव धान्यानि दारवं चन्दनं तथा ॥

स्नापयित्वा ब्राह्मणान् वै प्रातःकाले विधानतः ।
त्रयोदश्यां विशेषेण संख्यया च त्रयोदश ॥

माहेयं सुशुभं कुम्भं चतुर्दश्यां पयोघृतम् । चैत्रादिमासपूर्णासु कृष्णवस्त्रं तथाजिनम् ॥ उपानहौ च छत्रं च मृष्टान्नं जलगां शुभाम् । घृतपूर्णं कांस्यपात्रं सालंकारं च गोवृषम् ॥ लोहाजिनं सचन्द्रं च हेमाज्यं शयनं तथा । एतानि देयानि किल पौर्णमासीष्वनुक्रमात् अमायां किलपात्राणि ससुवर्णानि दापयेत् । एतानि तिथिदानानि कर्तव्यत्वेन केवलम् सर्वशास्त्रप्रसिद्धानि तान्येतानि तु कृत्स्नशः । शेषहोमे कृते तेन तपने चैव केवलम् ॥ वरेण तत्क्षणादेव लभते कन्यकापिता । ततः परं पुनरपि क्रियमाणे तु तादृशे ॥

त्रयस्त्रिंशत्कोटिदेवतापूजाफलम् धेनुदानानि

त्रयस्त्रिंशत्कोटिसंख्यापूजने देवताकृते । तद्धेनुतुर्यदानानां फलमाप्नोति केवलम् ॥ तत्क्रमं चापि वक्ष्यामि भवतां विशदाय वै । लोणधेनुस्तु(?) वैशाखतृतीयायां महाफला धेनुस्तिलमयी सा तु नवम्यां कार्तिकस्य वै । प्रदातव्या विशेषेण तितॄणामतितृप्तये ॥ गौः प्रदेया नभस्यस्य त्रयोदश्यां द्विजातये । राजती वा ताम्रमयी शतनिष्कैरलंकृता ॥ नवनीतमयी धेनुर्माघमासे तथाविधे । पौर्णमास्यां विशेषेण तान्येतानि महान्त्यति ॥ दानानि लभते तानि तत्पिता तत्क्षणेन वै । तत्प्रदक्षिणमात्रेण पुरन्ध्रीभिः सदीपतः ॥

गौर्याः शच्याश्च विधिना गजयोरपि तत्परम् ॥

वधूवरयोर्वस्त्र प्रदानफलम्

लभते वारदानानां फलं कृत्स्नं च तत्पिता। वारदानक्रमं चात्र विशदाय निरूप्यते ॥
दद्यादादित्यमूर्तिं तां भानुवारे हिरण्मयीम्। रत्नैरलंकृतां दिव्यां आसत्येनेति मन्त्रतः
संपूज्य परमान्नं तत्कृत्वा नैवेद्यमञ्जसा। दक्षिणाशतनिष्कं स्यादेवमेव ततः परम् ॥
क्रमेण कुर्याद्दानानि सोमं सोमे कुजं कुजे। एवं बुधादिवारे तु दानकुर्याद्यथाविधि ॥
एवं बुधादीन् स्कान्दे तु राहुकेतुशनैश्चरान्। दद्यात्तत्तद्ग्रहप्रीत्यै तत्तद्द्वारेषु भक्तितः ॥
सहिरण्यमपूपं तु सघृतं भानुवासरे। पिष्टापूपंसोमदिने काष्ठानि कुजवासरे ॥
बुधे क्रीडनकं शस्तं जीवे वस्त्रं तु शोभनम्। शुक्रे रतिं तु सर्वत्र तैलाभ्यङ्गं शनैश्चरे ॥
दत्तेष्वेतेषु दानेषु प्रतुष्यन्ति ग्रहास्सदा। तानीमानि च दानानि वारप्रोक्तानि यानि वै
तानि सर्वाण्यवाप्नोति वरयोर्वस्त्रदानतः। तदा तु तादृशे काले क्षणमात्रेण तत्पिता ॥
वारसप्तकर्तव्यत्वेन द्रव्याधिकादपि। एकोनपञ्चाशद्दिनलभ्यानि किल तानि हि ॥
तत्कथं चेति चेदत्र तत्क्रमरूपेवमेव हि। आदौ प्रथमतः वारसप्तकादौ रवेर्दिने ॥
भानुमूर्तिः प्रदेया हि पुनरेवं ततः परम्। द्वितीयवारपुञ्जे तु सोममूर्तेर्विधानतः ॥
प्रदानकालो भवति तार्तीयीके ततः परम्। तद्द्वारसप्तके धात्री सूनोर्दानं तृतीयके ॥
भौमवारे हि भवति तुर्यके सप्तके ततः। बुधदानं स्मृतं श्रीमत्सर्वसंपत्प्रदायकम् ॥
एवं सर्वत्र विज्ञेयं तत्क्रमस्य तु लक्षणम्। सर्वेषामपि दानानां सप्तानां कृत्यहेतवे ॥
संकल्प्यादौ विधानेन ततः कुर्यात्तु तानि हि। क्रियमाणेषु तेष्वेवं तत्क्रमेणैव केवलम् ॥
भवेयुरेव प्रायेण प्रत्यूहा बहुरूपतः। तस्मात्तत्कर्मसिद्धिर्नो तल्लघूपायतो भवेत् ॥

अतस्तेषां तु दानानां तादृक्संख्यादिनानि तु।
सापेक्षाणि हि तान्येवं दानानि खलु देहिनाम् ॥

गुरुयत्नैकसाध्यानि तादृशान्यत्र भावुके। क्षणेनालंकारवस्त्रदानमात्रेण केवलम् ॥
प्राप्नोत्यवशतश्चित्रं तत्परं चापि केवलम्। सर्वनक्षत्रदानानां फलं यद्बन्धुवृन्दके ॥

बन्धुभ्यो वस्त्रदानप्रकरणम् नक्षत्रदानानि

पूजाग्रपूर्ववस्त्राणां दानमात्रेण वै लभेत् । तत्र दानक्रमं सव नैपुण्येन निरूप्यते ॥
कृत्तिकासु ससर्पिष्कं प्रदेयं पायसं शुभम् ।
रोहिण्यां क्षीरसंयुक्तं माषान्नं स्यात्प्रशस्तकम् ॥
दोग्ध्रीं सवत्सां विप्राय नक्षत्रे सोमदैवते ।
दद्यादेवेति शास्त्राणि वदन्ति निखिलान्यपि ॥
आर्द्रायां कृसरं देयं तैलमिश्रं समाहितैः । पूपं पुनर्वसौ देयं पुष्ये दद्यात्तु काञ्चनम् ॥
आश्लेषासु तथा रौप्यवृषभं प्रतिपादयेत् । मखासु तिलपूर्णानि वर्धमानानि शक्तितः ॥
भक्ष्यान्वानीय संयुक्तान् फल्गुनीपूर्वके शुभान् ।
उत्तराविषये दद्यात्सगव्यं षाष्टिकोदनम् ॥
हस्ते हस्तिरथं दद्यात् चित्रायां वृषभं च गाम् । स्वातीष्वनडुहं दद्याद्यदिष्टतममात्मनः ॥
विशाखायामनड्वाहं धेनुं दद्यात्सुदुग्धदाम् । सप्रासंगं च शकटं सधान्यं वस्त्रसंयुतम् ॥
अनुराधासु प्रावारं वस्त्रोत्तममनुत्तमम् । ज्येष्ठायां कालशाकं तु संप्रदद्याच्च मूलकम् ॥
मूले मूलफलं दद्यात्पूर्वाषाढासु वै दधि । उदमन्थं ससर्पिष्कं प्रभूतमथ (फा ?) णितम् ॥
दद्याच्चैवोत्तराषाढास्वायुर्वृद्ध्यै द्विजातये ।
दुग्धं त्वभिजितो योगे दद्यान्मधुघृताप्लुतम् ॥
श्रवणे कम्बलं दद्याद्वस्त्रान्तरितमेव च । धनिष्ठासु तथा यानं ब्राह्मणाय चतुर्गवम् ॥
गन्धान् शतभिषग्योगे पूर्वभाद्रपदे फलम् । औरभ्रमुत्तरायोगे मासं वै पितृतृप्तये ॥
कांस्योपदे(दो)हनां धेनुं रेवत्यां प्रतिपादयेत् । रथमश्वसमायुक्तं अश्विनीषु निवेदयेत् ॥
भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलगोप्रतिपादनम् । अष्टाविंशतिदानानां क्रम एवमनूदितः ॥
नक्षत्राणां प्रकथितः राजभिश्चक्रवर्तिभिः । कर्तव्यत्वेन धनिभिर्यद्वा लक्षाधिकारिभिः ॥
तत्तुल्यैर्वा महाभागैः श्रीमद्भिरनिशं मुदा । श्रियः प्रीत्यै विशेषेण धनधान्यादिसंपदाम्
दार्ढ्यार्थं विद्यमानानां साक्षान्नारायणस्य च । देवदेवेश्वरस्यापि महादेवस्य शूलिनः ॥

उमापतेर्जगत्कर्तः प्रीतये च यथाक्रमात् । दानान्येतानि सततं कार्याण्येव न चेत्तु सा ॥
लक्ष्मीः स्थिरतरा गेहे न तिष्ठत्येव वच्मि वः ।
यः श्रीमान् स तु मेधावी देवभक्त्या विपन्नया ॥
देवान्तरं नासूयेत यद्यसूयेत मूढधीः ।
लक्ष्मीस्सा नाशमायाति तस्य वंशोऽपि कालतः ॥
शनैश्शनैर्लयं नूनं संप्राप्नोत्येव वच्मि वः । लोके हरिहरौ देवौ श्रुत्युक्तौ देववल्लभौ ॥
दातारौ संपदां नित्यं विज्ञेयौ शास्त्रजालकैः । तदन्यतरभक्त्यैव तदन्यो देव ईश्वरः ॥
न द्वेष्यो नापि दूष्यश्च यदि मोहेन वै तथा ।
स्याच्चैदयं नरो मूढो निःश्रेयः प्रतिपद्यते ॥
सर्वदानानि तत्प्रीत्यै चोदितान्येव वेदिभिः । शास्त्रिभिर्ब्रह्मविद्भिश्च वेदशास्त्रपुराणकैः ॥
अखिलैर्धर्मशास्त्रैश्च तयोरेकस्य कस्यचित् ।
प्रीतये किल कार्याणि सर्वकृत्यानि सन्ततम् ॥
एतान्युक्तानि दानानि नित्यनैमित्तिकान्यपि ।
काम्यानि बहुरूपाणि नित्यत्वेनैव केवलम् ॥
तत्प्रीतये तद्विधिना कार्याण्येव नृपादिभिः । विवाहपञ्चमदिने शचीपूजापरं किल ॥
बन्धूनां पूजया नूनं तानीमानि तु तत्पिता । अवशाल्लभते नूनं कन्यातातो वरस्य च ॥
अधुनोक्तानि दानानि नाक्षत्राणि महान् स तु ।
जगाद शौनकः श्रीमान् प्रकारान्तरमाश्रितः ॥
तच्चापि संप्रवक्ष्यामि भवतामद्य सिद्धये । कृत्तिकासु सुवर्णस्य रोहिण्यां रक्तवाससाम्
सौम्यभे लवणस्यापि ह्यार्द्रायां कृसरस्य च ।
आदित्यर्क्षे तु रूपस्य पुष्ये चैव घृतस्य च ॥
सापभे चैव गन्धानां तिलानां पितृदैवते । प्रियङ्गोर्भगदेवत्ये पूपानामुत्तरे तथा ॥
सावित्रे पायसस्यापि चित्रायां चित्रवाससः । सक्तूनां वायुदैवत्ये लोहस्येन्द्राग्निदैवते
मैत्रे लफलानां तु ह्यातपत्रस्य शात्रभे । मधुयुक्तस्य हेम्नस्तु दानमाप्ये विधीयते ॥

वैश्वदेवेऽन्नपानस्य श्रवणे वसनस्य च । धान्यस्य वासवे दानं वारुणे चौषधस्य च ॥
अजे पुराणबीजानां सस्यानां तदनन्तरम् । गोरसानां तथा पौष्णे स्नानानामथचाश्विभे
तिलानां च महादानं भरणीषु प्रशस्यते । एतादृशानां दानानां शौनकेन महात्मना ॥
प्रोक्तानां क्षणमात्रेण लभते बन्धुपूजया । कन्यकायाः पिता नूनं स्वद्रव्यत्यागमूलतः ॥
कृतया चेन्मुदा नूनं विशेषेण फलं लभेत् । चेतसा दूयमानेन कृतया चापि केवलम् ॥

फलं तु लब्धं दुःखात्तु यथा स्यात्तु मुदा तदा ।
दुःखितो न भवेदेव तस्मिन् काले ततः परम् ॥
द्रव्याधिक्यभिया चिन्तां न कुर्यादेव सर्वथा ।
सुमुख्येव भवेन्नूनं तेनासौ सुमहत्फलम् ॥

प्राप्नोति कन्यकातातो वरस्यापि पिता तथा । वसूनामवशाद्बन्धुदानमानादिनातराम्
दुर्मना न भवेदेव वसूनामधिकव्ययात् । अवशादागतात्काले तस्मिन् भव्ये तथाविधे ॥

डो(दो)लोत्सवताम्बूलदानफलम् योगदानानि

डो(दो)लोत्सवे दम्पतीनां ताम्बूलानां प्रदानतः ।
महाविष्कम्भयोगादिसर्वदानफलं लभेत् ॥
तद्दानशास्त्रं वक्ष्यामि भवतां विशदाय हि ।
विष्कम्भे धान्यदानं तु प्रशस्तं श्रीमतां सदा ॥
कर्तव्यत्वेन विहितं प्रीतौ दानं तथान्धसः ।
घृतमायुष्मतिप्रोक्तं सौभाग्ये कौङ्कुमं स्मृतम् ॥

शोभने यवदानं तु ह्यतिगण्डे तथाम्बरम् । सुकर्मणि गुडान्नं तु रूप्यदानं धृतौ स्मृतम् ॥
सुवर्णशूलं शूले तु गण्डे मण्डनकं तथा । वृद्धियोगे धेनुदानं रत्नदानं ध्रुवे तथा ॥
व्याघाते पाणितं प्रोक्तं गुडदानं तु हर्षणे । वज्रयोगे वज्रदानं सिद्धे सैद्धार्थमेव च ॥
काञ्चनं तु व्यतीपाते तिलदानं वरीयसि । परिघे चातपात्रं तु जलदानं शिवाह्वये ॥

सिद्धे सिद्धान्नदानं तु साध्ये चाभरणं स्मृतम् ।
शुभे छत्रं प्रदेयं स्याच्छुक्ले दानमुपानहाम् ॥

सर्पिर्दानं ब्रह्मयोगे दीपदानमथैन्द्रके । वैधृतौ स्वर्णदानं तु योगदानं प्रशस्यते ॥
तदा फलप्रदानस्य करणेनास्य वस्तुभिः । कन्यापितुः श्रीमतो वै करणीयैकदानजम् ॥
यत्फलं तदवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।
तद्यो निरूपयिष्यामि क्रमं शास्त्रगतं त्वहम् ॥
सर्वलोकोपकाराय नारदेन पुरोदितम् । बवे तु पायसं देयं सक्तुदानं च बालवे ॥
कौलवे गव्यदानं तिलदानं तु तैतिले । गरज्यां(जे)लवणं देयं बणिज्या(?)मम्बरं शुचि ॥
विष्टौ च पौष्टिकान्नानि सर्पिर्दानं तु शाकुने । मधुदानं चतुष्पदि वस्त्रदानं तु नागवे ॥
दानं प्रियंगोः किंस्तुघ्ने श्रेष्ठमुक्तं महात्मभिः ।
दानान्येतानि सर्वाणि तावन्मात्रेण तत्पिता ॥
लभते तत्क्षणेनासौ तस्मिन् काले वशादहो ।
तदा वरे खट्वगस्थे पश्चाद्विप्राशिषां तराम् ॥

वधूवरयोस्ताम्बूलचर्वणफलम् संक्रान्तिदानानि

ताम्बूलचर्वणपरे पत्न्या साकं सभागते । पयःपानात्परं तस्मिन् यजमानस्तु केवलम् ॥
सर्वसंक्रान्तिदानानां फलं यत्समुदीरितम् । तदवाप्नोति नूनं वै निखिलं नात्र संशयः ॥
तत्क्रमं चापि वक्ष्यामि विशदायाधुना हि वः । मेषसंक्रमणे भानोर्मेषदानं प्रशस्यते ॥
वृषसंक्रमणे दानं गवां प्रोक्तं शिवप्रियम् । विष्णोरपि प्रियं भूयो वृषभो विष्णुवल्लभः ॥
यतः प्रकथितः सद्भिस्तद्दानं तस्य चक्रिणः । अतिप्रीतिकरं शस्तं मोदते वृषभे पुनः ॥
तद्दानं सर्वदानानां उत्तमोत्तममुच्यते । सर्वदेवप्रीतिहेतु तद्दानं तादृशं परम् ॥
वस्त्रान्नपानदानानि मिथुने विहितानि हि । घृतधेनुप्रदानं तु कर्कटेति प्रशस्यते ॥
ससुवर्णं छत्रदानं सिंहेऽपि विहितं शिवम् । कन्याप्रवेशे वस्त्राणां संप्रदानं गवामपि ॥
तिलानामपि खड्गानां कम्बलानां सुवर्चसाम् ।
नैपालानां विचित्राणां प्रदानं पितृवल्लभम् ॥
तुलाप्रवेशे बीजानां धान्यानां दानमिष्यते । कीटप्रवेशे वस्त्राणां वेश्मनां दानमुत्तमम् ॥

पात्राणां च फलानां च पुष्पाणां च तथा पुनः ।
धनुःप्रवेशे चित्राणां दृढानां वाससामपि ॥
कम्बलानां च मुख्यानां भूषणानां च वेश्मनाम् । प्रदानमुत्तमं प्रोक्तमन्नस्य च विशेषतः
झषप्रवेशे दारूणां दानमग्नेस्तथैव च । काष्ठानां च तृणानां च दीपस्यापि विशेषतः ॥
प्रदानं प्रवरं प्राहुः कटिशय्यासनाश्मनाम् । कुम्भप्रवेशे दानं तु गवां च तृणवारिणोः ॥
मीनप्रवेशे माषाणां मुद्गानां सर्षपादितः ।
तिलानामपि तैलानामाज्यानां मधुवारिणाम् ॥

सुगन्धप्रदानादिफलम्

चन्दनानां स्रजां तद्वत्पात्राणां श्रौतकर्मणाम् ।
मृण्मयानां विशेषेण काष्ठानां च स्रु चामपि ॥
स्रु वादीनां प्रशंसन्ति प्रदानं ब्रह्मवादिनः । तावन्मात्रेण यज्ञस्य फलं कृत्स्नं न विन्दति ॥
ताम्बूलचर्वणात्पश्चादेलादीनां प्रदानतः । लवङ्गमिश्रतद्दिव्यमहौषधसुगन्धिनाम् ॥
सुगन्धानां प्रदानादिचित्रहेलामहोत्सवात् । बन्धुहर्षेण महता विप्राणां स्वस्तिवाक्यतः
सुमङ्गलीदिव्यगानप्रपूर्वकमहारवैः । सुगन्धद्रव्यविक्षेपैस्तदा जातैरनेकशः ॥
महोत्सवशतैश्चित्रैरयं कन्यापिता क्षणात् ॥

मासदानानि

शिष्टमासादिदानानां फलान्याप्नोति तादृशम् ।
कन्यादानं महत्तस्मात् तस्मिन् दानानि यानि वा ॥
महाद्रव्यैककालैकसाध्यान्याश्वेव विन्दति ।
तानि भूयश्च दानानि मासादीनामिहोच्यते ॥
प्रसंगेन तु शिष्टानि चैत्रादीनि क्रमेण वै ।
माघमासे तिलान् दद्यात् प्रियङ्गून् फाल्गुने तथा ॥
चैत्रे वस्त्रमपूपांस्तु वैशाखे छत्रकं शुचौ । आषाढे पादुकां वस्त्रं श्रावणे परिकीर्तितम् ॥

नभस्ये फाणितं दद्याद्घृतमाश्वयुजे तथा। दीपं तु कार्तिके मार्गशीर्षे लवणमीरितम् ॥
पौषे सुवर्णमेतानि देयान्येवं महात्मभिः। उत्तरे त्वयने देयं तिलधेनुद्वयं परम् ॥
वस्त्रदानं विशेषेण तिलानडूवाहमेव च। सर्पिर्दानं प्रशंसन्ति दक्षिणे त्वयने तथा ॥
पुष्पदानं सिते पक्षे कृष्णपक्षे जलं शिवम्। देयमेवेति सततं पुनर्नित्यं च तत्स्मृतम् ॥
स्नानानुलेपनादीनां वसन्ते दानमिष्यते। पानकानां तथा ग्रीष्मे वर्षासु छत्रमुत्तमम् ॥
शरद्यन्नप्रदानं च वस्त्राणामपि हैमके। बर्हिर्दानं तु शिशिरे कृत्वा शत्रुजयं लभेत् ॥

संवत्सरे तिलान्दद्याद्यवांस्तु परिवत्सरे।
इडापूर्वे च वस्त्राणि धान्यं चाप्यनुवत्सरे ॥

इद्वत्सरे तु रजतं क्रमाद्देयानि शक्तितः। कौले दानानि तान्येतानिति शास्त्रेषु नैकधा ॥

गीयन्ते धर्मसारज्ञैः श्रीमतां संपदेऽनिशम्।
सर्वाण्यपि च दानानि भागिनामेव केवलम् ॥
नृपतीनां विशेषेण नित्यत्वेनैव सन्ततम्।
चोदितानि किलान्येषां दरिद्राणां न किञ्चन ॥

एतत्कन्यामहादानं न तथा किल चोदितम्। स्वकीयविभवैकानुसारेणैव सुचेतसा ॥
कर्तव्यत्वेन विहितं पितॄणां स्वस्य केवलम्। उत्तारणाय सर्वेषां अवशाल्लघुवर्त्मना ॥

एकोत्तरशतानां च ब्रह्मलोकाप्तये हि तत्।
तस्मिन् कन्यामहादाने पुरोक्तान्यखिलान्यपि ॥
पुनस्तथाप्यनुक्तानि वक्ष्यमाणानि यानि वा।
तानि सर्वाणि कन्याया दानाङ्गत्वेन यो महः ॥

तत्पञ्चदिनसाध्यो वै विहितक्लृप्त उत्तमः। तत्कोणावयवानेहविहितानां तदा तदा ॥
तत्तत्क्रियाविशेषाणां प्रचालनमहत्त्वतः। अवशात्समवाप्नोति कन्यादाता क्षणाद्ध्रुवम्

मण्टपोद्वासनादिफलम्

मण्टपोद्वासनात्पश्चाद्देवतोद्वासनात्तथा । ब्रह्माद्युद्वासनात्तस्य वसन्तस्योत्सवेन च ॥
स्तम्भानां पूजया चापि पुण्यकंकणमोचनात् ।
आपन्निस्तृतभीतार्ता गर्भिणीप्रसवाय वै ॥
स्थालीभीतिद्रव्यवस्तुदानतत्पालनादिभिः ।
यच्छ्रेयो जायते वाचा वर्ण्यं ब्रह्मादिनाकिभिः ॥
कन्याप्रदाता प्राप्नोति स्वद्रव्येणैव तत्कृते ।
तस्मात्तु कन्यकादानं परापूजादिकाच्छिवात् ॥
समारभ्यैव विधिना कृते कंकणमोचनात् । तद्द्रव्यमनपेक्ष्यैव स्वीयद्रव्येण चेद्वरम् ॥
उपमारहितं तत्स्यात् पुण्यकर्मसु पावनम् । एवं तु क्रियमाणेऽस्मिन् तन्मध्ये वै तदा तदा
गतागताह्वानकृत्ये सर्वसाधारणेन वै । तत्प्रदत्तसुमादीनि चन्दनं त्वनुलेपनम् ॥
स्वीकुर्यात्केवलं नित्यं न ताम्बूलं तथाम्बरम् । फलदाने कृते तेन तत्स्वीकृत्य स्वहस्ततः ॥
उभयोराशिषं सम्यक् प्रयुञ्ज्यात्तत्फलादिकम् ।
यस्मैकस्मैचित्तद्द्यात् न स्वीकुर्यात्स्वयं परम् ॥

कन्यापितुर्धर्माः

कन्याप्रसूतिपर्यन्तं तद्गृहेऽसौ कदाचन । भुक्तिं नैव प्रकुर्वीत कूकुदायो महामनाः ॥
स्वशक्त्यनुगुणं यस्तु स्वबन्धुषु वरं शिवम् ।
समलंकृत्य विधिना कन्यकां भूषणादिभिः ॥
बन्धुब्राह्मणपूजादिकर्मभिर्लोभवर्जितः । लक्ष्मीनारायणप्रीत्यै प्रददाति स कूकुदः ॥
तेनारोग्यादिदानानि तदानीमेव केवलम् । कृतानि स्युर्विशेषेण निरूप्यन्ते च तानि वः ॥

आरोग्यादिदानानि

आरोग्यदानं प्रथमं रत्नदानमनन्तरम् । परं भगंधरहरं रत्नदानमनुत्तमम् ॥
व्रणरोगहरं रत्नवज्रसंप्रतिपादनम् । गलगण्डहरं रत्नदानं तदनुकीर्तितम् ॥
ततोऽलंकारदानं तु वस्त्रदानमनन्तरम् । पुष्पदानं धूपदानं दीपदानं समन्त्रतः ॥
देवतादीपदानं च दिग्दीपप्रतिपादनम् । गोदीपदानमपरं कार्तिक्यां दीपदानकम् ॥
दद्याद्दीपप्रदानं च पिष्टदीपार्पणं ततः । गीतिदानं छत्रदानमुपानद्दानमेव च ॥
रत्नपूरितहेमादिपात्रदानमनुत्तमम् । ताम्रपात्रप्रदानं च रुक्मपात्रार्पणं ततः ॥
वस्त्रदानं देवताभ्यो वस्त्रदानमथापरम् । शोभनवस्त्रदानं च ह्युष्णीषप्रतिपादनम् ॥
तथोर्णापट्टदानं च शय्यादानं ततः परम् । शिवशय्याप्रदानं च विष्णुशय्याप्रदापनम् ॥
गौरीशय्याप्रदानं च दुर्गाशय्यासमर्पणम् ! सूर्यशय्याप्रदानं च ह्यासनप्रतिपादनम् ॥
तथास्तरणदानं च कटदानमनुत्तमम् । उपधानप्रदानं तु चर्मादिप्रतिपादनम् ॥
ततो दर्पणदानं च शिवविष्ण्वोस्तथापरम् । लीलानिदानं कथितं दानं तु व्यजनस्य च
तथा चामरदानं च गन्धदानं महोत्तमम् । ताम्बूलदानं स्वर्णादिपात्रदानं महाफलम् ॥
भाण्डवर्धनिकादानं स्थालीदानमनुत्तमम् । प्रोक्तमन्विष्टकादानं अभयप्रतिपादनम् ॥
विमोचनं विरुद्धानां पक्षिणां तदनन्तरम् । सर्पमोक्षणमाख्यातं पान्तशुश्रूषणं परम् ॥
अभ्यङ्गदानं पातानां अभ्यङ्गप्रतिपादनम् । अभ्यङ्गकरणं चापि तस्मै तैलसर्पणम् ॥
यज्ञोपवीतदानं च शिरोरोगहरं तथा । यज्ञोपवीतमपरं गर्भस्रावहरं स्मृतम् ॥
दानं यज्ञोपवीतस्य ह्यष्टिकादीपमर्पणम् । यत्यादीनां तु वपनं सपर्याकरणं गवाम् ॥
अन्नदानं भक्ष्यदानं धान्यदानं महाफलम् । अथोदकप्रदानं च करकादिप्रदापनम् ॥
तदा धर्मघटस्यापि यतीनां घटदानकम् । गृहिभ्यः कुम्भदानं च दानमुत्तममुच्यते ॥
अश्वत्थजलदानं तु सेचनं पिप्पलस्य च । मधूकतुलसीबिल्वधात्रीवसनभूरुहाम् ॥
सेचनं पालनं चापि स्थापनं दर्भकाशयोः । परोपकृतिकार्याय चेतसैव समर्पणम् ॥
तथा गलन्तिकादानं मणिकादानमेव च । प्रपादानं जलाशयनिर्माणं कूपपाथसाम् ॥

समीचीनैकरणं तटाककरणं तथा। देवमातृकदेशानां नदीमातृककल्पनम्॥
निबर्हणं च दुष्टानां मृगाणां पापिनां नृणाम्।
चोराणां तस्कराणां च ब्रह्मघ्नानां निबर्हणम्॥
वापीसरः प्रकुल्यानां करणं फलदायकम्। वारिबन्धस्तदा प्रोक्तो वारुणेष्टिस्तथोदिता॥
प्रतिष्ठा च तटाकस्य पुण्यारामादिरोपणम्। फलवृक्षारोपणं च तुलस्यादिप्रकल्पनम्॥
गदितं तु निषिद्धानां वृक्षाणामवरोपणम्। कण्टकोत्सारणं मार्गे चोरग्रहणपूर्वकात्॥
तरुशूलारोहणं च तेषां कालेषु निर्दयम्। नष्टग्रामोद्धारणं च विप्रग्रामैकबोधकान्॥
शूद्रादिदुष्टसंघातान् समुन्मूलकृतिःपरा। वृक्षादिसेचनविधिर्वृक्षदोहदमेव च॥
आरामादिप्रदानं च वृक्षाणां प्रतिपादनम्। कदलीदानमाख्यातं माकन्दद्रुमदापनम्॥
पनसाख्यमहागस्य प्रदानं दर्भपालनम्। विषशान्त्यौषधमहादानंभित (?) प्रपालनम्॥
फलवृक्षप्रदानं च फलभूमिसमर्पणम्। क्षयघ्नं कदली दानं दानं न्यग्रोधशाखिनाम्॥
तथा प्रस्फुटपादत्वहराश्वत्थसमर्पणम्। नाडीव्रणहराश्वत्थप्रदानं सुमहत्परम्॥
विद्रधित्वहराम्रद (...) प्रदानमपि तत्तथा। एतान्यनन्तफलदान्यघरोगहराण्यति॥
नानामतानुपूर्वेण मयोक्तानि समासतः। तानीमान्यपि दानानि परं कंकणमोचनात्॥
बन्धुब्राह्मणभुक्त्या च तदङ्कुरविसर्जनात्। लभते कन्यकातातः स्वद्रव्यकरणादहो॥
तत्कृत्यमिथुनस्यैव कन्यादानं तु तादृशम्। साङ्गोपाङ्गैरचितं मन्त्रतन्त्रधनादिभिः॥
सम्यक् समग्रमन्यूनं लोभशाठ्यविवर्जितम्। चेदेव पूर्वफलदं शुद्धचित्तेन केवलम्॥
अश्रद्धया कृतमपि कन्यादानं दरिद्रतः। यैः कैश्चिदङ्गैर्लोपैर्वा सर्वतारकमेव तत्॥
पुत्रपौत्रप्रपौत्राणां तादृशीनां यदा तदा। कृत्वोपनयनं पाणिग्रहणं तदनन्तरम्॥
दर्शादिकेषु नित्येषु पैतृकेष्वखिलेष्वपि। नैमित्तिकादिषु तथा पितृपूजां विधानतः॥
दूर्वाक्षतैः प्रकुर्वीत तिलदर्भैर्न सर्वथा। पितृव्यादिककारुण्यमृताहा श्राद्धकर्मणाम्॥
एवमेव प्रकथितं करणं नान्यथा मतम्। यदि पित्रोर्मृताहश्चेत्कदाचिदपि मौढ्यतः॥
दर्भैस्तिलाक्षतैश्चापि पितृपूजा प्रकीर्तिता।
न तु शुद्धतिलैस्सा वै दर्भास्साधारणा पराः॥

चौलसीमन्तयोः पश्चान्मासमात्रं तथा स्मृतम् ।
स्वपुत्रपौत्रादिकेऽपि नियमोऽयं सनातनः ॥
एवमेव प्रकथितः तस्माच्छ्राद्धं प्रयत्नतः । समागतमनुष्ठाय शुभकर्म ततः परम् ॥
आरभेदेव मतिमान् तत्पूर्वं तन्न चाचरेत् । पूर्वं मृताहमालोक्य पित्रोरेव पुरःस्थितम् ॥
न कुर्यात् पुत्रयोः कर्म भावुकं तत्कथंचन
भ्रातॄणां भिन्नभिन्नानां विभक्तानां तथा पुनः ॥
तथैव वा विभक्तानां मध्ये कश्चन कुत्रचित् ।
विद्यमानः स्वपुत्रस्य मौञ्जीं वा पाणिपीडने ॥
कर्तुं समुद्यतोऽतीव पित्रोः श्राद्धमुपस्थितम् ।
मोहात्प्राथमिकं चेत्तु तन्मध्ये तु तथा पुनः ॥
तच्छ्राद्धानन्तरं भूयः तद्भद्रं पुनराचरेत् । अतो न भावुकं कर्म श्राद्धात्पूर्वं समाचरेत् ॥
निर्वर्त्य पैतृकं श्राद्धं पुत्रयोस्तदनन्तरम् । स्वश्रेयसं प्रकुर्वीत न चेत्पीडाशिवादयः ॥
भवेयुरेव नितरां तथा तस्मान्न चाचरेत् ।
विवाहमौञ्ज्योः पश्चात्तु पुत्र्याः पुत्रस्य वान्ययोः ॥
गेहे प्रतिदिनं भव्यकर्माण्येव क्रमेण वै । शक्त्या प्रकुर्याद्विधिना तत्क्रमश्चापि वर्ण्यते ॥
हारिद्रशम्बर महामह आदौ दिनत्रयम् । बुधवारोत्सवश्रीकः स्थिरवारोत्सवः परः ॥
नीराजनोत्सवश्चात्र चित्रान्नोत्सवनामकः ।
भानुवारे ततः पश्चाच्चान्द्रे मोदकसंज्ञिकः ॥
क्षीरोत्सवे भौमवारे भक्ष्याख्यो गुरुवारके ॥

विवाहानन्तरोत्सवविशेषाः

कल्याणस्याष्टमदिने श्रीमान् लग्नोत्सवाख्यकः ।
नवमे दिवसे पश्चाद् भव्यताम्बूलनामकः ॥
गन्धचूर्णोत्सवश्रीकः पश्चात्पुष्पाभिधानकः । द्वादशे दिवसे गाननामाख्यः सुमहोद्भवः ॥

त्रयोदशदिने रम्यः गौरीलक्ष्मीमहोत्सवः। चतुर्दशदिने पश्चाद्भव्यो नीराजनाख्यकः

आशीर्वादोत्सवः पञ्चदशे चित्रोत्सवाख्यकः।

षोडशे दिवसे वाद्यनामकोऽयं महोत्सवः॥

वेणुतन्त्रीलयास्वादमृदङ्गमणिनामकाः। षडुत्सवविशेषाः स्युः सायंप्रातस्ततः परम्॥
नीराजनं तत्सायाह्ने प्रकुर्यादादिनाष्टकात्। सुमंगलीगानपूर्वं वरयोरिति तत्क्रमः॥
तृतीये मासि षष्ठे च वराह्वानोत्सवो महान्। द्वितीये च चतुर्थे च वराम्बागमनामकः
महोत्सवः प्रकथितः पञ्चमे तु परस्परम्। संबन्धिनोरागमाख्यः सुमहामंगलोत्सवः॥
एवमासासषट्कं तु कल्याणानन्तरं पुनः। तदीयभवने तत्र कल्याणानां परंपरा॥
प्रभवेन्महती नित्यमत्यल्पस्यापि देहिनः। अतः कन्यादानसमं त्रिषु लोकेषु विद्यते॥
दानान्तरं सत्यमुक्तं नार्थवादोऽयमीरितः। सर्वत्र कर्ममात्रे तद्ब्राह्मणानां सदा परा॥
अत्यावश्यकता ज्ञेया तेषां वै यद्यसंभवे। तत्कृत्यमतिवैगुण्यं प्राप्नोत्येव न संशयः॥
विशेषेणातिदानानां पैतृकाणां क्रियावताम्। यज्ञानां प्रेतकृत्यानां सतां फलवतामपि॥
अत्यन्तावश्यकत्वेन विप्रसान्निध्यमुच्यते। अपेक्षितं ब्रह्मणोऽपि विप्रसान्निध्यमात्रतः॥

कर्मवैगुण्यसंत्यक्तं फलवच्चापि तद्भवेत्॥

प्रतिनिधिः

सर्वेषामस्ति सर्वत्राभावे प्रतिनिधिः परः। विप्राभावे लोप एव न तु प्रतिनिधिः क्व वा॥

सोमाभावे पूतिकः स्याद्द्रव्याभावे यवाः स्मृताः।

कुशाभावे तु दर्भाः स्युर्दर्भाभावे तथापरे॥

कुशादयो बहुविधा मौञ्ज्यन्ताः परिकीर्तिताः।

तासां तासां तु समिधामभावे पैप्पलाः स्मृताः॥

तेषामभावे तत्स्थाने कुशाद्यास्तृणराशयः।

चूर्णानां तण्डुलानां वा दुर्लभे लौभ्यतोऽथवा॥

मृत्तिका हि प्रतिनिधिः कुम्भाणां दुर्घटे तथा। तेषां प्रतिनिधिर्गावस्तासां प्रतिनिधिर्वसु

हिरण्यं कथितं सद्भिः तथा धान्यादिकं परम् ।
विप्रभुक्तिर्न चेद्भूयो गायत्रीजप एव वा ॥
दशसाहस्रमित्याह संहितापठनं तु वा । तिलहोमोऽथवा पूर्वं संख्यायाऽधिगता (?) ॥
अवगाहः शिष्टगेहं भोजनं चेति केवलम् । उक्ता हि प्रतिनिधयः अध्वर्योद्गातृहोतृषु ॥
दुर्लभेषु तथान्येषु ब्रह्मादिषु महर्त्विषु । न चलत्येव कर्मैतद्वैदिकं स्मार्तमेव वा ॥
तस्मात्तु ब्राह्मणो मुख्यः कर्ममात्रस्य सन्ततम् ।
अग्निसाध्यं मन्त्रसाध्यं क्रियासाध्यं तु यत्कृतम् ॥
तन्मात्रस्य ब्राह्मणोऽयं मुखमावश्यकं स्मृतः । श्रुतीनामाकरा ह्येते रत्नानामिव सागराः

ब्राह्मणप्रशंसा

विप्रा विप्रमुखेनैव पूजनीयाः प्रयत्नतः । यत्र वेदविदो विप्राः न प्राश्नन्त्यमृतं हविः ॥
न तत्र देवतास्तस्य हविरश्नन्ति कर्हिचित् । विप्रोच्यते स्वर्गो नूनं प्रायं प्रापक उच्यते
स्वर्गप्रापक इत्येतद्दातॄन् विप्रोऽयमीरितः । अपि नारायणोऽनन्तो भगवान् वृषभध्वजः
पितामहो लोककर्ता साक्षात्स्कन्दोऽनिलः शिखी ।
तद्दानं नाभिनन्दन्ति यत्र विप्रा न पूजिताः ॥
वसन्ति ब्राह्मणे नित्यं वेदाक्षरनिकेतने । देवाः सर्वे हरिः श्रीमान् वेदविद्यो जगद्गुरुः
वेदवन्द्यो वेदरूपो भूतेशो भगवान् भवः । इन्द्रादयो लोकपाला वसवोऽष्टाश्विनावपि
रुद्रा एकादश तथा आदित्या निखिला अपि ।
असोमपाः सोमपाश्च पितरश्चापि तेऽखिलाः ॥
विप्ररूपेण सततं तिष्ठन्त्येव महेच्छया । तस्मात्तस्मिन् पूजिते तु पूजिताः सर्व एव ते ॥
भवन्त्येव न सन्देहस्तस्माद्वेदविदुत्तमः । सर्वदेवालयप्रोक्तः सर्वतीर्थालयस्तथा ॥
तस्य प्रसादात्सुलभो ह्यायुर्धर्मस्सुखण्डनम् ।
भगोभाग्यं धृतिर्नीतिः ह्रीःश्रीपुष्टिर्धृतिर्मतिः ॥
वृत्तिर्दया शुचिर्लज्जा तुष्टिः श्रद्धारमा परा । श्रीर्यशः स्वर्गमुक्ती च तादृशं को न पूजयेत् ॥

दानपात्रं विप्र एव सर्वेषामपि सन्ततम्। पठनात् त्रायते यस्मात्पात्रमित्युच्यतेऽखिलैः ॥

ब्राह्मणेष्वर्चितेष्वेषु सर्वे वेदाः सुरादयः ।
अर्चिताः प्रभवन्त्येव भर्त्सिता निन्दिता अपि ॥
धिक्कृताश्चा कृताश्चापि तथैव स्युश्च तेऽखिलाः ।
काणाः कुब्जाश्च मन्दाश्च दरिद्रा व्याधितास्तथा ॥

एवंरूपा बहुविधा अपि पूज्या निरन्तरम् । ब्रह्मवीर्यसमुत्पन्नाः वन्द्या एव भवन्ति वै ॥ नितरां क्षत्रियादीनां मौञ्जीविरहिता अपि । तावत्कालं ततो भूयः केवलं यद्यसंस्कृताः पतिता इति विज्ञेयास्तेन वन्द्याः कदाचन । ब्राह्मण्यदूषकं नित्यं मद्यमेकं तु तत्क्षणात् ॥ तत्पानदुष्टा यदि वै पुनश्चित्तविवर्जिताः । भवन्त्येव न सन्देहः सन्देही पापभाग्भवेत् तपस्तप्त्वासृजद् ब्रह्मा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये । तृप्तये पितृदेवानां यज्ञधर्मतपःश्रियाम् ॥ निदानाय च गुर्वर्थमाचार्यत्वाय केवलम् । ऋत्विक्त्वहेतवे चापि शिवविष्णुप्रचोदितः

नास्ति विप्रसमो देवो नास्तिविप्रसमो गुरुः ।
नास्ति विप्रसमो वन्धुर्नास्ति विप्रसमं तपः ॥
नास्ति विप्रसमो मन्त्रो नास्ति विप्रसमो जपः ।
नास्ति विप्रसमं तीर्थं पावकं तारकं तराम् ॥
न विप्रसममस्तीह वर्णिनां सन्ततं महत् ।
न जातिर्न कुलं शौचं न स्वाध्यायः श्रुतं शमः ॥

कारणानि द्विजत्वस्य जननं ब्रह्मवीर्यतः । विवाहितायां धर्मेण परमेकं सनातनम् ॥ पश्चाद्वृत्तं प्रशंसन्ति ब्राह्मणस्य सुपूर्तये । वृत्तमेव ब्राह्मणस्य तन्महत्त्वैककारकम् ॥ वृत्तिहीने तु तद्भूयः सति सर्वं निरर्थकम् । किं कुलं वृत्तिहीनस्य करिष्यति दुरात्मनः क्रिमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु । बहुना किमधीतेन कुशास्त्रेण दुरात्मनः ॥

तेनाधीतं श्रुतं चापि यः क्रियामधितिष्ठति ।

त्यक्तकर्मब्राह्मणनिन्दा

अधीतसर्वशास्त्रोऽपि कालसन्ध्यापराङ्मुखः। त्यक्तवेदो जडमतिः शूद्रादल्पतरः स्मृतः॥

त्यक्त्वा देवं ब्रह्मनामा वृद्धवच्छास्त्रपाठकः।
सन्ध्याकालकृतानेक वाङ्मुखो मन्त्रवर्जितः॥
शूद्रादप्यतितुच्छोऽयं तन्मुखं नावलोकयेत्।
दूष्यःस्याद्वृत्तदोषेण न पूज्योऽयं तु पामरः॥

सत्यं त(?द)मस्तपोदानं अहिंसेन्द्रियनिग्रहः। वेदोदितानि कर्माणि दृश्यन्ते यत्र बाडबः
श्रुतं प्रज्ञानुगं यस्य प्रज्ञा चैव शुभानुगा। असंभिन्नात्ममर्यादस्स उ ब्राह्मण उच्यते॥
यं न सन्तं न चासन्तं नाश्रुतं न बहुश्रुतम्। न सुवृत्तं न दुर्वृत्तं वेद कश्चित्स तु द्विजः॥

सत्यं दानं दमश्शीलं आनृशंस्यं दया घृणा।
दृश्यन्ते यत्र लोकेऽस्मिन् प्रोचुर्ब्राह्मणमुत्तमम्॥

विद्या तपश्च योगश्च ब्राह्मणस्यैव लक्षणम्। विद्यातपोविरहितो नाम ब्राह्मण उच्यते॥

त्रिशुक्लकृशवृत्तिश्च घृणालुः सकलेन्द्रियः।
विमुक्तो योनिदुष्टे(दोषे)भ्यः पात्रत्वं प्रतिपद्यते॥
स्वाध्यायवन्तो ये विप्राः विद्यावन्तो जितेन्द्रियाः।
सत्यसंयमसंयुक्ताः सर्वकर्मसु कीर्तिताः॥

श्रोत्रियाय कुलीनाय विनीताय तपस्विने। व्रतस्थाय दरिद्राय प्रदेयं शक्तिपूर्वतः॥
श्रोत्रियस्त्वयमेवोक्तो मुख्यतः शास्त्रजालकैः। वेदैकशाखाध्यायी यः सर्वकर्मसु पावनः॥
ओंकारपूर्विकास्तिस्रः सावित्रीं यश्च विन्दति। चरितब्रह्मचर्यश्च स वै श्रोत्रिय उच्यते॥

शीलं संवसता ज्ञात्वा शौचं सव्यवहारतः।
प्रज्ञानं कथनाजज्ञात्वा त्रिभिः पात्रपरीक्षणम्॥

कुर्यादेवान्यथा विद्यात्प्रश्नतो न कदाचन। न ब्राह्मणं परीक्षेत कदाचिदपि विद्यया॥
वेदेन सर्वथा नैव महादानेषु केवलम्। विद्यामात्रां विद्यमानां तत्स्वरूपं च तत्परम्॥

ज्ञात्वैव सम्यक् पश्चात्तु दद्यात्तद्दानमुत्तमम् ।
क्षान्तिः स्पृहा तपस्सत्यं दानं शीलं दया क्षमः ।।
एतदष्टाङ्गमुद्दिष्टं परमं पात्रमुच्यते ।
स्वाध्यायाढ्यं योनिमन्तं प्रशान्तं वानप्रस्थं पापभीरुं बहुज्ञम् ।।
स्त्रीषु क्षान्तं (?) कं गोशरण्यं व्रतैः क्लान्तं तादृशं पात्रमाहुः ।।

पात्रभूतब्राह्मणः

साङ्गांस्त्रिचतुरो वेदान् योऽधीते स द्विजर्षभः ।
षड्भ्यो नियुक्तः कर्मभ्यस्तं पात्रमृषयो विदुः ।।
किञ्चिद्वेदमयं पात्रं किञ्चित्पात्रं तपोमयं । पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ।।
किञ्चिद्वेदमयं पात्रं किंचित्पात्रं तपोमयम् । असंकीर्णं च यत्पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति
नैष्ठिकश्चोपकुर्वाणः सर्वशिष्यश्च सर्वथा । सर्वविद्यालयः श्रीमान् चत्वारो ब्रह्मचारिणः
अधीतवेदविद्येभ्यो ह्यधीयानेभ्य एव च । प्रजामात्रैककार्याय भार्यासंयोगकारिणे ।।
दानानि दद्याद्व्रतिने तपोनिष्ठाय वेदिने । अधीतायावधीताय विधुराय च पुत्रिणे ।।
परोपकारिणे नित्यं क्रोधहीनाय सर्वथा । सदा पदार्थवेदाय सदा शास्त्रप्रपाठिने ।।
हस्तस्थवस्तुमात्रैकप्रदात्रे प्रश्नमात्रतः । यद्दत्तं तदनन्तं स्यात् स हि पात्रोत्तमोत्तमः ।।

दानपात्रविशेषाः

अध्वरी श्रोत्रियो विद्वान् ब्रह्मविद्ब्रह्मवाद्यपि । ब्रह्मनिष्ठः ब्रह्मपरं ब्रह्मण्यो ब्रह्मवर्धनः ।।
एते मुख्यतमाः प्रोक्ताः सर्वदानेषु सन्ततम् ।
न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।।
यत्र वृत्ती इमे चोभे तद्धि पात्रं प्रचक्षते । कर्ममात्रे ब्राह्मणो वै मुखं दाने तथा पुनः ।।
मन्त्रज्ञः श्रोत्रियः पश्चादनूचानस्ततः पुनः ।
भ्रूणः शास्त्रविशेषज्ञः ऋषितुल्यो ऋषिर्मुनिः ।।

ब्रह्मवादी ब्रह्मविच्च स्युरेते चोत्तरोत्तराः। ब्राह्मणाः प्रथमं वेदे चरित्रे तदनन्तरम् ॥
सद्गुणे सत्यवचने त्यक्तकोपे दयाश्रये। समालोक्त्या विशेषेण न वेदादिषु केवलम् ॥
तेषां परः परश्रेष्ठो विद्यावेत्तादिभिर्गुणैः। ब्राह्मणानां कुले जातो जातिमात्रो यदा भवेत्
अनुपेतः क्रियाहीनः मात्रज्ञोह्यः भिधीयते। एकदेशमतिक्रम्य वेदस्याचारवानृजुः ॥

न च ब्राह्मण इत्युक्तो निभृतः सत्यवाग्घृणी।
एकां शाखां सकल्पां च षड्भिरंगैरधीतवान् ॥

षट्कर्मनिरतो विप्रः वा को नाम महानयम्। वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञः शुद्धात्मा पापवर्जितः ॥
शेषं श्रोत्रियवत्प्राप्तः सोऽनूचान इति स्मृतः। अनूचानगुणोपेतो यज्ञः स्वाध्याययन्त्रितः
नित्याग्निहोत्री दर्शादिकरो वर्षपशोस्तथा। अनुष्ठाता नित्यशुचिः भ्रूण इत्युच्यते बुधैः

एवं प्रतिवसन्तेऽपि ज्योतिष्टोमकरो महान्।
वीर इत्युच्यते सद्भिरविच्छिन्नोऽग्निहोत्रयम् ॥

नित्यान्नदानपरतः शेषभोजी जितेन्द्रियः। लौकिकं वैदिकं चैव सर्वज्ञानमवाप्य यः ॥
आश्रमस्थो ऋषी नित्यमृषिकल्प इतीरितः। ऊर्ध्वरेतास्तपस्यग्रो नियताशी महामनाः ॥
शापानुग्रहयोः शक्तः सत्यसन्धो मुनिस्मृतः। निवृत्तसर्वतत्त्वज्ञो कामक्रोधविवर्जितः ॥

ध्यानस्थो निष्क्रियो दान्तः तुल्यमृत्काञ्चनोऽपरः।
महामुनिरिति प्रोक्तो दुर्लभो ब्राह्मणोत्तमः ॥

प्रतिग्रहासमर्थोऽपि कृत्वा विप्रः प्रतिग्रहम्। दत्वा परोपकाराय तद्धनं निस्पृहः स्वयम् ॥

तारयिष्यति दातारमात्मानं च स्वतेजसा।
असतस्तु समादाय साधुभ्यो यः प्रयच्छति ॥
धनस्वामिनमात्मानं सन्तारयति दुष्कृतात्।
पात्रस्य हि विशेषेण दानस्यापि फलोत्तरम् ॥

समद्विगुणसाहस्रमनन्तं च यथाक्रमम्। दाने फलविशेषः स्याद्धिंसायामेवमेव हि ॥
सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे। श्रोत्रिये शतसाहस्रमनन्तं वेदपारगे ॥
सहस्रगुणमाचार्ये भ्रूणे शतसहस्रकम्। वीरे तच्छतकं प्रोक्तं यद्दत्तं तन्नसंशयः ॥

विवाहमौञ्जीयज्ञार्थे सत्रार्थे वा विशेषतः। तत्कोटिगुणितं यत्तु दत्तं सर्वं न संशयः॥
एतद्दत्तसमं तत्स्यात् ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः। प्रदत्तं विप्रमात्रे तु कृतोपनयने पुनः॥
अनुपेते प्रदत्तं यत् न तद्दानं प्रचक्षते। तथैव कन्यकादत्ते मूकान्धबधिरेषु च॥
विप्रवीर्यसमुत्पन्नमात्रेभ्यो दत्तमप्युत। प्रत्तं तद्वसुपुण्याय भवेदेव न संशयः॥

तथैव प्राणिमात्रेभ्यो देहिभ्यो वा विशेषतः।
यद्दत्तं कृपया तुभ्यं पारलौक्याय केवलम्॥
अब्राह्मणास्तु षट्प्रोक्ताः तान् वक्ष्यामि क्रमेण वः।
आद्यो राजभृतस्तेषां द्वितीयः क्रयविक्रयात्॥

यो जीवति स दासोऽयं द्वितीय इति चोदितः। तृतीयस्तु सदासर्वयाजनेनैव केवलम्॥

वर्जावर्जादिराहित्याद्यो जीवति दुराशयः।
अपङ्क्तियोग्योभोज्यान्नवैद्यदेवलयाजनात्॥

स एव कथितः सोऽयंमकर्माहर्श्च(?) सन्ततम्। सर्ववर्णसमायुक्तग्रामयाजी तुरीयकः॥
अब्राह्मणः प्रकथितः दुष्टबुद्धिर्दुराशयः। ग्रामस्य नगरस्यापि सर्ववर्णसमत्वतः॥

पौरोहित्यकरस्तेन जीवन्नब्राह्मणः परः।
अनादित्यां तु यः पूर्वां सादित्यां पश्चिमां तथा॥
नोपासीत द्विजः सन्ध्यां सषष्ठोऽब्राह्मणः स्मृतः।
अपुत्रो ह्यनधीयानः परप्रेष्यो जितेन्द्रियः॥

परपिण्डाशनो नित्यं यो वा स्याद् ब्राह्मणब्रुवः। विप्राप्रियो विप्रद्रोही विप्रदूषणकृत्सदा

विप्रनिन्द्यो विप्रवस्तुद्रव्यगेहादिहृत्सदा।
विप्रब्रुव इति ख्यातो निन्द्योऽसौ वेदकर्मणाम्॥

———

आचार्यलक्षणम्

अध्यापयेत्तु यः शिष्यान् कृतोपनयनान् स्वयम् ।
निरपेक्षकृपावासः सरहस्यान् सकल्पकान् ॥
वेदान् वेदौ तथा वेदं तदथ शास्त्रजालकम् । प्रवदन्ति तमाचार्यं महात्मानं मनीषिणः ॥

उपाध्यायगुरुऋत्विगादिलक्षणम्

एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः ।
योऽध्यापयति भृत्यर्थं उपाध्यायः स उच्यते ॥
निषेकादीनि कर्माणि यः करोति घृणायुतः ।
कारयत्यपि वा प्रीत्या निरपेक्षोऽनसूयकः ॥
दरिद्रकालेऽप्यत्यन्तशून्ये ब्राह्मणदुर्घटे । संभावयति चान्येन तारयन्नेनमिच्छया ॥
कृपणोऽयमिति ज्ञात्वा स विप्रो गुरुरुच्यते ।
अग्न्याधानं पाकयज्ञान् अग्निष्टोमादिकानपि ॥
कारयेद्यदि नूनं स ऋत्विग्भवति केवलम् । अग्न्याधाने य अध्वर्युर्भवेदस्य स उच्यते
दीक्षागुरुर्महान् नित्यं गुर्वाचार्यसमश्च सः । गुरूणां प्रथमं दानं दद्याज्ज्येष्ठमनुक्रमात् ॥
ततोऽन्येषां तु विप्राणां दद्यात्पात्रानुरूपतः । गुरोरभावे तत्पुत्रं तत्पुत्रं तत्सुतं तथा ॥
तत्कलत्रं तद्दौहित्रं अन्यं वा तत्कुलोद्भवम् । संभावयित्वा दानेषु फलकर्मसु सन्ततम् ॥
शक्त्या प्रमेयमेवस्यादृत्विगाचार्ययोस्ततः । पञ्चयोजनमध्ये वा श्रूयते वा गुरुर्यदि ॥
तदा नातिक्रमेद्दानंदद्यात्पात्रेषु तत्परम् । सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ॥
श्रोत्रिये शतसाहस्रमनन्तं वेदपाठगे । तत्सहस्रगुणं प्रोक्तं गुरौ दत्तं तु यत्पुनः ॥
दीक्षागुरौ तथा ज्ञेयं उपाध्याचार्ययोरपि । आर्यशब्दोगुरूणां तु वाचकोऽयं भवेत्किल ॥
जातकादि क्रियाजालकारको योऽस्य केवलम् ।
सन्ध्याग्निकार्यमन्त्राणां तत्स्वाधीनैककारकः ॥

वैश्वदेवब्रह्मयज्ञो तदौपासनकर्मणाम् । देवपूजास्थालीपाक श्राद्धमन्त्रप्रवाचकः ॥
त एव गुरवस्त्वाद्याः पश्चाद्वेदादिबोधकः । महामन्त्रोपदेष्टा च काममन्त्रौघबोधकः ॥
ब्रह्मविद्याबोधकोऽपि गुरवः कीर्तिताः सतः । चेतसा दत्तमेतेभ्यो ह्यनन्तफलदायकम् ॥
एतेभ्यः प्रथमं देयं सर्वकर्मसु सन्ततम् । तिष्ठत्स्वेतेषु नान्येभ्यो दद्यादेव तु धर्मतः ॥
दत्वैतेभ्यः प्रथमतः पश्चाद्धर्मक्रमेण वै ।
अन्येभ्योऽपि महद्भ्यः स्यात् प्रदेयं यं च कंचन ॥
विमुखं नैव कुर्वीत सुमुखान्नैव कारयेत् । तिष्ठत्स्वेतेषु सर्वेषु महत्सु किल तत्पुरः ॥
श्रोत्रियाचार्यर्त्विग्बन्धुश्वशुराणां सपर्पणम् । अब्दात्पुरादागतानां मधुपर्केण चोदितम् ॥
तथैव सर्वपुरतो यज्ञादिष्विर्त्विजामपि ॥

मधुपर्कयोग्याः

वैधोऽयं मधुपर्कः स्यात्तथैव हि महोत्सवे । सीमन्तोन्नयने पुंसवने स्वश्रेयसागमे ॥
गर्भाधाने विवाहान्ते फलदाने तथाविधे । श्वशुरस्याग्रपूजा हि प्रकर्तव्या विशेषतः ॥
तदभावे भ्रातरोऽस्य तत्पुत्रा वा तदीयकाः ।
अग्रगण्याः शास्त्रक्लृप्तास्तादृशेष्वपि केवलम् ॥
विद्यमानेषु सर्वेषु महागुरुषु तत्पुरः । तदा विवाहमध्येऽपि राजहोमे कृतेऽथ च ॥
पत्नी सोदर्यस्य तस्य बालस्यापि विशेषतः ।
पूजा बहुमतिः कार्या गुरुंस्त्यक्त्वैव सन्निधौ ॥
तेषामेव विशेषेण परा संभावना शिवा । बहुना किं तथा पित्रोः पूजाकर्मणि चागते ॥
शुभकर्मसु सर्वेषु दिव्ये पुण्याहवाचने । मातृपूजा प्रथमतः ताते पश्यति चोदिता ॥
पश्चात्तातस्य संप्रोक्ता श्रुतिमार्गानुसारिणी । तयोर्गुरुषु तिष्ठत्सु पश्यत्स्वपि विशेषतः ॥
तयोर्हि पूजा कर्तव्या तत्पश्चाच्छास्त्रवत्मना । तद्गुरूणां प्रकथिता स (ा) पूजा महती तदा
क्रमश्लोकोऽत्र पूजायाः भार्गवेण पुराकृतः । तमहं संप्रवक्ष्यामि तज्ज्ञप्त्यै शुभकर्मसु ॥
तात तत्तातततात मातामहपितृव्यकाः । तद्भ्रातरः क्रमादेषां श्वशुराः मातुलाः परे ॥

तद्भ्रातरो मातृगोत्राः पितृगोत्राश्च बान्धवाः ।
पश्चादाचार्यवृन्दाः स्युः पूर्वोक्ता निखिला अपि ।।

गुरुपूजाक्रमः

पादपूजाकियास्वेवं संग्राह्याः क्रमशः सदा । तेषु तेषु च कार्येषु तेषां तेषां तथा तथा ।।
सम्यक्पूजा प्रकर्तव्या तत्पात्रं ते तथा स्मृताः । सभापूजादिकार्येषु गुरुपूजाग्रिमा मता
विवाहादिषु सर्वेषु शुभकर्मसु केवलम् । वैदिकेष्वखिलेष्वेषु लौकिकेष्वपि केवलम् ।।
गुरुपूजा प्रथमतः धिषणोऽत्र गुरुर्मतः । ग्रामदेशस्थया पूर्वं धिषणस्यापि देवयोः ।।
तयोरीश्वरयोः पश्चादाचार्यादि क्रमेग वै । महोद्योगिज्ञानियज्ववेदी श्रोत्रियसूरिणाम्
पूजासभाया य (?) क्रमेणैवं महात्मनाम् । दीक्षाबीजेन कुर्याद्धि विशेषेषु तथा पुनः

सोमप्रवाकादीनां वरणक्रमेणपूजाक्रमः

सोमप्रवाकपूर्वेण मधुपर्कवदीरिता । सोमप्रवाकः प्रथमो द्वितीयोऽध्वर्युरुच्यते ।।
ब्रह्मा तृतीयः संप्रोक्तः सदस्यस्तु कृताकृतः । सर्वज्ञोऽयं दरिद्रश्चेद्यजमानस्तदा पुनः ।।
सोमप्रवाकश्च तथा न मुख्य इति केचन । अग्निष्टोमे प्राथमिके विभवे सति केवलम् ।।
सति चित्ते यथोत्साह (?) पूर्वचोदितः । तथा सोमप्रवाकोऽपि मुख्यत्वेनैव सर्वदा ।।
स ग्राह्य एव नितरां तत्र कर्मणि केवलम् । यदि प्रयोगबाहुल्ये संज्ञा ते यजमानतः ।।
यूपैकादशिनी पश्वेकादि(द)शिन्यादिमार्गतः । तदा ते वै विशेषेण संग्राह्यावेव केवलम् ।।

बहवो यदि तज्ज्ञाः स्युस्तादृक्कर्मणि चेन्मनः ।
सोमप्रवाकबाहुल्यं सदस्यानन्त्यमेव च ।।
अंगीकार्यं विशेषेण तेन श्रेयो महद्भवेत् ।
होता चतुर्थः संप्रोक्तः तथोद्गाता च पञ्चमः ।।

अन्ये स्पष्टाः (?) द्वितीयाश्च तृतीयकाः । तुरीयकाःस्पष्ट एव तत्क्रमेणैव सन्ततम् ।।

तेषां पूजा तथा ज्ञेया श्राद्धकृत्येषु चेत्तदा ।
तद्धोक्तॄणां तत्र चापि पूजाक्लृप्तिरियं स्मृता ॥
विश्वेषां किल देवानां आदौ सा शास्त्रचोदिता ।
पितुः पितामहस्याथ तत्पितुश्चेति तत्क्रमः ॥
मातुः श्राद्धे मातृवर्गः पैतृको नात्र वै भवेत् ।
पितुः श्राद्धे तथैव स्यान्मातृवर्गश्च धर्मतः ॥
यस्य यस्य भवेच्छ्राद्धं वर्गस्या (?) स्य च ।
अन्यश्राद्धेऽन्यवर्गस्य संप्राप्तिर्न्यायशास्त्रगाः ॥

कथं भवेदेवमेव होमब्राह्मणभोजने । पिण्डदानं च तस्यैव वर्गस्य नियमाद्भवेत् ॥
तदसाधारणं श्राद्धं मृताहाख्यं प्रचोदितम् । पितॄणामपि सर्वेषामेकमेव न चेतरत् ॥

दर्शाधि(दि)कं तु यच्छ्राद्धं सर्वसाधारणं परम् ।
पित्रादीनां त्रयाणां च यतः साधारणं स्मृतम् ॥

तथा मातामहानां च दर्शादिर्न तथापरः । मृताहोऽयं यस्य वा स्यात् तद्वर्गस्येति निश्चयः
अष्टका नवदैवत्या मातृवर्गोऽत्र विद्यते । नान्दीश्राद्धे गयाश्राद्धे मातृश्राद्धे तथैव च ॥
एवं किलैव मर्यादा श्राद्धानां समुदीरिता । अष्टकासु च वृद्धौ च गयायां च मृतेऽहनि
मातुः श्राद्धं पृथक् कुर्यादन्यत्र पतिनासह । तस्माद्दर्शादिकृत्येषु पित्रा सह किल क्रिया
निखिलापि प्रकर्तव्या यतो दर्शस्तु सर्वदा । षड्दैवत्यः प्रकथितः तादृशेषु तु मौढ्यतः ॥

मातुः क्रियां पृथक् कुर्याच्छ्राद्धेषु पतिना विना ।
स पित्रोस्तनयो मूढ एतत्संयोगविभागकृत् ॥

सह क्रियामात्रतस्तु तयोः संयोगसौख्यदः । प्रतिश्राद्धेषु कथितस्तथातस्ततसमाचरेत् ॥
तदेतदास्तां तत्सर्वं प्रसक्तानुप्रसक्तितः । तासु तासु क्रियाह्वासु ते ते स्युः पूर्वगा मता ॥
दानेष्वपि तथा ज्ञेयाः केषुचित्पूर्वगास्तराम् । किंचित्प्रत्युपकारैकशून्यानामेव केवलम् ॥

ब्राह्मणानां सुपात्राणां सर्वदानानि चोचिरे ।
कर्तव्यत्वेन विद्वांसः पुनरप्यत्र कानिचित् ॥

कन्यादानवरलक्षणम्

दानानि सुमहान्त्यत्र बन्धुष्वेव न चान्यतः। तत्रादौ कन्यकादने वन्धुत्वं रूपमेव च ॥
मनश्चक्षुर्निबन्धश्च स्व (......... ..)। आत्मतुष्टिर्विशेषेण निमित्तानि परस्परम् ॥
प्रेक्षणीयानि पश्चात्तु सुविद्या च कुलीनता। सौमुख्यं धर्मसंपत्तिः धनसंपत्तिरेव च ॥

प्रेक्षणीयाश्च तस्मात्तु बन्धुत्वं सर्वतोऽधिकम्।
गुणानां प्रमुखं प्रोक्तं कन्यादाने हि सन्ततम् ॥

अशेषाणां च वर्णानां अशेषेष्वपि वच्मि वः। देशेषु सत्कुलीनत्वं प्रवरं चोभयं ततः ॥

तदन्वीक्ष्व विशेषेण किंचिन्न्यूनाय जातितः।
गुणतो धर्मतो वापि क्रियात वाथवा तथा ॥
पौरुषाद्धनतो वापि विद्यातः संपदादिभिः।
अवरायैव (... .. ...) नाधिकाय स्वयत्नतः ॥

अधिकाय कृते दाने कन्यायास्तत्परं परम्। सर्वलौकिककृत्येषु सामीचीन्यं न संभवेत्
न वैदिकेषु कृत्येष प्रभवेद्बाधकं न तु । समीक्ष्यैवं चिरात्पश्चात् समीपेष्वेव बन्धुषु ॥
निर्दोषेषूत्तमेष्वेव तादृशेष्वेव यत्नतः। प्रकर्तव्यो मानिनः स्यात् संबन्धः शास्त्रसंमतः ॥
विशेषज्ञेन कर्तव्यः पित्रोः श्राद्धं तु केवलम्। योनिगोत्रादिसंबन्धरहिते ज्ञातसत्कुले ॥
सर्वप्रत्युपकारैकविहिने वेदसन्ततौ। अनूचाने शुद्धकच्छेसंपूर्णाङ्गेऽपि सद्गुणे ॥
प्रदेयं शास्त्रमार्गेण पात्रमेतादृशं यदि। असंभवे भिन्नजातौ स्वजातौ वा तथाविधम् ॥
पात्रमुद्वीक्ष्य यत्नेन पश्चाद्दातव्यमेव वै। जातिशब्देनात्रपरं समभाषैव सा पुनः ॥
एकभाषैव विज्ञेया नान्यभाषा निगद्यते। एकस्यामेव भाषायां जातयो देशसंभवाः ॥

भिन्नभिन्नास्संभवन्ति संबन्धस्तादृशासु चेत्।
न कर्तव्यो भवेदेव श्राद्धमात्राय चेदलम् ॥
नाभिन्ना तु पराप्रोक्ता भाषे का शास्त्रसंमता।
भाषैक्येसति तद्भिन्नजातिराचारमात्रतः ॥

पुनस्समानापरमा श्राद्धयोग्येति सा श्रुतिः । कन्यादानेनैव भवेत् किंतु तादृग्विधः परः
एकभाषाजातिकस्तु संग्राह्यः संभवेद्धि वै । जायापत्योः कन्यादाने कर्तृत्वमुभयोरपि ॥
एकासनस्थयोर्दर्भहस्तयोः स्नातयोस्सतोः । श्राद्धे तु सर्वपुत्राणां तादृशानां तदुच्यते ॥
नात्रासनं तु पत्नीनां पैतृकेषु कदाचन । एकत्र सन्निवासश्च तच्छुचित्वं च वैधतः ॥

तस्मिन्काले सुविहिते न कदाप्येकमासनम् ।
भ्रातॄणामपि भक्तानां श्राद्धकालेषु सन्ततम् ॥
ज्येष्ठेन सह भावः स्यान्नान्यो धर्मोऽस्ति धर्मतः ।
प्रदक्षिणनमस्कारौ श्राद्धान्ते संप्रकीर्तितौ ॥
पित्र्युद्देशेनविप्राणां तत्पत्नीनां जनस्य च ।
शिष्टस्य निखिलस्यापि सर्वशास्त्रेषु चोदितः ॥
अत्यल्पमपि तद्वच्मि ज्ञेयं तल्लौकिकेष्विति ।
भ्रातॄणामिति सर्वेषां शुचिनां दर्भपाणिनाम् ॥

तदङ्गतर्पणं कुर्यान्न कुर्याद्वै (...) यः । पादप्रक्षालनं तस्मिन् मधुपर्के वरस्य वै ॥
पत्न्यर्पितजलेनैव कार्यं भवति शाश्वतः । नैवं श्राद्धे प्रकुर्वीत पादप्रक्षालनं परम् ॥
द्विजानामिति तस्मात्तु स्वार्पितेनैव पाथसा ॥

आपोशनजलंप्रदातारः

आपोशनद्वयजलं मधुपर्के विशेषतः । पत्न्या प्रदेयमेव स्यात् तद्द्रव्यं च तथैव हि ॥
प्रदेयमथवा कर्त्रा यथाचारं तदिष्यते । श्राद्धे त्वापोशनजलद्वयं कर्त्रैव केवलम् ॥
प्रदेयं शास्त्रतो धर्मान्न तु पत्न्या कदाचन । तदापोशनकीलालतत्पुत्रत्वैकनिष्क्रयम् ॥
प्रतिवर्षं भवत्येव तस्माद्देयं स्वहस्ततः । तदापोसनकीलालं तादृशं पितरोऽस्य वै ॥
पुत्रदत्तं प्रकाङ्क्षन्ते पातुं विप्रमुखेन वै । ये तस्मात्पितृकामार्थं प्रत्यब्दादिषु भक्तितः ॥
आपोशनद्वयजलं विप्रहस्ते स्वहस्ततः । मुञ्चन्ति भुक्ता तनयाः त एव स्युर्न चेत्तु ते ॥

तज्जाता न भवन्त्येव नास्त्येते तनयाः स्मृताः ।
नैषां पिता सो न भवेत् माताप ' परा वृथा ॥

ये के वा तान्न जानीमः तत्पिता कोऽपि कीर्तितः ।
नानयोः पितृपुत्रत्वधर्मोऽयं वा कथं भवेत् ।

श्राद्धीयापोशनयुगजलदाता कथं पितुः । सुतो भवेदयं मूढस्तस्मादेतस्य केवलम् ॥
तस्मिन् कर्मणि कर्तृत्वं सर्वश्राद्धेषु सन्ततम् । आपोशनद्वयजलदानतो नान्यतो मतम् ॥
अग्नौ कृतेषु श्राद्धेषु विप्राभावप्रयुक्तितः । अर्घ्या च मारकीलादे भूमावेव विनिक्षिपेत् ॥
आपोशनद्वयजलमात्रं केवलमुच्यते । अग्नावेव प्रदेयं स्यादिति वेदानुशासनम् ॥

एवं स्थिते प्राकृतेऽस्मिन् श्राद्धे प्रत्याब्दिकादिके ।
विप्रहस्तेद्यं तयोश्चापोशनद्वयशम्बरम् ॥

प्रदेयमस्मिन्नित्यर्थे को वा स्याद्विशयोऽधुना । पुत्रहस्तजलंयत्तत्प्रोक्षितं विक्षितं तथा ॥
वस्तुजातं स्नुषापक्वं पितृणाममृतं भवेत् । अपिपुत्रशतैर्जातैः तर्पणं पैतृकं तु यत् ॥
न नष्टं प्रभवत्येव यथापोशनपाथसा । जातस्य पुत्रमात्रस्य तदेव फलमुच्यते ॥
आपोशनद्वयजलप्रदानं श्राद्धकर्मणि । विप्रहस्ते भुक्तिकाले नान्यद्यत्तु तथा स्मृतम् ॥
पित्र्येषु वा दैविकेषु सन्ततं भुक्तिकर्मसु । विप्रहस्ते स्वहस्तैकदत्तं कं विश्वकृत्यकृत् ॥

कर्तृहस्तप्रत्तजलं स्वीकुर्यान्न तु योऽपि वा ।
स॒ःनास्य वन्द्यः स्वीकार्यो वामदेवो गदाधरः ॥
व्यासः पराशरो वापि स साक्षात्कव्यवाहनः ।
दैवत्वेन ह्ययं भाव्यो विप्रो विप्रस्य सन्ततम् ॥
स एवापोशनजलग्राहकः प्राश्य एव हि ।
यस्यान्नं यः समश्नाति तस्य न स्यात्पितेव वै ॥
वन्द्यः पूज्य उपास्यश्च ग्राहकोऽन्यो न चापरः ।
भावदुष्टो न भोज्यः स्या (......) रोङ्गरिक्तकः ॥

दुर्मुखः पिशुनोरूक्षः पङ्क्तिहा पङ्क्तिदूषकः । भुक्तिकाले विप्रपङ्क्ति पात्रान्नगाप्रदूषकः
मृदुच्छिष्टादिना पापिपङ्क्तिहेति प्रकीर्त्यते । पितृश्राद्धत्रयं यो वा विप्राभावे न केवलम्
आमेनैव प्रकुर्याच्चेत्पुनस्संस्कारमर्हति । सर्वयत्नेन महता प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥

पित्रोः प्रत्याब्दिकश्राद्धमनेनैव समन्त्रकम्। स्वपत्नीबन्धुहस्तैककृतान्नेन समाचरेत्॥
न्यायार्जितेनेक्षितेन प्रोक्षितेनातिभूतिना। सम्यक् स्पर्शयते नापि पृथिवी तेतिमन्त्रतः॥

ब्राह्मणाभावे अनुकल्पः

कदाचिद् र्लभे विप्रे भोक्तुं कीकटदुर्गमे। कृत्वा सव विधानेन समन्त्रं तदनन्तरम्॥
अन्नत्यागं क्षितौ कृत्वा परिषिच्या (?) नं ततः।
प्राणापानादिभिर्मन्त्रैः यावद्द्वात्रिंशदाहुतीः॥
जुहुयादनले सम्यङ्मधुवातादिपूर्वकम्। सव कर्म समाप्याथ पिण्डदानं समाचरेत्॥
परेऽह्नि तर्पणं कुर्यादथवा शम्बरेऽखिलम्। तदन्नं निक्षिपेद्वापि सर्वमूह्यं ततः परम्॥
उत्तराङ्गं च निखिलं विप्राभावे स्वयं विधिः।
अलाभे श्राद्धभोक्तॄणां तस्मिन्नहनि केवलम्॥
येन केन प्रकारेण श्राद्धं कृत्वा ततः पुनः।
विप्रसंलब्धितः पश्चात् अन्नश्राद्धं समन्त्रकम्॥
प्रत्याब्दिकाख्यं कुर्वीत न चेच्चण्डालतामियात्।
नष्टतातो विप्रमात्रः प्रत्यब्दाख्यं विधानतः॥
स्वान्नेनैव स्वहस्तेन स्वगृहे तत्समाचरेत्। कदाचित्स्वगृहे दैवाद्दुर्लभे सति तद्दिने॥
यस्य कस्य गृहं वापि तदा विक्रयणादिना।
स्वयत्वेनैव संपाद्य कृत्वा तत्स्वामिवाक्यतः॥
तस्मिन् ततस्तत्कुर्यात्तु न कदाचित्पराश्रये।
विवाहेऽन्नस्य पाकाय सर्वे बन्धुजनाः पराः॥

विवाहे पाककर्तारः

संभोज्यान्नाः पराश्चापि सगोत्राश्चासगोत्रिणः ।
श्रोत्रियस्वीयभाषाश्च संग्राह्या एव केवलम् ॥
कल्याणपङ्क्तावेकत्र गायत्र्या प्रोक्षणं भवेत् । देवसवितः प्रसुवेति पृथ्वीतेपात्रमित्यपि
सर्वत्र चैतद्वस्त्वन्नमित्युक्त्वा च ततः पुनः ।
नानाविधेभ्यो गोत्रेभ्यो नानानामभ्यइत्यपि ॥
प्रतिपात्रस्थितान्नानि तस्मै तस्मै पृथक् पृथक् ।
दास्यामि सममेत्यैव क्षीरधारां क्षितौ न्यसेत् ॥
ब्रह्मभोजनकृत्येषु सर्वेष्वेवाविशेषतः । तदिष्टदेवतारूपब्राह्मणा इति चेतसा ॥
संबुध्या बोधयित्वैव भावयित्वा स्वचेतसा ।
प्राजापत्यामृचं जप्त्वा ध्यात्वा तां देवतामपि ॥
तथाच यं तु नद्यो यजुस्तच्च जपेत्तथा । अयं साधारणो धर्मो विप्रभोजनकर्मणि ॥
पतितान् वर्जयेत्पङ्क्तौ पञ्चपातकिनस्तथा ।
जातिभ्रष्टान् दुष्कृतांश्च परिविन्नादिकानपि ॥
कुण्डांश्च गोलकान् व्रात्यान् आरूढपतितानपि ।
यत्नेन वर्जयेद्दूरात् तथा माहिषकानपि । संन्याससंदेहनष्टाश्रमिणः शापदूषितान् ॥
चर्यया निन्दितांस्तुच्छान् भ्रष्टान् देवलकानपि ।
विशेषदीक्षितान् शैवान् तथासमय दीक्षितान् ॥
निर्वाणदीक्षितान्खर्वचक्रमण्डलदीक्षितान् । चक्रराजगदाखड्गशार्ङ्ग सौपर्णदीक्षितान्॥
पङ्क्तिभ्रष्टान् भोजयेन्न देवब्राह्मणपङ्क्तिषु ।
ये ब्राह्मणविशेषाः स्युर्जात्याचारादिसद्गुणैः ॥
विलक्षणा वेदशास्त्रसंपन्नाः सच्चरित्रकाः । व्रतसंकल्पनियमस्वानङ्गीकृतभुक्तयः ॥
त आमेनैव तत्काले संभोज्या एव केवलम् । स्वीकृतस्वकरप्रत्तसर्वतोमुखपायिनः ॥

एकपङ्क्तय इत्युक्ताः न तदीयान्नभक्षकाः ।
विप्रमात्राः सर्व एव बाला वृद्धाः प्रवीयसः ॥
शिखोपवीतिनः शुद्धवर्णा ब्राह्मण्यकेतनाः । संग्राह्याः स्युरमाप्रोक्ताः समाराधनकर्मसु ॥
उद्यतामाहृतां भिक्षां पुरस्तादप्रवेदिताम् । भोज्यां मेने प्रजापतिरपि दुष्कृतकारिणः ॥
विप्रपङ्क्तिप्रविष्टोऽयं शूद्रो ब्राह्मणवेषतः । भुक्तिकाले ज्ञातदेशे ज्ञातश्चेद्येन केनचित् ॥
कारणेन ततः सद्यः संताड्य पृथिवीक्षिता ।
तिन्त्रिणी (तिन्तिड़ी) तुच्छशाखाभिः निष्पत्राभिर्विशेषतः ॥
दग्धाभिर्निर्दयं सम्यक् आमासत्रयमप्यहो । निगलेन प्रबाध्योऽयं सति स्वे सर्वमाहरेत्
पूर्ववन्निखिलं गात्रं रक्तश्चुताभिरेव वै । कृत्वा प्रहारैः सक्रूरैः एवं मा कुरु तत्पुनः ॥
इत्येवं बोधयित्वैव गोमयेनाभिषिच्य च । तस्य दर्पं तथोत्सेकंनाशयित्वा विसर्जयेत् ॥
तत्पङ्क्तिदूषिता विप्राः दिनत्रयमुपोषिताः । पञ्चगव्यप्राशनेन यावकेन च केवलम् ॥
एकाह्ना शुद्धिमायान्ति नदीस्नानादिना तथा ।
जपात्सहस्रगायत्र्याः कूष्माण्डानां जपेन च ॥
चतुर्विंशतिविप्राणां भा(भो)जनेन च केवलम् ।
पुण्डरीकाक्षमन्त्रस्य जपेन च विशेषतः ॥
यथाशक्त्या कृतार्थाः स्युः शूद्रपङ्क्तिप्रदूषिताः ।
सकृन्मात्रस्य चैतत्स्यादावृत्तौ चेत्तथा तथा ॥
तत्कृत्यस्यानुमेयं हि चैवं चेत्तु दिनाष्टके । चापाग्रस्नानदशकं कूष्माण्डजपपूर्वकम् ॥
कृत्वोपनयनाख्यस्य कर्मणः करणं तथा । गायत्रीदशसाहस्रजपोब्राह्मणभोजनम् ॥
शक्त्या कृत्वा ब्राह्मणाय गां दद्यादिति निष्कृतः ।
प्रचोदिता हि विद्वद्भिरन्यथा पतितस्स तु ॥
सर्वेषामपि विप्राणां समाराधनकर्मणि ॥

ब्राह्मणभोजने आपोशनप्रदाता

विप्रभोजनमात्रेऽपि तदापोशनपाथसः । स्वयमेव प्रदाता स्यान्मुख्योऽयं कल्प उच्यते
जामितायां स्वस्य चेत्तु तदात्री सहधर्मिणी ।
पुत्रपौत्रश्च तत्पत्न्या शिष्यर्त्विग्बन्धुरातयः ॥
तत्प्रदातार उच्यन्ते यथाश्राद्धं तदा तदा । श्राद्धकर्तरि दार्ढ्येन विद्यमानो तदातराम्
तत्पत्नीपैतृकेविप्रहस्तआपोशनशंवरम् । न दद्यादेव नितरां यदि दद्यात्तु सा पुनः ॥
अपुत्रिण्यथवा नित्यदरिद्रा दुर्भगा भवेत् । तस्माच्छ्राद्धेषु सर्वेषु स्वयमापोशनाम्बु तत् ॥
विप्रहस्ते प्रक्षिपेत्तु श्राद्धकर्तैव पात्रगम् । पात्रान्तरस्थितं तोयं चण्डालत्वं गतस्य तत् ॥
मद्यपत्वैकदुष्टस्य भ्रूणजघ्नस्य पापिनः । सर्वसंकीर्णदुष्टस्य जनग्रामैकविद्विषः ॥
अतिदुष्टस्य तुच्छस्य गुरुतल्पगतस्य च । स्तेयिनोचौर्यजनकमातुलघ्नस्य केवलम् ॥
पितृव्यस्य पितुर्वापि तादृश्या मातुरेव वा ।
द्वादशाब्दात्परं मृत्योः कृतकार्यस्य शास्त्रतः ॥
एकोद्दिष्टत्वेनतरां विहितस्य सदैव हि । पैतृकस्य प्रत्यब्दत्वेनैव प्राप्तस्य तस्य हि ॥
द्वयोरपि ब्राह्मणयोः दैवे पित्र्ये च संस्थयोः । हस्तयोरन्यपात्रस्थं जलमापोशनाय वै ॥
प्रदेयमन्यहस्तेन न स्वहस्तेन कर्म तत् । तादृशं कथितं सद्भिरिति वेदानुशासनम् ॥
अयं भावः प्रकथितः पुराविद्भिर्महात्मभिः । पुत्रस्य जननात्पश्चात्पिता दुर्बुद्धितो यदि
चण्डालो यवनो भिल्लो जायते स्वयमेव वा ॥

यस्य पिता चण्डालत्वादिकं प्राप्तस्तद्धर्माः

परपीडादिना वापि बलाद्वा कामकारतः । पूर्वजातस्तत्तनयो निर्दुष्टस्सच्चरित्रकः ॥
तेन सद्भिर्वोपनीतो न संकीर्णश्च कैरपि । कृतनित्यक्रियः सम्यक् कृताध्ययन सत्क्रियः
जातः परं मृतस्तातस्तादृशो यवनात्मकः । मृतौतस्यास्य पुत्रस्य नाशौचं नोदकक्रिया ।
यदा प्रभृति स भ्रष्टस्तदा द्वेषः स्वयं परम् ॥
तत्कर्तव्यानि सर्वाणि पैतृकाणि विशेषतः । कुर्यादेव विधानेन न चेद्धर्मादयं तराम् ॥

भवेत्तु पतितः सद्यः श्राद्धत्यागात्तथा भवेत्। तादृशे पतिते ताते तनयस्यास्य वै सतः॥
मृतेऽपि नैव चाशौचं सपिण्डो नोदकक्रिया।
नावगाहः प्रकथितः मातुश्चाप्येवमेव हि॥
चण्डालादिगतायाश्च सुरापायी विशेषतः।
ब्रह्मघ्न्या अपि भर्तृघ्न्याः भ्रूणादिघ्न्याश्च सर्वतः॥
चोदितं स्वर्णहारिण्याः मर्यादा द्वादशाब्दिकम्।
अत्यन्तक्रूरकृत्येषु द्विगुणं तस्य तत्स्मृतम्॥
ततःपरं पितृत्वादि धर्मोद्देशेन केवलम्। तदुद्देशक्रियां कुर्यात् तादृग्गुणविमुक्तये॥
गंगातीरे सेतुपृष्ठे पुण्यक्षेत्रेषु कुत्रचित्। तत्क्रिया विहिता (?) सर्वथा यत्रकुत्रचित्॥
न कुर्यादेव नितरां तस्मात्तत्रैव तच्चरेत्। तदशीत्युत्तरशतसहस्रपरिमाणतः॥
तानि कृच्छ्राणि कृत्वैव तृणसंस्कारतश्चरेत्। चतुर्विंशतिवर्षाणां परं वा द्वादशाब्दकात्॥
सर्वं तत्प्रेतकृत्यं च धर्मशास्त्रोक्तवर्त्मना। कुर्यादेव स्वयं पुत्रः कृपादानस्य एव वा॥
ज्ञातिर्यः कश्चन कृपायुक्तो मुक्त्यैव तस्य हि।
तादृशस्यास्य पापस्य प्रत्यब्दे तस्य पुत्रकः॥

पतितस्य पुत्रेण कर्तव्यश्राद्धविधिः

एकोद्दिष्टविधानेन कृत्यं कुर्याद्विधानतः। सपिण्डीकरणे तस्य वस्वादीनां समष्टितः॥
एकमेव क्षिपेत्पिण्डं एतस्याप्येकमेव हि। निक्षिप्य पिण्डं तेनैतद्योजयेदेव केवलम्॥
एवमेव ततो ज्ञेयं प्रतिसंवत्सरं ततः। एकोद्दिष्टविधानं स्यात्तौ देवौ कालकामकौ॥
तादृशस्यास्य तच्छ्राद्धे जलपात्रं स्थितं तु यत्।
अर्चनार्थं प्रथमतः स्वीकृतं मन्त्रपूजितम्॥
तस्मादुद्धृत्य तन्नीरं तत्स्थानापन्नयोस्तयोः। द्विजयोर्हस्तयोः पूतं तदापोशनकर्मणे
स्वहस्ततः स्वयंकर्ता कृत्येऽस्मिन्न नियोजयेत्। किन्तुपात्रान्तरगतं जलं प्राकृतमेव वै॥
समानीतं येन केन तदापोशनकर्मणः। प्रदेयमन्यहस्तेन न स्वहस्तेन सर्वथा॥

तस्य शाकत्रयं श्राद्धे माषसूपो विधीयते । तद्भावे तौवरिकः समौद्गः सर्वथा मतः ॥

क्रीताज्यमेव तस्यास्य न शरण्यं विधीयते ।
दक्षिणाभिमुखाद्भुक्तिः विश्वेषां वरणं परम् ॥

पितुः स्याद्वरणं पूर्वं पूर्वमेवाङ्गतर्पणम् । न पश्चान्न परेद्युर्वा श्राद्धकालस्तु संगवः ॥

सायं वा विहितस्तस्मात्कुतपो न तु सर्वथा ।
न खड्गपात्रं स्वीकार्यं तथा नेपालकम्बलः ॥

विश्वेषामपि देवानां पितुस्तस्मिंस्तु कर्मणि । पादप्रक्षालनार्थाय मण्डलं पञ्चकोणकम् ॥
एकमेव भवेन्नूनं स्वागतं नैव केवलम् । नाज्यपादाभ्यञ्जनं च पवित्रं च द्विदर्भकम् ॥
देवार्थं कथितं सर्वैर्यत्तदेवात्र पैतृके । सदर्भत्रयतः कुर्याद्विकिरं नैव कारयेत् ॥

प्राणादिपञ्चकमनून् केवलानेव भोजने ।
क्रियमाणे जपेद्भूयात् श्रद्धायामितिप ञ्चकान् ॥
वाक्यत्रयैकसुभगान् पवित्रानतिभावुकान् ।
न वदेदेव विधिना ते मन्त्राः किल पञ्च वै ॥

सप्तविंशतिवर्णत्वात्सवच्छन्दोतिगो भवेत् । अनन्तरो महामन्त्रा एकोनत्रिंशवर्णकः ॥
तेनैतत्कथितसद्भिः विराजात्किंचिदूनकः । प्राडिति समाख्यातः पितॄणामतिवल्लभः ॥

यथा वा प्रथमः प्रोक्तस्तृतीयोऽपि तथाविधः ।
चतुर्थपञ्चमौ चापि द्वितीयतुलितौ हितौ ॥
तथाविधानां मन्त्राणां नायं योग्यो यतो मतः ।
एतेनोत्तरमन्त्राश्च पञ्च तेऽप्यतिपावकाः ॥
अत्यन्त भावुकाः शर्मदायकाः कृतिवल्लभाः ।
उत्तरापोशनात्पश्चान्न वक्तव्या महत्तराः ॥

न हविः प्रोक्षणं कुर्यादग्नौ करणकर्मणि । कुर्याद्धस्तेन होमं तं मेक्षणेन न सर्वथा ॥
देवपूजाद्वैश्वदेवब्रह्मयज्ञात्परं तराम् । तादृशस्य क्रिया कार्या नान्नसूक्तजपस्तथा ॥
तस्याभिश्रवणं सर्वं राक्षोघ्नं केवलं स्मृतम् । कृणुष्वपाज इत्येव नान्ये ते वैष्णवाः पराः

वाचनीया न वाच्याश्च पावमान्यास्तथैव वै ।
भोजनान्ते च गायत्रीं नोच्चरेदेव सर्वदा ॥
मधुत्रयं जपेन्नूनं नाक्षन्नमी महामनाः । पृथिवी ते मनुं नैव वदेत्तूष्णीममन्त्रकम् ॥
अन्नाभिमर्शनं कुर्यादेतत्ते लौकिकेन वै ॥

पतितस्य पौत्रेण कर्तव्यम्

शिष्टं सर्वं समं ज्ञेयं तादृश्या मातुरप्युत ।
श्राद्धमेवं विधं कुर्यात् अन्यथा किल्बिषी भवेत् ॥
पितुः कुर्वन्नपि श्राद्धमेकोद्दिष्टविधानतः । प्रत्यब्दमेवंविधिना पुरा यत्तु यथाकृतम् ॥
पितामहस्य तच्छ्राद्धं सांगोपाङ्गैकसंयुतम् ।
यावज्जीवं तथा कुर्यात् न त्यजेद्यदि तत्त्यजेत् ॥
अधिकप्रत्ययवायी स्यात् तेन स्वकृतपुण्यतः ।
च्युतो भवति तस्मात्तु तद्यथोक्तं समाचरेत् ॥
तत्पुत्रास्तु ततो भूयः स्वपितुर्मरणात्परम् ।
त्यक्त्वा पितामहं पापं तादृशं रूपमास्थितम् ॥
प्रपितामहमुख्येषु पिण्डेषु त्रिषु तेष्वपि । त्रिधाकृतं पितुः पिण्डं योजयेरन्निति स्थितिः
सपिण्डीकरणश्राद्धे द्वादशेऽहनि धर्मतः । तत्पुत्राश्च तथैव स्युस्तत्पुत्रा अपि तत्तथा ॥
मातुरप्येवमेव स्यात्तादृङ्मातामहस्य च । एवमेव विजानीयात्सर्वत्रापि पुनश्च तत् ॥

पाककर्त्र्यः

तस्मात्पाकक्रियामात्रे श्राद्धकर्मणि सन्ततम् ।
प्रकर्त्री कथिता पत्नी मुख्यत्वेनैव शास्त्रतः ॥
मातापितृव्यपत्नी च पितामह्यादिकास्तथा ।
ज्ञातिपत्न्यः संनिकृष्टाः न तत्तुल्याः प्रकीर्तिताः ॥

पत्नीशब्देनैव सर्वाः भ्रातृपत्न्यः प्रकीर्तिताः ।
स्नुषास्तत्तुलिताः सर्वाः स्वगोत्रा उत्तमा मताः ॥
पितृष्वसा मातृष्वसा भगिनी मातुलान्यपि ।
श्वश्रूमुख्यास्तथा चान्याः मध्यमाः परिकीर्तिताः ॥
यद्यप्यासामन्तरङ्गत्वमस्त्येव तथापि ह्या ।
एता यतो भिन्नगोत्रास्ततः स्युर्मध्यमा तथा॥
सत्यो बान्धवा नूनं विज्ञातास्सच्चरित्रकाः ।
समान भाषा धर्मादिगुणिनो ज्ञातपौरुषाः ॥
स्वचेतसोऽधिका श्रेष्ठा अनूचानकुलोद्भवाः ।
संभोज्यान्ना निर्विवादात् बन्धुतुल्या अबान्धवाः ॥

अधमाः कथिताः सर्वाः श्राद्धपाकाय शास्त्रतः । स्नुषापाकः पितॄणां हि परमो मधुमत्तरः
तद्दुर्लभेनाप्यपाकः तुलितस्तेन धर्मतः । पुत्रपाकः पौत्रपाकः नप्तृपाकस्तथाविधः ॥
भ्रातृपाकादिकास्सर्वे तुलिता एव केवलम् । उत्तमत्वेन निर्दिष्टाः पितॄणां प्रीतिवर्धनाः ॥
असंभवेस्नुषादीनां संभवे तान्परास्त्वति । सुमङ्गल्याश्च पुत्रिण्यः अनिर्वृत्तरज़कस्ककाः
अत्युत्तमा इति ज्ञेयाः पाककर्मणि पैतृके ॥

श्राद्धपाकयनर्हाः

भिन्नभाषाकृतः पाकः रण्डापाकश्च गर्हितः ।
श्वित्रिणीकृतपाकस्तु सर्वेषां मादको भवेत् ॥
श्वित्रिणीदर्शनात्सर्वे निखिलाः पितरस्तु ते ।
एतत्कव्यं न गृह्णन्ति हव्यं देवाः जगुः पिताः ॥

श्राद्धकर्मणि विज्ञेयं भिन्नभाषाकृतं तु यत् । हालाहलनिभं तत्स्यात् पक्वान्नं तेन तत्त्यजेत्
ये भिन्नभाषास्तैः सर्वैः श्राद्धकर्मणि केवलम् । लेपनं मार्जनं धूली (?) र्जनमेव च ॥

श्राद्धे पाकानर्हं कृत्यम्

पात्रादीनां क्षालनं च शलाटूनां विशेषतः। खण्डनादिक्रियाणां च समीकरणमञ्जसा ॥
जलेध्मानयनं सर्वसूपतण्डुलधावनम्। तथा तत्क्षालनं चापि जलसंबन्धपूर्वतः ॥
(त)दग्नियोगकार्यं तद्वर्जयित्वाखिलं मनुम्। सिक्तधान्यादिपिष्टानां करणं केचिदूचिरे॥
फलादीनां तथा भूयः समीकरणखण्डने। प्रशस्तेति यमः प्राह गुडताडनमेव च ॥
अपक्वानामतप्तानां वस्तूनां स्पर्शनं तथा। तत्तद्वस्तुविशेषैश्च योजनं केचिदूचिरे ॥
गन्धाक्षतादिकरणं सगोत्रैककृतं परम्। धान्यान्यन्यानि वस्तूनि संगृह्णाति पितॄन् प्रति
यदातदादिपितरः सुस्वस्था हृष्टचेतसः। तिष्ठन्त एव नितरां इव ते कृतभोजनाः ॥
तस्माच्छ्राद्धदिनात्पूर्वं अब्दार्थत्वादिकालतः। पूर्वमेव प्रयत्नेन संगृह्णीयात्स्वशक्तितः ॥

तत्संभारान् यथाकामं तत्तृप्त्यर्थं महामनाः।
शक्त्यभावे तु नितरां तच्छ्राद्धीयकथाः शुभाः ॥
तच्चरित्राणिचित्राणि स्वकृतास्तन्निमित्ततः।
क्रियास्तास्तास्तत्र तत्र कथयन् स्वाप्तबन्धुभिः ॥

नयेद्दिनानि शनकैस्तावन्मात्रेण ते परम्। तत्तत्स्वीयकथामात्रमुदिताः शान्तमानसाः ॥

अस्मासु कुरुते भक्तिमिति निश्चित्य मत्सुतः।
अस्मच्छ्राद्धं च विधिवत्करोत्येवेत्यतस्त्विति ॥

निस्संशयेन वर्तन्ते ततो नित्यमतन्द्रितः। वस्तुसंपादनाशक्तः प्रभवेत्तत्कथापरः ॥
मासद्वयात्पूर्वमेव धान्यावहनसंशुचौ। स्थले सम्यक् कारयीत संगृह्णीयाच्च तण्डुलान् ॥
शुद्धकुम्भकुसूलेषु गोपयेच्च स्वशक्तितः। मासमात्रात्पक्षमात्रादथवात्वादिनाष्टकात् ॥
धान्यावहननं सम्यक् कारयीतैव पूर्वतः। दिनत्रयाच्छक्त्यभावे पूर्वस्मिन् दिवसेऽपि वा
संपादनं तण्डुलानां कुर्यादेव विधानतः। सर्वाभावे तु सुतरां येनकेनाप्युपायतः ॥

सद्यो वा तण्डुलान् सम्यक् दारिद्र्यापत्सु संकटे।
राष्ट्रक्षोभे जनक्षोभे नियमो नेति वेदिनः ॥

महात्मानः प्रोचुरिति तण्डुलक्षालनोदकम् ।
श्राद्धात्पूर्वं गवां पानकार्यार्थं न नियोजयेत् ॥
काकास्पृष्टं यथा तत्स्यात् गोपयेत्तावदेव हि ।
अपि मार्जाल(र)संस्पृष्टं यावद्ब्राह्मणभोजनम् ॥

विप्रभुक्तिश्चात्र परा तदनुप्रजनात्मिका । सर्वकार्येष्वेवमेव मर्यादाशास्त्रसंमता ॥

धान्यावहनने तस्मिन् चूर्णिता येऽपि तण्डुलाः ।
फलीकरणकाश्चापि पालनीयाः प्रयत्नतः ॥
गवाद्यर्थेन योज्याश्च युक्ता यद्यभवन् तदा ।
न पैतृकार्थे ते योज्याः अपि धान्येषु तेष्वपि ॥

पित्र्यर्थत्वेन क्षिप्तेषु समुद्धृत्यान्यकार्यतः । नियोजयेन्नधान्यं तद् विनियुक्तं भवेद्यदि

कुप्यन्ति पितरः सद्यस्तस्मिन् शिष्टं तु तत्परम् ।
स्वेनैव भुक्तं यदि ते स्वशिष्टं स्वसुतादयः ॥
अश्नन्ति किल तेनास्मत्तृप्तिरेवेति सादरम् ।
स्वभोजनसमं सम्यक् मन्यन्ते प्राप्तकामकाः ॥

एवमन्यत्र भूयश्च विनियुक्तं तदीयकम् । स्वभुक्तिशेषं स्वीयं हीति मन्यन्तेऽतिहर्षतः

स्वभुक्त्यनन्तरं ते वै पितरः क्षुद्विवर्जिताः ।
स्वपुत्रं च तदीयांश्च क्षुधार्तान् संस्थितान् तदा ॥
विलोक्य कृपया युक्ता अद्यास्माभिर्यथा बहु ।
चर्वितं सुखमाकण्ठं तद्वदेतैरपि स्फुटम् ॥

कर्तव्यं चर्वणं त्वद्य हीति वात्सल्यसंयुताः । दूयमानेन मनसा तिष्ठन्त्येव ततः किल ॥

तत्प्रीत्यै स्वजनैः सर्वैर्भक्ष्यभोज्यैर्घृतान्वितैः ।
भुञ्जीयाद्यावदातृप्तिर्न चेत्ते दुःखितास्त्वति ॥
भवेयुरेव तस्मात्तु श्राद्धान्ते श्राद्धकृच्छुचिः ।
तच्छिष्टानखिलानद्यात्स्वबालानां च कांक्षितम् ॥

तच्छिष्टानखिलानद्यात्स्वबालानां च कांक्षितम् ।
यद्यत्फलं वा भक्ष्यं वा खाद्यं वा पेयमेव वा ॥
पत्रं पुष्पं चन्दनं वा ताम्बूलं पात्रमेव वा । कांक्षितं तत्प्रदेयं स्यादन्यथा तेन पूजिताः ॥
भवन्त्येव न सन्देहस्तथा तत्प्रीतये ततः ॥

भूरिभोजनम्

भूरिभोजनकर्मापि तदन्ते सम्यगाचरेत् ।
भूरिभोजनकर्मैतत् श्राद्धान्ते स्यात्स्वभक्तितः ॥
पूर्वमेवेति जगदुः केचित्तत्र पुनः परम् । परेद्युस्तर्पणान्ते वै कर्तव्यत्वेन भक्तितः ॥
विहितं कर्म तत्प्रोचुर्यतेराराधनं तथा । महात्मानो वसिष्ठाद्याः मतमेतन्महर्षयः ॥
सूत्रकाराः शौनकाद्याः धर्मज्ञा न्यायचिन्तकाः ।
नाङ्गीचक्रुश्च नितरां कुत एवमिति वचे(दे)त् ॥
तत्र युक्तिपरामाहुः श्रुतिसिद्धां सनातनीम् ।
सिद्ध्यहं समतिक्रम्य मृताहं वा गुरोः पितुः ॥
सहस्रकोट्युद्भवेषु चण्डालः कोटिज (?) । (......) वत्येव तत्सिध्यहमृताहकौ ॥
अलंघनीयौ तनयशिष्याभ्यां तु ततो यतः । इति काठकवाक्येन तथैव च पुनः खलु ॥
जीवतोर्वाक्यकरणात् मृताहे भूरिभोजनात् । गयायां पिण्डदानाच्च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता
शाट्यायनिब्राह्मणस्येत्येवं वैश्रवणेन च । मृतसिद्धि तिथी प्रोक्ते तयोः कालौ सुपावकौ
ततः कुर्यात्सिद्धिमृतितिथ्योरेव क्रिये तु ते । श्राद्धमाराधनां पुण्यां न परेऽह्नीति निश्चयः
यो वा लोके ततो वच्मि (?) स एव ब्राह्मणोत्तमः ।
आस्तिकः पितृभक्तश्च मातृभक्तोऽपि तत्त्ववित् ॥
विहिततत्पितृकार्याय प्रतिवर्षं प्रयत्नतः । सर्वाण्यपि च वस्तूनि धान्यादीनि च कृत्स्नशः
दधिक्षीरघृतादीनि मधुतैलगुडादिकम् । फलादीनि च रम्याणि दृष्ट (?) णितान्यपि ॥
हिरण्यं रजतं वस्त्रं पत्रं पात्रं सुमादिकम् । प्रभूतान्येव सर्वाणि संपाद्यानि स्वशक्तितः ॥

पर्याप्तान्यखिलानां च लोभशाठ्यविवर्जितः।
सर्वेषामपि बालानां ज्ञातीनां स्वस्य केवलम्॥

वनितानामागतानां स्वच्छ (?) शतस्य वै। यथावात्यन्तपर्याप्तानि भवेयुस्तथातराम्
संपादयेच्छुद्धमनाः ततः कुर्याच्च पैतृकम्। तेन ते पितरस्सर्वे तद्बालाद्यतिभक्षणात्॥
स्वपुत्रयजमानस्य तृप्तिभुक्तिविशेषतः। अतितृप्ता क्षुन्निवृत्ताः प्रयुंजन्त्याशिष एव च॥

तमेनं तनयं दृष्ट्वा लोकान् तानुत्तमान् शुभान्।
गच्छन्ति तस्माद्भूयिष्ठवस्तुभिस्तत्समाचरेत्॥
शुद्धेन मनसा भक्त्या शुद्धद्रव्येण सन्ततम्।
कर्तव्यानि ब्राह्मणेन श्राद्धानि सुबहून्यति॥

षण्णवतिश्राद्धसंख्यानिर्णयः

दर्शा द्वादशसंख्याकाः पाताः स्युस्ते त्रयोदश। धृतयश्च तथा ज्ञेयाः मनवश्च चतुर्दश

युगादयश्च चत्वारः क्रान्तयश्चापि कीर्तिताः।
आदित्यसंख्यया ताश्च विज्ञेयाः स्युर्विचक्षणैः॥

महालयाः पञ्चदश अष्टकान्वष्टकाः पुनः। संख्यया द्वादशैव(स्युः)गजच्छाया च काचन

मासि श्राद्धानि ज्ञेयानि द्वादशैवेति केवलम्।
पित्रोः श्राद्धद्वयं चापि श्राद्धानि स्युः स्वभावतः॥

अष्टोत्तरशतान्येवं चोदितानि मनीषिभिः। श्राद्धेष्वेतेषु सर्वेषु क्रान्तयो धृतयस्तथा॥

ते पाताश्चापि (?) गजच्छायापि सर्वशः।
न नित्याः कथिताः सद्भिरक्लृप्तास्ते यतस्ततः॥
तद्भिन्नान्यखिला ज्ञेयाः क्लृप्ता इति विशेषतः।
क्लृप्तत्वं चापि कथितमनिशा व्यभिचारतः॥

एककालागमत्वं हि दर्शानां तत्र वच्मि वः। सर्वेषामपि चैत्रादिमा (?) वहि॥
क्लृप्तत्वं कथितं सद्भिस्तेनैषां नित्यता स्मृता। मन्वादीनां तथैव स्यात्सर्वेषां क्रमतस्तथा

चैत्रमासतृतीयादौ पौर्णमासी च तद्द्वयम् । तन्मासेऽत्र प्रकथितं न वैशाखे ततस्तदा ॥
ज्येष्ठमासाष्टमी ज्ञेया दशम्याषाढकी तथा । पूर्णिमा च तथा ज्ञेया श्रावणस्याष्टमी परा
कृष्णपक्षस्य विज्ञेया ततो भाद्रपदस्य च । तृतीयेति प्रकथिता प्रशस्ता पितृकर्मणि ॥
आश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके सिता । पूर्णिमा शुक्लपक्षस्य मार्गशीर्षे तु नैव हि ॥

पुष्यस्यैकादशी ज्ञेया माघमासस्य सप्तमी ।
पूर्णिमा चाप्यमावास्या फाल्गुने च प्रकीर्तिते ॥

युगादयस्तु विज्ञेयाश्चत्वारः शास्त्रवर्त्मना । नभस्यापरपक्षोऽथ महालय इतीरितः ॥
पक्षसंख्यैव निर्दिष्टाः ते हि पञ्चदशैव हि । केचित्कृष्णप्रतिपदं क्षीणसोमत्वसाम्यतः ॥

मासस्याश्वयुगाख्यस्य संगृह्य किल केवलम् ।
महालयास्ते कथिताः सम्यक् षोडशसंख्यया ॥

इत्यूचुः किल केचित्तु परे ते दशसंख्यया । जगदुः केचन पुनः पञ्चैवेत्यपरे तथा ॥
त्रयस्त इति भूयश्चाप्येकमेवेति केचन । प्रापणच्छिन्नत्वेनैव केचित्परं स हि ॥

महालयश्राद्धप्रशंसा

पक्षो महालयाख्योऽसौ पितृणामतिवल्लभः । अत्र दत्तं हुतं जप्तं तप्तं चोपकृतं कृतम् ॥
एकैकं कोटिगुणितं अक्षय्यफलदायकम् । तस्मात्सर्वेण नितरां देहि मात्रेण भक्तितः ॥

कार्यं महालयश्राद्धमन्यदा तेऽखिलास्तराम् ।
शपन्त्येनं दुःखतप्तास्तस्मात्तच्छ्राद्धमेककम् ॥

कुर्यादेव विधानेन न चेद्दोषो महान् भवेत् । सद्यः कुलं नश्यति च श्रीरप्येषा परा भवेत्
दिने दिने गयातुल्यं भरण्यां गयपस्तथा । दशतुल्यं व्यतीपाते पक्षमध्ये तु विंशतिः ॥
द्वादश्यां शतमित्याहुरमायां तु सहस्रकम् । एतन्महालयश्राद्धं षड्दैवत्यं प्रकीर्तितम् ॥
पक्षो महालयस्त्वेकः स मुख्य इति कीर्तितः । सकृदेव च गौणःस्यात्(तत्)पक्षोऽपि केवलम्

तथैव कथितः सद्भिर्द्विविधश्चेति सूरिभिः ।
षड्दैवत्यस्तत्र पूर्वः नित्यश्चापि तथा मतः ॥

नानादैवतकः प्रोक्तः नानाकारुण्यसंयुतः । सोऽयं द्वयं प्रयत्नेन प्रकर्तव्यं विशेषतः ॥
पितृणामपि सर्वेषां तृप्तये तादृशो न तु । नित्योऽयं किल षड्देवः स तु चेत्सर्वदैवतः॥
सर्वाश्च देवता एताः विज्ञेया नित्यतर्पणे ॥

महालयनित्यतर्पणदेवताः

आदौ पिता तथा माता सापत्नी जननी तथा ।
मातामहास्सपत्नीकाः आत्मपत्नी त्वनन्तरम् ॥
सुतभ्रातृपितृव्याश्च मातुलास्सह भार्यकाः । दुहिता भगिनी चैव दौहित्रो भागिनेयकः
पितृष्वसा मातृष्वसा श्वशुरो गुरुरर्थिनः । स्वामी सखा तथाचार्यस्तथैव स्यालकः परः
पितृतीर्थैस्तर्पणीया देवताः पितृरूपकाः । कारुण्या इति विज्ञेयाः एतेषां प्रतिवत्सरम् ॥
महालयाख्यं तच्छ्राद्धं कर्तव्यं श्रेय इच्छता ।
एतेषां तादृशे श्राद्धे अर्घ्यं पिण्डं पृथक् पृथक् ॥
प्रदेयमेव विधिना न चेद्दोषो महान् भवेत् । आदौ संकल्पकाले तु सर्वानेव समुच्चरेत्
वसुरूपत एव स्यात्तदुच्चारणमप्युत । तदा तदा कर्ममध्ये समुच्चारणके परे ॥
संप्राप्ते तु तदातीव कारुण्यानिति तान् वदेत् ।
अर्घ्यकाले पिण्डकाले नामगोत्रादिभिस्तराम् ॥
समुच्चरणमेव स्यात् तयोर्भिन्नस्थलेषु चेत् । यथारुच्येव तु परं कारुण्यानित्युदीरणम्
तदा किमर्थमित्युक्ते तत्प्रयोगस्य वै तदा । सौलभ्यायेति कथितं पुनस्तेषां तथैव हि ॥

आवाहनप्रकारः

सौलभ्यायैव वरणं विप्रसंग्रह एव च । शक्तौ सत्यां एकैकस्य चैको ब्राह्मण एव हि ॥
अशक्यविषये सर्वविप्राणामेकविग्रहे । आवाहनं सौकर्याय तस्मिन्महालये पुनः ॥
पाक्षिके प्रथमे ये स्युः दिवसे ब्राह्मणाः स्मृताः । त एव सर्वपक्षस्य विनैव वरणं पुनः ॥
आवाहनं च निखिलं कार्यमेवेति सा श्रुतिः । अयमेकप्रकारः स्याद्दक्षिणा च तथा स्मृता ॥

पक्षान्ते किल देयेति प्रतिनित्यं पृथक् पृथक् । प्रदेयैवेति च पुनः प्रकारः कथितः परः ॥
पक्षोऽयं यमलोकस्य शून्यकारक उच्यते । पितृणां स वरो दत्तो देवदेवेन विष्णुना ॥
नभस्यापरपक्षादि यावद्वृश्चिकदर्शनम् । पितृणां भूतलावासः पुत्रदत्तैकभुक्तये ॥
अतो मनुष्यमात्रो यः पितृणामतितुष्टये । श्राद्धं महालयाख्यं तत्कुर्यादेव विधानतः

यस्तस्मिन् तादृशे काले पितॄनुद्दिश्य धर्मतः ।
न करोति नरः श्राद्धं तं शपन्त्यस्य तेऽखिलाः ॥
नित्याश्च पितरो ये तु कारुण्याश्चापि केवलाः ।
विश्वैर्देवैश्च सहिताः विष्णुना कुपिता ध्रुवम् ॥
अस्मिन् पक्षे गजच्छाया नामकं श्राद्धमेककम् ।
यदेन्दुः पितृदैवत्ये हंसश्चैव करे स्थितः ॥

याम्या तिथिर्भवेत्सा तु गजच्छाया प्रकीर्तिता । सकृन्महालयश्राद्धकरणं सकृदेव हि

यदा भवति चेत्तस्मिन् गौणपक्षे दिनादिकम् ।
सम्यगालोक्य कार्यं स्यादन्यथा बाधकं भवेत् ॥

पतिपत्नीभाग्यसंपद्ग्रहवृत्तिविनाशनम् । भवेदेव न सन्देहस्तस्मादुक्तप्रकारतः ॥

कुर्यान्महालयश्राद्धं तादृशं पितृतृप्तये ॥

सकृन्महालयश्राद्धकालनिर्णयः

सकृन्महालयश्राद्धममावास्याकृतं यदि ।
अनालोच्यैव शास्त्राणि ज्येष्ठपुत्रो विनश्यति ॥
पत्नी वा पशवो यद्वा सौभाग्यं वस्तुवाहनम् ।
वृत्तिक्षेत्राणि वा गेहाः लयं विन्दन्ति तत्क्षणात् ॥

तस्मादमायां यत्नेन न कर्तव्यं विपश्चिता । सकृन्महालयश्राद्धं सत्यमेव मयोदितम् ॥
चतुर्दशी तु सा ज्ञेया ये वा शस्त्रहता नराः । विषोद्बन्धनघाताद्यैर्जलसर्पाग्निपातनैः ॥
दुर्मृता ये पापकर्मविशेषैस्त्यक्तजीविनः । तेषामेव प्रशस्तानां न तस्मात्तु तदाचरेत् ॥

द्वादशी तु यतीनां स्यात् प्रशस्ता पितृकर्मणि ।
तस्मात्तस्यां तु तत्कर्म तेषामेव परा स्मृता ॥
सुमङ्गलीनां नवमी प्रशस्ता परलोकदा । तस्यामेव ततः कार्यं सकृन्महालयाख्यकम् ॥
अत्यन्तासाधारणेन पूर्वोक्तानां तु ताः स्मृताः ।
तिस्रोऽपि तिथयः सद्भिश्चतुर्थी चापि केवला ॥
रिक्तानां प्रथमा यस्मात् तादृशो कर्मणि त्वियम् ।
न मुख्यैवेति विज्ञेया तस्यां कर्ता तु केवलम् ॥
रिक्तत्वमेव प्राप्नोति तस्मात्तां संपरित्यजेत् ।
शेषाः स्युस्तिथयः सर्वाः दश ख्याताः सुपावनाः ॥
सकृन्महालयाख्येऽस्मिन् सर्वेषामपि सन्ततम् ।
पितुर्मृततिथिः पुण्या तस्मिन् कर्मणि केवलम् ॥
विना चतुर्दशीं दर्शं द्वादशीमपि वच्मि वः ।
यद्येतास्तिथयः स्युर्वै गृहिणोऽस्य तथाविधाः ॥
चतुर्दशी द्वादशी च दर्शस्तेषु न चाचरेत् । सकृन्महालयश्राद्धे पितृश्राद्धतिथिः परः ॥
अत्युत्तम इति ख्यातः आचारश्च तथाविधः । सर्वदेशेषु पुण्येषु क्षेत्रेषु विविधेष्वपि ॥
सर्वाभ्यर्हितकर्मैतत् पितृणामतितृप्तिदम् । अतिप्रशस्तं विज्ञेयं पितृणामतितृप्तिदम् ॥
वृषोत्सर्जनमत्यन्तं परलोकैकहेतुकम् । गयाश्राद्धं तथा ज्ञेयं गौरीदानं च तादृशम् ॥
सकृन्महालयश्राद्धं यमयज्ञः सुपावनः । ततोभयमुखीदानं पनसागप्रपालनम् ॥
तत्प्रतिष्ठापूर्वकेण तज्जन्यफलदानकम् । तत्प्रीत्यै शुद्धचित्तेन समानानीति चोचिरे ॥

महालयश्राद्धफलम्

यः पञ्चवारं मतिमान् कुर्यात् पक्षमहालयम् ।
तस्य नन्दन्ति पितरः सर्वान् कामांस्तु पुष्कलान् ॥
प्रयच्छन्त्येव भूयश्च कृतार्थास्ते मुदा युताः । संघीभूयास्य तु स्वप्ने समागत्यैनमीदृशम्

इमां वाचं वदन्त्येव रे रे पुत्र वयं त्वया।
कृताः कृतार्थाः संतृप्ताः सुखनित्या कृतास्तराम् ॥
प्रापितास्तत्पदं विष्णोः सुमहच्चक्रपाणिनः। तस्मादितः परं भूयः कर्मैतत्पावनं शिवम्
अतिप्रयत्नसाध्यं हि मा कुरुष्व महानपि। अस्मदर्थं कृतं साधो महत्तत्कृतवानसि ॥
महालयं तं पक्षाख्यं वदन्त्येवं सुनिर्वृताः। न संशयोऽत्र कर्तव्यः कर्मैतत्तादृशं महत् ॥
पुनः पुनः प्रवक्ष्यामि तत्परं तादृशः पुनः ॥

एकाष्टकाविधिः

अष्टकाख्या द्वादश स्युः पैतृकानित्यनामकाः।
माघकृष्णाष्टमी पुण्या ज्येष्ठया या युता भवेत् ॥
सैकाष्टका प्रकथिता महती श्रुतिचोदिता। तस्यां सायमपूपं चतुश्शरावैकसंमतम् ॥
अष्टाकपालसंयुक्तं कृत्वा होमं विधाय च।
शिष्टः स ब्राह्मणेभ्यो वै प्रदेयो भक्षणाय वै ॥
ते स्युः श्राद्धस्य भोक्तारः परेद्युस्तत्परं पुनः।
कृत्यं सर्वं विधायैव परेद्युस्तान्निमन्त्र्य वै ॥
ब्राह्मणान् विधिना शिष्टान् उत्तरानखिलान्मनून्।
मुखान्ते जुहुयादेव प्रतिष्ठाप्य हुताशनम् ॥
आज्याहुतीश्च सर्वेषां वपादीनां विधानतः। जुहुयादेव विधिना होमशेषं च तत्समम्
निर्वर्त्य पश्चान्मध्याह्ने मासि श्राद्धविधानतः।
श्राद्धं कुर्याद्विधानेन न चेद्भूयो विधानतः ॥
दध्यञ्जलाख्यकं कृत्वा रात्रौ भक्त्या ततः पुनः।
यथापूर्वं श्राद्धमात्रं कुर्यादेव विधानतः ॥
एवं कृते तु सर्वेषामष्टकानां तु यत्फलम्। तत्फलं समवाप्नोति सत्यमेतन्मयोदितम् ॥
लघूपायोऽद्य भवतां मयायं प्रतिपादितः। गवालम्भो निषिद्धोऽत्र योऽयं सूत्रप्रचोदितः

कलौ तु नितरां तस्मात् (च्छ्रा)श्राद्धमात्रं तु तत्पुनः ।
यथोदितं तथा कुर्यात् एवं द्वादशवारतः ॥

अब्देषु तादृशेष्वेषु कुर्याच्चेत्तु विचक्षणः । पितरोऽस्य भवन्त्येव नित्यतृप्ता मुदायुताः
पूर्ववत्प्रवदन्त्येह कर्मैतदतिपावनम् । तादृशं सर्वकामानां पूरकं तारकं महत् ॥
मार्गशीर्षादिमासेषु कृष्णपक्षेषु ताः स्मृताः । सप्तमी नवमी चापि ते तेऽन्वष्टकनामके ॥
तिथी पुण्ये सुप्रशस्ते तन्मध्ये त्वष्टमी शिवा । अष्टमीतिप्रकथिता मासेष्वेषु चतुर्ष्वपि ॥
विज्ञेया द्वादश पुनः तच्छ्राद्धतिथयः क्रमात् । सर्वश्राद्धेषु गृहिणो वह्निरौपासनो भवेत्
सपिण्डकेषु श्राद्धेषु नापिण्डेषु कदाचन । एवं षण्णवतिश्राद्धक्रमोऽयं वै निरूपितः ॥

श्राद्धभेदाः नान्दीश्राद्धस्वरूपविचारः

पुनः श्राद्धानि कानि स्युर्घृतश्राद्धं च दाधिकम् ।
तीर्थश्राद्धं मौक्तिकं च जीवश्राद्धं च नामतः ॥
विलक्षणं तच्छ्राद्धानां चत्वारिंशत्तत्कदैवितम् ।
नित्याख्यं श्राद्धमेकं स्यान्नान्द्याख्यमपरं तराम् ॥

विलक्षणं हि सर्वेषां श्राद्धशब्दस्तु तत्र वै । अत्यन्तपार्थकपितृसंबन्धादेव ते तु वै ॥

देवत्वेनैव नितरां वन्द्याः सिद्धाः शिवाङ्गिनः ।
स्वश्रेयसैकशरणाः सुप्रसिद्धाश्च शास्त्रतः ॥

यद्वा यदा यत्र यत्र प्रवेशः स्यात्तु मन्त्रतः । अमी च किल देवानां तत्र तत्र तदा तदा ॥

धर्मास्सर्वे विरुद्धा स्ता(स्ते)लक्षणं च पृथक् पृथक् ।
दर्भाः सुमनसश्चित्राश्चन्दनं तनुलेपनम् ॥

महासुगन्धतैलादि हारिद्राकुंकुमादयः । मालिकाश्चूतपत्रौघमहालंकरणादिकम् ॥

वितानानि च शुभ्राणि रम्भापूगफलान्यपि ।
काण्डानि कदलीनां च कर्णिकारध्वजाश्रमाः ॥

महारग्वधपालाशपूगखादिरगोमुखाः । वाद्यालम्भनपूर्वाश्च दिव्यनीराजनक्रियाः ॥

गृहालंकरणादीनि गतप्रत्यागतानि च । मुसलोलूखलक्षिप्त हरिद्रातण्डुलौघकैः ॥
पुरन्ध्रीगानविक्षिप्तैः पर्यायोद्धरणोज्झितैः । सताम्बूलाभ्यञ्जनैश्च निशाचूर्णाभिरञ्जनैः
तच्चित्ररङ्गवल्यौघताद्दग्भवनमण्डनैः । चिरंटगानसुमुखसमागतजनाकुलैः ॥

नृत्यन्तस्ते समायान्ति शोभनाख्या हि देवताः ।
तेषां तद्ध्वनिमात्रेण प्राचीनावीतिहर्षिणः ॥

सिक्तक्षालितशुद्धाङ्गा स्त्यक्तसर्वानुलेपनाः । मुक्तपुण्ड्रललाटाश्च सुस्पष्टात्यन्तदुर्मुखाः ॥
नित्यास्पष्टप्रसादाश्च स्पष्टकोपा निरन्तरम् । त्यक्तालंकारशरणप्रवेशस्थितिचेतसः ॥

स्वविरुद्धक्रियाभीतिसंयुक्ताः सत्वराः क्षणात् ।
पलायनपरास्ते स्युस्तेषामेषां यतोऽन्वहम् ॥

स तेजस्तिमिरन्याय औत्पत्तिक इतीरितः । तस्मादेषामागमने शोभायै पितरस्त्विति

देवानां शोभनाख्यानां सुमुखानां सुचेतसाम् ।
मन्त्रेण जाते विधिना तदाह्वाने कृते किल ॥

महामंगलवाद्येन सुशब्देन त्रिवारतः । निःशब्दपरमास्ते तु तस्माद्दूरीकृताः पुनः ॥

यावत्स्वधर्मकाह्वानं तावन्नायान्ति तद्गृहम् ।
तस्मान्नान्दीं प्रकुर्वन्वै प्रातःस्नात्वा विधानतः ॥

नित्यकर्म समाप्याथ ब्रह्मयज्ञं च तर्पणम् । तदङ्गभूतं निर्वर्त्य धृतालंकरणः शुचिः ॥
सुरम्यवाद्यशब्दौघै मंगलाख्यैर्मनोहरैः । सर्वान् बन्धून् समाहूय मित्राणि निखिलान्यपि

स्वग्रामिणः स्ववीथीस्थानन्यान् ग्रामान्तरस्थितान् ।
दूरदेशस्थितान् स्वीयान् सर्वानेवाविशेषतः ॥
आप्तान् जात्यन्तरजनान् तैरयं निखिलैरपि ।
कृताभ्यनुज्ञो गुरुभिः संवृतः सुमुखः शुचिः ॥

देवान्नत्वा प्रापयित्वा गणेशादिमुखानपि । कृतनीराजनविधिः समनुष्ठितमंगलः ॥
स्वीकृतानेकहारिद्राचूर्णाक्षतमुखक्रियः । पत्न्या साकं कृताभ्यङ्गस्तैलेनैव सुगन्धिना ॥
हरिद्राचूर्णतैलाभ्यामभ्यक्ताङ्गस्वष (?) विग्रहः । पुरन्ध्र्यानीतसुसुखः स्वच्छोष्णजलपूरतः

स्नात्वा तेन विधानेन स्नानांगं तर्पणं च तत्। प्रकुर्यादुपवीतेन तत्र यत्तर्पणं तदा ।। कर्तव्यमेव सततं अभ्यङ्गस्नानकर्मणि। तत आचम्य शुष्केण वस्त्रोणांगानि कृत्स्नशः ।। निर्मृज्य पश्चान्मस्तिष्कं निर्मृजेदिति तत्क्रमः। नित्यस्नानादिकृत्येषु शिरसः प्रथमं तु तत् प्रोक्तं निर्मृजनं नित्यं पीडितेनैव वाससा। तदार्द्रेणैव स्वीयानि (प्रक्ष्याल्य) तु कदाचन यद्यन्यवाससा गात्रं निर्मृजेत्स्नानजं फलम्। तद्वस्त्रदातुरेव स्यात् पुत्रमित्राहते तु तत् ।। नापत्सु दुर्गतेष्वेवं कदाचिद्रोगिणी क्वचित्। मर्यादैवं विजानीयाद् रोगिणः शुष्कवस्त्रतः गात्रनिर्मृजनं शस्तं न दोषाय भवत्यपि। शुभ्रे वस्त्रे स्वीये धृत्वा चन्दनेन स्वलंकृतः धृत्वा पुष्पाक्षतादीनि स्वर्णभूषणभूषितः। पुण्यानां वाचयित्वादौ ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।।

पुण्याहवाचनविधिः

पुण्याहस्वस्त्यृद्धिशब्दैर्दक्षिणादानपूर्वकम्।
शान्तिरस्तु तथा पुष्टिस्तुष्टिरस्त्विति तत्परम् ।।
वृद्धिरस्त्विति संप्राप्य चाविघ्नोऽस्त्विति तत्परम्।
आयुष्यमस्तु भूयश्चारोग्यमस्तु ततः पुनः ।।
स्वस्त्यस्तु च शिवं कर्मास्त्वित्यनन्तरमेव वै।
अस्तु कर्मसमृद्धिश्च पुत्रपौत्रादिसंपदाम् ।।
तथा वेदसमृद्धिश्च समृद्धिः शास्त्रसंपदाम्।
इति संप्रार्थ्य तत्पश्चात् तदुत्तरगतः पुनः ।।

अस्तु मे दिष्टनिरससंचयः पापसञ्चयः। सोऽयं प्रतिहतश्चास्तु यच्छ्रेयश्च तदस्तु मे ।। तथादित्यपुरोगा ये प्रीयन्तां ते ग्रहा इति। तिथिवातादिदिग्देवाः करणादिमुहूर्तगाः ।। प्रि(प्री)यन्तामद्य मत्कर्महेतवे सुकृदाय च। सर्वघोराणि शाम्यन्तु पापान्यपि विशेषतः

प्रशान्त्विति नैर्ऋत्यां दिशि वै संस्थितो वदेत्।
कलशाम्भो निक्षिपेद्वा सर्वेष्वेतेषु कर्मसु ।।

पुनः शुभानि वर्धन्तामिति तत्र स्थितो जपेत्। प्राङ्मुखेनैव नोचेत्तु पूर्ववद्वा जले जलम्

कलशस्थे निक्षिपेद्वापि तत्परं पुनरेव वै । शिवाश्च मासाऋतवः पक्षा ऋषय एव च ।।
ते वनस्पतयस्सर्वे सन्त्वोषधय एव च । सर्वे शिवाः संभवन्तु अहोरात्रे शिवे तथा ।।
उत्तरे कर्मणि पुनः अविघ्नोऽस्तु सदा मम । सर्वा क्रियाः शिवा भूय उत्तरोत्तरतः पराः
तथा क्रियास्संपद्यन्तामभिवृद्धिः पुनः पुनः । उत्तरोत्तरमस्त्वेव मंगलानि शिवानि च ।।

माहेश्वरीपु (?) स्तासर्वाः मातरः सपुरस्सराः ।
मरुद्गणा इन्द्रमुख्या प्रीयन्तामिति तत्परम् ।।

सर्वदेवाः प्रीयन्तां वै तथा विष्णुपुरोगमाः । ये वसिष्ठपुरोगास्ते तथर्षीणां गणाः पराः

प्रीयन्तामृषयः सर्वे छन्दांस्याचार्यवेदकाः ।
यज्ञाः प्रीयन्तां निखिलाः प्रीयन्तां दक्षिणास्तथा ।।
श्रद्धा मेधे प्रिये तां च श्रीमान्नारायणो विभुः ।
प्रीयतां भगवान्सोऽयं पर्जन्यो जगतां हितः ।।

विभुः स्वामी महासेनः सत्या एतास्तथाशिषः । भवन्तु सततं श्रीकाः उत्तरोत्तरशर्मदाः

पुण्याहनामकाः कालाः वाच्यन्तां ते क्रमोदिताः ।
प्रीयन्तामित्युक्तिकाले कलशोदकमेव तत् ।।
पृथक् पृथक् च कलशे निनयेत्तदुदक्स्थिते ।
कलशे प्राङ्मुखः स्थित्वा ब्राह्मणान् प्रार्थयेत्तदा ।।
ओं पुण्याहं भवन्तोऽद्य कर्मणोऽस्य ब्रुवन्त्विति ।
त्रिर्वाचयित्वा संप्रार्थ्य ब्राह्मणान् पूर्वमेव वै ।।

पूजितान् गन्धपुष्पाद्यैः ओं पुण्याहमिति स्म वै । तदुक्त्यनन्तरं भूयस्त्रिवारमथ पूर्ववत्

कर्मणे क्रियमाणाय प्रणवोच्चारणेन वै ।
चत्वारोऽष्टौ वा निखिलाः भवन्तः स्वस्ति कर्म च ।।
ब्रुवन्त्विति प्रार्थयित्वा वाचयित्वाऽथ पूर्ववत् ।
कर्मणः क्रियमाणस्य चर्धिं तां परमां सतीम् ।।

ब्रुवन्तु सर्वे कृपया चैकमत्यैव सांप्रतम् । भवन्तः सुमहात्मानः इत्येवं पूर्ववद्वदेत् ।।

प्रत्युक्तेऽथ ततस्तैश्चेति पूर्वच्छान्तिमाचरेत् ।
शान्तिरस्त्वित्यादिवाक्यजालैरेव यथाविधि ॥
पश्चान्मन्त्रास्तल्लिङ्गाश्च वाचयेदुच्चरेदपि । दधिक्रावादिनिखिलान् हिरण्यादिस्तथापरान्
पवमानस्सुवर्जनप्रमुखान् महदादिकान् । जप्त्वा तच्छंयोरित्येतेन मन्त्रेण तत्परम् ॥
शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति त्रिवारेण समापयेत् ।
ततःपरं समुत्थाय प्राञ्जलिः सन् द्विजान् समान् ॥
अष्टौ वा चतुरो वापि प्रार्थयेद्विनयान्वितः । मह्यं सह कुटुम्बाय शुद्धिकार्याय सांप्रतम्
युष्मान् स तत्प्रार्थयते त्वाशिषः परमाःशिवाः ।
सर्वदापेक्षमाणायाऽऽयुष्मते स्वस्तिसन्ततम् ॥
भवन्तोऽपि ब्रुवन्त्वेवं इत्युक्तास्तेऽपि तत्परम् । तथा ब्रूयुस्सुचित्तेन वृतास्ते तेन ये पुरा
तुभ्यं सहकुटुम्बाय सांप्रतं शुद्धिकर्मणे । महाजनान्नमस्कुर्वाणाय चायुष्मतेऽनिशम् ॥
स्वस्ति श्रीशिवसंघाताः भवन्त्वित्युत्तरं पुनः ।
ओं तत् स्वस्ति भवन्तोऽद्य ब्रुवन्त्विति तदुक्तितः ॥
ओंस्वस्त्विति प्रत्युक्तिः स्यादथ भूयश्च पूर्ववत् ।
पर्यायेऽथ द्वितीयेऽपि प्रार्थयेत्तान् द्विजर्षभान् ॥
तादृग्गुणविशिष्टाय मह्यं तद्वृद्धिकर्मणे ।
इति शिष्टं समानं स्यात् तृतीये चापि तत्परम् ॥
पर्यायेऽभ्युदयायेति कर्मणेऽन्यत्समानकम् । पश्चाद्विप्रावृतास्सर्वे बुध्यास्मेति च मन्त्रतः
अभिमन्त्र्याक्षतान् दद्युः (?) पुनस्स तु । यजमानः प्रार्थयेच्च वृद्धिमस्याद्य कर्मणः ॥
भवन्तो वै ब्रुवन्त्वद्य पश्चात्ते ब्राह्मणास्तथा । ऋद्ध्यतामृद्धिस्समृद्धिरित्येवं ब्रूयुरेव वै
वर्षाणां च शतं सम्यक् संपूर्णं च तथास्त्विति ।
गोत्राभिवृद्धिरस्त्वेवं शान्तिः पुष्टिश्च केवला ॥
तुष्टिरस्तु तथा पश्चाद् गोद्विजेभ्यः शिवं शुभम् ।
भवत्वित्यपि ते ब्रूयुः सर्वसंपत्तथास्त्विति ॥

अथ सर्वे प्रोक्षयेयुर्यजमानं कलत्रिणाम् । सर्वप्रोक्षणकालेषु वधूः स्यादुत्तरैव हि ॥

तस्मात्तु प्रोक्षणं तस्याः प्रथमं स्यात्ततः पुनः ।
यजमानस्य तु भवेत्तद्व्यत्यासेन चेत्कृतम् ॥

सद्यो गृहपतेरश्री भवत्येषां ततः पुनः । कालेन जायते नूनं तस्मात्तन्न तथाचरेत् ॥
स्वश्रेयसानि सर्वाणि चिरंटीपूर्वकाणि हि । भवेयुरेव सततं शुची वो मन्त्रजालकैः ॥
तैरेतैर्विहितं तत्तु स्नानं वोभययोर्भवेत् । मंगलेषु प्रोक्षणेन द्विजहस्तकृतेन वै ॥
समन्त्रकेण कथितं पौष्करं त्वभिषेचनम् । प्राच्यां दिशीति मन्त्रेण यजमानं कलत्रिणम्

प्राग्भागे मार्जनं कुर्युः दक्षिणायां च मन्त्रतः ।
दक्षिणे मार्जनं कुर्युः प्रतीच्यामिति मन्त्रतः ॥
पश्चिमे मार्जनं कुर्युः उदीच्यामिति मन्त्रतः ।
उत्तरे मार्जनं कुर्युः ऊर्ध्वायामिति मन्त्रतः ॥

मस्तके मार्जनं कुर्युः कृते त्वेवं हि मार्जने । सर्वतीर्थेष्वापगासु गंगादिषु चतसृष्वपि ॥
सागरेषु कृतस्नानः सद्यो नूनं भवेदयम् । प्रोक्षणान्ते ब्राह्मणेभ्यस्तत्कर्तृभ्यो यथामति

प्रदद्यात्तत्फलावाप्त्यै कर्मसाद्गुण्यहेतवे ।
ताम्बूलं दक्षिणां चापि मानसोत्साहमात्रकाम् ॥

पूर्वादिक्प्रोक्षणकृतिसमये ब्राह्मणास्तु ते । प्रत्यङ्मुखा भवेयुर्हि दक्षिणायां दिशि स्मृताः

उदङ्मुखाः खलु प्रोक्ताः पश्चिमायां तु ते पुनः ।
प्राङ्मुखाः स्युर्विशेषेण चोदीच्यां तु ततः पुनः ॥

दक्षिणाभिमुखा कुर्युरेवं तत्प्रोक्षणे पुनः । विधिः प्रकथितः सद्भिः प्रथमे यो वृतः पुरा ॥
स एव पूर्वभागैकप्रोक्षणस्याधिपो भवेत् । विधिन्येव तथान्येऽपि सम्यगेव निरूपिताः
तत्प्रोक्षणैककर्तारः क्रमादेव समानतः । सर्वे समेत्योर्ध्वभागप्रोक्षणस्याधिपा मताः ॥

तत्तद्दिग्भागभूमिस्थास्तन्मुखा एव पूर्ववत् ।
संगृह्य दक्षिणां तस्माद्दत्तां विप्राश्च तत्परम् ॥

वास्तोष्पतेति मन्त्राभ्यां तज्जलं कलशत्रये । विद्यमानं शिवं पुण्यं सकूर्चेन सपल्लवैः ॥

अमीवहेति यजुषा शिवं शिवमिति द्विजाः ।
सर्वस्थलविशेषान् तान् गृहभूभागनिष्कुटान् ।।

परिषिञ्च्य प्रोक्षयेयुः शिवं शिवमिति क्रमात् । परिषिक्तं प्रोक्षितं तदेवं तत्स्थलजालकम्
कलार्हमेव भवति न चेत्तन्न भवत्यति । एवं पुण्याहं निर्वर्त्य कर्मादौ मंगलाख्यके ।।

पुनः संकल्प्य विधिना नान्दीं कुर्याद्विधानतः ।
संकल्पानन्तरं तत्र चेडाया वाचनं स्मृतम् ।।

ततः शिवं शिवं चेति शोभनं शोभनं तु वा । मंगलं मंगलं वेति कुशलं कुशलं तु वा ।।
उदाहरेच्छ्राद्धकर्ता पुनरेव ततस्तथा । शोभनाख्या देवतायाः तथैव ग्रामवासिनः ।।

(... ......) ज्ञाश्च सर्व एव मुदायुताः ।
सम्यक् समुच्चया भूत्वा समागत्यात्र संघशः ।।
वेदिकायां शिवाख्यायां मम पूजां कृतां पराम् ।
स्वीकृत्य मां वै रक्षन्तु धर्मपत्नीं च बालकौ ।।
प्रा (.... ...) वन्तु प्रार्थयित्वैव तत्परम् ।
कुर्यात्तद्देवताध्यानं देवताश्चापि कीर्तयेत् ।।

अत्राद्यदेवता प्रोक्ता सा वृद्धप्रपितामहा । तदानन्तर्यका प्रोक्ता सद्भिर्वृद्धपितामहा
वृद्धमाताऽथ संप्रोक्ता पर्याये प्रथमे स्मृताः । नान्दीमुख्या देवतास्ताः तिस्रस्सप्तमपूर्वतः
विज्ञेया एव सर्वत्र न तु प्रथमपूर्वतः । पश्चाद्द्वितीयपर्याये सवृद्धप्रपितामहः ।।

तत्पश्चादेवसंप्रोक्तस्तज्ज्ञो वृद्धपितामहः ।
अथ वृद्धपिता ज्ञेयस्त्रय एते मनीषिभिः ।।
ज्ञेया नान्दीमुखस्तस्मिन् कर्मण्यस्मिन् महोत्सवे ।
एवं मातामहाश्चापि ततो मातुः पितामहाः ।।

वृद्धशब्दैकसंयुक्ता मातुस्तत्प्रपितामहाः । मिलित्वा नवसंख्याकाः सपर्यायास्तु देवताः

त्रय एव समाख्याताः न ते षट्चोदिताः कदा ।
एतेषां स्मरणं कृत्वा नवानां तद्द्वयोरपि ।।

प्राधान्येनाप्राधान्येन ज्ञात्वा भक्त्या विधानतः ।
पौर्वापर्यं विनिश्चित्य मातृवर्गादितो जपन् ॥

इ (?) ति यजुषां त्रितयं चेडया वरेत् । सर्वत्राप्येवमेव स्युः गणनायां तु सन्ततम् ॥

नान्दीनामात्मकं कर्म नव तद्देवतात्मकम् ।
देवतास्ताः सपत्नीकाः प्रोक्ता नान्दीमुखाः शिवः ॥
पर्यायेऽत्र तृतीयेऽस्मिन् (?) या एव वच्मि वः ।
विश्वेदेवाश्च ते ज्ञेयाः अस्मिन् कर्मणि सर्वतः ॥

सत्यो वसुश्च परमौ महात्मानौ शुभाकरौ । एकैकस्यात्र विज्ञेयौ द्वौ विप्रौ अथवा पुनः
वर्गस्य वा तथा ज्ञेयौ यथोत्साहं यथाबलम् । एतदागमनं नित्यं शुभकर्मसु नान्यथा ॥
त एते नव्यदेवाः स्युर्मंगलध्वनिवेशिनः । धृतपुण्ड्रसमाराध्याः सुमुखाः स्वार्चनप्रियाः
कृततद्रङ्गवल्याढ्यागारनित्यप्रवेशकाः । तोरणश्रीराजमानाः कुंकुमाक्षतभासुराः ॥
चन्दनालंकृतजनाः सुगन्धालिप्तदिङ्मुखाः । एतादृशान्महाभागान् नित्यमंगलकामुकान्
पूजयेदेव विधिना वेददर्भपवित्रतः । वरणानन्तरं तेषां यथा स्थानं प्रकल्पयेत् ।
हरिद्राचूर्णसंस्तीर्णभूतले हस्तमात्रके । चतुष्कोणे मण्डलेऽत्र देवानामिदमित्यपि ॥
पाद्यं दद्यात्पादयोर्वै तथा वर्गत्रयस्य च । मातॄणां शोभनाख्यानां देवानां पाद्यमित्यपि
पितॄणां शोभनाख्यानां देवानां पाद्यमित्यपि । एवं मातामहानां च पाद्यं दद्याद्विधानतः
पादप्रक्षालनं कृत्वा ब्राह्मणानां ततः स्वयम् । पादाव(?)प्रक्षालयित्वा तेषामाचनक्रियाम्
कारयीतैव विधिना तस्याचमनमात्रकम् । वि (…………) मेव पवित्रकम् ॥
आन्तं कर्मासनं तेषां दद्यादेव पृथक् पृथक् । नात्र दर्भासनं दद्या(त) किन्तु पीलानि तत्पुरः
प्रयत्नेनैव संपाद्य दीपस्तम्भान् पृथक् पृथक् । प्रतिपूर्षपीठमेकं सदीप्तस्तम्भमासनम् ॥
दत्वा वस्त्रद्वयं रम्यं हरिद्राकुंकुमाक्तकम् । सपत्नीकः कुंकुमेन संस्कायण च संयुतः ॥
दत्वा यज्ञोपवीते च गन्धाक्षतसुमादिकैः । समलंकृत्य पुष्पाद्यैः प्राङ्मुखानां यथेच्छतः
तत्क्रमेणोपविष्टानां यथा वा स्थलसंकटे । सुखोपविष्टाः स्युः सर्वे तथैव विनिवेशयेत् ॥
दिशां तु नियमो नात्र यथारुच्यत एव वै । तदा कुर्यात्तच्च सव नान्द्याख्यं कर्म तादृशम्

चतुरस्त्रेषु सर्वेषु मण्डलेषु समन्ततः। रङ्गवल्लीचित्रितेषु पात्राणि निखिलान्यपि ॥
असंबाधान्येव कुर्यात् क्षिप्त्वा क्षितितले शुचौ।
पात्राणां नासनं दर्भैः किन्तु पुष्पैः शुभाक्षतैः ॥
कुर्यादेव न चेत्तूष्णीं पात्रमात्राणि वा क्षिपेत्। पात्राभिधारणं पत्नी कुर्यादेवात्र केवलम्
संस्कार्यो वा विशेषेण न स्वयं तत्समाचरेत्। तच्चाभिधारणं तूष्णीं पात्रेण न समाचरेत्
नापि दर्भादिना किंतु भक्ष्येणैव समाचरेत्। अपूपेन गुडेनाथ पुष्पेण च फलेन वा ॥
येन केन च नोचेत्तु हिरण्यरजतादिभिः। नान्दीशोभनदेवानां भुक्तौ पात्राभिधारणम
कुर्यादेवं विधानेन न चेत्तत्पैतृकं भवेत्।

परिवेषणप्रकारः

परमान्नं प्रथमतः पश्चात्सार्षपयुग्मकम्। चतुष्टयं च शाकानामन्नं सूपं फलादिकम् ॥
विविधानि च भक्ष्याणि लेह्यानि विविधान्यपि।
मधुनात्र प्रदद्यात्तु तिलभक्ष्याणि यानि वा ॥
वर्जयेत्तानि सर्वाणि लावणानेव सुन्दरान्। चूतामलकनारङ्गलिकुचादिकखण्डकान् ॥
चिरक्षिप्तान् भाण्डगतान् यत्नगन्धादिवासितान्।
अग्निसंयोगविधुरान् निहितान् चर्वणद्रुमान् ॥
संस्कृतान् विधिना यत्नात् तानत्र परिवेषयेत्। प्रभूताज्येन सर्वत्र पूर्णयित्वा क्रमेण वै ॥
अन्नं समभिधार्याथ गायत्र्या प्रोक्ष्य सर्वतः। समाराधनतन्त्रेण सर्वं कुर्यादतन्द्रितः ॥
सर्वत्रापोशनं हस्ते दत्वायं प्राङ्मुखः स्थित। पत्नीदत्तजलेनैव स्वकरं साक्षतं शुचिः ॥
पूरयित्वा वदेन्मन्त्रं महाभारतमध्यगम्। एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः ॥
त्रीन् लोकान् व्याप्य भूतात्मा भुङ्क्ते विश्वभुगव्ययः।
एतं मन्त्रं समुच्चार्य क्रियमाणेन केवलम् ॥
ब्राह्मणानां भोजनेन भगवत्यो महत्तराः। सर्वात्मकाः सर्वधराः नान्दीशोभनदेवताः ॥
सुप्रीताः सुप्रसन्नाश्च वरदाश्च भवन्तुनः। इत्युक्त्वा तज्जलं पात्रे भूतले वा विनिक्षिपेत् ॥

अत्र तद्ब्राह्मणं ब्रूयात् ओदनं वाक्यवेदकम् ।
ततस्तान् ब्राह्मणान् परिषेचनं शास्त्रतः क्रमात् ॥
कारयित्वा विधानेन चापोशनजलं शुचि ।
दत्वा सम्यग् भोजयित्वा चित्रान्नैर्दधिरञ्जितैः ॥
दध्ना च तृप्तान् विज्ञाय कारयित्वा स्व (?) स्थितः ।
उत्तरापोशनं दत्वा हस्तप्रक्षालनात्परम् ॥
आचान्तानासनेष्वेतान् सूपविष्टान् गतश्रमान् ।
अलंकृतान् पुनः कृत्वा ताम्बूलैर्दक्षिणादिभिः ॥

समभ्यर्च्य नमस्कृत्य ह्याशिषामक्षतांश्च तान् । मन्त्रदत्तानुत्तरीयानम्बरेणैवतः स्वयम्
संगृह्योरसि क्षिप्त्वा(?)मपि तान् क्रमात् । प्रदाय स्वजनानां च नमस्कृत्वा(त्य)विसर्जयेत्

अत्र केचित्पिण्डविधिमिच्छन्त्यपि समन्मतम् ।
अस्यान्नाद्यां परं विप्र भोजनं परमं मतम् ॥

अनेन भोजनेनात्र नान्दीशोभनदेवताः । अतितृप्ताः समाहूताः यावत्कर्म समाप्यते ॥
तावत्तिष्ठति सुप्रीताः यावत्तेषां स्थितिर्भवेत् । तावत्पितॄणां प्राचीनावीतपूजारतात्मनाम्
प्रवेष्टुं नावकाशः स्यात् कुत एवं भवेदिति । कृते प्रश्ने प्रवक्ष्यामि तद्रहस्यमहं हि वः ॥
त एते खलु विज्ञेयाः नान्दीशोभनदेवताः । अतितृप्ताः समाहूताः यावत्कर्म समाप्यते
तावत्तिष्ठति सुप्रीताः यावत्तेषां स्थितिर्भवेत् । तावत्पितॄणां प्राचीनावीतपूजारतात्मनाम्
प्रवेष्टुं नावकाशः स्यात् कुत एवं भवेदिति । कृते प्रश्ने प्रवक्ष्यामि तद्रहस्यमहं हि वः ॥
त एते खलु विज्ञेयाः नान्दीशोभनदेवताः । पितरोऽमीघनात्यन्तविरुद्धाचारतत्पराः ॥
निश्शब्दागमिनस्ते हि सशब्दागमिनस्त्वमी । निरलंकृतगेहैकसमागमसुचेतसः ॥
पितरस्तेऽखिला ज्ञेयाः नान्दीशोभनदेवताः । यत्नालंकृतगेहैकसमागमनसुस्थिराः ॥
शब्दमात्रैक भीतास्ते शब्दमाधुर्यतत्पराः । मृताहदृष्टिमात्रास्ते शुभमात्रैकमानसाः ॥

अमी सर्वे समाख्याताः अत एषां च तादृशाम् ।
एकत्रापिसमावेशः तेजस्तिमिरयोरिव ॥

एतादृशानां नान्द्याख्यकर्मण्यस्मिन् शुभागमे ।
श्राद्धं सम्यङ् नचेत्कुर्यात्स्वपूर्वेषां महात्मनाम् ॥
पशुतुल्यः स विज्ञेयो यद्यन्नेन कदाचन । कर्तुं कार्यविशेषैश्चेत्तादृशं श्राद्धमुत्तमम् ॥
न शक्यते तदा भक्त्या तदा मे न समाचरेत् ।
यदि तत्रापि तत्कर्तुं लौकिकैः कार्यवृन्दकैः ॥
तदाविधेन वामेन शक्तिहीनस्तदा पुनः । समग्रेण हिरण्येन सम्यगेव समाचरेत् ॥
दातृप्रतिगृहीतारौ कल्याणेषु समुद्यतौ । धनं नानाप्रकारेण संपाद्यैवातिचर्यया ॥
यावत्परिमितं सर्वं लौकिकेष्वेव केवलम् । विनियुज्य यथेच्छं तदेतत्कार्ये समुद्यते ॥
असत्कृत्यैव किमपि त्यक्त्वा शोभनदेवताः ।
अत्यन्तपामरा मूढाः कार्यं विस्मृत्य मोहतः ॥
कार्यमात्रकृतोत्साहाः प्रायेण बहवो जनाः ।
विद्वांसोऽपि जडा भूत्वा कर्मैतत्सुमहच्छिवम् ॥
व्यर्थं कुर्वन्ति मनुजास्तेन दोषेण भूतले । मानुषा बहवोऽतीव दरिद्रा नष्टतेजसः ॥
नष्टप्रजा नष्टकामास्तथा नष्टायुषः परम् । संप्रन(ण)ष्टकुलश्चापि दृश्यन्ते भग्नमानसाः ॥
सम्यक् सर्वाणि कार्याणि बन्धुमित्रादिहेतवे । समीचीनानि वैगुण्यरहितान्येव कुर्वते ॥
भार्यापुत्रादि लोकानां भुक्तिश्रीभूषणस्रजाम् । वस्तुवाहनचेलानां विषये कोऽपि भूतले ॥
वैगुण्यं न करोत्येव किंतु सर्वं तु तादृशम् । अत्यन्तानुपपत्तीनां सहस्रमपि केवलम् ॥
नान्द्यादिदेवताविप्रस्वश्रेयसकृते भवेत् ।
यो वा विद्वान् महाभागो दरिद्रोऽपि स्वयं शिवम् ॥
कर्मैतद्वैदिकं सम्यक् करोत्यन्यो नरो न तु ।
सम्यक् पात्रं समुद्वीक्ष्य तद्योग्यं परमं स्वयम् ॥
स्वचेत (?) तत्कुर्यात् स्ववृद्ध्यै स्वश्रिये चिदे । चिरादिप्रापकं ज्ञेयं अग्निहोत्र्यपि वेद्यपि
अथैकभविकं ज्ञानं कर्मयोगरतात्मनाम् । शतजन्मभवं दानं तपोनिष्ठे प्रतिष्ठितम् ॥
जपयज्ञप्रयुक्तेषु सहस्रफलिकं स्मृतम् । अभूतसंप्लवस्थाय प्रदानं ब्रह्मवादिनाम् ॥

मन्त्रपूतं तु यद्दानमसन्त्रायाशु दीयते। दातुर्निकृत्य हस्तं तद्भोक्तुर्जिह्वां निकृन्तति ॥

उपरुन्धन्ति दातारं गौरश्वः काञ्चनं क्षितिः।

अश्रोत्रियस्य विप्रस्य हस्तं दृष्ट्वा निराकृताः ॥

नान्दीकार्ये दीयते यद् धनं धान्यादिकं वसु। व्यसनापहरणार्थं च कुटुम्बार्थं च याचते दत्तं चेत्कोटिगुणितं भवेदेव न संशयः। एवमन्विष्य सर्वत्र सर्वदानेष्वयं विधिः ॥ सान्तानिकं यक्ष्यमाणमध्वगं सर्ववेदसम्। गुर्वर्थपितृमात्रर्थस्वाध्यायाद्युपतापिनः ॥ नवैतान् स्नातकान् विप्रान् ब्राह्मणान् पूजयेत्सदा। तादृशेषु ब्राह्मणेषु पूजितेषु महात्मसु पूजिताः सद्य एव स्यु र्नान्दीशोभनदेवताः। वेदेन्धनसमिद्धेषु हुतं विप्रमुखाग्निषु ॥ सन्तारयति दातारं महतः किल्बिषादपि। एकं वेदान्तिनं विप्रं पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥ तस्य भुक्तौ भवेत्कोटिर्विप्राणां नात्र संशयः। वेदपूर्णमुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत् ॥ न तु मूर्खं निराहारं दशरात्रोपवासिनम्। नान्दीकर्मणि कल्याणे वेदपूर्णद्विजोत्तमः ॥ अत्यन्तावश्यको ज्ञेयः अपि वा कृतभोजनः। कृतभोजनसंग्रह्यवर्णनं नान्नकार्यके ॥ हिरण्यादिककार्ये स्यान्न चाप्यामादिकेऽपि च। वेदविद्याव्रतस्नाते श्रोत्रिये गृहमागते ॥

क्रीडन्त्योषधयः सर्वाः यास्यामः परमां गतिम्।

भयार्ता रोगिणो बालाः वृद्धाः संन्यासिनस्तथा ॥

अर्थिनो भोक्तुमिच्छन्ति तेषु दत्तं महत्फलम्। हृतस्वहृतदाराश्च ये विप्रा देशसंप्लवे ॥ व्रतिनो नियमस्थाश्च तत्समाप्तिमभीप्सवः। तपस्विनस्तपोनिष्ठास्तथा भैक्षचराश्च ये ॥ अर्थिनः किञ्चिदिच्छन्ति तेषु दत्तं महत्फलम्। जनयत्येव नितरां तादृशेषु ततस्त्यजेत् ॥ यत्किंचिदपि वा लब्धं तत्सद्यो वै विचक्षणः। संनिकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् भाजने चैव दाने च दहत्यासप्तमं कुलम्। यस्त्वासन्नमतिक्रम्य ब्राह्मणं पतितादृते ॥ दूरस्थं भोजयेन्मूढो गुणाढ्यं नरकं व्रजेत्। तस्मान्नातिक्रमेद्दाने भोजने प्रातिदेशिकान्

संबन्धिनस्तथा सर्वान् दौहित्रं विट्पतिं तथा।

भागिनेयं विशेषेण तथा बन्धून् सुचेतसः ॥

अतिक्रम्य महारौद्रं रौरवं नरकं व्रजेत्। यदि स्यादधिको विप्रो दूरे वृत्तादिभिर्युतः ॥

तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यापि संनिधिम् । स्वबन्धुदानकरणपक्षे तेषां दरिद्रता ।।
बहुप्रजादिकाक्षामकालः सद्गुणपूर्णता । दुष्प्रतिग्रहशूद्रादिप्रतिग्रहतिरस्कृतिः ।।
विद्याभावेऽपि सन्ध्यादिसत्क्रियाकरणादिना ।
विद्यादत्प्रीतिमत्ता च गर्वाभावः कृतज्ञता ।।
यदि स्युरेते बन्धूनां श्राद्धेषु ग्रहणं भवेत् । यद्येते न गुणास्ते वै सद्गुणिन्यन्यजातिषु
लब्धे स एव संग्राह्याः न बन्धुरिति शासनम् ।
श्राद्धभिन्नेषु कार्येषु बान्धवा मनसो यदि ।।
स्वीकार्याः स्युरिति ग्राह्याः सम्मताश्चेन्न ते न तुः (?) ।
आत्मतुष्टिस्तु परमा दया चापि परा तथा ।।
बन्धुमात्रेषु विहिता सा हि धर्मस्सनातनः । न बान्धव पुरस्काराद्गर्विष्टं दुष्टचेष्टितम् ।।
दुष्प्रतिग्राहकं तीर्थशूद्रश्राद्धप्रतिग्रहम् । मत्तं व्रात्यं तथा जाड्यशालिनं कुत्सितं शठम् ।।
वेश्यापतिं च कितवं गायकं नटगोलकौ । कुनखं सज्जनमहादूषकं ब्रह्मनिन्दकम् ।।
पुरस्कुर्याद्दानमात्रे दूरतः श्राद्धकर्मसु । एतादृशं जनप्रीत्या कलत्रादिप्रपीडनात् ।।
पैतृकेषु प्रयुञ्जानः पितॄणां मारको भवेत् । अपि स्वयं कालसूत्ररौरवाद्यालयो भवेत् ।।
दोषाभावे तु वक्ष्यामि निष्कृष्टार्थं परं त्वहम् । मातापितृषु यद्दत्तं भ्रातृषु स्वसुतासु च
जायात्मजेषु यद्दत्तं तन्नित्यं स्वर्गसंक्रमः । पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते ।।
अनन्तं दुहितुर्दानं सोदरे दत्तमक्षयम् । भगिनीभागिनेयानां मातुलानां पितृष्वसुः ।।
दरिद्राणां च बन्धूनां दत्तं कोटिगुणं भवेत् ।।

पुरोहितप्रशंसा

पुरोहितेषु यद्दत्तं तदक्षय्यफलं लभेत् । आत्मनस्तु भवेत्पात्रं नान्यस्य स्यात्पुरोहितः ।।
सदा पुरोहितमतौ स्थेयं धर्मपरेण वै । पुरोहितो ह्यमुष्मै सः श्रेयस्कृत्तु सदा स्मृतः ।।
सन्ततं कोटिबन्धूनां मित्राणां तादृशं तथा । मातुलश्वशुरादीनां पित्रादीनां च किं पुनः
पुरोहितैकतुलितो श्रेयस्कामी न विद्यते । सद्यः पुरोहितत्यागात् तदसंमतिकृत्यतः ।।

नष्टप्रजाकलत्रादिसन्ततिः स्याच्छनैरयम् । सदा पुरोहितं तस्मात्सर्वकर्मसु चेतसा ॥
संप्रधार्यैव मतिमान् तानि कुर्यात्ततः परम् । पुरोहितमतिक्रम्य यत्कार्यं तदसंमतम् ॥
करोति तत्परां वृद्धिं लभते नैव केवलम् । पुरोहितमतेनैव कल्याणेषु विशेषतः ॥
बन्धूपूजादिकं सर्वबन्ध्वाह्वानं यदा तदा । तद्धस्ताननतन्मन्त्रैः प्रकुर्यात्तत्समन्वितः ॥
तेन श्रेयो विशेषेण लभते संपदां श्रियम् । नान्दीमिमां च तस्मात्तु तन्मुखेन समाचरेत्

गुरुर्माता पिताचार्यः उपाध्यायश्च बान्धवः ।
सर्वं पुरोहितो ज्ञेयः पुत्रो मित्रं सुतस्सुहृत् ॥
महात्मना तेन विना न किमप्यस्ति देहिनः ।
गोप्यं गुह्यं रक्षणीयमपेक्ष्यं प्रार्थितं तथा ॥
सर्वकार्येषु मन्त्रोक्तौ शक्त्यभावे तथा परम् ।
तदुक्तमेव स्वप्रोक्तं प्रोक्तवान् भगवान् गुरुः ॥

तं विना नैव कुर्वीत सर्वकर्माणि सन्ततम् । तदुक्तरीत्या कुर्वीत तदुक्तं नातिलंघयेत् ॥
तदुक्तलंघनकरः चण्डालत्वमवाप्नुयात् । तथाविधस्त्वेक एव त्रिशंकुर्लोकविश्रुतः ॥

नान्यः कश्चन विज्ञेयः गुरुद्विड्लोकनिन्दितः ।
तेन कर्मविपाकेन विश्वामित्रप्रपालितः ॥
अद्याप्यवाक्शिरा एव वर्ततेऽसौ विलक्षणः ।
कदाचित्तस्य विरहे श्राद्धेऽस्मिन् समुपस्थिते ॥
स्वस्यापि मन्त्रसामर्थ्यशून्ये प्रत्याब्दिके तदा ।
तिसृभिर्व्याहृति(ती)भिः स्यात् कर्म सर्वं विनाहुति (ती) ॥

तन्मात्रंमन्त्रसंस्पर्शं पिण्डदानं च कृत्स्नशः । तन्मन्त्रैरेव कर्तव्यं अन्यथा तद्भवेन्न तु ॥

एतत्सामर्थ्यविकलः पितुः प्रत्याब्दिकं तु तत् ।
सर्वं व्याहृतिभिः कृत्वा मन्त्रविद्दुर्लभे ततः ॥
पुनः कुर्यान्मन्त्रविदः संभवे मन्त्रविच्च तम् ।
न चेत्पातित्यमाप्नोति सत्यमेतदुदाहृतम् ॥

सन्ध्या प्रत्याब्दिकाभ्यां तद्ब्राह्मण्यं लोकविश्रुतम् ।
येन केन प्रकारेण कृताभ्यां तत्र केवलम् ॥
अत्यन्तगुह्यं प्रथमं सर्वाङ्गीकृतमुत्तमम् । द्वितीयं तच्च सर्वत्र प्रकाश्यत्वेन सन्ततम् ॥
विप्रैकसाक्षिकं सर्वक्रियावित्साध्यमेव तत् । अत्यन्तापदि च प्रोक्तं तन्मत्रैकक्रियापरम्
पित्रोरेव तथा ज्ञेयं पितृव्यस्यानुतस्य च । भ्रातुर्मातामहस्यापि तपत्नीनां तथा स्मृतम्
पित्रोः श्राद्धपरित्यागाच्चण्डालत्वमवाप्नुयात् ।
सद्य एव न सन्देहः तस्मात्कुर्यात्तु तद्यथा ॥
आपत्कल्पे मन्त्रविदो राहित्ये केवलं तदा । व्याहृतीभिस्तत्करणं तदग्नौ करणं विना ॥
पिण्डदानं च तत्सर्वं कदाचित्संभवेत्सदा । न भवेदेव किं त्वेतत् सर्वदाऽपि समन्त्रतः ॥
कर्तव्यत्वेनोपदिष्टं ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः । अतस्तत्संप्रवक्ष्यामि तद्विधानं समन्त्रकम् ॥

श्राद्धे प्रधानमन्त्राः

प्रधानमन्त्रा एते स्युः श्राद्धे प्रत्याब्दिके पराः ।
अग्नौ करणहोमस्य सोमायेति द्वयं परम् ॥
पृथिवीतेति मन्त्रोऽयं ज्ञेयमन्नाभिमर्शने ।
अपां मेध्यादिकं मन्त्रजालं पिण्डविधौ स्मृतम् ॥
प्राधान्येनैव स्यात्कथितं सर्वसूत्रिभिः । एतत्सर्वात्मना त्यक्तुं शक्यते किल सर्वथा ॥
त्यक्तं चेन्मोहतः किंचिदेतेषु किल लघ्वणु । नष्टमेव भवेच्छ्राद्धं तस्मात्सर्वं समाचरेत्
श्राद्धकर्ता पूर्वदिनरात्रौ विप्रान्निमन्त्रयेत् ।

ब्राह्मणनिमन्त्रणम्

कृतभुक्तिक्रियानेव तत्पूर्वं न निमन्त्रयेत् । निमन्त्रणात्परं तेषां भुक्तिकर्म विशेषतः ॥
निन्दितं शास्त्रजालेन तस्मात्तन्न तथाचरेत् ।
ततः स्नातः परेद्युश्च कृतसंध्याक्रियाञ्छुचीन् ॥

श्राद्धमद्येति विधिना स्वयमेव निमन्त्रयेत्। औपासनात्परं पूर्वं यथारुचि निमन्त्रणम्
सप्तानामपि पञ्चानामेकैकस्य निमन्त्रणम्। न सार्वत्रिकमेव स्यात् ब्राह्मणानां तु पैतृके॥

ब्राह्मणसंख्या

विप्रत्रयं चैकैकस्य वरणं जुहुयात्ततः। भाव्यमेवेति निखिलैः परं नांगीकृतं च तत्॥
किं त्वेकस्यैकैकमिति निश्चितं तु मनीषिभिः। सार्वसाधारणेनाथ सौलभ्येन सुनिश्चितम्
द्वौ द्वौ देवेऽपि च स्थाने त्वेतच्चापि न सुन्दरम्। इत्येवमेतत्सर्वं वै निश्चित्यैव ततः पुनः
हिताय सर्वजगतां कृत्स्नस्यैवाविशेषतः। देवस्थानेऽप्येक एव पितृस्थानेऽपि केवलम्॥
एक एवेत्यंगीचक्रः स विष्णुस्तु कृताकृतः। अग्नौ करणमन्येषां प्रत्यब्दे लौकिकानले॥

अग्नौकरणम्

पित्रोरेवौपासने स्यात्पत्न्या मातामहस्य च। मातामहस्य तत्पत्न्याः सपत्नीमातुरेव य
पित्रोरपि तथा पत्न्याः श्राद्धमौपासनानले। पितृव्यस्य च तत्पत्न्याः ज्येष्ठभ्रातुस्तथैव च
प्रत्यब्दं श्राद्धमुद्दिष्टं लौकिकानाविति स्थितिः। पत्नीनाशादग्निनाशे कदाचिज्जायते यदि
पितुः श्राद्धाय यत्नेन तच्छ्राद्धात्पर्वमेव वै। दारक्रियां प्रकुर्वीत ज्येष्ठो यदि सुतस्तथा॥
न तद्भिन्नास्तथा कुर्युः श्राद्धात्पूर्वं तु तादृशम्। श्राद्धानन्तरमेव स्यादन्येषां दारसंग्रहः॥
वर्णी यद्यग्रजः सोऽयं पित्रोस्तु मरणात्परम्। प्रथमादाब्दिकात्पूर्वं विवहेदग्निहेतवे॥
ज्येष्ठपुत्रो विधानेन वर्णी चेत्तन्मृते परम्। तस्मिन्नेवाद्यके चाब्दे विवाहाद्वह्निहेतवे॥

पित्रोस्तु मरणात्पश्चात् तस्मिन्नेवाब्दिके पुनः।
विवाहो ज्येष्ठपुत्रस्य विहितो वह्निहेतवे॥
औपासनाग्नौ विधिवत् कृतं तच्छ्राद्धमेककम्।
लौकिकाग्निकृताच्छ्राद्धात्परं कोटिगुणाधिकम्॥

यद्यौपासनवह्निः स दूरसंस्थो भवेत्तदा। प्रत्याब्दिके समायाते तदा स्याल्लौकिकोऽनिलः॥
तदा कनिष्ठेऽग्निमति संनिकृष्टेऽस्य पावके। औपासनाग्नौ तत्कुर्यादग्नौ करणमञ्जसा॥

तेनैव कारयेद्वाऽपि विकल्पोऽयं समो मतः। दिनाष्टकात्पूर्वमेव श्राद्धार्थं पुनरेव वै ॥

स्थिताग्निरपि तं भूयः संदध्यादेव मन्त्रतः।
असन्निहितभार्यश्चेत्तत्कार्याय तदा शुचिः ॥

संधाय तस्मिन् विधिना त्वग्नौ करणमाचरेत्। अग्न्यभावे पाणिहोम (?) सन्त्यत्र केचन तदाश्वलायनपरं याजुषाणां न तद्भवेत्। एषामपि विशेषेण ह्यग्निहोत्रे कदाचन ॥ होमकाले त्वनुगते ह्यन्येषामप्यसंभवे। पाणिहोमस्तु कर्तव्यो नात्र (?) कदाचन ॥ (.. ......) होमोऽपि चौखेयानां विधीयते। अजास्य होमः कथितः वैघानपरस्स तु अप्सु होमस्तु नितरां काण्वानामेव चोदितः। यदि श्राद्धे होमकाले दैवादनुगतो यदि ॥ वह्निरौपासनो नूनं तदा संकल्पपूर्वकम्। सर्वप्रायश्चित्तहोमो व्याहृतीभिर्भवेत्तु वै ॥ अनाज्ञातत्रयं चापि इदं विष्णुश्च तत्परः। एतावतैव तत्कालतद्वह्नेस्सिद्धिरुत्तमा ॥

भवत्येवात्र तत्सर्वं तस्मिन् पश्चात्समाचरेत् ॥

श्राद्धकर्तृधर्माः

कर्तृधर्माः पूर्वदिनप्रभृत्येव भवन्त्यमी। निमन्त्रिणप्रभृत्येव (?) भोक्तृधर्माः प्रचक्षते ॥ दानाध्ययनदेवेज्या जपहोमव्रतादिकान्। न कुर्याच्छ्राद्धदिवसे प्राग्विप्राणां विसर्जनात् तस्मिन् दिने विप्रभुक्तेः पूर्वं कस्मै किमप्युत। न दद्यादेव तत्कार्यहेतवे चेत्समागतम्

वस्त्वपूर्वं तु गृह्णीयाद् यद्यद्ग्राह्यं तु तत्तराम्।
पूर्वस्मिन्नेव नितरां गृह्णीयात् दिवसेऽखिलम् ॥
मनस्वी शक्तिमान् दक्षो भक्तिमान् यः समाहितः।
शुचिर्दक्षः प्रगल्भश्च बहुमित्रः सुपुत्रवान्।

अतत्त्वज्ञो किञ्चनश्च बन्धुमित्रादिवर्जितः। स्वशक्त्यनुगुणात्सर्वसमीकरणमाचरेत् ॥

यदा तदा तद्दिने वा येन केनाप्युपायतः ॥

दरिद्रादेर्नियमाभावः

सर्वप्राणेन पित्रोस्तच्छ्राद्धमन्नेन यच्चरेत् ।
दरिद्रस्य न दोषोऽस्ति श्राद्धधर्मादिलोपतः ॥
रोगिणो ज्ञानिनस्तद्वदति बालस्य चैव हि । प्राशयित्वा श्राद्धकर्म पीत्वा वा तद्दिने ततः
न कुर्यादेव तच्छ्राद्धं न ताम्बूलं च खादयेत् ।
औषधप्राशने दोषो नास्त्येवेत्यखिला जगुः ॥
श्राद्धधर्मरहस्यज्ञा प्राणनिर्गमनादिषु । निमित्तेषु प्रसक्ता तु धावनादिषु दैवतः ॥
राजचोरादिशार्दूलश्वशृगालमहापदि । पिबन्नपि जलं तूष्णीं सकृच्छ्राद्धं समाचरेत् ॥
अतिव्याध्यतिदाहादौ तापविस्मरणादिषु । अवशाज्जलपानेन श्राद्धभ्रे(भ्रं)षो न जायते
वर्णिनो गृहिणो वापि वनिनो वा विशेषतः । पित्रोर्मृताहकं नाम श्राद्धं यत्तत्समन्त्रकम्
सपिण्डकं सहोमं च सब्राह्मणभुजिक्रियम् । कार्यमेव प्रशंसन्ति न त्याज्यं तत्कथञ्चन ॥
त्यक्तमात्रेण पतितः स्यादेवात्र न संशयः ।
आदौ श्राद्धस्य संकल्पः विप्राणां स्नानतः परम् ॥
स्वस्य स्नानं तु विहितं न तत्पूर्वं कदाचन । स्नातैर्विप्रैः समेतो वै मध्याह्ने गृहमाविशेत्

भोजनाचमनकालः

पादप्रक्षालनात्पश्चात् तेषां स्वस्य च तत्परम् ।
आचामो विहितः स्वस्य तेषामपि विशेषतः ॥
कर्तुराचमनात्पूर्वं भोक्तुराचमनं यदि । शुनो मूत्रसमं तोयं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥
पादप्रक्षालनात्पश्चात् यजमानः स्वयं यतन् ।
पाकस्सर्वस्समीचीनो जातः किमिति पाचकीम् ॥
पत्नीं पृष्ट्वा कोपहीनः सुमुखेनैव तत्परम् ।
तया सिद्ध इति प्रोक्ते स्वयं दृष्ट्वा सभां कृताम् ॥

शक्त्या द्विजानां महतां प्रणम्यादौ विधानतः ।
धृत्वापवित्रं शक्त्या तां दक्षिणां शक्ति कल्पिताम् ॥

(... ... .) । (.........) परिक्रम्य प्रणम्य च तथा पुनः ॥
न प्रथेत्येतेन वाथ नमस्कारो विधीयते । तदन्ते दक्षिणां तां च तत्पुरो निक्षिपेत्ततः ॥

अस्मात्पितुः प्रतिश्राद्धं सर्वे श्रृणुत मद्वचः ।
अधिकाराख्यसंपत्सा कर्तुमस्त्विति मद्गृ(हे)हम् ॥

(...........................) । (... .. ..) जोत्तमान् ॥

तां दक्षिणां भूतलेऽत्र निक्षिप्तां तेऽपि मन्त्रतः ।
स्वीकृत्य ह्यधिकाराख्यसंपदस्त्विति ते द्विजाः ॥

वदेयुरेव निखिलास्तत्परं तदनुज्ञया । प्राणानायम्य विधिना सुखासीनः पवित्रधृत् ॥
देशं कालं च संकीर्त्य यथावद्वत्सरादिभिः । संयुक्तमेव प्रवदेदन्यथा बाधकं भवेत् ॥
प्रातिसंवत्सिरिकाख्याश्राद्धमस्य पितुर्मम । अन्नेन हविषा मन्त्रैः पार्वणाख्यविधानतः

सदैवमभ्यनुज्ञानात् करिष्येऽद्येति तत्परम् ।
विप्राणां वरणं कुर्यात् तत्तत्स्थाने यथाक्रमम् ॥
तिथिभेदोच्चारणेन मासे पक्षे विवत्सके ।
ऋतावप्ययने वाथ पुनः श्राद्धं भवेद्ध्रुवम् ॥
एकस्मिन्नेव दिवसे पित्रोः श्राद्ध उपस्थिते ।
मृतिक्रमाच्छ्राद्धकार्यं कर्तव्यं नान्यथा चरेत् ॥
पितुर्मृततिथौ माता मृता यदि तदा पितुः ।
श्राद्धं कृत्वा ततो मातुः श्राद्धं कुर्यादिति क्रमः ॥

मातुर्मृततिथौ तातः मृतो यदि तदा किल । पितुः श्राद्धं प्रथमतः कर्तव्यमिति केचन
मृतिक्रमेणेति केचित् न पितुः प्रथमं त्विति। अत्र शास्त्रीयवाक्यानां बहूनां भिन्नभिन्नतः
यथेच्छया विकल्पः स्यात् तत्राचारः परो मतः । एकस्मिन्नेव दिवसे तिथिद्वयसमागमे ॥
पूर्वानुष्ठेयकृत्यं यत् परतश्चेत्कृतं यदि । तद्व्यर्थमेव प्रभवेदतस्तत्पुनराचरेत् ॥

भर्तारमनुगच्छन्त्या मातुर्यदि तिथिः पृथक् ।
तत्तत्तिथ्योः स्तुते श्राद्धे कर्तव्यत्वेन चोदिते ॥
अयं हि प्रथमः कल्पः पितुः श्राद्धेन तेन वै । सहैव करणं नूनं केषांचित्संमतं तद्ध ॥
दक्षश्चेत्पृथगेवासौ तयोः श्राद्धं तदा तदा । स्वकाल एव कुर्याद्वै सह पित्रा तु दुर्बलः
पतिं समनुगच्छन्त्याः सह भर्त्रैव तत्परम् ।
अपि भिन्नतिथौ तस्याः मृतायाः करणं परम् ॥
श्राद्धस्य मुख्यकल्पो न किं त्वयं गौणसंज्ञिकः ।
एकचित्यां समारूढौ दम्पती निधनं गतौ ॥
एकस्मिन्नेव दिवसे तयोः श्राद्धं सहैव वै । प्रतिसंवत्सरं कुर्यात् अनुमृत्या तथा भवेत्
अनुमृत्या भिन्नतिथौ पृथग्वेति सहैव वा ।
संशयः स्यात् तयोः श्राद्धविषये नेति चेन्नतु ॥
तयोः सहैव करणे तस्मिम् श्राद्धे तथाविधे । संकल्पादिषु सर्वत्र सम्यग् विवचनं भवेत्
उभयोः श्राद्धयोरत्र वैश्वदेविक एककः । वर्गद्वयस्य द्वौ विप्रौ पितुर्मातुश्च कीर्तितौ ॥
पुरूरवाद्र्संज्ञानां विश्वेषां नाकिनां मुदा ।
स्थाने त्वाहवनीयार्थे क्षणं धृत्वा द्विजोत्तमाः ॥
कर्तव्यो वै भवद्भिस्तु प्रसाद इति तान् कुशैः ।
साक्षतैर्वृ णुयाद् भक्त्या चतुर्णां वरणे तथा ॥
वरणं घटते सम्यक् एकस्यावरणे कथम् । तादृशं वचनं चेति प्रश्ने ह्येतत्तदुष्करम् ॥
एकस्मिन्नपि पाके (.........) हि वर्णनम् । तथैवात्रेति विज्ञेयं शास्त्रज्ञैर्ब्रह्मवादिभिः
एवमेव भवेत्तत्र पितॄणामपि कर्मणि । वरणं शास्त्रविहितं विशेषोऽयं परः स्मृतः ॥
शर्मणामपि गोत्राणां रूपाणामपि केवलम् । वसुरुद्रादि (?) कानां चेति स्मृतोऽधिकम्
शिष्टः समः प्रकथितः (...) ॥

पादप्रक्षालनमण्डलार्चनम्

अनन्तरं श्राद्धकर्ता वदेदेवं द्विजान् प्रति। स्वागतं पितृभिर्देवैरिति प्रश्ने कृते ततः॥
सुस्वागतमिति ब्रूयुः ब्राह्मणास्तेऽपि तस्य वै।
यजमानस्ततस्तेषां वाक्यं श्रुत्वा त्वरान्वितः॥
अंकणे मण्डले कुर्यात् पादप्रक्षालनाय वै। चतुरश्रं तु देवानां पितॄणां वर्तुलं तथा॥
गोमयेनैव विधिना प्रातः संपादितेन वै। देवस्थानस्यैतदासनमित्येवं कुशाद्वयम्॥
निक्षिपेत्तस्य निकटे उदग्भागेऽथवा पुनः। पुरोभागेऽपि वा पश्चादर्चेत प्रार्चतेति वै॥
मन्त्रेणानेन भूयश्च इमे गन्धा इति स्म वै। चन्दनं निक्षिपेत्तस्मिन् मण्डले स्वकरेण वै॥
पश्चादमी अक्षताश्च वदेदेवममी कुशाः। अष्टार्घ्यैरर्चनं पूर्णं अस्त्वित्येव जलं क्षिपेत्॥
सदर्भं भूतले पश्चात् प्राचीनावीतिनार्चयेत्। पितॄणां मण्डलं तद्वत्तत्रामी शब्दतोऽर्चनम्
गन्धस्य कथितं सद्भिः इमे शब्देन चाक्षताः।
अमीशब्देन च कुशान् अष्टार्घ्यैरर्चनं च तत्॥
समानमेव स्थलयोरिति शास्त्रविदो विदुः। इमे शब्दममी शब्दं एवं येन वदन्ति ते॥
पैतृकस्यास्य हन्तारो भवेयुस्तत्क्षणेन वै। एतान्यष्टार्घ्यवस्तूनि तान्यत्र प्रक्षिपेत्तदा॥
पूजाकाले प्रयत्नेन मत्पितॄणां तु तैर्भवेत्। तानि द्रव्याण्यमून्येव कथितानि मनीषिभिः
आपः क्षीरं कुशाग्राणि दध्यक्षततिलांस्तथा।
यवाः सिद्धार्थकाश्चैव ह्यर्घ्योऽष्टाङ्गः प्रकीर्तितः॥
क्रमेणैतानि वस्तूनि प्राचीदिक्क्रमतः क्षिपेत्।
अथवा मण्डले यत्र कुत्र वा निक्षिपेत्स्वयम्॥
तेषां निक्षेपणं येन केनचिद्वा कृतं यदि। कृत्स्नश्राद्धफलं तेन गृहीतं प्रभवेद्ध्रुवम्॥
अष्टार्घ्यद्रव्यसंपूर्णकरणं पैतृकस्य तत्। दोहनं कथितं सद्भिस्तस्मात्तन्नान्यवर्त्मना॥
अष्टानामपि वस्तूनां यदि संपादनाक्षमः। भवेदयं तदातीव तान् दर्भान् वा तिलाक्षतैः
तूष्णीं हस्तेन संगृह्य पयसा तत्र विन्यसेत्। अष्टार्घ्यैरद्य संपूर्णार्चनमस्त्विति वा सकृत्॥

न चेत्तूष्णीं तथा ब्रूयात्तत्कृत्स्नस्य फलं लभेत् ।
अनुक्त्वैवं वचोवापि यदि तूष्णीमशेषकम् ॥
सर्वमन्त्रद्रव्यजाल कृतं तद्विफलं भवेत् । मण्डलात्पश्चिमे भागे ब्राह्मणे स्वागते कृते ॥
तत्रैव विसृजेत्पाद्यं क्षालयेन्मण्डलोपरि । पादप्रक्षालनं श्राद्धे वरं स्याद्गुल्फयोरधः ॥
पितॄणां नरकं घोरं रोमसंसक्तवारिणा । पितॄणामपि देवानां पादप्रक्षालने तदा ॥
स्वागतं किं भवद्भिर्वै ते (.........) तः । सुस्वागतमिति प्रोक्ते ब्राह्मणेन ततः पुनः ॥
पादप्रक्षालनं कुर्यादन्यथा व्यर्थमेति तत् । काले तस्मिन् स्वागतेति पादौ दर्भद्वयेन वा ॥
संगृह्य स्वागतमिति प्रश्नं कुर्यादतन्द्रितः । यद्यन्यथा (...) पितृ (...) किनामपि ॥
आह्वानं तत्क्षणेनैव श्राद्धं नष्टं भवेद्ध्रुवम् । तच्च दर्भद्वयं नोचेत्तत्पादोपरि हस्ततः ॥
स्वस्यैव संस्पर्शयित्वा सोमदिश्यां विनिक्षिपेत् ।
पितॄणां दक्षिणदिशि कृत्वैवं पादयोः परम् ॥
क्षालना (..........) च्छंनोदेवीऋचं जपेत् ।
यां कामपि तथा भूयः शिवेनेति हिरण्यकाः ॥
यासां राजेति वा नूनं तदापो वेति वा जपेत् ।
यदि मन्त्रानाधिकारिपुराणोक्तमनुं तु वा ॥
नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥
इमं वा पुनरन्यान् वा श्लोकान् स्मृतिषु संस्थितान् ।
वदेद्वा मन्त्ररहितो व्याहृतीर्वा विशेषतः ॥
त इमे सर्वकालेषु श्राद्धादौ श्राद्धमध्यमे ।
श्राद्धान्तेऽपि विशेषेण वक्तव्या स्युः पुनः पुनः ॥
मन्त्रज्ञस्य तु नायं स्याद्विधिक्को (ज्ञो ?) ऽपि महात्मनः ।
तानत्युदाहरिऽयामि मन्त्रान् कांश्चित्पुराणगान् ॥
समस्तसंपत्समवाप्तिहेतवः समुत्थितापत्कुलधूमकेतवः ।
अपारसंसारसमुद्रसेतवः पुनन्तु मां ब्राह्मणपादपांसवः ॥

आपद्घनध्वान्तसहस्रभानवः समीहितार्थार्पणकामधेनवः ।।
समस्ततीर्थाम्बुपवित्रमूर्तयो रक्षन्तु मां ब्राह्मणपादपांसवः ।।
आधिव्याधिहरं नृणां मृत्युदारिद्र्यनाशनम् । श्रीपुष्टिकीर्तितं वन्दे विप्रश्रीपादपङ्कजम् ।।
विप्रौघदर्शनात्सद्यः क्षीयन्ते पापराशयः । वन्दनान्मङ्गलावाप्तिरर्चनादच्युतं पदम् ।।
पुनर्नानाविधापाय परिहाराय सांप्रतम् । पादप्रक्षालने तेषां कर्तव्ये समुपस्थिते ।।
तदा कृताज्यसंसर्गात्तत्पादस्याखिलान्यपि । प्रनष्टानि भवन्त्येव वैगुण्यमपि (सम्भवेत्)
एतस्मान् मन्त्रत्रितयाच्छुक्रादीनां शिवात्मनाम् ।
पादप्रक्षालनं तेषां पितॄणां त्रिदिवौकसाम् ।।
कृत्वा स्वयं तत्स्थलस्य पूर्वभागेऽश्रुशोधनम् । पश्चिमाभिमुखेनैव कुर्यादाचमनं सदा ।।
(... ...) मनायाथ जलं दत्वा स्वयं शुचि । ब्राह्मणानां स्थलं तत्तु (...... ...) ।।
प्रोक्षयेद्विधिवद्भक्त्या शुध्यर्थं भूर्भुवादिभिः । अपेतवीतमनुतः यदि मन्त्राक्षमस्तदा ।।
पुराणोक्तं (....... ....) विधानतः ।
अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोऽपिवा ।
यः स्मरेत् पुण्डरीकाक्षं स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ।।
मन्त्रेणानेन वा सम्यक् प्रोक्षणं तत्स्थले चरेत् ।
स्थलस्य प्रोक्षणे जाते ह्यासनान्प्रान्तरे क्षिपेत् ।।
ब्राह्मणानासनेष्वेव सम्यक् तानुपवेशयेत् । पुनः पवित्रपाणिः सन् व्याहृतीभिर्विधानतः
प्रथमान्तानेव भक्त्या संबुध्या विष्टरान् क्षिपेत् ।
प्रारम्भेषु च ये दर्भाः पादाशौचे विसर्जयेत् ।।
पादा शौचान्ते च ये दर्भा विष्टरान्ते विसर्जयेत् ।
विष्टरान्तेषु ये दर्भा विकिरान्ते विसर्जयेत् ।।
विकिरान्ते च ये दर्भाः विरामान्ते विसर्जयेत् ।
विरामान्ते च ये दर्भाः आसीमान्ते विसर्जयेत् ।।
आसीमान्ते च ये दर्भाः तर्पणान्ते विसर्जयेत् ।।

दर्भाहरणप्रकारः

दर्भसंग्रहणं कुर्यादादौ षोढैव तेन वै। पृथक् पृथक् कर्ममात्रे तस्मिन् सर्वत्र पेशलः ॥
दर्भसंग्रहणं कुर्यात् श्रोत्रियः स्वयमेव हि। कालेऽस्मिन् संगवे शुद्धो नाशुद्धस्तु कदाचन

कदाचित्पुत्रशिष्याभ्यां मित्राप्ताभ्यां च सन्ततम्।
पुरोहितेन चानीताः स्वानि ता इति कीर्तिताः ॥
ऋत्विक्पुरोहिताभ्यां ते यद्यानीताः समित्कुशाः।
निश्रे निःश्रेयसकलाःप्रोक्ताः स्वानीतेभ्योऽधिकाः पुनः ॥

कुतस्तथेति चेत्ते वै सदा स्वस्य सुचेतसः। हितकामा सदाशीस्सु संप्रार्थितमनोरथाः ॥
तद्दर्भलवने काले मामकोऽयं गृहे सुखे। भवत्येवेतीष्टदेवस्मृति सत्प्रार्थनापरः ॥

तस्मात्तदानीतदर्भाः सर्वकर्मसु देहिनाम्।
प्रशस्ता एव नितरां स्वानीतास्तत्समा न तु ॥

तद्विष्टरप्रदानं त बह्वृचानां न संभवेत्। प्रदानानन्तरं तस्य विष्टरस्य तु याजुषाः ॥
सम्बुद्ध्यन्तेनासनस्य नं कुर्वन्ति वाग्यताः। षष्ठ्यन्तेनैव सर्वत्र देवानां त्रिदिवौकसाम्
रूपनाम्नां च निर्देशः षष्ठ्यन्ते संभवेत्तदा। चतुर्थ्यन्ते तथैव स्यात् प्रथमान्तेन विष्टरे॥
रूपनिर्देशतो गोत्रप्रोक्ति तश्चेत्तु विष्टरे। समागतास्ते तिष्ठन्तः उपवेशनचेतसः ॥
पाददुःखेन नितरां तावन्तं कालदीर्घकम्। न सहन्ते ततः शीघ्रं रूपगोत्रादिकं न तु ॥
तस्मिन् कर्मणि तद्देयं एवमाह पितामहः। सर्वत्र पैतृके नित्यं कार्यमात्रे श्रुतीरितम् ॥
प्राचोनावीतमेव स्यात् दैविके तूपवीतकम्। आसनानन्तरं त्वत्र क्षणश्च क्रियतामिति ॥

ओं तथेति च तत्प्रोक्तेः पश्चादेव पुनस्तथा।
प्राप्नुवन्तु भवन्तोति वै चेकवाक्यं वदेदयम् ॥
श्राद्धकर्ताथ भुक्त्वा(क्त्वा) स्य वदेत्प्रत्युत्तरं पुनः।
प्राप्नुमश्चेति तत्पश्चात् दर्भानास्तीर्य भूतले ॥

विप्राराद्धौपासनस्योदग्भागे प्रोक्षितस्थले। पात्रद्वयं समासाद्य दर्भैराच्छाद्य तत्परम् ॥
समुद्धृत्य विधानेन प्रोक्ष्याक्षतसुपूजिते। शंनोदेवीतिमन्त्रेण कुर्यात्तज्जलपूरितम् ॥

यवोऽसीति च मन्त्रेण यवांस्तत्र विनिक्षिपेत् । अर्चत प्रार्चतेत्येव चन्दनं तत्र निक्षिपेत्
तुलसीदर्भपत्राणि तत्र निक्षिप्य तत्परम् । ओं स्वाहानमः (?) प्रोक्ता तत्परमेव वै ॥
विश्वेभ्यो देवेभ्यो जुष्टं गृह्णामि मन्त्रतः । देवपात्रे संपन्नेति वदेत् कर्ता द्विजाग्रतः ॥
सुसंपन्नेति तत्प्रोक्ते स्वाहाघ्र्याविति तत्परम् । द्विवारमुच्चरेत्तस्य स्वर्घ्यादित्युत्तरं ततः

आवाहनम्

भोक्ता वदेदयं कर्ता विश्वान् देवान् भवत्स्वहम् ।
आवाहयिष्येत्युक्त्वैवं आवाहय वचः परम् ॥
विप्र आवाहयेद्विश्व(श्वे?)देवान् तस्मिन् यवैः कुशैः ।
विश्वेदेवासमन्त्रेण विश्वेदेवासनेन च ॥

स प्राञ्जलिस्ततो भूत्वा मन्त्रमेतदुदीरयेत् । आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः

ये वाऽत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ।
जप्त्वैवं तमुपस्थाय सावधानोऽस्मि वाक्यतः ॥

परं तत्पुरतः सम्यगुपविश्य स्वयं ततः । हस्तोदकं तत्कूर्चेन प्रदद्याद्विभिनैव वै ॥

प्रोक्षणात्परतो वापि तन्मध्ये वाऽद्य वा स्वयम् ।
यजमानः प्रार्थयेच्च ब्राह्मणान् तान् पुरःस्थितान् ॥
श्राद्धार्थं ये मया संपादिता भक्त्या हि देशतः ।
कालतस्ते पदार्था वै श्राद्धयोग्या भवन्त्विवति ॥

भवन्तोऽद्य प्रब्रुवन्तु तानेवं प्रार्थये ततः । श्राद्धयोग्या भवन्त्वेवमुक्ते तैर्वचने ततः ॥

श्राद्धकाले गयां विश्वान् देवान् देवं जनार्दनम् ।
वस्वादीन् तान् पितॄन् ध्यात्वा ततः श्राद्धं प्रवर्तये ॥

मन्त्रमेनं(तत्)समुच्चार्य तिष्ठेत्तत्पुरतो ह्ययम् । प्रवर्तयेति तैरुक्तः कर्म तच्च प्रवर्तयेत् ॥

अर्घ्यदानम्

या दिव्या इति मन्त्रेण विश्वेदेवा इदं शिवम् ।
वो अर्घ्यमिति लौकिक्या वाचाऽर्घ्यं समुपाहरेत् ॥
अस्त्वर्घ(र्घ्य) इति तेनोक्तो हस्ते शुद्धोदकं पुनः ।
दत्वा भक्त्याऽर्चत प्रार्चतेति पश्चाच्छिवाक्षतैः ॥
अर्चयित्वाऽथ गन्धांश्च व्याहृतीभिरथाऽक्षतान् । धूपदीपौ चोपवीतद्वयं वस्त्रद्वयं पुनः ॥
कुशद्वयं भूषणानि पात्र शक्त्या सुचेतसा । प्रदत्तमिति सुस्थेन भावयेदेव सन्ततम् ॥
शक्त्या चेद्देयमेव स्यात् शक्त्यभावे तु भावना ।
सर्वत्र व्याहृतिर्ज्ञेया दानमात्रेण सर्वतः ॥
संपूर्णमर्चनं चेति वाक्यमुक्त्वा ततः परम् । संकल्पसिद्धिरस्त्वेवं भवन्तः प्रब्रुवन्त्विति ॥
तस्योत्तरं तथैव स्यादस्तु संकल्पसिद्धिरुत्तमा । यथाविध्यर्चितं चेति वाक्यं प्रत्युत्तरं ततः
अस्त्वित्येव च संप्रोक्तं ततो भवदनुज्ञया । पित्र्येऽर्चनं करिष्येति समनुज्ञाप्य तं ततः ॥
कुरुष्वेति तथाऽऽज्ञप्तः पितृणामर्चनं चरेत् । पूर्ववन्निखिलं चात्र कथितं शास्त्रवेदिभिः ॥
परं त्वियान् विशेषोऽत्र कथितः शास्त्रवर्त्मना ।
अग्नेर्दक्षिणतो वापि द्विजानां पुरतोऽपि वा ॥
पात्रासादनकर्म स्यात् त्रीणि पात्राणि चात्र वै ।
स श्राद्धार्थे (?) प्रयोज्यानि पवित्रेषु कृतेषु हि ॥
उपरिष्टादधस्ताच्च प्रोक्ष्योद्धृत्य च पूर्ववत् । तिलान् विकीर्य तूष्णीकं तेषु पात्रेषु तत्परम्
पूर्ववज्जलमापूर्य तिलोऽसीति च मन्त्रतः । पितरं नामगोत्राभ्यां समुच्चार्य ततः पुनः ॥
इमान् लोकान् प्रीणया हि नः । स्वधा नम इत्येव तिलांस्तत्र विनिक्षिपेत् ।
तत्पात्रयोः शिष्टयोश्च पूर्ववत्तेन तांस्तरान् ॥
मन्त्रेण विन्यसेदेव तदूहेनैव वाक्यतः । भृंगराजसमुत्थानि पत्राण्यत्र विशेषतः ॥
दर्भपत्रैः पूरयेच्च स्वधा नम इतिस्म च । प्रतिपात्रजपः कार्यः पित्रे ते जुष्टमित्यथ ॥

गृह्णामीति वदेत्पश्चाद्द्वयोरप्येवमुच्यते । तदूर्ध्वेनैव विधिना दर्भैस्तं शोधनं भवेत् ॥
पितृपात्राणि संपन्नानित्येवं प्रवदेदपि । सुसंपन्नानीति पश्चात्तदुक्तोऽयं स्वयं पुनः ॥
स्वधाऽर्घ्य इति चोक्त्वाथ त्रिवारं तदनन्तरम् । स्वर्घ्या इत्युत्तरे जाते तदावाहनमाचरेत्

उशन्तस्त्वेति मन्त्रेण ह्यायन्तु न ऋचा तथा ।
सावधाना भवन्तु त इत्युक्ते तदनन्तरम् ॥

समानमन्यन्निखिलं पूर्ववत्कथितं तु वै । मण्डलानामर्चनं च तैरुक्तस्तु समाचरेत् ॥
पूर्ववन्मण्डलस्यापि करणं त्वत्र चोदितम् । पात्राणि मण्डलेष्वेषु प्रक्षिपेत्कानि तानि वै
यदि पात्रं पानसं चेत्पितृणाममृतं भवेत् । पालाशं पय इत्युक्तं यद्यौदुम्बरनिर्मितम् ॥

गुडेन तुलितं तत्स्यात् पौन्नागं दाधिकं भवेत् ।
रम्भाऽऽज्येन समाः प्रोक्ताः पनसस्तूत्तमोत्तमः ॥

शलाटुफलपत्रैश्च छायाकाष्ठमृदादिभिः । अत्यन्तपङ्कभाशस्ता निरन्तरसुतृप्तिदा ॥
वस्तुभिः सकलैर्दिव्यै र्गोधूमतिलखड्गकैः । मधुमाषमहाद्रव्यैः पनसोऽयं विशिष्यते ॥
सर्वथा पनसद्रव्यदुर्लभे तु यदा भवेत् । यं कंचन पदार्थं वा पनसं भावयेत्तदा ॥
भावयित्वा वदेच्चापि पनसोऽयं प्रकल्पितः । मयाद्या लभमानेन पदार्थोऽयमिति स्म वै

तावता पितरस्सर्वे नित्यतृप्ताः स्युरेव ते ॥

स्वधाकारः

अग्नौ करणशिष्टान्नमादायाथाज्यमेव च । हस्तोदकं स्थानविप्रादीनां तेषां यथाविधि
संप्रदाय तदाज्यं वै तेषु पात्रेषु तत्क्रमात् । अभिघार्यान्नमादाय स्वधेयमिति निक्षिपेत्
तत्पुनस्त्वभिधार्याथ दत्वा हस्तोदकं पुनः । मेक्षणं प्रहरेदग्नौ तूष्णीमेव समन्त्रतः ॥

यद्येको ब्राह्मणश्चेत्तु त्रयाणामपि केवलम् ।
तस्मिन्नेवाखिला धर्माः प्रयोज्या इति वै मनुः ॥
एवमेव पुनः पात्रे दैविके केवलाऽऽज्यतः ।
अभिधारणमेवस्यात् तथा सोदकमेव च ॥

यथाग्नौ करणं प्रोक्तं स्वधेयमिति मन्त्रतः। तच्छिष्टदानं कथितं तत्पात्रे तेन कर्मणा ॥ श्राद्धकर्मण्येतदेव प्रधानं स्यात्तथा पुनः। तच्छिष्टं पिण्डकार्याय प्रधानं स्यादतो यदि तन्नष्टं चेत्तदा श्राद्धं नष्टमेव भवेद्ध्रुवम्। पुनः श्राद्धं च विहितं परेऽह्नि विधिनैव हि अग्नौ करणलोपे वा स्वधेयमिति यत्पुनः। हविःशेषप्रधानं तत् तस्य लोपेऽपि चेद्यथा तच्छिष्टपिण्डसंयोगलोपे वा श्राद्धनामकम्। कर्मैतन्नाशमायाति तस्मादेतत् त्रयस्य च यथैव स्याच्च संपूर्तिस्तथा कुर्यात्तु पैतृकम्। पत्नीहस्तसमानीत भक्तेनैव विचक्षणः ॥

अग्नौ करणकर्माख्यं कुर्यात्कर्म विधानतः ॥

स्नुषापाकः

स्नुषाहस्तैकरचितः पाकोऽमृतसमो मतः। स्वैवा स्नुषा कर्तृस्नुषा तुलिने पाककर्मणि ॥ यद्येते दैवयोगेन तत्कार्ये शक्तिशून्यके। तत्पाकयोग्यकार्येषु स्यातां भक्ति समन्विते शक्ते ते यदि तत्कर्मकरणे जामितापरे। स्यातां तज्जन्म वैय्यर्थ्यं श्वगर्दभसमं भवेत् ॥ तस्मात्प्रीतः श्वशुरयोः श्राद्धे यत्नेन भक्तितः। यथाप्राणं पाककर्मनिरताःस्युः पतिव्रताः श्वशुरश्राद्धकार्येषु पाकप्राधान्यकेषु वै। या श्रमं कुरुते भक्त्या साऽग्निष्टोमफलं लभेत् ॥

या स्वस्थैव वृथा गर्वात् तत्पाकविमुखा भवेत्।
भ्रूणहत्यामवाप्नोति प्रतिजन्मनि दुर्भगा ॥
वन्ध्या दरिद्राऽऽथवा क्रूररूपिणी च प्रजायते।
पाकाशक्येऽपि वा तूष्णीं स्नात्वा वा नियता शुचिः ॥

परिवेषणमात्रं वा कुर्यादित्येव सा श्रुतिः। स्नुषाहस्तैकपूतं तं पूतं पुत्रकरेण च ॥ मन्त्रप्रोक्षणपूतं च तदग्नौ करणेन च। अतिपूतमतिश्लाघ्यं स्वधेयमिति मन्त्रतः ॥ निक्षेपणेन च पुनः पूतं तत्प्रोक्षणेन च। अभिधारणतोऽतीव पूतं गायत्रिया ततः ॥ प्रदानकालतद्गायत्रिया पूतं पुनस्तथा। परिषेचनपूतं च यजमानस्य तत्परम् ॥ तदन्नममृतं ज्ञेयं दशपूतं तदा तदा। मन्त्रितं कुशपूतं च यजमानस्य हस्ततः ॥ तदन्नं पितॄणां तृप्तिहेतवे वै प्रकल्पते। दशक्रियापूतमिदं श्राद्धं कर्म न चेतरत् ॥ एतद्दशक्रियालोपे तन्न श्राद्धं प्रचक्षते। स्वधेयमिति निक्षिप्ते त्वग्नौ करणशिष्टके ॥

परिवेषणक्रमः

परिवेषणमेव स्यान्न तदन्यत्र तच्चरेत् । अन्नमादौ ततः प्रोक्तं पायसं तदनन्तरम् ॥

भक्ष्याणि च फलान्येवं शर्करामधुमाक्षिकम् ।
शाकानि सार्षपाख्यानि शाकानि तदनन्तरम् ॥

पश्चाल्लवणशाकानि घृतस्नेहैकजान्यपि । अपक्वरचितान्येवं रसायनमुखान्यपि ॥

नानाविधानि चित्राणि लवणं न न एव च । घृतं दधि जलं पश्चाच्चरमे सूप ईरितः ॥

परिवेषणतः पश्चात् सूपस्य न किमप्युत । गायत्रीप्रोक्षणात्पश्चात् भक्ष्याणां पातनात्परम्
दर्भानुपरि संस्थाप्य तस्य शुध्यर्थमेव वै ॥

अन्नसूक्तपठनम्

अन्नसूक्ताख्यमन्त्राणां पठनं सांप्रतं शिवम् ।
करिष्य इति संकल्प्य नमो ब्रह्मण आदितः ॥

राक्षोघ्नादिमहामन्त्रान् पावनांश्चापि वैष्णवान् । प्रसरेदत्र विधिना ब्राह्मणैर्बहुभिः सह

अहमस्मीति सूक्तं तदन्नाख्यं पाठनाच्छिवम् ।
पितृप्रीतिकरं श्रीमद्राक्षोघ्नं तज्जपेच्छुचि ॥

सह वा इति तद्वाक्यं राक्षोघ्नं कथितं बुधैः ।
किं स्विदासीदथैव स्यादाब्रह्मन् श्रीप्रदायकम् ॥

पठनीयं विशेषेण यजमानश्रिये परम् । सामाराधनकल्पेन पृथग्दानं निगद्यते ॥

पृथक् च प्रोक्षणं कार्यं पृथक् च परिषेचनम् । यजमानः स्वयं कृत्वा तदन्नस्य ततः परम्
प्रदानं कार्यमेव स्यात् सर्वं तेनैव मन्त्रतः । पृथिवी तेन विधिना भक्तमादौ स्वहस्ततः
तद्धस्तस्य स्पर्शयित्वा भक्ष्याणां तदनन्तरम् ।
फलानामपि शाकानां सर्वेषां च यथाक्रमम् ॥

घृतस्य परमान्नस्य जलपात्रस्य चैव हि । स्पर्शयित्वैव तत्पश्चाद्देवान् संबुध्य तत्परम् ॥

एतद्वो हव्यमित्युक्त्वा गयेयं भूरिति स्म च।
साक्षाद्गदाधरा एते ब्राह्मणाश्चेति भावनाम् ॥
कृत्वा तुष्टेर्दास्यमानं दत्तं चाक्षयतुष्टये। यथाभागं स्वाहा हव्यं तत्सन्न म मेति वै ॥
द्विर्वदन् साक्षतान् दर्भान् संगृह्य जलपूरितान्।
जलप्राधान्यतो भूमावुदकूपार्श्वे विनिक्षिपेत् ॥
गयायां रुद्रपादादिदत्तमस्त्विवति भक्तितः। ब्रु वन्तु च भवन्तोऽद्य गयायां दत्तमस्त्विवति वाक्यद्वये च संजाते ये देवा इति वै मनुम्। प्रजपेत्तु विशेषेण आगच्छन्त्विवति तत्पुनः पितृस्थाने तथा सर्वं पूर्ववच्च समाचरेत्। विशेषोऽत्र पुनस्सोऽयं स्वधा विष्णो ततः पुनः कव्यं रक्षेति तत्प्रोक्त्वा पितृसंबोधनं परम्। एतद्वः कव्यमित्येव देवताः पितरोऽत्र हि इदमन्नं कव्यमेव ब्राह्मणो हवनीयके। दत्तं च दास्यमानं चातृप्तेस्तत्सर्वमित्यपि ॥
गयेयंभूरिति समं अन्नं ब्रह्माहमित्यथ। भोक्ता ब्रह्मे ति वै ध्यात्वा रजतं पात्रमित्यपि ॥
वटच्छायेयमित्येव भावनापूर्वकेण वै। पितृभ्यो नामगोत्रादियुक्तेभ्य इति पूर्ववत् ॥
उक्त्वाखिलं वाक्यजालमिदमन्नं ततः पुनः। साक्षादमृतरूपं तदातृप्तेरिति तत्परम् ॥
अक्षय्यतृप्तये चेति शिष्टं सर्वं यथा पुरा। स्वधाकरमिति ज्ञेयं कांश्चिदत्र विशेषकान् ॥
भस्ममर्यादादिकान् चापि कुर्यादेव विधानतः।
ये चेह पितरश्चेति मन्त्रं सम्यक् समुच्चरेत् ॥
सर्वेषामपि पात्राणां स्वयं भूयो विधानतः। कूर्चेन प्रोक्षणं कृत्वा परिषिच्य च तेन वै ॥
भोक्त्राऽप्येवं कारयित्वा तदापोशनशंवरम्। अर्चनापात्रगं यत्तत् कुर्याद्विप्रकरस्थितम् ॥
एतत्कर्मैव नितरां सुपुत्रत्वप्रकारकम्। तत्कर्तुः कृतिनोऽतीव पितृनिष्क्रियदायकम् ॥
एतदर्थं पुरा सर्वे पितरस्त्वस्य जन्मनि। सर्वस्वदानकर्तारो ह्यभवन्नतिहर्षिताः ॥

आपोशनम्

तादृगापोशनजलप्रदानं सांप्रतं स्मृतम् । तत्प्रदानानन्तरं वै अमृतोपेति मन्त्रतः ॥
तत्प्राशनं प्रकथितं यद्दत्तं तेन पाथसः । यद्यन्यत्प्राशनं कुर्युः तद्दत्ताच्छंबरं तु ते ॥
स्वयं तत्पितरः सोऽपि सर्वे स्वपितरः क्षणात् । कालसूत्रैकशरणाः प्रभवन्ति न संशयः
ततस्तु सर्वे भोक्तारः कदाचित्तादृशं खरम् । न कुर्युरेव सततं कर्म क्रूरं द्विजोत्तमाः ॥

श्रद्धायामिति मन्त्राणां प्राणाहुतिकृतौ तदा ।
यजमानो जपं कुर्यात् प्रतिस्वाहाकृतौ द्विजाः ॥

तदाहुतिक्रमेणैव प्रकुर्युर्विधिना द्विजाः । भस्मनो यदि मर्यादा न कृता चेद्यदा तदा ॥
पात्रग्रहणमेतेषां वामहस्तेन चोदितम् । आभुक्त्यन्तं ततो वाच्यं यथासुखमिति स्म च

जुषध्वमिति तत्पश्चात् श्रावयिष्येति वैष्णवान् ।
पावनानपि रक्षोघ्नान् भुञ्जीयानिति च क्रमात् ॥
स्वाश्रावयेति चाप्युक्तस्तथा कुर्याद्यथामति ।
यथाशक्ति यथोत्साहं ब्राह्मणान् तत्र निक्षिपेत् ॥

अभिश्रवणम्

अभिश्रवणकार्याय यावद्वेदत्रये तथा । केचिदत्र पुनर्दत्ते जाते तत्परमेव वै ॥
देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च । नमः स्वधायै स्वाहायै नित्यमेव नमोनमः

इति मन्त्रं समुच्चार्य पुनरन्यान् पुराणगान् ।
मन्त्रान् वदेयुस्तद्भक्त्या ते सर्वत्र कृताकृताः ॥

अथाप्युदाहरिष्यामि तानेतानपि वै क्रमात् । सप्त व्याधा दशार्णेषु मृगाः काराञ्जने गिरौ
चक्रवाकाः शरद्वीपे हंसाः सरसि मानसे । ये स्म जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः
प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं तेभ्योऽवसीदथ । अमूर्तानां च मूर्तानां पितॄणां दीप्ततेजसाम्

नमस्यामि सदा तेषां ध्यायिनां योगचक्षुषाम् ।
चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ॥

हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु। ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविः ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम्॥

ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्म समाधिना।

यज्ञेश्वरो हव्यसमस्तकव्यभोक्ताऽव्ययात्मा हरिरीश्वरोऽत्र॥

तत्सन्निधानादपयान्तु सद्यो रक्षांस्यशेषाण्यसुराश्च सर्वे।

त्वां योगिनश्चिन्तयन्ति त्वां यजन्ति च यज्वनः।

हव्यकव्यभुगेकस्सन् पितृदेवस्वरूपधृक्॥

कर्ता क्रियाणां स स इज्यते क्रतुः स एव तत्कर्मफलं च तस्य।

मृगादियत्साधनमप्यशेषं हरेर्नकिञ्चिद्व्यतिरिक्तमस्ति॥

देशात्कालात्तथा मन्त्रतन्त्रेभ्यो हविषस्तथा।

कर्तृभ्यश्चापि भोक्तृभ्यः द्रव्याद्वा न्यूनतस्तथा॥

अतिरिक्तादिदं कर्म ह्यच्छिद्रमविकलं तथा। साग्रं च सगुणं भूयादित्येवं यूयमद्य वै॥

वदतेति नमस्कुर्यात् तेऽप्यनन्तरमेव वै। तथास्त्वित्येव च महत्प्रीत्यैव निखिला अपि॥

प्रवदेयुः सदस्यास्ते भोक्तारश्च समष्टितः। पुनश्च यजमानोऽथ युष्मद्वाक्यमहत्वतः॥

सर्ववैकल्यशून्येन श्राद्धेनानेन केवलम्। गयान्नश्राद्ध तुल्येन अक्षय्यप्रीतितृप्तितः॥

पुनरावृत्तिरहितब्रह्मलोकाप्तिरस्त्विति। भवन्तो वै ब्रुवन्त्वद्य तद्वाक्यसमनन्तरम्॥

तथास्त्वित्येव सर्वे ते प्रवदेयुर्द्विजा अपि। तद्वाक्यश्रवणात्पश्चान्नमो देवेभ्यो इत्यपि॥

स्वधा पितृभ्य इत्येवं बृहते विष्णवे नमः। ओं तद्ब्रह्मेति नवकं यजुषां(वृ)बृन्दमप्यथ

यजमानो वदेत्सर्वं श्रद्धायामिति पञ्चकम्।

जपेत्तु प्राञ्जलिर्भूत्वा ब्रह्मणि मात्मेति तं जपेत्॥

परिषेचंनतः पश्चात् भूय एव तदेव हि। घृतापोशनपाथस्तु तेषु भोक्तृषु सत्वरम्॥

इमं पुराणवाक्यं च प्रवदेत्तच्च वच्म्यहम्।

ईशानविष्णुकमलासनकार्तिकेय वह्नित्रयार्करजनीशगणेश्वराणाम्।

क्रौञ्चामरेन्द्रकलशोद्भवकाश्यपानां पादान्नमामि सततं पितृमुक्तिहेतून्॥

इत्युक्त्वाथ नमस्कृत्य चेयं भूमिर्गयेति वै। एते गदाधरा विप्रा वटच्छायेत्यमीत्यपि॥

भावयेदेव मनसा पुनरेकं वदेत्तदा । वचनं तत्पुराणस्थं मन्त्ररूपमतीव च ॥
गयायां धर्मपृष्ठेषु सदसि ब्रह्मणस्पतेः । गयाशीर्षे वटे चैव पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥
एवमुक्त्वा गयगयेत्येवं सम्यक् समुच्चरेत् ।
गयागयेति वा ब्रूयात् काशीकाशीति वाऽथवा ॥
वटं तं वाथवा विन्दुमाधवं संस्मरेत्यपि । एतत्सर्वं श्राद्धमात्रे कर्तव्यत्वेन केचन ॥
जगदुः क्षत्रियादीनां स विप्राणामिति स्म वै ।
अतः कृताकृतं प्रोक्तं भोजने श्राद्धकर्मणि ॥
वृत्ते ब्रूयाच्छ्राद्धकर्ता गायत्रीं वेदमातरम् । अहमस्मीति सूक्तं च भोजनादौ क्रमेण तत्
वेदाक्षरैकरहितश्राद्धकर्ता तु केवलम् । नामत्रयजपं कुर्वन् ईशानं तं हरिं स्मरन् ॥
आतृप्त्युपविशेत्तेषां तदनन्तरमप्युत ॥

ब्राह्मणभोजनानन्तरकृत्यम्

मधुत्रयं जपित्वाथ ह्यक्षन्नमीमदन्त्वथ । मधुमध्विति संपन्नं कर्ता ब्रूयादतन्द्रितः ॥
सुसंपन्नमिति प्रोक्ते एतच्छ्राद्धे विशेषतः । संपादितेषु पक्वेषु पदार्थेष्वपि वस्तुषु ॥
य इष्टः सोऽद्य प्रष्टव्यः इति संप्रार्थयेत् द्विजान् ।
सर्वं संपूर्णमित्येव प्रोक्ते भोक्तृभिरप्यति ॥
तृप्ताः स्थेति द्विवारं वै संबुद्ध्यन्तेन तान् वदेत् ।
विश्वान् देवान् पितॄंश्चापि सति विष्णुं तमप्युत ॥
तृप्ताः स्म इति तैरुक्ते तन्मंत्रं समुदीरयेत् । असोमपाश्च ये देवा यज्ञभागविवर्जिताः

विकिरम्

तेषामन्नं प्रदास्यामि विकिरं वैश्वदैविकम् । ततः परं पैतृकेऽपि स्थाने मन्त्रमिदं स्मृतम्
तदुच्चरेच्च विधिना तत्कर्मणि तदा स्वयम् ।
असंस्कृत प्रमीता ये त्यागिन्यो याः कुलस्त्रियः ॥

दास्यामि तेभ्यो विकिरमन्नं ताभ्यश्च पैतृकम् ।
विष्णुस्थाने तथाप्येकं मन्त्रं तत्समुदीरयेत् ॥

वैष्णवं परमं भव्यं श्राद्धकर्मणि संस्थिते । असंशयो भवेद्विष्णुर्मोक्षसाधनमव्ययम् ॥
पितॄणां च वरं श्रेष्ठं विकिरान्नं च वैष्णवम् । एभिर्मन्त्रैर्वैकिरान्नं दत्वा तत्पुरमेव वै
उच्छिष्टपिण्डं दद्याच्च तन्मन्त्रेण यथाविधि । तिलान् दर्भान्समास्तीर्य भूतले पत्रसन्निधौ

तन्मन्त्रं संप्रवक्ष्यामि कर्मणस्तस्य संप्रति ।
ये अग्निदग्धा येऽनग्निदग्धाः ये वा जाताः कुले मम ॥
भूमौ दत्तेन पिण्डेन तृप्ता यांतु परां गतिम् ।
अग्निदग्धानग्निदग्धेभ्योऽस्मत्कुल (प्रसूत) मृतेभ्यः ॥
अयं पिण्डः स्वधा नम इत्येवं तत्र निक्षिपेत् ।
अग्निदग्धानग्निदग्धाः मार्जयन्तां तिलोदकम् ॥

एतद्व इति तद्दत्वा तिलसंमिश्रितोदकम् । पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य सपवित्रकरः पुनः ॥

उच्छिष्टभाग्भ्योऽन्नं दीयतामित्येव वदेच्च तान् ।
तद्वाक्यं तु तथा प्रोक्तं यजमानेन ते द्विजाः ॥
भोक्तारश्च तदा कुर्यु रेतेनैव (?) स्व मन्त्रतः ।
यजमानकुले जाता दासा दास्योऽन्न कांक्षिणः ॥
सर्वे ते तृप्तिमायान्तु मयादत्तेन भूतले ॥

उत्तरापोशनम्

अमृतेतेति च मन्त्रेणोत्तरापोशनं परम् । यजमानः स्वयं दद्याद्विप्रहस्तेषु सादरम् ॥
तत्पीत्वा तेऽपि मन्त्रेण तेनैवान्तं समाप्नुयुः । श्रद्धायामित्युत्तराणि यजूंषि स्वयमेव वै
यजमानो जपेदेव वांगुष्ठेनेति तज्जपेत् । यजमानोऽथ भूयश्च संकल्पं सम्यगाचरेत् ॥

पिण्डदानं

पिण्डदानं करिष्येति श्राद्धीयं स पितुरित्यपि ।
तिलोदक (... ... ...) ।
इति संकल्प्य विधिना पिण्डदानं समाचरेत् ॥
पितुयज्ञविधानेन सर्वमेव यथा तथा । उच्छिष्टसंनिधावेव पिण्डदानं नचान्यतः ॥
पिण्डपूजां विधानेन यथाशास्त्रं समाचरेत् । नैवेद्यमत्र भक्ष्याणि फलान्यपि विशेषतः
ताम्बूलानि प्रकल्प्यानि पुष्पगन्धादिकानि च ।
चिरन्तिकायाः श्राद्धे तु सिन्दूरं कुंकुमादिकम् ॥
तथा सुगन्धद्रव्याणि देयान्येव विशेषतः । वस्त्राभरणजातानि पिण्डानां तु पृथक पृथक्
देयानि शास्त्रविधिना पितरः पिण्डरूपिणा ।
कर्तव्याश्च नमस्काराः ये कामा अत्र केवलम् ॥
वक्तव्याः प्रार्थनीयाश्च वरदाः पितरस्तथा ।
स च श्लोकोऽत्र वक्तव्यः गयगीतः पुराणगाः ॥
शमीपत्रप्रमाणेन पिण्डं दद्यात् गयाशिरे । उद्धरेत्सप्तगोत्राणि कुलमेकोत्तरं शतम् ॥
अस्य श्लोकस्य पठनात् श्राद्धमेतत्सुपावनम् । गयाश्राद्धसमं भूयादित्याह भगवान् गयः
यजमानोऽपि तत्काले इमे पिण्डा मयार्पिताः ।
गयापिण्डसमा भव्याः भूयासुरिति बाडबाः ॥
ब्रुवन्त्वद्य भवन्तश्चेति वाक्यान्तेऽपि बाडबाः ।
गयापिण्डैकतुलितः भवन्त्विवति वितीर्य तम् ॥
वदेयुः कृपया सर्वे भोक्तारः परया मुदा ।
ततः कर्ता युष्मदनुज्ञया पिण्डानहं द्विजाः ॥

पिण्डोद्वासनम्

उद्वासयिष्ये शास्त्रीयवत्मना मन्त्रपूर्वतः ।
अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्ची ह्यवन्तिका ।।
पुरी द्वारावती चैव सप्तैता मुक्तिदायिकाः ।
पिण्डोद्वासनमन्त्रोऽयं ये तत्प्रोक्तथपरागतिः ।।
सद्यः पितृणां प्रभवेत् क्रमान्मुक्तेश्च दायकः ।
ततः स्वस्थिति कत्रोक्ते शोभनं हविरित्यथ ।।
वदेयुरपि भोक्तारः पश्चात्पिण्डस्थलस्य वै । उत्तरत्र पुनश्चापि शुभस्थानात्तुसिद्धये ।।
कूर्चेन प्रोक्षणं कुर्यात् तां भुवं दर्भतण्डुलैः ।
सम्यक् च पूरितां कृत्वा शान्तिरस्त्वादिकैः शतैः ।।
तानि सर्वाणि पुण्याहवाचने गदितानि हि । भोजनानन्तरं विप्रकरशुध्यर्थकारणात् ।।
तिलस्पर्शान्तरं कूर्च्यपाथसा पात्रगेन वै । षड्वारं क्षालयेत्कर्ता तावता श्राद्धभुक्तितः ।।
अप्रायत्यं तु यज्जातं तत्करस्य विनश्यति । करशुद्धो च जातायां तत्करेण ततः पदम् ।।
भविष्यमाणकार्याणां योग्यता महती भवेत् ।
कर्ता संप्रार्थयेत्पश्चात् भोक्तुः सर्वान् सुखस्थितान् ।।
विश्वे देवा हि पितरः परं युष्मदनुग्रहात् । अस्मद्गोत्रं सम्यगेव वर्धतामिति तान् वदेत्
ते स्वस्ति वर्धतां गोत्रं इति ब्रूयुरशेषकाः । देवतानां प्रसादोऽस्तु पितृणामपि सन्ततम्
इत्यक्षतान् प्रदद्युस्ते स्वस्ति ब्रूतेति तान् वदेत् ।
श्राद्धे अन्नं तु मया दत्तं अक्षय्यं तद्भवत्विति ।।
ब्रूतेति प्रवदेत्कर्ता पितृन् देवान् पृथक् पृथक् ।
सम्बुध्यन्तेन निर्दिश्य स्वधा स्वाहां विधानतः ।।
वाचयिष्येति कर्ताऽसौ वाच्यतामिति ते द्विजाः ।
ऋचे त्वेत्यादितो मन्त्रत्रयमुच्चार्य तत्परम् ।।

स्वधोच्यतां पित्रादिभ्यः भोक्तारश्च तथा पुनः ।
ओं स्वधेति ततो कर्ता स्वधा चास्त्विति वाडबाः ॥
ततः स्वधा संपद्यन्तां इति कर्तावदी वदेत् । संपद्यन्तां स्वधा चेति प्रत्युक्तिस्तस्य केवलाः
देवाः प्रीयन्तां विश्वे ते प्रि(प्री)यन्तां त इति द्विजाः ।
एवं पितॄणां स्यादेव चेति वाक्यद्वयेन च ॥
जलानि विप्रकरयोः तानुद्दिश्य तिलाक्षतैः । प्रदेयानि श्राद्धकर्ता सत्वरं तदनन्तरम् ॥

दक्षिणादानम्

हिरण्यं रजतं चापि दद्यात्तां दक्षिणां पराम् । पितुस्तु दक्षिणा देया द्विगुणा श्राद्धकर्मणि
दक्षिणाः पान्तु वाक्येन पान्तु त्वां दक्षिणा इति ।
प्रत्युक्तिरिति विज्ञेया तद्वाक्यस्येति सूरिभिः ॥
वाजेवाजेति मन्त्रेण उत्तिष्ठत पितर इति । अनुगच्छन्तु मन्त्रेण तदुद्वासनमुच्यते ॥
दर्भैरुद्वासनं कुर्यात्स्पृशन्नेतान् पितॄन् सुरान् ।
एवं पूर्वोक्तमन्त्राभ्यां अमीवाजस्य तां जपेत् ॥
अनन्तरं प्रार्थनाख्यां ऋचं शाट्यायनीस्थिताम् ।
प्राञ्जलिः प्रपठेत्प्रह्वः तत्पुरस्तात्स्थितः स्वयम् ॥
ते अप्युदाहरिष्यामि सर्वेषां विशदाय त्वै । दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाःसन्ततिरेव नः
श्रद्धा च नो मा व्यगमात् बहुदेयं च नोऽस्त्विति ।
अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेध्महि॥
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन । ऊहेन चैतयोरुक्तिरेवं वाच्या विशेषतः
दातारो वोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव वः ।
श्रद्धा च वो मा व्यगमाद् बहु देयं च वोऽस्तु ॥
अन्नं च वो बहु भवेदतिथींश्च लभध्वम् ।
याचितारश्च वः सन्तु मा च याचध्वं कंचन ॥

अथ कर्ताऽन्नशेषः किं क्रियतामिति वै वदेत् ।
ते विप्रास्तस्य च प्रोचु र्वाक्यस्योत्तरमञ्जसा ॥
इष्टैः सहैव भुञ्जन्तां इति वाक्यात्ततः परम् । ब्राह्मणानां स्वयं कर्ता स्वादुषंसद इत्यृचः
दक्षिणाभिमुखस्तिष्ठन्नुपतिष्ठेत्तु वै पितॄन् ।
प्राचीनावीतिना भक्त्या तत्पश्चाद्ब्राह्मणांस्तु ते ॥
मन्त्राक्षतान् प्रदद्यु श्च वेदमन्त्रैः शिवप्रदैः ।
तान् स्वीकृत्य स्वयं भक्त्या चाञ्जल्या भूय एव वै ॥
पुराणोक्तानि मन्त्राणि प्रवदन् भक्तिपूर्वतः । विप्रपादौ संस्पृशन् वै पीडयेच्च पुनः पुनः
तान् श्लोकानपि वक्ष्यामि पावनानघवारकान् ।
अद्य मे सफलं जन्म भवत्पादाब्जवन्दनात् ॥
अद्य मे वंशजाः सर्वे याता वोऽनुग्रहाद्दिवम् । पत्रशाकादिदानेन क्लेशिता यूयमीदृशाः
तत्क्लेशजातं चित्ते तु विस्मृत्य क्षन्तुमर्हथ । वसिष्ठवामदेवादितुलितास्तु समागताः ॥
सूर्योपरागसदृशं पितृश्राद्धमभून्मम । आसनैर्भोजनद्रव्यरूपकैर्दक्षिणादिभिः ॥
मयापराधिनाऽज्ञेन किमप्यद्य न सत्कृतम् । अग्नौ करणरूपाख्यं विप्रभोजनरूपकम् ॥
पिण्डप्रदानरूपं यत् कर्मत्रयमिदं तु तत् । यथोक्तं च यथाशास्त्रं गयाश्राद्धफलप्रदम्
अस्त्वित्यद्य भवन्तो वै ब्रु वन्त्वित्येव तान् वदेत् ।
तथैव ते प्रब्रू युश्च तदनन्तरमेव वै ॥
तिलाक्षतैर्गृ हपतिः श्रीकृष्णार्पणमस्त्विति । तदर्पणं जलैः कुर्यात्ततो नामत्रयं जपेत् ॥
गन्धपुष्पादिभिः पूजामलंकारादिभिः पराम् ।
कृत्वाथ भोक्तॄणां तेषां ताम्बूलादिप्रदापनैः ॥
नितरां हर्षितां कृत्वा वेश्मसीमान्तमाव्रजेत् । अनुव्रजेयमित्युक्त्वानुव्रजेति पुनश्च तैः
अनुज्ञातोऽनुव्रजेत्तु कयान इति तज्जपेत् । सर्वसाद्गुण्यसिध्यर्थं कर्मलोपनिवृत्तये ॥
स्वपितॄणामूर्ध्वलोकस्यासिद्धये तद्यजुर्जपेत् । रुद्रसंख्यानमः शब्दकायकं वेदशीर्षगम् ॥
वामदेवायेति मनुं प्रजपेद्भक्तिसंयुतः । पश्चात्तुताननुव्रज्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥

नमस्कृत्य च साष्टाङ्गं कृतार्थोऽस्मीति भावयेत् ।
पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य विप्रपूजां समाचरेत् ॥
ताम्बूलदक्षिणाभिश्च सर्वानेव प्रहर्षयेत् । यथाशक्त्या ब्राह्मणांश्च भोजयेदपि भक्तितः

पितृशेषभोजनम्

पुत्रान् पौत्रांश्च बन्धूंश्च मित्राण्याप्तान् परानपि ।
शिष्टानिष्टानाप्तलोकान् भृत्यवर्गानशेषतः ॥
तत्प्रीतये स्वयं चापि तच्छेषं प्राशयेच्छुचिः ।
मातृदारान् ज्ञातिदारान् भिक्षुता(का)नपि केवलान् ॥
मृष्टान्नैरेव नितरां समृद्धैः शक्तिसंभवे । स्वभुक्त्यभावे तेषां वै पितॄणां तृप्तिरुत्तमा ॥
न भवेदेव तस्मात्तु सम्यक् सर्वैश्च वस्तुभिः । तद्भुक्तशेषैर्न परैः कुर्याद्भुक्तिं स्वबालकैः
तत्प्रार्थितप्रदानैकपूर्वकं सुमुखः सुहृत् ।
न तस्मिन् दिवसे कुर्याद्विमुखान् बालकान् स्वकान् ॥
उच्चैःस्वरेण नाक्रोशेत्ताडयेन्न तु भीषयेत् । बालावमानतोऽतीव पितरस्तेऽति दुःखिताः
भवेयुर्भग्नमनसस्तदुपर्येव तन्मनः । कालान्तरे स्वक्रियायाः एते कर्तार इत्यपि ॥
तदुपर्यति तत्प्रीतिर्महती सर्वदा स्थिरा ।
तिष्ठत्येव हि तस्मात्तु तद्दिनेऽस्मिन् विशेषतः ॥
स्वभुक्तशेषवस्तूनि तदतिप्रार्थितानि वै । प्रदद्यादेव सर्वाणि यानि तान्यधिकाशया ॥
तत्प्रदानैकमात्रेण तत्क्षणेन प्रवच्मि वः । गयाश्राद्धशतं तेन कृतमेव भविष्यति ॥
पाककालेऽपि बालानां रोदनस्योत्तरक्षणे ।
पाकक्रियां तां निक्षिप्य मातरस्तान् प्रगृह्य च ॥
स्नानक्रियापूर्वशुद्धान् शुद्धवस्त्रप्रतिष्ठितान् । स्तन्येन पाययेदेव तावन्मात्रेण तेऽखिलाः॥
क्षुत्तृष्णारहिता भूत्वा परमानन्दनिर्भराः । पूर्णकामा नित्यतृप्तास्तच्चित्तास्तत्परायणाः
प्रभवन्त्येव नितरां नष्टक्षुत्कं तथाविधम् । दृष्ट्वा स्तनंधयं सर्वे तदुपर्यतिहर्षितः ॥
स्वश्राद्धकारकं कालात् निश्चित्यैव तथाविधाः । स्तन्यदानक्रियातुष्टा बालग्रहणसंभवम्

तद्वैगुण्यं नैव किंचित्पितरोऽस्य तन्द्रुमुखाः । अङ्गीकुर्वन्ति तस्मात्तु तदा स्तन्यं विधानतः
पाककाले प्ररुदतः पाकान् जातस्तथाविधान् । पाययेदेव तत्प्रीत्यै तेन वैगुण्यनामकः ॥
प्रत्यवायो नैव भवेदिति व्यासोऽब्रवीत्पुरा । श्राद्धान्ते किल बालानां तदपेक्षितवस्तुनाम्
प्रदानमात्रतो नूनं गयाश्राद्धफलं लभेत् । स्वपत्नी वा स्वयं वापि भ्रातरो मातरोऽपि वा

तच्छिष्टभक्ष्यसर्वाघभक्षणाभावतस्तदा ।
मान्या यदि स्थिताश्चेत्तु स्वस्थास्सन्तस्तदास्यते ॥
पितरो नैव तृप्यन्ते प्राप्तकामाश्च नैव ते ।
तस्मात्सर्वैं तद्दिनेऽस्मिन् सम्यग्भुक्ति सुतृप्तिकाम् ॥
कुर्वीरन् पितृतृप्त्यर्थं न चेत्ते स्युर्हि दुःखिताः ।
तस्मिन् दिने तु वत्सानां पानायाखिलमेव वै ॥
क्षीरं तूष्णीं पितृतृप्त्यैव पाययेत्तैर्विचक्षणः ।
तेन मात्रेण ते प्रीतास्तां प्रीतिं वार्षिकीं पराम् ॥

तृप्तौ तुष्टिं च पुष्टिं च प्राप्नुवन्त्येव तादृशम् । तत्कर्म कथितं सद्भि र्मह्यमेतत्सुपावनम् ॥
भोक्तृपात्राणि सर्वाणि खनित्वैव विनिक्षिपेत् । परेद्युः पुनरुद्धृत्य दूरतस्तु विसर्जयेत्
स्वगोचरं यदि भवेत् तत्पात्रं तद्दिने परम् । व्यर्थमेव भवेच्छ्राद्धं तस्माद्गोप्यं परं हि तत्

परेऽह्नितर्पणम्

तत्परेऽह्नि पुनः कर्ता श्राद्धाङ्गतिलतर्पणम् । तद्विधानेनैव कुर्यादन्यथा व्यर्थमेति तत् ॥
दर्शे तिलोदकं पूर्वं पश्चाद्द्यान्महालये । आब्दिकेन परं पूर्वं परेऽहनि तिलोदकम् ॥
श्राद्धे यावन्त उद्दिष्टा प्रातस्तानेव तर्पयेत् । श्राद्धप्रधानदेवानां तर्पणं स्यात्परेऽहनि ॥
परेद्युरुषसि प्रातस्तर्पणं यत्कृतं नरैः । अमृतं तद्भवत्येव द्वितीये प्रहरे पयः ॥
तृतीये जलमेव स्याच्चतुर्थे रुधिरं भवेत् । परेद्युरुषसि प्रातः तच्छेषैस्तिलदर्भकैः ॥
तदा कृतपवित्रेण तर्पणं तद्विधीयते । यः परेऽहनि मूढात्मा पितॄणां तर्पणं यतन् ॥
न करोति विमूढात्मा पितृभिः सह मज्जति । रौरवे कालसूत्रे च यावदाभूतसंप्लवम् ॥

श्राद्धकर्ता न ताम्बूलं तावदेव न खादयेत्।
खादयेद्यदि मूढात्मा श्राद्धहन्ता भवेत् क्षणात् ॥

मोहादकृत्वा यः श्राद्धं ताम्बूलं यदि खादयेत। श्राद्धहन्ता भवेत्कर्ता रौरवं नरकं व्रजेत्

समाप्त्यनन्तरं तस्य ताम्बूलं न तु दुष्यति।
श्राद्धं तत्तर्पणान्तं स्यात् तन्निवृत्तौ तु तच्चरेत् ॥

दर्शादिकेषु श्राद्धेषु कृतेषु तदनन्तरम्। ताम्बूलचर्वणं शस्तं वृत्तत्वात्कर्मणः परम् ॥

द्वितीयवारभुक्तिस्तु तद्दिनेषु निषिध्यते। अभ्यञ्जनरतिश्चैव वर्त्मनो गमनं तथा ॥

श्राद्धं कृत्वा तु यो मौढ्यात् भुङ्क्ते परान्नमतिमूढधीः।
पितरस्तस्य ते क्रुद्धाः शापं दास्यन्ति दुस्तरम् ॥

अन्नश्राद्धं तु मुख्यं स्यादितरन्निखिलं परम्। अमुख्यमेव सर्वत्र ह्यतोऽन्नेनैव तच्चरेत्

पात्रेष्वेव प्रदातव्यं मुख्येषु सततं सुधीः। वेदार्थज्ञानचर्याभिः सर्वश्रोत्रियसन्ततौ ॥

तत्पात्रं लभ्यते श्रीमत् नान्यत्र तु कथंचन।
आदौ चर्याऽत्र कथिता सन्ध्यामन्त्रैककारिता ॥

सन्ध्यामात्रैकशून्ये तु ब्राह्मण्यं तत्र वै भवेत्।
कुतः कथं केन कस्मात् इत्युवाच श्रुतिः परा ॥

तद्ब्राह्मणस्समीचीनः सर्वकर्मसु सन्ततम्। अत्यन्तावश्यको ज्ञेयस्तदभावेन किञ्चन॥

ब्राह्मणा जंगमं तीर्थं ब्राह्मणा जंगमं तपः। ब्राह्मणा जंगमा देवाः ब्राह्मणे विद्यतेऽखिलम्

तस्मात्तु ब्राह्मणाः पूज्याः सर्वेषामपि सन्ततम्। देवताचार्यगुरवः शिक्षकाश्च पुरोहिताः

याजकाः सर्वलोकानां कारका भव्यसंपदाम्।
तस्मात्सर्वात्मना ते वै नाधिक्षेपस्य देहिनाम् ॥

ते पात्रभूता विज्ञेयाः पुनर्वन्द्या यथासुराः।
अब्राह्मणेभ्यस्त्वधिकाः विज्ञेया ब्राह्मण ब्रुवाः ॥

तेभ्योऽधिका ब्राह्मणाः स्युस्तेभ्यश्च श्रोत्रियाः पराः।
तेभ्योऽधिका वेदविदस्तेभ्यश्च ब्रह्मवादिनः ॥

न ब्रह्मवादितुलितः कोऽप्यस्ति जगतीतले। महात्मसु ब्राह्मणेषु विद्यमानेषु तत्पुरः॥
नागच्छेत् कोऽपि यानेन चतुरन्तेन वा तथा।
रथेन वा शिविकया शकटेनापि वाजिना॥
गजादिना वा किं भूयो नातुरस्य विधिर्मतः।
यद्यागतश्चेत् किं तस्य श्रेयः स्वश्रेयसं महत्॥
ह्रीः श्रीः कीर्तिश्च पुष्टिश्च लयं यान्त्यखिला अपि।
यदि गर्वसमायुक्तो जपत्सु सुमहात्मसु। विद्यमानेषु शुद्धेषु तन्मध्यमशुचिर्जडः॥
समानतः सद्य एव दण्ड्यः सर्वैश्च वाग्भिरुः।
छीत्छब्दैर्गच्छमातिष्ठ दुरात्मन्निति वाक्खरैः॥
भाषणैः परुषैः क्रूरैः यद्ययं द्विजनामकः। शूद्रश्चेत्पांसुनीराभ्यां प्रदूष्यः सहसा भवेत्॥

शुद्धानां ब्राह्मणानां मध्ये शूद्रागमने तस्य दण्डः

स्नानं कृत्वोपविष्टानां ब्राह्मणानां सरित्तटे। यदि मध्यंगतः शूद्रो निर्भयेन कदाचन॥
एवं कुर्वन् वस्त्रधरः सोष्णीषो गच्छ दूरतः। इत्युक्तेऽपि पुनारावं कुर्वन्निर्भयमास्थितः॥
त्वं शब्देनैन हुंकुर्वन् गच्छेद्यदि स पाप्ययम्।
ताडनीयो विशेषेण दाप्यश्च त्रिपणान्पुनः॥
यदि स्पृशेन्निर्भयेन पुनर्गच्छन् जलेन तान्। दूषयन्नपि सिञ्चन् वै शपन् धावन्निरन्तरम्
तदा तदा निर्दयेन नास्त्वेवमिति कैरति।
बोध्यमानोऽपि तत्त्यक्त्वा तृणीकृत्य च सज्जनान्॥
जपन्नानादिकालेषु समागच्छन् पुनः पुनः। हुंकारवादिदुष्कृत्यैः संस्पृशन्नपि निर्घृणः॥
स्ववस्त्रधूननाद्यैश्च पीडयन् क्रूरभाषणैः।
मया त्वेनं कृते तूष्णीं युष्माकं किमिति ब्रुवन्॥
तन्मध्ये प्रलपन् गाढं ब्राह्मणान्योऽवमन्यते।
स सद्यः सर्वं यत्नेन राजन्यावेद्य चाखिलैः॥

ताडनीयः प्रबाध्यश्च चतुर्विंशतिकान् पणान्। प्रदाप्यश्च विशेषेण दूरप्रेषणकर्मणा ॥
शिक्षणीयो विशेषेण सद्भिः सर्वैश्च केवलम्। विद्यागर्वेण शूद्रस्तु ब्राह्मणान् दूषयेद्यदि
स राज्ञा निर्दयं बाढं सद्य आनीय सत्वरम्।
चपेटिकाप्रदानाद्यैः शिक्षयित्वा विशेषतः ॥
अष्टोत्तरशतान् दाप्यपणान्मासत्रयं पुनः। निगले योजनीयश्च धर्मज्ञेन महात्मना ॥
विद्यागर्वेण शूद्रश्चेद्विप्रं न्यक्कृत्य साहसात्।
ताडयेद्यदि तं राजा सद्यः श्रुत्वा भुजिष्यतः ॥
ग्राहयित्वा ताडयित्वा सर्वयत्नेन भीतितः। पलायनपरं वापि कशाघातैरनेकशः ॥
कारयित्वा महापीडां महानिगल(ड़)बन्धनैः। मासषट्कं पातयित्वा तद्गर्वमखिलं यथा
संप्रणश्येत्तथा कृत्वा सर्वस्वहरणाग्निना। प्राणेन प्रेषयेदेनं न चेद्राष्ट्रं विनश्यति ॥
यदि शूद्रास्तु बहवो धनिनो गर्वनिर्भराः। अन्तर्द्वेषा ब्राह्मणेषु विप्रभक्त्यानुमोदिनः ॥
बहिर्वेषेण नितरां ब्राह्मण्या इव केवलम्। आसमानाश्चोरकृत्याः पश्यतामनुमोदनात्
अन्तरं समुपाश्रित्य कल्याणेषूत्सवेषु वा। निमित्तान्तरमाश्रित्य प्रहारैरतिदारुणैः ॥
ताडिताः प्रहृताश्चेत्तु वेदवादेषु निर्दयम्। रक्तप्रवाहपर्यन्तं करपादादिघट्टनैः ॥
शिरस्फोटनमूर्द्धादिपर्यन्तैः कारिताः खरैः।
तान् सर्वान् धार्मिको राजा विप्रताडनदिग्जयान् ॥
श्रुत्वैव सत्वरं सम्यक् ग्राहयित्वा कुचेतसः। यथा तैः प्रहृता विप्रास्तस्माद्दशगुणाधिकम्
उपानद्भिः कशाघातै स्ताडयित्वातिनिर्दयम्। निगलैर्बन्धयित्वा च वर्षार्धं वर्षमेव वा ॥
सर्वस्वहरणं कृत्वा सर्वोपायेन निर्दयम्। दयामकृत्वा सुतरां तदुपर्यतिपौरुषम् ॥
समाश्रित्यैव धर्मार्थं विरूपकरणादिभिः। उपवासकृशान् कृत्वा जलमूत्रनिरोधनैः ॥
अत्यन्तं दुःखितान् कृत्वा पश्चाद्राष्ट्राद्विवासयेत्।
भवनान्यपि सर्वाणि कुड्याङ्कणमुखान्यपि।
निर्मूलयित्वा नितरां तत्स्थले तत्परं पुनः। हैरण्डान्यतिशीघ्रेण वीजान्यपि निरन्तरम्
तदङ्कुरप्ररोहार्थं पातयेत्तत्पुरः स्थितः। एवं विप्रप्रहारस्य फलं त्विति निदर्शयन् ॥

तद्वृद्धिं कारयित्वैव तन्मुखादतिगह्वरम्। यवा वनं भवेद्घोरं तदा कुर्याद्दुरात्मनाम्।
तद्वेश्मभूमिसंस्थानं न चेद्राज्ञो महद्भयम्। भवत्येव पुनस्तस्मिन् राज्ये दुर्भिक्षमप्यति
अनावृष्टिः सुमहती कलहः सुमहान् भवेत्। शिवदीक्षापराः शूद्राः कलौ प्रायेण सन्ततम्
ब्रह्मद्विषः शूद्रदीक्षा वर्धन्ते तत्र तत्र वै। तेषां तु बकवृत्तीनां ब्रह्मण्यो राष्ट्रवर्धनः॥

दीक्षां तदा तदा कुर्यात् न चेद्राष्ट्रं विनश्यति।
राज्ञो ह्ययं सदा धर्मः प्रजानां परिपालनम्॥

तच्चैवं हि प्रकथितं दुष्टनिग्रहपूर्वकम्। शिष्टानां पालनं सद्भिः धर्मज्ञैर्ब्रह्मवादिभिः॥
शिष्टाः सर्वेऽपि कथिताः ब्राह्मणा एव मुख्यतः। शिष्टशब्दो ब्राह्मणेषु मुख्यत्वेनैव नान्यतः
तेषामेव सदादानपात्रता सा प्रचोदिता। तस्मात्ते सर्वदानानां मुख्यपात्राणि सन्ततम्
सर्वेषामपि वर्णानां एवं सत्यत्र कश्चन। विशेषो ह्यत्र विज्ञेयः कन्यादानस्य चेत्पुनः॥
तत्तज्ज्ञातिसमुत्पन्नः प्रवरः शास्त्रवाक्यतः। तत्तज्जातिषु भूयश्च तदवान्तरजातिजः॥
तद्दानेषु प्रशस्ता वै तत्रापि च पुनर्महत्। बन्धुत्वमेव शस्तं हि श्रुतवत्त्वं च शीलता॥

ब्राह्मणस्यैव भूदानम् तत्रापि सपिण्डादेः

भूदानेऽप्येवमेव स्याद्ब्राह्मणानां विशेषतः।
ज्ञातित्वं वा सगोत्रत्व मादौ स्यादुत्तमोत्तमम्॥
तस्माज् ज्ञातौ सगोत्रे वा विद्यमाने विहाय तम्।
भूमिं न दद्यादन्यस्मै दत्ता साऽपि न सिध्यति॥

एवं सत्यत्र यो मोहाद्विमानेषु भूरिषु। सगोत्रेषुत्र ज्ञातिषु च श्रोत्रियेषु महात्मसु॥

आहिताग्निषु विद्वत्सु मूढधीः सोमयाजिषु।
अग्निचित्स्वतिरात्राप्तोर्यामयाजिषु सत्स्वपि॥

अग्निहोत्रिषु पुण्येषु वाजपेयादियाजिषु। कथं कुर्याद्भूमिदानं सर्वशास्त्रैकनिन्दितम्॥

सगोत्री पुरतस्तिष्ठन् दानकाले समाहितः।
न कुर्यात्तं निरोधं सः न निरुद्धः क्रियाश्चरेत्॥

अपि तूष्णीं स्थितो ज्ञातिर्दानकाले विचक्षणः ।
दानं पश्यन् क्रियमाणं ममैतं न मतं परम् ॥
इति वा तृप्तिमात्रेण न दानं तस्य सिध्यति ।
भूदाने हि ज्ञातिमतिः सामन्तस्य मतिस्तथा ॥
ग्रामस्थानां मतिश्चापि सगोत्राणां मतिस्ततः ।
दायादानां मतिश्चापि समीपग्रामिणां मतिः ॥

हिरण्योदकधारा च सर्वेषां पुरतस्तु चेत् । तद्दानं सिध्य (?) न चेत्तेनैव सिध्यति ॥
तस्कराचरितं तत्र लिखितं च तदा तदा । प्रधानज्ञात्यलिखितं लिखितं दूरगोत्रिभिः ॥
चोरमार्गैकलिखितं लेख्यं दूषितमेव तत् । भूमिदानस्य पात्राणि पुत्राः पौत्राः पितामहाः
पितरो भ्रातरः स्त्रीणां श्वशुरास्तत्सुताः परे । भवन्ति दानपात्राणि विद्यमानेषु तेषु चेत्
अन्तरङ्गेषु सर्वेषु नान्यगोत्राय तच्चरेत् । अत्यन्तदुर्गुणी रुष्टो दीर्घवैरोऽपि केवलम् ॥

सगोत्रश्चेत् प्रार्थयित्वा तस्मै दद्याद्धरां कृती ।
आहिताग्निषु तिष्ठत्सु तानतिक्रम्य मौढ्यतः ॥

दद्यादनाहिताग्निभ्यो न कदाचन मानवः । सगोत्रगैव सततं सदा भूमिः सरिद्यथा ॥
समुद्रगा तथेयं च तस्माद्दद्यात्सगोत्रिणे । तिष्ठत्सु ज्ञातिवर्गेषु त्यक्त्वैनानन्यगां धराम्॥

करोत्ययं द्विजान्हित्वा श्वदत्त श्राद्धकृद्यथा ।
अनाहिताग्न्याहिताग्न्योर्विवादे समुपस्थिते ॥

आहिताग्नेर्वदेत्पक्षमत्यन्तमपराधिनः । अपि तस्मिन् वदेन्नैव मन्तुं कमपि सर्वथा ॥
स एव धर्मः कथितः सतः श्रैष्ठ्यं प्रकल्पयेत् । एवमेव तथान्यच्च विज्ञेयं पुरुषर्षभैः ॥

ब्राह्मणस्याब्राह्मणस्य विवादे समुपस्थिते ।
ब्राह्मणस्यैव धर्मेण जयो वात्स्यो(च्यो) नराधिपैः ॥

अयोग्यायोग्ययोरेवं श्रोत्रियेऽश्रोत्रिये तथा । असत्सतोश्च सर्वत्र विज्ञेयं धर्मवादिभिः ॥
सर्वत्र भूमिं सततं ज्ञातीनामेव चाचरेत् । ते विशेषेण चेत्सन्तः श्रोत्रिया आहिताग्नयः
संनिकृष्टज्ञातयश्च किमुतेति महात्मभिः । विज्ञेयः सर्वदा तस्मिन् दाने महति भौमिके ॥

जीवनांशप्राप्तभूमिं प्रविभागसमागताम् ।
क्रमागतां वा सामान्यविद्यमानां विना मतिम् ॥
न दानमाचरेद्भूमिं निखिलानां सगोत्रिणाम् ।
कस्मैचिद्याचमानाय भिन्नागोत्राय छन्दतः ॥
पतिसंयोगविकलविधवानां तु सन्ततम् । न वृत्तिष्वधिकारोऽस्ति न ग्रहेषु धरासु वा ॥
जाते तु पतिसंयोगे तदूर्ध्वं वर्षपञ्चकात् । अप्रजा विधवा सा चेत्तस्यै दद्यु स्तदीयकैः ॥
अन्नं वस्त्रं च यदि सा सुवृत्ता जनसम्मता ।
न तादृशो भवेत्सा च तस्यै नित्यं च तण्डुलान् ॥
वसनं त्रिपणक्रीतं मध्याह्ने सेन्धनं स्मृतम् । तादृश्या दैवयोगेन जीवनांशो धरात्मकः ॥
यदि लब्धस्स तु परं न देयक्रायकश्चन । विधवामात्रसंप्राप्त भूमिर्या साथ तज्जनान् ॥
यथाकथञ्चित्प्राप्नोति नान्या स्नानादिना क्वचित् ।
बहुज्ञातिषु तिष्ठत्सु शास्त्रज्ञेषु महात्मसु ।
विभक्तेष्वविभक्तेषु सुप्रसिद्धेषु भूतले । सर्वाचार्येषु नितरां तेषु यः प्रवरः परः ॥
तदाज्ञयैव सर्वेऽपि वर्तेरन्निति भूतले ।
मर्यादा कथिता सद्भिः गोत्रिणामप्यगोत्रिणाम् ॥
बन्धूनामपि सर्वेषां मर्यादा सा तु केवला ।
परैः प्रकथिता नूनं नातिलङ्घ्याऽखिलैस्तु सा ।
यस्मिन् देशेऽपि वा ग्रामे प्रसिद्धः सर्वदिक्ष्वपि ॥
विद्यमानो विद्यया वा श्रिया वा तस्य संमतिः ॥
स्थिता चेत्तत्तु सम्यग्वै शक्यते नात्र संशयः । देशप्रसिद्धविदुषो यत्कार्ये संमतिः परा ॥
तत्कार्यं क्षमते कर्तुं तद्दानं च धरादिकम् । यदि तस्यासंमतिः स्यात्तद्देशग्रामयोः परम् ॥
विद्यमानस्य तत्कार्यं न सिध्यत्येव सर्वथा ।
तत्प्राभत्यैकसिद्ध्यर्थं तुच्छैस्तद्ग्रामवासिभिः ॥
यद्यत्कृतं तन्निखिलं मृषैवेति सुनिश्चयः । तद्धस्तलेखनं यस्य कार्यस्यात्र प्रदृश्यते ॥

प्रामाणिकं तदेव स्यात् विना तल्लेखनं तराम् ।
तुच्छानां लेखनं चेत्तु तत्रत्यानां दुरात्मनाम् ॥

बहूनामपि किं तेन तन्न प्रामाण्यसाधकम् । यत्र यत्र महान्तो ये विद्याचारादिसद्गुणैः प्रसिद्धाः शिष्यवृन्दैश्च तत्र तत्र परास्तु ते । तल्लेखनं विना सर्वं तुच्छानां लेखनं वृथा ॥ प्रसिद्धानां लेखनं चेदादौ तत्परतः पुनः । (लि)तिपिस्तदप्रसिद्धानां कार्याय प्रभविष्यति यजमानलिपिर्यस्मिन् पत्रो पूर्वं प्रवर्तते । प्रसिद्धानां लेखनं च तत्पत्रं पत्रमुच्यते ॥

लिप्यभावे ग्रामकर्तुस्तत्समानां महात्मनाम् ।
प्रसिद्धानां तु विदुषां तत्तुच्छलिपिमात्रतः ॥

तत्पत्रमनृतं नूनं कार्यकृन्न भविष्यति । पश्चात्तल्लिपिकर्तारः राजदण्ड्या भवन्त्यपि ॥

अत्यन्तानुभवो नूनं न तु प्रामाण्यमृच्छति ।
आगमेन विशुद्धेन भोगो याति प्रमाणताम् ॥
कलापभोगश्शस्तो न भोगो मायासमुद्भवः ।
व्यामोहभोगो दाक्षिण्यभोगः पीडासमुद्भवः ॥
पीडाभोगो भृतेर्भोगो दयाभोगस्तथा परः ।
उपाधिभोगश्चरमो न भोगा इति कीर्तिताः ॥
अनागमं तु यो भुङ्क्ते बहून्यब्दशतान्यपि ।
चोरवद्राजदण्डेन दण्ड्यो भवति किल्बिषी ॥
स्वामिद्रोहं जनद्रोहं विना वैरं शुचं तथा ।
सञ्चारं कलहं चापि विनैव प्रबलाश्रयम् ॥
स्याच्चेदनुभवः सोऽयं सम्यक् प्रामाणिको भवेत् ।
(.... ... ...) वच ॥

सखिक्षोभं गुरुक्षोभं तत्तद्रन्ध्रनिरीक्षणम् । दुष्टाश्रयणमत्यन्तं तस्करानुभवस्स तु ॥ विनैव न भवेन्नूनं तादृशानुभवः स तु । प्रभवेत् बाधकायैव न कीर्त्यै श्रेयसे श्रियै ॥ सुखाय वात्मनो (.... ....) । ( ) व कथिता सद्भिः स्वामिलब्धप्रतिग्रहाः

ग्रामिणो ग्रामकर्तारो धर्मतो ग्रामभागिनः। अत्र स्वामी ग्रामकर्ता य आदावकरोत्परम्
ग्रामं द्विजानां दानेन तत्सकाशप्रतिग्रहाः । ग्रामभाग (...... . ...) ताः ॥
प्रतिग्रहिकराल्लब्धप्रतिग्रहपरश्च यः। तद्भागी सोऽपि भवति न तैः साम्यं स विन्दति॥
तादृशस्यास्य मध्यात्तक्षेत्रकस्य विशेषतः। पूर्वाः सर्वे पूजनीयाः ये स्युः कर्तृप्रतिग्रहाः॥
ग्रामाधिकारिण (...... ......) त्तमोत्तमाः। रन्ध्रक्रियाक्रयस्वैरप्रविष्टा ये दुराशयाः
दुर्मार्गा दुश्चरित्राश्च नित्यदुष्टाश्चयाखिलाः। अकार्यकारिणोऽन्यैक कार्यप्राधान्यचेतसः

अन्यथा कारिणश्चापि राज्ञः स्युर्दण्डभागिनः ।
तत्रापि सद्यो यत्नेन विज्ञाताश्चेत्क्रियामुखात् ॥

रन्ध्रप्रविष्टाः सन्ताड्याः संशयो नात्र वच्मि वः। कालं प्रतीक्ष्य यत्नेन ग्रामभागैकचेतसा
ग्रामापदि ग्रामिभिस्तैर्दत्तभागस्तु संकटे। रन्ध्रप्रविष्ट इत्युक्तः (...... ....) तः ॥
क्रियाप्रविष्टः सर्वेषां संमतया ग्रामकार्यकृत्। तद्दत्तभागस्तद्ग्रामे क्रियाविष्टः स उच्यते॥
तद्विरोधे दण्डनीयस्तदभावे परं त्वयम्। स्थाप्य एव सदा राज्ञा क्रियाविष्टस्तु सर्वतः ॥

(.........) तिर्यः क्रियाविष्टः स उच्यते ।
सोऽपि क्रियाविष्टतुल्यः तत्र भाग्येव सन्ततम् ॥

तद्ग्रामकार्यातिषु चेदयं नालं हि धर्मतः। गृहीतभोग्यवृत्त्याघसमाक्रान्तदिगन्तरः ॥

स्वैरप्र (............) त एते सीम्नि चेत्स्वके ।
यदि स्थिताः साधवः स्युर्ज्ञात्वा धर्मं स्वकं सतः ॥
कृपया पालनीयाः स्युरुद्वास्यास्तेन चेत्खलाः ।
ये रन्ध्रादिप्रविष्टाः स्युस्तेषां प्रायेण सन्ततम् ॥
दुष्कृत्यं सहजं नात्र (..........) थापि यश्चकः ॥

ब्राह्मवृत्तिकहारकदण्डः

ज्ञात्वा स्वधर्मे संतिष्ठेत्स उ देवोऽन्यथा न सः।
समीचीनब्राह्मणस्य स्थितां वृत्तिं धराकृतिम् ॥

दानव्याजापहर्तारो दण्ड्या राज्ञा विशेषतः। असमीचीनदानाख्य (....) परस्वकाः
ज्ञात्वा राजा सद्य एव शिक्षयेन्न तु मोचयेत्। दाक्षिण्यं समुपाश्रित्य तदाश्रयविशेषतः

उपेक्षिता यदि खलाः राज्ञः पापं महद्भवेत्।
अन्यभो (.... ....) ष्ट्रेषु भुञ्जते॥
तान्यनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम्।
अयं हि राजधर्मःस्यात् सतः संपूजयेत्सदा ॥

असतो दण्डयेदेव चासन्तश्चाप्यमी मताः। (.... ....) संस्थिताः ॥

कुशीलवास्तदा (....) राः नाट्यविद्याविशारदाः।
प्रेष्या वार्धुषिकाश्चैव व्यपेताः स्वस्वधर्मतः ॥

परदिण्डाशना नित्यं शूद्रप्रेष्यास्तदुन्मुखाः। अव्रताश्चाप्यदी (.. ....) ॥
परवृत्त्यपहर्तारः व्यवहारपराजिताः। निर्लज्जा निर्भया भूयो नाहं निर्जितवानिति ॥
वदन्तः संचरन्तश्च धर्मवक्तॄन्सदा सतः। दूष (.... ....) ॥

असत्यवाद (.......) राः चार (....) परास्तया।
कुक्षिंभरणकर्मैकप्रधानाः पापचेतसः॥
पुनरन्ये दुश्चरित्राः विज्ञेयाः स्युरमी खलाः।
असन्त इति तान् राजा ज्ञात्वा तत्कृत्यमप्यति ॥
अनुरू (... ...) तान् भूमिहर्तॄन् विशेषतः।
अग्निदान् विषदांश्चापि शस्त्रपाणीन् धनापहान् ॥
क्षेत्रदारापहर्तॄश्च व्रात्यान् सर्वान् क्षतव्रतान्।
भुजङ्गान् दुष्टचित्तांश्च सत्यज (... ...) दपि ॥

यदि तृप्तास्तु ते तूष्णीं परलोकाननश्वरान् ।
क्रियासंपादितान् सर्वान् नाशयेयुश्च तत्क्षणात् ।।
राजधानी यथा शून्या यथा कूपश्च निर्जलः ।
यथा हुतमनग्नौ च कृ (............) कृतम् ।।

तादृशेषु तथा दत्तं भवेदेव न संशयः । न सुतस्य पितृद्रव्यमेवं वादी प्रसूर्मनाः ।।

पात्रान्नभुक्तिहा क्रूरः पोताऽस्य क्षीररोधकः ।
विश्वास(घा)पातको राजमित्रस्वामीगुरुद्विषः ।।

(............ ..) विषदा भूमिहारकाः । एकादशैते कथिताः प्रोक्ता निष्कृतिवर्जिताः
कदाप्येषां नोपकारः कार्य एव महात्मभिः । एकादशसु चैतेषु विप्रवेदविवर्जिते ।।
नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे मल्ले च कितवे तथा । रोदत्यु (.. ....) तं कृतम् ।।
नावेद्यपि प्रयच्छेत हेतुके नास्तिकेऽपि च । न पाषण्डेषु सर्वेषु वेदशास्त्रविदूषिके ।।
न बकव्रतिके पापे न वैडालव्रते तथा । न स्वाध्यायान्नरहिते तथैव च निराकृते ।।
धूर्ते (.... ....) । (.......) देवलके दत्तं भृतकाध्यापके तथा ।।
दत्तमेतेषु सर्वेषु वृथा दानं प्रकीर्तितम् । व्यर्थमब्राह्मणे दानं पतिते तस्करे तथा ।।
विप्रजातौ सूत्रदा (.... ....) । (.... ....) घ्ने ग्रामयाजके ।।
वेदविक्रयिके चैव व्यालग्राहे तथैव च । ब्रह्मबन्धौ च यद्दत्तं तथैव वृषलीपतौ ।।
परिचारकलोकेषु आरूढपतिते तथा । भू (.... ....) ।।
दत्ततुल्यधनं वृद्ध्या गृहीतं चेत्सबन्धके । प्रश्यति ततो वृद्धिस्तत्क्रन्तति पुनर्हृतम् ।।
नवीकृते पुनः पत्रे तद्क्रिया तूत्तमर्णकः । गुप्तचौर इति ज्ञेयः (... .. .. ..) ति ।।

उत्तमर्णाधमर्णदण्डः

पत्रे त्रिवारे यदि तु वृद्धिग्रहणभीतितः । नवीकृते तदा दण्ड्यो ऋणदाता भवेद्ध्रुवम् ।।

यदि मध्यस्थमुखतः गृहीतो मासमास्यत । ....
गृहीत (....) त्तमर्ण (....) स्तु तदाखिलम् ।।

अधमर्णेन तत्सर्वं देयमेवेति तज्जगुः । ऋणतुल्यग्रहणतः परं वृद्धिर्न धर्मतः ॥

भवेदेव ततः पश्चात् गृहीतो न्यायदूषितः ।
(..) नं (............) शक्तादेव मत्यापतेश्शिशुम् ॥

माता दद्यात्सभार्याया चेदयं तूभयोः सुतः । पुत्रप्रदाता पुत्री चेदयं द्वैमातृकोऽप्यति ॥

प्रदत्तसूनुर्नितरां दातृ (....) ।
स्वयं (... ...) र्मेण कु (....) र्माणि जनकः पुत्रवानपि ॥
प्रदत्तसूनुर्जनकस्य नूनं कृत्यानि सर्वाणि पृथग्विधानात् ।
कुर्वीत नो चेत्पितृघातकः स्यात् (......) स्तदा पालकः ॥
(.................. ...) पालकस्यैव सन्ततम् ।
सर्वाणि कुर्याद्विधिना जनकस्य तु नैव हि ॥
उभयोरपि चाशौचं पित्रोः कार्यं विधानतः ।
बन्धूनां भिन्नगोत्राणां समीपे त्रिदि (........) ॥
(.......) पक्षिणी स्यात्तदेतत्तादृशं पुनः ।
दशाहमध्ये संप्राप्तं स्वकालप्राप्तमेव चेत् ॥

अनुष्ठेयमतिक्रान्तं नैवेत्येवेति केचन । केचित्तु पुनरत्युचुः अहर्मा (.. ....) ॥
(.... ....) र्थकम् । दशाहमध्ये विहितं तदूर्ध्वं स्नानमात्रकम् ॥
ज्ञात्याशौचं तु कथितं तस्मादेतद्यतोऽधिकम् । ततस्त्वेवं व्यवस्था हि महती परिकल्पिता

मासत्रये त्रिरात्रं स्यात् षण्मासात्पक्षिणी भवेत् ।
अहस्तु नवमादर्वागूर्ध्वं स्नानेन शुध्यति ॥
बहूक्त्वा (क्त्या) किं महाभागाः ब्राह्मण्यं तु कलौ परम् ।
तिष्ठति श्राद्धसन्ध्याभ्यां तद्द्वयं तस्मात्तद्द्वयं चरेत् ॥
सन्ध्यां समन्त्रकां कुर्यात् तान् मन्त्रान्विस्वरादिभि । :
रहितानेव महतां यत्नेनैवाभ्यसेत्सुधी ॥

समीचीनोच्चारणेन सन्ध्या ब्राह्मणकारिणी । मन्त्राणां तु पु (... ....) ॥

(....) तद्ब्राह्मण्यं च तादृशम् ।
दोषयुक्तं गुणैर्हीनं तस्मात्सन्ध्यां यथाविधिं ॥
सम्यगध्ययनं कृत्वा ब्राह्मण्यं तत्प्रसादये ।
तेन तद्वैष्णवं धाम (.... ....) ॥
मृताहं समतिक्रम्य चण्डालः कोटिजन्मसु । भवत्येवेति सा प्राह श्रुतिस्तस्मात्तु तं चरेत् ॥
सगुणं शास्त्रविहितं तेन मुक्तिं प्रपद्यते ।
अनन्तास्तद्गुणाः सन्तु ते त्वसाध्याः स्मृताः सदा ॥
अनुष्ठातुर्मतश्चेमे मुख्याः केचन तान् ब्रुवे । स्वस्वपत्नीज्ञातिबन्धुकृतान्नेन कृतं यदि ॥
पित्रोः श्राद्धं समीचीनकृतं साद्गुण्यमृच्छति ।
अकृतं चेत्तथा तत्तु (....) पुरोक्तवत् ॥
तदन्यथा चेत्पतितः सद्य एव भवेद्ध्रुवम् ।
स्वशब्देनाखिलाः प्रोक्ताः कर्तारो भ्रातरः स्वयम् ॥
पत्नीशब्देन तत्पत्न्यो निखिलाः प्रतिपादिताः ।
ज्ञातिशब्देन जननी पित (....) का ॥
(....) का स्मृताः ।
पितृव्यपत्नी तद्धर्मभागिन्यश्चापि कीर्तिताः ॥
बन्धुशब्देन भगिनी पितृष्वसृसुतादिकाः । कन्या सं पितृश्राद्धं भिन्नभावेषु सर्वथा ॥
न कुर्यादेव धर्मेण यथा तथा ह [?] । [....] प्रदानं तत्र कीर्तितम् ॥
द्वितीयमपं तेन तुल्यं ब्राह्मण भोजनम् । तृतीयं च तथा कर्म पिण्डदानं ततः परम् ॥
तृतीयं च तथा कर्म पिण्डदानं ततः परम् ।
एतत्त्रयं श्राद्धशब्दशब्दितं पुनरेककम् ॥
तादृशे कर्मणि पुनः [...] ।
[....] तत्पात्रे हुतशेषान्नपातनम् ॥

तत्तुल्यं तत्प्रोक्षणं च तथा तत् स्पार्शनी कृतिः ।
संप्रदानं भोक्तृहस्ते तदापोशनपा (....) ।।
[....] भोक्तृहस्ते त [...] ।
[... ....] ।।
[.... ....] श्राद्धं परेऽहनि ।
कर्तृहस्ताकृते तस्मिन् आपोशनजले यदि ।।

इति श्रीमार्कण्डेयस्मृतौ श्राद्धाख्यं प्रकरणं समाप्तम् ।

।। शुभमभूयात ।।

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

लौगाक्षिस्मृतिः



लौगाक्षिविषयकधर्मशास्त्रप्रबन्धावतारः

लोकाक्षिः सर्वलोकानां सदाचारप्रवर्तकः । वेददीक्षाव्रतधरः सर्वलोकाक्षिरप्ययम् ॥

सर्वासां .... । न तत्परः ... ... ॥

तयोः कर्ता कारयिता देशकालनिधिःक्षणात् ।

स मासेन विकल्पौघ तन्मर्यादाविशेषवित् ॥

कर्तृक्रिया कार्यभेदाधिकारव .... । ... . तेन सुन्दरम् ॥

यच्छास्त्रं परमोत्कृष्टं सर्वसंग्राह्यमित्यभूत् । सर्वलोकहितं तस्मात् सर्वशास्त्रैकसंमतम् ॥

विल .... । .... श्वतम् ॥

विषयागोचरं स्पष्टं कृपया तेन चोदितम् । शास्त्रमेतद्वेदसमं धर्मसारोत्तमोत्तमम् ॥

ब्राह्मणो वेद ... . ।

(मुख्या ?) धिकारिणो नित्यं परे गौणाधिकारिणः ॥

सोऽयं ब्राह्मणशब्दस्तु दीक्षितः क्षत्रियेष्वपि । अरण्ये ... ... ॥

... ... भूतो यत्र संशयः । तेन तं ब्राह्मण इति ब्रूयाद्वै श्रुतिशासनात्

वेदोदितानि ... । .... ॥

.... यातानि नैमित्तिकमुखान्यपि । नित्यान्यपि .... ॥

.... वदाम्यहम् । त्रैवर्णिकानामेतेषामजस्रं प्रवदाम्यहम् ॥

धर्मार्थकाम .... । .... ॥
तयोरतिक्रमे तत्तु तत्क्षणेन विनश्यति । ब्राह्मण्यं ,श्राद्धसंध्याभ्यां स्थिरमेतेषु तिष्ठति ॥
ब्राह्म ... . । जन्मना शूद्रतुलितो ब्राह्मणो विवदाम्यहम् ॥
ब्राह्मण्यामपि भार्यायां सत्कृतायां .... । ... ब्राह्मणत्वं ब्राह्मणात्तादृशात्सतः ॥
तत्तत्कालेषु कर्माणि तानि तानि क्रमेण तु । कर्तव्यानि यथाव .... ॥

.... त्कालातिक्रमेऽपि गर्भाधानादि कर्मणाम् ।
पश्चाद्वा शक्यते कर्तुं प्रायश्चित्तस्य प्र (?) पूर्वकम् ॥

द्विजानां तानि कर्माणि .... । ... प्रायश्चित्तस्य करणे सुमहान् पुनः ॥
प्रत्यवायः प्रभवति तस्मात्तच्चित्तमाचरेत् । .... ॥
... ... । समाचरेच्च तच्चित्तं न चेच्छ्रेयो भवेन्न तु ॥
विप्राभ्यनुज्ञा सर्वस्य कर्ममात्रस्य सर्वदा । संपत्करी च साद्गुण्यकारिणी च (तथा?) वद
... ... स्मरार्दितः । शतरुद्रजपात्पूतो दशभिर्दिवसैर्भवेत् ॥

विष्णुर्योन्यादिमन्त्राणां मुखे रजसि दर्शने ।
पुण्याहं वाचयित्वादौ नान्दीं कृत्वा शुभे दिने ॥

सुलग्ने स च कर्तव्यः स एव प्रथमो महान् । षोड ... ... कः ॥
एतस्याः करणे सर्वकर्मणां त्यागसंभवम् । एनो महदवाप्नोति मूलहान्या द्विजोऽधमः ॥
श्रेयसा .... । .... मूलदानानि गन्धपुष्पस्रजामपि ॥
दानानि विधिना कुर्यात् सोऽपि कुर्यात्ततः परम् । हरिद्रा कुङ्कुमा ... ॥
.... दिना तथा । द्वितीयं स्यात्पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा ॥
सर्वासां प्रथमे गर्भे च .... । .... शाणोस्त्यागे प्रसूतेर्वा परं पुनः ॥
मन्त्रावृत्ति विधानेन वित्तपूर्वं समाचरेत् । शाखामन्त्र .... ॥

... . ।
द्वादशानां श्रोत्रियाणामष्टानां यज्वनां न चेत् ॥

कपिलात्रयदानं वा ... । .... लग्नस्य दिवसस्य न्न ॥

निरीक्षणं च विहितं पुण्याहस्य च वाचनम् । नान्दीग्रहमुखं चापि फलदानादिकं तथा

.... शिखामपि ।

कर्मणो जातकाख्यस्य न लग्नादि निरीक्षणम् ॥

यदा स्याज्जननं गर्भपातस्य तु तथैव हि । तत् ... ... ॥

.... वैदिकम् । पितुः स्नानपरं कर्म जातकाख्यं श्रुतेरितम् ॥

तच्च स्नानममन्त्रंस्यादूर्ध्वमुत्पत्य केवलम् । नदी हा .... ॥

उद्धृतेनाम्भसा स्नानं विहितं शास्त्रचोदनात् ।

स्नानोत्पादनतद्वेगसंजातोऽर्घाम्भसा परम् ॥

प्रीयन्ते पितरस्तस्य हेतुना .... । .... पितॄणां तुष्टिहेतवे ॥

पुत्र जातात्परं भद्रं नान्यदस्ति जगत्त्रये ।

सूतकान्तेऽपि वा कुर्यात् जातकाख्यं सुपावनम् ॥

अत्यन्त ... . । त्रिसूक्त जापादीनि पावनानि महान्त्यति ॥

मुद्गलादिप्रयोगानि वीजदाना ... न्यपि ।

शक्त्या नित्यं प्रकुर्याच्च नक्षत्रान्त ... ॥

.... गात् । उच्चाटनं च भूतानां पिशाचग्रहरक्षसाम् ॥

दूरीकरणकार्याय कुर्यान्नीराजनक्रियाम् । दिने दिने विप्रपूजा सायंकाले विशेषतः ॥

.... तेन श्रेयो महद्भवेत् ।

मातापित्रोः शिशोश्चापि पीडाया जन्मकारणात् ॥

उद्भूया यश्च शान्तिः स्यात् जायते च पदे पदे ।

फली करण .... ॥

.... कस्तु पावके । अयं कल्यादिभिर्मन्त्रैः परिषेचनपूर्वकम् ॥

कुर्याच्चापि विधानेन शिशोरायुष्यकारणात् ।

जामितायां .... ॥

.... दशादिनेऽपि वा । सूतकान्तेऽपि वा कुर्याज्जातकर्म विधानतः ॥

तस्यापि नामकरणात् पूर्वमेव विधीयते। अकृतानां स्वकालेषु जातकर्म .... ॥
.... इति धर्मज्ञा जगदुर्ब्रह्मवादिनः।
स्वकालविहितेनैव कर्मणा येन केनचित्॥
नामादिकेन कार्यं स्यात् जातकादीति सोऽऽर्यमा।
स्वकालातिक्रमे .... ॥
.... तूष्णीं पृथक्कर्तुं न शक्यते।
नाम्नैव जातकं कुर्यात् नामान्नप्राशनेन च॥
अन्नाशनं च चौलेन चौलं मौञ्ज्याखिलं पुनः।
संतुष्ट .... ॥
.... स्वेन विहित मिति शास्त्रैकसंमतम्। मौञ्जी क्रिया तु सा सर्वकर्मणां प्रवरं परा॥
तां येन केनचित् कर्ममात्रे न तु योजयेत्।
सा ब्राह्मणै .... ता प्रिया॥
नास्यैवेति श्रुतिः प्राह तया सर्वाः क्रियाश्चरेत्।
तन्नामव्यवहारार्थं नामकर्म विधीयते॥
एकादशे द्वादशेऽह्नि ना तत्कुर्यात्तु मुख्यतः।
भिन्न .... गौण एव परा न तु॥
क्रियमाणेषु मौञ्ज्यापि जातका .... दिककर्मसु।
क्रमेणैव पृथक्त्वेन तस्मिन्नेवाह्नीति वै॥
कर्तव्यत्वेन धर्मज्ञ सिद्धान्त इति शास्त्रहृत्। भिन्नहृतानि चेन्मोहाज्जनकादिवा ... ॥
.... र्थतां प्राप्य पुनः करणकर्मणः।
पात्रभूतानि जायन्ते तानि तस्मान्न चाऽऽचरेत्॥
तथापत्स्वपि वाच्यं (वच्म्येव) तत् पुनः पुनरहं दृढम्।
पुरुषस्य ... . तु रक्षणम्॥
अयुग्यवर्णं स्त्रीणां तु चाख्यातोत्तरमेव वै। प्रवराहं सन्धिदीर्घस्वरवर्णसमं स्वकम्॥

प्रवरं प्रवरार्हेण स .... । .... चेष्टया भिन्नपरं तथा ।।
सुमूलामूलरक्ताढ्यं रक्त पादि । रञ्जितं बीज निबिडं म्रा (प्रा) .... ।।

(अस्मिन्स्थले २२४ द्रष्टव्यम्) ।
कलौ निषिद्धं विज्ञेयं घृतमध्वादिकं तथा ।।
पृषदाज्यं क्षीरदधि तथा पक्वफलादिकम् ।
पायसं पानकं स्वादु मिश्रयित्वा सुखोल्बणम् ।।
... . त्र स्वर्णपात्रेण यत्नतः ।
पश्चात् कुर्यात् ब्राह्मणानां भोजनं च यथारुचि ।।

तत्पूर्वमपि केचित्तु तद्वक्तं प्रवदन्त्यपि । तत्र प्रधानमन्त्रास्तु भूरपां त्वदिकाः पराः।।

चौलकालस्तु विज्ञेयो (?) तार्तियीकस्तु वत्सरः ।
तत्रामनं च नियम औत्तरं केवलं परम् ।।
चूडा कर्मापि मौञ्जी च न कुर्याद्दक्षिणायने ।
पितामहादिभिः पूर्वैः सद्भिर्मातामहादिभिः ।।
पितृव्यमातुलाद्यैश्च तत्पत्नीभिश्च मातृभिः ।
समालोच्य प्रयत्नेन ह्यनुज्ञातश्च तैरिति ।।
.... धानं पुत्रस्य पितरः .... माता शुभम् ।
य .... धाकृतं तूष्णीं स शिशु श्रेयसा न तु ।।

वाचनं सर्वथा वच्मि पुनः पुनरितीव वै । विनैवाज्ञां गुरूणां तु नामकर्मे पुरा किल।।

कृत्वाशास्त्रेण मार्गेण द्रव्यत्यागपुरस्सरम् ।
साक्षाद्वसिष्ठो भगवान्विश्वामित्रोऽपि भार्गवः ।।
नष्टपुत्रा बभूवुर्हि कुत्सवत्सादयोऽपि ते ।
प्रवासादेत्य पुत्रं तं अङ्गादङ्गेति मन्त्रतः ।।
कृत्वा मूर्धन्यवघ्राणमेवं कर्णे च दक्षिणे ।
अङ्कमारोप्य तं कुर्याच्छ्रेयसे तस्य केवलम् ।।

अग्निरायुष्मदित्यादिः मन्त्रैर्ब्राह्मणवाचितैः ।
आशीर्वादाक्षतांश्चापि स्वयं स्वीकृत्य तच्छिरः ॥
अलं कुर्या .... महिषां कृते । षष्ठेऽन्नप्राशनं कार्यं मासि तस्य समन्त्रकम् ॥
कौतुकाख्यक्रियां कृत्वा परं नान्द्या यथाविधि । शुभे मुहूर्ते सुलग्ने च विशेषतः ॥
.... भिस्सा भक्षणकर्मणः ।
पुनर्जातकनाम्नोऽस्तु नियमः पूर्वमुक्तयोः ॥
दिनयोरेव तेनाऽत्र तल्लग्नादिनिरीक्षणम् ।
यथा संभवतः प्रोक्तं न तारादिवलादिकम् ॥
कुमारभोजनं चात्र वटुभिर्शक्तिसंभवैः । पञ्च ... नकैः कुर्यान्मात्रा सह शुचिक्रियैः
भक्ष्यभोज्यादिकैर्यो तु द्वयात्पूर्वं यथारुचि ।
दक्षिणादानकं तेषां भोक्तॄणां तेन वर्णिनाम् ॥
पुण्याहानन्तरं नान्द्याः परं कौतुकवन्धकम् ।
अङ्कुरारोपणं कुर्यात्तदुक्तेनैव वर्त्मना ॥
पश्चात्तत्संकल्प उक्तः प्रतिष्ठा जातवेदसः ।
शत्त्यां सत्यां ग्रह मख ... परं सताम् ॥
संन्निधानेप्यसंसर्ग मुखं तत्केशवर्धनम् । शिखानिधानं च तथा तत्स्थानादनलस्य च ॥
उपसमिधमारभ्य भागा .... श्मेव वै । प्रधानहोमं कुर्वीत जयादि च ततः परम् ॥
सर्वं तदोत्तरं तन्त्रं विधिनैव समाचरेत् । नीराजनं चाशिषां च करणं पूजनं ततः ॥
ब्राह्मणानां विशेषेण ताम्बूलं दक्षिणादिकम् ।
तदङ्गत्वेन भूदानं ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥
सर्वं सुमङ्गलीगानपूर्वकं सम्यगाचरेत् ।
मङ्गलानां च वाद्यानामस्मिन् कर्मणि वच्म्यहम् ॥
अन्त्य ... करणं विधिचोदनात् ।
शक्त्यभावे तु तूष्णीकं यद्वा दैविकमुत्तमम् ॥

कर्ममात्रं सूत्रशास्त्रादाचारादिप्रचोदितम्। तन्मात्रमेव कुर्वीत तेन कर्म न दुष्यति ॥
वेदोक्तमन्त्रलोपे तु कर्म तत्तु प्रणश्यति। सर्वं वैदिककृत्येषु यथा वा वेदचोदिताः ॥
मन्त्रा लुप्ता भवेयुर्न स्वरवर्णादिकैः पदैः। तथा यत्नेन कर्माणि सम्यगेव समाचरेत् ॥

यत्कर्म वैदिकं तत्तु विप्रसाक्षिकमाचरेत्।
कर्म ब्राह्मणराहित्ये साद्गुण्यं नाधिगच्छति ॥
एकस्यापि क्रियाज्ञस्य सर्वतन्त्रविदस्सतः।
सर्वशाखामन्त्रतन्त्रसूत्रसर्वस्ववेदिनः ॥

अपि कर्मसु सर्वेषु वैदिकेषु वदाम्यहम्। .... तं विप्रसाक्षित्वरहिते विप्रसाक्षिके ॥
कृतमप्यकृतं कर्म तत्क्षणादेव तद्भवेत्। सदश्चापि तथा भूयः कर्तव्यत्वेन चोदितम् ॥
शाखाविदां श्रोत्रियाणां यन्त्रतन्त्रक्रियाविदाम्। साद्गुण्यपरि .... ण सद्धृदाम् ॥
सभैव सर्वकर्मार्हो न कुतर्ककुचेतसाम्। वेदशाखागोत्रसूत्रभ्रष्टानां दुष्टचारिणाम् ॥
त्यक्तसंध्यापराणां च वेदमात्रैककोविदाम्। .... तुच्छानिरर्थका न ॥

न वैदिकक्रिया होमः स्यात्तेषामेकोऽप्यमन्त्रकः।
मन्त्रविन्मध्यगश्चेत्तु सत्सभाप्यसभा भवेत् ॥

वेदभ्रष्टं तु विज्ञेयं कर्म चण्डा .... । .... सूत्रभ्रष्टस्तृतीयकः ॥
जातिभ्रष्ट इति ज्ञेयः सर्वकर्मविगर्हितः। सूत्रभ्रष्टश्च कल्माषः परिवित्तिसमस्सदा ॥
तस्मादेतान् सभामध्ये योजयेन्न तु वैदिके। सत्कर्माणि .... ॥

तानेतानखिलान्भ्रष्टान् वैदिको न समूहयेत्।
उत्कृष्टं नोपनयनात्कर्मान्यदिह विद्यते ॥

वैदिकेष्वखिलेष्वेषु तद्धि ब्राह्मण्यमूलकम्। वसन्ते चोपनयनं (?) वापि मधुस्स तु ॥

मासाद्याः पञ्चमासाश्च वसन्त इति केवलम्।
तत्सांनिध्यमहिम्नैव तत्पूर्वापरयोरपि ॥
अतो वसन्त माखाद्या गौणा इत्येव सूरिभिः।
सिद्धान्तितः शास्त्रजालविधिज्ञैर्ब्रह्मवादिभिः ॥

गर्भाष्टमो ब्राह्मणस्य मौञ्ज्या मुख्य उदाहृतः ।
कालः कालविधिज्ञैस्तैरष्टमः शुभ इत्यपि ॥

तत्संमत्वेन मनुना वर्णितो गौतमेन च । ब्रह्मवर्चसकामस्य पञ्चमोऽब्दो महात्मभिः ॥

वर्णितो मुख्य एवेति मेधावी यदि बालकः ।
तथैव षष्ठः प्रोक्तश्च तेजस्कामस्य चेत्सतः ॥
नवमोन्नाद्यमामस्य दशमोऽब्दोऽपि निश्चितः ।
एकादशस्य रुद्राब्दः वीर्यकामस्य वच्म्यहम् ॥
आषोडशाद्ब्राह्मणस्य कालस्तद्योग्यतावशात् ।
शब्दस्स तु सुविज्ञेयः न सर्वस्येति वै मनुः ॥

मेधाविनं सुवचसं श्रुतिमात्रेण केवलम् । वेदवर्णग्राहकं चेत् तदैवोपनयेदिति ॥

अनध्यायेषु सायाह्ने यामिन्यां दक्षिणायने ।
अष्ट कास्वकेलान्मौ .... दिवसेष्वपि ॥
हतान्मोहाच्छलान्मौर्ख्यात्कृतोपनयनं वृथा ।
पुनः करणमाप्नोति यथावन्नात्र संशयः ॥

भिन्नशाखागोत्रसूत्रकृतोपनयनं कृतम् । रजस्वलापतिकृतं मुख्य ... ॥
... चिना कृतं मोहात्पुष्पवत्यां च मातरि । महातद्गुरुभिः पित्रा पितागमपुरोगमैः
कृतोपनयनश्चापि कृतमेव न संशयः । अननुष्ठितसंध्येन ह्यकृतोपासनेन वा ॥
.... पूर्वेद्युः श्राद्धभोक्तृणा । कृतं तद्व्यर्थमेव स्यात् तथा तस्मान्न तच्चरेत् ॥
ब्रह्मवीर्यसमुत्पन्नो मूको यदि तु तं ततः । सम्यक षोडशवर्षे जातकादि .... ॥
... वोपनयनं क्रियामात्रेण तन्त्रतः । तन्त्रं कुर्यादशेषं च तन्मन्त्रानखिलान्स्वयम् ॥
वदेदेवं विधानेन कर्ता तत्कारणात्परम् । लिखित्वा सलिले ... तां धृतेऽथवा ॥
उपदेशे प्राशयेच्च समिदाधानकर्म च । तद्धस्तेनैव तूष्णीकं स्वमन्त्रोक्त्याऽखिलं यथा ॥

कारयेदेव तूष्णीकं क्रिया ... रम् ।
सन्ध्यादिकं तथा नित्यं कारयीतैव तत्करात् ॥

सर्वेषां कर्मणां तस्याभिनयात्कारयीत च। तर्पणं ब्रह्मयज्ञाङ्गं श्राद्धादिकमशेषकम् ॥
तन्त्राभि नयनादेव ... केवलम्। ब्राह्मण्यं तस्य सुतरां पादामात्रमिति स्वयम् ॥
भृगुराह परे सर्वे तन्त्रास्त्येवेति चोचिरे। पाङ्क्तेन्यत्वं तस्य स्तुतः स ... ॥

... ... योग्यतां पङ्क्तिदर्शने।
अधिकारोऽस्ति तस्याऽस्य सर्वमन्त्रैकशून्यतः ॥

सर्वक्रियानर्ह एव जातिमात्रेण केवलम्। ब्राह्मणश्चेति वनासौ ... ॥

भर्तॄणां च तज्जातानां चेद्ब्राह्मण्यमेव च।
अमन्त्रजास्तु ते ज्ञेयाः साक्षात्तु वृषलास्तु ते ॥

पुरुषत्रयात्परं तेषां तद्वंश्यानां ततः पुनः। ... ... मुकवंशैक जन्मिनाम् ॥

क्लीबान्धवधिराश्वित्वितद्भिन्ना अपि तत्समाः।
वेदोक्तकर्मानधिकारिण एवेति शास्त्रहृत् ॥

... ... न योग्या हव्यकव्ययोः। कृत्योपनयनं तूष्णीमेतेषामपि तां ततः ॥

अन्नपानप्रदानादि कृत्यैः सम्यक् प्रपालयेत्।
.... बधिरजाश्वाश्वि त्रिपुत्रास्त्रय स्तुते ॥
तेषां परा योग्यत्वेऽपि न तत्सन्ततिरर्हति।
न नैच्यन्यङ्गमाप्नोति संस्कृता सा न दुष्यति ॥

परेषां ह .... योग्यता पङ्क्तिदर्शने। मूक संततिवन्नैषा त्रिपूर्व दोषगा न तु ॥
गर्भैकादश वर्षोऽयं राजन्यस्योत्तमो भवेत्। उपवीतेस्त ... शुद्धैकादश उच्यते ॥

गर्भ द्वादश वर्षस्तु वैश्योपनयने मतः।
मुख्यत्वेनैव तत्तुल्यः शुद्धो द्वादशवत्सरः ॥
आद्वाविंशात् क्षत्रियस्य गौणः कालस्स उच्यते।
आचतुर्विंशवर्षस्तु गौणो वैश्यस्य शास्त्रतः ॥
राजन्यस्योपनयने ग्रीष्मो मुख्य इतीरितः।
शरद्वैश्यस्य संप्रोक्तो रथकारस्य तत्पुरः ॥

वर्षा एवेति स मुनिः वसिष्ठो भगवान्महान् । स ··· न कालश्च रथकारस्य शापदः ॥

सर्वेषामेव वर्णानामुपनीतिप्रपूर्विके ।
पुण्याहो दिवसे कार्यः नान्द्याह्वानं तथैव च ॥
देवतानां प्रतिष्ठा च नित्यं ब्राह्मणभोजनम् ।
तथैव चाग्निसन्धानमपि विप्रब्रुवस्य च ॥
कर्तव्यत्वेन विहितं परेद्युः प्रातरेव वै ।
अकृतानां जातकादिकर्मणां करणं तथा ॥

उपनीत्यङ्गवह्नेश्च प्रतिष्ठापनकर्मवत् । संकल्पोऽत्रवद्विजैः कार्य उपनीतेर्विधानतः ॥

उपनीत्यङ्गसंकल्पे वह्निनामीप्यमप्यति ।
अपेक्षणीयं सर्वेषामन्यथा तन्न सिद्ध्यति ॥
अतो ···· यतः प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ।
उपनेष्येति संकल्पः नक्षत्रादिकसंभवम् ॥
···· च ···· णमिति प्रोक्ता पुनः पुण्याहपूर्वकम् ।
कारयित्वा ब्राह्मणानां भोजनं ··· ॥
कारयीतैव विधिना चोपवीतस्य धारणम् ।
उपवीतधृतेः पूर्वं शुद्धाचमनकर्मणः ॥

कुमारभोजनं सम्यग्वटुभि कारयीत च । मात्रा सीमन्तिनीभिश्च मङ्गलोद्गानपूवकम्

भोजनान्ते दिग्वपनं येनेत्यादि समन्त्रकैः ।
चतुर्भिर्विभा ··· द्वपन्तमनुमन्त्रयेत् ॥
माता वा ब्रह्मचारी वा यत्क्षुरेण च दक्षिणे ।
उप्त्वायेति च मन्त्रेण लुप्तान् केशानशेषकान् ॥
उदुम्बरस्य वा मूले दर्भस्तम्बेच्च वा क्षिपेत् ।
स्नातमग्नेरुपसमाधानादिकविधानतः ॥

कृत्वाऽऽज्यभागपर्यन्त नायुदेनानले वटोः । हस्तेन समिधन्तां वै चाधेहीति वदेत् ॥

वटुं प्रति पिता पश्चात् निक्षिप्तायां ततः पिता। आतिष्ठेतिच मन्त्रेण वटुमारोपयेत्तदा

अश्मानं पूर्वनिक्षिप्तं रेवती स्त्वेति युग्मतः।
अभिमन्त्र्य च तद्वस्त्रं या अकृन्तन्निति त्रिभिः॥
तद्वासः परिधाप्याऽस्य वाचयित्वा च तत्त्रयम्।
परीदमिति तत्पश्चादनुमन्त्र्यैनमेव वै॥
मौञ्जीं तं त्रिवृतां सम्यक् प्रादक्षिण्यविधानतः।
आवर्तयत् त्रिस्वाहा ···· द्वाचयेत्तामृचं यथा॥
इयं दुरुक्ताद्युग्मं तन्मित्रस्येति ततः परम्।
अजिनं चोत्तरं कुर्यादग्निष्टे दशभिस्ततः॥

आ(म?)न्त्रेत्यवसाप्याऽथ समुद्रात्ततसमाचरेत्। तद्वस्तं परिगृह्णीयादग्नयेत्वादिकेनतः

देवताभ्यो रक्षणाथमर्पयेत्तं वटुं तदा।
देवस्य त्वेति मनुना पितैवोपनयेदमुम्॥
अन्ते शर्मन्निति ब्रूयात् सुप्रजा इति दक्षिणे।
कर्णे जपन्तं कुर्वीत ततो वटुरयं पुनः॥
ब्रह्मचर्यं यजुर्जप्त्वा सुखं तिष्ठेत्तदुन्मुखः।
को नामाऽसीति पित्रोक्ते वटुः स्वन्नाममन्त्रतः॥

कस्येति च पुनः प्रोक्ते ह्याचार्येण समन्त्रके। प्राणस्येति वटुर्दद्यादुत्तरं तस्य मन्त्रतः॥

एष तेति पिता प्राह चाध्वनोमिति तत्परम्।
वटुः ··· योगे योगेति तत्परम्॥
प्रधानहोमः कथितः विशेषः कोऽपि चात्र वै।
द्वितीयतुर्यावाचार्यः स्वयमेव वदेन्मनून्॥
सर्वाशिषोऽन्वाचयीत ···· ।
कुमारेण प्रयत्नेन ह्याचार्योऽत्र शनैः शनैः॥

जधतादि होमात्परतः ब्रह्मणः पुरस्तदा। कूर्चे कुमारदत्ते ···· मनुनैव वै॥

.... मन्त्रवतो द्विजान् । प्रार्थयीत तदुक्त्यैव पादप्रक्षलनादयः ॥
तदर्थितो विधानेन सावित्रीं भो इतीव वै ।
संप्रार्थितोऽथ जप्ताश्च तद्गायत्र्यर्चनात्परम् ॥
सावित्रीमेव तां देवीं गायत्रीं वेदमातरम् ।
पादशोऽर्धर्चशस्सर्वां क्रमेण व्याहृतीयुताम् ॥
पादेष्वन्तेषु वा कृत्वा वदेद्ब्राह्मणवृन्दके । वटु स्ततश्चगुरवे वरं दद्याद्गुरुस्ततः ॥
तं वरं प्रतिगृह्य .... न्यादेव विधानतः ।
देवस्य त्वेतादिकश्च यथावत्तद्यजुर्जपेत् ॥
उदायुषेति चोत्थाप्य तच्चक्षुरिति तत्परम् ।
आदित्यमुपतिष्ठेत यस्मिन्भूताख्यतन्त्रकम् ॥
कृत्वथाग्नौ निक्षिपेच्च समिधः प्राङ्मुखो वटुः ।
तत्पूर्वधृतदण्डस्सन् उपतिष्ठेद्विभावसुम् ॥
समन्त्रस्सुश्रवश्चेति पालाशो दण्ड उच्यते । ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य नैयग्रोधस्समग्रकः ॥
औदुम्बरो बादरो वा दण्डो वैश्यस्य चोदितः ।
दण्डधारणतः पश्चात् स्मृतं च म यजूंष्यपि ॥
प्रवाचयीत विधिना पिता पुत्रेण तत्सदः ।
यदग्नेरपि पश्चात्तु भूयासमिति तत्परे ॥
चरमे परमे जाते वह्निकार्यं वटोर्मतम् ।
पश्चात्तदग्निकर्मान्ते पिता पुत्रं विधानतः ॥
शिक्षयेन्मनुना तेन ब्रह्मचार्यसि तत्परम् । आपोशानेत्यादिकैश्च तत्सर्वत्र च तद्वटोः ॥
वाक्यं च बाढमित्येव वाचयेदिति सा श्रुतिः ।
पश्चात्तु मातृभिक्षा सा विधिना कारयीत च ॥
पदत्रयेण सा साक्षात् प्रकार्या ब्राह्मणैरिति ।
तत्राद्यं भवतीत्येव पदं तत्परमप्यथ ॥

भिक्षां देहि पदद्वन्द्वं क्रमोऽयं मनुनोदितः। भवन्मध्ययामराजा वैश्यस्तु भवदंत्यया
भिक्षेतैव विधानेन भिक्षायाः परतोऽपि वा।
तत्संशासनमित्युक्तं भिक्षाकाले स्वयं गुरुः॥
नमस्काराय तन्मातुः स्वगोत्रप्रवरं वरम्।
वाचयीत विधानेन तद्वाचनविधिस्त्वयम्॥
कर्णौ पिधाय हस्ताभ्यां नमस्कार निमित्ततः।
चतुः सागरपर्यन्तं गोद्विजेभ्यः शुभं ब्रुवन्॥
भवत्वित्येव तत्पादौ गृह्णीयाच्च ततः पुनः।
साष्टाङ्गं संप्रणम्यैतां भवतीत्यादिकं वदेत्॥
त्रिवारमेवं प्रथमे दिवसे निखिलेऽप्यति।
प्रवदेन्निखिलायां च भिक्षायां मौञ्जिबन्धने॥
तद्भिन्नदिवसेष्वेषु सकृदेव वदेदति। मौञ्जीदिने मातृभिन्ना निखिलाश्च चिरंतनीः॥
न तु भिक्षां चाचयीत भिक्षाद्रव्यं च तद्दिने।
अक्षतांस्तण्डुलान् रम्यान् नारिकेलादयोऽखिलाः॥
फलानां ये विशेषाः स्युः भक्ष्याणां ये विशेषकाः।
हिरण्येन प्रदातव्या ताम्बूलेनाञ्जलित्रिकात्॥
नमस्कृतास्तेन नार्यः सर्वा लौकिकवाक्यतः।
तस्यमूर्ध्न्यक्षतान्रम्या .... शीं निरीक्षितः॥
अधीत्य चतुरो वेदान्साङ्गान् शास्त्राणि षट्पदम्।
पुराणस्मृतिशिल्पांश्च दीर्घायुष्मान गृही (भवेत्)॥
दृष्ट्वा च निखिलाङ्गैः पुत्री पौत्री फलन्मनाः। कृतकृत्यो भवत्येव प्रयुञ्जीरन्महाशिषः॥
लब्धां भिक्षां च तां सर्वामाचार्याय निवेदयेत्।
यावदध्ययनं ह्येष भिक्षान्नो हि भवेद्ध्रुवम्॥
सम्यक्कृत ब्रह्मचर्य समिदाधानकोऽप्ययम्। अनुष्ठिताचार्यकुलवासो विप्रो भवेदपि॥

मौञ्जीं लब्धां ततो भिक्षां सद्य एव तदा किल । आचार्याय प्रयच्छन्ति महाकुलसमुद्भवाः

मौञ्ज्याङ्गदक्षिणां शक्त्या ताम्बूलानि पृथक् पृथक् ।
सदस्येभ्यो द्विजातिभ्यः प्रयच्छेद्दे वचेतसा ॥
न्यक्कुर्यान्न तु तत्कुर्यात् तिरस्कुर्यान्न वाडवान् ।
पूजयेच्च शिवैर्वाक्यैः दानमानादिभिस्तदा ॥
यावन्तो वै सदस्यास्तु तावन्तो दक्षिणार्हकाः ।
विधवानां वर्णिनां च ताम्बूलं न कदाचन ॥
प्रदद्याधा ... स्तूर्णं किंतु दृष्ट्वा विसर्जयेत् ।
याचकेभ्यो द्विजातिभ्यो दरिद्रेभ्यो विशेषतः ॥

सततं सच्चरित्रेभ्यः प्रदद्याद्दक्षिणाः शिवाः । केभ्यो नटेभ्यो वा विटेभ्यः सभ्य एव वा

सद्दूषकेभ्यः पापेभ्यः शैलूषेभ्यो मलेस्वपि ।
असदर्पणबुद्धिभ्यः श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ॥
न सत्कर्मसु तेभ्योऽर्थं तूष्णीकं न विसर्जयेत् ।
अभ्यनुज्ञानिमित्तार्थं निक्षिप्तं यद्धनं तु तत् ॥
यज्वभ्यः श्रोत्रियेभ्यश्च विद्वद्भ्यश्च विशेषतः ।
मन्त्रार्थविद्भ्यो देयं स्यादन्यानर्थ हेतवे ॥

तद्धनं प्रभवत्येव ततस्तस्मान्न चाचरेत् । पलाशहोमपर्यन्तं मौञ्जीकर्म प्रचक्षते ॥

तावदन्नं यथा शक्त्या ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ।
तृतीयदिवसे मौञ्ज्याः प्रकुर्यात्सुमहाशिवः ॥
तस्मिन्काले विशेषेण विष्णुलक्ष्म्या समायुतः ।
सांनिध्यं प्रकरोत्येव देवो वेदमयो विभुः ॥
तस्मात्तस्मिन् विशेषेण वेदवन्तो द्विजोत्तमाः ।
विशेषेण प्रपूज्यास्यः दानमानार्हणादिभिः ॥

कृतं स्वकाले मौञ्ज्याख्यमुत्तमं दिनम् । ब्राह्मस्योत्पादकं स्यादेवमेव न चेत्तरेत्वगः

तस्मिन्ननुष्ठिते सम्यगेकस्मिन्वा परे ... ।
मौञ्ज्याख्ये परमे दिव्ये कृतान्येवेतराण्यपि ॥
जातकादीनि कर्माणि गौणकाले कृतान्यपि ।
मुख्यकालकृतानि स्युः उपनीत्या सदैव चेत् ॥
द्रव्यकालादिकैस्तस्य मुख्यस्य यदि संभवे । वैगुण्ये सर्वलोपः स्यादतो ज्ञात्वैतदप्यति
एकां वाऽपि क्रियां विद्वान् मौञ्ज्याख्यां सम्यगाचरेत् ।
तत्रैव मन्त्रसिद्धिः स्यात् तन्त्रसिद्धिः परा शिवा ॥
क्रियासिद्धिः तपस्सिद्धिः श्रेयस्संपन्महोन्नता ।
ज्ञानसिद्धिर्लोकसिद्धिर्भवत्यपि न संशयः ॥
पितोपनयनस्यादौ कर्ता पुत्रस्य धर्मतः ।
स्थिते तस्यापि पितरि पितुः स तु मनीषिभिः ॥
प्रोक्तः कर्तेति परमः तस्यापि पितरि स्थिते ।
स एव मुख्यकर्ता स्यात् पितामह इत्ययम् ॥
असौ कथं भवेत्कर्ता चेति प्रकृते सति । उत्तरं तत्र वक्ष्यामि तत्कर्मादौ तदङ्गके ॥
नान्दीकर्मणि ये देवा . अस्य केवलाः ।
प्रभवेयुर्हि नान्यस्य तदुद्देशेन कर्म तत् ॥
समाप्यं किल तेनैव मुख्य कर्ताऽथ मुच्यते ।
ज्येष्ठस्य च पितृव्यस्य पितुः पितुश्चापि च ॥
प्रपितामहस्यासद्भावे पिता कर्ता भवेदिति । पुत्रस्योपनये वच्मि तथाऽन्येषामसंभवे ॥
सतां मातामहादीनां गुरूणामपि दुर्घटे । पिता पुत्रस्योपनीतौ कर्ता स्यादन्यथा न तु
तेषामनुज्ञया चेत्तु तद्धर्षेण सुचेतसा । प्रकृतोऽयं भवेदेव नान्यथा न्यायवादिनाम् ॥
मतिमेव विशेषेण ज्ञातव्यं गुरुबुद्धिभिः ।
आषोडशाद्ब्राह्मणस्येत्युक्तः कालः परो न तु ॥
अधिकोऽसत्कल्प एव वटोस्तस्य तु कुत्सितः । प्राप्तायामधिकायां तु तत्कर्मा नर्हतादिभिः

तदाऽहं कल्प प्रभवे वटोर्मध्ये विनिश्चितः।
पञ्चमाब्दादिकः कालः परो मुख्यतमो मतः ॥

दशमाब्दे तादृशस्य व्यतीतेऽत्यन्तपातकम् । मातापित्रोश्च बन्धूनां प्रभवेन्नात्रसंशयः ॥
वेदाक्षरग्रग्रहणशक्तिमन्तं यदा पिता । यदि नोपनयनेत्सद्यः महत्पातकमश्नुते ॥

मौञ्जीकर्मणि ये विप्राः समाहूतास्तु तत्प्रति ।
न गच्छन्ति न पश्यन्ति ते वै नरकगामिनः ॥
स्वकालातिक्रमे मौञ्ज्या दैवाद्वा मुख्यगौणयोः ।
पातित्यं तत्क्षणान्नूनं जातिभ्रंशोऽपि जायते ॥
उक्तानां षोडशाब्दानां येन केनाऽपि कर्मणा ।
व्यतिक्रमेत्तस्य यतो मौञ्ज्याः स्यान्न प्रयोजनन् ॥
हठाद्यद्यपि कृत्वा वा ब्राह्मण्यं नाऽऽप्नुयादसौ ।
किं त्वब्राह्मण्यमाप्नोति पाङ्क्तेयो न भवत्यपि ॥

सत्कर्मकालासंभाष्यः नेक्षणीयश्च पैतृके । सत्कर्मणि महायज्ञे सन्ध्ययोरुभयोरपि ॥

सन्ध्योपनयनात्पश्चात् कालेषु त्रिषु सा भवेत् ।
अग्निकार्यं तथा स्नानं तथैवाऽऽचमनक्रिया ॥
कर्मणामपि सर्वेषां नित्यमाद्यान्तयोर्भवेत् ।
सन्ध्यात्यागे ब्राह्मणोऽस्य ब्राह्मण्यं ना .... मश्नुते ॥
ब्राह्मण्यं स्नानसन्ध्याभ्यां नान्येनैतत्प्रजायते ।
सन्ध्याकार्यो यदा मौञ्जी विद्यार्थस्य च केवलम् ॥

सावित्रग्रहमारभ्य यथा सन्ध्या तथा पुनः । ब्रह्मयज्ञश्च गायत्र्या भवेत्तत्तर्पणं तथा ॥
दीपकर्मक्रियायास्तु तथा सायं विधीयते । तत्पदं वेदमुखतः भवेन्नित्यं द्विजन्मनाम् ॥
मध्याह्ने ब्रह्मयज्ञस्य मुख्यकाल उदाहृतः । प्रातःकालादिकस्सर्वस्तत्समो नैव सर्वदा ॥

वेदोपक्रमणं कुर्यात् कृत्योपाकर्म शाश्वतः ।
अकृत्वा तदुपाकर्म न वेदं समुपक्रमेत् ॥

नित्यं द्विजन्मनां प्रोक्तं श्रावण्यां वेदहेतवे।
पौर्णमास्यामुपाकर्म प्रथमं ब्रह्मचारिणाम्॥

प्रथमोपाकृतिसमं नेह कर्म शुभान्तरम्। तत्रैव क्षुरकर्मादौ ततः स्नानान्तरात्पुनः॥
अभ्यञ्जनं यथावच्च संभवैर्भूषणादिभिः। अलंकारैश्च वासोभिः परैर्नीराजनादिभिः॥
पीतकौपीननिबन्धदपर्णदण्डमुखैरपि। पीतमौञ्ज्यजिनस्तावक्षौमकुस्तुम्बरादिभिः॥
प्रवेशनिर्गमाभ्यां च स्वस्तिवाचनपूर्वतः। सर्वमङ्गलवाद्यौघरञ्जनक्रियया तदा॥
काण्डर्षिवेदहोमेन विरजाहोमतस्तदा। पाहित्रयोदशमहा जपहोमार्चनादिभिः॥
कामो कार्षीज्जपेनैवं तन्मन्युरजपेन च। वेदाद्युपक्रममहा सत्कर्मक्रियया ततः॥
तत्समस्तूत्तमो नास्ति तदाद्येव द्विजन्मनाम्। वेदादानपरिग्राहशास्त्रप्रवचनादिभिः॥

लोके सर्वत्र दृश्यन्ते तदाद्येव च वर्णिनाम्।
नित्यं कालद्वये होमः समिधामटवीक्षिताम्॥
नित्यं कालत्रये सन्ध्यासमतिक्रमणं गुरोः।
अत्यन्तशिक्षया स्नानं भिक्षाचर्यादिकं तथा॥

वेदव्रतानां सर्वेषां समनुष्ठानमेव च। तत्तदुक्तेन विधिना तदा द्येव न तत्पुरः॥

उपक्रमः प्रकर्तव्यः प्राजापत्याख्यकाण्डके।
प्राजापत्यव्रतमिदं विधिना विधिचोदनात्॥

कर्तव्यत्वेन कथितं तदारम्भेऽप्युपाकृतिः। उत्सर्जनं तत्समाप्तौ द्वयमेकस्य केवलम्॥
कर्तव्यमेव तन्मन्त्रैः चरिष्यामीत्यचारिषम्। अग्ने व्रतपतेत्येव तच्चतुष्टयमन्त्रकैः॥
एवं नवानां काण्डानामाद्यानां करणं बुधैः। पृथक्त्वेन प्रकथितं सोऽन्यानां च ततस्तथा

उपाकृतिस्तथोत्सर्गः नवानां च पृथक् पृथक्।
तत्तल्लिङ्गैश्च तन्मत्रैः तत्तकाण्डर्षिभिस्तथा॥

पश्चादाग्नेयकाण्डानां समानां करणं बुधैः। प्रचोदितं विधानेन तत्तत्तल्लिङ्गमन्त्रकैः॥
अनन्तरं वैश्वदेवकाण्डानां पूर्ववत्तथा। उत्सर्गोपाकर्मणी ते कर्तव्यत्वेन चोदिते॥
एवं चतुश्चत्वारिंशत्काण्डानां समुपक्रमे। समाप्तौ च यथाशास्त्रमुपाकर्मे ततः पुनः॥

उत्सर्जनं च कुर्वीत विधिनाऽनेन मन्त्रवित्। वेदं समभ्यसेदुक्त्या गुरोरेव सकाशतः ॥

वर्णी सम्यग्वेदमेवं सादयित्वा ततः पुनः।
तदङ्गानि च तन्मध्ये निद्रालस्यादिवर्जितः ॥
लोभमोहक्रोधहीनः वसन्नित्यं गुरोः कुले।
श्रोत्रियानागतान्बन्धून् यज्वनो याजकानपि ॥
पितरौ प्रणमन् भक्त्या नित्यं कालद्वयेऽप्यति।
भिक्षान्नमश्नन्प्रयतो मधुमांसादि वर्जनात् ॥

स्वाध्यायकृतशास्त्रौघः सर्वविद्या विशारदः। ऊहापोहविशेषज्ञः क्रियातत्त्वं विशेषवित् सर्वमन्त्रार्थकुशलः सूत्रतत्त्वविचक्षणः। मीमांसान्यायकुशलः धर्मधर्मिविवेकवान् ॥ अध्वर्यूद्गातृहोतॄणां कार्यकर्तृत्वपेशलः। प्रायश्चित्तेन कुशलः स्नातकी प्रभवेदयम् ॥

तानि काण्डानि वेदस्य प्रवदामि च सुस्फुटम्।
पौराडाशो याजमानो होता (?) हौत्रमेव च ॥

पितृमेधश्च कथितो ब्राह्मणेन च तत्परम्। तथैवानु ब्राह्मणेन प्राजापत्यानि चोचिरे ॥ तत्काण्डौघविशेषज्ञाः वसिष्ठाद्या महर्षयः। तद्विशेष प्रकाण्डार्थः सम्यगेतद्विभज्यते पौराडाशा इषे त्वाद्या अनुवाकास्त्रयोदश। तद्ब्राह्मणं तृतीयस्यां प्रत्युष्टं पाठकद्वयम् आद्याः षडनुवाकाश्च विश्वरूपप्रपाठके। समिधो यजतीत्याद्या अनुवाकास्तथा दश अनुब्राह्मणमेतत्तत्प्रश्नद्वयगतं परम्। सन्त्वे त्याद्या याजमानाः अनुवाकाः षडीरिताः अनुवाकास्ततः पञ्च पाकयज्ञादिकाश्च षट्। याजमानब्राह्मणानीत्युच्यन्ते वेदवित्तमैः चित्ति स्नुगादयो मन्त्राः होतार स्तद्विधी इमौ। द्वितीये ह्यष्टके प्रश्ने द्वितीयश्च तृतीयकः सत्यमित्यादिकः प्रश्न इष्टिहौत्रमितीरिते। देव वै नेति पञ्चाऽनुवाका स्तद्विधाः स्मृताः परे युवांसं प्रश्नस्तु पितृमेध इतीरितः। इत्युक्तं काण्डनवकं प्राजापत्यं प्रकीर्तितम् ॥

काण्डानामथ सौम्यानां क्रियते च निरूपणम्।
आध्वर्यका ग्रहाश्चैव दक्षिणा (च) ततः परम् ॥

समिष्टयजुषां स्तोमः सोमस्त्वव भृतां तथा। वाजपेयः शुक्रियाणि सवश्चापि तथा पुनः

स ब्राह्मणानि सानुब्राह्मणान्यपि यथाक्रमम् ।
सौम्याख्यानि तु काण्डानि कथितानि महात्मभिः ॥

विशदायात्र वै तेषां पुनस्सम्यङ् निरूप्यते । आप उन्दन्तु देवस्य प्रश्नद्वितयमध्वरः ॥
ब्रह्मसंपवमानोऽनुवाकावप्यध्वरौ मतौ । सजोषा इन्द्रपर्यन्ता आददे प्रमुखा ग्रहाः ॥
उदुत्यमनुवाकान्त्रीन् दक्षिणामूचिरे बुधाः । ब्राह्मणत्रयमेतेषां षष्ठः काण्ड उदाहृतः ॥

सत्रात्प्राचोऽनुवाकांस्त्रीन पितद्ब्राह्मणं विदुः ।
उभये वै प्रश्न आद्यः पञ्चमौ षष्ठसप्तमौ ॥

अग्नेः प्रपाठके तुर्यमन्तिमं चतुरस्तथा । अध्वरब्राह्मणं प्राहुरनुवाकानिमानपि ॥

त्रिवृत्स्तोम इति प्रश्नः समाख्यः परिकीर्तितः ।
नमो वाचे तदूर्ध्वौ तु प्रश्नौ शुक्रिय तद्विधी ॥

पाकयज्ञमिति प्रश्नः सप्तमाद्याः षडीरिताः । अनुवाका वाजपेयाः तद्विधीन्प्रथमेष्टके
प्रश्ने तृतीये देवा वै यथेत्यष्टौ प्रचक्षते । एवं नवोदितान्काण्डान् सौम्यानाहुर्मनीषिणः

आग्नेयानां च काण्डानां क्रियतेऽथ निरूपणम् ।
अग्न्याधेयं त्वग्निहोत्रमग्न्युपस्थानमेव च ॥

महाग्निचयनं तद्वत् युञ्जानादिकमप्यति । सावित्रचयनं चैव नाचिकेताख्यकं तथा
तथा वैश्वसृजाख्यं च पुनरारुणकं ततः । तद्ब्राह्मणमनुब्राह्मणश्चापि क्रमतोदितम् ॥
आग्ने काण्डजालं स्याद्वेदमध्य गतं तथा । स्पष्टार्थमधुना भूयः सम्यगेव निरूप्यते
आधानं कृत्तिकास्वादि प्राङ् नवेत्यनुवाकतः । प्रथमे पुनराधानं काण्डे पञ्चमपाठके ॥
आद्यानुवाकाश्चतुरः तथैव प्रथमेऽष्टके । तृतीय पाठकद्यानुवाकं च विबुधा विदुः ॥
उपप्रयन्त इत्याद्यमग्न्युपस्थानमुच्यते । ममान्तमग्निहोत्रस्याङ्गिरसः पाठको विधिः॥
उदस्यादनुवाकौ तच्छेष तन्निष्कृतित्वतः । अग्निश्चतुर्थकाण्डोऽनुवाकावायुष आदिमौ

तस्य शेषतया प्रोक्तं तस्यैकं ब्राह्मणं बुधाः ।
आदितश्चतुरः प्रश्नानाहुः पञ्चमकण्डजान् ॥

एकं द्वावेकमेकं चेत्यनुवाकान्विना क्रमात् । उत्तरेषु त्रिषु प्रश्नेष्वनुवाका दशोदिताः

अपरं ब्राह्मणं प्राहुः सप्ताग्नेरिद्धमीरिताः ।
ख्यातान्येवं हि काण्डानि ह्याग्नेयानि मनीषिभिः ॥

अथोच्यते क्रमेणैव वैश्वदेवाख्यकाण्डकम् । राजसूयक्रतुस्त्वेकः पशुबन्धास्ततः परम् ॥
इष्टयःयुस्तस्था पश्चात् नाक्षत्रा इष्टयस्तथा । दिवश्येना अपाघाश्च पश्चात्सौत्रायणस्तथा
उपहोमाः सूक्तवाक्यान्युपवाक्यानि तत्परम् । पश्चाद्याज्यानुक्याश्चाश्वमेधस्ततः पुनः
पूर्पमेधश्च सुमहान् सौत्रामणिरथापरः । अच्छिद्रं पशुहौत्रं च सर्वोपनिषदस्तथा ॥
एतद्वा ब्राह्मणवाक्यानि ह्यनुब्राह्मणमेव च । तथैवैकाग्निकाण्डश्चवैश्व देवानि षोडश ॥

काण्डानि (विदिता) न्येवं काण्डविद्भिर्महात्मभिः ।
एतेषां विशदार्थाय पुनः सम्यङ् निरूप्यते ॥
आद्य काण्डाष्टमः प्रश्नो राजसूयः प्रकीर्तितः ।
तद्ब्राह्मणं त्रयः प्रश्नाः षष्ठाद्याः प्रथमा(मे)ष्टके ॥

(......) मग्निर्वा ऋतमेव तदुत्तरः । चत्वारोऽप्यनुवाकाःस्युः राजसूयात्मका इमे ॥
वायव्यं काम्य पशवः परे काम्येष्टयस्त्रयः । प्रश्नास्तृतीयकाण्डान् पानुवाक्यमुदाहृतः ॥

उभावामादयोन्त्यानु वाक्याद्यधिकविंशतिः ।
युक्ष्वाहीत्यनुवाकश्च याज्या विद्वद्भिरीरिताः ॥

समिद्दिशां जीमूतस्याद्यनुवाकचतुष्टयम् । अग्नेर्मन्वे समिद्धो गायत्री त्रिष्टुप् तदुत्तरः
एकादशादयो योवा अयुधेति च पाठके । अन्तास्तद्वत् सप्तमेऽपि काण्डे प्रश्नचतुष्टये ॥
विवर्जिते चतुर्थेन तुर्ये तु द्वादशादि(धि)काः । अनुवाका अश्वमेधमन्त्रास्तद्ब्राह्मणं बुधाः
प्रपाठकौ संगिरन्ते साङ्ग्रहण्या तदुत्तरौ । प्रजापतेः पवस्वानुवाकावपि तथेरितौ ॥
यदेकेनादिके प्रश्न द्वयोऽप्येकादशादिकाः । यो वा अग्नौ ततः पूर्व माग्नेयोष्टा तदुत्तरः

यो वा अश्वस्य ते चा (......) स्तद्विधयः स्मृताः ।
सांत्रायणं त्वङ्गिरसमित्रादि समुदाहृतम् ॥
चर्मावित्यनुवाकान्तमश्वमेधविवर्जितः ।
न वै तान्यनुवाकांश्च पञ्च सौत्रायणं विदुः ॥

जुष्ट प्राणादिकौ प्रश्नावुपहोमान्प्रचक्षते ।
आहुः सूक्तानि विबुधाः पीवोन्नमिति पाठकम् ॥
अञ्जन्ति त्वामिति प्रश्नः पशुहौत्रमुदाहृतम् ।
स्वर्द्धींत्वा सर्वा नग्निर्न इति प्रश्ना यथाक्रमम् ॥

सौत्रामण्यच्छिद्रनक्षत्रेष्टयस्सामुदाहृताः । आद्येऽके पञ्चमस्य पाठकस्यादिमा अपि ॥

अनुवाकास्त्रयो नक्षत्रेष्टिकाण्डतया मताः ।
सौत्रामणेः शेष उक्तोऽनुवाकोऽयं युवस्विति ॥

अष्टौ तु काठके हव्यवाडादीनां प्रचक्षते । संज्ञानमिति सावित्रो नाचिकेतस्ततः परः॥
प्रोक्तो ब्रह्मानुवाकश्च चातुर्होत्रिय ईरितः । प्रोक्तो वैश्वसृजोऽयं चेत्यनुवाकचतुष्टयम् ॥

तेषां चतुर्णां काण्डानां हव्यवाड् ऋषिरीरितः ।
तुभ्यं देवेभ्योऽनुवाकौ दिवःश्येनेष्टयस्तथा ॥

तपसा देवेभ्य इति त्वपाघा उदिता बुधैः । ऋषयो वैश्वदेवास्तु काण्डयोरनयोर्मताः ॥
भद्रं कर्णेभिरित्युक्तः प्रश्ने अरुण केतुकः । अरुणाः काण्ड ऋषयस्तस्य तत्रैव कीर्तिताः

शं न इत्यनुवाकानां द्वादशानां मनीषिभिः ।
सांहित्यो देवताः उपनिषदः सं प्रकीर्तिताः ॥
उत्तरेषां त्रयाणां तु वारुण्यस्समुदीरिताः ।
प्रपाठकस्याम्भसीति याज्ञिक्यः प्रतिपादिताः ॥
स्वाध्यायब्राह्मणं प्राहुः सहवा इति पाठकम् ।
ब्रह्मा स्वयं भूःस्वाध्याय ब्राह्मणस्यर्षिरुच्यते ॥

प्रश्नः पुरुषमेधस्तु तृतीयाष्टक तुर्यकः । राजसूयादिका वैश्वदेवाः काण्डास्तु षोडश ।

एवं चतुश्चत्वारिंशत्काण्डानां तैत्तिरीयके ।
महाशाखाविशेषेऽस्मिन् कथिता ब्रह्मवादिभिः ॥
सर्वेषामपि चैतेषां काण्डानां तु पृथक् पृथक् ।
उत्सर्जनोपक्रमयोः काण्डर्षिं तं प्रधानकम् ॥

कृत्वा पतिं च सदसः कुर्यात्तस्मिन्द्वितीयकम्। सूक्तोपहोमांश्च तथा कुर्वीतैव विधानतः
उपस्थानं ततः कुर्यादग्ने व्रतवदादिभिः। सर्वं निवर्तयेत्कर्म जयादिकसमन्वितम्॥
एतद्व्रतं महानुष्ठानात्परं निखिले परे। अधीत्य वेदं वेदौ वा वेदान्वा वेदमेव वा॥
स्नानं कुर्याद्विधानेन गुर्वनुज्ञाप्रपूर्वकम्। तदुत्तरायणे कार्यं माघादिष्वेव केवलम्॥

मुख्येषु कुर्याद् गौणेषु न कदाचन तां क्रियाम्।
शुभे दिवसनक्षत्रे चन्द्रताराबलान्विते॥
स्नानं करिष्येति विप्र समीपे प्राग्विचक्षणः।
सूर्योदयस्य गोष्टं तमन्तर्लोम्ना स चर्मणा॥

कृष्णाजिनेनापिधाय मौनी तिष्ठेदतन्द्रितः। सेवेत नातपं तस्मिन् दिवसेऽथविचक्षणः

मध्याह्ने समिधाग्निं तं प्रतिष्ठाप्य विधानतः।
पात्रप्रयोगकाले तु समित्सूत्रादि वस्तु तत्॥

यथार्हं प्रयुनक्त्यत्र चैकमेकं क्रमेण वै। तानि सर्वाणि पात्राणि मानुपाणि यतस्ततः॥

पश्चात्तदाज्यभागान्ते इम ꣳ स्तोममर्हतः।
पालाशसमिधं वह्नौ निक्षिपेदेव तां स्थिताम्॥

पश्चादग्नेरुपविश्य चेरकायां कटेऽपि वा। त्रियायुषेति मन्त्रेणाभिमन्त्र्य क्षुरमेव तत्॥
वप्त्रे प्रदद्याद्यजुषा ततः केशनिधनान्तकम्। समानमेव कथितं जघनार्धे व्रजस्य वै॥
स्व मेखलां मन्त्रधृता विस्तस्य ब्रह्मचारिणे। दद्यात्तद्धारणार्थाय तां गृह्याथ सवर्ण्यपि॥
इदमहमिति मन्त्रेण दर्भस्तम्बेऽथवा तथा। उदुम्बरस्य मूले वा उपगूहेत तामथ॥

आपोहिष्ठेति तिसृभिः हिरण्येति च मन्त्रकैः।
स्नापयीत विधानेन स्नानानन्तरमेव वै॥

औदुम्बरेण काष्ठेन कुर्याद्वै दन्तधावनम्। उद्वर्तनं स्नानीयेन पुनः स्नानं विधानतः॥
कृत्वा वासोहतं नूत्नं सोमस्येति च मन्त्रतः। परिधाय प्राङ् मुखतः चन्दनं परमोत्तमम्

सुगन्धरम्यं नूत्नं च नमो ग्रहमुखैः परैः।
मनुभिर्देवताभ्योऽथ गन्धं दत्वा द्विजन्मनाम्॥

सहात्मनां सदस्यानां चापरास्विति मन्त्रतः ।
स्वात्मानमनुलिप्याऽथ मणिं सौवर्णमेव च ॥
सूत्रप्रोतमलंकारयोग्यमौषधतस्ततः । उदपात्रे परिप्लान्यापाशोऽसीति मन्त्रतः ॥
सार्धतः कण्ठमूलेन धृत्वा तन्मणिमालिकाम् ।
ततो बादरिकं नूत्नं मणिं कृत्वा च पूर्ववत् ॥
अमन्त्रकं हस्तमूले बिभृयाद्विधिनैव वै । तद्धारणं वामकरे दक्षिणे प्रतिसरं यतः ॥
ततस्तदुत्तरं वस्त्रं रेवतीस्त्वेति मन्त्रतः । धृत्वा तस्य दशायां च प्रवृत्तौ विधिना कृतौ ॥
प्रबध्य तूष्णीं तत्पश्चात् दर्व्यामादाय तेन वै ।
आज्यमादाय विधिना चायुष्यमिति मन्त्रकैः ॥
अष्टभिश्चापि जुहुयाज्जयादीनपि हावयेत् । ब्रह्मोद्वासनकालेऽथ प्रवृत्तश्चैकमुत्तमम् ॥
चतुर्भिरेव बिभृयादितरंच तथैव वै । शुभिके शिरमन्त्रेण स्रजां शिरसि धारयेत् ॥
यामाहरदिति मन्त्रेण मालिकां च परिग्रहेत् । यदाऽञ्जनेति मन्त्रेणाङ्क्ते तच्चक्षुषी तदा
मयि पर्वतमन्त्रैस्तैः चतुर्भिरथ वैकतः । पर्वतं समुदेक्षेत यन्मे वर्चेति मन्त्रतः ॥
आदर्शनं समुद्वीक्ष्य प्रतिष्ठेस्थेति मन्त्रतः । उपानहौ योजयीत पादयोरिति तत्क्रमः ॥
पूर्वं दक्षिणपादे वै ततः स्पष्टं हि केवलम् । प्रजापतेरिति ततः छत्रं नूत्नं धरेच्च वै ।
देवस्य त्वेति मनुना वैणवं दण्डमेककम् । भृत्वा द्वैसदो मध्ये पश्चाद्वाचं च यच्छ्रुति ॥
नक्षत्रोदयपर्यन्तं नक्षत्रेषूदितेष्वथ । दिशं प्राचीमुदीचीं वा दिशं निष्क्रम्य वैधतः ॥
दैवीषड्डुर्वीरित्येतदर्थत्रयक ऋच्छतः । उपस्थाय दिशः सर्वा नक्षत्राणि ततस्तदा ॥
पश्येच्चन्द्रमसं चापि पश्चान्मित्रेण येन वा । केन वा भाषणं कुर्यात्पत्नीलाभाय केवलम्
यावत्प्रयोजनं ब्रूयादधिकं नैव तद्वदेत् । एवं कर्तुं शक्तिहीनः मन्त्रसंस्कारदुर्भगः ॥
तूष्णीममन्त्रकं सर्वं कुर्यादिति विधिस्स तु ।
कोऽपि गौणश्च कथितः न मुख्य इति वैदिकाः ॥
प्रोचुः किल महात्मानः तस्माद्दक्षस्तथा चरेत् । स्नानमेतद्विधानेन कृत्वा तत्परमेव वै
सद्य एव विधानेन लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत् । अनाश्रमी क्षणमपि न तिष्ठेदिति गौतमः ॥

व्रती न ब्रह्मचारी स्यान्न गृही न वनी यतिः ।
अतस्तस्मिन्दिने यत्नाद् द्वितीयाश्रममाचरेत् ॥
सती ज्येष्ठे विना तं वै हित्वा स्नात्वा स्वयं त्वरन् ।
विवहेन्न तु तूष्णीकं सोऽनर्थस्सुमहान्भवेत् ॥

परिवेत्ता भवेत्तत्र तज्ज्येष्ठस्तत्कनीयसः । परिवित्तिरिति ज्ञेयः तावुभौ सेवकर्मणाम् ॥

अनर्हौ द्विजवृन्देषु निन्दितौ कुत्सितावपि ।
ज्यङ्गं नेच्छङ्गतौ पापौ पतितौ पापिनौ ततः ॥

वर्जनीयौ भवेतां वै प्रायश्चित्तशतैरपि । शुद्धात्मानौ भवेतान्न यावदाचन्द्रतारकम् ॥
कृत्यमेतदति क्रूरं प्रायश्चित्तबहिष्कृतम् । दत्ते वर्णिनि तिष्ठेत्तु यदि जातस्तदौरसः ॥
तस्यैव ज्येष्ठता तस्य विवाहानन्तरं परम् । दत्तस्य कार्य उद्वाहः नोचेत्तस्य दुरात्मनः

न दोषो जायते घोरः प्रायश्चित्ताक्षमो महान् ।
तद्दुष्टं परिवित्तत्वं परिवित्तित्वमेव च ॥

मौञ्जी विवाहयज्ञैस्तैः तत्पूर्वकरणत्वतः । उभयोर्जायते नूनं तयोर्ज्येष्ठकनिष्ठयोः ॥
अनुजोद्वाहतः पश्चात्तज्ज्येष्ठः करपीडनम् । स्वस्य त्यक्त्वैव तूष्णीकं यदि त्तिष्ठेत्ततःपुनः

प्रायश्चित्तशतैः स्वस्य गृहोल्का तुलितोऽपि वा ।
विप्रश्रेणी निवासाय विप्रैस्संचारिणाय वा ॥
अर्हाभासो भवेत्सत्यं न चेद्वच्मि ततः पुनः ।
श्मशानोल्का समानस्स्याद्ग्रामावासा क्षमस्तराम् ॥

प्रभवेदेव स ज्येष्ठः कारणान्तरकल्पनात् । विवहेद्यदि पापात्मा कुलनिर्मूलकारकः ॥
कपालचण्डालसमः न ग्रामस्थानमर्हति । अयं विधिः कन्यकानां सम इत्येव सर्वतः
सर्वेषामपि वर्णानां धर्मज्ञैः समुदाहृतः । यमयोः पुत्रयोर्मध्ये पूर्वं जातः कनीयसः ॥

पश्चाज्जातस्तु विज्ञेयो ज्येष्ठः कर्मसु सत्कृतः ।
आहिताग्निः सोमयाजी क्षुद्रजिद्वह्निजिन्महान् ॥

जाताष्टपुत्रोपाषज्ञ अपि दत्तः स्वयं सुधीः । जननादौ रसस्यायं कनिष्ठत्वं प्रपद्यते ॥

अनुपेतोऽप्ययं पुत्रः पितृकर्मणि संगते । ज्येष्ठत्वं समवाप्नोति कनिष्ठत्वं न विन्दति ॥

औरसे सति दत्तस्तु स्वकर्तृत्वेन पैतृकम् ।
क्रियां यदि चरेन्मोहात्सा क्रिया विधिशून्यतः ॥

कृतप्राया न भवति पुनः करणमर्हति । यावत्पुनः क्रिया पुत्र औरसेनाचरेज्जडः ॥
पितृक्रियां स्वकर्तृत्वधर्मेण जनितश्रमः । पिता तावत्तस्य नूनं प्रेतत्वेन प्रपीड्यते ॥
अयं तावत्सूतकस्य यावत्तत्कर्मशास्त्रतः । करोति विधिना भक्त्या सर्वकर्मसु गर्हितः
तस्माद्धर्मेण विवहन् धर्मज्ञः स्वकुलोद्भवैः । स्वबन्धुभिः स्वमित्रैश्च सर्वं शास्त्रविदुत्तमैः ॥
समालोच्य प्रयत्नेन सर्वधर्मविवृद्धये । कन्यकां सत्कुलोत्पन्नां सुलक्षणसमन्विताम् ॥
सर्वावयवसंपूर्णां दृढाङ्गां रोगवर्जिताम् । असमानार्षगोत्रां च विवहेच्च यवीयसीम् ।

वाग्दत्तां कार्य सिद्ध्यर्थमन्यं नैवा ततादिभिः ।
गुप्तां दुर्लक्षणभिया विकटां ह्रस्वकेशिनीम् ॥
अतिनीचामतिक्रूरां निष्ठूरोक्तिमतीमिति ।
अतिरक्तामतिजवामति भाषणलोलुपाम् ॥

करालीं कालिकां रुग्णां पलितां रक्तमूर्धजाम् । अत्यन्तलीलापरमां चरमां चण्डनिष्ठुराम्
कुनखीं श्वेतां निद्रामदसमाकुलाम् । लोलुपां मददिग्धाङ्गीं महारतिपरायणाम् ॥

नित्य दुःखमुखीं भीरुं वक्रांङ्गीं वक्रनासिकाम् ।
अतिदुर्गन्धवदनां भीमदन्तां भयङ्करीम् ॥
कपूय कण्टागरलां चटुलां नित्यहासिनीम् ।
अतिपारुष्य परमां महामालिन्यचेतसाम् ॥
मार्जालनेत्रां पृथुलभीमौष्ठ पुटनासिकाम् ।
संकां सांकरिकां जाड्यमालिन्यपरमां खलाम् ॥

दीर्घरोमाङ्किततनुं शार्दूलस्वरदुर्धराम् । कलिशीलां विशेषेण मतिमान् संपरित्यजेत् ॥

पालिकां स्वनुजां कुभ्रूं वर्षकारीं विहाय च ।
वरयेत् कन्यकां धीमान् स्वीयवंशाभिवृद्धये ॥

शकुनानि परिक्ष्यादौ विचिन्त्य च पुनः पुनः ।
निमित्तान्यपि दिव्यानि हृदयाह्लादकान्यपि ॥
दृष्ट्वा विवाहयेत्कन्यां चापल्यात्त्वरितेन च ।
व्यामोहं गमयेन्नैव न तल्लग्नो भवेदपि ॥
बन्धुत्वेनागतान् दूरात्कन्यां दातुं समुद्यतान् ।
वयोऽधिकां कार्यकारां लोभात्तां न तु विश्वसेत् ॥
दूरबन्धून्प्रयत्नेन चिरकालविचारतः । वचनादिष्टबन्धूनां संबन्धाय परिग्रहेत् ॥
बन्धुत्वेनागतान्दृष्ट्वा पुरस्कुर्यादतीव च । सुप्रसन्नमुखो नित्यं पूजयेद्भोजयेदपि ॥
शक्त्योपकारं कुर्याच्च दानमानार्हणादिभिः ।
(?) न च क्रुध्यात्तिरस्कुर्यान्न तान्सुतः ॥
मिथ्यावाक्यानि तैर्ब्रूयान्नावमन्यन्न भीषयेत् ।
पूर्णकामान्प्रकुर्वीत सत्यां शक्त्यां तदर्थितान् ॥
सर्ववस्तुविशेषांश्च प्रदद्याद्दापयेत्तथा । यस्य गेहान्निवर्तन्ते पूर्णकामाः समागताः ॥
तस्य श्रेयः संपदश्च वर्धन्ते शुक्लचन्द्रवत् ।
अभ्यागता यस्य गेहादर्थिनो बान्धवाः स्वकाः ॥
मित्रादयो ब्राह्मणा वा तस्य सा श्रीर्विनश्यति ।
निमित्तानि मनोज्ञानि पश्यन्विप्रैस्सुहृद्गतः ॥
कन्यादातुर्गृहं गत्वा बन्धुभिर्ग्रामवासिभिः ।
पुण्याहवाचनं मन्त्रैः कारयित्वा विधानतः ॥
अनुहा···म···मन्त्रस्तान् स्वयं जप्त्वा तदा तदा ।
दर्शने दुर्निमित्तानां वाचं यच्छन्द्विजन्मभिः ॥
स्वस्त्ययनमिति मन्त्रमथं होमुचमेव च । शिवं शिवमिति यजुः जपन्वा जापयेदपि ॥
कल्याणादौ विशेषेण वाचयंस्तद्गृहं व्रजेत् ।
गृहाद्बहिस्तस्य पादौ प्रक्षाल्याचम्य सिद्धये ॥

प्राणानायम्य विधिना देशकालौ प्रकीर्त्य च ।
तिथिं वारमृतुं मासं पक्षेण च समन्वितम् ॥
समुच्चार्य प्राकृतेऽस्मिन् न ह्याहं स्त्रियमुद्वहेत् । इति संकल्प्य तत्पश्चाद्रक्षाबन्धनमेव च ॥
कृत्वा यज्ञोपवीतं तद्धृत्वा तन्मन्त्रतस्ततः । चतुरो ब्राह्मणान्नत्वा मदर्थं यूयमद्य वै ॥
कन्यां वृणीध्वं मद्योग्यां यद्बन्धुषु महोन्नताम् ।
इत्युक्त्वा तान्ततो मन्त्रावादिमौ प्रेषधर्मतः ॥
उक्त्वा तान्प्रेषयेच्चापि प्रेषिता स्तेन तेऽपि वै ।
गत्वा कन्याप्रदातारं प्राङ्मुखं समवस्थितम् ॥
स्वयं तदुन्मुखो भूत्वाऽथवा ते ब्राह्मणः स्वयम् ।
उदङ्मुखं प्राङ्मुखं च प्रत्यङ्मुखमथापि वा ॥
समुद्दिश्य वदेयुर्वै प्रपितामहपूर्वकम् । नप्त्रे पौत्राय पुत्राय चायुष्मै च सशर्मणे ॥
साक्षाच्छचीन्द्ररूपाय गौरीशंकररूपिणे । वाणीभाषा स्वरूपाय लक्ष्मी गोविन्दरूपिणे
नाम्नोपेतामिमां कन्यां नप्त्रीं पौत्रीं च पूर्ववत् । सर्वमुक्त्वा तत्क्रमेण वदेयुस्ते वृणीमहे
इत्युक्ते तैरथ पिता कन्याया स तु चेतसा । चाञ्चल्यरहिते नैव संमत्या स्वजनस्य च
निखिलस्य कलत्रस्य मित्रवर्गस्य कृत्स्नशः ।
वृणीध्वमिति संभाष्य तस्मै दास्यामि संप्रति ॥
इत्युक्त्वैव ततस्तेभ्यो दत्त्वा ताम्बूल चेलके । प्रेषयित्वा तमामन्त्र्य स्वस्तिवाचनपूर्वकम्
सर्वमङ्गलवाद्यौघचिरण्टीगानपूर्वकम् । अभ्यञ्जनस्नानमुखं कारयित्वा च शास्त्रतः ॥
अलंकारासने रम्ये स्थापयित्वा स्वयं ततः ।
पत्न्या समुपविश्यैव प्राणानायम्य वाग्यतः ॥
महासंकल्पमुच्चार्य मद्वंश्यानां मया सह । दशापरेषां पूर्वेषां पितॄणां मुक्तिहेतवे ॥
चन्द्रमण्डलपर्यन्तं यव संख्याभिरेव वै । सूर्यमण्डलपर्यन्तं तिलसंख्याभिरेव च ।
सर्षपाभिस्सप्तऋषि लोकपर्यन्तमित्यपि ।
वालुका ध्रुवलोकाख्यपर्यन्तं ब्रह्मलोकाप्तिसिद्धये ॥

महादानान्तर्वृत्तिं कन्यकादानमुत्तमम् । करिष्यामीति संकल्प्य तस्यै कुर्यात्ततः परम्
मधुपर्कमहापूजां तद्विधानेन पण्डितैः । कन्यादानात्परं वापि पूर्वं वा तं यथाविधि

कुर्याद्विवाहे जामात्रे सम्यगभ्यर्च्य शक्तितः ।
संकल्पानन्तरं तत्रायं ते कूर्चा इति स्वयम् ॥

कन्यादाता स्वयं दद्यात् कूर्चं दर्भमयं शिवम् । वरोऽथ तत्र मन्त्रेण राष्ट्रेत्युपविशेत्ततः ॥

आपः पाद्या इति प्रोक्ते आपः पादावनेजनीः ।
इति मन्त्रं जपेत्सम्यक् पश्चात्कर्ता स्वयं वरम् ॥

पादौ प्रक्षाल्य पूर्वं तु दक्षिणाङ्घ्रिमुखेन वै । पत्नी प्रदत्तनीरेण चन्दनेनार्चयेच्च तौ ॥

तदा वरो मन्त्रयेच्च मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ।
आमागन्नित्यपि तदा विराजो दोह इत्यपि ॥
तच्छिष्टसलिलं पूर्वं नीयमानं जपेत च ।
समुद्र(द्रादि)मिति मन्त्रेण मत्परोऽन्तं वरो जपेत् ॥

मधुपर्के त्रयोच्चारे तस्य विद्यामनुं जपेत् । आमागन्निति मन्त्रं चामृतोपेति मन्त्रतः ॥
तत्पत्नीप्रत्तसलिलं पश्चिमाभिमुखस्थितः । पिबेदेव वरो हस्तात्तदाचमविधानतः ॥
यन्मधुनो मधव्येन मधुपर्कं सकृत्ततः । सकृत्प्राश्य ततः तूष्णीम् द्विवारं भक्षयेत्परम् ॥
उत्तरेणाऽथ यजुषा पुनर्नीरं वरः पिबेत् । कन्यादाता गौरि त्युक्ते गौरस्यप मनुं जपेत्

ममेत्यत्र स्वनाम्नो वै षष्ठ्यन्तोच्चारणं भवेत् ।
तदाऽमुष्येत्यत्र पश्चात्कन्यादातुश्च नाम तत् ॥

षष्ठ्यन्तोच्चारणं कुर्यास्त्वयमेव वरस्तदा । अग्निः प्रवाश्नातु मन्त्राणां सर्वेषां केवलं जपः
ओमुत्सृजत पर्यन्तं कलौ कार्यस्समग्रकः । सिद्धमन्नं भूतमिति पश्येदित्यपि केचन ॥

प्रोचुर्महान्तो विबुधाः तदन्नस्य निरीक्षणम् ।
वरस्य विधिरित्येव सा विराडिति तत्परम् ॥
ओंकल्पयत पर्यन्तं जपेदिति विपश्चिताम् ।
आचारः सुमहानेवं तस्यान्ते सुमहानयम् ॥

साक्षाद्गो मधुपर्कोऽयं निन्दितः शास्त्रवेदिभिः ।
मधुपर्कस्य कालोऽयं विवाहः प्रथमो मतः ॥
अनूचानागमः पश्चात् श्रोत्रियस्यागमः परः । श्वशुरस्यागमो राज्ञः वत्सरात्परतः खमु
प्रायेण महतां पूर्वं कन्यादानस्य चोदितः । मधुपर्कों महाभागै रयमेव महत्पथः ॥
कन्यादानात्परं सोऽयं केषां चित्खलु केवलम् ।
आचारो दृश्यते तस्माद्विकल्प इति तं विदुः ॥
कन्यादानात्पूर्वमेव कन्याव्रतमुखादिकम् ।
सत्यो महत्यस्तज्ज्ञास्तास्तदम्बाद्यास्तु तत्करात् ॥
प्रकुर्युरिति धर्मज्ञ समयो वैदिकैरपि । समनुष्ठित एवायं तद्व्रतं चेदमुच्यते ॥
गौरीपूजा शचीपूजा सर्वा अङ्कुरदेवताः । यास्तासामत्र पूजा च तत्तन्नाम पदैः परैः ॥
चतुर्थ्यन्तैर्विधानेन सा कार्याऽऽसनमूलकैः ।
निशाविम्बद्वये गौरि शच्या ते तत्र कल्पयेत् ॥
पाद्यार्घ्याचमनीयादिषोडशैरुपचारकैः । प्रदक्षिणनमस्कारैः स्तोत्रैर्मङ्गलकारकैः ॥
अर्चयित्वा ततो भूयो मौनकाष्ठेन यत्परम् । तया यत्कुरुते ध्यानं तत्कन्याव्रतमुच्यते
कन्याव्रतात्परं कन्यादानसंकल्प इत्यपि । केचिदाहुः महात्मानः तत्प्रातरिति केचन
तत्परां तादृशीं कन्यां पत्न्यादाय सहैव वै ।
स्वयं प्राङ्मुखमासीनः पश्चिमाभिमुखस्य तु ॥
वरस्य वस्त्राभरणविहितस्य पुरोऽस्य वै । स्वस्य चाभ्य(भ्युप) विष्टस्य वेणुद्वन्द्वस्थितिर्भवेत्
तद्वधूवरयोस्तत्र पादद्वन्द्व स्थितिर्भवेत् । पूर्ववत्पुनरुच्चार्य स्वगोत्रप्रवरे तदा ॥
प्रपितामहपूर्वेण नप्त्रीं पौत्रीं सुतां च ताम् ।
लक्ष्मीं स्वरूपिणीं कन्यां लक्ष्मीनारायणस्य वै ॥
स्वरूपिणेऽद्य ते भूयो वरायेति च तत्परम् । प्रजासहत्व कर्मभ्यः इत्येवं प्रतिपादयेत् ॥
प्रतिपादयामीति वदन् धर्मे चार्थे च तत्परम् ।
कामेनाचरितव्येति कर्ता वरमुदीरयेत् ॥

तच्छ्रुत्वाऽथ वरः पश्चाद्बहिर्ब्राह्मणसंनिधौ ।
वदेन्नातिचरामीति स्वस्ति प्रतिवचो वदेत् ॥
तत्परं फलताम्बूलहिरण्याभरणादिभिः । शालग्रामेण च गवा धरणी क्षेत्रमन्दिरैः ॥
संगृह्यावरणाद्याख्यं दूरीकुर्यात्पटं तदा । जीरकांश्च गुडं मूर्ध्नि निक्षिपेतां वरौ तदा ॥
देवस्य त्वा मनुं जप्त्वा तन्मन्त्रान्ते ततः पुनः ।
राजात्वेत्यादिकं चोक्त्वा प्रतिगृह्णातु तत्परम् ॥
प्रजापतये कन्या (... ... ...) । तेनेत्यादि भवेत्तत्र तत्पूर्वं वेति केचन ॥
तन्मुहूर्ते सुमहति कन्यां दृष्ट्वा वरः स्वयम् ।
अभ्रातृघ्नी जपं कुर्यादघोरेत्यवलोकयेत् ॥
अत्रैव वरवध्वौ तौ आवाभ्याममुतः परम् ।
कर्तव्यानि तु कर्माणि प्रजाश्च विधिनैव वै ॥
समुत्पादयितव्यास्स्युरित्येवं तत्क्रमं विदुः । (... ... ...) ॥
अथ दर्भं समुद्धृत्य चेदं मन्त्रेण वै वरः ।
तस्या वध्वाः समूढाया भ्रुवोरन्तरभागकम् ॥
संमृज्याथ प्रतीचीन निरस्य च जलं स्पृशेत् । रोदनादि निमित्तेषु जातेषु यदि वै वरः ॥
जीवां रुदन्तीति मनुं जपेत्तद्दोषशान्तये ।
युग्मान्मन्त्रवतो विप्रान् तत्स्नानीया(द)द्भ्य एव वै ॥
प्रेषयेत्प्रेषविधिना अर्यम्ण इति मन्त्रतः । दार्भमेण्वं निधायाथ तस्याः शिरसि तत्र च ॥
खेनसः खेन मन्त्रेण युगच्छिद्रं तु दक्षिणम् ।
तस्मिन् समं प्रतिष्ठाप्य शंते मन्त्रेण कर्बुरम् ॥
अन्तर्धाय च तच्छिद्रे हिरण्येत्यादिकैः परैः ।
पञ्चभिर्मनुभिः सद्भिः स्नापयित्वा सकृत्ततः ॥
परित्वेति च मन्त्रेण वासोभ्यान्तां विधानतः ।
अहताभ्यां तथाच्छाद्य चाशासानेति मन्त्रतः ॥

ताश्चासीनां च योक्त्रेण संनह्ये ति च तेषु वै । पश्यत्सु निखिलेष्वेषु सं नह्यात्सुकृतान्ततः
माङ्गल्यपूजां निर्वर्त्य मङ्गल्येति च मन्त्रतः । वध्नीयान्माङ्गलं सूत्रं तत्काले गानपूर्वकम्
तदा मङ्गलवाद्यानां विशेषो घोष ईरितः । कर्तव्यत्वेन शास्त्रज्ञैः महाशीर्वचनान्यपि ॥

तस्मिंश्च मङ्गलग्रन्थ्यौ बृहत्सामेति मन्त्रतः ।
रक्षां च भस्मना कुर्यात् तत्राप्येवं विधीयते ॥
आदौ प्रतिसरे चापि वरयोरुभयोरपि ।
तत्सूत्रं भस्मना सम्यक् त्रिस्समृज्य च मध्यतः ॥
वध्वा दीर्घां ... भिरम्यां दृढां पश्चात्तु मन्त्रतः ।
विश्वेत्तातेति विधिना बन्धनं दक्षिणे करे ॥

वरस्य कथितं सद्भिः स्त्रीणां वामकरे तदा । माङ्गल्यधारणात्पूर्वं कौतुकं केचिदूचिरे ॥
तत्पश्चादपि केचिद्वै कौतुकं तच्च पूजया । वरयोर्बन्धनं कुर्यादाशीर्वादपुरस्सरम् ॥

सतां सतीनां सवासां सदस्यानां महात्मनाम् ।
एवं यज्ञोपवीतस्य माङ्गलस्य च पूजनम् ॥

बन्धनं कारयित्वाऽऽदौ पश्चात्तत्कर्म साधयेत् । प्रसङ्गादद्य कथितं तदेतन्निखिलं परम् ॥

आर्द्राक्षतारोपणं च तथैव कथितं शिवम् ।
मङ्गलाचारसंप्राप्तं कपिलात्र्यादि चोदितम् ॥
कृत्वाभिमुखं दम्पत्योः पृथक् षोडशदीपकैः ।
अष्टाभिर्वा विधानेन दीपपात्राणि पिष्टतः ॥
कृत्वा तेषु दशास्सिक्ताः कृत्वा तैलादिना ततः ।
दीपानुत्पाद्य सुज्वालान्प्रदक्षिण प(पु ?)रस्सरम् ॥
तौ वेष्टयित्वा तन्मध्ये पात्रद्वयगतान् शुभान् ।
अक्षतांश्च क्षतिं प्राप्तान्धवलान्भूरितेजसः ॥
सत्पात्रयुगलं ताभ्यां पृथङ् निर्दिश्य तत्परम् ।
वरः स्वाञ्जलिना स्वेन पयसा तौ वधूवरौ ॥

कल्पयित्वाञ्जलिं तत्राभिघार्य स्वेन तेन व ।
पयसा तण्डुलान् क्षिप्त्वाभिघार्यैतां स तण्डुलान् ॥
सोदकं कलशं तत्र चूतपल्लवरञ्जितम् । गन्धाक्षतालंकृतं च निक्षेपेत्तद्विधानतः ॥
एवमन्यो वरस्यापि तत्पयस्तण्डुलाक्षतैः ।
कृत्वाऽखिलं तदुपरि शान्तिरस्तीति तान्मनून् ॥
एकादश जपेत्सम्यक् क्रमेणैव तदा वरः ।
तत्क्रमं च प्रवक्ष्यामि शान्तिः पुष्टिः ततः परम् ॥
पुष्टिर्दृष्टि स्तथा भूयस्त्वविघ्नायुष्यकौ तथा । आरोग्यं तत्परं स्वस्ति शिवं कर्म तथा पुनः
कर्मवृद्धिः पुत्रवृद्धिः वेदवृद्धिस्ततस्तथा । समृद्धिरपि शास्त्रस्य समृद्धिर्धनधान्ययोः ॥
प्रत्येकमस्त्विवति वदेदेतेषां मन्त्रसिद्धये । पदानामस्त्विवति ब्रूयात्केचिदेतान्मनून्परान् ॥
ऊचिरे द्वादशेत्येव त्रयोदश परे जगुः । पुनरेको महामन्त्र सर्वसिद्धिकरः. शिवः ॥
प्रवाच्य इति तज्ज्ञास्ते जगदुर्ब्रह्मवादिनः । दम्पत्योर्जन्मनक्षत्रे सलग्ने सगृहे तथा ॥
ससोमेन क्रियेतां वै इत्युक्त्वा तत्परं पुनः ।
प्रजापतिः स्त्रियां चेति षण्मन्त्रानपि तान्क्रमात् ॥
जपित्वान्तेप्यसौ स्थाने प्रजामेकाम इत्यथ । समृद्ध्यतामिति वदेत्पर्याये प्रथमे किल ॥
एवं द्वितीयपर्याये वधूद्रव्येण पूर्ववत् । सर्वं कृत्वा स्त्रियां कुर्यात्तामेतां निखिलां पराम्
मन्त्रोक्तिरसा वराधीना न वध्वा इति सूरयः ।
द्वितीये च तृतीये च ह्यसावित्यत्र तत्पदे ॥
पशवश्चापि यज्ञश्च भवतामिति सा श्रुतिः । सर्वं चतुर्थपर्याये तत्तद्द्रव्येण तौ वरम्
तूष्णीममन्त्रकं सर्वं कृत्वा तानक्षतांस्तुतौ । परस्परं निक्षिपेतां यथारुचि ततः परम् ॥
यथोत्साहं यथाशक्ति तण्डुलानां तयोरति । अवकीरणमित्यूचुः शुभकर्मविदोऽनघाः
महर्षयो महात्मानस्तदनन्तरमेव वै । पश्चान्मुखीं वधूं गृह्य स्वहस्तेन वरस्तदा ॥
पूषा त्वेतो नय त्वेति मन्त्रेणाभ्यग्न्यानीय वै ।
अग्नेः पश्चाद्यथा स्थानमुपविश्य तया सह ॥

उद्वाहः होमसंकल्पं प्राणायामपुरस्सरम्। कुर्याद् विधानेन सुलग्ने विप्रसंनिधौ॥
अग्नीन्धानादिकर्म घृतभागान्तमेव तत्। कृतान्ब्रह्मपुरस्कार चक्षुरन्तं समापयेत्॥
सोमः प्रथमयुग्मेन तामेतामभिमन्त्रयेत्। गृभ्णामीति महामन्त्रचतुष्टयत एव वै॥
तस्याः पाणिं तु साङ्गुष्ठं गृह्णीयादग्निसंनिधौ। उत्थायाथ तया सार्धमग्नेरुत्तरभागके
एकमित्यादिकैर्मन्त्रैः वरस्सप्त पदानि वै। तद्विधानेन शनकैः कारयीतैव सूनृतात्॥

अन्तात्पदात्तु तास्सर्वान्प्रजपेदत्र वै मनून्।
अग्निं प्रदक्षिणं कुर्याद्ब्राह्मणं चापि दक्षिणे॥

विद्यमानं यथास्थानमुपविश्य कटेऽपि वा। एरकायां भद्रपीठ अलंकारासने शिवे॥

सोमायेत्यादिभिर्मन्त्रैः प्रधानं होमंमाचरेत्।
अग्नीन्धनादिकार्याणां करणं ऋत्विजाथऽवा॥

सर्वत्र शक्यते कर्तुं तद्धोमश्च तथा पुनः। शक्यते शास्त्रवर्गेण याजमानादिकं परम्॥
उद्देश्य त्यागजालं तु कर्तुरेवाखिलेष्वपि। वैदिकाख्येषु तन्त्रेषु चैवं धर्मज्ञनिर्णयः॥
प्रधानहोमात्परतः तामेतामधचाश्मनि। वह्नौ तूत्तरभागस्थे ह्यातिष्ठेति च मन्त्रतः
अरोपयीत च वरः स्वकरेणैव तां वधूम्। यथावदेव च पुनरुपविश्यासने शुभे॥

अभिघार्याञ्जलौ तस्याः तथा लाजांस्तथाज्यतः।
लाजान्द्विवारं तान्पश्चादावपेच्चापि पूर्ववत्॥
(......) स्य पुनस्सोऽयं स्वहस्ताभ्यां विधाय तान्।
इयं नारीति मन्त्रेण जुहुयाद्विधिनैव वै।

केचिदत्र महात्मानस्तस्या सोदर्य एव वै। लाजावपनकर्ता स्यात्तद्धोमे समुपस्थिते॥
इत्येवमूचुर्धर्मज्ञास्ते कल्याणनिदानगाः। तस्मात्तु बहवो लोके तद्धोमसमये खलु॥
तत्सोदर्यं समाहूय तान् लाजांस्तन्मुखेन वै। तदञ्जलौ प्रयत्नेन वापयन्ति ततः पुनः॥
तस्य पूजां सुमहतीं वस्त्रभूषणचन्दनैः। प्रकुर्वन्ति श्रुति प्रोक्तैः मन्त्रैरपि विशेषतः॥
तद्धोमानन्तरं पत्न्या वह्निं कुर्यात्प्रदक्षिणम्। तत्प्रदक्षिणकाले तु तुभ्यमग्रमनुत्रयम्॥
जपित्वैव विधानेन पुनरातिष्ठ मन्त्रतः। तमश्मानं पूर्ववच्च वधूमारोप्य पाणितः॥

तन्मन्त्रान्तं यथास्थानमुपविश्य तया सह । द्वितीयामाहुतिं कर्तुं पूर्ववन्निखिलं चरेत्
तस्या अर्यमणं मन्त्रः तत्परं पुनरेव वै । प्रदक्षिणेऽपि ते मन्त्राः तुभ्य मग्रादयस्त्रयः ॥
वक्तव्या एव विधिना तत्पश्चात्पुनरेव वै । तेनैव मनुनाश्मानं तामारोप्याथ पूर्ववत् ॥
उपविश्य यथास्थानं तृतीयामाहुतिं तथा । त्वमर्यमेति मन्त्रेण हुत्वा च तदनन्तरम् ॥
प्रदक्षिणं च तैर्मन्त्रैः कृत्वा च तदनन्तरम् । यथास्थानं तया वध्वा तूष्णीमुपविशेद्वरः ॥
प्रदक्षिणत्रयेऽप्यस्मिन् ब्रह्मयत्नाद्वहिर्भवेत् । ब्रह्मणस्स वहिर्भावः तत्कालागतयोस्तयोः ॥
मृत्युःकालस्य शान्त्यर्थं ब्रह्मविद्भिः सुनिश्चितम् । प्रधानहोमकालादौ क्रियमाणे प्रदक्षिणे
सहेति ब्रह्मणस्सद्भिर्मन्त्रविद्भिः सुनिश्चितम् । विवाहमात्रे सर्वत्र लाजहोमे ह्युपस्थिते
कालौ मृत्युः संनिहतौ भरेतां तन्निवृत्तये । सब्रह्मैव पटुः साक्षात्तस्माद्ब्रह्मा वहिर्भवेत्
यदि कन्या ऋतुमती होमकाल उपस्थिते । प्रभवेत्तु तदा सद्यः शतकुम्भाभिषेचनम् ॥
तूष्णीकं कारयित्वाऽथ पृषदाज्येन तत्परम् । अभिषिच्य व्याहृतिभिः तत्परं पुनरेव वै
हविष्मतीति मन्त्रेण स्नापयित्वाग्निसंनिधौ । अन्यवस्त्रद्वयेनैनामलंकृत्य सुमादिभिः ॥

निशाङ्गलेपनं कृत्वा दर्भमौञ्ज्यादिभिश्च ताम् ।
वस्त्रवत्परितः कृत्वा तद्वह्नौ तदनन्तरम् ॥

चतुष्पात्रप्रयोगेण संस्कृताज्येन तत्स्रुचा । युञ्जानमन्त्रयुग्मेन जुहुयाज्जनसंसदि ॥
जप्त्वा तन्मन्त्रयुगलं पुनर्जप्त्वा यथाविधि । होमशेषं समाप्याथ धेनुमेकां प्रदाय च ॥
तं वह्निं दूरतः कृत्वा पञ्चगव्य विधानतः । पञ्चगव्यं प्राशयेच्च तत्क्रमश्चात्र वक्ष्यते ॥

गोमूत्रं ताम्रवर्णायाः श्वेतायाश्च च गोमयम् ।
पयः काञ्चनवर्णायाः नीलाया एव वै दधि ॥

घृतं तु सर्ववर्णायाः सर्वं कपिलमेव वा । अभावे सर्ववर्णानां सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥
इरावतीदं विष्णुर्यन्मनास्तोकेति शं न वि । अग्नये चैव सोमाय गायत्र्या तदनन्तरम् ॥
प्रणवेन ततः कुर्यात् स्विष्टकृच्च ततः परम् । गोमूत्रं फलमेकं तु अङ्गुष्ठार्धं तु गोमयम् ॥
क्षीरं सप्तफलं चैव दधि त्रिफलमुच्यते । घृतमेकफलं प्रोक्तं पलमेकं कुशोदकम् ॥
पूर्वं कृत्वा देहशुद्धिं प्राजापत्य व्रतेन तु । पञ्चगव्यं पिबेच्चैव ब्राह्मणानामनुज्ञया ॥

प्राजापत्यस्य कृच्छ्रस्य सद्यः कर्तुमशक्यतः ।
तस्य प्रतिनिधिः कार्यः सोऽयं चात्र निरूप्यते ॥
प्राजापत्यस्य गामेकां तन्मूल्यं वा द्विजातये । दद्याच्च तत्फलं सद्यो लभते तेन तत्कृतम्
भवेदेव न सन्देहः प्रकर्तव्यो महात्मभिः ।
द्वादशानां ब्राह्मणानां भोजनं वा न चेत्स तु ॥
दरिद्रस्याथ मुदितः शक्तस्य द्विगुणं ततः । पारायणं संहितायाः दश साहस्रसंख्यया ॥
गायत्र्याश्च जपः प्रोक्तस्तुलितश्चेति सूरिभिः ।
व्याहृतीभिस्तिलानां च दशसाहस्रसंख्यया ॥
प्राजापत्यस्य कृच्छ्रः स्यादथ वा पुनरुच्यते ।
प्रोक्तो (प्रोक्तं) महानदीस्नानं प्रोक्ता सैव महानदी ॥
नित्यप्रवाहसैवान्या कथिता परमोत्तमा । अखण्डा चैव कावेरी सप्तकृच्छ्रफलप्रदा ॥
नर्मदा तुङ्गभद्रा च पयोष्णी च महानदी । असिक्निया वरूथा च शतपर्वा सरित्तटी
सिन्धुद्वीपवती श्वेता कृष्णवेणी पयस्विनी ।
गौतमी शान्तिमत्याख्या ताम्रपर्णी सुविश्रुता ॥
समुद्रगास्तथाप्यन्याः स्वर्णमुख्यादिका अपि । मन्त्रस्नानविशेषेण पञ्चकृच्छ्रफलप्रदाः
सागरस्नानतोऽतीव पर्वस्वेव न चान्यतः । फलं पञ्चदशानां तु चोदितं ब्रह्मवित्तमैः ॥
त्रिंशत्कृच्छ्रफलं तत्र चापाग्रे मौसलेन वै । स्नानतो लभते नूनं पुनर्मन्त्रैस्तु तत्र वै ।
द्वात्रिंशत्कृच्छ्रजं तत्स्याद्भागीरथ्यां तु केवलम् । अष्टोत्तरशतमहाकृच्छ्राणां लभते तु तत
अशीत्युत्तरसाहस्रकृच्छ्राणां यत्फलं बुधैः । कथितं तत्र विबुधैः गङ्गासागरसंगमे ॥
तदेतत् कथितं सर्वं प्रसङ्गादेव नान्यथा । तादृशे समये तत्र विवाहे समुपागते ॥
क्रियाविशेषतच्चित्तकार्यायैनं हि शुद्धये । सद्यः प्रतिनिधिं कृत्वा कृत्वा तत्परमेव वै ॥
पञ्चगव्यक्रियाशेषं निर्वर्त्यैव क्रमेण वै । पञ्चगव्यं प्राशयित्वा तामेतां तु रजस्वलाम् ॥
तत्कार्यं साधयेत्पश्चाद् अन्यथा पतितो भवेत् ।
पञ्चगव्यप्राशनार्थे तत्स्नानक्रम उच्यते ॥

गोमूत्रं मध्यदेशे तु गोमयं पुरतो न्यसेत् ।
क्षीरं दक्षिणदेशे तु दधि पश्चिमतो न्यसेत् ॥
आज्यमुत्तरदेशे तु ईशान्यां तु कुशोदकम् । तण्डुलेष्टदले पद्मे धान्यराशौ न चेत्पुनः
अथवा तिलराशौ वा पृथक् पात्रेषु निक्षिपेत् ।
गायत्र्या चैव गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥
आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्रावेति वै दधि ।
तथा शुक्रमसीत्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकम् ॥
स्थापयित्वार्चयित्वा च कूर्चेनालोड्य सर्वतः । प्रणवेन समाहृत्य पात्रे महति चैकके ॥
एकीकृत्य च तत्सर्वं प्रणवेनैव केवलम् । अग्नौ प्रतिष्ठिते पूर्वप्रोक्तेनैव सुवर्त्मना ॥
हुत्वा तद्धोमशेषं च समाप्य तदनन्तरम् । तदशेषं तया सम्यक्पाययित्वा ततो वरः ॥
अशेषब्राह्मणयुत एतत्कार्याय तां पृथक् ।
प्रदाय दक्षिणां शक्त्या जयादिं समुपक्रमेत् ॥
ब्रह्मणे च वरं दद्यात् योक्त्रमोचनतः परम् । इमं विष्यामीति मनुयुग्मेनाशीरुदीरता ॥
नीराजनात्परं सभ्यानां तु पूजां समाचरेत् ।
तस्मिन्नेव दिने होमात्परतश्चेत्तु सा तथा ॥
गृहप्रवेशात्पुरतो दिनत्रयमतीत्य वै । तां तथा स्नापयित्वाऽथ चतुर्थेऽहनि तत्परम् ॥
पञ्चगव्यं प्राशयित्वा दापयित्वा च गां तथा । गृहप्रवेशकार्याय मध्याह्ने तदुपक्रमाम्
कुर्यादेव विधानेन ह्युत्तम्भनविधौ तथा । यदि स्यात्सा वधूरत्र क्रमोऽयं च निरूप्यते
यत्र स्यात्सा तथा तत्र स्थापनीया न चान्यतः । चालनीया विशेषेण वह्निरक्षणपूर्वकम्
पश्चाद्दिनत्रयातीते यत्पूर्वोक्तं तु तन्त्रकम् । तत्सर्वमखिलं कृत्वा गोमूत्रशतकुम्भकैः ॥
दशशान्ति महामन्त्रैः चतुर्थेऽहनि तत्परम् ।
अभिषेकः प्रकर्तव्यः न चेत्सा शुद्धिभाङ् न तु ॥
स्नानात्परं तथा तस्या यावकाहार एककः । विशेषेण प्रकर्तव्यो दक्षिणाधेनुपञ्चकात् ॥
तदनन्तरमेव स्यान्न तन्मध्ये कथञ्चन । गृहप्रवेशहोमाख्यस्तावत्तद्वह्निरक्षणम् ॥

अप्रसादेन कर्तव्यं तन्मध्ये यदि तच्छुचौ। नष्टे वधूवरौ भ्रष्टौ भवेतामेव केवलम्॥

तद्दोषपरिहाराय कारयित्वा शुभान्ततः।
शनैः परिषदं पूर्णां श्रोत्रियाणां महात्मनाम्॥
सभ्यानां कृत्यविद्यानां यज्वनां ब्रह्मवादिनाम्।
विदुषामाहिताग्नीनां तथैवाग्निचितामपि॥
यथाशक्त्या व्यूहयित्वा पश्चात्तु तदनुज्ञया।
अतिरुद्र महारुद्रैः तामेतां घोपशान्तितः॥
कूष्माण्डैः पावमानीभिः शिवसंकल्पतस्तथा।
सकृज्जापैर्निष्कृतिःस्यादन्यथा सा न शुद्ध्यति॥
विवाहात्पूर्वमेकं सा यदि स्यात्तु रजस्वला।
संत्यज्यैव भवेन्नूनं तामेतां तादृशीं वधूम्॥

योजयेच्छूद्रगोष्ठीषु न ब्राह्मीषु कदाचन। विवाहमध्ये संप्राप्ते ऋतुमत्याश्च संभवः॥

नाङ्गीकार्यस्समैः सद्भिः प्रदूष्यो निन्दितस्त्विवति।
नैच्यङ्गतो न्यङ्गभाक्च हीनस्तुच्छस्त्वकच्छकः॥

रण्डा पुत्रसमत्वेन निखिलैरेव लोक्यते। पुत्रस्य पुत्रकायाश्च नैच्यङ्गमनु वर्णयन्॥

व्यभिचारः समुत्पन्नोऽप्ययं केवलमेव वै।
न योग्यः सर्व कृत्यानां तस्य पश्चात्त्रिपूर्पकात्॥

प्रजातानां तद्वंश्यानां तद्वन्धुकृपयैव हि। (... ... ...)॥
सदाचरणसंकीर्त्य करणाभ्यां सदाश्रयात्। सर्वसंश्रवणाच्चापि जायते सत्परिग्रहः॥
विवाहाब्दे सूतिकायाः तादृगब्दप्रसूतयोः। रजस्वलायास्तद्वर्षे जनाक्रोशौ महान्भवेत्
विवाहस्य चतुर्वर्षात्पर (...) मार्तवं यदि। स्त्रीणामपयशो नास्ति परं वर्षत्रयाद्यदि

वनितानां जनाक्रोशो नातीव प्रभवेत्परम्।
वर्षद्वयाद्विस्मयः स्याज्जनाक्रोशश्च केवलम्॥

भवत्येव हि वर्षात्तु परं तद्रजसा भवेत्। निन्दाकुत्सान्नर्हणं च तेनात्यन्तायशोभवेत्

जगत्यस्मिन्क्रूरतरं तद्दोषैकनिवृत्तये । वैशाखे कार्तिके मासे यदा वा रोचते यदा ॥

देवयोः शिवयोः शंभोः विष्णोर्वा प्रीतिहेतवे ।
दीपाराधनतो लक्षवर्तिकासंभवात्परात् ॥

सदोषः शाम्यतेऽतीव नान्यथा प्रवदाम्यहम् । दीपाराधनकृत्यस्य कार्तिकस्तूत्तमोत्तमः

स वैशाखो मध्यमः स्यान्माघमासोऽपि तत्समः ।
कार्तिके तत्कृतं कर्मकोटि कोटि गुणं भवेत् ॥

न तेन तुलितो माघः सर्वमासोत्तमोत्तमः । अनन्तगुणितस्यापि सवैशाखश्च पुष्कलः

सहस्रवर्तिभिः कुर्यादर्तिकं(दार्तिक्यं)विष्णवेऽन्वहम् ।
गोघृतेनाऽथ तैलेन विशेषेण पुनस्तथा ॥

मधूकदिव्यतैलेन सर्वतैलोत्तमेन वै । यस्मिन्मासे समाप्तिः स्यात्तत्पौर्णम्यां समापनम् ॥
कुर्यादेव विधानेन तस्मिन्नेवं कृते तु तत् । सहस्रकोटिगुणितमुपमारहितं परम् ॥
जायते कर्मसु महदित्येवं ब्रह्मवादिनः । एकेन दीपदानेन देवदेवस्य कार्तिके ॥
आजन्म सञ्चितं पापं तत्क्षणादेव नश्यति । किं पुनर्लक्षसंख्याकै र्वर्तिवृन्दोद्भवैः शिवैः
दीपैर्दत्तैर्घृताक्तैश्च तत्फलं सर्वपापहम् । स एव भगवान्वेत्ति नान्यै(न्ये)र्ब्रह्मादयोऽखिलाः

मासत्रयस्य ते देवा नामशः शास्त्रचोदिताः ।
आर्यो दामोदरस्तत्र माधवो मधुसूदनः ॥

कार्तिकस्य च माघस्य वैशाखस्य च देवताः । महेश्वरो महादेवा वामदेवश्च देवताः
यथाशक्ति सुवर्णेन तत्तन्मासाधिदेवताः । कृत्वा तु पौरुषेणैव षोडशैरुपचारकैः ॥

पूजयेद्ब्रह्मदिक्पालान् तत्तन्मन्त्रैस्तथैव च ।
सद्यो जातादिभिर्मन्त्रैः शिवाराधनकर्मणि ॥

सर्वेषामुपचाराणां मनवस्संप्रकीर्तिताः । पूजयित्वा विधानेन ऋत्विग्ब्राह्मणसंवृतः ॥
रात्रौ यामेषु सर्वेषु कलशस्थापनादिभिः । भक्त्या जागरणं कृत्वा प्रतियामं च पूजयेत्
दशा दशांशतः कुर्यात्तर्पणं च यथाविधि । तर्पणस्य दशांशेन होमं कुर्यात्समन्त्रकम् ॥

तर्पणोक्तेन मन्त्रेण पायसं स्याद्घृतान्वितम् ।
इदं विष्णु ऋचा(ब)द्ध पालाशं वा विधानतः ॥

घृतं तु विष्णु गायत्र्या होमस्यायं विधिर्मतः। त्र्यम्बकेण मनुना शिवस्य मनुरुच्यते ॥

गायत्री स्यात्तथा रौद्री होमकर्मणि वै मनुः।
होमान्ते धूपदीपौ च नैवेद्यं च निवेदयेत् ॥
आचार्यपूजनं कृत्वा ऋत्विजामपि पूजनम्।
क्रमेण कुर्याद्विधिना ब्राह्मणानां च पूजनम् ॥

गौ···त ··· ··· ··· ···। सवत्सा······सालङ्कारा गुणान्विता ॥
त्रिंशत्फलं कांस्यपात्रं घृतेन परिपूरितम्। सुवर्णवर्तिकायुक्तमाचार्याय निवेदयेत् ॥
अथवा तं यथाशक्त्या दद्यादावश्यकं त्विदम्। व्रताभ ··· वै घृतपूरितम्
यावज्जीवं जीवपत्नी भवेदेव न संशयः। रजो दोषाद्विमुच्येत पौर्णम्यां या ददाति सा

ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्वित्तशाठ्यं न कारयेत्।
या चैवं कुरुते नारी तस्याः पुण्यफलं त्विदम् ॥

ब्रह्मवादि प्रकथितं श्रुतिशीर्षशतैरपि। अवाच्यानि च पापानि रहस्यैककृतानि च ॥
नश्यन्ति तानि सर्वाणि दीपदानप्रभावतः। चण्डालशूद्रकैवर्तरजकादिकगामिनी ॥
ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रप्रातिलोम्यैकगामिनी । मातुलेयपितृव्यौघभ्रातृपुत्राभिमर्शिनी ॥
बालघ्नी च पतिघ्नी च मातापित्रोर्वधे रता। गोघ्नी वा तस्करी वापि रजस्संकरकारिणी

वह्निदानरता चैव नित्यं चाप्रियवादिनी।
पत्यौ जीवति या नारी मृते वा व्यभिचारिणी ॥

एवमादि महापापैरावृताऽपि कुलाङ्गना। विवाहाब्दरजोदृष्टिप्रसूतिजननाश्च याः ॥

कृत्वा चैतल्लक्षवर्तिदीपदानाख्यकृत्यतः।
तेभ्यः पापविशेषेभ्यो लोकोत्तयादिमहांहसः ॥

मुच्यन्ते नात्र सन्देहः प्रवक्ष्यामि पुनः पुनः। पुरुषोऽपि तथा घोरदुष्कृतानां शतैरपि
संवृतोऽत्यन्तदुष्कीर्त्या कृत्वा चैतत्सु कर्म वै। मुच्यते तत्क्षणादेव नात्र कार्या विचारणा
अतिगुह्यतमं चैतत्सर्वपापापनोदकम्। जातिश्रैष्ठ्यकरं चैव सर्वदा न फलप्रदम् ॥
एकदीपप्रदानेन कार्तिके मधुविद्विषः। कोटयो ब्रह्महत्यानामगम्यागमकोटयः ॥

तथैवात्युग्रपापानां कोटयोऽपि सहस्रशः ।
नश्यन्ति नात्र सन्देहो नार्या वाथ नरस्य वा ।
तस्मात्तु ब्राह्मणो भीतो जन्मवादात्कुलोद्भवः ।
दशवर्षात्परं कन्यां कृच्छ्रेऽपि न विवाहयेत् ॥
दशवर्षात्परं नारी कीर्तिता स्याद्रजस्वला ।
सन्दिग्धां वर्जयित्वैव निस्सन्दिग्धां विवाहयेत् ॥
सन्दिग्धाया विवाहेन लोकोक्तिः सा दुरत्यया ।
जायतेति वसुक्रूरात्तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥
सांकारिका विवाहेन प्रायेणास्य वरेण(हि) । मन्दिरेह्यशुभान्येव जायन्ते श्रिय एव च
वर्षकारी विवाहेन दाम्पत्यं पश्यतां वरम् । लोके जनानां सर्वेषां हेलनार्थं भवेत्खलु ॥
मुण्डा मिश्राधिका चण्डी ··· तापालाविवहे···।
कटुकप्रोष्ठदुष्कर्म कलिकुत्सापराधिभिः ॥
नरः प्रदूष्यते केन तस्मात्कुर्याद्विचक्षणः । निर्दुष्टमेव नितरां विवाहं शास्त्रसंमतम् ॥
ब्राह्मचादिकं सर्वयत्नात् न तिष्ठेत्तु निराश्रमी ।
निराश्रमित्वविप्रस्य श्रोत्रियस्य सुचेतसः ॥
कर्मठस्य वदान्यस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः । पुत्रिणो दानशीलस्य ज्ञानिनो ब्रह्मवादिनः
विदुरत्वादयो नस्यु··· निर्मलाः स्मृता । अमन्त्रज्ञो वेदहीनः कर्मश्रद्धापराङ्मुखः ॥
नित्यकर्मा करो नित्यं कुतर्क कृतनिश्चयः । कृतश्रोत्रियविद्वेषो यज्ञदूषणतत्परः ॥
पुनः ··· ··· ··· ··· कुवृत्तयः ।
अपि सन्ध्या मन्त्रमात्रप्रोक्तिशक्ति विवर्जिताः ॥
सन्ध्याभासपरा नित्यं ब्राह्मणा नामधारकाः ।
अश्रोत्रियत्वतो ज्ञेयाः सततं पङ्क्तिदूषकाः ॥
सदा ब्राह्मण कृत्यानि ··· ··· खलु ।
नित्यं वेदाग्नियुक्तस्य नित्यकर्मसु चेतसः ॥

अनग्निकत्वमेतस्य न जानीमः कथं किमु ।
अपत्नीको ब्रह्ममेधान ध्यायोऽश्रोत्रियोऽपि सन् ॥
नापत्नीको ब्रह्ममेधमात्राध्यायी कथंचन । अश्रोत्रियः पुत्रहीनः ब्रह्मोज्झी वेदविक्रयी ॥
अति मौर्खः त्यक्तभार्यः पिद्गो पत्नीक ईरितः ।
अश्रोत्रियात्सपत्नीकाच्छ्रोत्रियो विधुरोऽधिकः ॥
बहुपुत्रवतो वापि कर्मठादग्निहोत्रिणः । सत्कर्मवत्पुत्रवांश्च प्रतिग्रहपराङ्मुखः ॥
पात्रं न्यूनमपत्नीका च्छ्रोत्रियाद्वेदवर्जितः । ब्राह्मणो यदि वेदेन वर्जितोऽपि सदा शुचिः
कालसन्ध्यापरो नित्यमपरित्यक्तवह्निकः । वैश्वदेवब्रह्मयज्ञसत्क्रियः सत्सु पूजकः ॥
ब्रह्मण्यो ब्रह्मनिष्ठश्च सततं ब्राह्मणप्रियः ।
वेदमन्त्रप्रियो नित्यं वेदवित्प्रीति(त) मानसः ॥
विशिष्यते श्रोत्रियाश्च ब्राह्मणः पितृकर्मकृत् ।
सद्विवाहसुसंप्राप्तसौभाग्यो ब्राह्मणोत्तमः ॥
कुलाभिवृद्धिं लभते तद्विवाहमतश्चरेत् । प्रसङ्गादिदमाख्यातं श्रोत्रियादिनिरूपणम् ॥
तद्योक्त्रमोचनात्पश्चात् रथोत्तम्भनकालिकाः ।
क्रियाविशेषाः कर्तव्याः परेणाथ च तत्र वै ॥
सत्येनेति च मन्त्रेण रथोत्तम्भनमाचरेत् ।
योगे योगे द्वयेनाथ वाहौ तत्र सुयोजयेत् ॥
सु किंशुकेति मन्त्रेण रथमारोहतां वधूम् । वरोऽभिमन्त्रयीतैवोदुत्तरमिति त्रिभिः ॥
तस्या न स्याधिकर्धीनां संपदर्थाभि मन्त्रणम् ।
नीललोहितेति मन्त्रेण मार्गे सूत्रास्तृणं भवेत् ॥
ये वध्व इति मन्त्राणां त्रयेण गमनं भवेत् । तामन्दसेति च मनुं तीर्थाति क्रमणे जपेत्
अयं न इति मन्त्रं तु नौर्यदि स्यात्तदा जपेत् । तामुद्दिश्यैव वरो जपेद्ब्राह्मणसंवृतः ॥
अस्य पारेति च यजुस्तां तीर्त्वाऽथ जपेत्सुधीः । श्मशानोल्लङ्घने पश्चाद्यदृतेचिदनुक्रमात्
ऋचः षडपि होमे स्युः क्षीरवृक्षाद्यतिक्रमे । ये गन्धर्वाद्वायं जप्त्वा गृहानुत्तरया तया ॥

संकाशयामीति तदा ऋचा संकाशयेदति ।
आवामगन्निति ततो वाहौ तौ च विमोचयेत् ॥
अयं न इति मन्त्रोऽयं वाहमोचनकर्मणि ।
नियुक्तः स्यात्ततः पश्चाच्छर्म वर्मेति मन्त्रतः ॥

चर्मास्तरणकं कुर्याद्गृहान्भद्रानिति स्तवैः । वाचयित्वा च तां पश्चात्स्वयं तामुपवेशयेत्
आगन्नित्यादयो मन्त्रा इमं मेत्यादयस्तथा । गृहप्रवेशकार्येऽस्मिन्प्रधानो होम उच्यते ॥
इह गाव इति प्रोक्त्वा चर्मण्युपविशेत्तया । नक्षत्रोदयपर्यन्तं नक्षत्रेषूदितेषु वै ॥
वाग्विसर्गश्च कर्तव्यः ततो मौनं भवेत्तयोः । सोमेनेति च मन्त्रेण तदङ्के पुत्रमेककम् ॥
निक्षिपेज्जीव पुत्रा सा प्रस्वस्थ इति मन्त्रतः । तस्मै फलानि दद्याच्च एनापत्येति मन्त्रतः

स्वकामसिद्धिरुक्ता स्यात्तथेयं स्यात्सुमङ्गलीम् ।
ध्रुवक्षितीति मन्त्रेण ध्रुवं तं दर्शयेच्च वै ॥

सप्तर्षय इति ततः दर्शयेत्तामरुन्धतीम् । गृहप्रवेशकर्मास्य होमात्परत एव वै ॥

जयादयो भवन्त्येव ब्रह्मणो दक्षिणा भवेत् ।
वरोऽत्र याजको वध्वा तत्कर्मान्ते वधूः स्वयम् ॥

गां दद्याद्वृषभं वापि वरायेति द्विजोत्तमाः । केचिदाहुर्महात्मानः पुनः केचित्तु तस्य च

वरस्यापचितायैव ब्राह्मणायेति वै जगुः ।
यथाचारं व्यवस्था च कर्तव्या श्रुतिचोदनात् ॥
स्थालीपाकेऽत्राग्निरेव देवता स्यात्ततस्तथा ।
स्विष्टकृत्कथितस्सद्भिर्न कर्तव्या जयादयः ॥
स्रुच्युपस्तीर्य तत्स्थाल्यामभिधार्यावदाय वै ।
द्विवारमादौ तच्चाभिधार्य स्थालीं ततः पुनः ॥

मध्याग्नौ जुहुयादेतत्तद्द्विवारसमुद्धृतम् । सर्वस्थाली पाकधर्मः सोऽयं ब्रह्मविदीरितः
अथाभिधार्य तद्द्रव्यमेकवारेण तद्धविः । तद्द्विवारो ध्रुवाकिंचिदधिकं गृह्य तद्धविः ॥
द्विवारमभिधार्यैव जुहुयात्तदुपस्थले । द्विवारमवदानंस्यादस्य स्विष्टकृतोऽपि वै ॥

सर्वत्र पश्चावर्त्तीनां भिदेयं सार्वदेशिकी ।
तामनूयाज समिधं हुत्वा रुद्राय तन्तिचराय वै ।।

इध्मसंनहनं हुत्वा तत्पात्रकुशकाग्रतः । दर्व्यामभ्यज्य निश्शेष मध्यमूले स्रुवे तथा ।।
मूलाञ्जने सव्यकरमधः कुर्याद्विधानतः । त्रिवारमेवं कृत्वाथ तृणापादानतः परम् ।।
पाणिद्वयेन तद्दर्व्यां प्रतिष्ठाप्येष्टदेवताः । प्रहरेत्तु तदग्राणि त्रिरुद्दिश्य तृणं ततः ।।
क्रमेण प्रहरेदेतदङ्गुल्या त्रिर्निवेशनम् । कृत्वा भूमिमुपस्पृश्य मध्यमं परिधिं शुचौ ।।
प्रहृत्याथ तदन्यौ च प्रहरन्तौ विचक्षणः । तदग्रमुत्तरार्घ्यस्य तदङ्गारेषु हस्ततः ।।

(... ... ...) ।
प्राणानायाम्य तत्पश्चादुपोहति विधानतः ।।

परिधीनाभिमन्त्र्याथ तदाघारसमिद्द्वयम् । एकमेकं प्रहृत्यैव विद्वान्देवास्ततः परम् ।।

संस्रावभाज उद्दिश्य सर्वाश्चित्ताहुतीर्हुनेत् ।
अनाज्ञातत्रयात्पश्चादिदं विष्णोः परेण च ।।
त्र्यम्बकादेश्च तथा यद्विद्याख्याच्च तत्परम् ।
अस्कां द्यौरिति मन्त्रस्य पुनस्त्वा रुद्रकस्य च ।।

व्याहृतीरपि हुत्वाऽथ व्यस्ताव्यस्तैकधर्मतः । प्राणानायम्य तत्पश्चात्कृत्वाऽथ परिषेचनम्

प्रणीत्याभप आनीय सदसीत्यादिकं जपेत् ।
प्राच्यां दिशीति तत्कृत्यं निखिलं च समाप्य वै ।।

समुद्रं व इदं यत्तत् कृत्वा पत्न्यञ्जलौ पयः । निनीय पतितं भूमौ तं निरन्तैः कुशाग्रकैः
शान्तिरस्त्वित्यादिकैश्च शिरसः प्रोक्षणं चरेत् । ततः परिस्तरान्सर्वानुत्तरेण विसर्जयेत्
ब्रह्मणे च वरं दद्याद्दर्शादिषु तु तद्भविः । शिष्टं तत्प्राशयेद्यत्नाद् ब्राह्मणं सर्पिसंयुतम् ।।

अन्वारम्भणिके तस्मै ब्रह्मणे दक्षिणा परा ।
पूर्णपात्रेण कल्प्या स्यादन्यथा न फलिष्यति ।।
पूर्णपात्रं च तत्प्रोक्तं कपिलादिमहात्मभिः ।
अष्ट मुष्टिभवेत्किंचित्तस्य चत्वारि पुष्कलम् ।।

पुष्कलानां तु चत्वारि पूर्णपात्रं तदुच्यते । गृहप्रवेश होमाख्येऽप्याग्नेयेऽत्र वरः परम्॥
याजकं न तु कर्ता स्यात्कारयितृत्वमेव हि । वरस्येति महात्मानः केचिदाहुर्मनीषिणः
तेषां तु हृदयं देवो जानाति किल नापरः । समावर्तनमौञ्ज्योश्च सीमन्ते पाणिपीडने

चौलगोदानचिन्तेषु शम्याः कार्याः प्रयत्नतः ।

कार्याः परिधयो नात्र शम्याभावे तु ते वृथा ॥

भवेयुरेव तस्मात्तु तेषु शम्याः प्रकल्पयेत् । यत्र यत्र चरोर्होमः तत्र तत्र मुखाहुतिः ॥
परिधिप्रहरंकुर्यात्संस्रावो विधीयते । प्रधानहोमात्परतः वरयोः स्वीयवेश्मनः ॥
समागमनकार्याय मार्गमध्येति दूरतः । दिवसानामनेकेषामतिक्रमणहेतुना ॥
विवाहाग्नेः रक्षणार्थं सायं प्रातस्तदा तदा । तत्कालमात्रसंकल्पं गुप्त्यर्थमिति तं ब्रुवन्
प्रातर्होमं करिष्यामीत्येवं संकल्प्य संयतः । गुप्तिहोमं प्रकुर्याच्च न चेत्स तु सुवैदिकः ॥
वह्निर्नष्टो भवेदाशु तस्मात्कालेषु तेषु वै । गुप्तिहोमं विधानेन कुर्यादेव विधानतः ॥
इयावान्संप्रयोगश्च संकल्पस्तदनन्तरम् । परिषिच्याऽथ मन्त्रेण होमश्च परिषेचनम् ॥
एतावदेव कर्तव्यं नान्यत्किमपि तत्र वै । स्थालीपाकात्परं तत्र वरयोरुभयोरपि ॥
प्राणायामो भवत्येव संकल्पस्य विधानतः । औपासनस्य कृत्यस्य सदो ब्राह्मणसंनिधौ
ओं भूरिति मन्त्राणां पत्न्या वक्तुमशक्तितः । तथा वायुनिरोधस्य रेचकादेश्च केवलम्

नारीणां योग्यताभावात्तदर्थं स्वयमेव तत् ।

वरः सर्वं स्वयं कृत्वा तत्परं लौकिकं वचः ॥

परमेश्वरतुष्ट्यर्थं करिष्येति तया तु तत् । वाचयेदेव विधिना सर्ववैदिक कर्मसु ॥

नियमोऽयं विधिश्चापि तथैवेत्याह सा श्रुतिः ।

सहत्वमुभयोः प्रोक्तं विवाहप्रभृतिस्फुटम् ॥

औपासनारम्भः

तदेतत्सर्वशास्त्रेषु नीतं च बहुधा तथा। एवमौपासनस्यादौ समारम्भस्य यत्र तत्॥

तिथेरुक्तः परं कर्ता प्रोक्तौपासनमित्यथ।

आरप्स्येति वचः प्रोक्त्वा तेषु शृण्वत्सु सत्स्वपि॥

तेनोक्तेरथ भूयश्च यावज्जीवमिति ब्रुवन्। तण्डुलैर्वा यवैर्वेति यावदाधानमेव वा॥

अर्धाधानं वाथ पुनः तदेतदखिलं परम्। एकौच्छ्वासेनैव वदेदेवं पत्न्यापि वाचयेत्

औपासनारम्भकाले ह्यभ्यनुज्ञा परास्मृता।

ब्राह्मणानां सदस्यानां तत्रत्यानां महात्मनाम्॥

अभ्यनुज्ञाप्रकारोऽयं स्वशक्त्युचितदक्षिणाम्।

पात्रे कस्मिन्विनिक्षिप्य ताम्बूलैः सहतां ततः॥

पत्न्या सह समाधाय तिष्ठन्वेदमनुं जपेत्। नमो महद्भ्य इत्येवं नमस्सदस इत्यपि॥

तन्मत्रोच्चारणात्पश्चान्नत्वा साष्टाङ्गपूर्वकम्। अशेषे हे···भे ब्राह्म भवत्पादाग्रदापिताम्

यत्किंचित्तामिमां भक्त्या क्षणिणां कृपयावयोः।

स्वीकृत्यौपासनारम्भ योग्यतास्त्विवति कृत्स्नतः॥

भवत्त्य(वत्य)नुगृह्णाणेति वाचोक्त्वा पुनरेव वै।

सं प्रणम्य समुत्थाय तिष्ठेतामभिमुख्यतः॥

सा सभा चाथका दृष्ट्वा दक्षिणा तां च भक्तितः।

समर्पितां तां संगृह्य अनयोर्वरयोस्सतोः॥

औपासनारम्भयोग्यतास्त्वित्येव वदेच्च सा।

एवं लब्ध्वाभ्यनुज्ञान्तां कुर्यात्संकल्पमेव तम्॥

पूर्वोदितं यथावच्च ततस्तत्कालिकं पुनः। कृत्वा संकल्पमथ च चत्वारि मनुकं वदेत्॥

अथ भूयो विशेषेण खिलमन्त्रान्पठेत च। सप्तहस्तचतुःशृङ्गः सप्तजिह्वो द्विशीर्षकः ॥
त्रिपात्प्रसन्नवदनः सुखासीनश्शुचिस्मितः। स्वाहां तु दक्षिणे पार्श्वे देवीं वामे स्वधां तथा
विभ्रद्दक्षिणहस्तैस्तु शक्तिमन्नं स्रुचं स्रुवम्। तोमरं व्यजनं वामैः घृतपात्रं तु धारयन्
आत्माभिमुखमासीन एवं रूपो हुताशनः। एतान्मत्रान्पठित्वाऽथ एष हीति मनुं जपेत

अग्ने प्राङ्मुखदेवेड्य ममाभिमुखतःस्थितः।
भवेति पूर्वभागेऽस्य सलिलं निक्षिपेत्स्वयम् ॥

जलेन तेन भीतस्तु स्वस्याभिमुख एव वै। विभावसुर्भवेदेव तदनन्तरमेव वै ॥
प्रार्थयेत्तादृशं देवं सुप्रसन्नो भवेति वै। पश्चाद्भूयः प्रार्थयेच्च वरदो भवमेति च ॥

प्रार्थनात्परतो भूयो गायत्र्या परितोऽस्य वै।
शुद्धिं जलेन तां कृत्वा परिमृज्य स्वहस्ततः ॥

अलंकुर्यादक्षतैर्वा पुष्पैस्तत्कालसंभवैः। त इमे तत्र मन्त्रा स्युरग्नये नम आदिमः ॥
नमो हुतवहायेति नमश्चापि हुतार्चिने(षे)। कृष्णवर्त्मनेध त्रोऽयं पश्चाद्देवमुखाय च ॥
सप्तजिह्वाय च नमः नमो वैश्वानराय वै। अथ मन्त्रोऽयमुदितः नमो वै जातवेदसे ॥
(?) यज्ञपुरुषायेति चरमो मन्त्र ईरितः। एवमग्निमलंकृत्य परिषिञ्चेत्ततः पुनः ॥

अदितेत्यादिभिस्सर्वैः चतुर्दिक्षु निरन्तरम्।
परिषिच्य विधानेन होष्यामि(मी)ति वदेद्द्विजान् ॥

जुहुधीति च तैरुक्तस्तत्स्थालीपाक देवताः। समुद्दिश्य हुनेन्नित्यं प्रातः सौर्याहुतिर्वरा ॥

कर्तव्यत्वेन सा प्राहः श्रुतिस्साध्वी सनातनी।
तयैकया महाहुत्या सौर्यया गृहमेधिनाम् ॥

प्रतिनित्यं सर्वभूतक्षुन्निवृत्तिसमुद्भवम्। यत्फलं जायते तादृक् फलं प्राप्नोति तत्क्षणात
अशेषव्रतकृच्छ्रौघ यज्ञदानतपोर्जितम्। फलं च तत्क्षणान्नूनं जायतेऽत्यल्पयत्नतः ॥
नित्यं प्रातर्वह्न्युपास्ति तत्परस्य महात्मनः। पुण्यायां वह्निशालायां तत्कार्यकरणोन्मुखाः

सर्वतीर्थानि विबुधाः ब्रह्मविष्णुशिवादयः।
गङ्गाद्याः सरितश्चापि सागरास्सप्तपावकाः ॥

तपांसि कृच्छ्रयज्ञाश्च निवसन्त्यतिसाध्वसात् ।
नित्यौपासननिनस्तस्मात्तीर्थचर्यादयोऽखिलाः ॥

ये धर्मास्ते यज्ञसाध्याः द्रव्यसाध्यश्च केवलाः। कर्तव्यत्वेन विहिता न भवन्त्येव ते परम्
एतत्कर्मासमर्थस्य बोधिता शास्त्रजालकैः। नित्यमग्निं विवाहेद्ध मेतं त्यक्त्वाऽपि यो जडः
धर्ममन्यं हि मनुते स शू (?) शस्मृतः। अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥

आदित्याज्जायते वृष्टिः वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ।
तस्मात्तदाहुतिसमो धर्मोऽन्यो गृहमेधिनाम् ॥
नास्त्येव सुतरां लोके तस्मात्तदधिकः कथम् ।
एतादृक् कर्म सिद्ध्यर्थं ब्राह्मणस्य महात्मनः ॥

अन्यानि सर्वकर्माणि योग्यतापादकानि वै। सर्वाश्रमाणां गार्हस्थ्यं परमोत्कृष्टमुच्यते
तन्निष्ठः प्रदरेदाशु चित्तशुद्धिमुखेन वै। श्रेयांसि संपदस्तत्र सन्तोषसुखमुत्तमम् ॥
समागतप्रत्यवायपरिहारोऽपि सूक्ष्मतः। प्रयासाधिक्यराहित्यं सर्वापभ्रंशसन्ततौ ॥
प्रायश्चित्तैकसौलभ्यं सर्वाश्रमनिवासिनाम् । सर्वोपकारकरणयोग्यतातस्समं न तु ॥
आश्रमान्तरमत्युच्चमतस्तं नित्यमाश्रयेत्। तदास्तां प्रकृतेः पश्चात्कुर्यादुत्तरसेचनम् ॥
अदिते पूर्ववत्प्रोक्तान्वमंस्था इति सर्वतः। द्वितीयमन्त्रेऽनुमते तृतीये च सरस्वते ॥
चतुर्थे देवसवितः परिषेचनहेतवे । पृथक् जलं प्रगृह्णीयान्न त्वेवं सकृदुद्धृतम् ॥
औदास्यान्नैर्ऋताग्नेयादथ नैर्ऋतमारुतात्। पश्चान्मारुतभूतेशात्तावदैन्द्रात्तु तुर्यके ॥
होमस्य पूर्वापरयोः कार्यं स्यात्परिषेचनम्। श्रितायामाहुतौ कुर्यादुत्तमं परिषेचनम् ॥
सर्वकर्मस्वेवमेव कार्यं विधिवदेव वै। अग्नेत्वमिति मन्त्रेण सुम्नायेति च मन्त्रतः ॥

स नो बोधीति च ततः उपस्थानं समाचरेत् ।
स्वस्तीति च वदेत्पश्चा दुपविश्याऽथ साञ्जलिः ॥

श्रद्धां मेधां यशः प्रज्ञां विद्यांबुद्धिंश्रियं बलम्। आयुष्यं तेज आरोग्यं देहिमे हव्यवाहन
इति मन्त्रं समुच्चार्य प्रणमेत च तं शुचिम्। नित्यमेवं सायं प्रातः वैदिको ब्राह्मणोत्तमः
अग्निर्देवो द्विजातीनां सूक्ष्मं हृदि तु योगिनाम्। प्रतिमा ह्यप्रबुद्धानां सर्वत्र समदर्शनाम्

आरोग्यं भास्करादिच्छेच्छ्रियमिच्छेद्धुताशनात् ।
मननाद् ज्ञानमन्विच्छेत्तस्मान्मुक्तिं समाश्रयेत् ॥

न कर्मणा न प्रजया न धनत्यागतोऽपिवा । तपसा केवलेनाऽपि तथा पुण्यशतादपि॥
ज्ञानं न जायते नृणां किंतु तच्चित्तशुद्धितः। सा चित्तशुद्धिस्तु तथा नित्यै स्तैर(रे)वकर्मभिः

नित्यानामपि सर्वेषां कर्मणां वैदिकः शुचिः ।
श्रुतिश्च तादृशः प्रोक्तः विवाहो नैव नान्यथा ॥

स विवाहः पञ्चदीनात्मको मन्त्रैकरञ्जितः। स्वशक्त्यनुगुणद्रव्यदानत्रयसदात्मकः॥

तस्मात्तत्तुलितोकर्म विशेषो न तु देहिनाम् ।
औपासनस्तत्र जातो नित्योऽयं धार्य एव च ॥
मन्थ्यो भवेदनुगतः श्रोत्रियागारतोऽपि वा ।
आहार्यो विधिना भक्त्या उपवासोऽथवा पुनः ॥
एकस्यैव हि कालस्य सायं वा प्रातरेव वा ।
भार्यायाश्चाथ वा भर्तुः पक्षेष्वेतेषु सर्वतः ॥
भवेद्व्याहृतिहोमोऽपि सर्वचित्ताय सर्वदा ।
पाणिग्रहप्रधानाख्यहोमोऽयं यदि वै तथा ॥
मन्थ्यस्समाहृतश्चेत्तु पश्चान्मन्थ्याग्निरेव हि ।
सन्ध्या न मात्रे प्रभवेन्न चेच्छ्रोत्रियमन्दिरात् ॥
आहार्य एव प्रभवेत् एवं स्यान्नित्यचोदना ।
तथापि मन्थनं तूष्णीं यत्र कुत्रापि दारुके ॥

कर्तुं न शक्यते किंतु तद्विहस्यव(प)क्षकात् । पूर्वमेव प्रयत्नेन सुदिने च सुलग्नके ॥

तदीयजनको भ्राता पितृव्यो मातुलादिकाः ।
ऋत्विङ्मन्त्रं शिष्यगुरू तथात्यो यश्च कश्चन ॥
रोहिण्यादिषु तारेषु जयापूर्णादिपुत्यकौ ।
भार्गवे गुरुवारे वा सोमे सौम्ये परे स्वके ॥

ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यां वा संस्थिते कुञ्जराशने ।
शमीगर्भेऽथवा तस्य प्राच्यान्तरगता तु या ।।
शाखा तस्यां दृढं स्थूलमरणीकाष्ठमुत्तमम् । सार्धहस्तमितं छित्वा द्विधा विदलने क्षमम्
शनैर्निरार्द्रं कृत्वेमं कुर्यात्तदरणीद्वयम् । मधुपर्कात्पूर्वमेव पश्चात्तत्पाणिपीडने ।।
तत्काष्ठमन्थनं कृत्वा वह्निमुत्पाद्य तं स्थिरम् ।
तं योजयेद्विवाहेऽस्मिन्नग्निस्थापनकर्मणि ।।
एवं यत्नेन संस्थाप्य स्वीकृताग्नेर्महात्मनः । मन्थ्य एव सदा वह्निः प्रभवत्येव नान्यथा
यावदाधानिनो वह्निः सर्वस्मार्तेषु कर्मसु । अन्वाहार्यैक पचनो भवेदेव न चापरः ।।
नित्यौपासनतः पश्चात्तत्साद्गुण्यैक सिद्धये । अनाज्ञातत्रयजपं कुर्यादेव तथा पुनः ।।
इदं विष्णुश्च जाप्यः स्यात्तथा व्याहृतयः पुनः ।
पश्चाच्छुचेः षोडशोपचारानपि यथाक्रमम् ।।
समर्पयामीति पृथगुक्त्वा तस्य समर्पयेत् । सर्वमेवं च निर्वर्त्य तमिमं मन्त्रमुच्चरेत् ।।
यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपोहोमक्रियादिषु ।
न्यूनं संपूर्णतां याति सद्यो वन्दे तमच्युतम् ।।
एवं तमिमुक्त्वात्र वरमेकं पुनर्जपेत् । मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं हुताशन ।।
यद्धुतं तु मया देव परिपूर्णं तदस्तु ते । इति जप्त्वा तस्य भस्म गृह्णीयाद्धारणाय वै ।।
बृहत्सामेति मन्त्रेण रक्षास्यै तद्भवेत् त्वरा । तृतीयदिवसे पश्चान्महदाशीः क्रिया शुभा

शेषहोमः ।

शेषहोमस्तुर्यदिनापररात्रे विधीयते । गन्धर्वोद्वासनं कृत्वा चोदीर्ष्वावेति युग्मतः ।।
विशेषतस्तयोः पूजां कृत्वा ते विसृजेत्परम् ।
अग्नीन्धनादिकं कृत्वा चक्षुरन्ते ततः किल ।।
अग्नीत्यादिकमन्त्रैस्तैर्जुहुयादाज्यधारया । पृथक् जयादयश्चात्र भवेयुस्तत्परं पुनः ।।
ब्रह्मोद्वासनतः पूर्वं पश्चाद्वा पश्य मन्त्रकौ । भवेतां जपकार्याय दम्पत्योरुभयोः पृथक् ।।

यथालिङ्गं तच्छिरसः भूर्भुवस्सुवरित्यतः। आज्यबिन्दुक्षेपणं च पश्चान्नाकबलिः परा
त्रयस्त्रिंशत्कोटिसंख्याक देवानां समर्चनम्। गौरीपूजा शचीपूजा गजविक्रयणोत्सवः॥
डोलोत्सवश्शूर्पदानं सर्वव्रतपरिग्रहः। देवतोद्वासनं पश्चाद्धरिद्रासलिलार्चनम्॥
तदुत्सवाङ्कुरत्यागः कौतुकादिविमोक्षणम्। मण्टपोद्वासनंपश्चात्स्वस्तिवाचनिकक्रिया॥

ब्राह्मणानां भोजनं च फलदानादिकं तथा।
आशीर्वादक्रियाचान्ते विवाहोऽयं समग्रकः॥

अनेन संपदः सर्वा सप्त तन्तव एव च। पुत्रान्पौत्रांश्च वैराग्यं ज्ञानं चात्र प्रतिष्ठितम्॥
तज्ज्ञानसिद्धये वह्नौ क्रियानित्या श्रुतीरिताः। कर्तव्यास्युर्विशेषेणाकरणे प्रत्यवायदाः

अतो नित्या इति प्रोक्ता ब्राह्मणस्य महात्मनः।
भार्यामात्रहते यस्मिन् तस्मिन्नहनि ते खलाः॥

पाकयज्ञा हविर्यज्ञाः सोमसंस्थास्तथा पराः। ऋषयो देवताश्चापि पितरो ब्राह्मणास्तथा
सर्वे मिलित्वा संभूय कृतपाणिनिपीडनम्। समागत्य दृढं कठ परिगृह्णन्ति निर्भयात्॥
सम्यगस्मदनुष्ठानं कुरु देहिन्निति द्विज। नत्वान्त्यजामोऽद्य वयं वदन्त इति ताः क्रियाः

तस्माद्विवाहितो विद्वान्तदादि नितरां भयात्।
नित्यकर्मपरोभूयादन्यथा स्याद्दणी स्फुटम्॥

ऋषीणां देवतानां च पितृणामृणमुन्थितम्। जायमानं समुद्दिश्य तदपाकरणाय वै॥
वेदोक्ताध्वरकृत्यौघान् शक्त्या कुर्वन् शनैः शनैः। ऋणत्रयात्सुप्रयुक्तो भवेदेव विचक्षणः
अन्यथा तद्दणीभूयस्तैर्युक्तश्चेद्विचक्षणः। कृतार्थः सिद्धिमाप्नोति नचेद्गच्छेदधोगतिम्

ते सप्तपाकाः कथिताः कर्मोपासनमादिकम्।
वैश्वदेवो द्वितीयः स्यात्पार्वणं स्यात्तृतीयकम्॥
अष्टनासा तुरीयंस्यान्मासि श्राद्धं तु पञ्चमम्।
षष्ठं सर्पवलिः प्रोक्तं सप्तमं शूलिपूजनम्॥
हविर्यज्ञास्तथा प्रोक्ता अग्निहोत्रं पुरोदितम्।
दर्शाविः स्यात् द्वितीयस्तु तृतीयं तदनन्तरम्॥

कर्माग्रयणसंज्ञं वै चातुर्मास्यं तुरीयकम्। निरूढपशुबन्धोऽथ पञ्चमः प्रतिपादितः ॥

षष्ठः सौत्रामणिः प्रोक्तः पितृयज्ञस्तु सप्तमः।

तथैव सोमसंस्थाश्च ज्योतिष्टोमः स आदिमः ॥

अत्यग्निष्टोमसंज्ञोऽथ द्वितीयः कथितो बुधैः। उक्थ्यश्च षोडशी पश्चादतिरात्रस्ततः परम

अप्तोऽर्यामो वाजपेयाः सोमसंस्थाः प्रकीर्तिताः।

त एते निखिलाः कर्मविशेषाः नित्यसंज्ञिताः ॥

दैनंदिनाख्यकृत्यानां पश्चाद्भाविन्य एव हि।

दैनन्दिनक्रियाश्चापि ता एता इति कीर्तिताः ॥

स्नानसन्ध्याजपोहोमो देवतानां च पूजनम्।

आतिथ्यं वैश्वदेवाख्यं षट्कर्माणि दिने दिने ॥

दैनंदिनानि कर्माणि ब्राह्मणेन विजानता। पुण्यदेशेषु कार्याणि नापुण्येषु कदाचन ॥

पुण्यदेशे पुण्यकाले योग्यकाले विशेषतः। विधिश्रद्धासमायुक्तं कृतं कर्म विशिष्यते ॥

आचारकर्मतः श्रेष्ठं स्मार्तं कर्म ततः पुनः। श्रौत्रं कर्माधिकं श्रीमन्न तेन तुलितं क्वचित्

अभिनन्द्यं सर्वजनैः परदुःखाकरं नृणाम्। हितं श्रेयस्करं भूरि कर्म कार्यं मनीषिभिः ॥

सतामनुद्वेगकरं सर्वशास्त्रैकसंमतम्। अहेयं सर्वविन्दूनां यत्स्यात्कर्तव्यमेव तत् ॥

देशकालं वैदिकं च समयं स्वकुलक्षमम्। स्वबन्धुशिष्टहव्यं यत्कर्तव्यं न तु चेतरत् ॥

यच्छास्त्रनिन्दितं दुष्टं कुबन्धुव्रातकारितम्। सतामसंमतं कर्म त्याज्यमेव विपश्चिता ॥

सदा नैमित्तिकं कर्म नित्यात्कृत्याद्विशिष्यते।

नैमित्तिकं पुरा कृत्वा पश्चान्नित्यं समाचरेत् ॥

तद्यथेति कृते प्रश्ने तत्रैतद्धि विशोधितम्। श्राद्धाङ्गतर्पणस्यादौ सन्ध्याया अपि पूर्वतः ॥

कर्तव्यत्वेन विबुधैः उपदिष्टं हि यत्नतः। तस्मान्नैमित्तिको धर्मो नित्येभ्यः पर ईरितः ॥

सर्वपुण्येषु देशेषु विधयो नात्र वशिवः। एते स्युः धर्मदेशाश्च पठिता वेदशास्त्रयोः ॥

ब्रह्मावर्तः कुरुक्षेत्रं पाञ्चालाः शूरसेनयोः।

मात्स्यदेशा मागधेयाः प्रयागः काशिकादयः ॥

आर्यावर्तश्च परमः कृष्णसारनिषेवितः । यागदेश इति ख्यातः दर्भदेशश्च केवलः ॥
पर्शाभूमिश्च परमः पावनो देश एव च । शमीगर्भ प्रदेशश्च राजवृक्षनिषेवितः ॥
शम्यश्वत्थौदुम्बराढ्यो योऽयंखादिर पुङ्गवान् । बिल्वकाहिततिन्दूकवैकङ्कतविशेषतः ॥
देशाः पुण्यतमा ज्ञेयाः सर्वकर्मक सुक्षमाः । सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् ॥
तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते । एष ब्रह्मऋषेर्देशो ब्रह्मावर्तादनन्तरम् ॥
हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये यत्प्राग्विनशनादपि । आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् ॥
तयोरेवान्तरे पुण्य आर्यावर्त इति स्मृतः । आर्यावर्तः पुरोदेशः ऋषिदेशस्ततोऽधमः ॥
मध्यदेशस्ततो न्यून आर्यावर्तस्ततोऽधमः । विष्णुक्रान्ता मही सर्वा पवित्रेयं स्वभावतः
तत्र दुष्टजना यत्र स देशो निन्दितोऽखिलैः । यत्र सज्जनसन्दोहो यत्र श्रोत्रियसंहतिः
आहिताग्निप्रचारश्च स देशः पर उत्तमः ।
न सन्ति सज्जना यत्र श्रोत्रिया मन्त्रवित्तमाः ॥
कर्मण्याः कर्मकुशलाः स देशो सभ्य एव वै । त्याज्य एव भवेन्नूनं वसन्तत्र नराधमाः ॥
कर्मभ्रष्टो भवेन्नूनं परलोकाच्च हीयते । यत्र विद्यागमो नास्ति यत्र नास्ति धनागमः ॥
यत्र बन्धुजनाः सन्तः स्वाचारैकप्रवर्तकाः । न सन्ति तत्र विबुधा न तिष्ठेत्क्षणमप्यति
यत्र ऋत्विग्जनाभावः वेदशास्त्रश्रुतिस्तथा । स्वाहाकारस्वधाकारवषट्काराः कदाचन ॥
वसन् तत्र कथं मूढच्युतिं जातेर्नगच्छति । देशानां पुण्यदेशत्वं महदैकनिवासतः ॥
असदैकनिवासेन कुदेशत्वं तथा स्मृतम् । अङ्गवङ्गादयो देशाः षट्पञ्चा षट्कभेदकाः ॥
कदाचित्पुण्यदेशाः स्युः महतां संनिवेशतः । कदाचित्तदभावेन स्युस्ते पापविशेषणाः ॥
चण्डालादिप्रदुष्टा ये देशाः पुण्यविशेषणाः ।
देवस्थलानि श्रीमन्ति स तान्देशाश्च पुष्कलाः ॥
देवगृहा विप्रगृहा भं(?)ज्ञाभिरप वारिताः । उच्छिष्टादिप्रदुष्टाश्च जन्तुहिंसादिकुत्सिताः
गव्याक्रमणता नूनं पूताः सज्जनयोग्यकाः । भवेयुरेव दिवसैः कैश्चिदेकत्रिपञ्चभिः ॥
गोविप्रहत्याशतकैः दूषिता अपि वच्मि वः । देवदेशविशेषाश्च धेन्वावासनिवेशनैः ॥
पुनः शुद्धा भवन्त्येव तथामन्त्रोक्षणेन च । पापानामपि पुण्यानां शास्त्रमेकं निरूपकम्

पवित्रस्यापवित्रस्य शुद्ध्यशुद्ध्योर्द्विजन्मनाम् ।
शास्त्रज्ञानां वाक्यमात्रमेकं मुख्यं निरूपकम् ।।

शास्त्रं चतुर्दशविधमिति केचिन्मनीषिणः । अष्टादशविधं चेति पुनरुचुर्महर्षयः ।।

अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः ।
पुराणं धर्मशास्त्रं च विद्या ह्येताश्चतुर्दश ।।

आयुर्वेदो धनुर्वेदो गन्धर्वो वेद एव च । अर्थशास्त्रं चतुर्थं तु विद्या ह्यष्टादश स्मृताः ।।
चतुर्दशानां विद्यानां धर्ममूलत्वमीरितम् । नायुर्वेदादिकस्यैतत् तस्य दृष्टैकमूलतः ।।
नास्त्येव धर्ममूलत्वं स धर्मः श्रुतिचोदितः । धर्मःस्याच्चोदनाप्रोक्तस्तदन्यस्तूपचारतः ।।

लिङ्गादि रूपा सा ज्ञेया मुक्तिदा श्रुतिचोदिता ।
श्रुत्यन्तर्गतलिङ्लोट् तव्यप्रत्ययसुबोधिते ।।

धर्मशब्दो मुख्यतःस्यादन्यत्र ह्युपचारतः । पुराणाद्युक्त धर्माणां नानादानादिरूपणम्
सुकृतत्वं वदन्त्येते न धर्मत्वं तु वैदिकाः । धर्मत्वं किल तेषां तु गौण्या वृत्या न मुख्यतः

चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ।
क्रियते यस्स धर्मः स्यादतोऽन्यो नामधारकः ।।

बह्वल्पं वा स्वसूत्रोक्तं यस्य कर्मप्रचोदितम् । तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वं कृतं भवेत् ।।
छन्दोवदेव सूत्राणि भवन्ति खलु सूरिणाम् । वेदोक्तमपि सूत्रोक्त तुलितं वैदिकोत्तमाः ।।
नाङ्गीकुर्वन्ति बाढं वै सूत्रकारस्तुतेऽखिलाः । सर्ववैदिक विज्ञानशालिनः किल वै यतः ।।
तस्मात्तदुक्तं वेदज्ञाः प्रत्यक्षश्रुतिचोदितम् । अपि त्यक्त्वैव सुदृढं सूत्रचोदितमेव वै ।।
स्वीकुर्वन्त्येव निश्शङ्कं सूत्रं यद्यपि केवलम् । पौरुषत्वात्कर्तृकं हि तथा स्यात्तत्तु सूत्रकम्
नित्याच्छ्रुते न्यूनमेव नाधिकं पौरुषेतरात् । तस्मिन्वेदोपदेशोऽपि तेष्यां श्रावणकर्मणि
प्रधानहोमात्परतः श्रुतीनामुपदेशतः । परं कल्पोपदेशोऽपि क्रियते शास्त्रवाक्यतः ।।

तत्समत्वेन च तथा पाणिनीयस्य तत्परम् ।
ग्लौः ग्मेत्यादि (?) स्मर्यादादि बोधकतत्कृतः ।।

शास्त्रस्य तत्परं भूयः पञ्चादि ग्रन्थकस्य च । मयादिसूत्रकस्यापि मीमांसायुग्मकस्य च

अथात इति तत्सूत्रद्वयस्यापि क्रमेण वै । तत्समत्वेन विहितोपदेशो वेदकर्मणि ।।
तस्मादेतानि सर्वाणि ह्यलङ्घ्यान्येव सर्वदा ।
पुराणधर्मशास्त्रादि(शास्त्रा)णि निखिलान्यपि ।।
न तैस्समानिति बुधाः प्रवदन्ति यतस्तु हि । नोपदिष्टानि तानि स्युः प्रतिसंवत्सरंपरम् ।।
उपदिष्टानि तु पुनः यानि कर्माणि तादृशे । स्युरेवलङ्घनीयानि गुरूणि प्रतिवत्सरम् ।।
द्विवारं बहुधा वृत्या यावज्जीवं विशेषतः ।
तस्मात्तु धर्मशास्त्रादि प्रोक्तादि निखिलान्यपि ।।
कर्माणि करणे नित्याभ्युदयादिप्रदानि हि ।
त्यागे तु प्रत्यवायैकप्रदानि न भवन्ति हि ।।
तस्मात्तु दर्शिते वेदाः प्रमाणान्यखिलाः पराः ।
तद्भिन्नास्तदुपसर्जनकत्वे खलु हि कीर्तिताः ।।
आयुर्वेदादयस्तत्र चत्वारः केवलं नृणाम् । दुष्टप्रयोजकत्वेन धर्ममूला भवन्ति न ।।
आयुः परीक्षात्मकत्वात्प्रथमस्तत्र तादृशः । युद्धोपकरणत्वेन द्वितीयोऽपि तथाविधः ।।
श्रोतुः सुखाकरत्वेन तृतीयोऽपि तथा ननु ।
न्यायेनानेन तुल्योऽपि स्पष्ट एवार्थसाधकः ।।
सर्वं श्रौतेषु सर्वत्र स्मार्तं साधारणं भवेत् ।
दिक् प्राच्युदीची ग्राह्येति ह्यासीनत्वं च कर्मसु ।।
तत् त्र्यङ्गाणामनुक्तौ तु दक्षिणाङ्गं भवेत्तथा ।
कुत्सितो वा महस्तस्माद्दक्षिणः स्यादकुत्सितः ।।
यज्ञोपवीतिना कार्यं सर्वं कर्मप्रदक्षिणम् । उपस्थानेषु सर्वत्र नोपदेशनमुच्यते ।।
अवस्थितिः स्यादर्घ्येऽपि विना सायं विशेषतः ।
आचान्तेन प्रकर्तव्यं कर्ममात्रं विचक्षणैः ।।
अपसव्यं तु पित्र्यं स्यात्प्राचीनावीतमित्यपि । नामान्तरं हि तस्यैव सव्यं दैविकमुच्यते
निवीतं मानुषं प्राहुः सव्येनैव च सर्वदा ।
स्थेयं द्विजेनोपवीतं विना तिष्ठेदपि क्षणम् ।।

यज्ञोपवीताभावेऽपि वाससा वाऽजिनेन वा ।
स्थेयं द्विजेनातियत्नादन्यथा स्यात्तु पातकी ॥
सा मयाचारिका धर्मा जातिदेशकुलोद्भवाः
ग्रामाचाराः परिग्राह्याः ये च विद्याविरोधिनः ॥

युगधर्मा वर्षधर्मा मात्त(त्र)धर्मास्तथापरे । क्रियाधर्मा लोकधर्मा यत्र यत्र यथोचिताः॥
परिग्राह्या विशेषेण नातिलङ्घ्याः कदाचन । यत्कृते दशभिर्वर्षैः त्रेतायां हायनेन तु ॥
द्वापरे तस्य मा तेन ह्यहोरात्रात्कलौयुगे । धर्मसिद्धिर्भवेन्नृणां कलिस्साधुस्ततो महान्॥
देवरेण सुतोत्पत्तिर्वानप्रस्थपरिग्रहः । अग्निहोत्रहवण्याश्च(विष्या)लेहो लीढा परिग्रहः ॥
असवर्णासु कन्यासु विवाहास्तद्द्विजन्मनाम् । वृत्तस्वाध्यायसापेक्षमघसंकोचनं तथा
अस्थिसञ्चयनादूर्ध्वमङ्गस्पर्शनमेव च । प्रायश्चित्तविधानं च विप्राणांमरणान्तिकम् ॥
संसर्गदोषः प्रेतेषु मधुपर्के पशोर्वधः । दानहोमौ विना तूष्णीं पुत्रत्वेन परिग्रहाः ॥
शामित्रं चैव विप्राणां सोमविक्रयणं तथा । दीर्घकालब्रह्मचर्यं नरमेधाश्वमेधकौ ॥
देवरेण सुतोत्पत्तिः दत्तकन्यापरिग्रहः । कमण्डलोश्च स्वीकारः कलत्रस्य प्रदानकम् ॥
पुत्रकार्याय चान्यस्य मांसेन श्राद्धकर्म यत् । ज्येष्ठांशदानं च तथा कन्यादूषणमेव च ॥

बालिकाक्षतयोन्याश्च वरेणान्येन संस्मृतिः ।
आततायी द्विजाग्र्याणां धर्मयुद्धेन हिंसनम् ॥

द्विजस्याग्रे तु निर्याणं शोधितस्यापि संग्रहः । महाप्रस्थानगमनगोसंज्ञाप्तिश्च गोसवे ॥
सौत्रामण्यामपि सुराग्रहणस्य च संग्रहः । अघसंकोचनं तूष्णीं द्वेषदूरादिना परम् ॥
वरातिथिपितृभ्यश्च शुश्रूषाकरणक्रिया । दत्तौरसेतरेषां तु पुत्रत्वेन परिग्रहः ॥
अयोनौ संग्रहे वृत्ते परित्यागो गुरुस्त्रियः । षड्भक्तानशनेनापि हरणं हीनकर्मणाम् ॥
शूद्रैषदासगोपाल कुलमित्रार्धसारिणाम् । भोज्यान्नं तु गृहस्थस्य तीर्थसेवा च दूरतः
शिष्यस्य गुरुदारेषु गुरुवद्वृत्तिकल्पनम् । ब्राह्मणादिषु शूद्रस्य वचनादि क्रिया अपि॥
जलानयन पाकादि कृत्येषु न्यङ्गशून्यतः । भृग्वग्निपतने चापि वर्ज्या नाहर्मनीषिणः॥
कलौ विशेषतः सन्तः पुरा किल महात्मभिः । निवर्तितानि कर्माणि व्यवस्थापूर्वकं बुधैः

साधूनां समयश्चापि प्रमाणं वेदवद्वदेत्। श्रुतिद्वैधं तु यत्रस्यात्तत्र धर्मावुभावपि।
स्मृत्योर्विरोधे संप्राप्ते मनुवाक्यस्यसंमतिः। यदेव तत्परं प्रोक्तं बहुस्मृतिमतं तथा॥
आचार्यस्य विरोधे तु स्वदेशात्तु व्यवस्थितिः।
त्यक्ताया व्यभिचारिण्या बन्धुभिस्तत्कलत्रकैः॥
स्वग्रामवासिभिर्लोकैः पश्चात्कल्पान्तरात्पुनः।
स्वीकारो युज्यते नैव त्याग एव सदा मतः॥
त्यागात्परं तु नारीणां पुनः स्वीकरणात्कुलम्। प्रदुष्टं प्रभवेन्नूनं तदीयं तन्महद्भयम्॥
कृत्स्नस्य तत्कुलस्यैव जायते सार्थिकाखिला। नापि दुष्टा परित्यक्ता परसद्दोषशङ्कया॥
तद्बन्धूनामबन्धूनां पश्चात्संग्रहणाक्षमा। प्रायेण नारी लोकेषु विधवा सधवा तथा॥
सद्धुजङ्गदुरालापैः शङ्कितापि प्रदुष्यति। मद्व्यापकीर्त्या पुरुषो दुष्टसंन्यासशब्दतः॥
अतो हीयेत स पुनः तरेन्नैव प्रवच्मि वः। अपवादभिया स्त्री वा पुमान्वा सततं यतन्
जीवेत कीर्तिमानेव कीर्तिमान्पुण्यलोकभाक्।
अपकीर्त्या निन्दितस्य नोर्ध्वं लोकं कथंचन॥
यशो लभ्येत पुण्येन यशः क्रूरेण पाप्मना।
अयशस्वी सर्वधर्मैः स्नानसन्ध्यादिकैः स्वकैः॥
जपैर्होमै स्तपोभिश्च हीयते नात्र संशयः। अप्रमत्तश्च सततं विनिद्रः कालनिद्रकः॥
नित्यं देवान्भावयंश्च प्रध्यायन्मनसा हरिम्।
संस्मृत्य तदहः कार्यं सन्ध्योपासन मारभेत्॥
शिरः प्रावरणं कृत्वा निवीती पृष्ठतो व्रजेत्। कर्णालम्बितसूत्रेण भूतबाधानिवृत्तये॥
दिशोऽवलोकनं कृत्वा तृणैराच्छाद्य मेदिनीम्।
विण्मूत्रावुत्सृजेन्मौनी दिवा चैव तु सन्ध्ययोः॥
उदङ्मुखः प्रकुर्वीत रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः। हलकृष्टे जले चित्यां वल्मीके गिरिमस्तके॥
देवालये नदीतीरे दर्भदेशेषु वालुके। सेव्यक्षेत्रेषु सच्छाया मार्गेगोष्ठाम्बुभस्मसु॥
अग्नौ च गच्छं स्तिष्ठंश्च विष्ठामूत्रे तु नोत्सृजेत्। सर्वे निषेधा नैव स्युः प्राणबाधा भयेषुवै

काष्ठादिना त्वपानस्थममेध्यं निर्मृजेत च । यथाजलं निर्भयं च लभेत च भवेत च ॥
तथा सर्वं यथाशास्त्रं प्रायश्चित्तप्रपूर्वकम् । कुर्यादेव विधानेन तथा सन्ध्यादिका अपि
आपत्काला कृताः पश्चाद्भवेयुर्नात्र पातकम् । कन्दमूलफलाङ्गारैः नामेध्यं निर्मृजेत च
पाषाणलोष्ठदुष्पत्रैः क्षुद्रैरर्मकपालकैः । आपत्सु निर्मृजेद्गुह्यं पुरीषोत्सर्जनात्परम् ॥

आपत्कल्पानि सर्वाणि विपत्स्वेव भवन्ति हि ।
तान्यनापत्सु कुर्वाणो नरो गच्छेदधोगतिम् ॥
शौचयत्नः सदा कार्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः ।
शौचाचारविहीनस्य समस्तं कर्म निष्फलम् ॥
शौचं तु द्विविधं प्रोक्तं वाह्यमाभ्यन्तरं तथा ।
मृज्जलाभ्यां स्मृतं वाह्यं भावशुद्धिस्तथान्तरम् ॥
वस्त्रेणान्तरितं शिश्नं वामेनादाय पणिना ।
शुद्धाकारस्थिता मृत्स्ना शौचायालं समाचरेत् ॥
श्मशानवर्त्मवल्मीक द्रुम ध्यानजलस्थिताम् ।
अन्यशौचावशिष्टां तु तुषारङ्गारयुतां त्यजेत् ॥
रोगात्यन्तापरवशः राजपीडावशोऽपि वा ।
पलायमानश्च भिया शौचं कालोचितं चरेत् ॥
अरण्यकेषु मृत्स्नाया ग्रामेष्वाहरणं विधिः ।
नीरतीरे शुचौ मृत्स्नां विधायाभ्युक्ष्य वारिणा ॥

दक्षपाणिपुटाकृष्टे प्रथमं शोधयेन्मृदः । धात्रीसमानया यद्वा मृदामुष्ट्यर्धकल्पया ॥
आदाय दक्षहस्तेन वामपादौ नियुक्तया । मृज्जलोत्तरया पायुं क्षालयेत्पञ्चसंख्यया ॥
एकया क्षालयेच्छिश्नं दशभिर्वामहस्तकम् । मृत्स्नाभिः सप्तभिः हस्तौ परिमृज्य शुभैर्जलैः

एकैकया मृदा पादौ हस्तौ प्रक्षाल्य चाचमेत् ।
एका तु मृत्तिके लिङ्गे तिस्रः सव्ये करे मृदः ॥

करद्वयेमृद्द्वयं स्यान्मूत्रशौचे प्रकीर्तितम् । शौचमेव गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥

त्रिगुणं तु वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ।
एवं शौचं दिवा प्रोक्तं रात्रावुक्तार्धमाचरेत् ।।
पथि पादः समादिष्टो व्याधितानां तदर्धकम् ।
स्त्रीशूद्राणां च बालानां वृद्धानामन्धकस्य च ।।

गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्यान्न संख्यया । चित्तशुद्ध्यवधिः प्रोक्तः सर्वेषां शुद्धिरीरिता
पुनरन्यो विधिः शौचे सर्वस्थानेषु मृत्तिकाः । पञ्चवारं प्रकर्तव्या गृहस्थैरेव केवलः ।।
एतद् द्वयं क्षत्रियाणां वैश्यानां तु तृतीयकम् । तच्चतुर्गुणितं शूद्रजातेरिति तथा परः ।।
आमादिचलने घोरे बहुमूत्रे च सङ्कटे । शरीरानुगुणत्वेन शौचकर्म समाचरेत् ।।
ज्वरातिसारादिकृत्ये जलैनोष्णेन तच्चरेत् । यथाशक्ति यथायोग्यं तदा सर्वं समाचरेत्
भ्रमविस्मरणादौ तु मासवर्षद्विवर्षकैः । त्रिवार्षिकादिभिश्चापि सर्वसान्ध्यादिके परे
सर्वलोपे च संप्राप्ते तादृशस्य तु देहिनः । तत्कर्म निखिलं सम्यक् तज्ज्ञनास्तस्य मुक्तये
स्वयं कुर्युस्तमुद्दिश्य तत्परं पुनरथ्यति । प्रकृतिंस्वाङ्गतस्यैव दृढकायस्य तस्य हि ।।
परिषद्दक्षिणापूर्वं चापाग्रस्नानदानकैः । शतकेन समग्रेण पुनस्संस्कारपूर्वकम् ।।
धेनुदानैः शक्तिकृतैर्यावकाहारपूर्वकैः । पञ्चगव्यप्राशनेन ब्राह्मणानां प्रसादतः ।।
कथञ्चित्प्रकृतिं प्राप्त स्त्यक्तस्साध्योऽपि मुच्यते । प्रसङ्गादेतदुदितं चित्तं तत्त्यक्तकर्मणः
एतच्चित्तंछलद्वर्षात्परं कर्तुं न शक्यते । शौचस्थानं परित्यज्य पादौ प्रक्षाल्य चाचमेत्
दन्तनां घावनं पश्चात्कुर्यादित्येव तत्क्रमः । दन्तधावनतः पश्चात्प्रकृत्या वर्ष्मण पुनः ।।
कुर्यान्मूत्रपुरीषे वा स्नानस्य परतोऽपि वा । सर्वः कायानुगुण्येन विधिर्भवति देहिनाम्

नोपरुद्धः क्रियाः कुर्यात्कर्ममध्येऽपि वा तथा ।
मूत्रबाधादिकाः प्राप्तौ तदा तत्कर्म संत्यजन् ।।
व्याहृतीनां जपं कुर्वन् इदं विष्णुं त्र्यम्बकम् ।
शक्त्या जपित्वा तत्कृत्वा पुनराचमनात्परम् ।।

तन्मन्त्रं न्यासपूर्वं वै दिग्बन्धनपुरस्सरम् । तद्व्याहृतीर्जपित्वैव पुनस्तत्कर्म चाचरेत् ।।
तदामूत्रं पुरीषं वा वस्त्रमध्यगतं यदि । तद्वस्त्रं संपरित्यज्य शक्त्या वस्त्रान्तरं पुनः ।।

शुद्धं धृत्वा शुचिर्भूत्वा पुनः कर्म समारभेत् ।
यथा वा स्यान्मनःशुद्धिः पुनः स्नानादिनाऽथ वा ॥
तत्कर्म साधयेद्भूयः तावता कर्म तत्पुनः । प्रनष्टं न भवेदेव सम्यक् संपादितं भवेत् ॥
प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि ईशानाभिमुखोऽपि वा ।
प्रातःकाले तु कर्तव्यं शुद्ध्यर्थं दन्तधावनम् ॥
दन्तधावनतः पश्चान्मन्त्रेणानेन तत्पुनः । काष्ठं परित्यजेदद्भिः प्रक्षाल्यैव तु दूरतः ॥
आयुर्बलं यशोवर्चः प्रजाः पशुवसूनि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥
मन्त्रमेतं पुनः केचित्तस्वीकारे वदन्त्यपि । पुराणपठितं यस्मान्न नित्यं तु कृताकृतम् ॥
सर्वत्रैवं पुराणोक्त मन्त्राणां ज्ञेयमेव तत् । अपि वेदोक्तमन्त्राश्च विनियोजकवाक्यतः ॥
कृत्येषु विनियुक्ताश्चेत् त्यागे स्युः प्रत्यवायकाः ।
न चेत्तु प्रायिकाचारवर्त्मप्रोक्तिमतां तथा ॥
परित्यागे तु मन्त्राणां बाधकं नेति सूरयः । अर्थवाद ब्राह्मणानां विध्यनुब्राह्मणस्य च
मन्त्रत्वेनैव तूष्णीकं प्रवादनककर्मसु । तदनुक्तौ न किमपि बाधकं स्यात्कदाचन ॥
शिरीषार्जुनकारञ्ज चिरिबिल्वैः सखादिरैः ।
औदुम्बरैरपामार्गैः स कामी चेत्सदाचरेत् ॥
समच्छेदार्द्रसत्वग्भिः समपर्वनिरामयैः । अष्टाङ्गुलिसमायामैः कनिष्ठपरिणाहकैः ॥
कुर्यात्समैश्च ऋजुभिः दन्तानां शुभधावनम् । अशोकजम्बुकुटजचूतप्लक्षादियुक्तकैः ॥
स चम्पकैरपामार्गैः द्वादशाङ्गुलसंमितैः । दन्तशुद्धिर्मुमुक्षूणामथवर्णानुपूर्वशः ॥
ब्रह्मक्षत्रियविट्छूद्र शेषाणां दन्तधावनम् । एकैकाङ्गुलतो न्यूनं दशपर्वादिकक्रमात् ॥
धात्री शुभ्रधवैरण्ड शैलूषोशीरसंभवैः । निम्बालिकुचसुक्षीरवृक्षैरङ्गुलिभिर्न तु ॥
दर्भकाष्ठैर्वर्णकाष्ठैः वेणुकाष्ठैश्च कीचकैः । धात्रीतिन्त्रिणिककाष्ठैः न कुर्याद्दन्तधावनम्
अर्काङ्गार व्यतीपात जन्मसंक्रान्तिपर्वसु ।
रिक्तासु प्रतिपत्षष्ठ्योः कृत्तिकायां मघासु च ॥
भरण्यांसार्पभेरौद्रे विशाखायां व्रतेऽहनि । श्राद्धाहे ग्रहणे चैवैकादश्यां व्रती नरः ॥

न कुर्याद्दन्तकाष्ठेन ब्राह्मणो दन्तधावनम् । तृणपर्णैः सदाकुर्यादमा एकादशीं विना ॥
तयोरपि च कुर्वीत जम्बुप्लक्षाम्रपर्णकैः । मृताहे तु विशेषेण न कुर्याद्दन्तधावनम् ॥
दन्तधावनतत्स्थाने ह्यपां द्वादशसंख्यया । गण्डूषकर्म कुर्वीत तेनास्यास्य शुचिर्भवेत् ॥
तर्पणात्परतः प्रातः परेऽहनि विचक्षणः । दन्तानां धावनं कुर्यान्न तत्पूर्वं कदाचन ॥
अत्रोदयं श्राद्धमात्रे नान्येषां तु कथञ्चन । सकृन्महालयेऽप्येवे दन्तधावनतः परम् ॥

स्नानविधिः

स्नानं कुर्यात्ततः पश्चात्कार्याः सन्ध्यादिकाः क्रियाः ।
नद्यादिषु सदा स्नानं द्विवारं गृहिणां सदा ॥

त्रिवारं वनिनामुक्तं सकृत्तु ब्रह्मचारिणाम् । उत्तमंस्यान्नदीस्नानं तीर्थादिषु तथोच्यते
सरःस्वपि तटाकेषु ह्रदेष्वपि च मध्यमम् । कूपस्नानं सदा प्रोक्तं नोत्तमं मध्यमं न तु
अधमं हीति विज्ञेयं तस्मात्स्नानं नदीमुखे । प्रकर्तव्यं विशेषेण ब्राह्मणः कर्मकृन्महान् ॥
ऋणप्रदाता वैद्यश्च श्रोत्रियः सजलानदी । यत्र नास्ति चतुष्टय्यं न तत्र दिवसं वसेत् ॥
नदीतीरनिवासोऽयं ब्राह्मणानां धनं महत् । परमं कथितं सद्भिः स्वर्गद्वारकरः परः ॥

ब्रह्महत्यादि पापानि नानारूपाणि यानि वै ।
नदीस्नानेन नश्यन्ति नित्यं स्नातुर्महात्मनः ॥

तस्मात्समाश्रयेद्विद्वन्नदीतीरं सुदुर्लभम् । देवानामपि सेन्द्राणां सर्वपापनिवृत्तये ॥
तीर्थकोटिसहस्राणि ह्रदकूपसरांस्यपि । नदीमज्जनमात्रस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
कनिष्ठदेशिन्यङ्गुष्ठमूलान्यग्रं करस्य च । प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात् ॥
प्रभूतैधोदके ग्रामे निवासो ह्यथवा भवेत् । महात्मनो ब्राह्मणस्य वदन्त्येवं महर्षयः ॥
गृहस्थो यदि शक्तःस्यादजस्रं स्नानकृद्भवेत् । द्विवारमेव विधिना सकृद्वाऽथ न चेत्पुनः ॥
सकृद्वाऽपि सकृत्कुर्युः मध्याह्ने प्रातरेव वा । प्रातः संक्षेपतः स्नानहोमार्थं तु विधीयते ॥

मध्याह्ने कर्मबाहुल्यात्सम्यक् स्नानं विधीयते ।
सन्ध्याहोमः प्रातर्नित्यं मध्याह्ने देवपूजनात् ॥

ब्रह्मयज्ञाद्वैश्वदेवादातिथ्यांत्कर्म गौरवात् । मध्याह्ने स्नानमधिकं प्रवदन्ति मनीषिणः

तथैव भूयो वक्ष्यामि प्रातः स्नानं यथाविधि ।
(...) भ्योहोभ्यो गोभ्यश्च त्रिविधेभ्यश्च वाडवः ॥

अष्टभ्यश्चापि सप्तभ्यो मुच्यते नात्र संशयः । प्रातस्नानेन सदृशं नास्ति कर्म पवित्रकम् प्रातःस्नानं ततः प्रोक्तं सर्वकर्मोत्तमोत्तमम् । प्राणानायम्य विधिना सर्वकर्मसु देहभृत् इदं करिष्य इत्येवं कुर्यात्संकल्पमग्रतः । ओं भूरिति प्राणायामजपः कार्यो मनीषिभिः ॥

आदौ सर्वेषु कार्येषु जामितारहितः शुचिः ।
तिथिवारादिकानुक्ता(न्) निर्दिशेत्कर्मजं ततः ॥

स्नानसन्ध्यात्रये होमे ब्रह्मयज्ञे विशेषतः । वैश्वदेवेन विधिना साङ्गं संकल्पमाचरेत् ॥

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं क्रियाङ्गं मलकर्षणम् ।
क्रियास्नानं तथा षष्ठं षोढा स्नानं प्रकीर्तितम् ॥
अशक्तस्तु सकृद्वापि शिरःस्नानं विनापि वा ।
शीतोदकं विना भूयः स्नानमाकरकं तु वा ॥
कटिस्नानं जानुपादस्नानं वा सर्वथा पुनः ।
उष्णेन वा कीलालेन तद्विना मन्त्रतोऽपि वा ॥
भस्मना रजसा वापि स्नानं कार्यं मनीषिभिः ।
सर्वं शक्त्यानुगुण्येन शक्तिमुल्लङ्घनाचरेत् ॥

सर्वेषामपि शास्त्राणामिदमेव मनो महत् । (स्नान)मुल्लङ्घ्य तूष्णीकं यो मूढो रोगयुग्जडः स्नानादिकं प्रकुरुते कर्मभ्यो हीयते हि सः । शक्तौ सत्यामुक्तकाले सूर्यस्योदयनाद्दति ॥ तन्मुहूर्तद्वयात्पूर्वं स्नानं कुर्यादतन्द्रितः । तत्राशक्तस्य सूर्यस्योदयकालेऽथवा ततः ॥

कण्ठस्नानादिकंकुर्यादुष्णेन सलिलेन वा ।
आर्द्रवस्त्रेण वा कार्यं निर्मृजेताथवा न चेत् ॥

धारणं शुद्धवस्त्रस्य वस्त्रत्यागपूर्वकम् । भस्मनाङ्गं ससंस्पृश्य मन्त्रप्रोक्षणपूर्वकम् ॥ सर्वं कायानुगुण्येन स्वहितं स्नानमाचरेत् । सर्वेषामपि वर्णानामशक्तौ चोदकं विना

स्नानं कार्यमुपायेन छायास्नानं तु वा चरेत्। अशक्तिर्यावदेव स्यात्तावदेवं समाचरेत्
प्रातर्मध्याह्नयोः स्नानं नित्यस्नानं प्रकीर्तितम्। उच्छिष्टानुपघातेषु अस्पर्शस्पर्शनेऽपि च
ग्रहसंक्रमणादौ च स्नानं नैमित्तिकं स्मृतम्। पुण्यमाखादिकस्नानं काम्यं दैवज्ञभाषितम्
इष्टापूर्तक्रियायां तु यज्ञाङ्गं स्नानमुच्यते। मलापकर्षणं यत्तत् स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम्॥
स्नानमेवं पुनस्तीर्थक्रियास्नानं तदुच्यते। स्नानमष्टविधं भूयो वारुणाग्नेयमारुतात्॥

माहेन्द्रात्पार्थिवान्मन्त्राद्गौरवान्मानसात्तथा।
वारुणं तद्द्विधा प्रोक्तं समन्त्रकममन्त्रकम्॥

समन्त्रकं द्विजातीनां स्त्रीशूद्राणाममन्त्रकम्। नदीसरिद्देवखातगर्तप्रस्रवणेषु च॥
सरस्सु वा कृत्रिमेषु पुण्यतीर्थेषु वा तथा। वापीकूपतटाकेषु परकीयेषु वारिषु॥
पल्वलेऽल्पजले स्नानं भवेद्वारुणमुत्तमम्। तदेकेनालिके स्नानं पुष्करिण्यां तु मध्यमम्॥
कूपे वाप्युदपाने वा ह्यधमं मन्दिरे तथा। राजकार्य प्रतिष्ठस्य सद्दर्शनत एव वै॥
कार्यबाधकलग्नस्य न निन्द्यं गृहमज्जनम्। राज्ञोराजसमानस्य धुरिणस्याधिशासने॥
तत्साम्राज्याभिषिक्तस्य गृहस्नानं न दुष्यति। नृपशत्रुमहाभीत्या ऋणदानातिपीडनैः
अज्ञातवासिनश्चापि गृहस्नानं प्रशस्यते। अवगाह्य शिरस्कं यत्तदाद्यं काण्ड(ण्ठ)मप्यथ

नाभिस्नानं कटिस्नानं द्वितीयमिति तज्जगुः।
आर्द्रेणवाससाऽङ्गानामभिमर्शनमित्यपि॥
तृतीयं कथितं पश्चादुष्णाम्भः सिक्तवस्त्रतः।
निष्पीताद्गात्रमात्राभिमर्शःस्यात्तु तृतीयकः॥

स्नानमेकं बहुविधं कथितं ब्रह्मवादिभिः। कल्पाम्भसि शिरोमज्जेन्नावगाहेत्समुद्रके॥

स्रोतसोऽभिमुखंस्ना(या)न्मार्जनं चाघमर्षणम्।
अन्यत्रार्कमुखो रात्रौ प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा॥
सन्ध्यामुखस्तु सन्ध्यान्ते तथैवाद्यं तयामयोः।
तिष्ठन्नेव सदास्नायाज्जानुमानात्परे जले॥

अधश्चेदुपविश्यैव गृहे चैवोपविश्य च। गुल्फदघ्नजले कूपे महागाधजले तथा॥

सम्यगञ्जलिना स्नायादल्पपात्रेण वा द्विजः ।
पीठेष्वेव गृहे स्नायात्पाषाणेऽप्यथवा तथा ।।
इष्टकासून्नते देशे पल्वलेन तु सर्वदा । मृत्तिकामन्त्रविधिना स्नानं मध्याह्न ईरितम् ।।
जीर्णाङ्गा निखिलालोका नित्यशीतासहिष्णवः ।
निवात आतपे नित्यं स्नानं कुर्युः समुन्मुखाः ।।
न भुक्त्वाऽलङ्कृतो रोगी स्नानं कुर्यात्कदाचन । अभ्यङ्गस्नानपरतः वङ्गत्वाप्सु(नि)मज्जनम्
कुर्यादेव कदाचिद्वा तथाकृच्छ्रभभाङ्मतः । गृहे स्नाने (... ...) वितैः शीतलैर्वृथा
स्नानं कुर्यात्पुनः किं तु सुखोष्णेनैव पाथसा । सत्यामृष्टौ वृद्धिकामो तत्स्नायीत जलैर्गृहे
यदि स्नायात्कुबुद्धिस्तु फलंतन्नैहिकादिकम् । कार्यं विना सुखत्यागी पशुरेव न संशयः
वृथा सुखार्थी पापीयान् भवत्येव न संशयः ।
वृथा सुखं च तज्ज्ञेयं साध्यानिद्रादिकं स्मृतम् ।।

सन्ध्याविधिः

सन्ध्याकाले सनिद्रो यः अभिनिर्मुक्त ईरितः ।
अतिपाप्यग्रगण्योऽयं तन्मुखं नावलोकयेत् ।।
अलक्ष्मीस्तन्मुखे नित्या ज्येष्ठा घोरा तथा पराः ।
दुश्रियो निवसन्त्येव हत्याब्राह्मघ्न्यादिकाः खराः ।।
ब्राह्मणः सर्वयत्नेन सायं प्रातः समाहितः । सन्ध्यामात्रपरो भूयात्तावन्मात्रात्तरिष्यति
ब्राह्मण्यं ब्राह्मणानां तत्सन्ध्ययैव न चान्यया । क्रियया प्रभवेन्नूनं प्रवदामि पुनः पुनः ।।
अनागतां तु ये पूर्वामनतीतां तु पश्चिमाम् ।
सन्ध्यां नोपासते ये तु कथं ते ब्राह्मणाः स्मृताः ।।
अशुद्धो वा विशुद्धो वा सपवित्रापवित्रकः ।
सन्ध्यां तीर्थे ह्रदे वापि भाजने मृण्मयेऽपि वा ।।
औदुम्बरे वा सौवर्णे राजते दारुसंभवे । यत्र कुत्रापि वा नित्यं येनकेनाप्युपायतः ।
गृहीत्वा वामहस्तेन सन्ध्योपास्तिं समाचरेत् । पात्राद्यसंभवे चैव वामहस्तस्थितैर्जलैः ।।

सुखेन मार्जनंकुर्यात्करकादौ न धारया । कराभ्यां तु कुशान्धृत्वा प्राक्कूलेषु कुशेषु च ॥

प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि सन्ध्योपास्तिं समाचरेत् ।
तिथिवारादिकानुक्त्वाऽनुक्त्वा वा शुद्धचेतसा ॥

परमेश्वरतुष्ट्यर्थमुपासिष्ये क्रियामहम् । सन्ध्याख्यामित्युदीर्यैव देवतीर्थात्कुशाग्रतः ॥

आपोहिष्ठेति तिसृभि र्मार्जयेन्मूर्ध्नि शुद्धये ।
ता एव तिस्रः परमा यजुष्ठेन क्रियासु चेत् ॥

नवप्रणवसंयोगात्प्रतिपादादिषु क्रमात् । संवत्सरकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

नवप्रणवयोगेन क्षिपन्वारि पदे पदे । विप्रुषोष्टौ क्षिपेदूर्ध्वं मधो यस्य क्षयाय च ॥

धाराच्युतेन तोयेन सन्ध्योपास्तिर्विगर्हिता ।
तामेतां गर्हितां सन्ध्यां महात्मानो महर्षयः ॥

पितरो न प्रशंसन्ति न प्रशंसन्ति देवताः । मन्त्रपूतं जलं यत्तदापोहिष्ठादिमन्त्रितम् ॥

पतत्यशुचिदेहे तु सद्यःपूतो भवेद्ध्रुवम् । सन्ध्यात्रयेऽपि कर्तव्यमापोहिष्ठादिमार्जनम्

सूक्तैरब्देवतैरन्यैः कुशाग्रैर्देवतीर्थतः । प्रोक्षणानन्तरं सान्ध्ये तन्मन्त्रैर्याजुषैः परैः ॥

सायमग्निश्च मेत्युक्त्वा प्रातः सूर्येत्यपः पिबेत् ।
आपःपुनन्तु मध्याह्ने ततोऽप्यद्भिर्द्विराचमेत् ॥

गालवोऽत्र क्रमं प्राह मन्त्राणां मार्जनस्य वै । आपोहिष्ठेति नवकं दधिक्रावाद्वयं ततः ॥

तदेवनवकंभूयः चतस्रश्च हिरण्यकाः । एतत्क्रमेण तत्कुर्यान्मार्जनं त्रिषु कर्मसु ॥

मार्जयित्वा विधानेन गायत्र्या द्विपदाख्यया ।
हस्तेनोदकमादाय क्षिपेद्भूमावधोमुखम् ॥

बहिर्जले नित्यमेव पादमेकं जलेक्षिपेत् । पुनस्तथा परं पादं भूमौ संस्थापयन्ततः ॥

हस्तेनोदकमादाय तदाचमनकादिकाः । क्रियास्सर्वाश्च कर्तव्याः अर्घ्यदानादयो जले ॥

निवर्त्यास्तिष्ठतास्तत्र तस्मान्नीरात्पुनस्तदा । समुद्धरणमेव स्यात्तच्च हस्तेन नान्यतः ॥

बहिर्जलेनोद्धरिण्या न गृह्णीयाज्जलं बुधः । सर्वकार्येषु तत्किंतु हस्तेनैव समुद्धरेत् ॥

यदिमन्दिरसन्ध्यास्यात्तदाचमनकादिकाः । द्विमुख्योदकतश्चेत्तु तत्पानोद्धरणादिषु

पृथक् पृथक् च कथितमतिरात्रफलं शिवम् । द्विमुखीगतपानीयं गोकर्णेन यतन्यदि ॥

स्वीकृत्याचमनादीनि कर्माणि कुरुते पुनः। अप्तोऽर्यामसहस्रस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम्

द्विमुखीगतपानीये गङ्गाद्याः सरितोऽखिलाः।
पुष्करादीनि तीर्थानि कृच्छ्राणि च तपांस्यपि॥
साङ्गावेदाश्च शास्त्राणि ब्रह्मविष्णुशिवादयः।
सर्वास्तीर्थाभिमानिन्यो देवता सागरा अपि॥

महर्षयोमहात्मानः एतदुद्धरणाय वै। सदावासं प्रकुर्वन्ति नित्यायत्तत्समुत्सुकाः॥
तस्मात्तु ब्राह्मणोनित्यं द्विमुख्युदकपात्रगः। नित्यकर्मकरोभूयात्तावन्मात्रेण केवलम्॥
नित्यकर्माननुष्ठानान्निषिद्धकरणादपि। यत्पापं जायतेनृणां तत्सर्वं वै विनश्यति॥
रहस्यमेतत्परममज्ञेयं ज्ञानिनामपि। रहस्यबोधितं साक्षाद् देवदेवेन शंभुना॥
जगन्मात्रे पृष्टवत्यै शिवं पतितपावकम्। तीर्थानामुत्तरं तीर्थं सुलभं सर्वदेहिनाम्॥
अशेषपापौघहरमज्ञानोन्मूलकं तथा। तादृग्जलेन कर्माणि विशेषज्ञो विचक्षणः॥
प्रकुर्वन्स्यात्कृतार्थोऽयं तरत्यज्ञानजं तमः। तर्पिताः पितरस्तादृग्जलेन यदि वा सकृत्
गयाश्राद्धजमानन्दं प्राप्नुवन्त्येव तत्क्षणात्। प्रोक्षावशिष्टमुदकं कृत्वा रक्षां ततोदरे॥
नासासमीपमानीय द्रुपदामित्यृचं जपेत्। पूरकेणोर्ध्वमादिष्टो धारयेदिन्दुण्मडले॥
कुम्भकेनाथसर्वाङ्गव्यापकं पापसञ्चयम्। रेचकेन समानीय पाणौ संस्थाप्य दक्षिणे॥
तत्पापं तु क्षिपेद्भूमौ चोरवन्नीचहस्ततः। तावन्मात्रेण निखिलं पापमाजन्मसञ्चितम्
लयमेति क्षणेनैव सत्यमेतत्प्रचोदितम्। द्वौ हस्तौ युग्मतः कृत्वा पूरयित्वोदकाञ्जलिम्

गोश्रृङ्गमात्रमुद्धृत्य जलं मध्ये जलं क्षिपेत्।
दिवाकरस्य तुष्ट्यर्थं प्राङ्मुखोऽसौ पवित्रधृत्॥
उपवीती विधानेन मध्याह्ने चोत्तरामुखः।
सूर्यायैव तु गायत्र्या सावित्र्या चैव सन्ध्ययोः॥
प्रातर्मध्याह्नयोस्तिष्ठन् सायमासीन एव वा।
असावादित्यो ब्रह्मेतिकृत्वाऽऽत्मानं प्रदक्षिणम्॥

दैत्यहिंसानिवृत्त्यर्थमुपविश्य द्विराचमेत्। मन्देहानां वधार्थाय प्रक्षिपेदुदकाञ्जलिम्॥

गायत्रीमन्त्रितं पूतं त्रिवारं तु तुरीयकम्। प्रायश्चित्तार्थमित्युक्तं पश्चादाचमनेन वै ॥

सा दैत्यपीडा नष्टा स्यान्नित्यमेव सदीरितम्।
एवं ज्ञात्वा द्विजो नित्यमर्घ्यदानं यतश्चरेत् ॥

रक्षः पीडानिवृत्तिः स्यात्सूर्यस्यार्घ्यत्रयेण यत्। जायते तेन तस्यार्घ्यं अर्चनारूप उच्यते

असावादित्यो ब्रह्मेति यद्ध्यानं क्रियतेऽन्वहम्।
तदेव सान्ध्यमित्युक्तं कर्म ब्राह्मण्यमूलकम् ॥
तद्गायत्र्या विसृष्टायाः सिद्ध्यर्थं पुनरेव वै।
प्रातिलोम्येन तां देवीं समाकर्षणमाचरेत् ॥

तन्मन्त्रमेव सततं वदन्ति ब्राह्मणोत्तमाः। यादचो प्रनयोयोधि हि मधीत्वस्यवदेंगोंभ

यंणिरेर्वतु वित्सत गायत्रीं जपकाले तु ब्रह्मयज्ञादिकेऽपि च।
संहितोक्तिप्रकारेण वैदिकोक्तिर्निगद्यते ॥

गायत्रीप्रथमामन्ते णकारस्य प्रधानतः। मकारस्यहि संयोगः तस्मात्सोऽयं तु वर्णकः

संयुक्तनामको ज्ञेयः एक एवेति वेदहृत्।
तत्राद्यपादो गायत्र्याः कृत्वा भिन्नं तु नोच्चरेत् ॥
अभिन्नपादा गायत्री दृढाबलवती सदा।
प्रवरा सा विशिष्टा स्यादिति वेदविदां मतम् ॥

पुनः केचन गायत्रीं वर्णयन्ति महर्षयः। प्रविभक्तपदामेव जपेयुरिति सान्ध्यके ॥

भृगुराहात्र सर्वज्ञो गायत्रीं वेदमातरम्। पादत्रयेणैवसम्यग्विश्वामित्रोऽपि जैमिनिः ॥

ऊचतुश्च महात्मानौ गायत्रीजपतत्परौ।
अच्छिन्नपादां गायत्रीं जपं कुर्वन्ति ये द्विजाः ॥
अधोलोकान् हि गच्छन्ति कल्पकोटिशतैरपि।
छिन्नपादा तु गायत्री ब्रह्महत्यादिनाशिनी ॥

अच्छिन्नपादा गायत्री ब्रह्महत्यां प्रयच्छति। तस्मात्पादत्रयं भित्वा जपयज्ञं समाचरेत्

इत्येवं भगवानाहकाश्यपो वेदवित्तमः। सकण्वश्च तथैवाह गायत्री जपलक्षणे ॥

त्रिसन्ध्यासु जपेद्देवीं विच्छिद्यैव पदत्रयम्। अविच्छिन्नं जपेद्यस्तु रौरवं नरकं व्रजेत्
ब्रह्मयज्ञे तु सततं निखिलं तन्मतं परम्। अङ्गीकृत्य श्रुतिः प्राह पच्छोऽर्धर्चश एव वै॥

पश्चात्सर्वांश्च सूत्रोक्तमतं चापि प्रगृह्य सा।
सावित्रीं तां त्रिरन्वाह पच्छोऽर्धर्चश अनवानम् (?)॥

इत्येवं किलतस्यां तु जपकालेऽन्वहं द्विजाः। यथेच्छतो जपेयुर्वै शास्त्राणां तु समत्वतः॥
तुर्यपादस्तथाचैको गायत्र्या श्रुतिचोदितः। परोरजसेसावदोमित्येवं पापवारकः॥
मूलश्रुत्या तथा सृष्टः शिव च गोसरहकः(?)। इत्येवं विधया ज्ञातो गायत्रीमातृवर्णने
तन्मातरश्च ता ज्ञेयाः पृथक्त्वेनाष्ट ईरिताः। पथिमतदिति मुखं वा न्यं हि तदनन्तरम्॥

रोयोगौं सा द्वितीया स्याद्रयो देवी तृतीयकम्।
जनवच्च चतुर्थं स्यादस्य प्रसेति पञ्चकम्॥
रेरेधीचो सातु षष्ठं स्यान्निमिदवेति सप्तमम्।
यं वा याद्दोष्टमंस्यान्मातृवाक्यक्रमो ह्ययम्॥
एतेषां मातृवाक्यानां जपमात्रेण सन्ततम्।
सिद्धिर्भवेत्तु गायत्र्याः कालात्तस्य च सान्ध्ययोः॥

यत्पापं तस्य नश्येत्तु तदिदं गुह्यमीरितम्। कुशबृस्यां समासीनः कुशपाणिर्जितेन्द्रियः॥

गायत्रीं तु जपेद्विद्वान् प्राणायामत्रयान्विताम्।
पादयोश्च तथा जान्वोः जङ्घयोर्जठरेऽपि च॥

कण्ठे मुखे तथा मूर्ध्नि क्रमेण व्याहृतीर्न्यसेत्। भूरङ्गुष्ठद्वये न्यस्य भुवस्तर्जनिकाद्वये॥

ज्येष्ठाङ्गुलीद्वये धीमान् स्वः पदं विनियोजयेत्।
भूः पदं हृदि विन्यस्य भुवः शिरसि विन्यसेत्॥
शिखायां हृदि विन्यस्य स्वः पदं कवचे न्यसेत्।
अक्ष्णोर्भर्गपदं न्यस्य भ्रुकुटीषु धियः पदम्॥

प्रकारान्तरविन्यासः प्रोच्यते पुनरप्ययम्। हृदितत्सवितुर्न्यस्य न्यसेत्कण्ठे वरेण्यकम्
भर्गो देवस्य हीत्येतन्न्यसन्मध्यमयोरथ। धीमह्यनामिकामध्ये धियः कानिष्ठिके न्यसेत्

प्रचोदयादिति ततः करतलादौ तु विन्यसेत् ।
तत्सेति च पुनः पश्चाद्धृदये वै सुविन्यसेत् ॥
वरेण्यं शिरसि स्वाहा भर्गो देवस्य तत्परम् ।
शिखायै वौषडित्युक्त्वा धीमहीति ततः पुनः ॥

कवचाय हि हुं न्यस्य धियोयोन इतीव वै । नेत्रत्रयाय वौषट् च प्रचोदयत एव वै ॥
अस्त्रायफडितिप्रोक्त्वा कुर्याद्दिग्बन्धनं ततः। व्याहृतीभिस्त्वथोङ्कारमात्रेणात्र ततः पुनः

तद्ध्यानं कथितं सद्भि र्बहुधा तत्प्रकीर्तितम् ।
अन्यन्न्यासं पुनर्वच्मि वसिष्ठेनोक्तमुत्तमम् ॥

तत्पदं विन्यसेत्पादयुग्माङ्गुष्ठद्वयेऽपि च । सकारं गुल्फदेशे तु विकारं जङ्घयोर्न्यसेत् ॥
तुकारं विद्धि जान्वोस्तु वकारं चोरुदेशतः। रेकारं विन्यसेद्गुह्ये णिकारं वृषणे न्यसेत्
कटिदेशे यकारं स्याद्भकारं नाभिमण्डले । गोकारं जठरे यो(ज्य)देकारं स्तनयोर्न्यसेत्
वकारं न्यस्य हृदये स्यकारं कट एव तु । धीकारमास्ये विन्यस्य मकारं तालुमध्यतः॥

हिकारं नासिकाग्रे तु धिकारं तं च नेत्रयोः ।
भ्रुवोर्मध्ये तु योकारं योकारं तु ललाटके ॥

पूर्वानने तु नः कारं प्रकारं दक्षिणानने । उत्तरास्ये तु चोकारं दकारं पश्चिमानने ॥
विन्यसेन्मूर्ध्नियात्कारं सर्वव्यापिनमीश्वरम् । तद्गायत्रीस्वरूपेण परं वन्द्यं सनातनम्
भावयित्वा वर्णरूपमुक्तरीत्या जगत्पतिम् । कृत्वाचैतद्विधिं न्यासमशेषं पापनाशनम्
पश्चात्समाचरेन्न्यासं वर्णरूपसमन्वितम् । तत्पदं चम्पकाभासं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम्
शान्तं सनातनं रुद्रं ध्यायेत्संस्थानसिद्धये । सकारं चिन्तयेच्छ्याममतसीपुष्पसन्निभम्
पद्ममध्यस्थितंसौम्यमुपपातकनाशनम् । विकारं कपिलं चिन्त्यं कपिलासनसंस्थितम् ॥
ध्यायेत्सौम्यं द्विजश्रेष्ठः महापातकनाशनम् । तुकारश्चिन्तयेत्प्राज्ञः इन्द्रनीलसमप्रभम्॥
निर्दहेत्सर्वदुःखं तु ग्रहरोगसमुद्भवम् । वकारं दीप्तवह्न्याभं भ्रूणहत्याविनाशनम् ॥
तुकारं स्फटिकप्रख्यमगम्यागमदोषहम् । णिकारं वैद्युतप्रख्यमभक्ष्याभक्ष्यदोषहम् ॥
यकारं तारकावर्णं ध्यायेद्ब्रह्महनाशनम् । भकारं तु महाकृष्णं पूर्षहत्याविनाशनम् ॥

गोकारं स्वर्णरूपं स्यात् स्तेयदोपहरं परम् । देकारं रजतप्रख्यमपेयवृजिनापहम् ॥
वकारं मणिवर्णाभ मपाङ्क्तेयादि पापहम् । स्यकारं पिङ्गवर्णं स्याद्विश्वासद्रोहि पापहम्
धिकारं मरकताकारं पैशुन्याद्यघहं विदुः । मकारं स्फटिकप्रख्यं गुरुतल्पाघनाशनम् ॥

हिकारं गारुत्मताकारं तत्सङ्गादि महाघहम् ।
धिकारश्चि(श्चि)न्तयेच्छुक्लं क्षत्रहत्यादिदोपहम् ॥

योकारो ममरूपोऽयं भार्याहरणदोपहम् । द्वितीयं चैव योकारं रुक्माभं पापनाशनम्
नः कारं सूर्यसंकाशं चिन्तयेत्कौर्यपापहम् । प्रकारं तिलवर्णाभं शिवसायुज्यदायकम् ॥
चोकारं तु सुवर्णाभं विष्णुसायुज्यदायकम् । सितवर्णं दकारं तु ब्रह्मसायुज्यदायकम् ॥
यात्कारमुशिरः प्रोक्तश्चतुर्वदनसप्रभः । प्रत्यक्षफलदो ब्रह्मविष्णुरुद्रस्वरूपकः ॥
आग्नेयं प्रथमं तत्र द्वितीयं वायुदैवतम् । तृतीयं सूर्यदैवत्यं चतुर्थं वैद्युतं तथा ॥
पञ्चमं यमदैवत्यं षष्ठं वारुणमुच्यते । बार्हस्पत्यं सप्तमं तु पार्जन्यं त्वष्टमं विदुः ॥
कौबेरं नवमं विद्याद्वैधं दशममुच्यते । एकादशं तु रौद्रं स्यादादित्यं द्वादशं भवेत् ॥
त्रयोदशं वैश्वदेवं साध्यं तच्च चतुर्दशम् । ध्रौमं पञ्चदशं ज्ञेयं षोडशं भानुदैविकम् ॥
प्राजापत्यं सप्तदशं गारुडं तदनन्तरम् । एकोनविंशं विज्ञेयं कौमारं चिन्तितार्थदम् ॥
आश्विनं चैकविंशत्यं प्राजापत्यं च विंशकम् । सर्वदैवतकंचेति चैकविंशकमक्षरम् ॥
द्विरूपं तस्य विज्ञेयं महा······ख्यकं पुनः । रौद्रं द्वाविंशकं प्रोक्तं ब्राह्मं चैव ततः परम्
वैष्णवं चतुर्विंशं तु चैवमक्षरदेवताः । जपकाले तु संस्मृत्य तासां सायुज्यगो भवेत् ॥
अथासां दर्शयन्मुद्राः सुमुखं संपुटं तथा । ततो विततविस्तीर्णौ(र्णे) द्विमुखत्रिमुखे ततः
चतुर्मुखं पञ्चमुखं षण्मुखाधोमुखं पुनः । व्यापकाञ्जलिकं चैव शकटं तदनन्तरम् ॥

ग्रथितं यमपाशं च ततः स्यात्सन्मुखोन्मुखम् ।
विलम्बिमुष्टिकानामिमत्स्यकूर्मवराहकाः ॥
सिंहाक्रान्तं महाक्रान्तं ततो मुद्गरपल्लवौ ।
चतुर्विंशति मुद्रास्ताः कथिताश्च यथाक्रमम् ॥

अज्ञानादर्शयन्मुद्रा महाजनसमागमे । महापापमवाप्नोति तन्मन्त्राश्वा(?)पि हीयते ॥

क्षुभ्यन्ति देवतास्तस्य पितरो विलपन्त्युत । तस्मान्निदर्शयेन्मुद्रा यस्यकस्यापि देहिनः
भक्ताय वैदिकायैव(त)तःशुद्धस्य देहिनः । भक्तस्यैव वदेत्प्रीत्या नाभक्ताय कदाचन ॥

कुर्यादाद्यन्तयोर्देव्या जपस्य ध्यानमुत्तमम् ।
तद्ध्यानं च प्रवक्ष्यामि तेषामेकं श्रुतीरितम् ॥
मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवच्छायैर्मुखैस्ती(स्त्र्य)क्षणैः ।
युक्ताविन्दुनिबद्धरत्नमकुटां तत्वार्थवर्णात्मिकाम् ॥
गायत्रीं वरदाभयाङ्कुशकशाः शुभ्रं कपालं गुणं ।
शङ्खं चक्रमथारविन्दयुगलं हस्तैर्वहन्तीं भजे ॥

इति ध्यात्वा सुखासीनो जपं कुर्यात् त्रिकर्मसु । हस्तेनावर्तयेद्देवीमक्षसूत्रैरथापि वा ॥

प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि जपमात्रविचक्षणः ।
सूर्यस्याभिमुखः प्रातः गुरुदेवाग्निदिङ्मुखः ॥
न्या(ना)साग्रन्यस्तदङ्मौनी गायत्रीजपमाचरेत् ।
त्रिविधो जपयज्ञः स्यान्मानसोपांशुवाचकः ॥

मानसो मनसःकार्यो मन्त्रवाक्यार्थचिन्तया । उपांशुरोष्ठसंस्पर्शमात्रस्य श्रुतिगोचरः॥
उच्चैर्भाषा जपः कार्यः परश्रवणगोचरः । मुक्तिदो मानसो ज्ञेयोपांशुः सर्वत्र सिद्धिदः॥

क्षुद्रकर्मणि भाष्यः स्यादित्युक्तः त्रिविधो जपः ।
प्रातरुत्थाय पाणिभ्यां हस्ताभ्यां दिनमध्यमे ॥
अधोमुखाभ्यां पाणिभ्यां सायं संलक्षितो जपेत् ।
तिष्ठन्नेव जपेद्देवीं प्रातरासूर्यदर्शनात् ॥
मध्याह्ने तु जपेद्देवी मासीनस्तिष्ठतोऽपि वा ।
कुशबृस्यां समासीनः सायं नक्षत्रदर्शनात् ॥
प्राङ्मुखस्तु जपेत्प्रातः मध्याह्ने प्रागुदङ्मुखः ।
प्रत्यङ्मुखस्तु सायाह्ने दैवे वा गुरुसंनिधौ ॥

तन्मुखस्तु जपं कुर्यात्तन्मन्त्रं तत्र सिद्ध्यति । अविदित्वा ऋषिच्छन्दो दैवतं योगमेव च

यो ध्यायेद्वाज्जपेद्वापि पापीयान्जायते हि सः ।
अतः ऋष्यादिकान्ज्ञात्वा मन्त्रमात्रस्य मानसः ॥

जपं कुर्यात्प्रयत्नेन देवता तेन तुष्यति । मन्त्रसिद्धिश्च भवति तस्मात्तत्तु तथा चरेत् ॥ मन्त्रार्थज्ञस्य विदुषो नैतदावश्यकं परम् । ऋष्यादितत्परिज्ञानकथनं कृत्स्नमेव वै ॥ तदर्थज्ञानोपायस्य सरण्याः प्रतिपादनम् । नित्यं जपेत्तु सावित्रीं सान्ध्यकर्मस्वतन्द्रितः पृथक्त्वेन सहस्रं वै न चेदष्टोत्तरं शतम् । अष्टाविंशतिसंख्याकं दशन्यूनं कदाचन ॥ न कुर्यादेव सहसा कुर्याच्चेद्ब्रह्म नश्यति । विशेषेणात्र भूयश्च ब्रह्मचारिगृहस्थयोः ॥ अष्टोत्तरशतान्यूनमष्टाविंशतिमेव वा । वानप्रस्थयतीनां तु सहस्रान्यूनमुच्यते ॥ यतिरत्र प्रकथितः कुटीचकबहूदकौ । हंसस्य परमहंसस्य न गायत्रीजपः स्मृतः ॥ तयोर्जपः प्रकथितः प्रणवस्यैव केवलम् । सूतके मृतके वापि गायत्र्या जप उच्यते ॥ सन्ध्यात्रयोदशैवेति प्रदोषेऽपि तथैव वै । देशक्षोभे महापत्तौ मार्जना(र्घ्या)द्यसंभवात् सन्ध्यागतं सहस्रांशुं मन्त्रैः कुर्यादुपस्थितम् । जलाभावेनार्घ्यमात्रं रजसैतद्विधीयते ॥

दिग्भ्यश्चैव विदिग्भ्यश्च देवताभ्य प्रणम्य च ।
आत्मपादौ तथा भूमिं सन्ध्याकालेऽभिवादयेत् ॥
आयुर्विद्यां तथा रोग्यः स्त्रियः कामास्सुदुर्लभाः ।
मनसा चिन्तितानर्थान्प्राप्नोति पुरुषर्षभः ॥

अर्घ्यदानात्परं सम्यगुपविश्यासने शुभे । व्याघ्रचर्मादिके शुद्धे ओमित्येकाक्षरं मनुम् आयातु वरदां चेति यद्ब्रह्मादिति तत्परम् । सर्ववर्णेति च ततः ओजोसीत्यादिकं ततः

अत्यन्तसप्तकं जप्त्वा तदन्ते वेदवित्तमः ।
अभिभूरोमिति प्रोक्त्वा गायत्रीमिति तत्परम् ॥
आवाहयामीत्युक्त्वा च सावित्रीं च सरस्वतीम् ।
छन्दर्षींश्च श्रियं पश्चात्प्रोक्तेषु च पृथक् पृथक् ॥

आवाहयामीत्यावाह्य गायत्र्यादिकशेषकम् । समुदीर्याथ योन्यन्तो मन्त्रमध्ये पुनश्च वै प्राणापानव्यानोदानसमानार्कवाक्यके । विनियोगपदं चान्ते प्रथमां तेन वर्णयेत् ॥

ओं भूरिति च तस्यास्य वाक्यान्तं खण्डयेत्परम् ।
तत ओं भुव इत्येव ओ ॐ सुव इति स्म वै ॥
समाप्य वाक्यं तत्पश्चादों महृति स्म च । ओं जनः पञ्चमं च ओं तपः षष्ठमप्यथ ॥
ओ ॐ सत्यं सप्तमं स्यादूर्ध्वलोकैकराजकाः ।
भूरित्यादि महाशब्दाः सप्तव्याहृतिवाचकाः ॥
ओंकाररूपा इत्येवमोंकारो ब्रह्मवाचकः ।
एवं संचिन्त्य विबुधः ओमापो ज्योतिरित्यपि ॥
वाक्यशेषं पूरयित्वा तदन्ते पुनरेव वै । भूर्भुवस्सुवरोमुक्त्वा सर्वै रेतैश्च मन्युभिः ॥
त्रिवारं रेचकं कृत्वा पूरकं कुम्भकं तथा । मन्त्रज्ञो मन्त्रवाक्येन प्राणायामं समाचरेत्
सर्वकार्येष्वेवमेव प्राणायामविधिः स्मृतः । एवं कर्तुं शक्तिहीनः एकं वाक्यमशेषकम् ॥
तूष्णीकं वा जपेन्नित्यं त्रिवारं नासिकाकरः । प्राणायामफलं मूढो लभतेऽपि न संशयः
ब्राह्मण्यस्य प्राणायामः निदानं सा यथा शिवा ।
गायत्री सर्ववेदानां माता श्रेयस्करी परा ॥
सन्ध्याप्रयुक्तगायत्री मन्त्रसंख्यजपं ह्यहम् ।
करिष्येत्येव संकल्प्य पूर्वोक्तेनैव वर्त्मना ॥

जपं कुर्याद्यथाशक्ति तत्तन्यासादिकं पुनः । (मन्त्र)तत्तर्षिन्यासवीजमुद्राख्यादिकमप्यति
आहिताग्नेर्वैदिकस्य मन्त्रार्थज्ञस्य कर्मिणः । अत्यन्तावश्यकत्वेन करणं नेति वेदिनः ॥
प्रोचुः किल महात्मानः तदेतदखिलं पुनः । वेदकर्मादिकं तूष्णीं तूष्णीकस्यैकतन्त्रिणः ॥
अमन्त्रस्य विहितं वैदिकस्य तु तस्य चेत् । प्रधानवेदोक्तमन्त्रमात्रस्यैव परं पुनः ॥
उक्तिमात्रेण सन्ध्यामात्रं गायत्रमेव च । जपमात्रं प्रधानं चेत्तदुपस्थानमेव च ॥
गोत्राभिवन्दनं चैव दिङ्नमस्कारमध्यकम् । कर्तव्यत्वेन विहितं नान्यत्किमपि तस्य वै
तथा किमर्थमित्युक्ते तस्य वेदोक्तकर्मणः । अग्निहोत्रस्य मुख्यत्वात्तस्योद्धरणकर्मणः ॥
उदयास्तमनात्पूर्वं कर्तव्यत्वाख्यहेतुना । तत्रोक्तस्य तस्यास्य दुर्भाक्त्वं न संशयः ॥
तान्त्रिकादपि च स्मार्ताद्वैदिकं कर्मसूरिभिः । सर्वोत्तरमितिप्रोक्तं तस्मादेतं तु दुर्बलम्

दीक्षासु चेत्पुनस्तत्र सन्ध्याकालेऽस्य केवलम् ।
परित्यागः प्रकथितो वाग्विसर्गात्परं पुनः ॥
अर्घ्यमात्राभ्यनुज्ञानं गायत्रीदशकस्य च ।
निखिलस्याङ्गजालस्य न्यासवीजादिकस्य वै ॥

स वाग्यतस्तप इति श्रुत्यैतद्धि निरूपितम् । नक्षत्रदर्शनात्पश्चाद्वाग्विसर्गश्च चोदितः ॥
तस्मान्नित्यं वैदिकः स्यादाहिताग्नेर्द्विजन्मनः । दशप्रणवगायत्रीमेकादौ सान्ध्यकर्मणि
आपोहिष्ठात्रयंपश्चाद्दधिक्रावद्वयं तथा । हिरण्यवर्णाश्चत्वारः द्रुपदाख्या तथैकका ॥
गायत्री पापसन्त्यागे गायत्र्यर्घ्यं तथैकका । असावादित्य इत्येतदोमित्येकाक्षरं परम्
आयतु मन्त्रस्तत्पश्चाद्यदह्नादिति तत्परम् । गायत्रीजपतः पश्चान्मित्रस्येति त्रयं ततः ॥
ओं नमः पञ्चकं तच्च यास······तत्परम् । उत्तमेशिखरेचेति स्ततोमयाथ चरमा ॥

गात्रोभिवादनंचेति प्रातः सन्ध्या यथैव सा ।
सायं सन्ध्या मध्यमा च विशेषः पुनरप्ययम् ॥

तयोः सन्ध्ययो प्रोक्तः प्रथमप्रोक्षणात्परम् । सतारकनवकान्नित्यं जलप्राशनकर्मणि ॥

सूर्यश्चेति मनुस्त्वादौ मध्यमेऽऽपः पुनन्त्विति ।
अग्निश्चेति तथा सायं भेदस्तु श्रुतिचोदितः ॥

उपस्थानेऽपि मध्येऽस्मिन्नासत्येनोद्वयं पुनः । उदुत्यं च तथा चित्रं तच्चक्षुरिति तत्परम् ॥

ज्योक्च सूर्यं तथा शिष्टन्न ममवत सूरिभिः ? ।
सां ··········· ज्ञेयैरित्येवं तन्निरूपितम् ॥

चरमायां तु सन्ध्यायामिमंमे वरुणेतिवै । तत्त्वायामीति च ततः यच्छिद्धिते ततः पुनः
यत्किंचेदं कितवासः ऋचः ··· ··· । सममन्यत्प्रकथितमेतावन्नाधिकं पुनः ॥
एतावदेवतेसर्वे महात्मानो महर्षयः । सप्तर्षयः काश्यपाद्या नारदाद्याः सुरर्षयः ॥
सनकाद्याश्चयोगीन्द्राः सर्वलोकोत्तमोत्तमाः । अकर्तुमन्यथाकर्तुं कर्तुं चापि जगद्वशे ॥
चराचरसुरासुरमिलितं शक्तिमत्तराः । अनया सन्ध्यया पूर्वं बभूवुर्लोकपूजिताः ॥
(एक)द्वित्राश्च बहवः नैव स्युःकेतु ते पुनः । चत्वारिंशतिसंख्याकाः प्रातःकाले श्रुतीरिताः

एतत्किंचित्तत्रपश्चान्मध्ये सान्ध्येऽत्रकर्मणि । मन्त्रद्वयं विकल्पेनाधिकया च त्रयं पुनः ॥
······रूयकार्येऽत्र प्रधानं चात्र केवलम् । ब्राह्मण्यमूलं गायत्री मात्रमेवात्र तत्समम् ॥
नान्यत्कमपिवक्ष्यामि सत्यमेव तथा पुनः । सत्यं सत्यं प्रवक्ष्यामि······रमो द्विजः ॥
सर्ववन्द्यः सर्वगुरुः सा गायत्री विकारतः । दशप्रणवसहिता व्याहृतिन्यासवर्णनात् ॥
दशप्रणव गायत्री सेवनान्यापि सा तथा । सर्वकर्मसु ··· ··· प्राणायामाख्यकर्मणः
असावादित्यमन्त्रोऽपि तदङ्गत्वेन वै भवेत् । तत्प्रोक्षणादिमन्त्रास्तु गर्भाङ्गा एव सर्वथा
न तु प्रधानिनो ज्ञेया तत्स्थाने वेदवित्तमाः । हिरण्यशृङ्गमन्त्रादिपवमानादिकस्तथा
यद्वा देवकैः भूयः इदं विष्ण्वादिकैरपि । अन्यैस्तथावेदगतैः यैः कैश्चित्तैस्तु पावकैः ॥

प्रोक्षणादीनि तान्यत्र कर्तुं शास्त्रेण सन्ततम् ।
शक्यन्ते किलतद्वत्त गायत्रीमात्रमत्यति ॥
विकल्पवाक्यतो वच्मि स्वीकर्तुं तन्न शक्यते ।
त्यागमात्रेण सा सन्ध्या तद्ब्राह्मण्यविनाशिनी ॥

नैव नित्यं प्रयत्नेन पुनः पुनरतीव वै । आवर्तयन् त्रिसन्ध्यासु स्वरवर्णादिकैरपि ॥

सा सम्यक् स्वरवर्णैकपठिता ब्राह्मयमूलका ।
सद्ब्राह्मण्यप्रदा नूनं न चैद्वैगुण्यदायिनी ॥
तस्याः सामीचिन्यसिद्धयेऽत्र सर्वे द्विजोत्तमाः ।
(वेदाध्य)यनकर्माख्यं चक्रभ्रमणशाणकम् ॥

नित्यं यत्नेन कुर्वन्ति न चेत्सा सर्वथा शिवा । सम्यगुच्चारणार्थाय न भवेदेव वच्म्यहम्
वेदाध्ययनसच्छिक्षा संस्कृतावाङ्महात्मनाम् । तत्स ··· रणाय भवेदिति सन्मतम् ॥
यस्त्यक्तवेदाध्ययनं गायत्र्युच्चारणाक्षमः । सम्यग्भवेदेव तस्माद्गायत्रीमात्रमप्यति ॥

तज्ज्ञैः सुशिक्षितो भीत्या तन्मन्त्रानपि सांगतः ।
अधीत्य कर्म तैः कृत्वा देही सायं कृती भवेत् ॥
न चेत्पाप्येव विज्ञेयो द्विजमात्रो नराधमः ।
नोर्ध्वलोकानवाप्नोति ह्यधोलोकान् स गच्छति ॥

गायत्रीमूलको विप्रो न निन्द्यःस्यात्प्रवच्म्यहम् ।
भूयोभूयः प्रवक्ष्यामि ब्राह्मण्यं तन्महात्मनाम् ॥
गोपनीयं प्रयत्नेन स्पष्टीकरणाक्षयम् । सन्ध्याशिखोपवीतैस्तैरन्विष्टः प्रथमैः पदैः ॥
ब्राह्मण्यं बुद्धिपूर्वेण पालनीयं महात्मनाम् । युगानुरूपाः सर्वत्र ब्राह्मणा भूतलेऽधिकाः॥
तथा देशानुरूपाश्च कदाचित्तु तथा तथा । प्रदृश्य(न्ते)वर्धते सन्तौ सन्तश्च ते पराः ॥
तेषां निन्दा न कर्तव्या युगरूपा हि ते द्विजाः ।
यस्मिन्देशे यदाचारा ब्राह्मणा धर्मवर्धकाः ॥
संप्रदायाश्च कृत्याश्च ताः कदाचिन्न लङ्घयेत् ।
स्नानं स्नातजलस्नानं स्पर्शस्नानं समीक्षणात् ॥
सततं संगवस्नानं मध्याह्नस्नानमेव च । (... ...) दिपु तत्तेषां दूषणाय न ॥
देशधर्मास्ताहशाः स्युः त एते दूषणाय न । नौपासनं कचिद्देशे न स्थालीपाकमेवच ॥
न देवार्चा ब्रह्मयज्ञः सान्ध्यं कर्मत्रयं च तत् ।
एकदाका (...) मन्त्राभसक्ति रपि केवला ॥
प्रदृश्यते तत्र तत्र मृत्तिका शौचशून्यता । एकवारो धृतजला त्रिवार च मनःक्रिया ॥
एवं जातीयकाचारा युगदेवाविपर्ययात् । द्विजत्वजातिनाशाय न भवन्त्येव सर्वदा॥
परं तु ताहशं ब्रह्मदोषयुक्तंभवत्यति । सामीचीन्यं नैति तस्मात् तत्तिष्ठतु यथा तथा
तज्जातिभाव (......) वन्द्यं न निन्द्यं पूज्यमप्यति ।
अप्रशस्तं यद्यपि स्यात्तथाप्ये तत्तु जातितः ॥
स्वीकार्यमपि संग्राह्यं वाङ्मात्रेण समर्चयेत् ।
याचितस्तेन दद्याच्च शक्त्या तन्न तु वञ्चयेत् ॥
तद्वञ्चनेन ते देवाः वञ्चिताः स्युर्नसंशयः । यतस्तु ब्राह्मणः सर्वदेवरूप इति स्मृतः ॥
तदेतदास्तां वहुना पौनः पुन्येन किं वृथा ।
स्नानौपासनतः पश्चात् कुर्याद् वै ब्राह्मणोत्तमः ॥
वेदानध्यापयेच्छिष्यवृन्दकं शास्त्रमेव च । अधिगच्छेदीश्वरं च यदृच्छालाभकोप्यति ॥

संतुष्ट एव प्रभवे (... ...) भवेन तु । मध्याह्नस्नानपरतः ब्रह्मयज्ञं समाचरेत् ॥

ब्रह्मयज्ञः

उदयानन्तरं केचित्तमिच्छन्ति द्विजोत्तमाः ।
प्राक् सायान्तस्यकालः स्यादित्येवं वेदिनां मतम् ॥

प्रागग्रेषूदगग्रेषु दर्भेषु सुसमाहितः । प्राणानायम्य विधिना देशकालावुदीर्य च ॥
तिथौ च प्रकृते पुण्यनक्षत्रादियुते शुभे । परमेश्वरतुष्ट्यर्थं ब्रह्मयज्ञेन संप्रति ॥
यक्ष्येऽहमिति संकल्प्य विद्युन्मन्त्रेण तेन वै । अवनिज्य करद्वन्द्वं त्रिराचामेत्ततः परम्
द्विवारं परिमृज्यैवमुपस्पृश्य सकृज्जलम् । शिरश्च चक्षुषी पश्चान्नासिके श्रोत्र एव च ॥

हृदयेलभ्य विधिना पञ्चोर्ध्वचंश एव च ।
ततः सर्वां च गायत्रीं व्याहृतीभिः समन्विताम् ॥

पादादिषु तथान्ते वा चोपदेशविधानतः । त्रिरन्वाह विधानेन ह्यनवान ... ताम् ॥

ऋचो अक्षर इत्युक्त्वा त्रिवारं चार्थसिद्धये ।
शक्त्या प्रश्नानुवाकौघ मन्त्राणां ब्राह्मणस्य वा ॥
विधीनामार्थवादानां क्रमाद्भागान्दिने दिने ।
तत (... ... ...) नखिलानपि ॥

अधीयीतैव धर्मेण तदीयेनैव नान्यथा । एवं स्वयं वर्जयित्वा समस्वरसमाश्रयात् ॥
उच्चैर्वदेद्बहिर्ग्रामे ग्रामे तु मनसैव वै । तं स्वाध्यायमधीयीत तपस्वी पुण्यवान्भवेत् ॥
ऋचामध्ययनेनापि भवेयुः क्षीरकुल्यकाः । भवेत्कल्पितवान्नित्यं तेषां च यजुषामपि ॥

स्वरोच्चारणतो विद्वान् घृतकुल्या (... ...) ।
प्रभवत्येव सततं तत्सामाध्ययनेन चेत् ॥
सोमधारा महाकुल्या कारकोऽयं सदा भवेत् ।
तदन्तर्गतगाथानामितिहासानुरूपिणाम् ॥

पुराणानां च प (... ...) तीः प्रियाः । कल्पातल्पानल्पभोगजनको जनयेदपि ॥

यजेत्प्रश्नेन शक्तश्चेत् अनुवाकेन वाऽथवा। मन्त्रेण वाक्यमात्रेण प्रज्ञा तेनैव नान्यथा

ब्रह्मयज्ञं प्रकुर्वीत (... ...) नित्यमेव वै।
नमो ब्रह्मण इत्युक्त्वा परिधानीयकामृचम्॥
त्रिराहृदर्भपाणिस्सन्वृष्टिमात्रेण तत्परम्।
समापयेज्जलंस्पृष्ट्वा तान्दर्भांस्तत्रनिक्षिपेत॥

स्वाध्यायी तु वेदस्य ब्रह्मयज्ञाय सन्ततम्। इषेत्वेत्यनुवाकान्तमनुवाकांस्ततः पुनः॥
चतुरस्त्रीनथद्वौ वा यथाशक्ति समभ्यसेत्। अभ्यस्तमात्र (......) मधीयीतैव तत्परम्
भद्रं कर्णेभिरित्यत्र नात्यन्तं ब्रह्मपाठके। मन्त्रद्वयं त्रयं वापि समधीतैव तत्परः॥

ऋग्वेदेऽप्यग्निमीळेति अग्नआयाहि सामनी।
शंनोदेवी (...) परमे वेदवाक्यमृचं तु वा॥

वदेदधीत्य विधिना साक्षात्कल्पे ततः पुनः। अथातोदर्शपूर्णेति प्रणयत्यन्तकं जपेत्॥
वृद्धिरादैच् सूत्रमध्ये तत्त्रयं समुदीरयेत्। ऋग्वेदलक्षणेचापि ग्लौःग्मेति च वदेत्तथा॥
पञ्चसंवत्सरमिति ज्योतिः सूत्रं च तद्वदेत्। मयरेत्यादिकं सूत्रं छन्दोविचिति मध्यगम्

अथाऽतो जैमिनेः सूत्रमथाऽतो व्यासभाषितम्।
अहं वृक्षस्य तत्पश्चाद् भूर्भुवः सुवरित्यथ॥
नमो ब्रह्मेति तेषां तत्परिधानीयकामृचम्।
त्रिरुक्त्वा वृष्टिवाक्यं च समुच्चार्य जलं स्पृशेत्॥

धृतान्दर्भानप्सु नित्यं निक्षिपेदिति तत्क्रमः। यावदध्ययनात्तस्य वेदाध्येतुर्दिने दिने॥
फलं भवति तावच्च वेदानध्येतुमप्यति। फलंभवेत्सत्यमुक्तमाद्रचित्तस्य कर्मिणः॥
वेदिवेदैकसच्चित्तशालिनः कृतिनः सतः। गुह्यमेतत्प्रकथितं समस्तोपनिषद्गतम्॥
अजस्रं ब्रह्मयज्ञान्ते यत्किञ्चिद्दक्षिणां ततः। प्रदद्यात्तु तदङ्गार्थं सायं यज्ञो दिने दिने
कर्तव्यत्वेन विहितो जामितारहितेन वै। ब्रह्मयज्ञमकुर्वाणो ब्राह्मणो यदि मूढधीः॥
भुङ्क्ते तूष्णीं सद्य एव वेदद्रोह्यपि द्रुग्गुरोः। देवद्रोही पितृद्रोही तीर्थद्रोही भवेदपि॥
तस्मात्तु ब्राह्मणो विद्वान्देवर्षिपितृतुष्टये। स्वानृण्याय भुक्त्यर्थं ब्रह्मयज्ञपरो भवेत्॥

सततं ब्रह्मयज्ञान्ते तदङ्गं तच्च तर्पणम् । द्विराचम्य ततो देवान् ऋषीन् ऋषिगणानपि ॥
पितॄन् पितृगणांश्चैव तर्पयेदनुपूर्वशः । देवानृषीन्पितॄन्नित्यमक्षतैरेव तर्पयेत् ॥
विशेषदिवसेष्वेव पितॄणां तर्पणं तिलैः । तद्दिने श्राद्धधर्माः स्युः तत्कर्तु नात्र संशयः ॥
तर्पयित्वा पितॄन्यस्तु तिलदर्भैः समाहितः । द्वितीयां कुरुते रात्रिं कांगतिं(प्राप्य)मूढधीः
कालसूत्रमधो याति यावदभूतसंप्लवन् । तिलतर्पणकृन्मर्त्यो स्त्रियं वा योऽधिगच्छति ॥
स्वरेतसा पितॄन्सोऽयं स्नापयेत् अचिरेणवै ।
देवानृषीन्पितॄंश्चापि स्वशाखा चोदितान्परान् ॥
तर्पयीतैव विधिना तत्तत्तीर्थेन नान्यतः । देवतान्देवतीर्थेन ऋषितीर्थेन तानपि ॥
पितॄंश्च पितृतीर्थेन तर्पयेदन्वहं द्विजः । द्वितीयया विभक्त्याऽत्र सर्वेषां तर्पणं भवेत् ॥
पदेन तर्पयामीति ह्यनुषङ्गो भवेदपि । अनुषङ्गो द्वितीयान्ते कदाचिन्नादितो भवेत् ।
चतुर्थ्यन्तेन चेत्तत्तु तर्पणं वै तदा पुनः । नमः पदान्तेऽनुषङ्गः एवं तर्पणनिर्णयः ॥
स्नानान्ते ब्रह्मयज्ञान्ते तीर्थे तीर्थविशेषके । विधिज्ञः तर्पणंकुर्याद्देवादीनां यथा क्रमम् ॥
गर्ते वापि शुचौ देशे स्थले विस्तीर्णबर्हिषि । विधिज्ञस्तर्पणंकुर्यात्तटे पात्रेऽथवा शुचौ ॥
सर्वतोमुखसामीप्यं ब्रह्मयज्ञस्य सन्ततम् । विशेषेण प्रशंसन्ति काननं बहिरप्यति ॥
ग्रामो गृहो मध्यमः स्यात्तस्मात्तत्रैव संचरेत् । गृहे ग्रामेऽपि भूयश्च ह्यछदि र्दश उत्तमः ॥
कृतस्नानः कृतजपः कृतहोमो जितेन्द्रियः ।
ग्रामात्प्राचीमुदीचीं वा यत्र तिष्ठेज्जलाशयः ॥
तत्र गत्वा प्रयत्नेन ब्रह्मयज्ञं समाचरेत् । उक्ताशासु जलाभावे तं दिनं वा व्रजेत वा ॥
प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च द्विराचम्य कुशास्तरे । पूर्वास्य उत्तरास्यो वा जानुमध्यकरद्वयः
अधः कृत्वा परं सव्यं दक्षिणं परिविन्यसेत् ।
पवित्रपाणिदर्भस्थः स्वकरौ दक्षिणोत्तरौ ॥
. . . . .
कदलीपुष्पवत्कृत्वा ब्रह्मयज्ञपरो भवेत् । विना रौप्यसुवर्णाभ्यां विना पुष्पाक्षतैः कुशैः
विना मन्त्रैस्तुदेवर्षि(र्षीन्)तर्पयेत्तेन निष्फलम् । खड्गमौक्तिकहस्तेन रत्नैः पुण्यैः सुशोभनैः
हिरण्येन कुशैर्दर्भैः कृतं तर्पणमुच्यते । जले स्थित्वा नरोयस्तु देवर्षिपितृतर्पणम् ॥

तद्व्यर्थमेव भवति व्योम्नि तत्तु विनश्यति । स्थले स्थित्वा जलेयस्तु प्रयच्छेदुदकं नरः

नोपतिष्ठेत तद्वारि पित्रादीनां निरर्थकम् ।
यत्राशुचिस्थलं वा स्यादुदके देवताः पितॄन् ॥

तर्पयेत्तु यथाकाममप्सु सर्वं प्रतिष्ठितम् । वामपादं जले कृत्वा स्थले कृत्वा तु दक्षिणाम्
शुचिस्थले समासीनो जानुमध्य करद्वयः । उपवीती पवित्राभ्यां युक्तहस्त उदङ्मुखः ॥
फेनबुद्बुदकीटादिरहितं वारि निर्मलम् । पूर्णेनाञ्जलिनाऽऽदाय देवतीर्थेन तर्पयेत् ॥
देवान्ब्रह्मादिकान्सर्वान्पुत्रपौत्रगणानपि । भूर्भुवः स्वर्देवताश्च व्यस्ताव्यस्ताश्चताः पृथक्
तर्पयेत्तु क्रमेणैव शुद्धयज्ञोपवीततः । देवासुरास्तथा यक्षा नागगन्धर्वराक्षसाः ॥

पिशाचाः गुह्यकाः सिद्धाः कुश्माण्डा भैरवादयः ।
जलेचराः भूमिचराः वाय्वाधाराश्च जन्तवः ॥

तृप्तिं तेनैव गच्छन्ति भूर्भुवस्तर्पणेन वै । तेनैव चाम्बुना भूयो मोदन्ते दशवार्षिकम् ॥
कराङ्गुष्ठयुगासक्तब्रह्मसूत्रेण मानुषान् । सनकादीनृषींश्चैव कृष्णद्वैपायनादिकान् ॥
भूर्भुवस्स्वस्थितानन्यान्पत्नीपुत्रांश्च पौत्रकान् । कण्ठस्थयज्ञसूत्रोऽयमृपितीर्थेनचाक्षतैः॥
वेदकाण्डऋषींश्चैव सूत्रकाण्ड ऋषीनपि । तर्पयेद्देवविधिना पूर्ववत् प्रत्यङ्(मुख)द्विजः॥
प्राचीनावीतिना पश्चात्पितृजातिसमाश्रितान् । तर्पयेत्पितृतीर्थेन जर्तिलैर्वा यवैर्नवैः ॥
पैतृकेषु दिनेष्वेव तिलैस्तत्तर्पणं चरेत् । सोमश्च पितृमान्पूर्वं देवता तत्र तत्परम् ॥

यमोऽङ्गिरस्वांस्तत्पश्चादग्निष्वात्तास्ततः पुनः ।
अग्निः सोऽयं कव्यवाहः पुनर्बर्हिषदस्तथा ॥

तानेतानखिलान्पत्नीन्पुत्रपौत्रगणानपि । तर्पयेच्च पृथक्त्वेन पितृतीर्थेन भक्तियुक् ॥

एते हि देवपितरः पित्रादीनथ मानुषान् ।
त्रीन्पित्रादींस्तथा मातॄंस्तथा मातामहानपि ॥
मातामहीं पितृव्यादीन्सपत्नीं जननीं तथा ।
मातृवर्गात्परं मात्रा साकं वा तां पृथक् च वा ॥

तर्पयेदेव विधिना मातामहकपूर्वतः । मातामह्यादिकानां तु परतस्स्वकलत्रकम् ॥

सुतभ्रातृपितृव्यास्तु मातुलाः सहभार्यकाः । दुहिता भगिनी चैव दौहित्रो भागिनेयकः
पितृष्वसा मातृष्वसा श्वशुरो गुरुरर्थिनः । स्वामी सखा तथाचार्यः तर्पणक्रम ईरिताः
एतेषां तर्पणकरः वंशोद्धारक उच्यते । स्नानार्थमेनं गच्छन्तं त एते निखिलाः स्वकाः ॥

अत्यन्ततृष्णया नित्यं तदीयसलिलार्थिनः ।
देवता अनुगच्छेयुस्तस्मात्तेषां जलार्थिनाम् ॥
प्रयच्छेत्सलिलं भक्त्या तदाशापूरणाय वै ।
यो यज्ञान्ते तर्पयेत् त्वां सोऽयं तेषां महाशिषाम् ॥
नित्याश्रयो भवेन्नो चेत्तेषां शापस्य भाजनम् ।
भवेत्किरातस्तद्भक्त्या स्वपितॄणां तु तृप्तये ॥

सुखाय तत्कामपूर्तिकरो विद्वान्महामनाः । अल्पयत्नेन सुमहच्छ्रेयसां संपदामपि ॥
नित्याश्रयः प्रभवति कुलमस्य च वर्धते । भूर्भुवः स्वः पितृमन्त्रतर्पणेन तु तेऽखिलाः ॥
नरकेषु समस्तेषु यातनासु च ये स्थिताः । तेषामाप्यायनायैतद्भवेत्तु सलिलं तु तत् ॥

ये बान्धवाबान्धवा ये येऽन्यजन्मनि बान्धवाः ।
तेऽपि तृप्तिं परां यान्ति ये दुःखात्तोयकांक्षिणः ॥

येऽग्निदग्धाः कुले जातादग्निदग्धाः कुलोद्भवाः। तथा दत्तेन नीरेण तृप्तिं यान्ति परां परे
तस्मात्तथा भूर्भुवः स्वः तर्पयामीति तर्पयेत् । नित्यमेतत्तर्पणं तु कथितं सुमहात्मभिः ॥
नैमित्तिकं तथाप्यन्यत्तर्पणं तत्र कथ्यते । संबन्धनामगोत्रेण स्वधान्तेन ततोन्ततः ॥
वस्वादिरूपं निर्दिश्य तर्पणं यत्तु तादृशम् । तन्नामगोत्रग्रहणे पुरुषं पुरुषं प्रति ॥

तिलोदकाञ्जलींस्त्रीं स्त्रीनुच्चैरुच्चैर्विनिक्षिपेत् ।
प्राङ्मुखस्तर्पयेद्देवानृषींश्चैव ह्युदङ्मुखः ॥
दक्षिणाभिमुखःपश्चात्पितॄंस्तांस्तर्पयेत्सदा ।
एकैकमञ्जलिं देवान् द्वौ द्वौ तु सनकादयः ॥
तथा त्रींस्त्रींश्च पितरः प्राप्नुवन्तीति शास्त्रगाः ।
एकाञ्जलिं स्त्रियस्सर्वाः प्राप्नुवन्त्येव नित्यशः ॥

मातृमुख्याश्च यास्तिस्रः मातामह्यादिकास्तथा ।
अञ्जलित्रयभागिन्यः सपत्नी जननी तु सा ।।

नित्यद्व्यञ्जलिगाप्रोक्ता सर्वतर्पण मात्रके। तस्याः प्रत्याब्दिके श्राद्धे परेऽह्नि तिलतर्पणे सैवत्र्यञ्जलिगातत्र मात्रे ज्ञेया विचक्षणैः । एतत्तर्पणतुल्यानि पुनरन्यानिकानिचित् ।। सन्त्येव तर्पणान्यत्र कर्तव्यानि महात्मभिः । तत्राद्यमेकं कथितं यमतर्पणसंज्ञकम् ।। तदुत्सवचतुर्दश्यां तत्कार्यं धर्मकांक्षिभिः । कृष्णाङ्गारकवारे च तत्कार्यं स्याद्यमक्रतौ ।। श्लोकैरेतैर्नमस्कारकरणात्परमेव तत् । यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ।। वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च । औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने ।। वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय ते नमः । चतुर्दश्यां तु मन्त्रस्य पदैरेतैस्तु तर्पणम् ।। तर्पयामीति सर्वत्र द्वितीयान्तैः क्रमाच्चरेत् । एकैकेन तिलैर्मिश्रान् दद्यात् त्रीनुदकाञ्जलीन् यज्ञोपवीतिनाकुर्यात्प्राचीनावीतिनाऽपि वा। देवत्वं च यमत्वं च यमस्यास्ति द्विरूपता

यमोनिहन्ता पितृधर्मराजः वैवस्वतो दण्डधरश्च कालः ।
प्रेताधिपो दत्तकृतानुसौरिः कृत्यं च सर्वमसकृज्जपन्ति ।।

यत्र क्वचन नद्यां वै स्नात्वा कृष्णचतुर्दशीम् । तत्सर्वं धर्मराजं तं तर्पयित्वा विचक्षणः निखिलेभ्यश्च पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः । एवमेव पुनर्माघसप्तम्यां कृष्णपक्षके ।।

भीष्मतर्पणम्

अष्टमीदिवसे चैव भीष्मतर्पणमाचरेत् । सप्तम्यादिषु पुण्येषु दिवसेष्वत्र पञ्चसु ।। दद्यात्प्रदद्याद्भीष्माय तर्पणं प्रतिवत्सरम् । तेन तर्पणमात्रेण सहस्रद्विजभोजने ।। यत्फलं कथितं सद्भिस्तदवाप्नोत्यसंशयः । मन्त्रेणानेन कुर्वीत तर्पणं तच्च पण्डितः ।। वैयाघ्रपादगोत्राय साङ्कृतिप्रवराय च । गङ्गापुत्राय भीष्माय प्रदास्येऽहं तिलोदकम् अपुत्राय ददाम्येतत्सलिलं भीष्मवर्मणे । महात्मने ब्रह्मण्याय तदीयदिनपञ्चके ।।

मन्त्रेणानेन सलिलं दद्याद्भीष्माय भक्तितः ।
तावता कृतकृत्योऽयं नित्यश्रीको भवेद्ध्रुवम् ।।

ब्रह्मयज्ञात्परंनित्यं देवपूजां समारभेत्। सर्वसंभृतसंभारः प्रयतो देवतोन्मुखः ॥
एककालं द्विकालं वा त्रिकालं वापि पूजयेत्। अपूज्यभोजनं कुर्वन् नरकं प्रतिपद्यते ॥

प्रातर्मध्यन्दिने सायं विष्णुपूजां समारभेत्।
यथा सन्ध्या यथा होमः देवपूजा तदा बुधैः ॥
नित्यत्वेनैव विहितस्तस्मात्काले समाचरेत्।
अशक्तो विस्तरेणैव प्रातस्संपूज्य केशवम् ॥

मध्याह्ने चैव सायाह्ने पुष्पाञ्जलिकमात्रतः। पूजाकार्यकरोनित्यं भवेद्भक्त्या दृढव्रतः॥

विना सन्ध्यां विना होमं नैव पूजां समाचरेत्।
ब्रह्मयज्ञात्परं पूर्वं यथा रुचि समाचरेत् ॥

प्रतियामे मुहूर्ते वा प्रातस्सायं दिवानिशम्। देवचित्तो नरोभूयादन्यथा न भवेदपि
तन्नित्यतर्पणादूर्ध्वं वैश्वदेवादधो भवेत्। अकुर्वन्देवपूजान्तां ब्राह्मणो यदि भोजनम् ॥
करोत्यपण्डितो मूढो सर्वपाप्यग्रणी स्मृतः। तमेतं पापिनंभ्रान्तं धर्मराजोऽतिकोपतः ॥
ग्राससंख्या लोहपिण्डान् प्रतप्तान्प्राशयेद्यमः। तर्पणान्ते धृतंस्वेन तथार्द्रं वस्त्रमन्तिमे ॥
कृत्यानां वेदगीतानां निपीड्य पितृतृप्तये। आचम्य प्रयतोभूत्वा सुमुखः शुद्धमानसः ॥
देवानामर्चनंकुर्याद्ब्रह्मादीनामतः परम्। ब्रह्मार्पणं विष्णुमीशानं सूर्यमग्निं गणाधिपम्॥

दुर्गां सरस्वतीं लक्ष्मीं गौरीं वा नित्यमर्चयेत्।
स्वमन्त्रैरर्चयेद्देवान् पत्रपुष्पैरथाम्बुभिः ॥

शाट्यायनीं ब्राह्मणोक्तान्पुरा कौषीतकानपि। ब्रह्माणं शंकरं सूर्यं तथैव मधुसूदनम् ॥

स्कन्दं क्षेत्रपतिं शक्रं देवमग्निं गणाधिपम्।
दुर्गां सरस्वतीं लक्ष्मीं गौरीं गङ्गां शिवामपि ॥
अन्यांश्चाभिमतान्देवान्भक्त्या चाक्रोधनोत्वरः।
शैवं पाशुपतं शाक्तं सौरं वैनायकं तथा ॥

वैष्णवं वैदिकं चेति पूजाकल्पस्तु सप्तधा। स्थण्डिले प्रतिमायां वा जलेऽग्नौ हृदयेऽपि वा
भानौ वा स्वर्णरत्नेषु गोब्राह्मणवनस्पतौ। अग्निर्देवोद्विजातीनां योगिनां हृदये हरिः ॥

प्रतिमाख्यप्रबुद्धानां सर्वत्र समदर्शिनाम्। पौरुषेणैवसूक्तेन गायत्र्या प्रणवेन वा ॥
अष्टाक्षराख्यमनुनाऽथवा द्वादशाक्षरैः। गुरूपदिष्टमार्गेण देवं वाद्येन चार्चयेत् ॥
अष्टाक्षरो महामन्त्रः सर्वपापहरः शुभः। सर्वदुःखहरः श्रीमान्सर्वशान्तिकरः परः ॥
अष्टाक्षराख्यमन्त्रस्य ऋषिर्नारायणः स्वयम्। छन्दांश्च देवी गायत्री परमात्मा तु देवता
गन्धाक्षतादिसकलमनेनैव निवेदयेत्। अनेनाभ्यर्चितो विष्णुः प्रीतो भवति तत्क्षणात्

किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः किं तस्य बहुभिर्मखैः।
ओं नमोनारायणाय मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥

आवाहनासनेपाद्यमर्घ्यमाचमनं तथा। स्नानं वस्त्रोपवीतं च भूषणं तदनन्तरम् ॥

गन्धः पुष्पं तथा धूपो दीपो नैवेद्यमेव च।
ताम्बूलं च ततो दत्वा नत्वा स्तुत्वा समर्पयेत् ॥
यो मोहादथवाऽऽलस्यादकृत्वा देवतार्चनम्।
भुङ्क्ते स याति नरकं शूकरेष्वपि जायते ॥
शूद्राणां च भवेन्नित्यं शुश्रूषा देवतार्चनम्।
महात्मनां ब्राह्मणानां नान्यदस्ति कदाचन ॥

स्त्रीणां तु पतिशुश्रूषा तामृते देवतार्चनम्। नान्यदस्ति जगत्यस्मिन् तदध्वसरणत्सदा ॥
भूशुद्धिं भूतशुद्धिं च कृत्वा चैवात्मरक्षणम्। मूलं च चतुरावृत्य दक्षनासास्थितासनम् ॥
मूलं षोडशधाऽऽवृत्य प्राणायाम इति स्मृतः। प्राणं तं हृदि विन्यस्य नकारं बिन्दुसंयुतम्

शिरस्येव तु मोङ्कारं शिखायामपि विन्यसेत्।
भकारं कवचे न्यस्य राकारं नेत्रयोर्न्यसेत् ॥

यकारेणास्त्रविन्यासं णकारमुदरे न्यसेत्। पृष्टे यकारं विन्यस्य चतुर्थ्यन्तैर्नमोन्तकैः ॥

ओं नं तु हृदये चेति प्रयोगोऽयं प्रचोदितः।
क्रुद्धोल्काय महोल्काय वीरोल्कायेति च क्रमात् ॥
द्व्युल्काय च सहस्रोल्कायाङ्गुलीष्वपि पञ्चसु।
स्वाहान्तैः प्रणवाद्यैश्च तथा वामाङ्गुलीषु च ॥

हृदये च तथा शीर्षे शिखायां कवचे न्यसेत् ।
दशदिक्ष्वपि विन्यासात् ध्यायेन्नारायणं हृदि ।।
अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैः धूपदीपैर्मनोहरैः। ओं क्रुद्धोल्काय स्वाहेति हृदयायेति च क्रमः।।
गन्धाक्षतैः स्वमात्मानं पुष्पैः पञ्चभिरर्चयेत् ।
पीतवस्त्राम्बुना प्रोक्ष्य कुर्यात्तु जलशोधनम् ।।
सौवर्णरजतं ताम्रं मृद्भाण्डं स्वस्तिकासनम् । देवस्य दक्षिणे स्थाप्य गायत्र्या पूरयेज्जलम्
प्रणवेनापि मन्त्रैर्वा पूरयेद्धृदयादिभिः । गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।।
नर्मदेसिन्धुकावेरि जलेऽस्मिन्संनिधिं कुरु ।
गङ्गादि चैवाह्यावाह्य गन्धपुष्पाणि निक्षिपेत् ।।
धेनुमुद्रां महामुद्रां दर्शयेन्मूलमन्त्रतः ।

शङ्खपूजा

शङ्खमन्त्राम्बुनाप्रोक्ष्य पीठमन्त्रेण वारिणा । देवस्य पुरतः कुर्याच्चतुरश्रं(स्र) तु मण्डलम्
जातवेदसमन्त्रेणाग्निवीजेन चानलम्। अभ्यर्च्य वायुवीजेन पीठे स्थाप्यैव पूजयेत् ।।
वायुमन्त्रेण चामन्त्र्य स्थाप्याब्जे सूर्यमण्डलम् ।
वीजेनैव च तं यष्ट्वा गायत्र्या हृदयादिभिः ।।
गन्धपुष्पैरथाभ्यर्च्य मातृकाक्षरमालया । हकारादि नकारान्तं विपरीतेन मूलतः ।।
जलं वकणवीजेन (?) पूरयित्वाऽभिमन्त्रयेत् । गारुडं धेनमुद्रां च महामुद्रां प्रदर्शयेत् ।।
गङ्गाद्यास्तत्र चावाह्य मन्त्रेणैव तु पूर्ववत् । हृदि प्रविष्टं विक्षिप्य शिरोमन्त्रेण मण्डनम्
शिखायां चार्चयेच्छङ्खनेत्रेणैव निरीक्षणम्। कवचेनावकुण्ठ्याथ कुर्याद्दिग्बन्धमन्त्रतः
मूलेन दशधामन्त्र्य कुम्भेनाऽऽत्माभिषेचनम् ।
गन्धपुष्पाक्षतान्प्रोक्ष्य पीठं यजनसाधनम् ।।
पाद्यार्घ्यादीनिपात्राणि पूरयेच्छङ्खवन्मुदा ।
पाद्ये चाचमनीये च गन्धपुष्पाणि निक्षिपेत् ।।

जाजीगन्धलवङ्गादि निक्षिपेन्मधुपर्कके । स्थापयेत्स्नानपात्राणि पयोदधिघृतंमधु ॥
शर्कराचोष्णवारीणि रत्नस्वर्णोदकानि च ॥

पीठपूजा

आसाद्य मूलमन्त्रेण पीठपूजामुपक्रमेत् । देवस्य दक्षिणेभागे मण्डूकं वामपर्श्वके ॥
कालाग्निरुद्रं संपूज्य पीठस्याधः क्रमात्ततः । आधाररूपिणीं शक्तिं मूलप्रकृतिमेव च ॥
कु(कू)र्मशेषं वराहं च पृथिवीं क्षीरसागराम् ।
श्वेतद्वीपं च गन्धाद्यैः चतुर्थ्यन्तैः स्वनामभिः ॥
संपूज्य शुद्धिमन्वर्णं निर्मितं चतुरश्र(स्र)कम् । चतुर्द्वाराणिसंपूज्य द्वारपालान्क्रमाद्यजेत्
कवाटद्वितयं यष्ट्वा गेहालीवास्तुकां यजेत् । देवस्य वामभागे तु गुरुरूपं हरिं यजेत् ॥
आग्नेयपीठादिगणे गुरुं दुर्गां सरस्वतीम् । क्षेत्रपालं समभ्यर्च्य ब्रह्मादीनपि तेषु वै ॥
धर्मज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं च स्वनामभिः । प्रागादिषु च पादेषु अधर्माज्ञानकैः क्रमात्
अवैराग्यमनैश्वर्यमधोशेषासनंयजेत् । ततोपरि महापद्मं ततोऽप्याग्नेयमण्डलम् ॥
सोमबिम्बं रवेर्बिम्बं सत्वादिषु गुणत्रयम् । अग्न्यादिबिम्बत्रितये व्याप्तश्च परमात्मकम्
अन्तरान्तं ततो यष्ट्वा प्रागादिषु दलैस्तथा ।
विमलोत्कर्षिणीं ज्ञानं क्रियायोगा स्तथैव च ॥
प्रज्ञाधीरा तथा सत्या पद्ममध्येऽप्यनुक्रमात् ।
नामभिः पूजनीयास्ताः चतुर्थ्यन्तैस्तथा हरिम् ॥
शालग्रामे च तं देवं पट्टे मन्त्रादिकल्पिते ।
हृत्पद्मे संस्थितं देवं स्थिरविद्युल्लतानिभम् ॥
नानारत्नप्रतीकाशमूर्णराजिविराजितम् । घण्टानिनादसंयुक्तं नादान्ते च समुद्भवम् ॥
द्वादशान्तं ततो नीत्वा मन्त्रस्थं तं तथात्मना । चिदानन्दमये देवे ध्यात्वैकं वा प्रभेदतः
तस्माद्विनिर्गतं देवं मन्त्रमूर्तिमयं परम् । प्रस्फुरत्तारकाकारं ध्यात्वा भ्रूमध्यसंस्थितम् ॥
पुनरञ्जलिनाऽऽवाह्य मूलमन्त्रेण रेचयेत् । बिम्बस्य हृदयाम्भोजे देवंस्थापनमुद्रया ॥

स्थापयेन्मूर्ध्नि विन्यस्य पुष्पमञ्जलिनायुतम् ।
स्थापयामीति संस्थाप्य देवञ्चाधिकमुद्रया ।।
तं संनिधापयामीति मन्त्रेणैवावकुण्ठयेत् ।
निरोधयामीति च ततस्त्ववकुण्ठयामीति च ।।

एवं हि मुद्रया कृष्यादिकं सकलकर्म तत् । विन्यसेद्देवदेवायाऽऽसीनं मूलमन्त्रतः ।।

पाद्यमर्घ्यं चाचमनं मधुपर्कं तथा क्रमात् ।
कल्पितेभ्योऽथ पात्रेभ्यो दत्वाऽथ स्थापयेद्धरिम् ।।

कल्पितेभ्योऽथ पात्रेभ्य अर्घ्यमाचमनं ततः । तत्पाद्यमुपवीतं च दत्वा गन्धादिकं पुनः
अक्षतानपि पुष्पाणि धूपदीपादिकं क्रमात् । नैवेद्यमपि ताम्बूलैः कर्पूरादिसुगन्धकैः ।।
गन्धेभ्यश्चन्दनं पुष्पं चन्दनादगरुर्वरः । कृष्णागरुस्ततः श्रेष्ठः अस्पृष्टैश्चापि जन्तुभिः ।।
अरण्यसंभवैर्यद्वा स्वात्मारामसमुद्भवैः । यद्वा त्रितैः पञ्चपुष्पैस्तुलसीजातिसंभवैः ।।
अन्यैः पुष्पैस्त्रिलोकेशं पूजयेत्त्रिदशेश्वरम् । येऽर्कपुष्पैस्त्रिलोकेशं पूजयन्ति जनार्दनम् ।।
तेभ्यस्तु सुमहद्दुःखं क्रोधाद्विष्णुः प्रयच्छति । उन्मत्तकेन ये मूढा पूजयन्ति त्रिविक्रमम्
उन्मादं प्रबलं तेषां ददाति गरुडध्वजः । काञ्चनी मालतीपुष्पैः ये यजन्ति सुरेश्वरम् ।।

दारिद्र्यदुःखं बहुलं तेभ्यो विष्णुः प्रयच्छति ।
गिरिकर्णिकया विष्णुं ये यजन्त्यबुधाः नराः ।।

तेषां कुलक्षयं घोरं कुरुते मधुसूदनः । अक्षतैरर्चयेद्विष्णुं चक्राङ्कप्रतिमासु वा ।।
दारिद्र्यदुःखं बहुलं क्रोधाद्विष्णुः प्रयच्छति । आदौ पादद्वयं पूज्य गन्धपुष्पैर्यथोचितैः
ततो वक्षःस्थलं विष्णोः पूजयेन्मस्तकं ततः । ततो देवं नमस्कृत्य परिवारान्प्रपूजयेत् ।।
प्रागादिषु च पत्रेषु हृदयादिचतुष्टयम् । वह्निनैऋतवाय्वीश कोणेष्वस्त्रं प्रपूजयेत् ।।

वासुदेवं यजेत्प्राच्यां दक्षे संकर्षणं यजेत् ।
प्रद्युम्नं तु यजेत्प्राच्यां प्रतीच्यामनिरुद्धकम् ।।
वह्नौ शान्तिं यजेद्विद्वान् श्रीं यजेद्राक्षसे दिशि ।
वायौ सरस्वतीं यष्ट्वा रौद्रकोणे रतिं यजेत् ।।

चक्रं शङ्खं गदां पद्मं कौस्तुभं कुशलं तथा।
खड्गं च वनमालां च प्रागादिषु यजेत्क्रमात् ॥

प्रागादिषु चतुर्दिक्षु ध्वजं गरुडमेव च। ततः शङ्खं निधिं पद्मं निधिं चैव यजेत्क्रमात्
वह्न्यादिषु च कोणेषु पूजयेत्तु विनायकम्। हर्यक्षं च ततो दुर्गां विष्वक्सेनमिति क्रमात्
प्रागादीशानपर्यन्तं लोकपालान्यजेत्क्रमात्। पश्चात्तु देवदेवाय दद्यादुदकपूर्वकम् ॥
धूपं नीचैः प्रदातव्यं दीपमुच्चैः प्रदापयेत्। प्रदापनेनात्र मन्त्रप्रोच्चारणमिति स्मृतम् ॥

दत्वाऽथ परिवारेभ्यो नैवेद्यं स्नानशोधनम्।
कृत्वा तु शङ्खवत्सर्वं दत्वा संप्रोक्ष्य तत्परम् ॥

चक्रेण हरयेत्तं तु वायुबीजेन शोधयेत्। दग्ध्वा च वह्निबीजेन ह्यमृतीकरणं ततः ॥
निर्विषीकरणं कुर्यात्ततोगरुडमुद्रया। धेनुमुद्रां दर्शयित्वा मूलमन्त्रेण योजयेत् ॥
पुष्पैरभ्यर्च्य नैवेद्यं पुष्पं देवाय पञ्चकम्। समर्पयेत्तु विधिना मूलेनोदकपूर्वकम् ॥
अमृतापिधानात्पश्चाद्गण्डूषं मुखवासनाम्। ताम्बूलं च ततो दद्यात्ततो नीराजनं हरेः
ततो नैवेद्यमुद्धृत्य विष्वक्सेनाय दापयेत्। अर्घ्याष्टकं ततो दत्वा दर्पणं व्यञ्जनं तथा
छत्रं चोपानहौ दत्वा नृत्तगीतैःस्तवैरपि। प्रणम्य दण्डवद्भूमौ नमस्कारेण योऽर्चयेत् ॥

परां गतिमवाप्नोति नित्यं क्रतुफलं लभेत्।
विष्णोर्विमानं यः कुर्यात्सकृद्भक्त्या प्रदक्षिणम् ॥

अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः। तेजो रूपं ततो देवं संहरिण्या प्रपूर्य च।
प्रविश्य देवे सर्वांस्तु तं देवं हृदि मुद्रया। स्थापयित्वाऽर्चनं सर्वं कुर्यान्नारायणार्पणम् ॥
अग्निष्टोमसहस्रैस्तु वाजपेयशतैरपि। यत्फलं कथितं सद्भिस्तत्फलं लभते वशात् ॥
हृदि रूपं मुखे नाम नैवेद्यमुदरे हरेः। पादोदकं च निर्माल्यं मस्तके यस्य सोऽच्युतः ॥

भवेदेव न सन्देहः सन्देही पातकी भवेत्।
एवं ह्यभ्यर्चितो विष्णुः प्रीतो भवति तत्क्षणात् ॥
किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः किं तस्य बहुभिर्मखैः।
एवमर्चयितुं विष्णुं यद्यशक्तोऽन्वहं नरः ॥

संकल्पमात्रं कृत्वा वा पुरुषसूक्तेन केवलम् ।
द्वादशाष्टाक्षरात्मभ्यां मन्त्राभ्यां वा नचेत्पुनः ॥
आपोहिष्ठादिभिर्वाऽपि तूष्णीकं वा यथा तथा ।
शालग्रामे शङ्खतोयमात्रेण स्नपनं वरम् ॥
उद्धरिण्याऽथ वा कृत्वा गन्धाक्षतसुमादिभिः ।
पूजयित्वा शक्तिमात्रात् केशवादिमुखैः पदैः ॥

तुलस्या वाऽभ्यर्चयित्वा कुसुमैर्वा न चेत्पुनः । तूष्णीकमात्रमात्राद्वा धूपदीपौ तथैव हि (उ)शक्तिमात्रादर्पयित्वा पक्कान्नं यत्तु केवलम् । सव्यञ्जनं सूपयुक्तं ताभ्यां विरहितं च वा निवेदयित्वा देवाय तत्पश्चात्तन्निवेदनम् । तद्भक्तेभ्यस्ताक्ष्यंशेषसनकादिभ्य एव च॥

समर्प्य कृतकृत्यःस्यात् भक्तिहीनोऽपि केवलम् ।
(यः पूजयित्वा देवेशं न कुर्याद्भक्तपूजनम् ॥

निरर्थकं भवेत्तत्तु तस्मात्तद्भक्तपूजनम् । प्रयत्नेन प्रकुर्वीत तं निर्माल्यसमर्पणम् ॥ भक्तपूजनमित्युक्तं तद्यत्नान्नित्यमाचरेत् ।) शालिग्राव्णामयुग्मस्य पूजनं कार्यमन्वहम् गृहिर्वर्णिवनस्थानां नित्यं संपत्करं परम् । तद्युग्मपूजनं तेषां न प्रशस्तं महात्मभिः ॥ निन्दितं दुःखफलदं तथा तस्मात्तु तच्चरेत् । शिलाभेदेन सा पूजा गर्हिता वेदमार्गिणाम् सर्वमूर्तिष्वेक एव भगवान्विष्णुरव्ययः । सान्निध्यं कुरुते नित्यं तस्माद्ग्राव्णां समर्चनम् एकमेव प्रकर्तव्यं न पृथक् तत्कदाचन । समष्टिपूजनादत्र श्रीमान्नारायणो विभुः ॥ सान्निध्यं कुरुते सर्वैः देवैर्भक्तैस्समन्वितः । अनेकग्रावयोगे तु देवदेवस्य तस्य वै ॥ सान्निध्यं तद्विशेषेण भवेदिति महर्षयः । यत्र द्वादशसंख्याकाः सा(शा)लग्रावाणनामकाः

वर्तन्ते स हि देशो यः साक्षाद्वैकुण्ठसंज्ञकः ।
आविर्भावो भगवतः प्रतिमास्वपि केवलः ॥
सा(शा)लग्रावमुखेनैव न स्वातन्त्र्येण वच्मि वः ।
प्रतिमानां प्रतिष्ठा सा सा(शा)लग्राव्णा समीपतः ॥
तस्मात्कार्या विधिज्ञेन वेदमन्त्रैः सुभक्तितः ।
प्रतिमाऽत्र पूजा सा वैदिकानां विशेषतः ॥

गर्हिता तत्प्रसादादि गर्हणं न तु वैदिकम्। असंभोज्यान्नहस्तेन यदन्नं वै निवेदितम्॥
तदग्राह्यं भवत्येव तादृशं तं न संस्पृशेत्।
असंपूज्या अपाङ्क्तेया अपात्राः पात्रदूषकाः॥
तान्त्रिका वेदबाह्याश्च द्वेषिणः कुण्डगोलकौ। तथा देवलकाः सर्वे ब्रह्मप्रद्वेषिणोऽपि ये
अभिनिर्मुक्तकुनखि श्यावदन्तककुष्ठिनः। परिविन्ना अभ्युदिताः परिवित्तय एव च॥
अपकीर्ति हता बन्धुत्यक्ता ब्राह्मणनिन्दिताः। पुनरन्ये कुत्सिता ये तत्कृतं यन्निवेदितम्
तदस्पृश्यस्पर्शनेन स्नानप्रक्षालनादिना। शौचं संपादनीयं स्यात्तादृशस्य तु भक्षणात्॥
अप्रायत्यमवाप्नोति तेन चित्ती भवेदपि। असंभोज्यान्न हस्तेन यदन्नं विनिवेदितम्॥
तन्निर्विशङ्कं येऽदन्ति ते जातिभ्रंशिनः स्मृताः।
सततं वैदिकानां तु प्रशस्तं स्यान्निवेदितम्॥
संभोज्यान्नैककरतः संस्कृतं पावनं शिवम्। निवेदितेन रुच्यर्थं भोजयेन्न निवेदितम्॥
न पीडयेत्पिण्डयेच्च न त्यजेन्न निषेधयेत्। न प्रोक्षेत्परिषिञ्चेच्च कुर्यान्नोच्छिष्टमप्यति॥
माहात्मद्वयहस्ताभ्यां रचितेऽपि निवेदिते। न भोजयेत्पुनः किं तु पृथक्त्वेनैव निक्षिपेत्
सुपक्वमन्नं विधिना शुद्धे पात्रान्तरे शिवे। सुखोष्णयित्वाभिघार्य सूपव्यञ्जनसंयुतम्॥
भक्ष्यभोज्यफलोपेतं रसैः षड्भिः समन्वितम्।
धूपदीपात्परं यत्नाद्गायत्र्या प्रोक्ष्य पाथसा॥
सत्येन परिषिच्येदं मन्त्रैः प्राणादिपञ्चकैः। निवेदयेत्पञ्चशाख चाञ्चल्याभिनयेन वै॥
घण्टानादप्रपूर्वेण देवाय परमात्मने। भक्तिगम्यो भक्तवश्यो दयालुर्दीनवत्सलः॥
भक्तापराधानखिलान् क्षमते तत्कृतान्परान्। एकं तमेवापराधं सहते न तु केवलम्॥
दीपदानात्परं यत्तद्व्यवधानकृतं हरिः। नैवेद्यमत्यसह्यं हि तद्विना क्षमते स्वभूः॥
यद···त्यं निखिलं तस्मान्न कुर्यात्तु तथा नरः।
कदापि बुद्धिमानत्र देवनिक्षिप्तचित्तकः॥
नैवेद्यमचिरात्कुर्यात् दीपादथ विचक्षणः। चिरायमाणे नैवेद्ये सोऽनर्थस्सुमहान्यतः
दिनमेकं दशरथः चिरात्कृत्वा निवेदनम्। पुरा जन्मान्तरे कार्यान्तरयोगेनतादृशः॥

पश्चाज्जन्मान्तरे तस्य फलं घोरं सुदारुणम् ।
अवाप किल मेधावी महाभक्तशिरोमणिः ॥

अप्ययं तदलंघ्यं वै तादृशं प्रवदामि च । नष्टायुर्नष्टनामश्च पुत्रशोकेन पीडितः ॥
सूनोरसंनिधौ कायं विससर्ज हि पार्थिवः । तत्पूजया स भगवान् क्रीतस्तत्पुत्रतां गतः
अपि तच्च फलं तस्मै तादृशं च ददौ पुनः । तस्माद्विद्वानत्र नित्यं तत्पूजास्वपि यत्नतः ॥
नैवेद्यमचिरात्कुर्याद्दीपादथ विचक्षणः । तथैव पुनरप्येकं भक्तानां तत्समर्पणम् ॥
तत्पूजान्ते प्रकर्तव्यमन्यथा तेति कोपतः । शपन्त्येनं बलिमुखाः भक्तास्ते सनकादयः ॥
तस्मात्तेषां प्रकर्तव्यं तन्नैवेद्यसमर्पणम् । एतेन शिवपूजापि प्रोक्तप्रायात्र केवला ॥
तत्राद्या या वैदिकी सा सर्वैः मन्त्रैर्निगद्यते । सर्वेषामतिसौलभ्यमार्गेणैवाऽतिसूक्ष्मतः

महेश्वरस्तत्र मध्ये प्रपूज्यः स्यात् त्र्यम्बकः ।
आदित्यः पूर्वभागे तु अम्बिकादक्षिणे शिवा ॥

विष्णुर्देवः पश्चिमे स्याद्गणनाथस्ततो(थो)त्तरे । क्रमेण स्थापनीयाः स्युः पूजनेऽत्र शिवस्य तु
······दं लिङ्गं बाणानामैकविश्रुतम् । सौवर्णं राजतं वापि तथा मारकतन्तु वा ॥

रात्नं वा रसलिङ्गं वा सद्योजाताख्यकं तु वा ।
अघोरनामकं वापि न चेत्तत्पुरुषाख्यकम् ॥

वामदेवाख्यकं श्रीमान्न चेदीशानसंज्ञिकम् । एतेषु लभ्यते यद्वा तदेकं वा त्रयं यजेत् ॥

सर्वाणि यानि वा यस्य तावन्त्यो वाऽत्र पूजयेत् ।
पूर्वोक्तैः परिवारैस्तु समष्ट्यै वाऽत्र पूजनम् ॥

वैदिकस्यैव विहितं तान्त्रिकस्य न तद्भवेत् । तद्गौरी शिवनाथाख्यं गौरीपूजनकर्मणि
स्वीकार्यमिति पूजाविधिज्ञाः प्राहुरित्यथ । स्फाटिके सूर्यमूर्तिः स्यात्प्रकल्प्या मन्त्रवित्तमैः

सा(शा)लग्राम्णि हरिः प्रोक्तः श्रौणः कल्प्यो विनायकः ।
सा(शा)लग्रामेषु शिवयोः मूर्तयो विविधाः पराः ॥
प्रशस्ताः स्युस्तास्तु सतां वैदिकानां महात्मनाम् ।
पूजाकर्मसुसंग्राह्या उत्तमत्वेन सन्ततम् ॥

दैनंदिनावाहनं तु पञ्चानामत्र वैदिके।
न कार्यमेव किं त्वेतत् कार्यं वच्म्यस्य निश्चयम्॥
दिना······काति करणे तत्पूजायां परं तु तत्।
आवाहनं तत्प्रभवेत् पञ्चगव्याभिषेचनम्॥

पञ्चामृताभिषेकश्च देवताऽऽह्वानसिद्धये। सा(शा)लग्रामे सर्वथैव न तथाऽऽवाहनं भवेत्
प्रतिमानां वैदिकानां पक्षे पक्षे भवेत्तु तत्। महाभिषेकात्परतः अपिधानक्रिया च सा॥
तदीय वाससैव स्यात्तद्भ्रमस्यापनुत्तये। धूपो दीपश्च नैवेद्यं त्रयमेव च तत्क्षणे॥
कर्तव्यत्वेन कथितं तद्विधिज्ञैर्महात्मभिः। (अपि चण्डालसंस्पृष्ट सा(शा)लग्रावा तु सन्ततम्
पूतः प्रक्षालनाच्छुद्धो भवत्येव ततः पुनः। तत्तीर्थं चापि नैवेद्यं न स्वीकार्यं दिनत्रयम्
फलादिकं चेत्संग्राह्यमोदनं निन्दितं भवेत्। पूर्षसूक्ताभिषेश्च तत्परं तस्य वैदिकम्॥

प्रकार्य इति तज्ज्ञास्ते प्रवदन्ति मनीषिणः।
उच्छिष्ट दूषितो यस्तु सा(शा)लग्रावा दिनद्वयात्॥
पूर्षसूक्ताभिषेकश्च तत्परं तस्य वैदिकम्।
प्रकार्य इति तज्ज्ञास्ते प्रवदन्ति मनीषिणः॥
उच्छिष्टदूषितो यस्तु सा(शा)लग्रावा दिनद्वयात्।
पूर्षसूक्ताभिषेकस्य योग्यः स्यादिति योगिनः॥
चण्डालहस्तगः साक्षात् सा(शा)लग्रावा तु पक्षतः।
जलावासेन शुद्धिः स्यात्ततश्चावाहनादिकम्॥
प्रतिमानिखिलाश्चापि शिवविष्ण्वादिकाः सदा।
प्रतिष्ठया तच्छास्त्रोक्तविधयैव न चान्यथा॥
पूज्या योग्याश्च पूताश्च स्युः संग्राह्याश्च सन्ततम्।
भवेयुरेव सर्वेषां यतीनां योगिनां विना॥)
आदित्यादिकपञ्चानां नित्यवैदिक पूजने।
रुद्रपूर्षादयो मन्त्राः तत्तन्नामार्चनादिकाः॥

सर्वा अप्यत्र कर्तुं वा शक्यन्ते ब्रह्मबुद्धितः। सर्वोपास्यं सर्ववन्द्यं सर्वनामास्पदं परम्
सत्यज्ञानानन्दरूपं जगज्जन्मादि कारणम्। तद्ब्रह्म कथितं यस्मात्तदेवातो महेश्वरः ॥

ब्रह्मविष्णुसूर्यशक्तिनाममात्रेण भिन्नतः।
निगद्यतेऽतस्तद्ब्रह्म शिव एव वचा (हरेः) परः ॥
हरिरेव शिवः साक्षात् तयोर्भेदो न सर्वथा।
भेदकृत्पापमाप्नोति पुनर्वच्म्यपि सूक्ष्मतः ॥
शिवस्य हृदयं विष्णुः विष्णोश्च हृदयं शिवः।
यथा शिवमयो विष्णुरेवं विष्णुमयः शिवः ॥

आकाशात्पतितं तोयं यथा गच्छति सागरम्। सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रति गच्छति
यथारुचि ततो नित्यमभीष्टसुरपूजनम्। जलाभिषेकपुष्पाद्यैः दीपाद्यैश्च निवेदनैः॥
कुर्यादेव विधानेन कृतकृत्यो भवेत्ततः। प्रणवो व्याहृतिर्माया बीजिनी करणी च सः
व्याहृत्या संपुटयुतो निखिलाकाररूपकः। सर्वमन्त्रस्वरूपश्च सर्वकारणवाचकः ॥

तथा सूर्यस्य वायोश्च इन्द्रस्याग्नेस्त्रयस्य च।
उमाया अप्य······कायाः स्वरूपोऽयं क्रियादिकः ॥
सुपुष्टिस्तस्य वृक्षस्य यथा गन्धः सुशोभनः।
याति दूरात्तथा तस्य गन्धस्पर्शौ महात्मनः ॥

तस्मात्तु गन्धाद्भगवान्गान्धारयति शंकरः। गान्धारश्च महादेवो देवानामपि लीलया
सुगन्धस्तस्यलोकेऽस्मिन्वायुर्वाति नभस्थले। तस्मात्सुगन्धिकं देवं सुगन्धं पुष्टिवर्धनम् ॥

अस्यावेशः पुरा शम्भोः हृदि योनौ प्रतिष्ठितः।
तस्य देवं सुवद्ब्राण्डहिरण्मयमजोद्भवम् ॥

चन्द्रादित्यौ स नक्षत्रा भूर्भुवस्वर्जनस्तपः। सत्यलोकमतिक्रम्य पृथिवीजस्य तस्य वै ॥
पञ्चभूतान्यहंकारो बुद्धिः प्रकृतिरेव च। पृथिवीबीजस्य तस्यैव तस्माद्वै पुष्टिवर्धनः ॥
तं पुष्टिवर्धनं देवं घृतेन पयसा तथा। पयस्संयुक्तदूर्वाग्रैः कुशकेन घृतेन वा ॥
सघृतेन तिलेनैव गल्ल(ड़ू)च्या पायसेन वा। मधुसंयुक्तगोधूमयवबिल्वफलैरपि ॥

कुसुदार्कशमीपत्र गौरर्षसपवारिभिः। भक्त्यालिङ्गे यथा न्यायं नित्यं देवं प्रपूजयेत्
ऋतेनानेन साम्पाशाद्बन्धनाज्जन्मयोगतः। मृत्योश्च बन्धनाच्चैवमक्षय्यं ते च तेजसा
उर्वारुकेण पक्वानां यथाकालादमृत्युकः। तथैव कालसंप्राप्तः ऋतेनानेन यस्ततः॥

पञ्च मन्त्रविधं कृत्वा शिवलिङ्गं प्रपूजयेत्।
तस्य पापक्षयोऽतीव भविता मृत्युनिग्रहः॥

त्र्यम्बकसमो नास्ति देव देव घृणानिधिः। प्रसादशीलः प्रीतश्च तथा पुत्रधनप्रदः॥
तस्मात्सर्वं परित्यज्य त्र्यम्बकं तमुमापतिम्। त्रियम्बकेण(न) मन्त्रेण पूजयेत्सुसमाहितः

सर्वावस्थां गतो वाऽपि युक्तो वा सर्वपातकैः।
ध्यात्वा शिवं कृतार्थःस्यात्सरुद्रश्च भवेच्छनैः॥
हस्तादत्वा च भूतानि दत्वा द्रव्याण्यप्यसंख्यया।
परेषां कृतकृत्यः स्याच्छिवार्चनपरो नरः॥

छन्दोऽनुष्टुप्कहोलश्च गायत्री वाथ वा पुनः। मृतसंजीविनीरुद्रबीजस्तत्प्रणवः स्मृतः॥
उमाशक्तिस्तु कथिता विनियोगो यथेच्छया। अनेन पूजयेद्देवं त्र्यक्षरेण जगद्गुरुम्॥
अक्षमालाधरो देवो दक्षिणेन तु पाणिना। वामेन मृतकुण्डं च धारयेदमृतान्वितः॥
वरलाभ...पाणिश्च दिव्याभरणभूषितः। शुक्लः सुपीतवासाश्च पद्मस्योपरि संस्थितः॥

ओं जुं सो मूलमन्त्रः स्यात् पूज्यो मृत्युंजयः शिवः।
गन्धादिभिर्यथान्यायंतन्नाम्नावाहनादिकम्।

वस्त्रे(स्तेनै)णैव कर्तव्यः अर्घ्यं तेनैव दापयेत्। मृत्युञ्जयोक्तकल्पेषु ब्राह्मणं तेन पूजयेत्॥
करशुद्धिस्तु मूलेन कवचं तेन कारयेत्। ऋषिं शिरसि विन्यस्य मुखे छन्दो हृदिस्थले॥
कुर्यात्तु देवताध्यानमस्त्रं च दशदिक्षु वै। प्रातःकाले च मध्याह्ने प्रदोषे च विशेषतः॥

भास्करोदयमारभ्य यावत्तु दश नाडिकाः।
प्रातःकालः सविज्ञेयः शिवपूजाविधौ नृणाम्॥
प्रातःकालं समारभ्य आसन्ध्यां मध्यमःस्मृतः।
अस्तमानं समारभ्य यावत्सप्त हि नाडिकाः॥

तृतीयाधममोज्ञेयः कालत्रयसमर्चने। त्रिवारमात्रकरणात् प्रातः प्रभृति सन्ततम्॥
आरात्रि सार्धयामं वै यदा वा स्यात्तदा स तु।
नियमः प्रभवेन्नूनं न संकल्पो विनश्यति॥
यद्वा मध्याह्नवेलायां शिवं यष्ट्वा तु सन्ध्ययोः।
पञ्चोपचारान्कुर्वीत तावत्पूजाफलं लभेत्॥
जलसंग्रहणं कुर्यात् पात्रपुष्पादिसंग्रहम्। कर्तव्यमुदकादूर्ध्वं शुद्धः सन् जलसंग्रहम्॥
कुर्यादेवातिभक्त्यैव नाशुद्धस्तु कदाचन।
स्नानं कृत्वा तु मध्याह्ने पुष्पाद्युत्पादयन्ति ये॥
देवतास्तं न गृह्णन्ति पितरो गुरवस्तथा। तस्मादिनोदयादूर्ध्वं मध्याह्नात्प्राक् समुद्धरेत्॥
स्वारामसंभवं श्रेष्ठं तत्तु स्यादुत्तमोत्तमम्। मध्यमं वनसञ्जातं क्रयलब्धं निरर्थकम्॥
परकीयारामजं तु तत्फलार्थं तमुच्यते। शूद्रोपवनजो यस्तु निरर्थकमिदं स्मृतम्॥
(वाय)वीयं वाडवानां द्वयोरर्धफलं लभेत्। शतपुष्पसमं विल्वं तथैव तुलसीदलम्॥
तुलसीपुष्पतुलितं बिल्वपुष्पसमं तु वा। न वस्तुलोके परमं वर्तते यत्र कुत्रचित्॥
प्राणायामं च संकल्पं विना देवं न पूजयेत्।
संकल्पात्परतो विद्वान् कलशार्चनमारभेत्॥
गन्धपुष्पाक्षतैः सम्यक् तीर्थावाहनकैः परैः।
आपोवेत्यादिभिर्मन्त्रैः तन्मुद्रादर्शनादिभिः॥
तन्मन्त्रपठनात्पश्चात् तज्जलेनोद्धृतेन वै। पूजाद्रव्याणि चात्मानं प्रोक्षयेत्तत्परं पुनः॥
यागगेहस्य पूर्वादिदिक्षु द्वाराणि पूजयेत्।
द्वारमन्त्राम्बुनाप्रोक्ष्य द्वारपालान् यजेत्क्रमात्॥
गणपो भारती लक्ष्मीःसर्वद्वारोर्ध्वगाः स्मृताः।
द्वारस्य दक्षिणे वामे मध्यमे परिवर्तिनः॥
प्राक् द्वारे दक्षिणे नन्दि गङ्गा च द्वारमाश्रितः।
गणेशो दक्षिणे द्वारे पश्चिमे तु सरस्वती॥

भृङ्गा सिन्धुश्च तत्पूर्वे सौम्यद्वारस्य पश्चिमे ।
गौरीतापौ च तत्पूर्वे दण्डश्चापि पयोष्णिका ।।

ऋषभा ...... प्रत्यग्द्वारे दक्षिणभागगौ । स्कन्दो गोदावरी वामे तेषामावाहनादिकम्
कृत्वा द्वाराणि संछाद्य पूर्वदक्षोत्तराणि च । कुर्वीत दक्षिणद्वारप्रवेशं सर्वकर्मसु ।।

कवाटद्वितयं यष्ट्वा सुवाहुं विसलं यजेत् ।
धामशाखां समाश्रित्य गेहलीमस्पृशन्यजेत् ।।

दक्षपादं पुरस्कृत्य वास्तुपालं ततो यजेत् । यजेन्निर्ऋतिकोष्ठे तु ब्राह्मणं जगदीश्वरम् ।।
गणेशस्थापनं वायौ गुरूगामीशकोणतः । देवं प्रदक्षिणीकृत्य वह्निकोणं समाश्रयेत् ।।

प्रतीचीमग्रतः शम्भोः नोत्तरां योषिदाश्रयेत् ।
स प्रतीचीयुतः पृष्ठं तस्माद्दक्षं समाश्रयेत् ।।

पश्चिमद्वारहर्म्यं तु यजेन्निर्ऋति (?) कोणगः । प्रणवेनासने प्रोक्ष्य बीजं सारस्वतं स्मरेत्
कर्णिकां संस्मरेत्तत्र दशप्राकारभूषिताम् । स्वरयुग्मं दलेष्वेव चन्द्रादींस्तत्क्रमाद्यजेत् ।।
पूर्वादिषु चतुर्दिक्षु वकारं बिन्दुसंयुतम् । आग्नेयादिषु कोणेषु उकारं बिन्दुसंयुतम् ।।
मातृकाभरणं कृत्वा उपनिन्यु ह्यु दङ्मुखः । पद्मासनसमासीनः प्राणायामक्रमान्वितः

भूतशुद्धिर्विधायैव मन्त्रशुद्धिर्विधाय च ।
मन्त्रन्यासं ततः कुर्यात्त्रिकोणं मण्डलं शुभम् ।।
समीकृत्याखिलं विद्वान् ऋषिछन्दादिपूर्वकम् ।
शङ्खं चैवार्घ्यपात्रं च पाद्यमाचमनीयकम् ।।

साधारणं जलेनैव क्षालयेदस्त्रमन्त्रतः । देवस्य पुरतः कुर्यात् त्रिकोणं मण्डलं शुभम् ।।

अग्निबीजं समालिख्य जातवेदसमर्चयेत् ।
अस्त्रेण क्षालितां धारां वायुबीजेन निक्षिपेत् ।।

रविमण्डलमध्यस्थं बिन्दुयुक्तमकारतः । स्नापयित्वा रविं पूज्य गायत्र्या गन्धपुष्पकैः ।।

क्षकारादिककारान्तमातृकां च विलोमयेत् ।
आनीय चोदकं शङ्खे तीर्थान्नाराचमुद्रया ।।

आवाह्यैव तु गङ्गादीन् तकारेण सविन्दुना। अमृतीकरणं कुर्यादमृती भुव इत्यथ ॥
निर्विषीकरणं कुर्यात् का च गारुड मुद्रया। हृदा संपूजयेच्छङ्खं कवचेनावकुण्ठयेत् ॥
अस्त्रेण रक्षयेच्छङ्खं कवचेनावकुण्ठनम्। अस्त्रमन्त्रेण चालोक्य धेनुमुद्रां तु मूलतः।
दर्शयित्वा ततो मन्त्रं स्पृष्ट्वा चैवाष्टधा जपेत्।
आत्मानं द्रव्यजातं च प्रोक्षेद्यजनसाधनम् ॥
पाद्यार्घ्याचमनीयादि पात्राण्येवं हि साधयेत्।
अभावे चैव पात्राणां शङ्खेचैवापि तन्त्रतः ॥
आत्माऽर्चनं प्रकुर्वीत गन्धाद्यै रष्टपुष्पकैः। तन्मालावलयं कृत्वा देवं वेदस्वरूपिणम् ॥
यजेदेव विधानेन वैदिको नित्यमेव वै। ह्रस्वदीर्घाञ्चितान्बिन्दून् ब्रह्मरन्ध्रशिरोन्तरात्
मन्त्रान्समुच्चरेन्मन्त्री देवममन्त्रेण वारिणा।
प्रोक्ष्याङ्गुष्ठकनिष्ठाभ्यां पूजापर्युषितं त्यजेत् ॥
वामहस्तेन संमृज्य पीठकं दक्षहस्ततः । मूलेन पाणिना देवं गङ्गाद्यवनयावधि ॥
मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैरुत्तानैर्लिङ्गमस्तके। पुष्पं निधाय दत्वाऽर्घ्यं लिङ्गमुद्रां दृशेद्धृदि ॥
अङ्गुष्ठेन स्पृशेल्लिङ्गं पश्चात्पादं तु मुष्टिना। अस्त्रेण हस्तं प्रक्षाल्य यजेद्देवं गणाधिपम्
पूर्वं संकल्पिते पीठे गुरुं चैव प्रपूजयेत् । आधारशक्तिं संपूज्य मूलप्रकृतिमेव च ॥
कूर्मं शेषं वराहं च पृथिवीं च यजेत्क्रमात्। ततो रत्नमयीं वेदीं मण्टपं स्थलमेव च ॥
पीठपादेषु चतृ(तुर्)षु वह्निकोणे गणेश्वरम्। उमां सतीं च तत्पश्चात् क्षेत्रपालां(श)च वह्नितः
धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं च यथाक्रमात्। यजेताधर्ममज्ञानमवैराग्यमनैश्वरम् ॥
इन्द्रादिषु चतुर्दिक्षु अब्जं चैव दलाष्टकम्। मूलकन्दं च नादं च दले चैव तु केसरम् ॥
रजस्तमो गुणं सत्वं मूलादिक्रमतो यजेत्। अष्टैश्वर्यसरूपाणि दलान्यष्टौ प्रपूजयेत् ॥
अष्टौ संपूजयेच्छक्तीः वामां ज्येष्ठां च काद्रिकाम्।
कालां च कलवी करणीं ततो बलविकारिणीम् ॥
बलप्रमथनीं सर्वभूतदमनीं क्रमात्। तथाष्टशक्तयः पूज्याः त्र्यम्बके तु विशेषतः ॥
जया तु विजया चैव अजिता चापराजिता। भद्रकाली कपाली च क्षेममृत्युः पराजिता

नवमीं कर्णिकामध्ये तथा चैव मनोन्मनीम्।
दलाग्रे केसराग्रे च कर्णिकाग्रे तु मध्यतः॥
सूर्यसोमाग्निबिम्बानि पूजयेच्छक्तिमण्डलम्।
ब्रह्माविष्ण्वीशरुद्रांश्च सूर्याद्रि(दि)क्रमतो यजेत्॥
मध्ये सिंहासनन्यासजातं न्यस्य च छन्दसाम्।
न्यासं कृत्वा क्रमेणैव कुर्याल्लिङ्गे स्वदेहवत्॥

मूलेन चासनं पाद्यमर्घ्यमाचमनीयकम्। मधुपर्कं चाचमनं स्नानं गव्यैस्तु पञ्चभिः॥
स्नानं चाचमनं दत्वा पाद्यमर्घ्यं तथाचमम्। वस्त्रं चैवाचमनं दद्याद्यज्ञोपवीतकम्॥

पुनराचमनं गन्धं दत्वा चैव यथोचितम्।
मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैः पुष्पाणि विनिवेदयेत्॥

नमो मुद्रां प्रदर्श्याथ शम्भोरावरणं यजेत्। पञ्चब्रह्मषडङ्गानि प्रथमावरणे यजेत्॥

ईशेन्द्र यमदिक्सौम्य वारुणेशेष्वतः क्रमात्।
वह्नीश निर्ऋत्र्(ऋ)ति मरुत् चक्रदिक्षु यथाक्रमम्॥
अस्त्रं चैव तु वह्न्यादिचतुष्कोणेषु पूजयेत्।
निवृत्ति वै प्रतिष्ठां च विद्यां शान्ति तथैव च॥

आग्नेयादिषु कोणेषु द्वितीयावरणं ततः। अनन्ताशेषकरुणा शिवोत्तमकनेत्रकौ॥

एकरुद्रं त्रिमूर्ति च श्रीकण्ठाख्यं शिवेड्यकम्।
पूर्वादिशान्तपत्रेषु विद्येशावरणं यजेत्॥

चतुर्थे लोकपालांश्च इन्द्रादीननुपूर्वशः। लोकपालास्त्रजालं च पूजयित्वाऽथ पञ्चमे॥
तस्मिन्नावरणे विद्वान् तत्क्रमोऽयमु(दीर्यते)। वज्रं शक्तिकालदण्डं खड्गपाशमथाङ्कुशम्
गदां त्रिशूलं संपूज्य धूपदीपादिना ततः। क्रमाद्दत्वा तु देवेभ्यो पुष्पैरभ्यर्च्य तत्परम्॥
धूपदीपौ पुनर्दत्वा घण्टानादपुरस्सरम्। अस्त्रेण प्रोक्ष्य पयसा चित्तशुद्धिसमन्वितः॥
चक्रेण प्रोक्षयेत्सर्वा धेनुमुद्रां प्रदर्शयेत्। ततो नैवेद्यपात्रस्य सर्वं चैव तु शङ्खवत्॥
पञ्चप्रहाणदेवस्य दद्यान्नैवेद्यमुत्तमम्। पुनर्नैवेद्यमन्येभ्यो दद्याद्याचमनीयकम्॥

हस्तोद्वर्तनताम्बूलमुखवासादिकं भवेत्।
दद्यात······स मूलेन नमोन्तं तर्पणं (दर्पणं) तथा ॥
दद्यात्तु व्यजनं छत्रं······पादानं चैव चामरम्।
दूर्वांस्तु दत्वा स्तुत्वा च प्रदद्यादष्टपुष्पकम् ॥
अर्घ्यं दत्वा यथाशक्ति जपं कृत्वा प्रणम्य च।
ततः प्रदक्षिणं कुर्यात् सव्यासव्यविधानतः ॥

मूल मन्त्रं जपेन्मौनिः गुरुस्मरणपूर्वकम्। ततः प्रदक्षिणीकृत्य दृष्ट्वा देवं प्रणम्य च ॥

पुष्पं दत्वा तु देवेभ्यो दद्यादर्घ्यं पराङ्मुखः।
सर्वान्देवान् शिवे योज्य शिवं च हृदि योजयेत् ॥

नैवेद्यं सकलं दद्यात्तान्त्रिकश्चित्तु तन्त्रतः। सर्वं कर्म समाप्याथ चण्डायैवाथ भक्तितः

निवेदयित्वा तत्पश्चात् सलिले परिवर्जयेत्।
चण्डाधिकारो यत्र स्यात् तत्प्रसादं न भक्षयेत् ॥

लिङ्गे स्वायंभुवे बाणे रत्ने च रसनिर्मिते। सिद्धप्रतिष्ठिते चैव न चण्डाधिकृतिर्भवेत् ॥

शुद्धवेदोक्तमनुभिः वैदिकैः सुप्रतिष्ठिते।
आदित्यादिवृते तस्मिन्लिङ्गे नास्याधिकारिता ॥

तन्त्रप्रकारवेदाख्य शास्त्रदेवलकार्चिते। देवमात्रे प्रसादस्य न कुर्याद्वैदिको ग्रहम् ॥

अपां ज्ञेयार्चिते देवे तान्त्रिकाभ्यर्चिते तथा।
तत्प्रतिष्ठितमूर्तौ वा त्यजेन्निर्माल्यकोदनम् ॥

स्वसंभोज्या······स्वजनकारितं यन्निवेदितम्। दैवतं तत्परिग्राह्यं तद्भिन्नं यत्परित्यजेत्
असंभोज्यान्नहस्तेन कारितं तु निवेदितम्। फलमूलशलाट्वादि यदपक्वं परिग्रहेत् ॥

स्वजनेतरपक्वानि निर्माल्यान्याखिलान्यपि।
वैष्णवान्यपि शैवानि न संभोज्यानि वैदिकैः ॥
आलयान्नानि शैवानि वैष्णावान्यपि वैदिकैः।
धर्मतो न भवन्त्येव भोक्तुं तानि तु तान्त्रिकैः ॥

अदनीयानिकालेषु तैर्नान्यैर्धर्मतत्परैः । तन्त्रप्रतिष्ठिते लिङ्गे तादृशे विष्णुविग्रहे ॥
यन्निवेदितमन्यन्तत् तेषामेवेति वैदिकाः । निवेदितेन रुच्यर्थं याजयेन्न निवेदितम् ॥
नोच्छिष्टयेन्मर्दयेद्वा तत्तद्द्यात्तथा तथा । शिवे निवेदितं भुक्तं तन्त्रैर्मार्गप्रतिष्ठिते ॥

अभक्ष्यं मांसतुलितं तत्तीर्थे वा सृजोसमम् ।
विष्णौ निवेदितं त्वन्नं तान्त्रिकैः सुप्रतिष्ठिते ॥

तान्त्रिकाणां भवेद्योग्यं अत्तुं तन्नेतरैर्जनैः । वाणादिलिङ्गनैवेद्यं शालग्रामादिना तथा
निवेदितं वैदिकेन भोज्यमेवेति वैदकाः । समष्टिकृतपूजायां सालग्रामेषु वा पुनः ॥
आदित्यादिषु वा ग्राह्यं कृतं यत्तु निवेदितम् । आगमोक्तप्रकारेण देवता या प्रतिष्ठिता
सापि वन्द्या सुसेव्या च वैदिकैर्धर्मतत्परैः । शूद्रपूजितमूर्तिस्तु प्रादक्षिण्यक्रमेण वै ॥

परिग्राह्या विशेषेण साक्षाद्धरिहरौ तु तौ ।
अञ्जल्या वन्दनीयौ तौ न साष्टाङ्गेन सर्वथा ॥

पूजितौ विप्रमात्रेण तौ देवालयेषु चेत् । तयोर्महामहिम्नैव वन्दनीयौ विशेषतः ॥
तत्पुष्पमूलताम्बूलशलाटुफलसंग्रहः । तत्प्रत्तोऽपि परिग्राह्यः कामकारान्न सर्वधा(था) ॥
अपि शैवं वैष्णवं वा प्रसादं वैदिकं शिवम् । स्वीकार्यं वैदिकैर्भक्त्या कदाचन न तान्त्रिकम्

निर्माल्यं धारयेद्भक्त्या शिरसा शिवकृष्णयोः ।
राजसूयस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति तत्क्षणात् ॥
शिरसा तत्तु निर्माल्यं निर्माल्यं धारयिष्यसि ।
अशुचिर्भिन्नमर्यादः सर्वावस्थांगतोऽपि वा ॥

स्वैरीचैवाप्रयुक्तात्मा नियमैश्च वहिष्कृतः । तस्य पापानि सर्वाणि नाशयत्येव देवदः॥
लोभान्न धारयेत्तस्य निर्माल्यं न च भक्षयेत् । न स्पृशेदपि पादेन लङ्घयेन्नापि सर्वथा
तन्निर्माल्योल्लङ्घनेन बुद्धिभ्रंशोऽपि जायते । निर्माल्यदाता नरके पच्यते कालमक्षयम्
पृथूदकं महातीर्थं गङ्गा च यमुना नदी । नर्मदा चैव कावेरी तथा गोदावरी नदी ॥
सप्त संनिहितास्त्वेता तत्तीर्थे वेदमन्त्रिते । तस्मात्तदुकं दिव्यं सर्वतीर्थमयं हि तत् ॥
धारणात्पापसंघातैः तत्क्षणादेव मुच्यते । ब्रह्महा वा सुरापी वा स्तेयी वा गुरुतल्पगः

तत्तीर्थ(र्थाभि)षिक्त(क्तेन)तत्सायुज्यमवाप्नुयात्। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वैदिकेन विपश्चिता
शिवविष्णू पूजनीयौ नित्यं नियमधर्मतः। विना तद्भाजनं नृणां नान्यदस्ति······॥
तस्मात्तदेव कुर्वीत भूयो भूयः प्रवच्मिवः। आदौ भजनकार्यस्य तत्पूजनमिहोच्यते॥
सामग्री प्रथमा दिव्या तं च तैर्वस्तुभिः परैः। पत्रैः पुष्पैः(फलैर्द्रव्यै नानाभावैः)सुशोभनैः

यजेज्जगद्गुरुं देवं ऋतं सत्यमनादि तत्।
ऋतं सत्येन मनुना यो ब्रह्माणमिति स्म च॥

मन्त्राभ्यां भावयेन्नित्यं पश्च ब्रह्मा(दिदेवता)। न देवमीशानं···व्योममध्यगतं विभुम्॥

यो मोहादथवाऽऽलस्यादकृत्वा देवतार्चनम्।
भुङ्क्ते स याति नरकं सूकरेष्वपि जायते॥

यो दद्यात्तु गवां लक्षं दोग्ध्रीणां वेद(सम्मतम्)। (सुदेश)कालार्चनतो देवस्य परमात्मनः
एकस्माद्दिवसान्नूनं तत्फलं लभते महत्। सकृत्पूजयते यस्तु भगवन्तं जगद्गुरुम्॥
ग्रीष्मे भक्तिसमायुक्त एकवारं यतेन्द्रियः। (अश्व) मेधादधिकं फलमाप्नोति निश्चितम्
वर्षास्वर्चनतो वाजपेयस्यास्य तु यत्फलम्। तत्फलं समवाप्नोति नात्र कार्याविचारणा

शरत्कालादिपूजानां (म) अति रात्रस्य······।
अप्तोर्यामस्य सत्रस्य क्रमात्प्रोक्तानि सूरिभिः॥

फलानि सर्वपापौघवारकाणि चिरन्तनैः। शैवं पाशुपतं शाक्तं सौरं वैनायकं तथा॥
वैष्णवं चेति भिन्नानि दर्शनानि षड(डेवच)। (देव)भेदेन चोक्तानि देवस्त्वेको महेश्वरः

शिवो नारायणो ब्रह्मा सूर्यः सोमोऽनिलोऽनलः।
भैरवस्कन्दविघ्नेशाः लोकेशाश्च नवग्रहाः॥
भुवनानि तथा (देवी राधा) लक्ष्मी सरस्वती।
दुर्गा स्वाहा स्वधा देवी शचीन्द्राणी महेश्वरी॥

सत्यं ज्ञानमनन्तं च कः किं यत्तन्महच्छिवम्। स्त्रीपुंसादिविभेदेन सर्वे शब्दा म(मैव हि
······वाचका एव व्यवहारेषु ते परम्। निर्दिष्टा एव तेनैव तत्संकेतमहत्वतः॥

भिन्नभिन्नतया भान्ति तन्मायापरिकल्पनात्।
विचार्यमाणे ते सर्वे सूक्ष्मदृष्ट्या श्रु·········॥

······वाचका एव न तु तत्तन्निरूपकाः। एकस्य शंकरस्यास्य पूजनात्सर्वनाकिनाम्॥

कृता पूजा प्रभवति यथा चैकस्य वर्ष्मणः। अन्नभक्षणमात्रेण तृप्तिक्षुत्तृड्विनाशिनी
(सर्वेषां चो) स्योपकारःस्यात् तथैवेश्वरपूजनात्।
सर्वगीर्वाणोपकारः पूजनावाहनादिभिः॥
भवन्ति पूजिताः सर्वे देवा एवं श्रुतिः शिवा।
प्रोवाच किल तस्मात्तु तत्पूजां विधिना चरेत्॥
तत्तन्मूर्तिकृता पूजा निखिला सागमोक्तितः।
मूर्तिमन्तमवाप्नोति मूर्तिमाञ्जगदीश्वरः॥
आपो यस्य शरीरस्याज्जातवेदास्तनूनपात्।
शशिसूर्या(र्यौ)लोकपालाः पर्वताश्च महीरुहाः॥
खं वायु पृथिवी सर्वं यस्याङ्गं तं तु गच्छति। सर्वप्रकाररचितं तत्पूजनमनुत्तमम्॥
परं तु कामनाभेदांस्तत्तन्मूर्तिं विशेषतः। पण्डितः प्रार्थयेद्यत्नसा सा मूर्तिस्तु वच्मिवः
तस्य तस्य प्रदाने वै समुद्युक्ता चिरेण तु।
आरोग्यं भास्करादिच्छेच्छ्रियमिच्छेद्धुताशनात्॥
ईश्वराद्ज्ञानमन्विच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात्। ·· ··· मन्विच्छेल्लोकेशैः देहलक्षणम्॥
दुर्गादिभिस्तथा रक्षां भैरवाद्यैस्तु दुर्गमम्।
विद्यासारं सरस्वत्या लक्ष्म्या चैश्वर्यवर्धनम्॥
पार्वत्या चैव सौभाग्यं शच्या कल्याणसन्ततिम्।
स्कन्धात्प्रजाभिवृद्धिं च सर्वं चैव गणाधिपात्॥
मूर्तिभेदा महेशस्य त एते यन्मयोदिताः। तस्य साक्षाज्जगत्कर्तुः ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः
वस्त्रालङ्कारयुक्तानां दोग्ध्रीणां···वः···पारगे।
अयुतं यो गवां दद्यात्तत्फलं तस्य चोदितम्॥
देवक्षीरस्नानकर्तुः शुद्धचित्तस्य देहिनः। दध्ना यः स्नापयेद्देवं सकृद्भक्त्या महामनाः
कुलसप्तकमुद्धृत्य ब्रह्मलोके महीयते। कल्पकोटिसहस्रैस्तु यत्पापं समुपार्जितम्॥
घृतस्नानेन तत्सर्वं दहत्यग्निरिवेन्धनम्। मधुना स्नापयेद्देवं सकृद्भक्त्या तु यो नरः॥
पापकंचुकमुत्सृज्य ब्रह्मलोके महीयते। स्नानमिक्षुरसेनैव शर्करेण गुडेन वा॥
सकृद्भक्त्या कारयिता देवस्य परमात्मनः। साम्राज्यं समवाप्नोति देववत्वं च गच्छति

शीतज्वरस्य तु श्रीमान् नार्यश्चिन्त्यः समन्त्रकैः ।
अभिषेकादि नैवेद्यैः वन्द्यो ध्येयः सदा हरिः ॥
उष्णज्वरस्य शान्त्यर्थं सह गौर्या महेश्वरः ।
अभिषिच्याम्बुभिः शीतैः चन्दनोत्पलगन्धिभिः ॥

पुष्पचन्दनतोयेन यदा तु कुशवारिणा । स्नापयित्वा देवदेवं निरोगी जायते नरः ॥
कल्पकोटिसहस्रैस्तु कल्पकोटिशतैरपि । ईप्सितं किल्बिषं दग्ध्वा गाणपत्यमवाप्नुयात्
वासांसि सुविचित्राणि सुधूतानि मृदून्यति । नवानि देवदेवाय दत्वा संराड्भवेद्ध्रुवम्

यावत्तद्वस्त्रतन्तूनां परिमाणं प्रतिष्ठति ।
तावद्वर्ष सहस्राणि स्वाराज्याधिपतिर्भवेत् (ध्रुवम्) ॥

त्रिवृतं शुक्लपीतं वा पट्टसूत्रादि निर्मितम् । दत्वोपवीतं देवाय भवेद्वेदान्तपारगः ॥
दिव्यलेपनकर्ता तु दिव्यगन्धसुचन्दनैः । वर्षकोटिशतं दिव्यं शिवलोके महीयते ॥
गन्धानुलेपनात्पुण्यं द्विगुणं चन्दनस्य तु । चन्दनागरुभिः पुण्यं ज्ञेयमष्टगुणाधिकम् ॥
कृष्णागरोर्विशेषेण फलं शतगुणं भवेत् । तस्माच्चतुर्गुणं पुण्यं कुङ्कुमस्य विधीयते ॥
चन्दनागरुकर्पूरैः चन्द्रपुष्पैः सुगन्धिभिः । कुङ्कुमैर्देवमालिप्य कोटिकल्पान्वसेद्दिवि ॥
स्वरामसंभवंश्रेष्ठं मध्यमारण्यसंभवम् । विक्रीतं त्वधमं ज्ञेयं पत्रं पुष्पं फलं तथा ॥
अतिशुक्लमतिश्रेष्ठं रक्तपुष्पं तु मध्यमम् । पीतंचैवाधमं ज्ञेयं कृष्णपुष्पं ततोऽधमम् ॥

चित्रपुष्पं ततो हीनं याचितं तु ततोऽधमम् ।
केशकीटापविद्धानि पत्रपुष्पाणि सन्त्यजेत् ॥
कीटभिन्नानि सर्वाणि दूरतः परिवर्जयेत् ।
पतितानि पृथिव्यां च तथा स्थानच्युतानि च ॥
अर्चनार्थं निषिद्धानि कथितानि महात्मभिः ।
पाटाया अधिका ज्ञेया वर्तिका तुलसंभवा ॥
कार्पासजाततो मुख्या बिसतन्तु प्रकल्पिता ।
वर्तिका परमोत्कृष्टा न तयान्या समाऽपरा ॥

कार्पासकोटिदीपानां विसतन्तु प्रकल्पितः । एको दीपः समोज्ञेयो देवस्य परमात्मनः
कपिलादि घृतोद्भूतः श्रेष्ठो दीपः प्रकीर्तितः । गोमात्रघृतसंभूतो दीप उत्तम मध्यमः ॥
महिषादि घृतोद्भूतः उत्तमाधम उच्यते । मध्यमोत्तमदीपः स्याद्यच्छ्वेततिलसंभवः ॥
शबलैस्तु तिलैर्दीपो मध्यमस्य तु मध्यमः । नानावर्णतिलोद्भूतो मध्यमाधम उच्यते ॥
सार्षपादपि च स्नेहाद्दीपश्चैवाधमोत्तमः । कुसुम्भैरण्डसंभूता ह्यधमस्य तु मध्यमः ॥
बीजादिस्नेहसंभूतो मध्यमस्याधमः स्मृतः । वसामेदोद्भवं दीपं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥

काष्ठानि वारयेन्नित्यं दहेन्नित्यं तृणानि वा ।
यानि यानि प्रशस्तानि निषिद्धानि विवर्जयेत् ॥

चतुर्द्विस्त्र्यङ्गलज्वालदीपः स्यादुत्तमोत्तमः । प्रकाश मल्लिकाजाति मुकुलस्थूलवर्तिकः ॥

मध्यमः त्रिविधो ज्ञेयः तंतुभिश्चैव विंशभिः ।
चतुर्दशैः षोडशभिःसप्तभिर्वाऽधमः स्मृतः ॥

दीपप्रशंसा

दीपमेकं तु देवाय यो दद्याद्भक्तिपूर्वकम् । निरुजश्चक्षुषा धीमान् सूक्ष्मदर्शी भवेन्नरः ।
दीपद्वयं महेशाय यो दद्याच्चित्तशुद्धितः । चक्षुष्मानेव भवति नात्रकार्या विचारणा ॥
देवदेवाय यो दद्याद्भक्त्या दीपचतुष्टयम् । नित्यमेव भवेच्छ्रीमान् सर्ववेदविदांवरः ॥
दीपाष्टकप्रदाता तु वेदमन्त्रविदांवरः । विनियोगविधिज्ञश्च धनदेनापि भाग्यतः ॥
तुलितोभवतिक्षिप्रं सत्यमेतन्मयोदितम् । दीपद्वादश दाता तु देवदेवस्य भक्तितः ॥

गन्धर्वलोकमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।
यस्तु षोडशसंख्याकान्दीपान्भक्त्या प्रकल्पते ॥
नवानां श्रीमतां तेषां निधीनामधिपो भवेत् ।
देवदेवाय यो दद्याद्दीपान्भक्त्या समन्वितः ॥
इन्द्रलोकमवाप्नोति चतुर्विंशतिसंख्यया ।
पञ्चाशद्दीपदानेन शूद्रो वैश्यत्वमाप्नुयात् ॥

क्षत्रियत्वमवाप्नोति वैश्यो राजा द्विजत्वकम् ।
आप्नुयादेव वच्म्येतत्तादृक् तत्कर्मभावुकम् ।।

वेदार्थदर्शी विप्रः स्याद्दीपदानप्रभावतः । न वेदार्थपरिज्ञानादन्याश्रीरस्ति विष्टपे ।।
वेदमन्त्रार्थवित्प्राज्ञः मन्त्रौघविनियोगवित् । कल्पब्राह्मणमार्गेण स एवेश्वर उच्यते ।।
संपदन्या ततो नास्ति मनुष्याणां महात्मनाम् । देवानामपिसेन्द्राणां वेदार्थज्ञानतः परा
धनरूपां श्रियं येन केन मार्गेण चित् सदा । शक्यते किल संप्राप्तुं तन्मत्रार्थैकवेदनम् ।।
अनेकजन्मशतकसहस्रतपसा श्रिया । सद्गुरूणां प्रसादेन दक्षिणामूर्त्यनुग्रहात् ।।
हयग्रीवमहिम्नैव दत्तात्रेयप्रसादतः । वेदमात्रार्थतत्त्वज्ञो जायते नान्यथा नरः ।।
शतदीपास्तु देवाय दत्वा तु नियतव्रतः । यमालयमदृष्ट्वैव विमानैः सूर्यसंनिभैः ।।
हंसयुक्तैर्गतिं लब्ध्वा स्वेच्छाचारी भवेद्ध्रुवम् । दीपान् शतद्वयं यस्तु योजयेद्देवसंन्निधौ
वर्षकोटिशतं पुण्यं तस्य लोके महीयते । यः पञ्चशतदीपानां कारको देवसंन्निधौ ।।
कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतैरपि । भक्तैर्देवपुरे भोगाननुभूय महात्मभिः ।।
शतजन्मसु सम्राड्त्वं प्राप्नोत्येव प्रवच्मिवः । देवैरेवं वर्णितानि चतुर्मुखमुखैः पुरा ।।
रात्रौतत् द्विगुणंपुण्यं कार्तिकं द्विगुणं स्मृतम् । चतुर्गुणं दक्षिणे तु पञ्च चैवोत्तरायणे ।।
दीपोत्सवः चतुर्दश्याममायां प्रतिपद्दिने । न गण्यते विधात्रापि फलं तत्तादृशं महत्
यो दद्यात् घृतदीपांस्तान्देवानां चैव पर्वसु । कार्तिक्यां प्रस्थकेनैव प्रकीर्णाघौघनाशनः
आढकादुपपातकानि द्रोणेनैव तु पातकम् । पञ्चद्रोणघृतेनैव महापापात्प्रमुच्यते ।।
देवदेवं समुद्दिश्य दीपमाकाशवर्तिनम् । संप्राप्ते कार्तिकेकुर्यान्महच्छ्रियमवाप्नुयात् ।।
त्रिपञ्च कार्तिकौ दीपौ दश द्वादशदीपकौ । देवस्यानन्दजनकौ दानतोऽजस्रमेवहि ।।
सर्पदीपो वृषाख्यो वा मृगपूरुपनामकः । वल्मीकदीपकल्याणनामको चतुराकृतिः ।।
रथदीपश्च सुमहान्कुम्भदीपो महोन्नतः । पञ्चमूर्ति महादीपा कर्पूरश्चरमः परः ।।
दानमात्रेण मर्त्यानां तत्काले दर्शनादपि । साक्षात्सायुज्यदा एव पुनर्जन्मान्तरापहाः
एतत्फलसहस्रांशकोटिमात्रस्य वा विधिः । वक्तुं युगसहस्रेण न शक्नोति पितामहः ।।
नीराजनस्य दत्तस्य कर्पूरेण कृतस्य वै । य उष्णेन स्वगात्राणि लेपयेत्तस्य देहतः ।।

जन्मान्तरमहापापकोटयो रोगकोटयः ।
तत्क्षणेन लयं यान्ति राजकुष्ठादयोऽखिलाः ॥
महानैवेद्यपरतः कार्यः पञ्चार्तिकादयः । रथदीपं प्रथमतः प्रकुर्वन्ति हि तान्त्रिकाः ॥
वैदिका पूर्वसंप्रोक्त क्रमेणैव न चान्यथा । चरमे सर्वदीपानां महानीराजनक्रिया ॥
कर्पूरेणैव कर्तव्या वैदिकैरपि तान्त्रिकैः । शाक्तेयैर्वैष्णवैः शैवैः समो धर्मोऽयमुच्यते
कर्पूरदीपकालेषु नमस्कारक्रियापरान् । अचिरादेव देवेश अनुगृह्णाति मानुषान् ॥
नीराजनात्परं नित्यं बृहत्सामेति मन्त्रतः ।
कार्यैव भस्मना रक्षा तच्छिष्टं भस्म देहिनाम् ॥
धारणात्पुष्टितुष्टिश्रीः संपदायुष्यदायकम् । नैवेद्यं सुमहन्नित्यं अन्नात्तण्डुलकारितात् ॥
कर्तव्यं स्याद्विशेषेण तण्डुलास्तेऽपि कीर्तिताः ।
प्रस्थान्यूनाः प्रकर्तव्याः पुरुषाहारमात्रकाः ॥
दृढाङ्गपुरुषा रोगरहिताष्टादशाब्दकः । अब्दो द्वादशमासोक्तः मासः पक्षद्वयात्मकः ॥
नातुलादिः प्रकथितः ते कार्यं पूर्णवत्सरः । शालीनां तण्डुलैः प्रस्थान्यूनैरन्नं सुसंस्मृतम
कुर्यान्नैवेद्यकार्याय देवस्य परमात्मनः । यावन्तस्तण्डुलास्तस्मिन् नैवेद्यान्नस्युरक्षिताः
तावद्युगसहस्राणि तल्लोके निवसन्ति ते । तत्कारका महात्मानः नैवेद्यपरिसंख्यया ॥
गुडखण्डगुडापूपान् गोधूमान्गुडसूपकान् ।
माषापूपान्षोडशाख्यान् चाणकान्मौद्गलान्परान् ॥
घृतपक्वान्तैलपक्वान् जलपक्वांस्तथादरात् । तथाम्बरीषपक्वादिकपालश्रपितानपि ॥
अग्नितप्तानश्मतप्तान् परान्नानाविधान्बहून् ।
सर्वान्भक्षविशेषांश्च निखिलान्यत्नकारितान् ॥
शक्त्या नित्यं महेशस्य विशेषदिवसेष्वपि ।
प्रकल्पयेद्भक्तियुक्तः चित्रान्नानि फलान्यपि ॥
अभिघार्यैव पक्वानि सर्वाण्यस्य निवेदयेत् । पत्रं पुष्पं फलं वापि शालाद्दुदधिमध्वपि
नवनीतादिकं हय्यङ्गवीनं च निवेदयेत् । देवदेवस्य सततं भोजनार्थाय कल्पितम् ॥

यद्यतद्धरये दत्वा महतीं श्रियमाप्नुयात्। पूगीफलं यत्नभिन्नं गन्धकर्पूरसिश्रितम्॥
तस्माच्चतुर्गुणं पुण्यं त्रिगुणं चाग्रवर्जितम्। व्रणहीनं विशुद्धं च शुचिचूर्णं समन्वितम्॥
ताम्बूलमिति विख्यातं यो देवाय निवेदयेत्। सुगन्धतेजः तेजस्वी सर्वावयवसुन्दरः॥
कल्पकोटिशतं दिव्यं शिवलोके महीयते। प्रणम्य दण्डवद्भूमौ नमस्कारेण योजयेत
परांगतिमवाप्नोति क्रतु जामित्र चोत्तमम्। प्रदक्षिणं यः कुरुते देवदेवं जगद्गुरुम्॥
अश्वमेधसहस्रस्य फलमाप्नोति तत्क्षणात्। शिवं प्रदक्षिणीकृत्य सव्यासव्यविधानतः
मूलमन्त्रं जपन्मौनी सद्गुरूणां मतेस्थितः। छायां च धामसूत्रं च जन्तुन्परिहरन् शनैः
देवं प्रदक्षिणीकृत्य दृष्ट्वा शंभुं प्रणम्य च। सव्यापसव्यमार्गेण शुद्धगत्याथ वा त्वरम्
मृदुगत्या चित्तशुद्ध्या तदेकाग्रमनाः परम्। सम्यक् प्रदक्षिणं कृत्वा पञ्चाक्षरपरायणः
अष्टाक्षरपरो वापि द्वादशाक्षरगोऽपि वा। अथवा रुद्रगायत्र्या विष्णुगायत्रियापि वा
यथा संभवतः कुर्याद् ध्यायन्नेवं यथोक्तवत्। कृत्वा प्रदक्षिणं भक्त्या देवदेवं जगद्गुरुम्
अश्वमेधसहस्रस्य संख्येन लभते फलम्। दण्डप्रणाम आद्यः स्यात्प्रणामः स्याद्द्वितीयकः
उपविश्याञ्जलिकृतः प्रणामः त्रिविधः कृतः। त्रिभिरङ्गैस्तु पञ्चाङ्गै अष्टाङ्गैश्च तथा त्रिधा
पुनः स एव प्रख्यातः तद्विधिज्ञैर्महात्मभिः। पुष्पैरञ्जलिमापूर्य राजाधिमनुना पुरः॥

नमोन्ताद्भक्तिसंयुक्तः देवं संचिन्त्य मन्त्रवित्।
शीर्ष्णिदेवस्य दत्वैव पुष्पाञ्जलिमनुत्तमाम्॥

पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा स्वीयं संन्निधिगोऽस्यवै। दण्डवत्प्रणमेद्भूमौ न वस्त्रेणापि पीठके
एरकायां कटे तल्पे प्रणमेन्नैव सर्वथा। सिरसा हस्तयुग्मेन कर्णाभ्यां चुबुकेन च॥

वाहुभ्यां भुवमष्टाङ्गं संस्पृश्य प्रणमेद्विभुम्।
उरसा सिरसा दृष्ट्या मनसा श्रद्धया गिरा॥

पद्भ्यां कराभ्यां कर्णाभ्यां प्रणामाष्टाङ्ग ईरितः। यथोचितं नमेद्देवं देशकालाद्यपेक्षया
अञ्जल्यैव कदाचित्तु दूराद्गोपुरदर्शने। धावमानोभियाकुर्यादञ्जल्यैव प्रदक्षिणम्॥

वाङ्मात्रेण कदाचित्तु ध्यानेनापि कदाचन।
कीर्तनस्मरणाभ्यां च नमस्कारान्समाचरेत्॥

सूतके मृतके चैव न कूर्याद्देवतार्चनम्। दानं प्रतिग्रहोहोमः स्वाध्यायं च निवर्तयेत्॥
दीक्षान्वितानां सर्वेषां स्वीयदेव समर्चने। अधिकारोऽस्ति सततं पश्चाद्र्द्रेणैव वाससा
प्रधानमन्त्रं तत्कुर्यात् क्षणमात्रेण पूजनम्। उक्षापरस्य धर्मोऽयं वैदिकस्य न संभवेत्॥

अर्चने परकीये तु दीक्षायुक्तस्य सूतके।
सर्वथा नाधिकारोऽस्ति तान्त्रिकस्यापि सन्ततम्॥
सर्वदा तान्त्रिकस्यास्य तत्प्रतिष्ठितवर्त्मनः।
शूद्रादिसंस्पर्शयोगात् पूजाकाले न बाधकम्॥
पूजामध्ये तान्त्रिकोऽयं स्नात्वा शुद्धोऽपि संस्थितः।
शूलास्त्रदेवचक्राङ्घ्रिकिरीटस्पर्शनादितः॥
शूद्रादि जातिर्निखिलाः स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा तदा तदा।
पुनर्देवं च संस्पृश्य साक्षाद्विग्रहरूपिणम्॥
चरन् शुद्धेन भावेन दृश्यते किल देवलः।
तथा न वैदिको विप्रः अपि तिष्ठेत्क्षणं नु किम्॥

तस्मात्तु वैदिको मार्गः तन्मार्गात्तु विलक्षणः। साक्षात्परंपरास्पृष्टौ शूद्रादीनां तथैव हि
महाघमर्षणस्नानान्मृदादि द्रव्यपूर्वकम्। स्वकर्मक्षमतामेति तादृग्वैदिकशास्त्रतः॥
न सूतकं मस्करिणां शुद्धानां वर्णिनामपि। स्वधर्मविधुराणां च नास्त्येव किल सूतकम्
तद्धर्मोऽयं समाख्यातः वह्निकार्यं तु कालयोः॥

ब्रह्मचारिधर्माः

दण्डोपवीतमौञ्जीनां अजिनस्य च धारणम्।
कौपीन धारणं चापि तत् प्रा(स्त)रणधारणम्॥

सदा गुरुकुलेवासः वेदाध्ययनमन्वहम्। भिक्षाशनं मातृपितृ शुश्रूषाचार्यवन्दनम्॥
गन्धवस्त्राद्यलंकारवर्जनं शिष्टसेवनम्। ताम्बूलवर्जनं चापि स्त्रीविम्बोकादि शून्यता॥
गुरुवर्त्मानुसरणं तद्वाक्याप्रतिकूलता। त एते मुख्यधर्माःस्युरेतावन्मात्रधारणात्॥

ब्रह्मचारी भवेच्छूद्रः दृष्टपातकवर्जनात् । गृहीवस्त्रधरोवर्णी नेक्षणीयः कदाचन ॥
मौञ्जीदण्डाजिनत्यक्तः युवा विंशतिवार्षिकः ।
मत्स्यघातिसमोवर्णी यद्यु ष्णीषधरः पुनः ॥

गृहीवस्त्रालङ्कृतश्च तिलघातसमः स्मृतः । स(सं)क्रन्दनपरो भूयः दुष्टाम्बष्ठ इति स्मृतः ॥
पुनस्ताम्बूलवदनः साक्षाद्वैणः स एव हि । पुनःखण्डपरश्चेत्तु सूनोऽयं नात्र संशयः ॥
स्त्रीविम्बोकादिना सोऽयं भिल्लव्याधाख्यको भवेत् ।
तत्रापि खरवाक् क्रूरो वेदब्राह्मणभीषणः ॥
नेक्षणीयो न संभाष्यः नोपकार्योऽपि वर्वरः ।
नित्यं न दयनीयश्च न संग्राह्यश्च सर्वधा(था) ॥

देशादुच्चाटनीयस्स्यात् दयापात्रमयं न तु । अन्तर्वेदी सङ्करो भूमि दुन्दुभिकेक्षणे ॥
यदि वर्णी प्राजापत्यसहस्रे ण पुनस्तथा । पुनस्संकारतश्चापकौटौ धेनुद्वयेन च ॥
मासेन यावकाहाराच्छुद्धोऽयं कथितो बुधैः । सा यदा तेन संगेन गर्भिणा प्रभवेत्तदा
तं जातं पुल्कसेष्वेव योजयेत्पञ्चवार्षिकम् । ततः सापि पुरोक्ते न चित्तेनैव शनैः पुनः
भागीरथीस्नानशतैः घृतशौचाष्टकैरपि । पञ्चगव्यप्राशनेन लक्षवर्तिव्रतेन च ॥
शुद्धाभवति धर्मज्ञैरित्येवं चित्तनिर्णयः । एतेन पतितानां च कुण्डगोलकयोरपि ॥
अभिनिम्रु(मु)क्ताभ्युदिते परिविन्नादि वापिनाम् ।
महापातकिनां सर्वकोपपातकिनामपि ॥
चित्तात्परं शास्त्रमार्गात् शुद्धानामपि केवलम् ।
स्वमात्रस्यैव ते शुद्धः प्रभवन्त्येव सन्ततम् ॥

परेषां निन्दिता···व कर्मार्हा न भवन्त्यपि । मस्करी यद्यवलया दूषितो रति शब्दतः
सद्य उच्चाटनीयः स्यात्स्वदेशात्तत्क्षणेन वै । द्रव्यार्जनपदं ज्ञात्वा यतिं दूरात्परित्यजेत्
य···ण······यदि ते नायं पश्चादित्येव तं त्यजेत् ।
असकृद्याचितश्चेत्तु गृहीतेन शनैः परम् ॥
अदर्शनं व्रजेद्धीमान्छलत्कारेणाथ वा त्यजेत् ।
तडितस्तेन चेन्मौर्ख्यान्निवृत्यैनमुपायतः ॥

सद्यः शनैर्वा संताड्य दूरमुच्चाटयेदमुम्। ताडनस्य प्रसक्तौ तु यतेर्दुष्टस्य संभवे ॥
नैकेन तत्तु कर्तव्यं बहुभिर्मिलितैः परैः। तत्कर्तव्यं दुष्टभावे तस्मिन्नोचेन्न तच्चरेत् ॥
अन्यायताडितो भिक्षुः ब्रह्महत्याफलप्रदः। प्रभवेत्सद्य एवायं नात्र कार्या विचारणा
शुद्धवर्ण्यपि संस्कुर्यात्पितका शास्त्रवर्त्मना। भिक्षान्नमश्नन्विधिना तस्मिन्कर्मणि सूतके
अयं सद्यः प्रभवति ब्रह्मचारी पुनस्ततः। तस्मिन्कर्मणि निर्वृत्ते शुद्ध एव भवेदपि ॥
मस्कर्यपि तथा तावत् सूतके कर्ममात्रके। पिण्डार्थाय तथा वर्णी पाकं कुर्याच्च मस्करी

तत्पिण्डायान्य एव स्यात्पाककर्ता गृही वनी।
नान्यः पाकं प्रकुर्वीत विधवान्याथ वा पुनः ॥

यत्र वर्णी मस्करी वा पाकार्थं पावके तृणम्। इन्धनं वा निक्षिपतः तद्राष्ट्रं लयमेति वै
पाकमात्रं धनं क्षिप्ता ब्रह्मचार्यपि मस्करी। ब्रह्महत्यां भ्रूणहत्यां वीरहत्यामवाप्नुतः ॥

अग्निकार्याग्निहोत्रादौ वर्णिनः समिधां शुचौ।
निक्षेपणाधिकारः स्यान्नान्नपाचनकर्मणि ॥
यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्वामिनावुभौ।
भोज्यमिष्टं तयोर्दत्वा सद्यः क्रतु फलं लभेत् ॥
गृही वा गृहिणी नूनं सत्यं वच्मि पुनः पुनः।
समुद्युक्ताय भुक्त्यर्थं बालाय ब्रह्मचारिणे ॥

स्थलं जलं पत्रपात्रे लवणं शाकसूतके। रसं तत्र घृतक्षीरं भुक्तिसाधकवस्तु तत् ॥
दत्वा तत्क्रतुसंज्ञातः सुकृतं परसंस्थितम्। अनश्वरममोघं तल्लभतेऽत्यल्पयत्नतः ॥
ये वेदाध्ययने तस्मै वर्णिने धर्मचारिणे। औदर्यपीडशान्त्यर्थं मारीचं कल्कमात्रकम्
स्नेहौषध गुडादीनि लड्डुकं शष्कुलीमपः। यल्लभ्यते तद्धिताय ददन्ति किलतेऽमलाः ॥
सुपुत्रपौत्रसहिताः नित्यश्रीकाश्चिरायुषः। नष्टापमृत्यवः प्राप्त वाजिमेधफलाश्च ते ॥

भवेयुरेव वो वच्मि तत्फलं तादृशं महत्।
विद्याधीनोऽपि भगवान् साक्षाल्लक्ष्मीपतिर्विभुः ॥

तन्मनोरथ पूर्त्यासौ प······तं प्रपद्यते। यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात्ततः परम् ॥

तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम्। सोऽयं यत्युपकारोऽपि तादृशो ब्रह्मतृप्तिकृत्

धर्माविरोधतः सर्वं तद्यात्तद्याचितं परम्।
काषाय दण्डमात्रेण यतिः पूज्यो हि जन्मनाम्॥
यति निन्दा कुलघ्नी सा न कार्यातो द्विजन्मभिः।
प्रसक्तमप्रसक्त्यालं देवं संपूज्य तत्परम्॥

वैश्वदेवम्

वैश्वदेवपरो भूयात् नित्यं च ब्राह्मणोत्तमः।
अन्नस्य चात्मनश्चैव संस्कारोऽर्थं तथा पुनः॥

प्रीत्यर्थं परमेशस्य वैश्वदेवं समाचरेत्। कालद्वयेऽपि तत्कुर्यात् अथवा पुनरेक(कम)
सायंकालस्यापकृष्या कुर्यान्मध्याह्न एव वै । पचनाग्नौ प्रकर्तव्यमथवौपासनानले॥
पचनाग्निकृते होमे तदन्नं संस्कृतं भवेत्। सर्वेषामपि भोक्तॄणां तस्मिन्नौपासने तु तत्
कृतंस्याद्यदि साग्निस्सा तद्दम्पत्योस्तु संस्कृतम् ।प्रभवेदेव नान्येषां तस्मात्तत्पचनानले॥
प्रकर्तव्यं विशेषेण चे·········षितम्। पचनाग्निं प्रतिष्ठाप्य ध्यात्वालंकृत तत्पदम्॥
कृत्वा वा शाकलं होमं परिषेचनपूर्वकम् । पञ्चसूनापनुत्यर्थं वैश्वदेवं समाचरेत्॥

सभार्यः सन् शुचिर्वि(प्रः विधिनास) म्य(त्य)वाग्यतः।
प्रज्वाल्य वह्निं विधिना परिषेचनतः परम्॥
षडाहुतीः प्रकुर्वीत चेशान्ये शाकरूसूपके।
अल्पोष्णे जुहुयात्पश्चात् उत्तरात्परिषेचनात्॥

···· ······ कुर्याद्धर्मादिभ्यो यथा क्रमात्। वैहायसबलिंकुर्यादग्रच्यदानं च शक्तितः॥
देवयज्ञादिकं कुर्यात्क्रमेण सुसमाहितः। विद्यु द्वृष्टिप्रपूर्वेण ·· ···· ···· ···॥
रथचक्राकृतिं वापि नराकृतिमथापि वा। अथवा धनुराकारं यथारुचि समाचरेत्॥
परिषेचनमेतेषां पृथगेव समाचरेत्। तत्क्रमं चापि वक्ष्यामि स्पष्टं तद्ग्रस ··· ॥
एकं द्वौ चतुश्चैकमेकमेकं दशैव तु। एकमेकं पुनश्चैकं एकं तं परिषेचनम्॥
पञ्चसूना गृहस्थस्य वर्धन्तेऽहरहस्सदा। कण्डिनी पेषिणी चुल्ली जलकुम्भ उपस्करः॥

तानेतान्ध······र्थं ते च मुहुर्मुहुः। एतेषां पावनार्थाय पञ्चयज्ञाः प्रकीर्तिताः॥

(क)खण्डिनी मुसलोलूखलादिरे (पः) प्रकीर्तितः।
पेषिणी दृषदादिः स्यात्पाकस्थानं तु चुल्लिनी॥

उपस्करस्तु शूर्पादिः उदकुम्भादिना परः। पक्वाभावे प्रवासे च तण्डुलानोषधींस्तथा॥
पयोदधिघृतं वापि कन्दमूलफलानि वा। यजेद्देवान्समुद्दिश्य जलदानेन वा जले॥
द्रवं स्रुवेण होतव्यं पाणिना कठिनं हविः। एतेन मुख्यकल्पेन वैश्वदेवक्रियां चरेत्॥
अनश्नतापि कर्तव्यमन्यथा पातकी भवेत्। स्नातको ब्रह्मचारी वा पृथग्भावे भवेद्यदि
वै ··· ··· स्त्री बालौ कारयेत्तथा। भिक्षान्नं पक्वमथवा येन केनापि बन्धुना
सच्चरित्रेण पक्वं तद्ब्रह्मचारी तु नित्यशः। अग्नौकृत्वा तु भुञ्जीयाद्दृष्ट्वा शीत्वा ··· ॥
विध)वा विधुरो वापि होमकर्म वहिष्कृतम्। कदाचन न भुञ्जीत विभक्तेष्वेषु चोदितः
धर्मोऽयवविभक्तेषु संसृष्टेनैव यत्कृतम्। संस्कृतं प्रभवे ··· मेव तत्॥
प्रथमो ब्रह्मयज्ञः स्याद्देवयज्ञो द्वितीयकः। भूतयज्ञः तृतीयः स्यात्पितृयज्ञस्तुरीयकः॥

नृयज्ञः पञ्चमः प्रोक्तः पञ्चयज्ञाः प्रकीर्तिताः।
स्वाध्याये ब्रह्मयज्ञः स्याद्देवयज्ञोऽग्निहोमतः॥

भूतयज्ञबलिः प्रोक्तो हुतशेषादनन्तरः। पितृयज्ञः स्वधामन्त्रात्क्रियते यत एव हि॥
मनुष्ययज्ञो हन्तेति मनुष्ये भ ··· । ··· य क्रियते यज्ञः सोऽयं नरविशेषणः॥

यज्ञो म ··· चरोयं कथितः कल्मषापहः।
एवं सामान्यतः प्रोचुरिमान्यज्ञान्मनीषिणः॥

विशेषेणात्र वक्ष्यामि चै(तेषामन्त्रमुत्तमम्)। देवेभ्य इति मन्त्रेण क्रियते यस्स एव हि॥
देवयज्ञ इतिप्रोक्त अग्रदानात्परं न चेत्। पूर्ववासमनेष्टेयः पृथक् संकल्पपूर्वकः॥
विद्युद्वृष्टि क्रियापूर्वं ···· ···। एवं शिष्टास्त्रयः प्रोक्ताः पितृभ्य इति मन्त्रतः॥
अग्नेर्दक्षिणभागेसः क्षेपणीयो वलिर्महान्। अत्रापसव्यं कार्यं स्यात्तथा चैवाप्रदक्षिणम्
···· ··· न्युक्त्वा भूतयज्ञं समाचरेत्। उपवीतेन कार्योऽयं देवयज्ञवदेव वै॥
मनुष्ययज्ञश्च ततः मनुष्येभ्य इति मन्त्रतः। निवीतेन प्रकर्तव्यो यज्ञोऽयं ···· हान्॥

प्रजापति त्रयं पश्चादावन्तीति मन्त्रतः। काष्ठैरौदुम्बरैः साकमन्नहोमश्च शक्तितः॥
कर्तव्य एव विधिना तेन श्रीमान्भवेदिति। अग्नेनयेतिमन्त्रेण तदुपस्थानतः (परम्)॥

(श्वा)वायसबलिः कार्यः श्वानौ द्वाविति मन्त्रतः।
ऐन्द्रेति मन्त्रतश्चापि बलिं दत्वा विधानतः॥
प्रक्षाल्यपादावाचम्य स्वस्तिमन्त्रान्वदेदपि।
शान्ता पृथिव्यादि ऋचः ··· न्न्यं तां शान्तिकारिकाम्॥

परित्वाथ द्विजान्भक्त मानसानागतान्परान्। पूजयेच्च विधानेन प्रत्यहं ब्राह्मणोत्तमः
कोद्रवं ककरं माष रं च कुलुत्थकम्। क्षारं च लवणं चैव वैश्वदेवे विसर्जयेत्॥
यद्वा तु क्षारलवणे भोजनार्थे समागते। भस्माङ्गारेषु जुहुयान्मन्त्रैर्वा वैश्वदेवकैः॥
हविष्य ···· सा संस्पृष्टं यदि वा भवेत्। होतव्यं समिद्धेऽग्नौ भस्माङ्गारेषु हूयते॥
हविष्येषु पदार्थेषु मुख्याःस्युर्विहयः स्मृताः। माष ···· स्तु गर्हिता होमकर्मसु॥

जुहुयात्सर्पिषाभ्यक्तं तैलक्षारादिवर्जितम्।
दध्यक्तं पायसाक्तं वा तदभावे ··· नापि वा॥

शाकं वा यदि (पुष्पं फलं) वा यदि वानलम्। संकल्पयेद्यदाहारं तेनैव जुहुयादपि॥
मिश्रितं चेद्यदाहारैः लवणैर्वापि यद्भवेत्। भस्माङ्गारेषु तं हुत्वा भोक्तव्यं स्व(यमेवतत्)
पयो ··· ताम्बूलं पयसा ···· । पि ··· पि प्रकर्तव्यं ब्रह्मयज्ञादिकाः क्रियाः
कुर्यादहरहः शुद्धमन्नाद्येनोदके न वा। पयो म ··· ···· ण चिरकालात्ततः पुनः॥

भिक्षुकत्वं प्रपन्नस्य नष्टश्रीकस्य कालतः।
सद्भिक्षा नैव दातव्या प्रियवाक्यानि नोच्चरेत्॥

तस्मै विशेषोपकारं नैव कुर्यात्कथंचन। गोदोहकालं कांक्षेत कृत्वा भूतबलिं द्विजः॥

संप्राप्तमतिथिं भक्त्या विष्णुबुद्ध्या प्रपूजयेत्।
प्रियो वा यदि वा द्वेष्यः मूर्खः पण्डित एव वा॥
यः प्राप्तो वैश्वदेवान्ते सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः।
न मित्रमतिथिं कुर्यान्नैव ग्रामनिवासिनम्॥

अज्ञातकुलनामानं तत्कालसुसमागतम्। बुभुक्षुमागतं श्रान्तं याचमानमकिंचनम्॥
ब्राह्मणं प्राहुरतिथिं संपूज्य शक्तितो द्विजः। भवेयुर्बहवो विप्रा वैश्वदेवावसानके॥
सर्वेऽपि पूज्याः शक्तस्य श्रोत्रियो व गुणोत्तमः। एक एव यदा विप्रो भवेद्यदि गृहाङ्गणे

न पृच्छेत्तं गोत्रसूत्रे स्वाध्यायं वापि पण्डितः।
शोभनाशोभनाकारं तं मन्येत प्रजापतिम्॥
बालाः सुवासिनीः वृद्धाः गर्भिण्यातुरकन्यकाः।
संभोज्या दासभृत्यश्च दम्पत्योः शेषभोजनम्॥
देवाग्न्यातिथिभिक्षार्थं पचेन्नैवात्मकारणात्।
आत्मार्थं यः पचेन्मोहान्नरकायैव स जीवति॥
यदि शूद्रादयो नीचाः तस्मिन्काले समागताः।
स्वभुक्त्यनन्तरं तेषां क्षुत्क्षान्तिकारयेदिति॥
ते .... कानां सर्वेषां स्वपूर्वं स्वेन वा क्षमा।
भुक्तिः कल्प्या ब्राह्मणेन स्वभुक्तेः परतो द्विजान्॥

बुद्धि पूर्वं भोजयेन्न किंतु शूद्रान् जघन्यजान्। शूद्रशेषं न भुञ्जीत भार्या शेषं च सर्वथा

अभ्यागतानां सर्वासां चिरंटीनां तु भोजने।
सर्वासां कन्यकानां वा विधवानां विशेषतः॥

अतिथ्यर्चनकालेषु तैस्साकं भोजने तदा। न स्त्री शेष इति प्रोक्तो दुहितॄणां च भोजने
स्नुषाणां बालबुद्धीनां भगिनीनां तथैव च। मातुलादि सुतानां च कल्याणादिषु भोजने

न स्त्री शेष इतिप्रोक्तः तद्भुक्तौ स्यान्न बाधकम्।
षोडशाब्दात्परं स्त्रीणां कृतभर्तृरति ह्रियाम्॥
पतिभावप्राप्तचित्तवृत्तीनां च विशेषतः।
दाराणां भोजनात्पश्चात् स्त्री शेष इति गोभिलः॥

शूद्राणां देवताशेषं यज्ञशेषं सुसत्कृतम्। हविः शेषं विप्रशेषं न दद्यात्तु कदाचन॥
क्षुधार्तानां विशेषेण चण्डालानां विपत्स्वपि। देवनैवेद्य तत्पात्र कृतमन्नं विचक्षणः॥

न प्रयच्छेद्बुद्धिपूर्वं नैगमानां तथैव च। प्रदेयसंगतौ तेषां पृथक्त्वेन विपश्चिता ॥
कारयित्वा पाककर्म तादृग्वस्तेन तत्परम्। तद्दद्यदथ कालेभ्य अस .... धनादिकम् ॥
अत्यन्त क्षोभकालेषु दुर्घटेषु विपत्स्वपि। आगतेभ्यस्तादृशेभ्य दीनेभ्यश्चापि तण्डुलान्
पुनर्धान्यविशेषांश्च दद्यादन्नं न संस्कृतम्। देयप्रसक्तौ भूयश्च कदाचिद्दैवयोगतः ॥
अशुचिः सन् प्रयच्छेत वामहस्तादिनापि वा। अस्पृश्यत्वं प्राप्यनोचेद्दत्वा तत्परमेव वै

प्रक्षाल्यपादौ हस्तौ च कर्णं संस्पृश्य दक्षिणम्।
आचम्य प्रयतो भूयान्नित्यं बालान्प्रपोषयेत् ॥

बालाश्च कुलवृद्धाश्च कालातिथिमुखाः परे। दूरदेशगता यत्नादाशया नरमात्रकाः ॥

संभोजनीयाः पोष्याश्च वै मुख्यार्हा न सर्वथा।
लुब्धस्य श्रीमतोदुष्टः बुद्धेर्दुष्टस्य कामिनः ॥

अभ्यागतो भग्नमनाः यदि सोऽयं न वर्धते। तस्मान्नित्यं द्विजो विद्वान्प्रभवेदतिथिप्रियः

शक्त्यान्नेनागतान्साधून्वाचा वा संप्रहर्षयेत्।
अतिथिर्यस्यभग्नाशोतस्य सा श्रीर्विनश्यति ॥

न कुर्यात्तु ततो यत्नाद्भग्नाशानागतान्सदा। तत्प्रार्थितप्रदानेन तदभावे तु .... ॥
.... .. पयसां तृणादीनां प्रदानतः। परया सौम्यया वाचा क्रिययाभिनयेन च ॥
तोषयेदेव सततं विमुखान्नैव कारयेत्। जलार्थिनेभ्यागताय शूद्रायातपदुःखिने ॥
.... .. देवपूजायाः वैश्वदेवस्य वा परम्। स्वभुक्तेर्विप्रपूजायाः प्रार्थितस्तेन चासकृत्
नवीनमन्यत्सलिलं यत्र कुत्र स्थितं तदा। समानिनीय तत्तस्मै दापयेदेव दूरतः ॥

त .... ज कीयाय दुष्टाय बलिनेऽपि वा।
भृशमाक्रोशमाणाय दद्यादेवोदकं गृही ॥

पयो दानेन बालानां यवागूनां तदा तदा। तत्तद्याच्चापराणां तु तत्तद्दानेन सन्ततम्
प्रतिक्षणं लभेद्धीमानग्निष्टोमफलं महत्। क्षीरप्रदानेकालस्य नियमो नैव वै शिशोः ॥
तदभ्यनुज्ञा तैलस्य गर्भपीडादि शान्तये। चिकित्सायाा औषधस्य मन्त्र तन्त्रकृतेरपि
तत्कालनियमोनास्ति तस्मात्तद्याचितोगृही। शक्तौ सत्यां सद्य एव तत्तद्द्यादशङ्कितः

मृण्मये पर्णपृष्ठे वा कार्पासे तान्तवेऽपि वा ।
नाश्नीयान्न पिबेच्चैव नारिकेले तथा(थैव च) ॥

अर्कपर्णे तु भुञ्जानः पञ्चगव्येन शुद्ध्यति । स्वयमाहृतपर्णेषु स्वयंकीर्णेषु वा तथा ॥
भुञ्जीत नाकरुजेषु कुम्भीतिन्दुकयोरपि । कोविदारकपर्णेषु विपत्सु तु कदाचन ॥
भुञ्जीयादगतौ विप्रः गतौ तु न कदाचन । चतुष्षष्टिफलं न्यूनं कांस्यपात्रे भुजिक्रियाम्
कुर्वन्मलं समश्नाति तथा कुर्वन्जडः पुनः । अभोजनात्त्रिरात्रैश्च पञ्चगव्येन शुद्ध्यति
एवं सीसेतयोर्ज्ञेयं मृण्मयेऽपि च भाजने । मृण्मयान्यपि पात्राणि दारुकाणि विशेषतः
यागेष्वेव प्रसक्तानि ब्राह्मणानां श्रुतेर्बलात् । अलाबुदारुपात्रं वा मृण्मयं वैणवं तथा ॥
एतानि यतिपात्राणि कृष्णायसमयानि वा । यतीनां यानि पात्राणि वर्जयेत्तानि सिह्मसे

य एकस्मिन्नापि दिने पलाशे पानने(से) यदि ।
तच्छायामथवा विप्रो भुक्तितो वाजिमेधकृत् ॥

भुक्तौ पुन्नागपत्राणि तथौदुम्बरकन्दलाः । चित्रपोऽलावुकण्टश्च पिशाचोदुम्बरस्तथा ॥
ब्रह्मपत्रो गुह्यकाख्यः स्वीकार्यः पर्णहेतवे । प्रस्तरे भोजनात्सद्यो व्याधत्वमधिगच्छति
तद्दोषस्य निवृत्त्यर्थं रुद्रप्रश्नं जपेत्सकृत् । हेरण्डालाबुपत्रैक भोजनेन द्विजोत्तमः ॥
रजकत्वमवाप्नोति तद्दोषस्य निवृत्तये । पूर्वसूक्ताष्टकजपान्मुक्तो भवति नान्यतः ॥
पीठभुक्त्या वैणवः स्याद्ब्राह्मणः सद्य एव हि । तद्दोषपरिहाराय शिवसंकल्पपाठतः ॥
दशावृत्त्या शुद्धिरुक्ता नान्यमार्गेण सन्ततम् । हस्तप्रक्षिप्तकवल भुक्तितः सकृदेव वा ॥
आभीरत्वमवाप्नोति तद्दोषशमनाय वै । नारायणं जपेद्दिव्यं औत्तरं पावनं महत् ॥
जलेतिष्ठन्प्राञ्जलिना तेन शुद्धिमवाप्नुयात् । नारिकेलीयपात्रेषु भुञ्जन्विप्रस्सकृत्तु वा ॥
यवनः प्रभवेदेव तद्दोष विनिवृत्तये । सद्योयं यावकाहारादिवसत्रयमात्रतः ॥
पञ्चगव्येन भूयश्च तेन पापेन मुच्यते । कोविदारेषु भुञ्जानः ह्यथवा कौञ्जराशने ॥
पुल्कसः प्रभवेन्नूनं तस्य चित्तिरिहोच्यते । त्रिसुपर्णमहामन्त्रजपतो दशसंख्यया ॥
यावकाहारतः पश्चात् पञ्चगव्येन शुद्ध्यति । राष्ट्रभङ्गेषु घोरेषु येषु केषु दलेषु वा ॥

भोजनात्प्रत्यवायोऽयं न विपत्स्वस्ति कश्च नः ।
सतः स्वस्थस्य सततं प्रत्यवायाः पुरोदिताः ॥

भवन्त्येवेति विबुधाः प्रोचुस्ते कपिलादयः। संस्कारदुष्टं यच्चान्यत् क्रियादुष्टं तथैव च
स्वभावदुष्टं नाश्नीयादनापद्यग(त)स्सदा। संस्कारदुष्टं तद्ज्ञेयं द्विजदेवाद्यनर्पितम् ॥
प्रसूतयेऽभ्यागतानां दरिद्राणां स्थलार्थिनाम्। यत्रकुत्राशरण्यानां स्थलादीनां प्रदानतः
पृथक्फलं प्रकथितं राजसूयस्य तन्महत्। न गर्भपीडा तुलिता पीडान्या सर्वदेहिनाम

नैवेति साक्षाल्लोकेशः भगवानाह भारतीम्।
तत्पीडा शान्तये यो वा सहायत्वेन संस्थितः ॥
कृपालुः कुरुते साह्यं तस्मै तां जन्मजन्मनि।
दुहितृत्वेन जानन्ति तस्याः सोऽयं पिता स्मृतः ॥

तमेनं देवपत्निस्तु सेना धेनादयः पुनः। साक्षाल्लक्ष्मीर्भगवती गिरिजापि सरस्वती ॥
प्रीत्या स्वजनकत्वेन मन्यमानाः शिवंकराः। तन्मनोरथपूर्त्यर्थं जागरूकाः प्रतिक्षणम ॥
तिष्ठन्त्येव प्रवक्ष्यामि वरदाश्च दिने दिने। ता एव पीडां तां देव्यः जानते तत्यमप्यति

यतस्तस्माद्देवपत्न्यो सर्वलोकैकमातरः।
अतोऽस्य कामानखिलान्प्रयच्छन्ति रमादिकाः ॥

नान्नदानसमं दानं जगत्तस्मिन् हि तिष्ठति। यतस्त्वेतत्तृप्तिकरं जलदानं च तादृशम् ॥
जलदाता प्राणदःस्यान्मनोमात्रस्यकेवलम्। अन्नदो भवति श्रीकः तस्मादन्नं ददन्नरः
सर्वदाता भवेन्नूनमन्नाज्जीवा भवन्त्यपि। अन्नं ब्रह्म समाख्यातं यतो भूतानि तेन वै

जायते चापि वर्धन्ते दाता ··· सन्निधिः।
तद्दातुः फललेशस्य माहात्म्यं निखिलं विधिः ॥

वक्तुं युगसहस्रेण शक्रो नैव भवेत्खलु। तद्भोक्तुमभमथत्रा (?) पद्मपत्रपलाशके ॥

यथारुचि यथाशक्ति स्वीकुर्यात्तद्विचक्षणः ॥

पद्मपत्रपलाशेषु गृहिणां भोजने सुखम्। ब्रह्मचारी यतीनां तु चान्द्रायण फलं लभेत् ॥
वटाश्वत्थार्कपर्णेषु कुम्भीतिन्दुकपर्णयोः। कोविदारकपत्रे वा गृही भुक्त्वोपवासयेत् ॥
पलाशमध्यपत्रेषु यो भुङ्क्ते मानवोत्तमः। तत्समीकरणं कृत्वा प्राजापत्यं दिने दिने
य इच्छत्यूर्ध्वगामित्वं ब्रह्मचारी यतिस्तु वा। पद्मपत्रेषु भोक्तव्यं मासमेकं निरन्तरम् ॥

मधूके वा रसाले वा भोजनाच्छ्रियमाप्नुयात् ।
एक एव तु यो भुङ्क्ते विमले कांस्य भो(भा)जने ॥
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुः प्रज्ञा यशोवलम् ।
एक एव तु यो भुङ्क्ते विमले कांस्यपात्रके ॥
भोजने पानतो वापि ह्यतिरात्रफलं लभेत् ।
यत्यादीनां तु तत्पात्रं पानाद्भुक्त्याऽपि योगतः ॥
वीरहत्याफलं ज्ञेयं तस्मात्तं न तथा चरेत् ।
एक एव तु यः पात्रे भिन्ने भिन्ने दिने दिने ॥

यशःकीर्तिर्भगोलक्ष्मीः भर्ग ओजश्च वर्धते । हरतेऽस्य प्रवर्धेत संपदः श्रिय एव च ॥ तां .... वं कांस्यपात्रैकभोजनम् । यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विसर्जयेत् वासन्तिका वटा ग्राह्याः रम्यपर्णा सुदीर्घिकाः । मुख्य एव वसन्तोऽत्र .... ॥ अश्वत्थार्कजपत्रेषु कुम्भीतिन्दुकजेषु वा । श्रीकामो नैव भुञ्जीत कोविदारकपित्थयोः यदि भुञ्जीतकालेषु देशदुर्लभदोषतः । भोजना(नन्तरंस)द्यः गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥

कपित्थवृक्षच्छायायां भुक्तिमात्रेण वाडवः ।
सद्यः शूद्रत्वमाप्नोति चण्डालो दिनपञ्चकात् ॥

एक पङ्क्त्या पवि .. अन्यथा त्वक्रिया तथा । तथैवस्याचलशुनं वृत्तालावु शलाटूवपि

कुम्भिकं श्वेतवृन्ताकं श्लेष्मातकशलाटु च ।
आकन्धिकी कुसुम्भं च लोहितं शिग्रु शिग्रु तत् ॥

उदुम्बरशलाटूवा(कोवि)दार शलाटुकम् । न ... कोपोदकी शाकं दुर्गन्धाद्यपि वर्जयेत्

आकण्टकी कुसुम्भं त आरक्तपाटलं तथा ।
आश्वेतं चापि वार्तकं भुक्त्यर्थं नात्र चिन्तयेत् ॥

.... .. तान्वृक्षनिर्मासान्त्रश्चनान्प्रसवांस्तथा । कनकानि च ... दितैर्भुक्ति कर्मणि ॥ .... पितं तथा । अन्यत्र .... भक्षेभ्यः सर्वतो गुडात् ॥ अत्यामं शुक्तमित्युक्तं निन्दितं ब्रह्मवादिभिः । मरीचिकागलाड्वादिक्षेत्र .. धानकः ॥

तद्द्यान्न तु तूष्णी(कं)गच्छन्न भक्षयेत्। अग्निसंपा　··　····　रात्रावन्तर्हितं च ॥
तत्पर्युषितमित्याहुः निन्दितं ब्रह्मवादिभिः । नाद्या　द्धर्मं निषिद्धं न द्विः पक्वं कदाचन
नापणीयान्नमश्नीयाद्भक्ष्यभोज्यादिकं तथा ।
(घृतं) वा यदि वा तैलं विप्रो नान्नं(न)खाच्युतम् ॥
नखस्पृष्टं तथा रोमदूषितं तेन वा युतम्। तद्युक्तं चेद्घृतं तैलं मधु वा तत्तथैव हि ॥
उद्धृत्यैव परित्यक्त　··　प्रक्षाल्य तत्परम्। स्वीकुर्यादेव चेदन्नं तथा भूतं तथैव वै ॥
कृत्वा प्रोक्ष्य तु गायत्र्या स्वीकुर्यादिति काश्यपः ।
भुक्तिकाले रोमलग्नं कवले वास्य मध्यके ॥
हस्त　····　····　गेवा दूरे परिहरेत्तु तत्। आस्यादिगतमात्रं तत् कवलं भूतले क्षिपन्
पुण्डरीकाक्षनामोक्त्वा जुह्वां हस्तं जलेन वै। प्रक्षाल्य पुनरेवैतत् दद्यादन्नं न तत्त्यजेत्
····　····　शुना स्पृष्टं काकवानरकुक्कुटैः। तत्परात्पुरुपाहर(?)दूरीकरणतः परम्
गायत्र्या भस्मनाप्रोक्ष्य शुद्धिं तां परिकल्पयेत्।　··　····　तन्मन्त्र　····　॥
····　····　तः प्रोक्षणं कुर्यात् सा राशिर्निखिला ततः ।
अतिशुद्धासुभार्येव सर्वेषां नात्र संशयः ॥
वामहस्तेन दत्तानि लवणव्यञ्जनान्यपि ।
दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुङ्क्ते च किल्बिषम् ॥
एकेन पाणिनादत्तः पात्रोच्छिष्टे च　धारया। यद्दत्तं दूरविस्रष्टं हासघोषैकदूषितम्
घृतं तैलं च लवणं　····　····　। ····　····　यो वापि त्याज्यान्याहुर्मनीषिणः ॥
अपूपाः सक्तवोधानाः तक्रं दधि घृतं मधु। तैलाज्यपक्ववस्तूनि नामूनि प्राप्नुवन्ति हि
····　····　····। अन्नं प्रथमपाकेन संयक्पक्वविहीनतः
पुनर्जलेन चेत्पक्वं मुहूर्तात्परमेव वै। तत्पुनः पाकमित्युक्तं तादृशे नैव भक्षयेत् ॥
अपूप　····　····　तः परम्। समीचीनस्य पकस्य वैधार्ये पुनरेव वै ॥
तत्तप्ततैलपचनं तावत्कालेन केवलम्। कारयित्वा सुपक्वं यत् क्रियते तद्धिताद　··　॥
····　····　तादृशान्नैव संस्पृशेत्। धानान्करम्भान्पृथुकान् मसूस्या(रा)न्सक्तुपाटकान्
तैलपक्वानाज्यपकान् गौ　गोधूम वाडिशान्। नारिकेल फलादीनि　····　····॥

.... णानि स्युः तावदेव द्विजन्मनाम्।
आद्यानिन्युस्तेपु दोषः तावन्नास्तीति गौतमः।।
घृतेनवापि तैलेन दध्ना वा स्पर्शितं भवेत्। स्नापितः चोदकेना .... ।।
प्रक्षोभे च जनक्षोभे बालादीनां च भक्षणे। वृद्धानामातुराणां च योग्यं भवति सन्ततम्
.... इति धर्मज्ञ निर्णयः। .. .. ।।
तैलाज्ययोर्नमधुनः वल्गुशुष्कशलाटुकौ। मदोद्भवद्रव्यजातं कदाचिन्नैव भक्षयेत्।।
गोघ्रातं च शुना दुष्टं मक्षिकाकीटदूषितम्। पति .... ।।
दम्पतीभुक्तिशिष्टं च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्। घृतादेवोद्धृतंफेनं सरजस्कं तु गोमयम्
तत्पयो वा तादृशं वै गुडमिश्रं तथा दधि। ... ... मरीच्यपि।।
करेण मथितं तक्रं निरसं तक्रमप्यति। अत्यन्तवत्सगोक्षीरं नारिकेलगुडं तु वा।।
भक्षयित्वा द्विजा बुद्ध्या कु ... । ... क्रान्ता गर्भिणी संधिनीति या।।
तस्याः पयो विकारान्तान्पीत्वा कृच्छ्रं समाचरेत्।
अपेयं मृतवत्सायाः पयो दधि घृतं (तथा)।।
... धेनोः क्षीरं च चिक्कगम्। अपेयं प्राहुराचार्याः कपिलाक्षीरमेव च
हुतशेषं पिबेत्तत्र विप्रःस्यादन्यथाऽशुचिः। द्विस्तनीक्षीरपानेन संधिनीक्षीरपान(तः)।।
... मर्त्यो जायेत पातकी। आरण्यानां च सर्वेषां मृगाणां महिषं विना।।
क्षीरं कदाचिद्धस्तेन संस्पृशेन्नतु तत्पिबन्।
कां गतिं समवाप्नोति तस्मात् (तान्परिवर्जयेत्)।।
.... ब्राह्मणी गमनेन च। वेदाक्षर ग्रहणतः शूद्रः पतति तत्क्षणात्।।
धानादधि च सक्तूंश्च श्रीकामो वर्जयेन्निशि। भोजनं तिलसंमिश्रं स्नानं चैव विचक्षणः
.... गर्हितः प्रोक्तः ... मनीषिभिः। जातितो गर्हितं चैव तथैवाश्रयगर्हितम्।।
जातितो गर्हितं प्रोक्तं लशुनं ग्रञ्जनादिकम्।
अभोज्यान्नं च जानीयादन्नमाश्रयगर्हितम्।।
कदर्या वा थिता क्लीवा अन्धाः जडाः शठाः।
वैणाभिशस्तवार्धार्ष्यगणका गणिका वशाः।।

चिकित्सकातुरखरपुंश्चलीमत्तविद्विपः । क्रूरोग्रपतितव्रात्य डा(दा)म्भिकोच्छिष्टभोजनः
अवि ···· र्णाकारस्त्रीजितग्रामयाजिनः । शस्त्रविक्रयकर्मार तुन्नवायः स्ववृत्तयः ॥
नृशंस राजरजक कृतघ्नवधजीविकः । चेलधावन ···· जीवि सहोदरविनाशिनः ॥
पि ···· विज्ञाः पुनश्च क्रिकवन्दिनः । एषामन्नं न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा ॥
शूद्रजीवी तारजीवा करजीवी पुरोहितः । कुलाल रजकस्य ·· दिवाकीर्त्यपुरोहितः ॥
वैणसोचिकतश्चक्री ··· ···· रमत्स्यगाः । एषां पुरोहिता जात्या भोज्यान्नानभवन्त्यमी
एतदन्नप्राशनेन प्राजापत्याष्टकं तथा । पञ्चगव्यप्राशनं च गोदानात्परतो मतम् ॥
शूद्र ···· मुत्पन्नो ब्राह्मणः ···· । संस्कारात्तु भवेद्दासः असंस्कारात्तु नापितः ॥
क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां सुतोजातस्तथापरः । गोपालो नापितश्चापि विप्रा ·· षु परस्सतु
ऊरव्याच्छूद्रकन्यायां समुत्पन्न ··· । अर्धसीरीति विज्ञेयः विप्रकार्याय सोऽप्यति
ब्राह्मणात्क्षत्रकन्यायामुत्पन्नस्सुत उच्यते । संस्कृतायमदुष्योयः स एवात्मनिवेदकः ॥
त एते ब्राह्मणैरेव स ··· ··· स्तत्क्रिया पराः । विप्रगेहेषु सततं तत्तकार्यपरास्तु ते ॥
तत्प्रदत्तान्नभोक्तारः स्वभुङ्क्ते परतस्सदा । भवन्त्येवेति कथिता न चेत्ते नैच्यमाप्नुयुः
जाति ······· सर्वत्र शूद्रैः साम्यं भजन्त्यपि । शौद्रोदरेषु जातानामेतेषां ब्राह्मणैः क्रियाः
निषेकादिश्मशानान्तः कर्तव्याःस्युस्समन्त्रतः । विप्रगेहेष्वेतद्भुक्त ··· तच्छिष्टमन्न ॥
असंभोज्यं विशेषेण तद्बाल्यैरप्यसंस्कृतैः । अज्ञानाद्यदि तद्भुक्तमत्यापत्स्वपि वा कदा
प्राजापत्यत्रयात्पश्चात्पञ्चगव्येन निष्कृतिः । अपिदुष्टस्य ···· जमात्रस्य वा पुनः ॥
कदाचिदवशाज्जाते भोजने प्राणसंकटे । गायत्री जपमात्रेण तज्जात्यनुगुणेन वै ॥
अष्टाविंशदिनैः पश्चान्निष्कृतिः सद्भिरीरिता । शूद्रतण्डुल ···· यो स्वोदर या ॥
यः कुर्यान्मैथुनं विप्रः तद्रेतः शौद्रमेव हि । तेन जातो हि विप्रत्वं न भजेदेव वच्मिवः

यत्यन्नं यतिशिष्टान्नं यतिना प्रेरितं (वैदिकं) तथा ।
द्विजस्तुकाम ···· चान्द्रायणं चरेत् ॥
यद्वैष्णवालयान्नं वा शिवनिर्माल्यमेव वा ।
शाक्तं वा थापि शौरं वा भुक्त्वा कामेन वाडवः ॥

प्राजापत्येन शुध्येत पञ्चगव्येन चैव हि । न त्यजेच्छ्रो .... स्य न संस्पृशेत् ॥

तादृक् त्यजन् पातकी स्यात्तद्भुत्त्वा किल्विषी भवेत् ।
संत्यक्त श्रोत्रियान्नस्य चित्तं चान्द्रायणं (चरेत्) ॥
.... श्रोत्रियसंत्यक्तनियमान्नो जडात्मकः ।
स्वान्नमात्रे प्रतिदिनं कवले कवलेऽधिकम् ॥

प्राजापत्यमवाप्नोति तद्दोपविनिवृत्तये । पुनः शिष्टान्नमित्युक्तं नान्यदस्ति कथ(ञ्चन)

त्रि शिष्टाः कथिताः श्रोत्रिया वेदगाः परम् ।
वेदश्च शाखामात्रं स्यात्सा च शाखा द्विजन्मनाम् ॥

सप्तसंस्थात्रयस्यास्य बोधिका च निरूपिका । या नैव परमाप्रोक्ता सार्धवा ... ॥

तदन्नेनैव शिष्टाःस्युः वेदमन्त्रक्रियादिभिः ।
शिष्टत्वं कथितं सद्भिः तादृशाः पङ्क्तिपावनाः ॥
पङ्क्तिपावनपङ्क्तौ ये भुञ्जते तेऽपि पावनाः ।
प्रतिज्ञा संसरत .. लभते नात्र संशयः ॥

येषामस्ति श्रोत्रियत्वं परान्न परिशून्यता । परपाकनिवृत्तिश्च स्वदारनिरता तथा ॥
परदारातिभिर्नीत्या कालसन्ध्यादिसत्क्रिया । गृह्या .... सप्त पावनाः ॥
एतादृशान्पङ्क्तिनिष्टसहस्रजनपावकान् । महात्मनो महासत्र परानगिचितः पुनः ॥

केचित्काली स्वयं वेद मन्त्रमात्रपराङ्मुखाः ।
सन्ध्यादि सत्क्रिया .... सत्क्रियास्वविचक्षणाः ॥
ब्राह्मण्यशब्दमात्रैक शब्दिता दुष्टवृत्तयः ।
पङ्क्त्ययोग्या असंभाष्या नित्यवैतनजीविनः ॥

.... त्मानं तन्महत्वेन पापिनः । निश्चित्यैव वृथा मोहादसद्गुरुमतस्थिताः ॥
निश्चिन्वते पङ्क्तियोग्यान् प्रकुर्वन्त्यपि केवलम् । शाक्तवैष्णवशैवाख्याः नुति गाः ॥
तादृशान्भुक्तिकालेषु वैदिको ब्राह्मगोत्तमः । न पश्येद्भाषणं तैर्न न कुर्यात्तु तदीयकम् ॥
अपि शब्दं न शृणुयात् तादृशानागतानपि । तत्काले याचित .... शक्तितः ॥

अग्नचित्तान्न कुर्याच्च तोपये देव दानतः । गृहस्थधर्मान्यो विप्रो परित्यजति लोभतः
ऋषिभिर्धर्मतत्त्वज्ञैः नास्तिकः परिकीर्तितः । अपिचोऽपि .... द्दशो यदि ॥
कुर्यान्नापदि सत्कारं क " ते हृदयेन वै । सर्वकृत्येषु शक्तश्चेत् सर्वान्धर्मान्समाचरेत्
बुद्ध्या स्वीकृत्य गा .... वर्जितः । केवलं स्वय .... उच्यते ॥
अनेकेषु क्षुधार्तेषु पश्यत्सु न भुजिक्रियाम् । समाचरेन्न मनुजः रोगी तेन भवेदयम् ॥
आचार्येषु श्रोत्रियेषु सत्सु सुहृत्स्वपि । कृतबुद्धिषु पश्यत्सु .... धकम् ॥

मित्रपङ्क्तिर्बन्धुपङ्क्तिः गुरुपङ्क्तिस्ततोऽधिका ।
वेदवित्पङ्क्तिरतुला भुञ्जतां तत्र भक्तितः ॥

नित्यं कृच्छ्रफलंप्रोक्तं अलं शक्तौ तु सन्ततम् । संपाद्य .... तत्र कुर्याद्भुजिक्रियात्

ते श्रोत्रिया महात्मानः भुञ्जानः पङ्क्तिपावनाः ।
तत्र सहस्रात्पङ्क्तितां पुनन्त्येवेति सा श्रुतिः ॥

दुर्लभा श्रोत्रिया ... सोमयाजिनाम् । तत्पराग्निचितापङ्क्तिः तत्परा ब्रह्मवादिनाम्

न ब्रह्मवादिपङ्क्तेस्तु तुलितान्या हि विद्यते ।
भुक्त्वैकदा ब्रह्मविदा भिक्षुणा गृहिणापिवा ॥

" णि ... महापापैः प्रमुच्यते । अच्युतानन्तगोविन्द महादेवेशशूलिनाम् ॥

नाम्नामेकस्य(चो)त्तयाचेद्भुक्तिः कृच्छ्रसहस्रधा ।
भुक्त्यादौ त्रिपर्णस्य पठनादेव पाव(नम्) ॥

... पैः प्रमुच्येत श्रोत्रियैस्तैस्त्रिभिस्तुचेत् । सिंहानुवाक पठनाच्छ्रोत्रियैर्दशभिर्यदि ॥
भुक्तेरादावमत्रारान्मुच्यते ब्रह्महत्यया । शंनो मन्त्र इति प्रश्न त्रयस्य पठने पुनः ॥
...पूर्व संख्याकैः भ्रूणघ्नोऽपि विमुच्यते । तैश्चेद्द्वादशसंख्याकैः वीरघ्नोऽपि विशुद्ध्यति
अवशाद्भुक्तिकालेषु यत्रकुत्रचिदेकदा । उत्सवेषु ब्राह्मणानां बन्धूनां ना ... ॥
मित्राणां सज्जनानां वा दीक्षाभुक्त्यादिसंकटे । अपाङ्क्तयः समायोगे ब्रह्मभोजनकादिके
स्मार्तकर्मणि वा श्रौते भुक्तिसंकटसंभवे । अग्निना भस्मना ... भेन सलिलेन वा ॥
प्रद्वारेणैन मार्गेण पङ्क्तेर्भेदं समाचरेत् । अशने तेन कार्येण तस्माद्दोषात्प्रमुच्यते ॥
उदकं वा तृणं भस्म द्वारसन्धिस्तथैव च । ... प्रोक्तास्तैः पङ्क्तिर्भिद्यतेऽत्र हि ।

एकपङ्क्त्योपविष्टानां विप्राणां सहभोजने । यद्येकोऽपि बहिर्गच्छेत् नाश्नीयुरितरे पुनः
तत्राशतां पञ्चगव्यं सद्यः स्नानात्परं तथा । अन्य ··· ··· भवेयुर्नात्र संशयः ॥
भुञ्जानेषु तु विप्रेषु यदि पङ्क्तिं परित्यजेत् । तद्भुक्तेर्विघ्नकर्ता स्याद्ब्रह्मेति निगद्यते ॥
पक्ष ··· जितकामकारेण सर्वदा । नै ··· शयानो ··· प्यकच्छकः ॥

अकच्छः पुच्छकच्छश्च तिर्यकच्छोर्ध्वकच्छकः ।
कच्छावलम्बि कच्छश्च पञ्चैते नग्नका स्मृताः ॥

दृष्टस्तया धर्मपत्न्या सक्रोधक्रूरचक्षुषा । नाश्नीयाद्ध ··· वीर्यहानिर्भवेत्ततः ॥
अश्रीको जायते तस्य सूनुः श्रीविधुरो बलः । तस्मात्तथा नाचरेद्वै भोजनं धर्मवित्तमः

भुक्तिकाले कामबुद्ध्या नैववीक्षेत धर्मवित् ।
जृम्भमाणां शयानां (तथाऽऽ) सीनां च पुष्पिणीम् ॥

नेच्छयेन्मदगर्वाभ्यां तद्बिम्बोकादिवञ्चितः । प्रभवेदेव सततं स शृङ्गाररसो भवेत् ॥

द्वावेव दम्पती गेहे स्यातां यदि तदा (बुधः) ।
···पि ... धर्म या निष्ठो भवेद्रात्रौ रतिप्रियः ॥
शास्त्रज्ञः शास्त्रवश्यः स्यात्कार्याकार्यविशेषवित् ।
सदा निमीलिताक्षस्सन् न स्त्रीवश्यो भवेद(दि)ति ॥

न गुह्यार्थं वदेत्तस्याः नैनां प्रद्वेषयेद(तः) । यस्मिन्काले यथासेयत्तस्मिन्काले तथा वसेत्
अङ्गारकसमानारी घृतपिण्डसमः पुमान् । अतोऽत्यन्तं जागरूकः तत्स···सदा भवेत्
भुक्तिकाले नित्यमेव स्वपा ··· कल्पकम् । कुर्वीतैव प्रयत्नेन तस्याः स्वानेन तत्पतिः ॥

सर्वमन्नं पात्रनिष्ठमकृत्वा भागकल्पनम् ।
भुङ्क्ते मूढो धर्मपत्न्याः पश्चाज्जन्मान्तरेह्यसौ ॥

···· पुं ··· स्याद्भार्या नूनं वदामि वः । भागकल्पनमेतत्स्यात्कुर्याद्गृहपतिः स्वयम् ॥
यदिस्यात्तु तदा नो चेन्नायं विधिरिति श्रुतिः । ब्राह्मणेन तयाश्नीयात्तदुच्छिष्ट ··· ॥
···· षस्तदुच्छिष्टभुक्तौ रतेरन्यत्र चोदितः । रतावप्यधरस्तस्याः नित्यं स्यादति पावनः
सताम्बूलैकविधुरः चण्डालोच्छिष्टसन्निभः । ताम्बूल ·· भ···लवङ्गेला···सितः

जाजीकर्पूरपरमः सस्याच्छतपवित्रकः। वनिताधरपानस्य पञ्चपर्वाणि वै दिवा ॥
निन्दितान्यतिपानानामालयानीति सूर्यः। द्यौरयं पृथिवीवास्याद्रेतोभृत्पुरुषःस्मृतः॥
रेतोभर्त्री स साज्ञेया निदानं सन्ततेस्तु सा। प्रत्यङ्गसङ्गसमये नोच्छिष्टमुभयोरपि ॥
हृदो श्च मः तदात्मा तत्र जायते। ग्रहाश्च चमसास्सर्वे नोच्छिष्टा सप्ततन्तुषु ॥
पवित्रा एवमेतेस्युः निधुने(?)वनिताधराः। सहत्वं सर्वकर्मभ्यः तत्पाणिग्रहण(णेनच)॥
··· विधिना तस्याः अथाप्येतस्य सन्ततम्।
स ··· स्यापि कथितं कालाकालादिकं पुनः॥
तन्मर्यादाविशेषेण दम्पत्योरुभयोरपि। वि···ता···वि···तः···नं च ···· ॥
सलज्जं समनुष्ठेयं न चेदपयशो भवेत्। पाणिग्रहणकालेऽपि चोरव्याघ्रभयाकुले॥
पलायने कुमार्गेषु भार्यया सहभोजनम्। प्रशस्यते ···· ···· ॥
विजनेषु तया सार्धं कामकारविवर्जितः। निवसेद्धापणं कुर्यात् गृहकृत्यादि सिद्धये॥
तदधीनं हि निखिलं गृहकृत्यं द्विजन्मनाम्। वर्णिनां निखिलानां ···· ॥
न चलेदणुमात्रं वा कार्यमात्रं महत्तु वा। अधोवर्णस्त्रियासार्धं ब्राह्मणः पाणिपीडने॥
अप्यध्वनि व्याघ्रचोरभयेऽपि ··· । भोजनकर्मैतद्विवाहादिषु कर्मसु॥
सर्वेषां तुल्यवर्णेषु विहितं नासमेषु तत्।
अधोवर्णस्त्रियासार्धं भुक्त्वा पतति तत्क्षणात्॥
मोहतो वापि जानाद्वध्यो भवेदपि। बालप्रभृतिभिः सार्धं भोजनं न निषिद्ध्यते॥
उच्छिष्टदानं पुत्रस्य कदाचिद्विहिते पुनः। महात्मनः सद्गुणस्य स तु ···· ॥
उपनीतायनोच्छिष्टं न दद्याद्ब्रह्मचारिणे। पितापुत्राय धर्मज्ञः किं तु तद्गृहिणे सति
सजग्धिस्सहभुक्तिश्च सपङ्क्तिः सहभोजनम्। ··· भुजिक्रिया॥
सहभोजनशब्दार्थः कथितो ब्रह्मवादिभिः। एकपात्रभुजिस्सोऽयं तस्मिन्नहनि धर्मतः॥
चोदिता तच्च कथितमहरेतन्महात्मभिः। यस्मिन्दिने ··· नरः॥
विजानीयादेतदहः तस्मिन्नहनि धर्मतः। तथैकपात्रतुलिता भुक्तिः शस्ता द्विजन्मनाम
प्रतिसंवत्सरं पश्चात् दिनेतस्मिन्विधानतः। इष्टभोजनकर्माख्यं कुर्या ··· ॥

राज्ञोऽभिषेकदिवसः स्मृतश्चेत्तदहः परम् ।
तस्मिन्स कुर्याद्विधिना तदिष्टारण्यं सुभोजनम् ॥

अत्यन्तलाभो यस्मिन्स्यात्तस्मिन्नहनि तादृशे । नामकेति प्र ··· तादृशं चरेत् ॥
भोजनं तु न विशेषं कुर्यादिति विचक्षणः । प्राहुरेव महात्मानः द्वितीयाश्रमसंस्थितः ॥
भुक्तिपात्रे यथा लेपा भवेयु ··· । तल्लेपकामाः कामाद्याः तेषां तृप्त्यै तदाचरेत्
स्वान्नभुक्तौ तथा कुर्यान्नान्यभुक्तौ कथंचन । न तथा करणंयुक्तं भुक्तिधर्मास्स्वकेगृहे
यथेच्छया ···· च्छया । दुर्गतोदन ··· तु किंचि ··· तु ॥
तत्र वस्तुपरित्यागे दुर्गतो दुःखितो भवेत् । बन्धुमित्राश्चगेहेषु भुक्तिकालेषु वस्तुना ॥
रति त्यागेऽपि ··· । श्राद्धभुक्तौ विशेषाय शास्त्रदृष्टः सनातनः ॥
सर्वंसशेषमश्नीयाद्घृतपायसवर्जितम् । मधुदध्नोर्विकल्पोऽत्र कथितो गौतमादिभिः ॥
न पिबेन्नचभुञ्जीत द्विजः सव्येन पाणिना । (वामह)स्तेन च तथा शूद्रानीतजलं त्यजेत्
अवशात्तेन संस्पृष्ट पात्रगं सलिलं तथा । दूरात्परिहरेत्सद्यः तादृशं क्षालयेच्च तत् ॥
घृतमादौपरिग्राह्यं भुक्ति···मया···वयेत् । घृतेन विद्यते तृप्तिः पिबेत्पात्रान्तरस्थितम् ॥
एकधारानिपतितं द्रव्यवस्तु परित्यजेत् । पात्रान्तरात्तत्स्वीकार्यमन्यथोच्छिष्टभोजनः ॥
प्रभवेयुर्हिनिखिलाः तत्पङ्क्तौ येऽस्थितास्तुते । शिष्टपात्रगतंतच्च दूरात्त्याज्यं मनीषिभिः
पीतशेषं पिबेन्नैव परस्य स्वस्य वा जलम् । उच्छिष्टमेव विज्ञेयं भोजनं मुखमारुतात् ॥

पिबतो यः पिबेत्तोयं तत्तोयं तदनन्तरम् ।
पिबतः पङ्क्तिमध्येषु संत्याज्या निन्दितास्तु ते ॥

मुखमारुतदुष्टान्नस्थलपात्रे पुटादिकम् । उच्छिष्टं निखिलंज्ञेयं न ग्राह्यं तादृशं हि यत् ॥
तत्पिबेद्यदिमोहेन द्विजश्चान्द्रायणंचरेत् । पञ्चगव्यं च विधिना तद्दोषस्य निवृत्तये ॥
पाणि पाणि तलाग्रैर्वा ब्राह्मणो न पिबेत्क्वचित् । सुरापानेनतत्तुल्यं इति सर्वे महर्षयः
न मुखेन पिबेत्तोयं तदानाञ्जलिना क्वचित् । तथैव वामहस्तेन न धाराभिः कथञ्चन ॥
उद्धृत्य वामहस्तेन यः पिबेद्ब्राह्मणोजलम् । सुरयातज्जलंतुल्यं न त्वे(पे)यमिति सन्ततम्
न वास उदकंवर्ष सलिलं सन्ततोदकम् । उद्घाटितं जलंवापि न स्वीकुर्याद्द्विजोत्तमः

कटाहंवापिकौम्भंवा सलिलं शूद्रहस्ततः । समुद्धृतं क्षुद्रकुल्याप्रसृतं दूरगं तु वा ॥
न स्पृशेदेवनित्यं तदस्पृश्यं शूद्रयोगतः । कदाचिदापदिपुनर्मूत्रोत्सर्जनशुद्धये ॥
अथवातन्नकरतः संस्पृशेद्बुद्धिपूर्वकम् । स्पर्शनात्तस्य नीरस्य ब्राह्मणस्य विजानतः ॥
सचैलःस्नानमेवस्यात् पादस्पर्शनसंभवे । अवशान्मार्गमध्ये तु न स्नानं किंतु पादयोः ॥
शुद्धोदकक्षालनंस्यात्तद्दोषविनिवृत्तये । पादप्रक्षालनं नित्यं शुद्धेनैव हि पाथसा ॥
प्रकर्तव्यं प्रयत्नेन नाशुद्धेन कदाचन । शूद्रोदकंपरि(त्यज्य)चूर्णताम्बूलकारणात् ॥
न स्वीकार्यं बुद्धिपूर्वं स्वीकारे पञ्चगव्यकम् । सौवर्णे रजते ताम्रे कांस्ये लोहमयेऽपिवा
संस्पर्शदोषो न भवेत्तोयपूर्णे(घटे तथा) । ब्राह्मणोबुद्धिपूर्वेण यावत्सलिलपात्रकः ॥
तावच्चण्डालादि सामीप्यादिस्पर्शो न विद्यते । भोजने निकटेन्यस्य जलपात्रो भवेदपि
दूरविन्यस्तपात्रः स्यान्नित्यं मूत्रपुरीषयोः । स मन्त्रे प्रोक्षितेनीरैरपि प्रक्षालितेऽपिवा
मोहेन भोजनंकुर्यात् पुनः स्नानेन शुद्ध्यति । अमत्रे मण्डलस्थे चेद्भोजनं यदि वाडवः
करोतिभुक्तेपुरतः अष्टाविंशतिसंख्यया । अभिमन्त्र्य जलंहस्ते सावित्र्या प्राशयेन्नचेत्
सन्ध्यादि कर्मणांयोग्यो न भवेदेव तत्परम् । भूमौ संस्थापितेपात्रे यन्त्रिकायां महीतले
यद्वावा वामहस्तेन पात्रमुद्धृत्य भोजयेत् । लवणं व्यञ्जनं चैव घृतं तैलं पयो दधि ॥
लेह्यं पेयं च चोष्यं च हस्तदत्तं परित्यजेत् । दर्व्यादेयं घृतादिस्यात्समस्त व्यञ्जनं तथा
उदकं यदपक्वान्नं यो दर्व्यादातुमिच्छति । स भ्रूणहा सुरापश्च स स्तेनो गुरुतल्पगः
चण्डालमुदक्यं सूतिं श्वानकुक्कुटरासभान् । भुञ्जानो यदि पश्येत्तु तदन्नं संपरित्यजेत्
केशकीटावपन्नं च सु(मु)खमारुतवीजितम् । अन्नं तत्रापनिन्द्यं स्यात्तस्मात्तत्परिवर्जयेत्

चण्डालपतितोदक्या सूतिकामजान्त्यजैः (?) ।
हिंसकश्वपचाद्यैर्वा तेषां शृण्वन्वचांसि वा ॥

भुञ्जीतग्रासमात्रं तु दिनमेकमभोजनम् । तत्पीडितस्तन्निषिद्धस्तैस्साकंनिगलेवसन् ॥
तद्गृहेष्वेवनिवसन् तद्गृहा···ति ताडितः । तत्रैव जलपानादि करणात्प्राणधारणम् ॥
कुर्वन् पश्चात्तुकालेन मुक्तश्चापाग्रमज्जनैः । अनुज्ञया ब्राह्मणानां दक्षिणादानपूर्वतः ॥
तत्तत्कालानुगुण्येन तत्तद्भ्रंशानुगुण्यतः । शतादिस्नानकरणैः पुनः संस्कारवर्त्मना ॥

धेनूनां दक्षिणाभिश्च गव्यानां प्राशनात्परम् । निष्कृतिर्विहितासद्भिः न चान्येनैव वर्त्मना
यच्चपाणितलेदत्तं यत्तु फट्कारसंयुतम् । प्रसृताङ्गुलिभिर्यच्च तस्य गोमांसवच्चरेत् ॥
शब्देनापः पयः पीत्वा शब्देन घृतपायसौ । शब्देनापोशनंपीत्वा सुरापानव्रतं चरेत्
हस्त्यश्वरथयानोष्ट्र स्थानेषु न चरेद्भुजिम् । चण्डालवाटिकाराद्वा राजकस्थानतोऽपि वा
श्मशाननिकटेवापि न कुर्यात्तद्भुजिक्रियाम् । शयनस्थो न भुञ्जीत देवालयगतोऽपिवा

नार्द्रवासा नार्द्रशिखः न च यज्ञोपवीतवान् ।
नैकवासा न नग्नो वा नापि कच्छावहिष्कृतः ॥
विवदन् बहुभाषीसन्न कुर्वीत भुजिक्रियाम् ।
अन्तः श्यावग्राममध्ये सन्धौ सान्ध्यद्वये तथा ॥

चतुष्पथे निरुद्धस्सन्न कुर्याद्भोजनं सदा । द्विवाद्विभोजनं वापि यामिनीभोजनद्वयम् ॥

न कुर्याद्ब्राह्मणः स्वस्थः कुर्याच्चेच्चान्द्रकृद्भवेत् ।
परिवेषणतः पश्चाद्गायत्र्या प्रोक्ष्य चोदनम् ॥

परिषिच्य च सत्येन पुष्करेण ततः पुनः । स्वीकृत्यापोशनं तेन सत्यं त्वामनुना भुजिः

सदा द्विजानां विहिता प्राणाहुति कृतेः परम् ।
अभिधारितभिस्सायाः परिषेचनिकक्रियाः ॥

प्रकर्तव्या ब्राह्मणेन नित्योयं विधिरुच्यते । परिषेचनतः पश्चात्तदन्नमभिधारितम् ॥
शुनोच्छिष्टमितिज्ञेयं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् । घृतेनैवाभिधारः स्यात् घृताभावे तु केवलम्
तैलेन वा प्रकुर्वीत यदि तस्यापि दुर्लभे । पयसा तत्प्रकुर्वीत तस्यापि यदि दुर्गतौ ॥
दध्ना तक्रेण वा सर्वाभावे तु सलिलेन वा । अभिघारः प्रकर्तव्यः तथान्यन्नैव भक्षयेत्
तदुत्तमं गव्यमेव माहिषं मध्यमं परम् । अजस्यापि तथैवस्यादाविकंत्वधमाधमम् ॥

सर्वाण्यन्नानि गव्येन युक्तानि यदि तानि च ।
उत्तमत्वेन चोक्तानि दध्यादीन्यपि पण्डितैः ॥

सन्ततंभुक्तिकालेषु यदि पत्राणि भुक्तये । स्युस्तेषु पूर्वमाज्येनाभिधारो विधिचोदितः
सौवर्णे राजते कांस्ये नाभिघारो मनीषिभिः । कर्तव्यत्वेन विहितः सोऽयं वर्णेषु शस्यते

नित्यं सार्षपशाकानामभिघारस्तपरं द्विजैः । परिवेषणमित्युक्तं पिष्टकालरसात्मना ॥
पश्चाल्लवणशाकानामपक्कानां क्रमेण वै । पक्वानामपि शाकानामन्नस्याज्यस्य पूर्ववत्

परिवेषणमन्ते स्यात्पूर्वस्येति शिवोऽब्रवीत् ।
परिषेचनतः पश्चाच्चित्रादीनां विधिः परा ॥
तेनान्नेनैवकर्तव्या सा त्याज्या सद्य एव वै ।
चतुर्थ्यन्तेनमोऽन्तेन स्वाहान्तेनापि वाम्भसा ॥

सिक्तभूमौ सुविहिता न शुष्कायां कदाचन । अपोशनाम्भसामन्यः प्रदातास्यात्स्वयंकदा
न स्वीकुर्यादितिमनुर्विष्णुत्र्यङ्गिरसांमतम् । आपोशनद्वयजलं स्वयमभ्यञ्जनं तथा ॥

आयुष्कामो न गृह्णीयान्न कुर्याच्च विचक्षणः ।
प्राणापानव्यानोदानसमानानां क्रमेण वै ॥
स्वाहाकारां ततः प्राणाहुतीः सम्यक् समाचरेत् ।
मौनेन भोजनं कुर्यात् या···कापि तत्र वै ॥

क्रियाभिनयचेष्टाभिः तत्कार्यं साधयेद्बुधः । अथवा हरिगोविन्दशिवशंकरपूर्वकः ॥
नामभिस्सुमुखोभुक्तिं कुर्यादेवेति वै मनुः । पूर्वभुक्तौद्रवः कार्यः मध्वाज्यादिरसैः परैः ॥
मध्यभुक्तौ च काठिन्यं चूर्णैः माषादिकारितैः । अन्तेदध्याभिर्भूयः कार्य एवेति भोजने
नियमोवाहटप्रोक्तः सर्वलोकहिताय वै । स्वीकार्यः स्याद्विशेषेण ब्राह्मणानां महात्मनाम्
भुक्तिकाले भाषणस्य प्रसक्तौ यदिर्भूर्भुवः । सुवश्चापि जपेद्विद्वां स्तदाभाषणसंख्यया ॥
वृथाकलहचापल्यभाषणादिषु तत्परम् । आभिर्गीर्भिर्मनुजपमिदं विष्णुरुत्र्यम्बकम् ॥

कुर्याज्जपेत्पष्टि(वा)सारं नोचेत्स्यात्किल्विषी नरः ।
क्षते पाने जृम्भणे वा क्रियमाणे तु भोजने ॥

अवदचसंप्राप्ते भोजनात्परमेव वै । श्रीर्मे भजतु सुमहान्मनुमष्टोत्तरं शतम् ॥
जपेदेव विधानेन पाने तस्मिन्निदं परम् । चित्तं प्रकथितं सद्भिरलक्ष्मीर्मे तदुत्तरम् ॥
जपेदष्टसहस्रं वै तस्याः भूम्यास्ततः परम् । गोमयालेपनंकृत्वा रङ्गवल्यादिरञ्जनात् ॥
परमेव विधानेन श्रीसूक्तेनोक्षणादथ । त्र्यम्बकमनुं जप्त्वा तत्र दर्भैस्तृणैरपि ॥

दीपयेदेव ···· शमनाय न चेन्महान् । अपमृत्युः प्रजायेत संपदोयान्त्यधोगतिम् ॥
सजोषा इन्द्र सुमहामन्त्रमेतं तु जृम्भणे । शतवारं जपेद्विद्वांस्तद्दोषस्तेन नश्यति ॥
मूत्रस्य स्खलनेजाते भुक्तिकाले तु दैवतः । पुरीषस्य च तत्पश्चात्स्नात्वाचम्य विधानतः
अन्नत्यागात्परंसद्यः त्यक्त्वापोशनमुत्तरम् । जपित्वाहं स गायत्रीमष्टोत्तरशतं ततः ॥
पूर्षसूक्तजपात्पूतो भवेदिति यमोऽब्रवीत् । अमृतेति च मन्त्रेण ह्युत्तरापोशनात्परम् ॥
पीतार्धपयसानित्यं नारकान्दोषयेन्नचेत् । ध्रुवंते प्रशपन्त्येनं नारकाः जलकाङ्क्षिणः ॥
पुरातेषां सुरज्येष्ठः पिपासाशमनाय वै । सलिलं कल्पयामास भुक्त्यन्तेऽत्रद्विजन्मनाम्
पीतार्धं तादृशं ब्रह्मा पीयूषादधिकं परम् । कारवेति च मन्त्रेण तद्देयं तर्जनीमुखात् ॥
अग्राद्वाङ्गुष्ठयोगेन तेनश्रेयो महद्भवेत् । भगिनीजननीभार्या स्नुषापुत्र्यपि हस्ततः ॥

शस्यतेऽनुदिनंभुक्तिः मित्रैरिष्टैश्च वन्धुभिः ।
अन्नार्थिभिः क्षुदार्तैर्वा भुक्तिवस्त्वैककामुकैः ॥

समीक्षितस्सन्कुर्यान्न भोजनं सर्वथा नरः । यत्कांक्षितं वस्तुभुक्तौ स्वयमश्नाति भोजने
त ···· दत्वैव तस्मैना तज्जीर्णं नैति किं पुनः । पिचण्डसंस्थितंतद्वै विषमेव भवेद्ध्रुवम
पचनं प्राङ्मुखकृतमुदङ्मुखकृतं तु वा । देवयोग्यं भवेत्सर्वं न चेदासुरमुच्यते ॥
पावकं नित्यपाकाय स्वकीयं परिकल्पयेत् । यदि न स्यात्स्वकेगेहे दैवादग्निस्तदापुनः ॥
श्रोत्रियागारतोग्राह्यः श्रोत्रियस्यत्वसंभवे । सामान्य ब्राह्मणगृहात्तादृशस्याप्यसंभवे ॥
कुग्रामे कुत्सितेदेशे शूद्रगेह समाकुले । तद्गृहादग्निमादाय भूमावेकत्र तं शुचिम् ॥
एधयित्वान्यत्रभूयः यैः कश्चित्काष्ठजालकैः । शुष्कैस्तृणविशेषैर्वा प्रज्वाल्यैनं विभावसुम्
तस्मात्संगृह्य भूयश्च कृत्वैनं वलवत्तरम् । चुल्लिकायां प्रतिष्ठाप्य तेन पाकादिकक्रियाम् ॥
साधयेदेव विधिना यदि देवालयादिना । तत्समाहरणंकुर्यात्तदा तूष्णीं न चाहरेत् ॥
दत्वैव किंचित्क्रमुकं फलं ताम्बूलमेव वा । शलाटुतण्डुलान्वापि पश्चाद्वह्निं समाहरेत् ॥

तथागतेभ्यो बुद्धेभ्यो जिनेभ्यो नैव सर्वथा ।
देवलेभ्यो विशेषेण कुण्डादिभ्यो न तं हरेत् ॥

पाणिना मथितो वह्निः अयोदण्डेन वा तथा । विषवृक्षादिसंभूतः श्मशानाग्निसमोमतः

औपासनाग्निपाकेन यदन्नं मोहतः कृतम् । दैवानर्हंभवेत्तद्धि तादृशी पचनक्रिया ॥
तन्तुमत्यादिनार्याणां तद्दम्पत्योः पुनर्नचेत् । तत्पैतृकक्रियाणां स्यान्नान्येषामिति निर्णयः

औपाशनाग्नौ पचनभुक्तिकृत्याय सन्ततम् ।
कात्यायनमखांनांस्यादित्येवं हि व्यवस्थितिः ॥
अन्यौपासनपकान्नमन्यस्य प्राशने वृथा ।
प्राजापत्यः प्रकथितं तस्मात्तं न तथा चरेत् ॥

औपासनान्नं तद्ब्रह्ममात्रस्यैव महात्मभिः । संप्राश्यत्वेन कथितमाग्नेयादिषु कर्मसु ॥
तद्धविर्देवतार्थाय कदाचिन्नोपपद्यते । तस्मात्पाकक्रियानित्यं लौकिकाग्नौ द्विजन्मनाम्

कर्तव्यत्वेनविहिता सोऽग्निः साधारणः परः ।
तादृशेनाग्निना नित्यं दीपपाकादिकाः क्रियाः ॥

गृहमेधी साधयीत न गार्ह्येणेति सूत्रकृत् । भास्कारादृष्टशय्येषु नित्याग्निसलिलेषु च ॥
दृष्टभास्करदीपेषु गृहेषु श्रीर्नमुञ्चति । तामसानासुरान्शाकान्न कुर्यात्तु कदाचन ॥
तथैव सूपमन्नं वा न दैवास्तादृशास्तुचेत् । फलमूलानि पत्राणि नैॠताशामुखैस्तथा ॥
खण्डितानग्निशमनमुखैर्वा तामसानि हि । तथा तन्मुखपकानि सर्वाण्यन्नादिकान्यपि
आसुराणीति विद्वद्भिः ज्ञेयानीति स्वभूर्विभूः । अफणत्किलभूयश्च तेषां पकात्परं पुनः
संभारचूर्णयोगस्य पूर्वमेवेति लाघवात् । भर्जनाख्यक्रियाकार्या साफलीकरणादिभिः ॥
शून्यत्वग्भिर्माषखण्डैः तैलाज्य मुखतापितैः । तत्क्षेपणविशेषेण तत्क्रिया करणात्परम्

निश्शेषिते तत्सलिले पुनः कीलालयोजनम् ।
कृत्वाऽनुरूपं संभारं सम्यक् चूर्णनिपातनात् ॥
आलौड्य दर्व्यायत्नेन यत्पक्वं क्रियते हि तत् ।
शाकानामेव सर्वेषां दैविकंस्यात्परंशिवम् ॥

न चेदेवं शाकपाको राक्षसोनात्र संशयः । राक्षसो निखिलोलोके तामसश्चेति गौतमः

भर्जितास्ते माषखण्डा भुक्तिकालेश्मसंनिभाः ।
दन्तानां घट्टनाद्दुःखहेतवोऽमी भवन्ति हि ॥

तस्मात्तद्युक्तशाकास्ते देवयोग्याः कदाचन । भवेयुरेव नितरां तादृक् पक्वं ततस्त्यजेत्

सुपक्वं सुन्दरं दृष्टिप्रियं जिह्वाप्रियं शुचि । देवयोगमितिप्रोक्तं सर्वशाकादिकं सदा ॥

अतितप्तेषु नीरेषु त ··· ला ··· लनार्जुनान् ।
क्रियते पातयित्वा यः पाकोराक्षस उच्यते ॥

देवयोग्यो भवेन्नायं पितॄणामतिनिन्दितः । तेन हव्यं कव्यमपि न कुर्यात्पिण्डतः सदा
···   नोदकेन पैतृकं ये प्रकुर्वते । निरयस्था भवन्त्येव यावदाभूतसंप्लवम् ॥
प्रक्षाल्य तण्डुलान्सम्यक् त्रिवारं हस्तलोडनैः । तस्मिंस्तेनोदकेनैव पाकं कुर्यात्सुपात्रकः
सपा ··· दृशो देवयोग्योऽत्यन्तसुपावनः । तदन्नममृतसमं पितॄणां चातिवल्लभम् ॥
भवेद्देवेति भगवानुवाच स पितामहः । सूपस्य नायं नियमः तप्तेष्वेव पयस्सुवै ॥
तस्य पाकः सुविहितः परंपाकात्पुनः स्मृतः । अत्र सैन्धवनिक्षेपः पूर्वं तस्मिन्कृते तु सः
पाको भवेत्समीचीनः तस्मात्तं परिवर्जयेत् । एवमेव तथा शाकविशेषाणां सदातनः॥
नियमोऽयं प्रकथितः पाककर्मणि सन्ततम् । शाको लवणयोगेन यस्सुपक्वो भवेन्ननु॥
तस्य पाकात्परमयं कार्य इत्येव निश्चयः । भिस्सासैन्धवयोगेन होमकार्ये समागते ॥
निन्दितैव भवेन्नित्यं हविर्मात्रं तथैव हि । यदि प्रथमतो मोहादमत्रे सैन्धवे तथा ॥
निक्षिप्ते दूरतोऽमत्रं क्षालयेत्सद्य एव वै । न चेत्तत्परतो यद्वद्वस्तु स्यात्परिवेषितम् ॥
अयोग्यमत्तुं प्रभवेत्सतामेतद्विगर्हितम् । यद्यपि स्यात्तुलवणं रसानामाद्यमुत्तमम् ॥

तस्य ज्येष्ठा देवता सा या पुरा सागरोद्भवा ।
पत्नी प्रजापतेः साक्षात्तद्योगात्सोऽपि कर्मसु ॥

संबभूवुर्हि तूष्णीं ··· योऽयंद्विजोत्तमैः । श्रुतं ··· (प्रा) जापत्यं भजत्यहो ॥
दैविके वैकृते वापि सति कर्मणि सैन्धवम् । तस्मादन्य द्रव्ययुक्तं कृत्स्नात्तु परिवेषणात्
परमेवास्य कर्तव्यं भुक्तमध्येऽथवा सदा । प्रत्यक्षलवणत्यागी भुक्तिकाले द्विजोत्तमः ॥
नित्योपवासो विज्ञेयः ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । सर्वतीर्थव्रतपरः सत्यवाक् सर्वधर्मकृत्
अष्टादशतुलाद्रव्यक्रमस्यान्ते निरूपिता । तुलेयं सैन्धवीभूयो दशदानक्रमस्य च॥
अन्ते निरूपिता ह्येतल्लवणद्रव्यमित्यपि । तस्मादखिलवस्तूनां कृतेऽस्मिन्परिवेषणे॥
अन्तेऽन्यद्रव्ययोगेन कार्यं तत्परिवेषणम् । द्रव्यान्तरस्य योगेन सा लक्ष्मी लज्जितातराम्

तिरस्कृता दुःखिता च दूरादपगता भवेत्। भार्गवी सर्वधान्येषु धनराशिषु तिष्ठति ॥
सन्ततं लवणे ज्येष्ठा सदावासं करोति हि। तस्य निक्षेपणं पात्रे वामपार्श्वे प्रचोदितम्
दक्षिणे परमान्नस्य प्रागग्राभिमुखे पुनः । परिवेषणकालेषु तन्निक्षेपणमुच्यते ॥
अन्नस्य दक्षिणे भागे सूपस्थानं प्रचक्षते। शाकानामपि सर्वेषां पक्वानां परिवेषणे ॥
मिथोयोगो यथा न स्यात्तथा पात्रे प्रसाधयेत्। सूपमन्नेन संपृक्तं यः कुर्यात्परिषेवणम्
स सूनः स्यादष्टजन्म तस्मात्तत्परिवर्जयेत्। पैतृकेष्वाडकाख्येन सूपेन जडधीर्नरः ॥
द्विजान्सन्तर्पयेद्बुध्या नास्तिको जायते नरः। दैवकृत्येषु सर्वेषु मुद्गसूपा विकल्पतः॥
प्रशस्तः स्यात्परिग्राह्यः पैतृकेषु व्यवस्थितः। शुभकर्मसु सर्वत्र सूप आडक नामकः ॥

चणकाश्च परिग्राह्याः तस्मिन्नर्थे कथंचन।
माषाः सूपाय यः कुर्यात् भव्यकार्येषु मूढधीः ॥

क्षीयन्ते संपदस्तस्य प्रजाश्च पशवः श्रियः। भक्ष्यकृत्येषु सर्वत्र निन्दिता न भवन्त्यमी
माषास्तिलास्तथाभक्ष्याःसंज्ञावस्तुषु चोत्तमाः। दैविकेष्वखिलेष्वेषु पैतृकेषु शुभेष्वपि ॥
कदलीचूतपनसाः पयोदधिघृतान्यपि। गुडतैलकुशक्षीरसमित्ताम्बूलदक्षिणाः ॥
साधारणब्राह्मणश्च गोमयं च तथा पुनः। कर्ममात्रस्य सततं ततर्तुस्सलिलं सदा ॥

साधनं पावनं प्रोक्तं सलिलं .... तथा शुभम् ॥

पाकाधिकारिनिरूपणम्

पत्नीपाकः प्रशस्तः स्यात्प्रजावत्यंबयोरपि।
पितामह्यादिकानां च ज्ञातीनामेव साधिकः ॥
मातुला'''मुखानां च बान्धवानां च कृत्स्नशः।
स्वत .... नुगुण्येन चरित्रतः ॥
प्राशस्त्यं पाककार्येस्याल्लौकिके वैदिकेऽपिवा।
स्थालीपाकादिसत्कृत्ये नित्यं तच्छ्रवणादिकम् ॥

हस्तावहननं तस्याः संप्राप्तं विधिना यथा। दैविके पैतृके तस्मिन्पचने सर्वकर्मणि ॥

अधिकारो मुख्य एव न तत्साम्यं कथंचन ।
अन्यानप्राप्नुवन्त्येव तत्साम्योक्तिस्तु तत्र चेत् ॥
अर्थवाद इति प्राहुः तत्तत्त्वज्ञा महर्षयः । चिरण्टिनीकृतः पाकः परमो व्युत्तमोत्तमः ॥

स्त्रीधर्माः

शुचिः सुमङ्गलीभव्या भव्यानामादिकारणम् । श्रेयसां संपदां मूलं श्रियां सैवास्पदं परम्
साक्षात्सरस्वती देवी गायत्री साप्यरुन्धती ।
शची रमा भगवती कल्याण्यार्या मनोन्मनी ॥
तस्यास्तु पतिशुश्रूषा परमो धर्म उच्यते । श्वश्रूः श्वशुरपूजा च सततं मञ्जुभाषणम् ॥
अर्थीप्रियत्वं बन्धूनां क्रियारञ्जनम(प्य)ति । सदा शुचित्वमश्रीकवचसां परिवर्जनम् ॥
संपच्छ्रीकरवाक्यौघं यथार्थपरिभाषणम् । सदा संमुखतातुष्टिरुपांशुपरिभाषणम् ॥
स्मिताभिभाषणंस्वाभिः प्रजाभिर्मैत्रबुद्धिभिः ।
क्रोधनिष्ठुरवाक् प्रोक्तौ गुरुभिस्तैः पतिप्रियैः ॥
विकारशून्यता चित्ते क्रोधलोभादिशून्यता ।
अनालस्यं कालमात्रे पतिच्छायानुवर्तनम् ॥
पतिव्रता लक्षणं स्यादाचारश्च तथाविधः । स्नानमात्रे प्रकथितं हरिद्रा प्राङ्मुखेन वै ॥
कर्षणं लेपनं चापि लपनस्यादितः स्मृतम् । हृत्कण्ठकर्णबाहूरु जान्वङ्घ्र्यादि क्रमेणतु
स्नानमाकण्ठमेवस्यादजस्रं शिरसो नतु । विशेषदिवसेष्वेवावगाहः प्रतिपादितः ॥
रात्र्या त्यक्तं तु यत्स्नानं वृथा तासां न संशयः ।
भवेद्देवेति सा स्वाहा स्वधां प्रोवाच संसदि ॥
कषणात्परमेवेयं निशांदद्यात्क्रमेण वै । चतसृणां दिशामादौ सेनादीनां ततः परम् ॥
सर्वासां देवपत्नीनां दद्यादङ्गुलिचालनात् । पर्वसुप्रोक्तमेतासां पैतृकेषु दिनेष्वपि ॥
ग्रहणेषु विशेषेणाप्यर्धोदयमहोदये । तस्यां कपिलषष्ठ्यां च श्वश्रूश्वशुरयोस्तथा ॥
मृताहे सूतकाशौचरजस्कालेषु चोदितम् । चिरण्टीनां शिरस्नानं शास्त्रज्ञैस्तैर्महात्मभिः

पुण्यतीर्थेष्ववभृथे चण्डालाद्यशुचौ तथा। उच्छिष्टपतने शीर्षे बन्धुमात्रमृतावपि ॥
श्मशानपृथ्वीवने गमनादिनिमित्तके। भवेदेव शिरः स्नानं ... रब्रवीत् ॥

चीना निमित्तं यो मोहात्कुरुते मज्जनं रमा।
पतिघ्नी सा प्रकथिता विधवा जन्मजन्मनि ॥

भवत्ये .... प्राह धर्मप्रोक्तौ पुरा विधिः। अचिरा .... मज्जनात्परमेववै ॥
.... निखिलान्केशान्प्रकुर्यात्कबरीं शिवाम्। न भवेदार्द्र कबरी नार्द्र वस्त्राप्यकञ्चुका
संत्यक्तकुङ्कुमादिव्यसिन्धूरचनुलेपना। प्रभवेदेवसततं स्वीकृताञ्जनपालिका ॥
संचरेदुत्तरीयेण पादप्रक्षालनात्परम्। आचामोऽपि भवेत्तूष्णीं जलप्राशनमात्रतः ॥

नामाचमनमित्युक्तं विधवानां च तं त्रिभिः।
नामभिः कथितं सद्भिः नान्यैरेवेति काश्यपः ॥

उदयानन्तरं स्त्रीणां स्नानं तत्परिकीर्तितम्। तदेतत्सोमपीथिन्याः उदयात्पूर्वमेववै ॥
वह्न्युद्धरणतः पूर्वं कार्यमेवेति चोदितम्। अग्निहोत्रप्रचारैककालेष्वेवायमुच्यते ॥
विधिः किल विशेषेण न चेन्नायं विधिर्भवेत्। याऽऽर्द्र वस्त्रेण कुरुते पचनं दुर्मती रमा
तदन्नं तामसं ज्ञेयं नैरृतं न तु दैविकम्। अकञ्चुक्या कृतं त्वन्नं इल्वलोऽत्तीति गौतमः

कबर्या सार्द्रया मूढा कुर्यात्पाकं क्षुधायता।
तदोदनं समश्नाति वातापी निर्घृणोऽसुरः ॥
अन्तर्दुःखेन या नारी मुञ्चन्त्यश्रूणि मूढधीः।
करोति पक्वां तां भिस्सामरण्ये निर्जने शुनाम् ॥
गृध्राणामपि काकानां यथा स्वाद्यं भवेन्नतु।
तथा त्यजेत्प्रयत्नेन तादृशं त्वोदनं नरः ॥
योऽश्नाति ह्येयं विधिवत् पञ्चगव्यविधानतः।
पीत्वाऽष्टवारं जप्त्वा वा गायत्रीं वेदमातरम् ॥

सिंहानुवाकपठनाच्छुद्धो भवति नान्यथा। शयाना या प्रकुरुते पाकमन्नस्य दुर्मतिः
अलक्ष्मीणां तदन्नः स्यात्सतामेतद्विगर्हितम्। तादृगन्नप्राशनेन मानवो दुर्भगो भवेत्

तद्दोषपरिहाराय शान्तां तामृचमुत्तमाम् । जपेदष्टशतं स्नात्वा तेन श्रीको भवेदयम् ॥
दक्षिणाभिमुखात्प्रत्यङ्मुखतो याति मौढ्यतः। पचत्यन्नं तत्तु भवेत्पैशाचं राक्षसं परम्

पितॄणामपि देवानां अनर्हः स्यात् द्विजन्मनाम् ।
तदन्नं मनुजोऽतीव विद्यालक्ष्मीबहिष्कृतः ॥
प्रभवत्येव तच्छान्त्यै घोषशान्ति जपेन्मनुम् ।
त्रिवारं प्राङ्मुखस्तिष्ठन् व्याहृतीर्दशसंख्यया ॥
व्यस्तास्समस्ता विधिवदन्त ओं तत्सदित्यपि ।
उक्त्वा समापयेद्विद्वांस्तस्मादेव पतिव्रता ॥

सुमङ्गली महाभागा सर्वलक्षणमण्डिता । यथोक्तविधिना स्नाता सुवस्त्राकञ्चुकावृता
कुङ्कुमालङ्कृतास्विन्नमुखी कबरसंवृता । अथवा कृतवेणी वा प्राङ्मुखेनैव सुस्थिता ॥
विचक्षणा पाककर्म पाथ (च्छा) शास्त्रवर्त्मना । सर्वकर्मषु भद्रेषु सन्ततं ह्युत्तमोत्तमः
सुमङ्गलीकृतः पाकः सर्वशास्त्रमतः परम् । ततोऽपि सोमपीतन्याः पाकः पण्डित संमतः
परिवेषणकर्मापि तथैवेति शची जगौ । पचने भोजने वापि चिरण्टीनां क्षुते तथा ॥
जृम्भणे पानवायौ वा निर्गते वेश्ममध्यमे । कल्याणवेदिकामध्ये तत्कालेष्वेषु दैवतः॥
तत्फलं तत्क्षणेनैव प्रोक्षयित्वा शुचीवतः । सद्यः संभूतेन पश्चाद्गोमयेनोपलिप्य वै ॥

गास्तत्र तु समानीय नैचिकी रथ वा पुनः ।
धेनोः सवत्साः गाः शुद्धा त्रयोऽश्वा वा विधानतः ॥

मुहूर्तं तत्र संस्थाप्य तावद्गोसूक्त शब्दतः । पूरयित्वा सैन्धवाश्चेत्तावदत्राश्वसूक्ततः ॥

शब्दापयित्वा विधिना मुहूर्तत्रयतः परम् ।
दूरीकृत्याथ ताधेनो स्ता ··· श्वान्चेत्समाहितः ॥

प्रादेशमात्रमवटं तत्र खात्वा यथा शुचि । यावत्तावत्तु तां सर्वां मृदं दूराद्व्यपोहयेत्
व्यपोहनात्ततो भूयः तैरेतैर्निखिलैर्द्विजैः । संवृतः पुनरागत्य पूरयित्वा वटं च तम् ॥
तत्र दर्भान्विषूचीनाग्रान्क्षिप्त्वाह्यक्षतैः शुभैः । कुङ्कुमाक्तैः सुपुष्पैश्च तत्र कुम्भं दृढं शुभम
स्थापयित्वाऽत्र वरुणमावाह्याथ त्रियम्बकम् । तन्नारिकेले संपूज्य प्रतिमायां विधानतः

षोडशैरुपचारैश्च समाराध्य जगत्पतिम्। पूजान्ते रुद्रगायत्रीं दशवारं द्विजैः सह॥
जप्त्वा श्रीरुद्रचमकौ तत्परं तज्जलेन वै। अवटक्षिप्तमृत्स्नाया पूरयेदेव सर्वतः॥
ततः परं च श्रीसूक्तं भूसूक्तं पूर्षसूक्तकम्।
लक्ष्मीसूक्तं च यत्नेन जापयित्वा द्विजोत्तमैः॥
दशशान्तिर्घोषशान्तिः जप्त्वाऽथ प्राङ्मुखः स्वयम्।
उपवीति नमोब्रह्म परिधानीयकां जपेत्॥
तदपानजतद्वायोः निष्कृतिः कथिता परा। कृतस्य जृम्भणस्यापि पूर्ववन्नान्यथेतितत्
भृगुवारे भौमवारे भानुवारेऽपि पर्वणि। महेषु सुमहत्स्वेपु माकरे क्रान्तिशुल्बके॥
विवाहयागोपनीति सीमान्तादिषु योगिषु।
तच्छालायां वेदिकायां तन्नान्दी करणात्परम्॥
अलंकारासनेतस्मिन्महासिंहासनेऽपि वा।
भद्रासने वा विधवा पान्य(या)द्दैवेन शब्दितः॥
तदा तां निष्ठुरं वाक्यं प्रोक्त्वा छत्कृत्य दूरतः।
उद्वासयित्वा चपलं शुचीवो हव्यमन्त्रतः॥
गोमयालेपनं कृत्वा गोमन्त्रेण ततः परम्।
तां भूमिं प्रोक्ष्य गायत्र्या कर्दमं किष्कु मात्रतः॥
कारयित्वाविधानेन पुनस्तस्मिंश्च कर्दमे। पञ्चगव्यं पूरयित्वा तत्तन्मन्त्रेण मन्त्रवित्॥
तस्मिन्नथाक्रमय्याश्वं अश्वोऽसीति च मन्त्रतः।
मन्त्रयित्वा पञ्चवारमिह पर्यन्तमेव वै॥
यदक्रन्दादिषड्विंश ऋृचो जप्त्वा ततः पुनः। हुत्वा च समिदन्नाज्यैः स्विष्टकृत्परमेव वै
ब्रह्मोद्वासनपर्यन्तं कृत्वा तां मृत्तिकां भुवि। कर्दमत्वेन सर्वत्र खनित्रेणैव कृत्स्नशः॥
समुद्धृत्यैव निःशेषं दूरतः परिवर्जयेत्। पर्येण भस्मना पश्चाद्विकिरेत्तत्र सर्वतः॥
नर्यप्रजाममन्त्रैस्तैः सतामन्त्रैश्च पञ्चभिः।
प्रकुर्याद्ब्राह्मणानां च द्वादशानां च भोजनम्॥

आशिषां कर्मणां पश्चात्पुनर्नान्दीं समाचरेत्। एवं कृते तु मुच्येत सद्यः तद्दुर्निमित्ततः
मुखमारुतसंरुद्धः पावकः स्यादपावकः। तेन सर्वं पक्वमात्रं शूद्राणां योग्यमित्ययम्॥
प्रोवाच निऋृतिस्साक्षात्तथैवेत्याह तद्यमः। धमन्यास्य मुखाद्वह्निं वर्धयित्वैव सन्ततम्

पाकक्रिया प्रकर्तव्या स पाको दैविको भवेत्।
अयोमयी तु धमनी नारीणां न भवेदिति॥

प्रोवाच किल धर्मज्ञः चित्रगुप्तः स्वयं विभुः। किंतु सा वैणवी कार्या वनितानां सुपावनी
धमनीति जगौ ब्रह्मवृद्धयेऽत्र विभावसुः। संवर्धनदशायां तु यदि संमार्जनी गतिः॥
इषीकाभिः प्रज्वलिता पाकाग्निर्भक्तदूषकः। तादृगग्नौ कदाचित्तु भक्तं निष्पादितं जडः
मोहेनाश्नन्पञ्चगव्या गायत्र्यष्टशतेन च। रुद्रैकादशिनीं जप्त्वा जलपानेन निष्कृतः
प्रभवेदिति धर्मज्ञाः जगदुः सनकादयः। शौर्पवातेन संवृद्धो वीतिहोत्रस्तु दुर्घटे॥

श्मशानाग्निसमो ज्ञेय शुद्रैः स्पृश्यो भवेन्न तु।
तस्मिन्नग्नौ पक्वमन्नं मत्स्यघात्यन्नमुच्यते॥

तदन्नमश्नन्मोहेन किल्बिषी ब्राह्मणो भवेत्। तद्दोषपरिहाराय षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत्॥
पश्चादखण्डकावेरी स्नानैर्दशभिरेव वै। शुद्धोभवेन्न चान्नेनेत्येवं मनुरब्रवीत्॥

गोरोगतावकाग्नौस्तं समानीयातिमौढ्यतः।
चुल्लिकायां प्रतिष्ठाप्य तस्मिन्नन्नं कृतं तु यत्॥

रजस्वलाकृतं साक्षात् तन्नाश्यमतिपापदम्। तद्भक्षणे प्रकथितं यावकाहारपूर्वकम्॥
दिनाष्टकं पञ्चगव्यप्राशनेनैव केवलम्। चतुर्विंशतिगायत्रीसहस्रजपतः शुचिः॥
भवत्येवेति भगवान् वसिष्ठो मुनिरब्रवीत्। कुशाग्नौ वा स्वर्णकारचुल्लिकाग्नौ विशेषतः
ताम्रकुट्टकवह्नौ वा शालावलजपावके। कार्वग्नौ मार्गनिक्षिप्तधर्माग्नौशाखमन्दिरे॥

पीडारिका मन्दिराग्नौ लपनोच्छिष्ट पापके।
पक्वमन्नं दैववशात् मोहात्स्पृष्ट्वापि केवलम्॥

अप्रायत्यमवाप्नोति तस्य प्राशनतः पुनः। जातिभ्रंशं सद्य एव लभते ब्राह्मणो महान्
तन्निष्कृत्यै महासिन्धु स्नानानां शतकेनवै। अहोरात्रैः त्रिभिः शुद्धोपवासः पञ्चगव्यतः

कुश्माण्डजपमन्त्राणां त्रिवारपठनेन च ।
शक्त्या ब्राह्मणभुक्त्या च शुद्धो भवति नान्यथा ।।

स्वस्यभर्तुर्हितायाऽत्र प्रयत्नेन सुवासिनी । पाकयोग्यं शुद्धमन्नं पात्रेणानीय वै क्रमात्
भवनादेव भवने स्वीयवह्नेरदुर्लभे । चुल्लिकायां प्रतिष्ठाप्य पाककर्म समाचरेत् ।।
न तृणैराहरेद्वह्निं काष्ठैर्वा नव ··· ··· । मृण्मयेनापि पात्रेण दारुपात्रेण वा तथा ।।
शल्केन शाकलेनाऽपि नोल्कामूलेन तं हरेत् । यद्याहरेत्तु मोहेन तद्गेहश्रीर्विनश्यति ।।
अलक्ष्म्योऽत्र प्रवर्धन्ते विपदश्च तथा तथा । भवेयुरेव भूयिष्ठाः तथा दुर्गतयः पराः ।।
तादृगग्निविशेषस्य तदानयनमात्रतः । भर्ता ज्ञात्वा तु तत्पश्चात् तस्याः कर्म विशेषवित्

दूराद्विसृज्य तं वह्निं तां निर्भर्त्स्य च निर्घ(घृ)णः ।
तदलक्ष्मीविनाशाय स्वयं प्राङ्मुखतो जपेत् ।।

सुमङ्गलीरियं मन्त्रजपं चापि ध्रुवक्षितेः । इमां त्वमिन्द्रमन्त्रं च श्रियं जात श्रियस्तदा

श्रीभूसूक्ते जपं चापि त्रिवारं तदनन्तरम् ।
कृत्वा तु मङ्गलस्नानं भवेतां प ··· ततः ।।
ब्राह्मण य ··· संयुक्तौ कृताहारौ दिनत्रयम् ।
तेन श्रीको भवेतां तौ तत्र पक्वान्न भक्षणात् ।।

स्नानात्परं च पुण्याहं वाचयित्वा ततः परम् । प्रतिष्ठाप्य शुचिगेह मध्येगाह्योक्तवर्त्मना
मुखान्ते जुहुयादाज्यसहितं चरुतन्त्रतः । श्रीसूक्ताभिर्विधानेन पञ्चवारं ततः पुनः ।।

ब्रह्मोद्वासनतः पश्चाद्गौरेकात्र च दक्षिणा ।
परिकल्प्या ··· दुघोरामापदं प्राप्नुयात्तु सः ।।

अजस्रं शुद्धपाकेन स्वयं शुद्धः स्वलंकृतः । संजातमन्नं सुमुखं भुञ्जीयात्प्राङ्मुखोद्विजः
परपाको नैव भवेत् परान्नः परमन्दिरः । पराधीनो भवेन्नैव परः प्रैष्यश्च बाडबः ।।

नित्याग्निको भवेच्चापि सोमयाजी भवेत च ।
यद्वा भवेदाहिताग्निः समन्त्रः सर्वथा भवेत् ।।

अश्रोत्रियो न म्रियेतानाहिताग्निः कथं चन । म्रियतेनासोमयाजी ह्यमन्त्राग्निर्म्रियेत च

नित्यकर्मकरो भूयात् नित्यं श्रोत्रियपूजकः। उदासीनो श्रोत्रियेषु सुमहात्मसु संमुखः॥
भवेद्देवान्वहंगेही तटस्थो मध्यमेष्वति। श्राद्धकर्मपरो भूयाच्छ्रद्धालुः कर्मभक्तिकः॥
श्राद्धकर्मसु सर्वेषु शौचमक्रोधमत्वरा। सत्ब्राह्मणान्वेषणं च सौमुख्यं सत्यभाषणम्॥
सद्वस्तुसंगृहस्त्वैक द्रव्यं चापि तथा पुनः। अदानं सर्ववस्तूनां यस्य कस्यचिदत्र वै॥
परवस्तुप्रग्रहश्च तत्कथाप्रतिपादनम्। तद्धर्मशास्त्रतत्त्वैकचिन्तनं तन्निरीक्षणम्॥
संपादितानां द्रव्याणां वस्तूनामवलोकनम्। समीकरणमेतेषां तत्र तत्र नियोजनम्॥
मुहूर्तपञ्चकादेतदत्यन्तावश्यकत्वतः। समनुष्ठेयमेवस्यात्पुनरन्यानि यानि वा॥
तानि कार्याणि भूयश्चानुष्ठेयानि विशेषतः। अत्र स्नानात्परंसन्ध्यामात्रं होमश्च केवलः
वेदस्याध्ययनं नैव व्रतकृच्छ्रादिकं तथा। अभिवादनकार्याणि वन्धूनां महतामपि॥
उपायनप्रग्रहणं पुनश्च प्रतिपादनम्। वर्जयेत्तु विशेषेण श्राद्धीयेकानि तत्करः॥
तत्प्रश्नप्रकृतीह्यन्य विशेषनियमो मतः। एतद्दिनत्रयमिति केचिदाहुः मनीषिणः॥
पूर्वेद्यु रपिचश्वश्च तद्दिनत्रय कर्मणा। सर्वे ··· रागाणां ··· स्मिन् ··· पस ··· पुनः॥

परं तप मात्रं स्यादेकभुक्तिश्च केवला।
दिवसे तत्र विज्ञेया तच्छ्राद्धं तर्पणान्तकम्॥
इत्युक्त्वा सर्वशास्त्राणामेतावान्निश्चयः परः।
निमन्त्रिणां ब्राह्मणानां पूर्वरात्रौ प्रचोदितम्॥
······क्ति परतोज्ञेयं ··· सनकृतेः परम्।
परेद्यु रेवं प्रातश्च सन्ध्याहोमात्परं पुनः॥

श्राद्धे निमन्त्रणक्रमः

आमन्त्रणं तद्भोक्तॄणां विधिना चोदितं तथा।
संकल्पानन्तरं श्राद्धे पूर्व ··· रेव वै॥

पितृभक्त्या श्राद्धकर्ता मासषट्कस्य पूर्वतः॥
वरणंतत्प्रकर्तव्यः पित्र्युद्देशेन तद्दिने। वेदवाची महाभाग साचारे साग्निहोत्रिणे
ब्राह्मणान्वेषणं कुर्यान्मनसैव विचक्षणम्।

एकस्मिन्नपि वा लब्धे पित्रानन्दो भवेन्महान् ।
ब्राह्मणस्तादृशो भाव्यः कुलीनः क्रोधवर्जितः ॥
अदाम्भिकश्च कर्मिष्ठः श्रोत्रियः श्रोत्रियोद्भवः ।
ब्रह्मण्यो ब्रह्मनिष्ठश्च सर्वपात्रोत्तमोत्तमः ॥
दैवाद्विस्मृतवेदश्च वेदोज्झः परिकीर्तितः ।
क्रियानर्हः स विज्ञेयः त्याज्यः स्याच्छ्राद्धकर्मणि ॥

स्वाधीनवेदः सततं पदक्रमविशेषवित् । तत्प्रयोगविशेषज्ञः विनियोगविशारदः ॥ अध्यापकवरिष्ठोऽयं नित्यप्रवचनोन्मुखः । वाघसंख्या प्रश्नकृत प्रयासो ब्राह्मणोत्तमः साक्षात्पावक एवायं संहितामात्र पाठनात् । वाताध्यायस्तु ऋग्वेदे साम्नि सप्तकगानतः वेदाध्यायी तु विज्ञेयो स एव श्रोत्रियोऽपि वै । पदाध्ययनतो विष्णुः साक्षादेव न संशयः पदप्रकृतिरेतस्याः संहितायाः क्रमस्तु सः । संहिताकारकोऽत्यन्तं क्रमस्तस्मात्ततोऽधिकः साक्षाद्रुद्र इतिख्यातः क्रमाध्यायी तदंशजः । स्वरवर्णविशेषज्ञः स हरो हरिरेव च ॥ यजुर्वेदस्यैकदेशः ऋग्वेदः सामनामकः । तन्निदानक इत्येव तदव्यूढश्चनेतरः ॥ ब्राह्मणेषूत्तमा ज्ञेयाः निखिलेषु महच्छ्रियः । देवद्विजर्षिमुनयः विप्राश्चेति हि पञ्चधा ॥ संहितामात्रतोज्ञेयाः विप्राः सर्वक्रियार्हकाः । पदेन कर्मणा चापि द्विजशब्देन शब्दिताः ऋषयः क्रमतो ज्ञेयाः श्रुत्यर्थज्ञाश्च केवलाः । परायातेनमुनयः तथा संहितया पुनः ॥ अहिरण्यक तन्मन्त्र कठशाखाविशेषतः । विप्राःस्युरेते परमाः सर्वकर्मैकसाधकाः ॥ ऋक्सामाभ्यां ब्रह्म ·· या कल्पविशारदाः । ततसर्व कलानिष्ठाः ब्राह्मणाः सर्वसंपदे योग्या भवन्ति सततं तस्माच्छ्राद्धेषु तादृशान् । ब्राह्मणानुपयुञ्जीत न वेदाक्षरवर्जितान्

कलौ तु केवल ···· श्राद्धयोग्याः सुदुर्लभाः ।
अब्राह्मणादयोऽतीव वहवः श्रोत्रियद्विषः ॥
केचित्सन्ध्यामन्त्रमात्रानभिज्ञा ब्राह्मणब्रुवाः ।
तर्कैकसुश्रमास्तूष्णीं विप्राभासाः कुवृत्तयः ॥

ब्रह्मविद्यावहिर्भूताः न संग्राह्यास्तु वैदिके । त्यक्तवेदाः त्यक्तशाखाः त्यक्तसूत्रास्तथा पुनः

गोत्रभ्रष्टाभिन्नशाखाः शिखाभ्रष्टाश्च केचन। अन्यवेदशिखाशाखा गोत्रसूत्रावलम्बिनः
... ... कर्मणा। अपात्रभूता विज्ञेयाः तूष्णीं ब्राह्मणशब्दिताः
न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता। यत्रवृत्तिरिमेचोभे तद्धि पात्रं प्रचक्षते॥
तथाविधब्राह्मणानां दुर्लभे केवलं पुनः। स्वबन्धुष्वेव यत्नेन भोक्तॄः संपादयेत्तथा॥

अश्रोत्रियं श्रोत्रियं वा ब्रह्मवृन्नामधारकम्।
स्वकीयेष्वेव भोक्तारं यत्नात्संपादयेद् द्विजम्॥

स्वकीयाश्चेत्तत्र सम्यक् तत्त्वरूपं प्रकारतः। ज्ञातं भवति तस्मात्तु परेषां दुर्लभे त्वयम्
मुख्यतः श्राद्धयोग्यास्ते योनिसंबन्धवर्जिताः। गोत्रसंबन्धरहिताः मन्त्रसंबन्धशून्यकाः
येनकेनाप्युपायेन वेदाक्षरसुपूरिते। सुशुद्धे ब्राह्मणमुखे कव्यान्नं पातयेत्सुधीः॥
कुक्षौ तिष्ठति यस्यान्नं वेदाभ्यासेन जीर्यते। कुलंतारयते तेषां दशपूर्वान्दशापरान्॥
अवेदाक्षरकुक्षिस्थमन्नं प्रत्तं मृताहके। प्रकुर्याद्रोदनंतेन कर्तदोंषो महान्भवेत्॥
नन्दन्त्योषधयस्सर्वे वेदज्ञे गृहमागते। वयमेतत्कुक्षिगताः यास्यामः परमां गतिम्॥
वेदज्ञे पितृतृप्त्यर्थं यदल्पं बहु वस्तु तत्। दीयतेनुपकारार्थं मेरुमन्दरसंनिभम्॥
अनश्वरममोघं स्यात्पितॄणां पूर्णतृप्तिदम्। वेदाक्षरपरित्यक्तलपनत्यक्तमोदनम्॥
वालुकात्यक्तसलिलरूपवल्लयमेति वै। स्वशाखायां दुर्लभेषु भोक्तॄनन्यान्निमन्त्रयेत्॥

नातिचारान्नातिवृद्धान् नातिस्थूलान्कृशास्तराम्।
अप्यल्पभक्षकान्भूयः गृह्णीयाद्वहुभक्षकान्॥

दृष्ट्वा तु पितरः श्राद्धे ब्राह्मणं वहुभक्षकम्। दृष्टेष्वलभिया सद्यः कुर्वन्त्येव पलायनम्
अत्यल्पभक्षणपरं ब्राह्मणं तं विलोक्य तु। न तृप्तिमधिगच्छन्ति तत्र श्रोत्रिय एव तत्
तत्पीतसलिलादेव नष्टक्षुदाहकश्मलाः। आद्वादशाब्दा संप्राप्त महातृप्त्यैकनिर्भराः॥

प्रभवन्त्येव तस्मात्तु वेदिनं तं निमन्त्रयेत्।
वेदः साक्षाद्धरिः प्रोक्तं स वेदो यस्य सन्ततम्॥
जिह्वायां हृदि वाऽऽस्येऽस्य वर्तते सहि चोदितः।
साक्षान्नारायणः श्रीमान् तद्भुक्तौ किमु दुर्लभम्॥

वेद्यभावे तु शिष्यं वा पुत्रं पौत्रं च विद्व(ट्प)तिम् ।
आत्मानं भोजयेद्वाऽपि न विप्रं वेदवर्जितम् ॥
वेदिनां पुरतो यो वा कुयुक्तिस्तर्कवादिसः ।
पुरस्करोऽत्यर्चनया भ्रान्तोऽयं बालिशः स्मृतः ॥
पुरतः श्रोत्रियाणां यो वेदत्यागपुरस्सरात् ।
कृतशास्त्रप्रयासान् नॄन्भ्रान्तो ह्यर्चितुमिच्छति ॥

स रोगां संपरित्यज्य खरं दुह्यान्न संशयः । कलौ प्रायेण सर्वत्र पुरस्कारो न वेदिनाम् किंतु तत्तर्किणामेव पश्चम्यन्त प्रधानतः । शूद्रप्रायाश्च शूद्राश्च केवलं शुद्धतर्किणः ॥ वेदाढ्यान्ब्राह्मणादेव तिरस्कुर्वन्ति तत्कलौ । कलिधर्मपरो न स्याद्ब्राह्मणो वैदिकोत्तमः

कुशास्त्रभाषा शास्त्राणि प्रामाण्येन न विश्वसेत् ।
गानशास्त्राणि कृत्स्नानि नृत्तशास्त्राणि यानि वा ॥

सभारञ्जकशास्त्राणि तालगीतलयश्रिकाः । वैद्यशिल्पोडुशास्त्राणि हीन्द्रजालीयकानि च वैदिकस्तत्परा :सर्वा महावैदुष्यविघ्नयोः । प्रसक्तौ तादृशान्सर्वान्वेदमन्त्रवहिष्कृतान् सन्ध्यामन्त्रैकविधुरान्पुनः श्रोत्रियरूपतः । तत्तत्कार्येष्वागतांस्तान्साम्येन न तु पूजयेत् पैतृकेषु विशेषेण मौञ्ज्यादिषु सवादिषु । श्रौतेषु स्मार्तकृत्येषु न साम्यादर्चयेदति ॥ ब्राह्मणान्भोजयेदिति विधिकार्येषु सर्वतः । सन्तस्ते वैदिका एव मुख्यत्वेन सदा द्विजैः

परिग्राह्याः पुरस्कार्याः न तादृक्छास्त्रधारिणः ।
ब्राह्मणानां धनं वेदा ऋग्यजुस्सामनामकाः ॥

तच्छिक्षास्तत्परं श्रौत्रकल्पा सूत्राणि तत्परम् । तत्प्रयोगपरिज्ञानं विनियोगपुरस्सरम् पश्चात्तदर्थजिज्ञासा तदर्थं तर्कचिन्तने । अभ्यासस्स तु कर्तव्यो न तत्पूर्वं तु तं नरः अभ्यसेदितिकामेन ब्रह्मचर्येण वाडवः । सौम्यव्रतान्ते तर्कस्य समयो वेदचोदितः ॥ आग्नेयकाण्डात्परतो तद्वत्तस्य च मध्यमे । उक्तो व्याकरणस्यैवं मर्याद विधिरव्ययम्

एवं स्थितेऽत्र तां दिव्यां मर्यादां वेदनिर्मितम् ।
समुल्लङ्घ्य ब्रह्मचर्यं शुष्कतर्कादितच्छ्रमाः ॥

वेदाश्रमपरित्यागपूर्वकं ब्रह्मविद्विषः । तर्किणः शिल्पिनो गानपरानाक्षत्रकास्तथा ॥
नटीवैणविकाः सर्वे वैदिकाः स्युर्विनाश्रुतिः । वैदिकानां समाजेषु सर्ववैदिककर्मसु ॥
समाधिक्यपुरस्कारपूजाकार्यकरो नरः । भूयिष्ठान्यशुभान्येव विन्दते न तु संपदः ॥

अपूज्या यत्र पूज्यन्ते पूज्या यत्रावमानिताः ।
त्रीणि तत्र भविष्यन्ति दुर्भिक्षं मरणं ध्रुवम् ॥
यत्र नास्ति भयत्राता श्रोत्रियस्सजला नदी ।
आत्मसौख्यं यत्र नास्ति न तत्र दिवसं वसेत् ॥

अवशागतचित्तस्य नास्ति यत्र विधायकः । असंभावितदुष्कार्यजातदुष्कीर्तिभञ्जकः ॥
यस्मिन्देशे दुर्लभःस्यान्न तत्र दिवसं वसेत् । कुग्रामे कुत्सिते देशे दुष्टक्रूरजनाकुले ॥
वेदद्विड्जनभूयिष्ठे तिष्ठेन्नापि क्षणं द्विजः । तादृग्देशनिवासेन कलाज्ञानं भविष्यति
कलाज्ञानेन सततं कर्ममात्रं विनश्यति । तिथिभेदकृतंश्राद्धं पुनः करणमर्हति ॥
मासभेदात्पक्षभेदात्तथा तत्स्यात्ततोद्विजः । ग्रामेविद्वज्जनावासे निवसेत्कर्मसिद्धये ॥
दुर्ध्यापारालस्यकान्यनियोगादिनिमित्तकैः । ताम्बूलचर्वणजल प्राशनात्परतोऽपि वा ॥
शलाटुफलतक्रेक्षुफललाजादिभक्षणात् । परतो वा सार्धयामात्स्मृतं श्राद्धं तु तर्पणम् ॥
अपि वा सद्य एवायं सर्वसंभारसंवृतम् । निवर्तयेच्छ्राद्धकर्म येनकेनाप्युपायतः ॥

शक्तौ सत्यां सद्य एव कुर्याद्भक्त्या विचक्षणः ।
शक्त्याभावे उपोष्याऽथ पिबाद्धि पदके चरत् ॥

तत्संकल्पस्यपुरतः अनाज्ञातत्रयं जपेत् । इदं विष्णु महामन्त्रत्रिंशद्वारजपस्तथा ॥

व्याहृतीनां समस्तानां व्यस्तानां च सहस्रकम् ।
जप्त्वापश्चाच्छ्राद्धकर्म सम्यङ्निर्वर्तयेद्द्विजः ॥

विध्युल्लङ्घनदोषे तु प्राजापत्यं विशोधकम् । यदिबालाः परं प्रातः कर्तारःश्राद्धकर्मणाम्
साक्षादन्नकृताहाराः स्युश्चेत्तु तदनन्तरम् । भुक्त्यन्तरं परित्यज्य परेद्युः प्रातरेव वै ॥

कुर्युः भुजिक्रियां मोहात्तद्विज्ञानात्परं तु ते ।
गुरुभिः बोधिताः सद्यः स्नात्वा पश्चाज्ञवर्त्मना ॥

गायत्रीं तद्दिने जप्त्वा सहस्रं वेदमातरम् । श्राद्धं कुर्युर्विधानेन निष्कृतेः परतः पुनः ॥

निष्कृतिस्सा प्रकथिता प्राजापत्यद्वयं तथा ।
गौरेका दक्षिणा देया ब्राह्मणाय महात्मने ॥

गृहीस्वस्थो विदेशस्थः स्वदेशस्थोऽपि वा द्विजः । अनेककार्यशतक संलीनोराजपीडया

समाक्रान्तश्राद्धकर्म विस्मृत्यैवावशात्पुनः ।
भुक्तेः परं वा भुक्तौ वा स्मृत्वा तत्तदनन्तरम् ॥
भुक्तमन्नं छर्दयित्वा स्नात्वाऽऽचम्य शुचिः स्वयम् ।
पावमान्यश्च कूश्माण्ड्यः शिवसंकल्परुद्रकान् ॥

तान्पञ्चचमकं वापि पूर्षसूक्तमघोरकम् । नारायणं चोत्तरं वै जप्त्वनाज्ञात भूर्भुवः ॥
उपोष्यतद्दिनंपश्चात्परेद्युः प्रातरेव वै । प्रातस्संध्यां साधयित्वौ कृत्वौपासनमेव च ॥
कूश्माण्डहोमं निर्वर्त्य पूर्षसूक्तं च तत्परम् । अष्टादशयजुर्मन्त्रान्हुत्वास्विष्टकृतः परम् ॥
ब्रह्मोद्वासनतः पश्चान्नैचिकीनां त्रयं ततः । प्रदानं ब्राह्मणानां तु कृत्वा यद्वा तु दुर्लभे
तन्मूल्यदानं कुर्याच्च ततः श्राद्धं विधानतः । निर्वर्तयेदेवमेव न चेद्दोषो महान्भवेत् ॥
दर्शादिके विशेषोऽस्ति पिष्टान्नादिकभक्षणे । अज्ञानादवशादैवात्कृतेऽप्येतत्समाचरेत् ॥
अष्टोत्तरशतं जप्त्वा गायत्रीं वेदमातरम् । अनाज्ञातत्रयं पश्चात् व्याहृतीश्च त्रियम्बकम्
पूर्षसूक्तं च कूश्माण्ड्यः पावमान्यश्च तान्परान् । पञ्चरुद्रानौत्तरं च नारायणमनन्तरम्

क्षमापवित्रं घोषशान्तिं दशशान्त्यादिकं क्रमात् ।
जप्त्वादर्भेषूपविश्य प्राङ्मुखेनैव मन्त्रवित् ॥

जले मग्नोऽथ वायुं स्वं निरुध्येव समाहितः । दशप्रणवगायत्रीं एकोच्छ्वासेन शक्तितः
श्वासद्वयेन वा जप्त्वा तदुच्छ्वासत्रयेण वा । त्रिवारं प्रजपेदेवं तस्माद्दोषात्प्रमुच्यते

आभिर्गीर्भिः शतं नो चेदघमर्षणमेव वा ।
निमज्य सलिले जप्त्वा शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् ॥
तस्माद्दोषात्प्रमुच्येत शुद्धः पश्चात्तु तत्पुनः ।
दर्शश्राद्धं प्रकुर्वीत हिरण्यामजलादिभिः ॥

अष्टोत्तरशतश्राद्धकरणापाटवो द्विजः । सर्वप्रकृतिमूलं तं दर्शं वा येनकेनचित् ॥
हिरण्यामधुक्षीर मुखैर्मन्त्रविधानतः । षड्देवताक्रमेणैव त्यक्त्वाऽऽलस्यादिकं तथा ॥
निर्वर्तयेद्विधानेन विषुवेऽप्ययने तथा । महालयाख्यपक्षं च व्यतीपाते च मार्गके ॥

तृतीयामग्नि वैशाखे ब्राह्मणः पितृभक्तिमान् ।
यथाशक्ति यथोत्साहं पितृभ्यः प्रीतये बुधः ॥

दिनशून्यमकृत्वैव कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् । अधर्मकं सधर्मं वा सर्वप्राणेन बाडवः ॥
विप्रभुक्तिक्करोविद्वान्सततं सर्वदेवताः । प्रीणयत्येव नूनं वै ब्राह्मणस्सर्वदेवताः ॥
इत्युक्तश्रुतिवाक्येन तस्माद्ब्राह्मणभोजने । कृतेऽस्मिंस्तेन पितरः परां तृप्तिमनश्वराम् ॥

प्राप्नुवन्ति हि ते कन्या येऽपि बर्हिषदोऽखिलाः ।
अग्निष्वात्ताश्च सोम्याश्च औमाऔर्व्याश्च सन्ततम् ॥

न विप्रभुक्तितुलितं कर्मास्ति जगतीतले । तेन सर्वक्रियाजन्यं फलानि लभते नरः ॥
अष्टोत्तरशतश्राद्धान्येतानि किल सूरिभिः । कर्तव्यत्वेनचोक्तानि सत्यां शक्तौ विशेषतः
अमामनुयुगक्रान्त धृतिपात महालयाः । अष्टकान्वष्टकाः सर्वाः षण्णवत्यः प्रकीर्तिताः

प्रतिमासं प्रयत्नेन मासे श्राद्धानि यानि हि ।
मिलित्वा तैः पुरोक्तानि सर्वाण्यपि महात्मभिः ॥

अष्टोत्तरशतानीति गणयित्वेक ईरितः । अमामनुयुगास्तत्राष्टकान्वष्टकास्तथा ॥

महालयश्च क्लृप्ता हि तस्मान्नित्याः प्रकीर्तिताः ।
ये नित्यास्ते पिण्डयुक्तास्तद्भिन्नाः पिण्डवर्जिताः ॥
संक्रान्तिधृतिपाताख्याः अक्लृप्ता एव सन्ततम् ।
तस्मादपिण्डाख्याताः स्युः न नित्या इत्युदीरिताः ॥

पुनरन्यानि पुण्यानि श्राद्धान्याहुर्मनीषिणः । घृतश्राद्धं दधिश्राद्धं ग्रहणश्राद्धमित्यपि
तीर्थश्राद्धं पात्रयोगश्राद्धं वृषभनामकम् । पुनरन्यानि सर्वाणि देवयुक्तानि सन्ततम्
देवहीनानि सर्वाणि प्रेतोद्देशेन यान्यपि । तानि सर्वाण्यशुचिना निर्वर्त्यान्येव सर्वदा
अत्याज्यानि भवेयुर्वै कालप्राप्तानि केवलम् । तानि नैमित्तिकान्येव कामान्येवं बहूनि हि

पश्वर्थानि प्रजार्थानि जयार्थान्यपि तानि वै ।

पैतृकाणि महाभागे मदितानीति तान्यपि ॥

सूत्रकारोपदिष्टानि प्रथमादिष्वनुक्रमात् । तत्र त्रिप्रायिकेश्राद्धे भिस्सादानस्य केवलम्

प्राधान्यं कथितं सद्भिः वरणानन्तरं तदा ।

आसवं पाद्यमात्रं स्याद्गन्धादि तु यथारुचि ॥

कृत्वा वाऽप्यथवा दत्वा भुक्तिपात्रेऽभिघार्य वै । अन्नप्रक्षेपणं कृत्वाभिघार्य च ततः परम्

यथासंभवशाकाढ्यं सूपं चापि कृतं कृतम् ।

पयो वा दधि वा द्रव्यं भुक्त्यन्ते तृप्तये भवेत् ॥

तत्रान्नदाने गायत्र्या प्रोक्षणं देव स ... तरि ।

मन्त्रेण परिषिच्यान्नं पृथिवीतेति मन्त्रतः ॥

कुर्यात्तु चोदकप्राप्तं निखिलं तत्समापयेत् । एवमेव पुनः प्रातः कार्यं श्राद्धं द्वितीयकम्

मध्याह्नेऽत्र तु सर्वाङ्ग कलापैरिति तत्क्रमः ।

रात्रौ प्रातश्च भोक्तारः भिन्नान्येवेति बाडवाः ॥

तयोस्तु विश्वदेवास्तु कथिताश्च कृता कृताः । श्राद्धत्रयान्नात्तत्कारे उक्तं समवदानकम्

कृत्वावघ्रेय मेवस्यात्प्राश्नीयाद्वा यथारुचि । एवं यः कुरुते श्राद्धं त्रिप्रायकसमाख्यकम्

जन्ममध्ये सकृद्वापि कृतकृत्यस्स एव हि । सोऽयं सर्वेषु दिव्येषु क्षेत्रेषु विविधेष्वपि ॥

यावज्जीवकृतश्राद्धः भवत्येवेति गौत्तमः । श्राद्धमात्र उशन्त्वस्त्वा मनुनेति भवेत्तदा ॥

आवाहनं पितॄणां तु चार्यं तु न ऋचा तथा । अपिण्डकेषु सर्वत्र नार्घ्यं नावाहनं तथा

सर्वत्र विहितं पादक्षालनं पाद्यमेव वा । आमश्राद्धे हिरण्ये च तत्पाद्यं तु कृताकृतम्

आसनं वरणं मुख्यं गन्धधूपादिकं न तु । सर्वोपचारकृत्याय दर्भा वा स्युस्तिला न चेत्

तद्दाने पृथिवीतेति ऋगेकाऽऽवश्यकी परा । सर्वमन्यं न किमपि तयोरेष विधिः स्मृतः

त्वं सोमेति द्वयं घास श्राद्ध आवाहने भवेत् । स्नातयोर्वृषयोरेव तदावाहनकर्म वै ॥

कर्तव्यंस्यात्प्रयत्नेन नमो व इति मन्त्रतः । नमस्कारः प्रकर्तव्यः तदाहाख्ये च रोदने ॥

अत्यन्तावश्यको ज्ञेयः प्रणामोऽष्टाङ्ग वर्त्मना । दाहश्राद्धे रोदने च न संकल्प उदाहृतः

तयोस्तु संगवः काल श्राद्धयोर्न तु तत्परम्। त्वं सोमपितृभिश्चेति ऋग्द्वयेनाभवेद्यथा॥
आवाहनं पूर्ववत्स्यादाहेऽस्मिन्पितृकर्मणि। बर्हिषदः पितरश्चेति ऋग्द्वयं रोदने भवेत्
उपहूताः पितर इति मन्त्रश्राद्धेऽति संकटे। आवाहनं प्रकथितमन्यत्सर्वं कृताकृतम्॥
तर्पणश्राद्धपरतः नमो व इति मन्त्रतः। नमस्कारः पितृभ्योऽत्र कर्तव्य इति काश्यपः॥
इदं पितृभ्यो मन्त्रेण चटकश्राद्धकर्मणि। आवाहने प्रकथितः सर्वमन्यत्तु चोदनात्॥
विज्ञेयमेव विधिना आपत्कालेषु नान्यतः। यदग्ने कव्य मन्त्रेण स्वभुक्तिश्राद्धकर्मणि॥
आवाहनं स्वयं स्वस्मिन्सम्यगेव विभावयेत्। तत्पिण्डदानात्परतः कृत्स्नाङ्गकरणात्परम्
आत्मभुक्तिस्सुविहिता तस्यामापोशनक्रियाम्। स्वयमेवस्वहस्तेन स्वहस्ते वै समाचरेत्
उत्तरापोशनेऽप्येवं विधिरुक्ता मनीषिभिः। पुत्रभुक्तिश्राद्धकर्म विशेषत्वं परैव सा॥
इतिकर्तव्यता प्रोक्ता निखिला ब्रह्मवादिभिः। पादप्रक्षालनंकार्यमथवापाद्यकर्म तत्
प्रदानं तेन पात्रेण नात्मनो ह्यङ्घ्रिसेचनम्। न विष्टरोऽत्रदेयं स्यादासनस्यैव दानकम
त्वमग्न ईडितो मनु मन्त्रेणावाहनक्रिया। प्रदक्षिणानुव्रजने वर्जयेदेव तत्र ते॥

ताम्बूलं दक्षिणा ते द्वे चोदिते हि कृताकृते।
अन्नशेषस्य संप्रश्नः संत्याज्यः किंतु तं स्वयम्॥

तदुत्तरं विना तूष्णीं इष्टैर्बन्धुभिराचरेत्। तद्भोजनं यथावच्च शिष्टं सर्वं यथा क्रमात्
समनुष्ठेयमेव स्याद्रीतिरेवं हि तद्विदाम्। घृतश्राद्धं तीर्थयात्रा दिवसे क्रोशगश्चरेत्॥

मन्दिरे यस्यकस्यापि स्वीयं कृत्वा स्थलं क्रियात्।
दानधर्मेण भार्यादिद्रव्याणामथवा गिराम्॥

प्रोक्तयातत्स्वामिनो वापि परस्परमतेन वा। दाक्षिण्यप्रीतियोगाभ्यां तत्र निर्वर्तयेत्तु तत्
सुवर्णेनाथ वामेन शक्तिहीनस्य सा क्रिया। चोदितापदि धर्मज्ञैः दधि श्राद्धं तथैव च
क्षेत्रत्यागदिने तत्स्याद्गव्यूत्यां यत्र कुत्रचित्। नान्दीवन्नापि दैवत्यं तच्च श्राद्धं प्रचक्षते
तीर्थश्राद्धं सदाप्रोक्तं धर्मज्ञैर्बहुदैवतम्। जीवश्राद्धं पश्चा ··· दैवतं तत्तु केवलम्॥

विलक्षणं सर्वश्राद्धक्रियाभ्योऽतीव तन्त्रतः।
तुर्यं विशन्नाश्रमं तच्छ्राद्धं कुर्यान्न चान्यतः॥

वर्णी गृही वनी वापि क्रमसंन्यासकर्मणि। जीवश्राद्धविधानेन कुर्यादेव द्विजोत्तमः
आपत्सन्यासकार्ये तु नियमा निखिला अपि। निवर्तन्ते द्विजातीनां प्रेषमात्रेण केवलम्
स सन्यासो भवेदेव तच्चित्तस्य महात्मनः। संन्यासाद्ब्राह्मणस्थानं सर्वशास्त्रेषु निश्चितम

न संशयोऽत्र कर्तव्यः संशयी पापभाग्भवेत्।
संन्यस्तानां कदाचित्स्यान्नाशौचं नोदकक्रिया॥
भिक्षोर्मृतस्यकायोऽयं दर्भग्रन्थिहिरण्ययोः।
तुलितः सर्वदा प्रोक्त पवित्रः पावनो महत्॥

नर्य भस्मैकतुलितः स्पर्शनादघनाशनः। सालिग्रावा यथा शुद्धः वज्रकीट वहिष्कृतः॥
अत्यन्तैकमहाशुद्धः स्पृष्टमात्रावारकः। कृष्णाजिनव्याघ्रचर्म खड्गशङ्खवदेव वै॥
अङ्गीकार्यः पूजनीयः सर्वैरपि नरैरति। वन्द्यः सेव्यो भावनीयः समस्कार्या विशेषतः
नोपेक्षा दृष्टिमात्रेण तदर्हकृतिमात्रतः। शताग्निष्टोमजफलं नरः प्राप्नोत्यसंशयम्॥
यतिक्रियाविशेषोऽयं पुत्रपौत्रप्रदायकः। तत्कर्ममध्ये तच्छीर्षभेदनादेव देहिनः॥
अनेकजन्मसंलीनमहावन्ध्यात्वमोचिताः। पुत्रवन्त्यो भवन्त्येव तत्संततिरथात्र हि
ओषधिस्तम्ववद्वृद्धिं प्राप्नोति परमां तराम्। तच्छिरस्ताडननारिकेललेशस्य भक्षणात्
वन्ध्या पुत्रं लभेतैव शतवत्सरजीविनम्। तन्निवेदितवस्तूनां याचनापूर्वकेण ये॥
कुर्वन्ति भक्षणं भक्त्या तेऽतिरात्रक्रतूद्भवम्। सुकृतं प्राप्नुवन्त्येव तदा तदनुयायिनः॥
खननाख्योत्सवे पुण्ये महासुकृतपाकतः। संरभ्ये श्रेयसां हेतुभूते परमदुर्लभे॥
पदे पदे प्राप्नुवन्ति दर्शादिफलमुत्तमम्। तदाप्लवनतस्सद्यः परं तत्खननाच्छिवात्॥
जाह्नवीस्नानशतकसंभूतं यत्फलं महत्। अवाप्नोत्यवशान्नूनं सत्यमेतन्मयोदितम्॥
यतेरेकादशदिने पार्वणश्राद्धनामके। संप्राप्ते तु तदा कश्चिद्यश्चिद्वास्यात्सुतेतरः॥
तदात्मानं ततोभूयः अन्तरात्मानमेव च। परमात्मानमुद्दिश्य कर्म तत्तु प्रसाधयेत्॥
पुत्रस्तु तातत्रितयं समुद्दिश्यैव तच्चरेत्। यतेस्तु ब्रह्मरूपत्वाद्ब्रह्मणः सर्वरूपतः॥
पित्रादिरूपं वस्वादिरूपं सर्वं च तस्य वै। संगच्छतेऽतस्तत्सूनुः पितृरूपेण तच्चरेत्॥

शिष्यादिकस्तथान्य(व्य)श्चेदात्मादित्रयरूपतः।
तत्कार्यमिति धर्मज्ञसमयो विधिचोदितः॥

द्वादशेऽहनि तत्पश्चान्नारायणबलिः परा। तदुद्देशेन कर्तव्या तत्र साक्षाद्धरिः परः॥

नारायणो देवता स्यात्पूर्वसूक्तविधानतः।
पूजाहोमादिकः कृत्स्नः कर्तव्यत्वेन चोदितः॥
द्वादशानां ब्राह्मणानां शास्त्रतः स्यान्निमन्त्रणम्।
आराधनक्रिया पश्चात् त्रयोदशदिने भवेत्॥

गु(रु)रूभूतं समुद्दिश्य भिक्षुं मस्करिणं यतिम्। सिद्धिंगतं परंहंसं करिष्ये राधनं त्विति संकल्प आदौ कर्तव्यः पश्चादत्र वा देवताः। गुरुराद्यः प्रकथितः द्वितीयः परमो गुरुः परमेष्ठिगुरुः पश्चात्परात्(प)रगुरुस्ततः। चतुर्थोऽत्र प्रकथितः कर्मण्याराधने सदा॥ चत्वारो देवताः प्रोक्ताः पश्चात्ते केशवादयः। देवता द्वादश प्रोक्ताः शुक्लपक्षे न चेत्तथा

कृष्णे तु देवताः प्रोक्ता तथा संकर्षणादयः।
केशवोऽत्र प्रकथितः पश्चान्नारायणः स्मृतः॥
तृतीयो माधवः प्रोक्तः गोविन्दोऽथ तुरीयकः।
पञ्चमो विष्णुरित्येव मधुसूदन एव हि॥
षष्ठः प्रकथितः सद्भिः सप्तमस्तु त्रिविक्रमः।
वामनः श्रीधरः पश्चात् हृषीकेशोऽत्र चोदितः॥

पद्मनाभस्तदा पश्चाद्दामोदर उदाहृतः। संकर्षणो वासुदेवः प्रद्युम्नश्चाथ कीर्तितः॥ अनिरुद्धः चतुर्थः स्यात्पुरुषोत्तम इत्यथ। पञ्चमो देवता ज्ञेयः षष्ठोऽधोक्षज ईरितः॥ नृसिंहा···तसंज्ञौ तो(तौ)देवौ पश्चात्प्रकीर्तितौ। जनार्दनस्तु नवमः उपेन्द्रो दशमस्ततः हरिरेकादशोज्ञेयः श्रीकृष्णो द्वादश स्मृतः। एतेषां वरणं कृत्वा पादौप्रक्षाल्य पाथसा मण्डलार्चनतः पश्चात्तत्पादसलिलं शिवम्। संगृह्य पाद पूजान्ते गोप्यं कृत्वैव निक्षिपेत्

धान्यराशौ तण्डुले वा ततः पादौ स्वयं यतन्।
प्रक्षाल्य पादावाचम्य तान्विप्रांस्तदनन्तरम्॥

समर्चयित्वा विधिना विष्टरासनपूर्वतः। उपचारैश्च निखिलैरर्चयेद्धरिबुद्धितः॥ बुद्धिपात्रेषु तत्पश्चात्समाराधनवर्त्मना। परिवेषणतः पश्चात् गायत्र्या प्रोक्ष्य सर्वतः॥

सहस्रशीर्षं देवं पुरुषसूक्तं तदुत्तरम् । जपित्वैवविधानेन तन्मुखेनापि तत्परम् ॥

वाचयित्वा महामन्त्रान्वैष्णवान्नतिपावनान् ।
तत्परं पूर्ववत्प्रोक्ष्य तदन्नाद्यखिलं च यत् ॥

देवसवितरिति तन्मन्त्रेणैव पतत्करः । परिषिच्य विधानेन पृथिवीतेति मन्त्रतः ॥
अभिमन्त्र्याखिलंवस्तुजालं पात्रप्रतिष्ठितम् । तत्करस्पर्शपूर्वेण संस्कृतात्परमेव वै ॥
अन्नत्यागं प्रकुर्वीत भोजयेच्चापि तत्परम् । भुक्तेः परं ब्राह्मणानां तीर्थराजार्चनं भवेत्

भुक्तिमध्ये ब्राह्मणानां सर्वोपनिषदामपि ।
वैष्णवानां च शैवानां मन्त्राणां वाचनं विधेः ॥

बलात्प्रकर्तव्यमेव तत्पूजान्ते द्विजन्मनाम् । महत्समर्चनं कृत्वा गन्धपुष्पादि दानतः ॥
ताम्बूलदक्षिणादीनां प्रदानात्परमेव वै । तत्तीर्थप्राशनं कृत्वा प्रदक्षिणपुरस्सरम् ॥
प्रणम्य दण्डवद्भूमौ भोक्तॄन्सर्वान्द्विजोत्तमान् । विसर्जयेद्विधानेन प्रतिमासं ततःपरम्

आराधनाख्यमेवं स्यान्नकुर्यान्मासिकादिकम् ।
प्रतिसंवत्सरं तस्मिन्यतेः सिद्धिदिने सुतः ॥

तत्पार्वणविधानेन श्राद्धं कुर्याद्विधानतः । ब्रह्मभूतस्येति पितुः भवेत्तद्धि विशेषणम् ॥
संन्यस्तस्य न चान्यस्य भवेत्तद्धि विशेषणम् । तादृग्विशेषणानुक्तौ यादृशस्यपितुर्यतेः
तच्छ्राद्धं तद्दिने व्यर्थं प्रभवेदेव केवलम् । असन्यस्तस्य तातस्य प्रोक्तौ तस्य मृताहके
विशेषणस्य प्रभवेच्छ्राद्धं मूलहतं परम् । पितृशब्दात्प्रसूश्राद्धं संकल्पादिषु तद्दिने ॥
उक्तिमात्रेण नष्टं स्याद्वदेत्तस्मात्तदानतम् । उपरागश्राद्धकर्म तत्स्नानात्परमेव वै ॥
पाकारम्भः प्रकर्तव्यः तत्पूर्वं सेव तं चरेत् । अत्यन्तबहुपुरुरुपदार्थानां परिग्रहः ॥

नात्रात्यन्तावश्यकः स्यात्किं त्वल्पानां परिग्रहः ।
प्रकर्तव्यो विशेषेण भोक्तणां यन्मतं परम् ॥
द्रव्यजातं सुसंग्राह्यं त्वराचात्र हि धर्मतः ।
अक्रोधः परमः प्रोक्तः शौचं चापि यथा तथा ॥
प्रभूतमाज्यं भोक्तॄणां दधिशाकचतुष्टयम् ।
तत्राय(त्) (त्रयं) (द्वयं) वापि सूपं पायसमेव च ॥

माषापूपास्तिलापूपाः पिष्टापूपाश्च केवलाः। उत्तमत्वेन कर्तव्याः कात्रस्याद्विष्टरः परः
अत्र दर्भासनं मुख्यं क्षणश्चापि तथा मतः। अर्घ्यः कृता कृतोऽत्र स्यादर्थादेर्वस्त्रयुग्मकम्
एवमेव प्रदेयं स्यादत्राभरणजालकम्। विशेषेणात्र विप्राणां प्रदेयं स्याच्च शक्तितः॥
दक्षिणात्र विशेषेण प्रदेया लोभशून्यतः। श्राद्धाङ्गतर्पणं चापि सच एवेति चोच्यते॥
तस्मिन्नेव गृहेकार्यं तस्मिन्नत्यल्पके पुनः। तद्भुक्तिमध्ये तत्कुर्यात्तथा पिण्डक्रिया च सा
सर्वयत्नेन महता तस्मिन्नेव समाचरेत्। द्विमुहूर्तादिके तस्मिन्नन्नश्राद्धं प्रचक्षते॥
सोमोपरागे सूर्योपरागे च ब्रह्मवादिनः। ग्रहणेऽत्र श्राद्धकर्ता ब्राह्मणो धर्मवित्तमः॥
ऋणत्रयादिमुक्तः स्यादधीताखिलवेद्यपि। समनुष्ठि तनिश्शेष सप्ततन्तुक्रियोऽप्ययम्॥
भवत्यजातपुत्रोऽपि मुक्तस्स्यात्पैतृकाद्दणात्। एकब्राह्मणभुक्त्याऽत्र ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः॥
ता अग्निहोत्राहुतयः वत्सरस्य महात्मभिः विंशत्युत्तर तत्सप्तशतानि प्रातरीरिताः॥

सायमाहुतयश्चापि तत्संख्याकाः पुनः शिवाः।
कथिताः श्रुतिवाक्येन कृता एव भवन्ति वै॥
सायं प्रातश्चाहुतयः एकस्य दिवसस्य ताः।
चतस्त्र इति विज्ञेयाः वत्सरस्य तु ताः पुनः॥
नववाकाः संख्यया स्युः ता एतेन कृता ध्रुवम्।
भवेयुरेव नास्त्यस्मिन्संशयोऽर्थे वदामि वः॥

ब्राह्मणद्वयभुक्त्यात्र चतुर्विंशति संख्यया। कथिता इष्ट्योऽब्दस्य कृता इत्येव निश्चिताः
ब्राह्मणत्रयभुक्त्या चेत्तन्निरूढिपशोरपि। शरदाग्रयणस्यापि करणे यत्फलं तु तत्॥
कथितं श्रुतिवाक्येन तदवाप्नोत्ययं महत्। विश्वान्देवान्पितॄन्मातृदारैर्मातामहैस्सह
अशेषकारुण्यपितॄन्समुद्दिश्य विधानतः। वरयित्वा विप्रमुखादसंकीर्णत एव वै॥

पृथक् पृथक् त्यक्तलोपः जामित्रारहितस्तदा।
प्रधानहोमतत्पिण्डप्रदानाभ्यां तदा यदि॥
साधिश्रवणकार्येण श्राद्धमेकं स भक्तिकम्।
विचक्षणः करोतीह जन्ममध्येऽपि वा सकृत्॥

सोऽयं महान्ति दानानि तुलादीन्यखिलान्यपि ।
प्राजापत्यादिकृच्छ्राणि व्रतानि विविधानि च ।।

भवेत्कर्ता तदा भूयः सर्वतीर्थ कृताप्लवः । कर्मणा तेन महता तुष्टोऽयं परमेश्वरः ।।
सर्वदेवमयो योगी ध्ये(योनारायणो)विभुः । तत्कांक्षितान्प्रदत्वैह कृत्स्नयज्ञात्मको विभुः
सायुज्यनामकांमुक्ति प्रदद्यादचिरेण हि । सर्वयागमयस्यास्य श्राद्धस्य करणात्किल ।।
यागैर्यथातिमुष्ट ... ... णा । प्रतुष्टश्चित्तशुद्धिमतां दत्वाऽस्मै भक्तवत्सलः ।।
श्रवणादिमुखेनैव ज्ञानं तद्ब्रह्मबोधकम् । उत्पादयित्वा तद्द्वारा कृतकृत्यं करोति हि ।।
यागाकालाश्च भगवान्वेदमात्रस्वरूपिणः । संहृत्यलोकानखिलान् पुरादेवो जगत्पतिः
रूपहीनो वेदरूपधरो नित्योऽयमच्युतः । उत्तिष्ठत्किल (?) तस्मात्तु वेदो देवस्य विग्रहः
तद्वेदमन्त्रसाध्यत्वाद्यज्ञो वेदस्वरूप्यति । यज्ञस्यापि तथाकाले कर्तव्यत्वेन चोदनात् ।।
कालोऽपि वेदरूप्येव तन्मन्त्रैकनियोगतः । तत्रेदानीं तदासामित्येते पञ्चदशापि ते ।।
मुहूर्तानां मुहूर्ता हि पृथङ्मन्त्राश्च ते पुनः । एतर्हिक्षिप्रमजिरमाशुः पञ्चान्निमेषकः ।।
फणोद्रवन्नति द्रवन्त्वरस्त्वरमाण एव च । आशुराशीयान्जवश्च स्मृतः पञ्चदशक्रमात्
एतेषामपि सर्वेषां तया देवतया पुनः । अनुषङ्गः प्रकर्तव्यः इत्थंभावे तु सन्ततम् ।।
तथैव वक्ष्यमाणानां मुहूर्तानां च कृत्स्नशः । अह्नां तथैव रात्रीणां तादृङ्मन्त्रैर्यजुर्मयैः
इष्टका उपधेयाः स्युः सावित्रचयने किल । सावित्रचयनाख्योऽयं कालरूपविशेषकैः ।।
मन्त्रैस्तैरुपधेयत्वात् कालरूप इतीरितः । एतेनायं मन्त्ररूपः वेदरूपश्च चोदितः ।।

स यज्ञो भगवान्साक्षात्कर्ता नारायणो विभुः ।
आभूर्विभूः प्रभूः शम्भुस्तत्कायः परमेश्वरः ।।
साक्षान्मुहूर्तास्ते प्रोक्ताः अह्नां पञ्चदशापि वै ।
चित्रकेतुः प्रभानाभान्संभानपि तथा ततः ।।

ज्योतिष्मानपि तेजस्वानातपस्तदनन्तरम् । तपन्नाभितपन्पश्चाद्रोचनस्तदनन्तरम् ।।

रोचमानश्च कथितः शोभनः शोभमानकः ।
कल्याणश्चरमः प्रोक्तः कालोमन्त्रात्मकःपरः ।।

एवमह्नां च नामानि शुक्लपक्षस्य वै क्रमात् । तत्र संज्ञाननामेदं प्रोक्तं प्रतिपदस्ततः ॥
विज्ञाननाम तु पुनः द्वितीयाया भवेद्धि तत् । एवं क्रमेण प्रज्ञानं जानच्च तदनन्तरम् ॥
अभिजानत्पञ्चमं स्यादथज्ञेयं क्रमेण वै । संकल्पमानं प्रकल्पमानं ह्युपपदेन वै ॥
कल्पमानं च विज्ञेयमुपक्लृप्तं च क्लृप्तकम् । श्रेयोवसीय आयुश्च संभूतं भूतमेव च
अह्नां शुक्लस्य मन्त्राः स्युः क्रमेण न वेदतः । ... कृष्णपक्षस्य पतिपत्क्रमस्तथा ॥
रात्रेर्मुहूर्ताः मन्त्रास्ते नामरूपाः सनातनाः । दाता प्रदाताऽऽनन्दश्च मोदस्तुर्यः प्रकीर्तितः
प्रमोदः पञ्चमो ज्ञेयः पश्चादावेशयन्पुनः । निवेशयन्नेवमेव संवेशन इतिस्म वै ॥
संसन्नस्सन्न इत्येव आभवन्विभवन्नथ । संभवन्नपि संभूतः भूतश्च चरमः स्मृतः ॥
एतेमन्त्राः शुक्लपक्षरात्रीणां चोदिताः क्रमात् । मुहूर्ता वेदविहिता रात्रीणां मनवश्चते ॥
विज्ञेया अथ भूयश्च क्रमेणैव महात्मभिः । दर्शा दृष्टा दर्शिता च विश्वरूपा सुदर्शना

आप्यायमाना तत्पश्चात् प्यायमानात्ततः पुनः ।
अप्याया सूनृतेरापि विज्ञेया तदनन्तरम् ॥

आपूर्यमाणा तद्वच्च पूर्यमाणा च तत्परम् । पूरयन्ती च पूर्णा च पौर्णमासी क्रमात्स्मृता
कृष्णपक्षस्य तत्पश्चादह्नां तत्क्रमतः पुनः । मुहूर्तानां हि मनवः सविता प्रथमोऽत्र हि ॥

अथ प्रसविता ज्ञेयः दीप्तोऽयं दीपयन्नपि ।
दीप्यमानोज्वलन्पश्चात् ज्वलिताऽथ ततस्तथा ॥

वितपन्संतपन्भूयः रोचनोऽथ तथैव च । रोचमानश्च शंभुश्च शुम्भमानस्ततस्मृतः ॥

अन्त्योवामश्च विज्ञेयः क्रमात्पञ्चदश (शैव) ते ।
अथाह्नां तस्य पक्षस्य मन्त्राः पञ्चदश क्रमात् ॥
विज्ञेयाः श्रुतिसंवेद्याः प्रस्तुतं प्रथमं स्मृतम् ।
विष्टुतं तु द्वितीयः स्यात् संस्तुतं तु तृतीयकम् ॥

कल्याणं विश्वरूपं च शुक्रं तत्परमेव वै । अमृतं च ततो ज्ञेयं तेजस्वी तदनन्तरम् ॥
तेजः समिद्धं तत्पश्चादरुणं भानुमत्ततः । मरीचिमत्ततोज्ञेयं तथाभितपदेव च ॥
तपस्वच्च ततो ज्ञेयं कृष्णपक्षस्य तत्परम् । अह्नां मुहूर्तमन्त्रास्तु विज्ञेयाः श्रुतिचोदिताः ॥

अभिशास्ताऽनुमन्ताऽथ चाऽऽनन्दो मोद एव च ।
प्रमोद आसादयश्च पश्चात्तु स्यान्निषादयन् ॥
संपादयंश्च संशान्तः शान्तश्च तदनन्तरम् ।
आभूर्विभूः प्रभूः शंभूर्भुवश्चान्ते प्रकीर्तितः ॥
सुता च सुन्वती चैव प्रसूता तदनन्तरम् । सूयमाना च तत्पश्चात् प्रोक्ताभिषूयमाणका
पीती प्रपा च संपा च तृप्तिश्चापि ततः पुनः ।
तर्पयन्ती ततो ज्ञेया कान्ता काम्या च चोदिता ॥
कामजातायुष्मती च पश्चात्कामदुघेतिते । मन्त्राः पञ्चदशप्रोक्ताः क्रमेणैवेति तत्क्रमः
पवित्राद्या द्वादशैते पक्षाणां मनवो मताः। जयन्नाद्यास्तथा कृष्णपक्षाणां द्वादश स्मृताः
पवयिष्यन्पवित्रं च पूतो मेध्यो यशस्तथा ।
यशोयशस्वानायुश्चामृते जीवस्ततः पुनः ॥
जीविष्यन्नपि तत्पश्चात् स्वर्णलोकस्तथैव च ।
सहस्वांश्च सहीयांश्च चोजस्वान् सहमानकः ॥
जयन्नाभिजयन्पश्चात्तथा संद्रविणः परः । द्रविणोदास्ततोज्ञेयः पश्चादाद्रपवित्रकः ॥
हरिकेशोऽपि मोदोऽथ प्रमोदोऽन्त्यः क्रमात्स्मृतः ।
पक्षे कालाख्यमन्त्राः स्युरिमे सर्वे सर्वेऽत्र वै ॥
कल्याणे क्षुद्रचयनेऽप्यरुणादिकचोदिताः । त्रयोदशापि ते ज्ञेया मासानामेव केवलाः
अरुणश्चैत्रमासस्य वाचकोह्यत्र तत्परम् । क्रमादेव सुविज्ञेया अथारुणरजाः पुनः ॥
पुण्डरीको विश्वजिच्च ह्यभिजिच्च ततः पुनः ।
आद्रश्च पिन्वमानश्चान्नवानपि तथा ततः ॥
रसवांश्च निरावांश्च सर्वौषध इतीव वै । संभरश्च महस्वांश्च मासमन्त्रा उदीरिताः
पूर्वपक्षस्त्वहोरात्रमुहूर्तैः संख्यया खलु । चोदितः षष्ठिसंख्याक कृष्णपक्षश्च तादृशः
अतस्ते षष्ठिसंख्याकाः वत्सराः प्रभवादयः ।
दिवसानां च घटिकाः संख्यायां षष्ठितः कृताः ॥

कलाश्च विकलाश्चापि षष्टिसंख्या प्रमाणतः ।
क्लृप्ता एव विशेषेण सर्वेष्टिष्वपि वच्मि वः ॥

हवि ··· पञ्चदश पक्षसंख्या प्रमाणतः । चोदिताः किलभूयश्च तासांवर्णाश्चते पुनः

षष्ट्यात्मनो वत्सरः स्याद्दिनानां संख्यया तथा ।
शतत्रयात्परं प्रोक्ताः षष्टिश्चेति मनीषिभिः (ह्यात्मभिः) ॥

पञ्चसंवत्सरमयं जगदेतच्चराचरम् । ते पञ्चवत्सराश्चापि त इमे संप्रकीर्तिताः ॥

भवोऽव्ययो विलम्बी च पश्चात्साधारणः पुनः ।
दुन्दुभिश्चेति कथिता मूलभूतस्तु वत्सराः ॥

एतेषु वत्सरेष्वेव महामघ इति क्रमः । वाजश्चमे भवयुञ्जः युवस्य प्रसवस्तथा ॥

धातोः प्रयतिरित्युक्तः प्रसितीरैश्वरात्तथा । बहुधान्यस्यरीतिर्वै क्रतुः सोऽयं प्रमाथिनः

विक्रयमस्यस्वरः पश्चात् द्विषोर्लोकश्च तत्परम् ।
श्रावा स्याचित्रभानोस्तु स्वभानोः श्रुतिरेव च ॥
धारणस्य तथा ज्योतिः पार्थिवस्य सुवस्ततः ।
अथ व्ययस्यप्राणः स्यादपानस्सर्वजितो हि ॥
सर्वधारिणोव्यानः स्यादसुश्चापि विरोधिनः ।
विकृतश्चापिचित्तं स्यात्खरस्याधीतमित्यपि ॥

वाङ् नन्दनस्य कथितः विजयो मनप ··· । जयस्य चक्षुरित्युक्तं श्रोत्रं स्यान्मस्य तु
ततो दुर्मुखिनोदक्षः हे विलम्बेर्वलंचमे । अजोविलम्बिनः पश्चात्सहश्चापि विकारिणः
आयुश्च शार्वरिणः प्लवस्याथ जरा ततः । आत्मा चैव शुभकृतः तनूः शोभकृतः पुनः

क्रोधिनः शर्म च प्रोक्तं वर्मविश्वावसोस्तथा ।
पराभवस्याङ्गानि स्यात् प्लवङ्गस्यास्थानि चेति वै ॥
कीलकस्यपरूंष्येव सौम्यस्य शरीराणि च ।
साधारणस्य ज्येष्ठं स्यादाधिपत्यं विरोधिकृतः ॥

मन्युः परीधाविनश्च प्रमादीचश्च भामके । नन्दनस्याम एवं च ··· ··· ··· ॥

राक्षसस्याथचाम्भस्याज्जेमा चापि नलस्य च।
महिमा पिङ्गलस्याथ कालयुक्तेर्वरिमा च॥
सिद्धार्थिनश्च प्रथिमा शौद्रिणो वर्ष्म तत्क्रमात्। दुर्मतेर्द्राघुयाचेति निर्णयः क्रमतो मतः
अथ वृद्धं दुन्दुभेः स्याद्रुधिरोत्कारिणो वृद्धिः।
सत्यं रक्ताक्षिणश्चेति श्रद्धाऽथक्रोधनस्य च॥
अक्षयस्य जगच्चेति प्रभवस्य धनं तथा। विभवस्य वशः प्रोक्तः शुक्लस्य त्विषिरेव च
प्रमोदूतस्य च क्रीडा प्रजोत्पत्तेर्मोद एव च।
आङ्गिरसस्य जातिं स्यात् श्रीमुखस्य जनिष्माणम्॥
एवं भूयः श्राद्धसर्वं यजुषां क्रमतो भवेत्।
आवृत्तिश्च तथा प्रोक्ता पौनः पुन्येन नान्यथा॥
सोमकानि यजूंष्येवं वत्सरीयाणि तानि वै। वत्सरा ऋषयस्तेषां तद्दृष्टत्वात्तथा पुरा
मन्त्राणामृषयोज्ञेयाः देवता भगवान्विभुः। संकर्षणस्वरूपोऽयं योऽसावादित्य उच्यते
उत्तमः पुरुषो दिव्यः देवता रुद्र उच्यते। एतन्मन्त्रात्मकः कालः यज्ञश्चापि तथाविधः
मन्त्रकालाखिलः सर्वमापोऽयं भगवान्हरिः। तुष्ट्ये देवदेवस्य सदा यज्ञैर्यजेत वै॥
ब्राह्मणोऽतो नित्यमेव यज्ञमध्ये वदामि वः। उत्तमः पैतृको यज्ञः तत्र सर्वेऽपि देवताः
पितरश्चापि तुष्यन्ति ब्राह्मणोऽत्रादिकारणम्।
महानाहवनीयः स्याच्छुचिः शौचसरस्वती॥
स्थालीपाको यथा स्वाग्नौ क्रियते श्रुतिचोदनात्।
तथा स्वाग्नौ स्वपाकान्नापैतृकं तत्समाचरेत्॥
स्वपाकान्नश्राद्धकर्म योग्यताविधुरो द्विजः।
सद्यः पातित्यमाप्नोति ब्राह्मण्यान्नात्र संशयः॥
दुर्लभे ब्राह्मणानां तु कदाचिद्दैवयोगतः। देशापत्सु जनापत्सु चोरशत्रुभयेष्वपि॥
विश्वान्देवान्कूर्चमुखे समावाह्यैव वा न चेत्।
त्यक्त्वा वा पैतृकं कर्म मात्रमग्ने यथाविधि॥

अन्नत्यागात्परं भक्त्या सर्वं कृत्वा ततः पुनः ।
··· दन्नं परिषिच्याऽथ गायत्री प्रोक्षणात्परम् ॥
प्राणादि पञ्चभिर्मन्त्रैः यावत् द्वात्रिंशदाहुतीः ।
षडावृत्या पुरोकृत्वा दानेनाथ समानतः ॥

द्वात्रिंशत्त्वस्यसिद्ध्यर्थं जुहुयाज्जातवेदसि । पिण्डदानं ततः कृत्वा श्राद्धशेषं समापयेत्
अप्सु वा पैतृकं तद्वै पूर्वमार्गेण साधयेत् । नामेन कुर्यात्पित्रो स्तद्यत्स्मृत्वाश्राद्धकर्मयत् ॥

स्वकृतान्नेन तत्कुर्यादत्यापत्स्वापि वाडवः ।
पित्रोः प्रत्याब्दिकदिने बन्धुभिन्नजनैः कृतम् ॥

यदन्नं तद्राक्षसं स्यात्स्वेषु सत्सुजनेषु चेत् । अपपात्रैः श्वभिर्दुष्टैः दर्शनं श्राद्धकर्मणः ॥
वेदशाखा सूत्रशाखा शिखाभ्रष्टैर्विशेषतः । शाखारण्डैः नष्टवेदैः सन्ततं परिचक्षते ॥

वर्णिनः स्वजनाभावे संभोज्यान्नजनैः परैः ।
सद्भिः शिष्टैः कृतेनैव भक्तेन स्यात्तु पैतृकम् ॥

परस्परं ब्राह्मणाः स्युः संभोज्यान्ना स्वरूपतः । आचारतो वेषतश्च जनवादेन कीर्तितः
तेषां स्वरूपं विदितं प्रभवेदेव केवलम् । पुनस्संभाषमात्रेण वेदवर्णोक्तितस्तथा ॥
व्यवहाराचर्यया च सदसत्त्वं च देहिनाम् । सुस्पष्टमेव प्रभवेदतो ब्राह्मण्यमेककम् ॥
प्रपूज्यमतिगोप्यं च दर्शनादेव सन्ततम् । वन्दनीयं विशेषेण न परीक्षास्पदं भवेत् ॥
महादानेषु सर्वेषु परीक्षाऽऽवश्यकी परा । कन्यादाने च कव्ये च बन्धुत्वान्वेषणं परम्
चेतसैव विनिश्चित्य प्रकुर्यात्तत्परं तु तत् । श्राद्धात्परं भूरिभुक्तौ स्वजनान्ब्राह्मणान्परान्

सज्जनानेव गृह्णीयादसतोऽत्र त्यजेद्बुधः ।
ये कर्मनिष्ठाः स्वजनाः सज्जनप्रतिपूजकाः ॥
पापभीता दयावन्तः शान्ता दान्ता जितेन्द्रियाः ।
स्नानसन्ध्या परा नित्यं वेदश्रोत्रियमानसाः ॥
अघातुकाः सुसंग्राह्याः सुसंभोज्याश्च भक्तितः ।
स ता श्राद्धात्परं भूरि भोजनं च यथैव तत् ॥

साक्षाच्छ्राद्धं प्रकर्तव्यं शुद्धचित्तेन सूरिणा ।
शुद्धचित्तस्त्यक्तलोभः शक्तिमान्सम्यगाचरेत् ।।
बन्धूनपि श्राद्धदिने भूरिभुक्तौ नटान्विटान् ।
गायकान्गणिकान् शिल्पाह्लिङ्गिनो वेषधारिणः ।।

ब्रह्मद्विषस्तान्ब्रह्मघ्नान्कर्कशान्दीर्घमत्सरान् । जनाक्रोशकरान्ग्रामहिंस्रकान्देवलानपि ।। उलूकव्रतिनो मूर्खान् बिडालव्रतिनोऽपि च । मित्रस्वामिगुरुद्रोहानिरतान्देवदूषकान्(?) देवस्वहारिणो ब्रह्मस्वामिद्रव्यहरानपि । स्वकार्यमात्रप्राधान्यपरमान् परघातिनः ।।

अभिशस्तानपभ्रंशान् पुरुपापशदांस्तथा ।
अभिनिम्रुक्ताभ्युदितान् कुण्डानपि च गोलकान् ।।

बहिष्कृतार्यान्ग्रामधर्मविधुरान्देशधर्मतः । उज्झितान्परिवेतॄंश्च परिवित्ति ¨ योन्मुखान् त्यक्तभार्यान्त्यक्तमातृपितॄन्पुत्राद्युपोषकान् । विप्रवेषाद्विप्रमात्रान् नास्तिकान्यपलानपि

वैदिकाकारसुभगान् सन्ध्यास्नानबहिस्कृतान् ।
अपि सन्ध्यामन्त्रमात्रप्रयासविधुरान्पुनः ।।

कृतात्यन्ताभिनयतः वैदिकत्वप्रसिद्धिगान् । वेदोक्त्यपस्वरशतघोरवाक्यान्सभास्वपि कुतर्कमात्रवचनो ज्ञानियोग्यैकवेषिणः । न भोजयेन्नार्चयेच्च परिषत्सुसतां तथा ।। कव्येषु फलभूतेषु वेदगैर्ब्राह्मणैः सह । अवैदिकान्शस्त्रधरान् अवकीर्णान्कुवर्त्मनः ।।

वार्धुषीन्भगजीवींश्च स्त्रीजितान्स्त्रीपरान्खलान् ।
भुजङ्गान्कङ्कतश्मश्रून् बन्धुत्वेनागतानपि ।।

वर्जयेदेव दूरेण किंपुनर्भुक्तिकर्मणि । ब्रह्मज्भो(हा) ब्राह्मणघ्नश्च वीरहा भ्रूणहा तथा ।। गुरुतल्पगतः पापी तत्संयोगी च पञ्चमः । तत्समाः पुनरन्ये च नेक्षणीया हि तद्दिने न तद्दिनसमं पुण्यं दिनमन्यन्न विद्यते । महात्मनां ब्राह्मणानां तत्कोटिग्रहणादिकम् ।। तत्र दत्तमनन्तं स्यादण्डंमेरुसमं भवेत् । देवा मनुष्याः पितरः नैऋृ(र्ऋ)ताश्चात्र केवलाः नन्दन्ति किलसर्वेऽपि पितॄणां सुहृदो हि ते । देवा अश्नन्ति पूर्वाह्णे मनुष्याश्चैव मध्यमे

अपराह्णे तु पितरः रात्रावेव तु राक्षसाः ।
ब्रह्मज्ञानी पण्डितो वा मूर्खो वाऽप्यथवाऽबला ।।

मृताहं समतिक्रम्य चण्डालः कोटिजन्मसु। प्रतिसंवत्सरं कुर्यान्मातापित्रोः मृतेऽहनि
पितृयज्ञविधानेन श्राद्धं मन्त्रविधानतः। तद्विधानं परित्यज्य होमतन्त्रादिवर्जनात्॥
कृतं यन्नभवेच्छ्राद्धं तथा तस्मान्न चाचरेत्। पितृव्यस्याप्यपुत्रस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य चैव हि
मातामहस्य तत्पत्न्याः कलत्रस्य प्रपुत्रिणः। श्राद्धमात्रेषु सर्वेषु चान्द्रोमासः प्रशस्यते
चन्द्रसौरकयोर्योगे मुख्यं स्यादिति केचन। असंभवे चान्द्रमानः प्रशस्तस्स तु वैदिकः॥
पारणेमरणेनृणां तिथिस्तात्कालिकी परा। मृतिकाले तिथिर्यास्यात्साग्राह्या पितृकर्मणि
महागुरूणां संस्थायां भार्याया मरणे तथा। भोजनं स्यादाकालं आतुरं व्यञ्जनं तथा
पितामहादिसुमहज्ज्ञातीनां मरणे पुनः। यथारुच्येव कुर्वीत तत्प्रीत्यनुगुणेन वै॥
मातुलस्या स पुत्रस्य श्वशुरस्य गुरोरपि। त्रिदिनाशौचिनां सर्वं बन्धूनां हीनपुत्रिणाम्
मित्रस्य स्वामिनश्चापि भयात्त्रातुर्महात्मनः। अभावे कर्मकर्तॄणां कर्मकुर्यात्स्वयंबुधः

सपिण्डीकरणान्तानि कृत्वा श्राद्धानि कृत्स्नशः।
त्रिदिनैरेवनिखिलं वत्सरश्राद्धतस्त्यजेत्॥

पूर्णसूतकिनां सर्वं सूतकान्तेऽखिलं भवेत्। नान्येषामितिसर्वेषां सिद्धान्तो मुनिभाषतः॥
दशरात्रात्परं पत्न्याः श्रुत्वा भर्ता विपर्ययम्। यावत्संवत्सरेकुर्यात् त्रिदिनाशौचमेव वै

भर्तुः श्राद्धं तु नारीणां निखिलं स्यात्समन्त्रकम्।
ऋत्विङ्मुखेन तत्कार्यं न त्याज्यमपि केचन॥

यया गार्हस्थ्यसंप्राप्तिः तस्याः पत्न्या विशेषतः। पुत्रश्राद्धसमत्वेन श्राद्धमौपासने भवेत्
यया पुनर्वह्निसिद्धिः तादृक्पत्न्याश्च पैतृकम्। सर्वमौपासने कार्यं वह्निसिद्धिर्यया न तु

तस्यालौकिकवह्नौ स्यात्पत्नीमात्रस्य केचन।
लौकिकाग्नौ प्रशंसन्ति श्राद्धं पिण्डसमन्वितम्॥

धर्मपत्नीं विना सर्वभार्यामात्रस्य पैतृकम्। संकल्पश्राद्धमप्येके प्रवदन्ति मनीषिणः॥
अत्र केचित् पुनः प्राहुः तच्छ्राद्धज्ञा महर्षयः। वैधार्यहारिणीमात्रे श्राद्धं वैदिकवह्निकम्

प्रकर्तव्यं विशेषेण यत्तास्सार्धशरीरिणी।
सर्वाश्च सोमपीथिन्यो यदिभार्यास्त्रिपञ्चषाः॥

तासां वैदिक वह्नौ स्याच्छ्राद्धं पिण्डसमन्वितम् ।
संसर्गहोमशून्यानां तदग्न्यातां प्रदाह्य वै ।।

तच्छ्राद्धं तत्करं भर्ता प्रकुर्याल्लौकिकानले । पृथक्त्वेनात्रशास्त्राणां स्वचित्तस्य यथारुचि तत्प्रीत्यनुगुणेनैव तत्तच्छ्राद्धं समाचरेत् । जन्मावसानसमता, राशेश्चैत्रादिना यथा भवेत्तदेव तं नाम मेषादीनां न चेन्न तु । मेषादीनि तु नामानि शशीनामेव केवलम् ।।

समानानां कदाचित्स्यान्मासनामानि तानि हि ।
दर्शान्तः पूर्णिमामध्यः ऋत्वर्धः प्रतिपन्मुखः ।।

त्रिंशत्तिथिः पक्षयुगं कृत्स्नाब्दक्षयवृद्धिकः । मासनामानि चेमानि राशीनां घटते न तु सर्वथैव ततस्तेषां पृथङ्मासाश्च राशयः । मृताहलक्षणं तत्तु युज्यते न तु राशिषु ।। एवं हि लक्षणं तच्च सर्वशास्त्रेश?(षु)निश्चितम् । मासपक्षतिथिस्पृष्टे यो यस्मिन्म्रियतेऽहनि प्रत्यब्दं तु तथाभूतं मृताहं तस्य तं विदुः । पक्षद्वयात्मको मासः ऋतुर्मासद्वयात्मकः ।। ऋतुः षडात्मकश्चाब्दः मधुर्माधव एव च । वसन्त इति वेदोक्तः शुक्रश्च शुचिरप्यथ ।। ऋतुर्ग्रीष्म इति प्रोक्त नभोनभस्य एव च । वर्षा इति समाख्यातः इषश्चोर्जश्चशारदः

सहश्चापि सहस्यश्च हेमन्त इति चोदितः ।
तपश्चापि तपस्यश्च शिशिराख्यो महात्मभिः ।।

मासपक्षर्तवः सर्वेः तिथयो निखिला अपि । पक्षद्वयनिदानानि चान्द्रमाने तदात्मनि

सम्यक् घटन्ते ते सर्वे न सौरे तु कदाचन ।
अतस्तेनैव मार्गेण श्रुत्युक्ते साखिलाः क्रियाः ।।

विशेषज्ञाः प्रकुर्वीत न चेत्कर्माखिलं तु तत् । वैगुण्यमेव लभते अतः श्राद्धं च तादृशम् मृताह एव कुर्वीत तदतिक्रमणेन तु । प्रत्यवायं महान्तं तं लभते ब्राह्मणक्षमात् ।।

पित्रोश्च मातामहयोः तुलिते श्राद्धकर्मणि ।
न पितामहयोश्चेति श्रीमान् शातातपोऽब्रवीत् ।।

अपुत्रस्य पितृव्यस्य भ्रातुश्चैवाग्रजन्मनः । प्रत्यब्दं लौकिके वह्नौ तत्पत्न्योरपि वैधतः पितामहस्य तत्पत्न्याः प्रपितामहयोरपि । कृते कर्मण्यपि ततो वर्षश्राद्धं कृताकृतम् ।।

पितृश्राद्धेन ते यस्मात्कर्मणि प्रतिवत्सरम् । क्रियातो लगतो मन्त्रैः ततस्ते तु कृताकृत
पित्रोश्च मातामहयोः सपत्नी मातुरेव च । श्राद्धान्यकरणात्सद्य चण्डालत्वैकदानि हि

मृताहश्राद्धमेकं तु न हिरण्यादिना चरेत् ।
कदाचिदपि वच्म्येतत्किंत्वन्नेनवतच्चरेत् ॥

तत्राग्नौ करणंमुख्यं ब्राह्मणानां च भोजनम् । पिण्डप्रदानं तत्पश्चात् त्रयमेतत्तु पैतृकम् ॥

तत्र होमस्तु मुख्यः स्यात्तच्छेषेण ततः पुनः ।
स्वधेयमिति मन्त्रेण ह्यभिघार्यास्य पार्वणे (पर्णके) ॥

त्रिवारमन्नं निक्षिप्याभिघार्य च पुनः तथा । मेक्षण प्रहरं कुर्यात्तस्मिन्नौपासनेऽनले ॥
वस्वादीनां तदन्नं तु सोममेधो मधूनि वै । मेरुमन्दरतुल्यानि पितॄणां संभवन्ति वै ॥
स्वधेयान्नैकरहितश्राद्धं यत्स्यात्प्रमादतः । वृथा श्राद्धं भवेत्सद्यः तच्छेषेण भवेत्ततः ॥
यत्नात्तत्पिण्डकरणं नेचेत्पिण्डं वृथा भवेत् । लौकिकेवैदिकेवाग्नौ श्राद्धपाकं विधीयते ॥

श्राद्धे पाककर्तारः

प्रजावती मातृभार्या ज्ञातिपत्न्यादिकाः स्वकाः ।
मुख्याः स्युः पाककार्यस्ताः तदाशौचानुगुण्यतः ॥

बन्धूनां पाककरणंज्ञेयं स्यादुत्तरोत्तरम् । यथा वा शौचसंबन्धः गोत्रिणामप्यगोत्रिणाम्
प्रवर्तते तथा ज्ञेयोऽधिकारः पाककर्मणि । श्राद्धकर्मसु विज्ञेयः सू ...... महात्मभिः ॥
तादृक् पाकाधिकारैकजनाभावे स्वयं बुधः । पाककर्म यथाशक्ति कुर्यादेव स तादृशः
पाकोऽयं श्राद्धदेवानां पीयूषशतकाधिकः । प्रेतकर्मसु सर्वत्र बन्धूनामधिकारिता ॥
दशस्वपि दिनेष्वेषु न स्त्रीणामिति देवलः । पतिसङ्गविहीनानां विधवानामथापिवा
अधिकारः कर्तरि तु बालेऽस्मिन्ब्रह्मचारिणी । नग्नश्राद्धे नवश्राद्धे षोडशश्राद्धकर्मणि
तथा वृषोत्सर्जनेऽस्मिन् सपिण्डे प्रेतकर्मके । पाकाधिकारः कथितः विधवानां विशेषतः
तेषु श्राद्धेषु नितरां कर्तृणामेव केवलम् । परेषां पुरुषाणां वा बन्धुष्वेवाधिकारिता ॥
प्रेतकृत्येषु सर्वेषु चिरण्टी दूरगा भवेत् । परं सपिण्डीकरणादानुमानिककर्मसु ॥

चिरण्टीनां पाककार्येऽधिकारः स्यान्न तत्पुरः। पाकं यद्यसमीचीनं कार्ये ··· मः ॥

मोहेन कुरुते श्राद्धं पितरस्तस्य तत्क्षणात्।
वातापील्वलसन्दष्टाः खण्डिता भक्षितास्तथा ॥

सन्दग्धा मूच्छितानष्टाः भवेयुर्नरकाश्रयाः। ······समीचीनं पाकेऽस्मिन्प्रतिपादितम्
विभिन्नसूतकिकृतं गर्हितं शास्त्रजालकैः। ये भिन्नसूतकाचाराः भिन्नभाषा परिग्रहाः
श्राद्धपाकक्रियानर्हाः त ··· कीर्तिताः। तत्स्पष्टं श्राद्धशिष्टान्नं श्राद्धकर्ता परित्यजेत्
श्राद्धात्परं च यत्नेन तत्पूर्वं सुतरां किमु। विभिन्नसूतकाचारान् आमानयनकर्मसु ॥
संयोजयेन्नपाकादि क्रियास्वत्र कथंचन। इष्टभोजनकार्येषु श्राद्धभिन्नेषु तद्दिने ॥

योजयेत्स्वजनाभावे भिन्नसूतकिनो जनान्।
भिन्नाशौची भिन्नवेषी भिन्नभाषापरिग्रहः ॥
जनभाषा विकारी च श्राद्धकर्मसु गर्हिताः।
पाकक्रियायां सुतरां संत्याज्याः पितृदुःखदाः ॥

ते सर्वे कथिताः सद्भिः अभिश्रवणकर्मणि। पादप्रक्षालनांगारलेपनादिषु वस्तुनाम् ॥
आंमानां फलमूलाग्निगोमयानयनादिषु। पाकात्परं तु ज्ञातीनां शुद्धानां स्पर्शनेऽधिकः

अधिकारोऽस्तिवन्धूनां नान्येषामिति निश्चयः।
पिण्डोद्वासनतः पश्चात् पिण्डानां भिन्नगोत्रिणाम् ॥

अधिकारः स्पर्शने स्यात्तच्छिष्टतिलदर्भयोः। संस्पर्शनाधिकारः स्याद्विप्रमात्रस्य वै सतः
नासतस्तु कदाचित्स्याद्दर्भानयनकर्मणि। ऋत्विजां मुख्यकर्तृत्वं स्वस्मादपि विशेषतः
कथितं ब्रह्मनिष्ठैस्तैः समिदाहरणे तथा। भिन्नभाषो भिन्नवेषः शिखाभिन्न कुकच्छकः
असिद्धशाखासूत्रश्च निन्दितःश्राद्धकर्मणि। एतद्धस्तस्पर्शनेन पक्वमात्रं सुनिन्दितम् ॥

रक्षसांभाग एव स्यान्न पितॄणां तु तद्भवेत्।
समानसूतकाचारा भिन्नकच्छा वला जनाः ॥
व्यत्यस्तानारीसंयानाः पितॄणां भयदायकाः।
व्यत्यस्तकच्छाचाराग्निशिखादूरी कृता जनाः ॥

पितॄणां नेत्रपीडायै इष्टमात्रा भवन्तिते । दिव्यभाषाश्रवणतः येषां केषां तु तां तु ते
परा ··· जायतेऽत्र दिव्यां वा ··· तः । ··· च येद्वा विशेषेण न भाषा वाचयेत्पराम्
अतो यत्नेन विबुधः यत्तो नौ पितृकर्मणि । दिव्यभाषानधिकृतः भाषयात्र स्वकीयया
प्रयत्नेन न ··· ··· ··· खिलाम् । तद्दिने वैदिकं शास्त्रं विशेषेयोपबृंहयेत् ॥
सोमोत्पत्तिं चेतिहासं चरणव्यूहसंज्ञिकाम् । तथा सत्य तपो वक्यं तद्विधाकशास्त्रकम्
पुराणस्मृति जा ··· ··· द्विजन्मनाम् । भुक्तिकाले विशेषेण रक्षोघ्नं प्रथमं ततः ॥

वैष्णवाः पावनाः श्रीकाः पैतृकाः पितृवल्लभाः ।
ताञ्छ्रावयेद्विशेषेण घण्टानादं विशेषतः ॥

करतालं को···शब्दं उच्चैर्घोषं च वर्जयेत् । गाधा(था)विशेषांस्तत्काले प्राकृयान्प्रवर्जयेत्
लौकिका प्रकृताभाषा पामरीया परोत्कटः । अपि साक्षाद्देवदेवगुणवृन्दसुबोधकाः ॥
प्रयत्नात्तद्दिनेदूरात् त्यक्तव्याः स्युर्हि वैदिकैः । वेदसाम्यं प्रकथितं वेदस्यैव महर्षिभिः ॥
नान्यस्य यस्यकस्यापि कल्पसूत्रादिकस्य च । एवं सति पुराणादेः तत्तु दूरत एव हि ॥
तद्वाक्यानां तु मन्त्रत्वे यथाकाष्ठमृगस्य वै । मृगत्वव्यपदेशोऽयं तथैवेति हि निर्णयः ॥
एवं सति पुनस्तत्तद्भाषाग्रन्थस्य वेदता । अतिपामरलोकोक्तिकल्पिता सातिगर्हिता
तदुच्चारणतः सद्यः श्रवणाद्वा द्विजन्मनाम् । जातिभ्रंशो भवेन्नृणां वेदानर्हत्वदायकः ॥

भाषान्तर प्रवचननिषेधः

सर्वभाषासु लोकेऽस्मिन्पामरा वेदनिन्दकाः ।
वैदिकाख्या नाममात्राद्भाषाग्रन्थकृतश्रमाः ॥

स्वभाषाग्रन्थविश्वासमात्रेणैव हि तान्यपि । वेदतान्तां वर्णयन्ति वेदमाहात्म्यशून्यतः

स्वेषामत्यन्तमूढास्ते वेदानधि कृतो हि ते ।
तेनैतान् ··· ··· त ··· भाषाग्रन्थजालकान् ॥

वर्जयेच्च विशेषेण ते तथा गतबुद्धयः । न ब्राह्मणसमः कश्चिन्न तु वेदसमः परः ॥
अयमर्थस्सर्वशास्त्रसिद्धो ब्रह्मविदीरितः । ब्रा(ह्मणस्य च)शूद्रस्य··तत्सत्कर्मार्थवादतः

तद्वस्तुतो न याथार्थ्यं सर्वथा प्रतिपद्यते ।
वेदा विप्रास्तिला दर्भाः व्रीहिमाषयवास्तथा ॥
गोधूमाश्चापि सर्वत्र (?) कुतपा श्राद्धसंपदः ।
अत्यन्तावश्यकाः प्रोक्ताः तत्र मुख्यास्तु वाडवाः ॥

तदभ्यनुज्ञा परमा तन्मत्राः सन्निधिः पुनः । तेषामेव तथा भुक्तिः तस्मा ··· दुर्लभे
श्राद्धसिद्धिर्भवेन्नैव तस्मादेतत्समः परः । पदार्थेनैव तद्धेतुः तस्य प्रतिनिधिर्न च ॥

यस्यास्ये(न्ये) न सदाऽश्नन्ति हव्यानि त्रिदिवौकसः ।
कव्यानि नैव पि ··· माधिकं ततः ॥

ब्राह्मणः सर्वदेवानां नित्यमाश्रय उच्यते । सर्वेषामपि वेदानां छन्दसां श्रेयसां श्रियम्
भाजनं सर्वतीर्थानां क्रियाणां च ··· न कम् । ··· ··· लीनो मतिमानपि ॥
वेदाध्यायी तदर्थज्ञस्तत्प्रयोगक्रियापरः । सततं ब्रह्मणि पुनः कृतबुद्धिर्विशारदः ॥
साचारस्साग्निहोत्री च सोऽग्निर्वै कव्यवाहनः । ··· ··· स्सर्वेऽपि संघशः ॥
सुलभा एव सर्वत्र श्रीमतां तु मनोवताम् । न योजयेत्पैतृकेऽस्मिन्नस्य कार्यसमाहृतान्
दर्भान्वियुक्तानन्यत्र साग्रानेव ··· ··· । ··· सम्यग्विधिना सुसमाहितान् ॥
नैदं पर्याहृतानेता नन्यकार्येषु योजयेत् । प्रारम्भेषु च ये दर्भा पादशौचे विसर्जयेत् ॥

पादा(वशिष्टे ये ?) दर्भा विष्टरान्ते विसर्जयेत् ।
विष्टरान्तेषु ये दर्भाः विकिरान्ते विसर्जयेत् ॥
विकिरान्ते च ये दर्भाः विरामान्ते विसर्जयेत् ।
विरामान्ते च ये दर्भा आसीमान्ते विसर्जयेत् ॥
आसीमान्ते च ये दर्भाः तर्पणान्ते विसर्जयेत् ।
दर्भान्संशोध्य विधिना षड्विधानेव बन्धयेत् ॥

आदावेव प्रयत्नेन यथायोग्यं पृथक् पृथक् । ··· ··· दर्भांश्च समूलनेव तैस्सह ॥
समाहरेद्यस्तान्पश्चात् सकृदाच्छिन्नमन्त्रतः । वियोजयेच्च विधिना विनियोजनकर्मणा
काशा एवोत्तमाः सर्वा कर्ममात्रेषु चोदिताः । (अधुनासम्प्रवक्षामिसंक्षेपाद्)दर्भलक्षणम

वक्ष्यामि लक्षणं तेषामेवास्ति किल मुख्यतः ।
काशाः कुशा यवा दूर्वा उलपावल्बजास्तथा ॥
विश्वामित्राभिधाः पश्चात्सुगन्धीतेजनाः परे ।
मुञ्जाख्यश्च तथा दूर्वा दर्भा दशविधाः स्मृताः ॥

दर्भाहरणकालः

वार्षिकान्ते दर्शदिने संगृहीताः प्रयत्नतः । दर्भास्तावत्पुनः पश्चात् संग्राह्याः सर्वकर्मसु ॥
अमास्वन्यासु ये दर्भाः संगृहीतानि ते तथा । मासमात्रं तु संग्राह्या नाधिकं तु कदाचन
मन्दवारे तदाश्वत्थात्संग्राह्याः समिधस्तथा ।
नान्यवारेषु तस्मात्तु यतो स्पृश्यस्स तु द्रुमः ॥
मध्याह्नः खड्गपात्रं च तथा नैपालकम्बलः । रौप्यं दर्भास्तथा गव्यं दौहित्रश्चाष्टमः स्मृतः
अष्टावेते यतस्तस्मात् कुतपा इति विश्रुतः । मुख्यस्स कुतपः कालः विशेषाः श्राद्धकर्मणि
अन्नदानस्य परमः तत्र दत्तं तदोदनम् । साक्षादमृतमित्युक्तं पितॄणामक्षयं भवेत् ॥
श्राद्धब्राह्मणभुक्त्यर्था स्वीकृतान्नक्रिया वधूः ।
श्मशानोल्का समानैव तत्पतिश्च तथाविधः ॥
यत्पक्वमन्नं सलिलं यदानीतं स्वहस्ततः । पैतृकब्राह्मणायोग्यं तज्जन्म व्यर्थमेव हि ॥
श्राद्धब्राह्मणभोज्यानां वस्तूनामपि चैककम् । अदृष्टमस्पर्शयितमप्रोक्षितममन्त्रितम् ॥
पितॄणां तदनास्वाद्यं हालाहलसमं भवेत् । यददृष्टं श्राद्धकर्ता परं पक्वात्प्रयत्नतः ॥
पितरस्तं न गृह्णन्ति स्वपुत्रादृष्टमित्यति । तस्मात्प्रीत्या न तेनैतद्वीक्षितं यत्ततो हि न
प्रीति दत्त ··· ··· योग्यं खिलं खिरम् । परित्याज्यं विशेषेण चेतीदं मन्वते हि वै
मन्त्राः स्पर्शयितं भक्तं पितॄणां स्पर्शनाक्षमम् । प्रभवेदेव सुतरां तस्मात्तत्स्पर्शयेत्करात्
हविषः प्रोक्षणं ··· ··· गायत्र्यादौ महर्षिभिः । अर्चनादौ प्रकथितं द्वितीयप्रोक्षणं ततः
भुक्तिमात्रक्षिप्तमात्रात्तथापायसयोरपि । अभिघारः प्रोक्षणं च गायत्र्या कूर्चदर्भकैः
द्वितीयप्रोक्षणं तस्य हविषे विधिचोदनात् । प्रकर्तव्यं प्रयत्नेन न चेत्तत्पितृवल्लभम ॥

न भवेदेव हव्यं च स्वीकर्तु तैर्न शक्यते । तस्मात्तदन्नमुक्तस्य पठनात्पूर्वमेव वै ॥
प्रतिपात्रप्रोक्षणंतत् तत्पश्चाद्दर्भगोपनम् । अन्नमात्रस्य कर्तव्यं न तु पायसभक्ष्ययोः ॥

भुक्तिपात्रात्तु विप्रस्य दक्षिणे कुक्षयोर्द्वयोः ।
आज्यपात्रं स्थापयित्वा तस्मिन्कर्ता स्वहस्ततः ॥

प्रभूताज्येन योग्येन सुगन्धेन प्रपूरयेत् । तावन्मात्रेण पितरः मोदन्ते तेहि तर्पिताः ॥
प्रभवन्ति न चेत्ते वै तोषं न प्राप्नुवन्त्यपि । वस्तूनामपि सर्वेषां परिवेषणतः परम् ॥
अन्नत्यागात्पूर्वमेव प्रोक्षणं परिषेचनम् । सत्यं त्वर्तेन मन्त्रेण कृत्वा तत्परमेव वै ॥
भुक्तिपात्रं स्वहस्तेन प्रगृह्याऽथ मनुं जपेत् । पृथिवीतेत्युपक्रम्य भुक्तौ त्यागं समाचरेत् ॥
न चेदेतच्छ्राद्धभक्तं इल्वलोक्ति हि तत्क्षणात् । एवं त्रिवारोच्चरितगायत्रीप्रोक्षणैः परैः
भोक्ता प्रोक्षणतश्चापि तदन्नं पितृभुक्तये । तत्तृप्त्यर्थं प्रभवति तद्विष्णुपददायकम् ॥
प्रजायते क्रमेणैव तद्गायत्रीप्रभावतः । पादप्रक्षालनं श्राद्धे गायत्री प्रोक्षणादिकम् ॥
सार्चनं भोक्तृहस्तस्य ··· रागिणो सतः । नित्यस्रवल्लालाजलजालकस्याशुचेरति
दुर्गन्धवर्ष्मणो दुष्टश्वेतकुष्ठकरस्य च । कृष्णकुष्ठस्य तद्विन्दुचित्रकुटस्य दूरिणः ॥
महातिसाररोगस्य बहुमूत्रस्य सन्ततम् । निषिद्धं शास्त्रतो ज्ञेयं किंतु तेषां प्रचोदितम्
संकल्पात्परतः सर्वं शिष्यर्त्विक्पुत्रदुर्गतः । कार्यमेवेति विबुधैः पवनव्याधिकस्य च ॥
अत्यन्ताक्षररुद्धस्य मूकान्धबधिरात्मनाम् । तादृशाः फलकृत्येषु संत्याज्या दूरतः पुनः
तत्करत्यक्तसलिलमतिहेयं दुरासिकम् । अपिबेयमसंग्राह्यं मनसोऽतिजुगुप्सितम् ॥
चण्डालभाण्डसलिलतुलितं प्रभवन्ति तत् । तदग्निकरणंचापि तदीयानलके परः ॥
तत्कर्तव्यत्वेन कुर्यात्तच्छिष्टान्नं च तत्परम् । स्वधे कृत्ये ··· शिष्टं पैण्डाय योजयेत् ॥

पिण्डदानं तु तद्धस्तात्कारयित्वाऽथ तांस्ततः ।
अपोभ्यवहरेत्तेषां पिण्डानां विप्रभोजने ॥

धेनुसंप्राश ··· ··· ··· । न कार्यं पिण्डदानं तत्किंत्वन्यमुखतश्चरेत् ॥
तत्तर्पणं तदङ्गस्य तद्धस्तेन कृताकृतम् । प्रभवेदेव सुतरां तद्धस्तेन न मुख्यतः ॥
सर्वकृत्येषु तद् (ज्)ज्ञेयं ··· ··· । ··· सर्वशास्त्रैस्तदज्ञैश्चैवं ··· सुनिश्चितम् ॥

पीतकायस्य पतितौ पिता वा जननी न चेत् ।
पितामहादयो वापि तथा मातामहादयः ॥

स(प)त्नीजननी चैवं मृतस्तेषां न ··· । ··· कं कुर्याद्द्वादशाव्दं ततः परम् ॥
पितुः पालाशविधिना मात्रादीनां तथैव च । कुर्यात्तत्कर्म विधिना पतितस्येति निश्चयः
न तत्पूर्वं तु तत्कुर्यात् यदि कुर्यात्तु मोहतः । तादृशोऽयं भवत्येव तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥

सपिण्डीकरणात्पश्चात् मासिकान्येव कारयेत् ।
अतिमासं प्रयत्नेन न्यूनैः साकं विधानतः ॥

नोदकुम्भश्राद्धमस्य कर्तव्यं पापिनोऽसतः । पूर्वोक्तानां च सर्वेषां एवमेव प्रवक्ष्यहम् ॥
मासिकान्यपि सर्वाणि दैवत्यक्तानि केवलम् । पतितानां प्रकर्तव्यं मधुमाषविवर्जितम्

उच्छिष्टपिण्डरहितं विकिरेण विवर्जितम् ।
पातित्यं नाम तेषां तु पित्रादीनां प्रवक्ष्यहम् ॥
शूद्रैर्म्लेच्छैश्च चण्डालैः सपी(प्री)त्या सह भोजनम् ।
बलात्कारात्स्वेच्छया वा बुद्धिमोहेन वा तथा ॥

दिनत्रयात्परं तत्तु जायते न तु तत्पुरः । दिनेनैकेन शूद्रेण म्लेच्छचण्डालभिल्लकैः ॥
अविथि···त्या पा ··· सांकर्यनामकम् । पातित्यं प्रभवत्येव तदज्ञानादिना वशात्
अबुद्धिपूर्वतश्चापि विरोधादिविशेषतः । यदि स्यात्तु तदाचित्तसाध्यो विप्रप्रसादतः ॥
तद्भवेदिति शास्त्रज्ञाः प्राहुः ··· ··· । सकृत्पानादपेयस्य चण्डालत्वं विधीयते ॥

द्विजन्मनां कलञ्जस्य भक्षणादेव तत्क्षणात् ।
सन्यासस्वीकृतोऽनेन शिखात्यक्तोपवीतवान् ॥

जनानामिति लोकेऽत्र प्रसिद्ध्या ··· । नायं गृहस्थो भवति नापि वर्णी न वन्यपि
यतिरेव भवत्सोऽयं तेन तत्परमप्यसौ । जनवादभयेणैव सन्यास्यैव भवन्पटुः ॥
विनिष्क्रान्तो ··· तो यदि पाप भीः । न चेदयं लौकिक्तिमात्रेणैवापवाद्यति ॥
प्रभवेदेव लोकेऽस्मिन् ते नायं तदनन्तरम् । आरूढपतितो नूनं जा ··· ··· ॥
सन्यासिनिमृतेनणां तत्पुत्राणां विशेषतः । तत्कलत्रस्य बन्धूनां नाशौचं नोदकक्रिया

उत्पन्ने संकटे घोरे चोरव्याघ्रभयाकुले। भयभीते ... ... सा श्रुतिः ॥
प्रेषमात्रोच्चारणेन सन्न्यासं पूर्यते परः। सन्न्यासाद्ब्रह्मणः स्थानं तत्क्षणाल्लभते नरः ॥
न तस्य दहनं कार्यं पैतृमेधिक कर्मच। ... ... पूर्वसूक्तविधानतः ॥
समर्चनं प्रतिदिनं धूपदीपादिकैरपि । नैवेद्यं परमान्नं स्याद्भक्ष्यभोज्यफलैरपि ॥
तर्पणं पयसा कुर्यादात्मदी ... ... । ... ... दात्मा तत्राद्य उच्यते ॥

अन्तरात्मा द्वितीयः स्यात्परमात्मा तृतीयकः ।
जीवात्मा परमात्मा वा चतुर्थ इति तद्विदः ॥

एकादशेऽह्नि संप्राप्ते पार्वणं तु विधीयते। (नारायण ?)बलिः पश्चाद्द्वादशेऽहनि तत्परम्
आराधनाख्यं कर्मान्यत् मासिमास्येवमेव हि। मृताहे तद्द्वयं कार्यं प्रतिसंवत्सरं च वै
तत्कदाचित्तु दैवेन .... षितम्। जायते तत्परं ज्ञेयं पङ्क्ति बाह्यं भवेदपि ॥
तं भ्रष्टपङ्क्तिकं तूष्णीं विना तां निष्कृतिं परम्। न शक्यते तं स्वीकर्तुं ब्राह्मणैर्धर्मवेत्तृभिः
.... तिस्सा यथा योगं तत्तत्कार्यानुरूपकम्। प्रकुर्यात्प्रभवेच्छास्त्रमार्गेणैव न चान्यतः
शास्त्रज्ञैश्शास्त्रदृष्ट्यैव निष्कृतिस्साकृपालुभिः। अदुष्ट ... ... भूतदयापरैः ॥
संत्यक्तमत्सरैरेव प्रकल्प्या प्रभवेत्सदा। संजाते संशये सर्वजनानां चित्तकर्मणि ॥
सतोन्यक्कृत्य दुष्टात्मा स्वयमज्ञो जडः खलः। सं ... ... दण्ड्योभवति भूभृताम् ॥

यस्मिन्ग्रामे यत्र देशे विदुषः शास्त्रपारगान् ।
सभामध्ये जडो रोषाद्धुङ्कृत्य न्यक्करिष्यति ॥
स दण्ड्यः सद्य एवस्यान्नोपेक्ष्यस्तु कदाचन ।
कार्यप्राधान्यतो यो वा दुष्टं सज्जननिन्दकम् ॥
करोत्युपेक्षां मोहेन सोऽल्पायुर्भ्रश्यते श्रियः ।
राजा दुष्टं सज्जनानां निन्दकं समभाषिणम् ॥

तैस्साकं तं बलाद्गृह्य देशादुच्चाटयेन्नृपः। दुष्टं श्रोत्रियरूपेण पैतृकेषु चिराश्रयात् ॥
श्राद्धभुक्तिं प्रकुरुते तस्य जिह्वां यमः स्वयम्। छिनत्तिखड्गमुद्धृत्य तथा नक्षत्रजीविनम्
शूद्रजीवी सर्पजीवी भिषजीविऽपणिर्घृणिः। खड्गजीवी शस्त्रजीवी शूलजीवी बलग्रही

महासूत्रसमीचीनचरणायुधजीव्यपि । नित्यवेतनजीवी च वेदशास्त्रैकजीव्यपि ॥
पुराणजीवी कूलादिजीवी तण्डुलजीव्यपि । घृतजीवी तक्रजीवी दधिक्षीरतिलादिभिः
नित्यैकजीवी क्षुद्रात्मा देवजीवी परार्थहृत् । त एते पुनरन्येऽपि नावेक्ष्याः स्युर्हितद्दिने
स्वभाषात्यागपूर्वेण परभाषाश्रयात्तथा । पिचण्डपूरणपरा न स्मर्तव्या विशेषतः ॥
परवेषाः क्षुद्रवेषाः सद्वेषा दुष्टवृत्तयः । कुवृत्तयो वेदमार्गदूषणोन्मुखशास्त्रगाः ॥
तथागताः सौगताश्च तल्लोकाः कालिकागमाः । शैवागमप्रधानाश्च विष्णवागमपरा अपि
कापालिकाश्च नग्नाश्च वाच्याः स्युर्नैव सर्वथा । पैतृकेषु विशेषेण दर्शादिष्वखिलेषु वै ॥
विशेषेण मृताहेषु तत्रापि पुनरप्यति । पित्रोर्मृताहे स्मर्तव्या न भवेयुः कलिप्रदाः ॥
यदि स्मृता येन केन कारणेन तदा परम् । व्याहृतीनां जपं कृत्वा चानाज्ञातत्रयात्परम्

वैष्णवीं तामृचं जप्त्वा त्रिवारं तं शिवं स्मरेत् ।
भ्रष्टे पितरि सन्यस्ते पतिते दीर्घरोगिणि ॥
तत्कर्तव्यानि कार्याणि पैतृकाण्यखिलान्यपि ।
यानुद्दिश्यपुरा तातः श्राद्धानि कृतवान् यथा ॥

तथा स्वयं तत्तनयनं तानि कुर्यान्नचेन्महान् । प्रत्यवायः प्रभवति कुलं तेन प्रदुष्यति

पितरस्ते नित्यदुःखाः भवन्त्यपि सुपीडिताः ।
क्षुतृष्णाभ्यां दंसिताश्च भ्रंशिता स्वश्रियादपि ॥
यत्रकुत्राप्यशरणाः हा हा हा हेति वादिनः ।
पिशाचतुल्याः सर्वत्र चाटन्त्यपि रुदन्त्यपि ॥

तस्मात्तत्तृप्तयेभक्त्या तत्संततिसमुद्भवः । स्वपितामहमुख्यानां हिताय च सुतृप्तये ।
स्वतातकर्तृकं श्राद्धं स्वयं कुर्याद्विचक्षणः । न चेदयं प्रभवति पापीयान्वै दिने दिने ॥
पिता पितामहो मातः तथैव प्रपितामहः । पतितोऽयं तं तु यत्नात्तत्त्रिपूर्वोक्तिमात्रके
संत्यन्येव सतस्तांस्त्रीन् उच्चरेन्न तु तं खलम् । पतितः श्राद्धकृत्यं तदेकोद्दिष्टविधानतः ॥

रूपमात्रं सु(स)मुद्दिश्य कुर्यादिति स काश्यपः ।
तच्छ्राद्धात्परतः स्नात्वा कुर्यादाचमनत्रयम् ॥

एवं शस्त्रहतस्यापि प्रकारः कथितो बुधैः । महालयाख्यश्राद्धस्य न तत्प्रत्याब्दिकस्यसः

तस्य प्रत्याब्दिकश्राद्ध तदङ्गतिलतर्पणात्। परमाचमनानां तु पञ्चकं शास्त्रचोदनात्
कर्तव्यत्वेन विहितं प्रवदन्ति मनीषिणः। तदप्याचमनं सद्भिः बहुधा प्रतिपादितम्॥
स्पष्टं निरूप्यते तच्च पङ्क्तिपावनपावकम्। पवित्रवच्छिखां बद्ध्वा उपविष्टस्तले शुभे
वामपादं जले कृत्वा स्थले कृत्वा तु दक्षिणम्। पूर्वास्य उत्तरास्यो वा जानुमध्यकरद्वयः
(स्ते) धेनु बुद्बुदकीटादिरहितं वारि निर्मलम्। दक्षपाणिपुटे कृत्वा मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठके
त्रिः पिबेद्ब्रह्मतीर्थेन चतुर्थेनैव वा पिबेत्। ओष्ठावङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्य त्रिरेव वा
मध्यमाङ्गुलित्रयेणोष्ठौ संमृजेत्सकृदम्भसा। देवेन प्रोक्षयेद्वामपाणिं पदौ च मस्तकम्॥

अग्रेणाङ्गुष्ठतर्जन्योः नासिकायुगलं स्पृशेत्।
अङ्गुष्ठानामिकाग्रे द्वे नेत्रे श्रोत्रे च संस्पृशेत्॥

कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन नाभिदेशं स्पृशेत्ततः। वक्षः करतलेनैव समस्ताङ्गुलिभिः शिरः॥

अंसौ च संस्पृशेत्साम्बु दक्षवामौ क्रमेण च।
आष्टो (?) बाहुमूलान्तं मध्जे मध्येऽप्यपः स्पृशेत्॥
व्याहृतीभिश्चतुर्वारं त्रिः पिबेत्प्रणवेन वा।
सावित्र्या वा पिबेदम्बु त्रिः पिबेद्वाद्यमन्त्रकम्॥

आस्यं सरस्वतीस्थानं नासायामनिलस्थितः। नेत्रे मैत्रे तु प्रोक्ते श्रोत्रे काष्ठाश्रिते मते
नाभौ प्रजापतिर्ब्रह्मा हृदि मूर्धनि केशवः। दसावस्राश्रयौ स्यातामेता वाचमने स्मरेत्
अपराचमनं भूयः कैश्चिदेवं प्रपञ्चितम्। अथों नमशिवायेति त्रिः पिबेदम्बुवीक्षितम्
ईशानाङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्यात्ततो मुखम्। मध्याङ्गुलित्रयेणोष्ठौ स्पृशेत्तत्पुरुषेण तु॥

अग्रेणाङ्गुष्ठतर्जन्योः नासिकायुगलं तथा।
स्पृशेदघोरनामाभ्यामक्ष्णोः सव्येन संस्पृशेत्॥

श्रोत्रद्वयं भवायेति ह्यङ्गुष्ठानामिकाग्रतः। ईशानेन स्पृशेन्नाभिं अङ्गुष्ठोपकनिष्ठतः॥

पशुपत्या तु हृदयं तदे(दा)नैव तु संस्पृशेत्।
सर्वाङ्गुलिभिरुद्रेण नाम्ना चैव शिरः स्पृशेत्॥

बाहुमूलं च सर्वाग्रैः उग्रभीमाभ्यां क्रमात्स्पृशेत्। महादेवाय वा जपेत्ततः कर्म समाचरेत्

विनैवाचमनं कर्म न किमप्याचरेद्बुधः । तथैवाचमनं भूयः सुलभं सर्वदा नृणाम्
प्रवक्ष्यामि सदा कर्तुं प्रवरं पावनं परम् । दैवेन त्रिः पिवेदम्बु वीक्षितं केशवादिभिः
गोविन्दविष्णुनामाभ्यां हस्तौ प्रक्षाल्यवारिणा । संहताङ्गुष्ठमूलेन विष्णोश्च मधुसूदनात्

अङ्गुल्यग्रैः संहताभिः स्पृशेदास्यमलोमकम् ।
त्रिविक्रमे ततः पाणिं प्रोक्ष्य सव्यं तु वामनात् ॥

श्रीधरेण तथा पादौ हृषीकेशेन मस्तकम् । पद्मदामोदराभ्यां च नासिकायुगलं स्पृशेत्

संकर्षणादि चतसृभिः चक्षुः श्रोत्रे च संस्पृशेत् ।
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगतः ॥
नाभिं स्पृशेत्पञ्चमेन द्वाभ्यां च हृदयं स्पृशेत् ।
द्वाभ्यां च मस्तकं स्पृष्ट्वा द्वाभ्यामंसद्वयं स्पृशेत् ॥

ततो जपेदुपेन्द्रं तु सर्वपापैः प्रमुच्यते । आदावन्ते च पाद्ये च विष्टरे विकिरे तथा
उच्छिष्टपिण्डदानेन षट्स्वाचमनं स्मृतम् । सर्वाचमनमात्रेषु त्रिवारं सर्वतो मुखम् ॥
पृथक्पिबन्नेकदा तत्पिबेदम्बु विचक्षणः । आस्ये त्रिवारं निक्षिप्तमेकदा तत्पिबेज्जडः ॥
प्रयाति नरकान्घोरान् महातामिस्रनामकान् । पैतृकेषु तथा कुर्वन् मोहादाचमनं नरः
अज्ञानात्तद्दिनेभुक्तेः यद्दोषं तत्प्रपद्यते । अशास्त्रकृततन्नीरपानं भोजनमेव हि ॥

कथितं शास्त्रधर्मज्ञैः तस्मात्तं न तथा चरेत् ।
उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा कुर्यादाचमनं सदा ॥
पश्चिमाभिमुखो याम्याभिमुखो वा यदि तच्चरेत् ।
अप्रायत्यमवाप्नोति कर्म तच्च विनश्यति ॥

तद्दोषपरिहाराय तदाशाचमने कृते । पुनर्द्विवारमाचामेत् प्रादप्रक्षालनात्परम् ॥

दक्षिणाभिमुखात्तस्मिन् कृते मोहात्कदाचन ।
सद्यः स्नानं सुविहितं पञ्चाङ्गस्य विधानतः ॥

क्षुते पाने जृम्भणे च श्रोत्राचम(न)मेव हि । सन्ततं ब्राह्मणादीनामपिनामानुकीर्तनम् ॥
पैतृकेषु तु तेष्वेषु द्विवाराचमनात्परम् । स्मरेच्च पुण्डरीकाक्षं न चेद्रामादिनामकान्

श्रयज्ञे सप्ततन्तौ तूष्णीमाचमनं चरेत्। न नामान्युच्चरेत्तत्र वैदिकोऽन्यत्र नैव तत्॥
र्वपैतृककृत्येषु प्रायत्यार्थं विचक्षणः। नामभिः केशवाद्यैः तैरेव यत्नात्तु तच्चरेत्॥

संप्रोक्तानि पुरऽन्यानि मन्त्राद्याचमनानि वै।
संत्याज्यान्येव सर्वाणि तान्यशक्यानि पैतृके॥

सर्वं श्राद्धेषु सततं पात्रप्रोद्धृतपाथसा। कार्यमाचमनं सद्भिः न ··· भूमि सत पाथसा
श्राद्धमध्ये यदि जडः पादप्रक्षालनं तु वा। कुर्यादाचमनं पृथ्वी पयसा तद्विनश्यति॥

सरित्कुल्यातटाकादि व्रती प्रति(व ?)रादिगतोऽपिवा वा।
समुद्धृतजलेनैव श्राद्धेष्वाचमनं भवेत्॥

संकल्पात्परतः श्राद्धे श्राद्धकर्ता रसागतम्। नीरं हस्तेन गृह्णीयात्किं तु पात्रेण तच्चरेत्
भोक्तृदत्तोपवीतस्य धारणे श्राद्धकर्मणि। भोक्तारो नैव कुर्युस्तदाचामं श्रोत्रतोऽपि वा
यज्ञोपवीतं यो दद्यात् श्राद्धकाले तु धर्मवित्। पावनं सर्वविप्राणां ब्रह्मदानस्य तत्फलम्
वासोऽपि सर्वदैवत्यं सर्वदेवैरभिष्टुतम्। वस्त्राभावक्रिया न स्याद्यज्ञदानादिकाः क्रियाः
कर्ता नाचम्य यद्वोक्ता कुर्यादाचमनक्रियाम्। शुनो मूत्रसमं तोयं तस्मात्तत्परिवर्जयेत्
उदङ्मुखस्तु देवानां पितॄणां दक्षिणामुखः। प्रकुर्यात्पार्वणे सर्वं देवपूर्वविधानतः॥
निक्षिप्य दक्षिणं जानु देवान्परिचरेद्बुधः। भूमौ तथा परं जानु पितॄन्परिचरेत्सदा
पादप्रभृतिमूर्धान्तं पितॄणां परिपूजनम्। शिरः प्रभृतिपादान्तं पितॄणां पूजनं भवेत्॥
तुलसीगन्धमाघ्राय भास्वराज ··· ···। पानसं माधवं तैलं राजतं दार्भयोगिकम्॥
आनन्दं प्राप्नुवन्त्येते तस्मादेतान्समाहरेत्। तुलसीपत्रयोगेन पितरस्तुष्टिमाप्नुयुः॥
प्रयान्ति गरुडारूढाः सत्पदं चक्रपाणिनः। यो दर्भतुलसीपत्रैः पितृपिण्डान्समर्चयेत्
प्रीणिताः पितरस्तेन यावच्चन्द्रार्कमेदिनी। अकृत्वा तिलसंसर्गं यत्कुर्यात्पाणिशोधनम्
आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितॄंस्तन्नोपतिष्ठति। शूद्रं शूद्रान्नभोक्तारं शूद्राणां च पुरोहितम्॥

नक्षत्रजीविनं चापि यत्नाच्छ्राद्धे न भोजयेत्।
शूद्रद्रव्येण च श्राद्धं सर्वथा न समाचरेत्॥

श्राद्धकृत्तेन सद्योवै पितृभिस्सहमज्जति। श्राद्धे तूच्छिष्टपात्राणि खनित्वैव विनिक्षिपेत्

यथा ना स्वादयेच्छ्वादि यथा न स्पृशते तथा ।
पितुरुच्छिष्टपात्राणि श्राद्धे गोप्यानि कारयेत् ॥
विनिक्षिपेत्खनित्वैव यथा श्वादेरगोचरम् । शुना संस्पर्शने तेषां पात्राणां श्राद्धकर्मणः
श्राद्धं नश्यति सद्यो वै तस्माद्यत्नेन पण्डितः ।
कुर्यात्पात्राणि गोप्यानि पितॄणां स्वस्यभीयुतः ॥
हिताय श्रेयसे तुष्ट्यै कल्याणायामृताय च । सर्ववस्तुनि यत्नेन प्रभूतान्येन पैतृके ॥
संपादयेद्विशेषेण ··· ··· णि कदाचन । भोक्तृपृष्टं वस्तु यत्तत्तेषु संपादितेषु वै ॥
स्वल्पत्वाद्दुर्लभं दैवान्नष्टमेव भवेत्तु तत् । असंपादितवस्तूनि यजमानेन पैतृके ॥
भोक्त्रा पृष्टानिचेद्विद्वांस्तथा सद्यः समाहितः ।
वीरं धत्तेति पितरः स्वधायिभ्यश्च वो नमः ॥
पित्रादिभ्यो नमस्कृत्य ह्यत्र पितरो मादयध्वमिति ।
मन्त्रमुक्त्वा बहिर्गत्वा व्याहृतीनां जपन्बुधः ॥
अष्टवारं प्रकुर्वीत तेन सोऽयं प्रणश्यति । सूपान्नभुक्तौ दधि तद्धश्नन्तं लवणं तथा ॥
परमान्नेन मधुना तथा सार्षपमेव च । आमेन तिलभक्ष्याणि प्राश्नन्तं त्यक्तधर्मकम्
भोक्तारं यजमानश्चेत् दृष्ट्वा तं तादृशं जडम् ।
एवं माकुर्विति वदेत् ततः सायं पुनर्यदि ॥
तथा कुर्याद्धठात्तं तु दद्यात्तस्म चपेटिकाम् । विप्रोल्लङ्घनदोपोऽत्र नास्त्येवेति जगौ भृगुः
येनकेन प्रकारेण शक्यन्ते पैतृकाणि वै । दर्शादीन्येव सर्वाणि हिरण्येनामतोऽपि वा
मन्त्रेण तिलनीरेण रोदनेनापि घासतः । कक्ष्यादाहेन वा भक्त्या तेनाऽनन्त्यं फलं भवेत्
पित्रोर्मृताहमात्रं तु तदा कर्तुं न शक्यते । किंत्वन्नेनेव तत्कार्यं सहोमं च समन्त्रकम्
सर्वाङ्गसहितं कुर्यात्सर्वप्राणेन सन्ततम् । तथा कुर्वन्कदाचित्तु तत्क्षणात्पतितो भवेत् ॥
द्विजाभावे तादृशोऽपि कदाचिद्दैवयोगतः । अन्नत्यागात्परं सर्वं पूर्वापरमहोन्धकैः ॥
(पूर्वापर समन्त्रकै रिति वा) सर्वं तन्मन्त्रवत्कृत्वा परिषिच्याथ तां पराम् ॥
भिस्सामग्नौ विधानेन जुहुयाज्जातवेदसि । प्राणादिपञ्चभिर्मन्त्रैः यावद्द्वात्रिंशदाहुतीः

यत्र्यामथ जप्त्वाऽथ मधुवातेति मन्त्रकम्। कृत्वा यथावत्तत्पश्चाद्विकिरं च यथाविधि

निर्वर्त्य पादौ प्रक्षाल्य पश्चादाचमनात्परम्।
प्राणानायम्य संकल्प्य पिण्डदानादिकं यथा॥
कृत्वा मन्त्रेण तत्पश्चाद्वृजिनान्ते ततः पुनः।
नत्वा पितॄंस्तच्च शिष्टं भुक्त्वेव विधिना ततः॥

परेऽह्नि तर्पणं कृत्वा कृतकृत्यो भवेदिति। अग्निष्वात्ता बर्हिषदः गुह्यमूचुः कृपालवः॥ स्वपुत्रेभ्यो यत्र कुत्र ब्राह्मणासंभवे पुरा। आमश्राद्धं स(दा?) कुर्याच्छूद्र एव न चापरः अन्नश्राद्धं सदा विप्रः मृताहे प्राणसंकटात्। अपि यत्नेन महता न त्वामेन कदाचन अथैनं पार्वणश्राद्धं सोदकुम्भमधर्मकम्। कुर्यात्प्रत्याब्दिकश्राद्धात्संकल्पविधिनान्वहम्

कृतेऽकृते वा सापिण्ड्ये मातापित्रोः परस्य वा।
तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात्संवत्सरं द्विजः॥

अर्वाक्सपिण्डीकरणं यस्य संवत्सराद्भवेत्। तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात्संवत्सरं द्विजः

कुर्यादहरहः श्राद्धं अमावास्यां विना सदा।
यत्सोदकलशश्राद्धं न तत्स्यादनुमासिकात्॥

असोदकुम्भपक्षे तु मृताहन्यानुमासिकम्। औदकुम्भाख्यकं श्राद्धं पृथक्कुर्यात्ततः परम् अग्नौकरणकर्तारः सपिण्डीकरणादिषु। स्नातका विधुरा वा स्युः यदि वा ब्रह्मचारिणः अग्नौकरणहोमं तु कुर्युस्ते लौकिकानले। औपासनाग्नौ कर्तव्यं यदग्नौ लौकिके कृतम् तत्कर्म विधिवद्भूयः कुर्यादित्याह गौतमः। सूपे वा परमान्ने ··· त पात्रं विनिक्षिपेत्

तद्भोज्यमासुरं प्रोक्तं सा दातुः पारलौकिकम्।
पादप्रक्षालनात्पूर्वं पाणिभ्यां पात्रधारणम्॥
त्यागे दक्षिणमुत्सृज्य विकिरे सव्यमुत्सृजेत्।
भूमौ यस्तु प्रकीर्यान्नमज्ञानान्नाचमेत्सुधीः॥
तिष्ठन्ति पितरस्तस्य मासमुच्छिष्टभाजनाः।
पत्नीभ्रातृसखादीनां सपिण्डीकरणात्परम्॥

एकोद्दिष्टविधानेन मासिकानां पुनः क्रिया । गणशः क्रियमाणेषु मासिकेष्वनुभा...
त्रीणिस्युरर्घ्यपात्राणि पिण्डांस्त्रीनेव निर्वपेत् । कालस्य नियमो नास्ति राजपीडाद्यु...
... ... वा श्राद्धानि कुर्यात्सर्वाण्यसंशयः । स्नुषाश्वश्र्वोश्च पित्रोश्च संघातमरणं यदि
अर्वागब्दान्मातृपितृपूर्वकं श्राद्धमाचरेत् । पत्नीभ्रातृसुतादीनां सपिण्डी च यदि क्रमात्
संघातमरणं तत्र तत्क्रमाच्छ्राद्धमाचरेत् । कृत्वा पूर्वमृतस्यादौ द्वितीयस्य ततः पुनः ॥
तृतीयस्य ततः पश्चात् संनिपाते त्वयं क्रमः । युगपन्मरणे तत्र संबन्धासत्तियोगतः ॥
पित्रोः संघातमरणे मातुरन्यत्र वा दिने । अनुयानमृतौ श्राद्धं यथाकालं समाचरेत् ॥

मातर्यग्रे प्रमितायामशुद्धो म्रियते पिता ।
पितुः शेषेण शुद्धिः स्यान्मातुः कुर्यात्तु पक्षिणीम् ॥

पत्न्याशौचं पितृमृतौ पत्न्याशोचं विशोध(यत्)। विपरीते पक्षिणी स्या दूर्ध्वं नाग्निप्रवेशने
पत्न्यां कुर्यादपुत्रायाः पत्युर्मात्रादिभिस्सह । सापिण्ड्यमनुयाने तु जनकेन सहानुजः
मृतं यानुगतानार सा तेन सहपिण्डनम् । अर्हति स्वर्गवासोऽपि यावदाभूतसंप्लवम् ॥

स्त्रीपिण्डं भर्तृपिण्डेन संयुज्य विधिवत्पुनः ।
त्रेधा विभज्य तत्पिण्डं क्षिपेन्मात्रादिषु त्रिषु ॥
भर्तुः पित्रादिभिः कुर्याद्भर्ता पत्न्यास्तथैव च ।
सापत्न्या वाऽनपत्या वा न भेद इति गोवि(भि ?)लः ॥

त्रयाणां पितॄणां मध्ये पिता च वामनं यदि । तद्दिने चोपवासश्च पुनः श्राद्ध (स्तथैव हि?)

ब्राह्मणानां यदि श्राद्धे एकोऽपि वमनं यदि ।
लौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्यार्चयित्वा हुताशनम् ॥

तत्स्थाननामगोत्रेण ह्यासनादि यथार्चयेत् । अन्नत्यागं ततः कृत्वा पावके जुहुयाच्चरुम्
प्राणादि पञ्चभिर्मन्त्रैः कवलानां प्रमाणतः । सप्तमे चाष्टमे चैव कृत्वा मन्त्रसमुच्चयम्

होमशेषं समाप्याऽथ श्राद्धशेषं समापयेत् ।
विश्वो विष्णुर्द्वितीयो वा तृतीयो वाऽन्तकृद्यदि ॥

तत्स्थाननामगोत्रेणेत्यादिश्राद्धं समापयेत् । वसिष्ठानुमते भूयः प्रकारान्तर(मुच्यते?)॥
कथितं चेति स मनुः प्रोवाचेदं तदुच्यते । श्राद्धपङ्क्तौ यदा विप्रो भुक्त्वा च छर्दितो यदि

वाग्निं समादाय होमंकुर्याद्यथाविधि। तत्स्थाननामगोत्रेण ह्यासनादि तथाऽऽचरेत्
त्यागं ततः कृत्वा पावके जुहुयाच्चरुम्। प्राणादिपञ्चभिर्मन्त्रैः यावद्द्वात्रिंशदाहुतिः
होमशेषं समाप्याथ श्राद्धशेषं समापयेत्। यदि यः कुरुते होम(शेषं)लोपो न विद्यते॥

श्राद्धपाङ्क्तौ तु भुञ्जानो ब्राह्मणो ब्राह्मणं स्पृशेत्।
तदन्नमत्यजन्भुक्त्वा गायत्र्यष्टशतं जपेत्॥

उच्छिष्टोच्छिष्टसंपर्शे स्पृष्टपात्रं विहाय च। सर्वान्नं···पद्विप्रो भोज(युग)येत्तु द्विजोत्तमम्

भोजनान्ते द्विजः स्नात्वा सावित्र्यष्टशतं जपेत्।
आर्यश्राद्धे तु भुञ्जानो विप्रस्य वमनं यदि॥

यत्ते कृष्णेति मन्त्रेण होमं कुर्याद्यथाविधि। षोडशश्राद्धभुञ्जानो ब्राह्मणो मुखनिस्सृतम्
प्रेताहुतिस्तु विज्ञेयो लौकिकाग्नौ यथाविधि। अनुमासिके तु कर्तव्ये उच्छिष्टवमनं यदि

कवले तु सुभुञ्जाने तृप्तिं चैव विनिर्दिशेत्।
अमावास्या मासिके च भुञ्जानो मुखनिस्सृतम्॥

तथा महालयश्राद्धे पित्रादेर्वमनं यदि। पिताम ···· त्कृत्वा श्राद्धशेषं समापयेत्
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो भुञ्जानः श्राद्धकर्मणि। शेषमन्नं तु नाश्नीयात्क्रतुः श्राद्धस्य का गतिः
तत्स्थाननामगोत्रेण ह्यासनादि तथार्चयेत्। (पाक?)त्यागं ततः कृत्वा पावके जुहुयाच्चरुम्
पुरुषसूक्तेन जुहुयाद्यावद्द्वात्रिंशदाहुतिः। होमशेषं समाप्याथ श्राद्धशेषं समापयेत्॥
अक्र ··· ···· देवे ब्राह्मणो वमनं यदि। पुनः पाकं प्रकुर्वीत पिण्डदानं यथाविधि॥
उच्छिष्टस्पर्शनं ज्ञात्वा तत्पात्रं तु विहाय च। तत्पात्रं परिहृत्याऽथ भूमिं समनुलिप्य च
तस्य ···· दायैव सर्वमन्नं प्रवेष्टयेत्। परिषिच्य ततः पश्चात् भोजयेच्च न दोषकृत्॥

श्राद्धपङ्क्तौ तु भुञ्जानावन्योऽन्यं स्पृशते यदि।
द्वौ विप्रौ विसृजेदन्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥

उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पर्शे शुना शूद्रेण वा पुनः। उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति
अत्र भोक्तृद्विजातीनामेवं निर्णय उच्यते। वमने दैवतोजाते पुरुषापराधतो वा॥
इन्द्राय सोमसूक्तेन श्राद्धविघ्नो यदा भवेत्। अग्न्यादिभिर्भोजनेन श्राद्धसंपूर्णमेव हि

विधानत्रयमध्येऽत्र ··· स्थेयं प्रकल्पिता। निमन्त्रितेषु विप्रेषु पिण्डदानात्परं यदि
तेषु कस्यचिदेकस्य वमनाच्छ्राद्धविघ्नके। तदा सूक्तजपेनैव श्राद्धसंपूर्णता भवे.
प्राक् पिण्डदान ···· ···· भिन्नद्विजस्य तु। वमनाद्विघ्नतोऽतीव होमसूक्तजपद्वयात्।।
द्वयोश्च वमने ज्ञाते श्राद्धसंपूर्णता स्मृता। स्थान विप्रस्यचेत्तेन वमनेनान्तरायके।।
दर्शे तु ···· ···· पाकान्तर एव वै। श्राद्धं समापयेत्सम्यक् संशयो नाऽत्र वच्मिवः।।
मासिके चाब्दिके चैव ·· सस्तु तद्दिने। परेऽहनि पुनः श्राद्धं कुर्यादेवाऽविचारयन्
गौतमस्यमतं भूयः प्रवदाम्यत्र निश्चितम्। श्राद्धपङ्क्तौ तु भुञ्जानो ब्राह्मणो वमते यदि
लौकिकाग्निं प्र ···· ··· येच्च हुताशनम्। विश्वेदेवादिविपयं न स्थानविपर्यंत्विदम्।।
स्थानस्य वमने चेत्तु पुनः श्राद्धं परायणम्। कर्ता वा यदि बाल ·· रूपवसैक ।।
···· न्नै वह्नि कुर्वीरन्पर्वश्राद्धं समन्त्रकम्। शक्तश्चेदुपवासस्य परेऽह्नैव तद्दिने।।

मासिकं चाब्दिकं चेति निर्णयो नात्र संशयः।
उपावृत्तिस्तु पापेभ्यो ·· स्तु वासा गुणैः सह।।

उपवासस्स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः। भोजनोपक्रमात्पूर्वं प्रकमात्परतो यदि।।
श्राद्धविघ्ने पुनः कार्यं जपहोमौ न तृ ····। अवशाद्विस्मृतं श्राद्धं येन केनाऽपि हेतुना

स्मृत्वा सद्यः प्रकुर्वीत पण्डितो न विलम्बयेत्।
कार्यात्कृताम्बुपानो वा कृतताम्बूलचर्वणः।।

अपि श्राद्ध ···· कुर्वीत न परित्यजेत्। परश्च इति यः श्राद्धं निश्चित्य भ्रान्ति दोषतः

श्राद्धीयेऽहनि तद्(ज्)ज्ञात्वा मध्याह्नासंगवेऽपि वा।
तथैव यत्नात्तच्छ्राद्धं येन केना(प्युपायतः)।।

कुर्यादेव विधानेन नोपेक्ष्यं वच्मिवोध्रुवम्। मोहादतीतश्राद्धस्य स्मरणात्परमन्वहम्
प्राजपत्यं प्रकथितं पित्रोरेवेति पण्डितैः। कारुण्यश्राद्धमात्रस्य गायत्री त्रिशतस्य वा।।
अ ···· शतस्येति जपो निष्कृतिरीरिता। श्राद्धकर्तुः बुद्धिनाशो रोगपीडादिना भयात्
पिशाचवज्रपातादेः तत्कुर्युस्तत्तत्तदीयकाः। तत्कर्तव्यत्वेन सम्यङ् न चेदेनो महद्भवेत्
···· ···· व्यनिकेतन सद्रव्य कर्तव्यता मता। श्राद्धमात्रस्य सततं यस्यकस्यापि वस्तुनः
परकीयस्य चैकस्य गृहोल्पस्यापि निन्दितः। स्वाशक्तौ स्वजनाभावे स्वबन्धुना ···· ।।

तंभोज्यान्नपाकेन कार्या श्राद्धक्रियादपि । स्नुषापक्वामृतान्नं यैः पितृभिर्नोपलभ्यते
णस्तेन तेन स्युः पुत्रेणेति मनीषिणः । तत्स्नुषाश (क्यमात्रेतु?)पाकामृतशताधिकम्
द्धस्तैकस्पर्शयितं स्वधेयान्नैकयोगवत् । चतुर्गायत्रियापूतं पितुस्तज्ज्ञो मृतेऽहनि ॥
प्रत्यब्दं प्रकरोत्येव .... न करिष्यति । .... न्नस्य दुर्लभे पितरः परम् ॥
जातश्वयुधयोर्नूनं भवेयुरति दुःखिताः । यन्निमित्तं स्वतनयं कांक्षन्ते गृहिणं तराम् ॥
अत्याशयान्ते पितर " ल .... दुर्घटे । नास्मत्तोऽयं जात इति शपत्येनमपुत्रिणम्
ब्राह्मणाः श्राद्धयज्ञस्याहवनीयाग्नयः स्मृताः । तस्मात्तैरेव सततं भोक्तव्यं पितृतृप्तये ॥
स्वभाषाममृतत्वेन .... । यतः स्वजन्मसंप्राप्ता सा भाषा तत्र संभवाः

जनास्तांस्ते स्वकीयान्वै जानन्तेऽधिकमानतः ।
फट्काराश्चापि हुंकाराः करतालाः स्वराक्षराः ॥
वाचः क्रूराः छिन्धिभिन्धि खडित्येतादृशाः पराः ।
कोपउच्चै स्वराभिन्नभाषास्तेषां भयप्रदाः ॥

एते उच्चाटनार्थाय कठोराः श्रोत्रयोः परम् । रक्षोघ्ना एव सततं तेषाम .... रकाः ॥
अर्थवादादयोमन्त्राः तस्मात्ते श्राद्धकर्मसु । प्रवाच्या भुक्तिकालेषु तद्वाचमनमतीव वै ॥

सुखश्राव्यं भवत्येव तस्मात्ते तन्मुखात्परम् ।
आहूता आगमिष्यन्ति सह वा वाचनादितः ॥

राक्षसानां यत्र यत्र श्रूयते स पराजयः । तत्तादृक् वाक्यमात्रस्य श्रवणादेव तुन्दिलाः
प्रभवन्त्येव नितरां कृणुष्वेत्यनुवाककः । रा .... तत्रान्ते द्वौ ऋचौ परे ॥

याज्यानुवाक्ये भवतः सामिधेन्यः पराः स्मृताः ।
आदितः संख्यया(सर्वा ?) प्रोक्ताः पञ्चदशैव हि ॥
याज्यादिककल्पिता भू .... त्र परमोत्तमा ।
अतो मिलित्वा तास्सर्वास्संख्यातोऽष्टादश स्मृताः ॥

एतच्छ्रवणमात्रेण श्राद्धभुक्तौ सुखेन ते । सर्वोपद्रवनिर्मुक्ताः स्वस्थास्सौ .... न्नतम् ॥
प्राप्यैव परमां श्राद्धतृप्तिं चाप्यक्षयां गतिम् । तादृक् संख्यां युगशतं लभन्ते नात्र संशयः

तस्माच्छ्राद्धे षु सततं रक्षोघ्ना एक केवलम् । वक्तव्याः पितृसौख्या नवो वैष्णवस्
विष्णोर्नुवाकादयः श्रीकाः पवमानाश्च पावकाः । पूर्षसूक्तादयश्चापि प्रतद्विष्णवादयोऽ...

महा फला महामन्त्राः विष्णुमाहात्म्य वा ···· ।
···· ··· लेन तेषां शनकैः परमार्थप्रदायकाः ॥

रक्षोहणानुवाक्योऽपि न राक्षोघ्न इतीरितः । उक्तौ वैष्णव एवायं सद्यः श्रोत्रसुखो न तु
एवं सोमाया ···· त्वकं पितृमन्त्रकः । तत्क्रियाबोधकः सोऽयं वाच्योऽयं पैतृकेष्वति
उशन्तस्त्वानुवाकस्तुनिखिलोऽयमृगात्मकः । पैतृकेष्टिविशेषेषु महायज्ञे च काश्चन ॥
याज्यानुवाक राज ·· तस्य च । अन्ते यमस्य कथिताः याज्याश्चापि पुरो ऋचः
पुरोऽनुवाकाश्च पुनः त एते निखिलाः पराः । पितृक्रिया न स ··· स्य पितृम ···· ॥
··· वाकेऽपि तथा मन्त्रास्तत्र सुपावनाः । पितॄणां वल्लभाः पुण्याः श्रुतिमात्रेण तृप्तिदाः
तन्नमस्कारपरमाः दैव्यानामपि सन्ततम् । ···· नामपि सर्वेषां ···· ···· ॥

औमानामपि कृत्स्नानां तेषां वर्हिषदामपि ।
अग्निष्वात्तादिकानां च तत्रत्योऽयं महामनुः ॥

नमो व इत्ययं कृत्स्नः भूयासं चरमोऽखिलः । परमानन्दजनकः श ···· तृप्तिदः ॥
सकृदुच्चारणादेव तस्मात्तेन समो मनुः । सर्ववेदेषु नास्त्येव तेनायं पितृकारणात् ॥
भुक्तिकालेप्रवाच्यः स्यात्पितृकर्मसु सन्ततम् । भक्षानुवाको अग्नेत्यनुवाक इत्यपि ॥
शिरोवेत्यनुवाकश्च ह्यसावादित्य एव च । संततिश्चानुवाकश्च प्रवाच्याः स्युर्विशेषतः ॥
इन्द्रो वृत्तानुवाकश्च एकविंशादिक (?)परे । ऋचस्तथैव सामानि पुनरन्यानि पण्डितः
स्वाधीनवेदैस्तद्धर्मविशेषज्ञैर्महात्मभिः । संश्रावयेद्विशेषेण पितॄणामतिपावनात् ॥

सोमोत्पत्तिं चेतिहासं चरणव्यूहमेव च ।
तथा सत्यतपोवाक्यं श्रावयीतै (यित्वै)व पैतृके ॥

इतिहासो यजुर्वेदः ऋग्वेदः कथितः स हि । सोमोत्पत्याख्यकः प्रश्नः चरणव्यूह स ॥
सामवेदः प्रकथितः सोऽयमाथर्वणः स्मृतः । एवं सत्यतपोवाक्यं कथितं तेषु केवलम् ॥
यजुर्वेदस्य प्राधान्यमन्त्रसाम्नामृचामपि । आस्पदत्वेन सुतरामध्वर्य ···· ख्यया

ऋक्सामनी यजुः पक्षौ पक्षवद्यजुरुच्यते ।
ऋचः समानि सर्वाणि यजुर्भिः प्रेरितानि चेत् ॥
स्वकार्यकृतिदक्षाणि स्वातन्त्र्यान्नैव सर्वथा । ''' रश्च तथा सर्वे सप्ताध्वर्युमुखैः परैः ॥
नियुक्ता एव तत्कार्यकरणे पेशलाः स्मृताः । पुनस्सामानि तत्काले तत्स्तोत्रे समुपस्थिते
मैत्रावरुण ना '''' स्तुध्वमित्येव चोदिताः । भवेयुरेव स्वप्रोक्तौ पटूनि नितरां पुनः
संप्रेषयजनेतेद्वे अनुब्रूहि यजेति च । संप्रेषणात्परं नार्ये हो '''' र्यो हि वाक्यतः ॥
परोनुवाक्या याज्याश्च निखिलास्ताः पुरो ऋचः ।
स्वतन्त्रा यत्र कुत्रापि सामिधेन्योऽपि वा तथा ॥
प्रयाजावनुयाजा वा पत्नीसंयाज ''' । विनाध्वर्युं वा ब्रह्माणं दृश्यन्ते नाध्वरेषु वै ॥
सर्वत्र सामान्येवं स्युः पुनस्तानि स्तुतौ तथा । तन्मैत्रावरुणेनापि स्तुध्वमित्येव मन्त्रतः
चोदनायाः '''' प्रवाच्यानीति साश्रुतिः ।
तस्मात्साम्नामृचां यागमात्रेऽध्वर्योः विनैव ताम् ॥
वाचं स्पन्दयितुं नित्यं शक्तिर्नास्तीति वैदिकी ।
मर्यादा विदितातीव तस्मात्तान्यपि '''' च ॥
अधीना यजुपस्तस्य यजुस्ताद्दग्भवेन्न तु। ऋचो यजूंषि सामानि पृथत्त्वेन च संख्यया
सहस्राणि द्वादश स्युः सर्वशाखास्थितान्यपि । मन्त्ररू''' द्विः ज्ञेयान्येवं स्वभावतः ॥
एतेषामेव भूयश्च विधिब्राह्मणरूपतः । अर्थवादोपनिषदां रूपेण च विशेषतः ॥
गाथा कल्पादि रूपे(ण चे)तिहासमुखेन वै । सुमहान्ग्रन्थविस्तारः अनन्तोग्राह्य एव च
बभूव किलभूयश्च ऋचः परिमिता ननु । तद्ब्राह्मणं परिमितं सामान्य '''' तथा पुनः
परिमितान्येव तान्येवं यजूंष्यपि तथा सताम् ।
अङ्गीकारश्रुतेर्वाक्यात् अथ ब्रह्म वदन्त्यतः ॥
सर्वाण्येतानि भूयश्च तत्तल्लक्षणयोगतः । '''' नानधिकाख्येन लक्षणेन सुतान्यपि ॥
शिक्षादिभिश्च सप्तनव लक्षणादि युतान्यपि ।
अनन्तान्यपि भूयश्च ग्रन्थसंख्या प्रमाणतः ॥

शूद्रस्य महादानकरणाद्विप्रसाम्यत्ववर्णनम्

षड्विंशलक्षवर्णैकयुक्तास्ते निखिलाः ततः ।
नित्याध्ययनयोग्याश्च नाशक्याः स्युश्च केवलाः ॥

अतिप्रयाससाध्यत्वादनन्ता इत्युदीरिताः । यद्यध्ययनशक्ताश्चेदप्रमाणानि तानि वै ॥
भवेयुरेवं नितरां तस्मा ··· दाः पुनश्च ते । समग्राध्ययनस्यापि शक्या एवेति वैदिकः ॥
सिद्धान्तः परमो ज्ञेयः परं त्वेतेति यत्नतः । अतिप्रयासबहुलसाध्यास्स्युस्तेन दुर्ग्रहः
भूयो भूयः समावर्त्याः यावत्प्राणेन तेन वै । स्वाधीना उरुकालेन भवेयुस्तत्परं तु ते ॥
तमेनं तारयन्त्येव तस्माद्वेदा महात्मनाम् । धनमित्येव कथितं नान्यदेतत्समं धनम्
त्रयी धनस्य जगति विनाशो जायते परः। एतस्यतु व्ययेन्नि(नि?)त्यं अध्यापनमुखेन वा
विनियोगादिना वापि ··· वृद्धि रुत्तमा। वेदाक्षराणि यावन्ति पठितानि द्विजातिभिः

तावन्ति हरिनामानि कीर्तितानि न संशयः ।
अस्याः श्रुतेरयंभावः कथितो ब्रह्मवादिभिः ॥

(हरेर्)नामानि यावन्ति प्रोक्तानि ग्रन्थजालकैः। तावन्ति वेदाक्षराणि पृथक्त्वेन न संशयः
तस्माद्वेदैकाक्षरेऽपि प्रोक्ते तु स्याद्द्विजन्मनाम् । अनेकग्रन्थकोद्यु क्त ···· रुद्धुता ॥

सिद्ध्यत्येवेति तत्त्वज्ञाः सुमहद्ब्रह्मवादिनाम् ।
सिद्धान्तः परमो ज्ञेयः दुर्ज्ञेयः प्राकृतैरयम् ॥

उच्चारणे तादृशस्य वेदवर्णस्य सन्ततम् । उप ···· कारः ब्राह्मणस्य महात्मनः ॥
स्नातस्य कृतकार्यस्य शुचेरेव विशेषतः । अध्यायदिवसेष्वेव गर्जनाद्यप्रदूषणे ॥
तदुक्तौ योग्यता ज्ञेया नान्यथा · महत् । अत्युत्तमं वेदधनं न शूद्राणां तु तत्समम् ॥
धनमस्ति कदा लोके तत्तु तेषां द्विजन्मनाम् । तस्य श्रवणतोनूनं...शूद्रो (?) भाग्भवेत् ॥
पठनात्सद्य एवायं पतितो जायते वशात् । तत्क्षणादेव नितरां महादानैकमात्रतः ॥
श्रवणे वेदवर्णस्य योग्यो भवति नान्यथा । सर्वेषामपि दानानां तुलादीनां क्रमेण चेत्
करणे पदवर्णस्य वेदमन्त्रक्रियाग्रहे । अधिकारोस्तितेष्वेव दानेषु द्विजवाङ्मुखात् ॥
सर्वदानक्रियाणां चेत् त्रिवारं महतामपि । अनुष्ठानं शूद्रजातः विप्रतुल्य इति श्रुतिः ॥
ब्रह्माण्डकटाहाख्यस्य महादानस्य कर्मणः। करणात्सप्तवारस्य शूद्रोऽशूद्रो भविष्यति॥

व ... ारं गोसहस्रस्य करणेन जघन्यजः । च्युतः स्वजातितो नूनं वैप्रं साम्यं प्रपद्यते ॥
...दानत्रयेणाऽत्र वृषलो जगतीतले । .... इत्युक्तो जनैर्ब्राह्मणवद्भवेत् ॥
वेदाध्ययनतः पश्चादधीते क्रममास्तितः । प्रज्ञातवर्त्मना श्रीमान्यस्सोऽयं ब्राह्मणोत्तमः
तत्तत्क्रतुफलं नूनं प्राप्नोत्येवा ... वच्मि वः । वेदप्रवचने नित्यं जागरूकोऽनिशं भवेत् ॥
विस्मृतिं यस्तस्य गच्छेत्तयानर्थो महान्भवेत् । वेदप्रवचनेनित्यमृतं सत्यं तपो दमः ॥
शमोऽग्नयोऽग्नि ... तिथयश्च प्रजादिकाः ।
सर्वार्थः पुनरन्येऽपि सिद्ध्यन्त्येवेति वेदिनः ॥
प्रथमोपाकृतेः पश्चाद्वेदारम्भः श्रुतीरितः । प्रकर्तव्यो वैदिकेन जामितां तत्र(चो)त्सृजेत्
जातुजालमराणां वै वर्णानां ग्रहणात् परम् । वर्णिनः कथितो विद्यान्तरस्यापक्रमः कदा
यदिपारायणग्रन्थाध्ययनात्पूर्वमेव वै । शा .... प्रकुरुते कालज्ञानी भवेन्नरः ॥
पदक्रमाध्ययनतः पूर्वं पारायणस्य वै । परं शास्त्रस्य कालस्यान्न तत्पूर्वं तदाचरेत् ॥
वेदमुत्सृज्य योवर्णी (अन्यत्र कु)रुते मतिम् । वेदप्रतारकः सोऽयं वेदद्रोहीति कण्यते ॥
देवद्रोहस्य शास्त्रेषु ब्रह्मद्रोहस्य निष्कृतिः । गुरुद्रोहा ... प्रसिद्धा वर्तते पुरा ॥
वेदद्रोहस्य तत्त्याग रूपस्यैव द्विजन्मनः । प्रायश्चित्तं नैव दृष्टं वेदत्याग्यचिरेण वै ॥
अवकीर्णत्वमाप्नोति पदतश्च्यवते स्वकात् । ऋक्संहिताय .... त्रयः स्यु रधिकाः पुनः
ऋचां दशसहस्राणि ऋचां पञ्चशतानि च । ऋचामशीति पादश्च पारायणविधौ खलु
पूर्वोक्तसंख्यायाश्चेत्तु सर्वशाखोक्तसू .... । ... त्राश्चापि मिलित्वैव कथनं चेतितत्पुनः
अत्यन्तगोपनं प्रोक्तं तत्तत्त्वज्ञैर्महात्मभिः । वेदत्यागैकवुध्या यो ब्रह्मचारी महाजडः ॥
शास्त्राभ्यासं .... ते सोऽयं मानुषगर्दभः । विधिक्रमोल्लङ्घनकृत्स वेदघ्नो नटो भवेत्
परस्याध्ययनाभावे वेदार्थं तं यथार्थतः । ज्ञातुं न शक्यतेऽतीव पदाध्ययनमप्यति ॥
कर्तव्यमेव तस्मात्तु पदाध्ययततः परम् । क्रमस्याध्ययनाभावे संहितावाक्यवर्त्मना ॥
मन्त्रत्वसिद्धिर्मन्त्राणां न भवेदेव सर्वथा । .... प्रकृतिरेवादौ वेदमात्रस्य कीर्तिता ॥
यद्यपिस्यात्तश्राप्यस्य क्रमेण च पदेन च । मन्त्रत्वादिकसिद्धिस्सा जायते न तु सर्वथा
एतेन यत्र यत्रैतौ .... तीव च । (?) स्तस्सम्यक् तत्रतत्रैव बिधिब्राह्मणवाक्यतः

अर्थवादादिनाकल्प विनियोगादिवर्त्मभिः ।
वेदार्थनिर्णयो ज्ञेयः न तूष्णीकं छलात्परात् ॥

लिङ्गमात्रात्तथा तस्मात्स ···· च्छ्रु तेर्महान् । भावो न जायतेज्ञातुं संहितावाक्यमात्रतः
पदाध्ययनराहित्यं क्रमाध्ययनशून्यता । दृश्यते यत्र वेदेऽस्मिन् अर्थवादादिसं(ग्रहैः) ॥
तत्रार्थवर्णने ज्ञेयः उपायोऽयं विचक्षणैः । ब्राह्मणं त्वर्थवादश्च ह्यनु ब्राह्मणमेव च ॥

कल्पाः सूत्राणि भूयश्च लक्षणानि महान्त्य ···· ।
वेदार्थवर्णने प्रोक्ता हेतवो ब्रह्मवादिभिः ॥

कर्ममात्रं त्वेकवेदे प्रोक्तं भवति केवलम् । नैव किंतु यजुर्वेदे विहितस्य तु कर्मणः ॥
पौत्र ···· ज्ञानं ऋग्वेदानामपि सुस्फुटम् । प्रभवेदेव पश्चात्तु साम्नाप्येवं भवेत्किल
विहितस्य क्रियामात्रविशेषस्य तु सर्वतः । तदङ्गानां ब्राह्मणं तदर्थवादो ···· ॥
अनु ब्राह्मणकल्पौ च प्रतिष्ठित्यैव सर्वतः । वेदेनं विहितस्यास्य कर्ममात्रस्य गुह्यतः ॥
प्रवर्तनं न घटते किंतु सर्वत्र वच्मि वः । इत्थं भावविधानर्थं ···· गतान्यहो ॥
गाधाः कल्पा ब्राह्मणानि चानुब्राह्मणयोगतः । वेदत्रयेऽपि संकीर्णाः तत्तद्वाक्यौघसंचयाः
सुश्रुता एव सुस्पष्टा विज्ञाताः स्युर्हि तद्विदाम् । य ···· दविहितं क्रियामात्रं हि तिष्ठति
तत्त्वल्पे भूरि विशदं सप्रकारं निरूपितम् । प्रभवेदेव भूयश्च तत्पुनर्ब्राह्मणत्रये ॥
यत्रकुत्रातिविस्तारात्सुस्पष्टमपि फण्यते । ···· योऽप्येककण्ठ्यानुक्तस्य स्मार्तकर्मणः ॥
सूत्रकारैस्तस्य वर्त्म प्रोक्ति सृष्टां महर्षयः । निर्विवादेन सर्वत्र प्राकुर्वंस्तां क्रियां पराम्
पुनर्वेदोक्ति सु(सूक्तेन)कर्म मात्रस्य कुत्रचित् । मन्त्रलिङ्गादिमात्रेण निश्चयं नेति कर्म तत्
विध्यर्थवादमन्त्रेति कर्तव्यं ब्राह्मणादिभिः । कल्पसूत्रैकपठितं कर्म प्रा(माण्य?)मृच्छति
वेदवाक्यार्थनिष्कर्षः काण्डोक्तकरणादिभिः । समाख्यानप्रकरणविना योगनिरूपकैः
निर्भुजक्रमसांगत्य ब्राह्मणार्थपरैस्तथा । अर्थवा ···· कल्पैश्चानु ब्राह्मणमहोक्तिकैः ॥

भवितव्यो नान्यथास्याच्छ्रु तिः केवलवादिनम् ।
दृष्ट्वाभिया सद्य एव तं त्यक्त्वा दूरगा भवेत् ॥

विनियोग ···· कल्पसूत्रादिनादितः । भवितव्यं प्रथमतः नियुक्तानां ततः परम् ॥

व ... ाद ब्राह्मणादि जालवाक्यैककण्ठ्यतः । समीक्षणमुखेनैव वेदान्तर सम ···· ॥
···· भवेदेवेति शास्त्रहृत् । यत्रकुत्रस्थितं वेदवाक्यं संगृह्य केवलम् ॥
अस्य वाक्यस्यायमर्थः इति वक्ता ज्ञ उच्यते । अनधीत्यैव तूष्णीकं वेदान्तं वेदवाक्यकृत्
भविष्यत्येवमर्थो हि पौर्यापर्यानिरीक्षणात् । अज्ञातार्थमिमं ब्रूमः केवलं लौकिकास्तुये
प्रतिभासितमात्रेण प्रस्तरो ग्रावववाचकः । (ख)खरो गार्दभ एवस्यादुप ···· या ॥
ग्रहाभवनधीर्यायाः स्वरवस्वरवाचकः । भूयोऽयमेकवचनः पूतभृद्दर्भहस्तकः ॥
प्रजापतेर्हृदयं ब्रह्मभावमितिस्म वै । ···· यं तत्तूष्णीमपशब्दं तथा पुनः ॥
दर्भग्रन्थि पवित्रं च चरणं पादमित्यपि । केवला वैदिकमहाजडानां निष्क्रियावचः ॥

न स्वीकार्याश्च न श्राव्या ···· त्युत्तराक्षमाः ।
छन्दोबद्धाः सर्ववेदाः तानि छन्दांसि वैदिके ॥
द्वात्रिंशत्कथितान्येव लौकिकानि तु केवलम् ।
षड्विंशस्संख्यया तानि प्रोक्तानि ब्रह्मवादिभिः ॥

··· नि च सर्वाणि प्रस्तारेण विसेषततः । ज्ञात्वागतिं ततो मिथ्यासत्ये स्पष्टेक्षन वै
भवेतामेव तद्ज्ञानात्ततस्तज्ज्ञानमुत्तमम् । लौकिकं छन्दसां वापि वैदिकंछन्दसां तु वा
···· नाज्ञाते सत्यानृते ध्रुवम् । भवेतामेव वाक्यानां तदीयानां न चेन्न तु ॥
प्रस्तारो नष्टमुद्दिष्टं एकद्व्यादलगक्रिया । संख्या तदध्वयोगश्च षडिमे प्रत्ययाः(स्मृताः?)

···· दासितानि ज्ञेयानि चोक्तादीन्येव सन्ततम् ।
फट्छत्कारादिकामन्त्राः उक्ता छन्दस्समुद्भवाः ॥
स्वाहा स्वधा वषट्कारा अनुक्तासंभवाः स्मृताः ।
···· दयो मन्त्राः मध्या छन्दस्समुद्भवाः ॥

हयवस्यादयश्चापि प्रतिष्ठायां समुद्भवाः । एकस्मै स्वाहेति तथा चतुर्भ्य इति म ··· ॥
···· तास्सु प्रतिष्ठायां तथा पश्चात्प्रवक्ष्यति । पञ्चाशते स्वाहेति मनवोन्ये श्रुतिस्स्थिताः

गायत्रीछन्दसिभवाः तथान्ये मनवः शिवाः ।
त्रिभ्यः शतेभ्यः स्वाहेति प्र ···· चोदिताः ॥

उष्णिकछन्दसि संभूताः विज्ञेया वैदिकोत्तमैः ।
अनुष्टुपछन्दसिभवाः मात्रास्ते श्रुतिशीर्षगाः ॥

सप्तभ्यः शतेभ्य स्वाहेत्यादिकास्ते प्रचोदिताः । स्वाहा मा ··· खा मन्त्राः परे च य

बृहतीछन्दसि भवाः विज्ञेयास्तदनन्तरम् ।
पङ्क्ती (ङ्क्ति)च्छन्दसि संभूताः मनवोऽन्ये श्रुतिस्थिता ॥

अदित्यै सुमृडीकायै स्वहेति प्रमुखाः स्मृताः । तदा ···· ···· न्ये महत्तराः ॥

अग्नये बृहते नाकाय स्वाहेत्यादिकाः स्मृताः ।
जगत्याख्ये छन्दसि तु मनवोऽन्ये तथोदिताः ॥

समिदसि समीधिषिमहि स्वहेति ···· । ··· ···· भवा मन्त्राश्च केचन ॥
सहस्रधारथं हुतस्तोको हुतोद्रप्सादिरूपकाः । शकर्यादिषु सर्वत्र मन्त्रा वेदैकसंस्थिताः
ऋग्यजुः सामरूपा ···· ··· वर्णकैः । एकाक्षरं समारभ्य एकैकाक्षरवर्धितैः ॥
पृथक्छन्दोभवेत्पादैः यावद्द्वात्रिंशतं गतैः । ऋचां तु पादतस्तत्त्वं यजुषा ···· ॥
यजुष्ट्वं कथितं सद्भिः कचिद्यजुषि केवलम् । अनेकवर्णसंयुक्तं वाक्यानेकसमन्वितम्
एकमेव यजुः स्यात्तु स्वातन्त्र्यात्तत्तथा भवेत् । ऋग्लक्षण ···· ···· क्षमा च तस्य वै
भवेदेव विशेषेण यजुष्ट्वं तादृशं महत् । रिच्यध्यूढत्वमेव स्यात् सामलक्ष्मेति वैदिकाः
ऋग्विकाराणि नामानि विज्ञेयानि मनीषिभिः । स्तो ···· ···· पराण्येवेति तद्विदः
यजुः सर्वस्वतन्त्रत्वात्सर्वानुग्राहकं परम् । सर्वनिग्रहकृद्भूयः सर्वरूपधरं पुनः ॥
सामत्वेन च ऋत्त्वेन विद्यमानं स्वय ··· । ··· कारनरं सम्यग्विभात्येव सदास्ततः
अग्नआयाहीति यजुः ऋत्त्वेनैव स्थितं पुनः । रथन्तरस्वरूपं च विभर्ति किल केवलम् ॥
तं त्वा समिद्भिरित्याख्य ··· ति । भ्राजते श्रुतिवृन्देषु यजुरेव स्वयं पुनः ॥
बृहदग्नेति तद्भूयः बृहत्सामस्वरूपवत् । तत्कार्यं साधयत्येव तस्मादेत ··· ॥
एतत्तु बार्हतं (शा)शस्त्रं शस्त्राणामुत्तमोत्तमम् । तत्समं शस्त्रमन्यद्वै नैवेति श्रुतिराह हि
यस्तुलोके महच्छस्त्रं बृहत्याख्यं विचक्षणः । ··· ण सोऽयं विद्वान्महोत्तमः ॥
कृतकृत्यः प्रभवति वेदोक्ताखिलकर्मकृत् । यावदायुः प्रभवति ब्रह्मज्ञानं च विन्दति ॥

व ... द
... पंचेति पृष्टे तु प्रवदाम्य .... । ... विशयघ्नं वै सर्ववैदिकसंमतम् ॥
होम बृहत्याख्यसहस्रस्य ह्यृचां तासां समष्टितः ।
अंस्य षड्विंशतं चाक्षराणां सहस्राणि भवन्ति हि ॥
तावन्ति पूषा ... वसंख्यया । तावन्त्येव हि कर्माणि सर्वश्रुत्युवि(दि)तान्यपि
सतां सन्ति मिलित्वात्र तद्ज्ञाता तेन पण्डितः ।
स्वपूर्णायुष्यनिखिलः वसे ... श्रुतीरितम् ॥
... ... देववि नवः । तादृक्सर्वक्रियामूलं बृहदग्नेति तद्यजुः ॥
ऋग्रूपमेकमेव स्यादेवं सर्वत्र ह्य पुनः । मनवो निखिलाज्ञेयाः वेदमध्यगता ... ॥
... ... पंत द्वोदरूपो जगन्मयः । वेत्तीशः परमात्मैकः साक्षान्नारायणो विभुः ॥
कथमन्ये विजानीयुः ब्रह्माद्या अलपबुद्धयः । वेदप्रता ... ज्ञश्च कर्हिचित् ॥
कैश्चिदेव महामूढैः त्यज्यते वैदिकाख्यकैः । वेदक्रियामुखेनैव चित्तशुद्धिः प्रजायते ॥
नैर्मल्यं चेतसो .... । वेदोक्तमार्गः परमः कैवल्यास्यातिसुन्दरः ॥
अत्यन्तसुलभः श्रीकः सुमहानेक एवसः । कलौ तु ब्राह्मणो नित्यं सन्ध्यामात्रेण पैतृकम
.... तेन तत्परमो भवेत् । यदि च्युतः स्याद्ब्राह्मण्यान्न पुनस्तस्य भूतले ॥
उद्धितिर्नैव दृष्टैव कल्पकोटि शतैरपि ।
नाशौचकाले सन्ध्यायाः उ .... तिः किंतु पाथ ... ॥
.... तन्मन्त्रान्मनसोच्चरन् । श्राद्धं तदन्ते कुर्याच्च नतस्मिन्वै कथंचन ॥
अशुचिः सन्नपि पुनः मृतयोः कर्मतत्तदा । पित्रोर्यथावदन्येषां वाऽपि कुर्यान्न संत्यजेत्
ग्रह .... तत्स्नानात्तत्र केवलम् । तत्क्रियामात्र कर्तास्यात्तत्कालः तादृशः परः
अशुचिः सन्यतेः पुत्रः न कुर्यात्कर्म पावकम् ।
तद्धि तस्मात्परित्याज्यं पुत्रेणापि यतेस्तु तत् ॥
.... वेदीं यथावत्पूजयेदपि । निवेदयेत्पायसान्नं कुर्याच्च क्षीरतर्पणम् ॥
कर्ममात्रं यतेर्येन केनापि किल शस्यते । अतस्त .... यां यतेः ॥
अन्येनापिकृतेतस्मिन्यतिकर्मणि तादृशे । तत्पात्रस्य .... ॥

रुद्राहे पार्वणश्राद्धमीदृशेऽह्नि तथा पुनः। नारायण बलिश्चापि परमाराधनं
… दिने कार्यः इत्येवं तत्क्रमं विदुः। प्रायश्चित्तं च संन्यासः सूतकेन विधी
संन्यासिनः कर्ममध्ये तत्कर्तुर्नैव सूतकम्। स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञश्च नित्य … ॥
सर्वश्राद्धक्रियाश्चापि तस्य स्यु रितिवेदिनः। तन्मध्ये तस्य कथितं ब्रह्मचर्यमचञ्चलम्॥
एकभुक्ति विशेषेण परान्न परिवर्जनम्। दीक्षाकर … … वता॥
सम्यगाश्रयणीयाः स्युस्तत्रैकमपि न त्यजेत्। ज्येष्ठेन विकटस्थेन पितृकृत्येऽखिले कृते
दूरदेशागतो ह्रस्वः श्रुत्वा पितृविपर्ययम्। सद्यः स्ना … … ॥

… जलाञ्जलीन्दत्वा सद्यस्तद्गोत्रनामभिः।

… तदुद्देशेन शक्त्याऽत्र दत्वा वसू च तत्परम्॥

एकोत्तरश्राद्धमात्रं कुर्यादेवान्वहं ततः। सपिण्डीकरणं … तत्काल … ॥
वसुरुद्रादिसहितं पार्वणं यत् प्रदृश्यते। अतिप्रसिद्धं सर्वत्र तद्विधानेन केवलम्॥
पित्रादींस्त्रीन्समुद्दिश्य कुर्यादिति यमोऽब्रवीत्। … तच्चगन्तुं मरुत्स्थलम्॥
असमर्थस्य सुतरां तन्मध्ये दशरात्रके। अग्निदस्य तु तत्सर्वं नग्नश्राद्धादिकं तथा॥
नवश्राद्धादि सर्वाणि … …। … स्य थं सुमुखं सर्वं तस्यैव केवलम्॥
भवेदित्येव शास्त्राणां पद्धतिर्महती स्मृता। प्रतिपुत्रं न भवति सैषा ह्येकत्र केवला॥
तत्रैवेति विवादेन प्रति … । … कान्यपि सर्वाणि ज्येष्ठेनैव कृतानि चेत्॥
अलमित्यत्र केचित्तु कुर्युः सर्वेऽपि दूरगाः। एतद्ब्रुवन्महात्मानं तथा मास्त्विति केचन
अतस्तत्कर्म … … । परदेशगतो बाल्ये पित्रोः श्राद्धादिकं परम्॥
अजानन्केवलं तस्मिन्दिवसे चेद्विवाहतः। उपनीतोऽपिवा पश्चात्तज्ज्ञात्वा तत्परं सतः
व्यूहयित्वा प्रणम्यैना … । … तिक्रूरस्वकृत्यं तन्मोहप्राप्तं निवेदयेत्॥

निवेद्य दक्षिणां भक्त्या शक्त्या लोभविवर्जितः।

ततस्तेषां प्रसादेन चापाग्र सतमज्जनात्॥

गोदान दशकाश्चापि पट … । … स्कारतः पश्चाद्यावकाहार मासतः॥
दश साहस्रगायत्रीजपतः शुचितामियात्। एतदत्यन्ताज्ञानैक संप्राप्तस्येति चोचिरे॥

पंचेति पृष्टे तु प्रवदाम्य .... । ... विशयघ्नं वै सर्ववैदिकसंमतम् ॥

बृहत्याख्यसहस्रस्य ह्यृचां तासां समष्टितः ।
षड्विंशतं चाक्षराणां सहस्राणि भवन्ति हि ॥

तावन्ति पूषा ... वसंख्यया । तावन्त्येव हि कर्माणि सर्वश्रुत्युवि(दि)तान्यपि

सतां सन्ति मिलित्वात्र तद्ज्ञाता तेन पण्डितः ।
स्वपूर्णायुष्यनिखिलः वसे ... श्रुतीरितम् ॥

... ... देववच्मिवः । तादृक्सर्वक्रियामूलं बृहदग्नेति तद्यजुः ॥
ऋग्रूपमेकमेव स्यादेवं सर्वत्र ह्या पुनः । मनवो निखिलाज्ञेयाः वेदमध्यगता ... ॥
... ... पंत द्वोदरूपो जगन्मयः । वेत्तीशः परमात्मैकः साक्षान्नारायणो विभुः ॥
कथमन्ये विजानीयुः ब्रह्माद्या अल्पबुद्धयः । वेदप्रता ... ज्ञश्च कर्हिचित् ॥
कैश्चिदेव महामूढैः त्यज्यते वैदिकाख्यकैः । वेदक्रियामुखेनैव चित्तशुद्धिः प्रजायते ॥
नैर्मल्यं चेतसो .... । वेदोक्तमार्गः परमः कैवल्यास्यातिसुन्दरः ॥
अत्यन्तसुलभः श्रीकः सुमहानेक एवसः । कलौ तु ब्राह्मणो नित्यं सन्ध्यामात्रेण पैतृकम
.... तेन तत्परमो भवेत् । यदि च्युतः स्याद्ब्राह्मण्यान्न पुनस्तस्य भूतले ॥

उद्धितिर्नैव दृष्टैव कल्पकोटि शतैरपि ।
नाशौचकाले सन्ध्यायाः उ .... तिः किंतु पाथ ... ॥

.... तन्मन्त्रान्मनसोच्चरन् । श्राद्धं तदन्ते कुर्याच्च नतस्मिन्वै कथंचन ॥
अशुचिः सन्नपि पुनः मृतयोः कर्मतत्तदा । पित्रोर्यथावदन्येषां वाऽपि कुर्यान्न संत्यजेत्
ग्रह .... तत्स्नानात्तत्र केवलम् । तत्क्रियामात्र कर्तास्यात्तत्कालः तादृशः परः

अशुचिः सन्यतेः पुत्रः न कुर्यात्कर्म पावकम् ।
तद्धि तस्मात्परित्याज्यं पुत्रेणापि यतेस्तु तत् ॥

.... वेदीं यथावत्पूजयेदपि । निवेदयेत्पायसान्नं कुर्याच्च क्षीरतर्पणम् ॥
कर्ममात्रं यतेर्येन केनापि किल शस्यते । अतस्त .... यां यतेः ॥
अन्येनापिकृतेतस्मिन्यतिकर्मणि तादृशे । तत्पात्रस्य .... ॥

रुद्राहे पार्वणश्राद्धमीदृशेऽह्नि तथा पुनः। नारायण बलिश्चापि परमाराधनं
··· दिने कार्यः इत्येवं तत्क्रमं विदुः। प्रायश्चित्तं च संन्यासः सूतकेन विधी
संन्यासिनः कर्ममध्ये तत्कर्तुर्नैव सूतकम्। स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञश्च नित्य ··· ॥
सर्वश्राद्धक्रियाश्चापि तस्य स्यु रितिवेदिनः। तन्मध्ये तस्य कथितं ब्रह्मचर्यमचञ्चलम्॥
एकभुक्ति विशेषेण परान्न परिवर्जनम्। दीक्षाकर ··· ···· वता॥
सम्यगाश्रयणीयाः स्युस्तत्रैकमपि न त्यजेत्। ज्येष्ठेन विकटस्थेन पितृकृत्येऽखिले कृते
दूरदेशागतो ह्रस्वः श्रुत्वा पितृविपर्ययम्। सद्यः स्ना ··· ·· ॥

··· जलाञ्जलीन्दत्वा सद्यस्तद्गोत्रनामभिः।

तदुद्देशेन शक्त्याऽत्र दत्वा वसू च तत्परम्॥

एकोत्तरश्राद्धमात्रं कुर्यादेवान्वहं ततः। सपिण्डीकरणं ··· तत्काल ···· ॥
वसुरुद्रादिसहितं पार्वणं यत् प्रदृश्यते। अतिप्रसिद्धं सर्वत्र तद्विधानेन केवलम्॥
पित्रादींस्त्रीन्समुद्दिश्य कुर्यादिति यमोऽब्रवीत्। ··· तच्चगन्तुं मरुत्स्थलम्॥
असमर्थस्य सुतरां तन्मध्ये दशरात्रके। अग्निदस्य तु तत्सर्वं नग्नश्राद्धादिकं तथा॥
नवश्राद्धादि सर्वाणि ···· ····। ··· ख्य थं सुमुखं सर्वं तस्यैव केवलम्॥
भवेदित्येव शास्त्राणां पद्धतिर्महती स्मृता। प्रतिपुत्रं न भवति सैषा ह्येकत्र केवला॥
तत्रैवेति विवादेन प्रति ···· । ···· कान्यपि सर्वाणि ज्येष्ठेनैव कृतानि चेत्॥
अलमित्यत्र केचित्तु कुर्युः सर्वेऽपि दूरगाः। एतद्ब्रु वन्महात्मानं तथा मास्त्विति केचन
अतस्तत्कर्म ···· ··· । परदेशगतो बाल्ये पित्रोः श्राद्धादिकं परम्॥
अजानन्केवलं तस्मिन्दिवसे चेद्विवाहतः। उपनीतोऽपिवा पश्चात्तज्ज्ञात्वा तत्परं सतः
व्यूहयित्वा प्रणम्यैना ···· । ··· तिक्रूरस्वकृत्यं तन्मोहप्राप्तं निवेदयेत्॥

निवेद्य दक्षिणां भक्त्या शक्त्या लोभविवर्जितः।

ततस्तेषां प्रसादेन चापाग्र सतमज्जनात्॥

गोदान दशकाश्चापि पट ···· । ···· स्कारतः पश्चाद्यावकाहार मासतः॥
दश साहस्रगायत्रीजपतः शुचितामियात्। एतदत्यन्ताज्ञानैक संप्राप्तस्येति चोचिरे॥

.... राष्ट्रक्षोभादिना तदा। अत्यन्तवैपरीत्येन यदि संभावना भवेत्॥
ळोपनयनविवाहादीन्परित्यजेत्। अत्यज्ञानादतिक्षोभा .... पिता॥
दाहे दर्शविषुवायन युग्मे गृहेऽपि वा। सद्यश्चण्डलतां याति पितृघ्नो ब्रह्महाप्ययम्
भ्रूणघ्नोऽपि च .... स्ते .... । तत्संयोग्यपि भूयश्च तादृशस्यास्य पापिनः॥
तद्दोष परिहाराय पुरोक्ता याहि निष्कृतिः। सैवकार्यो पुनर्नान्या चण्डा .... ॥
.... ज्येष्ठं पितृव्यं वापि ताम .... म्। मृतं सद्यो न संस्कुर्यात्किंतु तूष्णीममन्त्रकम्
दग्ध्वा श्मशान चाण्डाले द्वादशाब्दात्परं पुनः। चाचाग्रस्नान सा .... ॥
गोसहस्रप्रदानैश्च परिषत्पूर्वकेण वै। तूष्णीं त्रिवारं दग्ध्वा तमस्थ्यलाभेऽपि दर्भतः॥
तत्परं गाङ्गसलिलादभिषिच्यैव तं पुनः। मन्त्राग्निना लौकिकेन .... यथाविधि॥
त्रिभिरेव दिनैः पश्चात्संस्कुर्याद्दशभिर्दिनैः। सूतक प्रग्रहं कुर्याल्लौकिकाग्नौ सपिण्डनम्॥
तस्य कुर्यात्ततः श्राद्धं मातुर्लप्येव .... । .... चाण्डालस्वं प्राप्नाया दुर्धियः परम्
एतेन सर्वचित्तानि यत्रकुत्राश्रुतान्यति। चोदितानि हि तेनातः सुलभानां तु चोदनात्
.... वसमालाच्योपरम्यते। प्रायश्चित्तान्यशेषाणि तपः कर्मात्मकानि वै॥
यानि तेषामशेषाणां कृष्णानुस्मरणं परम्। कलौ पापैकबहुले धर्मानुष्ठान .... ॥

.... नं मुक्त्वा नृणां नान्यत्परायणम्।
मद्यं पीत्वागुरुदारांश्च गत्वा स्तेयं कृत्वा ब्रह्महत्यां च कृत्वा॥
भस्मच्छन्नो भस्मशय्याशयान .... सर्वपापैः।
ब्राह्मणो ब्रह्मनिष्ठः स्याद्ब्राह्मणस्सन्वृथा स्वयम्॥

न म्रियेतैव वृषवत्किंतुसन्त्राग्निसंस्कृतम्। यथा वा प्रभवेत्सोऽयं तथा .... ॥
ब्रह्ममेधाख्य विधिना संस्कृत ब्राह्मणोत्तमः। ब्रह्मैव प्रभवेन्नूनं यथा संन्यास कर्मणा॥
यदि पुत्रस्समर्थश्चेद्ब्रह्ममेधस्स सिद्ध्यत्ति। .... जन्मनोऽन्ते कृतीभवेत्॥

भ्रातॄणां चेतसाचित्त समाधानं यदा भवेत्।
तदा विभागो विज्ञेयः पृथक्पाणि यदा तदा॥
... पृथग्रामनिवासतः। पृथक्श्राद्धादिकरणात्किंपुनस्स इतिस्मृतः॥

सर्वकृत्यम् ... मिश्वरायण बुद्धैवफलदायकत्वम्

सकृदंशो निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते। क्रयश्च सकृदे(वेति) (त्रिण्येतानि) तु सकृत्स

भागिनेयो जडो (मोहा)क्तो भ्रातृद्रव्यं हरति मोहतः।

दुर्वाक्यैर्वलतः पापीकालेनैहाल्पतः परम्॥

पुत्रैः पौत्रैर्जनै .... सहत्तराम्। असुभूय स्वयं पश्चात्कुलनाशमवाऽऽप्नुयात्॥

तस्मात्तु छागिनं भागात् च्यावयीत न सर्वथा। परद्रव्याप ... ॥

... . ॥

.... प्रभवेन्न भास्ताः प्रवेशयेत्। प्रविश्य नानृतं भूयात्सर्वदा सत्यमेव तत्॥

ब्रूयात्सत्यं बहुजनद्रोहरू .... । कृतं बाधकाभावे हितं लोकस्य नोच्चरेत्॥

ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सम्यक् प्राणान्परित्यजेत्। शान्तचित्तः शुद्धमनाः सुमुखः॥

प्रियंवदो जनहितः अभिनन्द्योऽखिलैरपि। प्रभवेदेव सत्तद्यत्कर्मकुर्यात्पुनश्च तत्॥

ईशार्पणधिया कुर्यादेवं कुर्वंस्तरत्यघम्। लौगाक्षि मुनिनाप्रोक्त माख्यानं धर्म्यनामकम्

शृण्वतां पठतां चापि चिन्तितार्थप्रदायकम्। अज्ञानपापशमनमायुष्यारोग्यवर्धनम्

चित्त .... संशयवारहम्। लौगाक्षिणैव तद्व्याख्यातं धर्मशास्त्रं सुपावनम्॥

चतुर्वर्गप्रदं नृणांमित्येवेति सुनिश्चितम्॥

इति लौगाक्षिधर्मशास्त्रं

॥ समाप्तम् ॥

शमस्तु

——:o:——



संचालक: राजगुरु पण्डित हरिदत्त शास्त्री